

Kalapis Zoltán

ÉLETRAJZI KALAUZ

II.

A kötet megjelenését a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma és a Tartományi Oktatási
és Művelődési Titkárság támogatta

Kalapis Zoltán

ÉLETRAJZI KALAUZ

Ezer magyar biográfia a délszláv országokból

II.

H–Ő

Forum Könyvkiadó

H

HADIK ANDRÁS (Valahol a Csallóközben, 1710. október 16.–Futak, 1790. március 12.) – Három császárt szolgált, de főleg Mária Terézia egyik leghűségesebb hadvezéréként tartják számon. 79 éves korában a török ellen induló osztrák sereg fővezéréként Nándorfehérvárnál lábsérülést szenvedett, s egy évre rá a kiújuló seb végzett az időközben leváltott fővezérrel. Saját kívánására a maga építette futaki templom főbejáratának küszöbe alá temették, a templom újjáépítésekor pedig annak falába helyezték el csontjait.

Hadik András életében mindent elért, amit egy katona elérhetett. Apja kívánására jezsuitának készült, de húszéves korában hátat fordított a papi pályának, és a családi hagyományt követve beállt huszárnak. Nyolc évre rá már kapitányként vitézkedett a török háborúban. A katonai pályán gyorsan haladt. Nem volt nagy stratégia, a tömegeket mozgató hadjáratok tudós vezetője, a csatákat vakmerő rajtaütésekkel, személyes bátorságával nyerte meg. Leghíresebb haditénye Berlin elfoglalása és megsarcolása volt a hétéves háború idején. 1757-ben 2000 gyalogossal, 2500 lovassal és 4 ágyúval ötnapi erőltetett menet után október 16-án ért a védtelenül hagyott porosz főváros falai alá, rövid ellenállás után bevette, behajtotta a városra kivetett 310 000 tallérnyi adó egy részét, és október 17-én, éjjel a gyorsan közelgő

porosz sereg hírére el is hagyta a várost. A visszavonuláskor a gyalogság napi 50, a lovasság napi 80 kilométert tett meg, s a hadizsákmánnyal, a hadifoglyokkal együtt kibújt a porosz gyűrűből.

A császárnő az abban az évben alapított Mária Terézia-rendet adományozta a bátor tábormoknak, 1763-ban pedig grófi címmel ruházta fel, s donációba adta neki a futaki kamarai birtokot, hat településsel: Futakkal, Glozsánnal, Pet-rovacsal, Kiszáccsal, Pirossal, Begecs-csel. 1773-ban a birtokhoz csatolták a Duna túlsó partján fekvő cserevicsi uradalmat is. Hadik felemelkedésének itt még nincs vége: 1774-ben elnyerte a tábormagyi rangot, és kinevezték a bécsi Udvari Haditanács elnökévé.

Mielőtt a csúcsra ért volna, Mária Terézia több politikai megbízatását is teljesítette. Főleg nemzetiségi ügyekben kapott széles körű felhatalmazásokat, s ő volt a császárnő magyar politikájának is az egyik legfőbb exponense. 1764–68 között Erdély kormányzójaként Moldvából Bukovinába telepítette az osztrák hadkötelezettség elől elmenekült székelyeket, ennek a vállalkozásnak emlékét őrzi Hadikfalva és Andrásfalva. 1769-ben királyi biztosként a karlócai szerb nemzeti kongresszus ülésén elnökölt. 1771-ben ugyancsak királyi biztosként Dubrov-nikból a budai várba szállította Szent István jobbját. Az ereklye hazaszállítása még egy gesztus volt a sok

közül, amelyekkel Mária Terézia leszerelte, maga mellé hangolta a monarchiában betöltött szerepükkel elégedetlen magyarokat. A hűséges Hadik kinevezése a főhaditanács élére is ebbe a sorba tartozik. Hadik 1776-ban megkapta Bács-Bodrog vármegye örökös főispáni tisztét is. Ő volt az első, aki székfoglalóját a megszokott latin helyett magyarul mondta el. Ez is gesztus volt, egy birodalmi politika hű tolmácsolása. Emberileg alkalmas is volt erre: a harcterek robbanékony katonája a polgári életben megértő, segítőkész, türelmes, diplomata alkatú ember volt.

HADROVICS LÁSZLÓ (Alsólendva, 1910. június 10.–Budapest, 1997. május 13.) – Az adai Szarvas Gábor és a zombori Bárczi Géza után ő a harmadik nagy nyelvtudós, aki „lentségi” tájról, azaz az egykori Dél-Magyarország területéről indult el a magyar nyelvészet és a filológia legmagasabb csúcsai felé. Szülei horvát származásúak (apja Čakovecen, azaz Csáktornyan született, anyja bjelovari Kolonić leány), de a család a századforduló táján már teljesen elmagyarosodott, otthon is magyarul beszéltek. Az apa állami szolgálatba lépett: hét falu közjegyzője lett Zala megye déli részén, illetve, délről szemlélve, hét Murán túli településé. A család 1918 után ideiglenesen kettészakadt, Hadrovics László, a família hetedik, legfiatalabb tagja a zöldhatáron át, illegálisan Magyarországra ment, hogy ott kezdje meg középiskolai tanulmányait. Előbb Kőszegen, majd Keszthelyen járt gimnáziumba, s itt érettségizett 1929-ben.

A budapesti egyetemen, az Eötvös-kollegium bennlakó diákjaként, latint és magyar nyelvet, szlavisztikát (ekkor tanult meg újra horvátul) és germanisztikát hallgatott. 1934-ben magyar–latin

szakos tanári diplomát szerzett, magyar nyelvből és szlavisztikából doktorált. Tanulmányainak befejezése után az egyetemi könyvtár munkatársa, majd több intézet tudományos munkatársa. 1941-től a Pázmány Péter Tudományegyetem magántanára, 1954-től pedig a bölcsészkar szlavisztikai tanszékének professzora, ahol délszláv filológiát és általános szlavisztikát tanított.

Ahhoz a nagy filológusnemzedékhez tartozott, amely fordulatot hozott e tudományág művelőinek szemléletében. Szeli István szavai szerint (Búcsú Hadrovics Lászlótól, Híd, 1997. június) maga Hadrovics László mutatott rá, hogy egészen a 30-as évekig a magyar irodalmi, nyelvészeti s művelődéstörténeti kutatások tudós művelői főként a nyugati nagy nemzetek kultúráját tanulmányozták, azokhoz vezetvén vissza nemzeti műveltségünk gyökereit, szinte teljesen figyelmen kívül hagyva a magyarral együtt élő vagy a vele szorosan érintkező kis népeket. Az új nemzedék ennek az úrnek betöltésére vállalkozott. „Az új ebben a szemléletben az volt – írja Hadrovics –, amit tulajdonképpen ma kezdünk tudományosan megalapozni, hogy ti. a magyarságot politikai és kulturális fejlődésének egész menete a körülötte vagy vele államközösségben élő népekkel rokonítja . . . A magyar irodalom igazi képe ebbe a rokonságba ágyazva mutatkozik meg, ebben érvényesül igazi funkciója, s ebben a közösségben domborodnak ki európai értékei.”

Irodalomtörténeti és kapcsolattörténeti tanulmányaiban a szerb, a horvát és a szlovén középkor, humanizmus, reneszánsz és barokk korszakok emlékeit tárta fel (Az ó-magyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban, 1954; A délszláv Nagy Sándor-regény és közép-

kori irodalmunk, 1960; A magyar és a Huszita biblia német és cseh rokonsága, 1994). Szlavisztikai művei közül kiemelkedik három német nyelven megjelent monográfiája, amelyekben a szerbhorvát nyelv magyar elemeit mutatta ki, és bemutatta a nyugat-magyarországi (burgenlandi) horvát irodalmi nyelv fejlődését. A szótárirodalomban is jelentőset alkotott, bár ő ezt tudományos pályája mellékágának tekintette, olykor tehernek is. Gáldi Lászlóval megalkotta az Orosz–magyar és Magyar–oroszlósztárt (1951–1952, önállóan pedig a Szerbhorvát–magyar szótárt (1957). Nagy segítséget nyújtott az újvidéki Hungarológiai Intézet 120 000 címszót tartalmazó Szerbhorvát–magyar nagyszótárának létrehozásában is (1968–1975). Halálának évében jelent meg a Nyomárkay Istvánnak készített Szerb–magyar kieszótára a budapesti Akadémiai Kiadó és az újvidéki Forum Könyvkiadó, valamint a belgrádi Tankönyvkiadó közös gondozásában.

A Magyar Tudományos Akadémiának 1948 óta levelező, 1970-től pedig rendes tagja volt, szerkesztette az akadémiai Studio Slavica című folyóiratát (1966–1985). A zágrábi Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia 1974-ben, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia pedig 1984-ben választotta tagjává.

DR. HADZSY JÁNOS (Szentés, 1851. április 5.–Topolya, 1903. június 13.) – Ritkaságszamba megy nálunk, hogy valakinek az emlékét olyan nagy tisztelettel őrzik, mint ahogy azt a topolyaiak tesszik hírneves orvosukkal: utcát (1904-től), egészségházat neveztek el róla, a szentesi szülőházon és a topolyai lakóházon emléktáblát helyeztek el (mindkettőt 1981-ben), könyvet jelentettek

meg róla (Brindza Károly: Dr. Hadzsy János, az orvos és az ember, 1990), s szobrot is emeltek neki még 1908-ban (Telcs Ede műve). Az emlékezet már kilenc évtizede felhőtlen, nem csonkult a háborúk, az impérium- és rendszerváltozások idején: az utca nevét nem változtatták meg, az emléktáblákat nem mázolták be festékekkel, s dacolva a változó időkkel, már csaknem kilencven éve áll az orvos topolyai köztéri szobra is, ami már magában is figyelemre méltó tény.

Dr. Hadzsy János 1869-ben, 18 éves korában iratkozott be a pesti egyetem orvosi karára, s 1874-ben avatták „orvostudorrá”. Négy esztendő telt el gyakorlóéves, illetve cselédkönyves orvosként a budapesti Szent Rókus Kórházban, ahol négy területen szakképesítette magát: sebészként, szemorvosként, venerológusként és szülésmesterként.

Az első és egyetlen állomáshelyére 1874-ben indult, ifjú feleségével, Kászonyjakabfalvi Andrassy Zsófiával az oldalán: az alföldi-fiumei vasút szabadkai állomásán a topolyai községi előljárárság fogata várta őket.

A fiatal orvost csakhamar szárnyra kapta a hírnév. Akkoriban Észak- és Középbácskában nem volt műtetre berendezett kórház, ő pedig éppen azzal vált ismertté, hogy betegeit megszabadította a szürke hályogtól (húsz év alatt 1200 hályogműtétet végzett), és veszedelmes daganatokat távolított el. Munkájához állítható műtőasztalt tervezett, amelyet a helybeli asztalosokkal készíttetett el. De belgyógyászként és gyermekorvosként is kiváló volt. Néhány év múlva már anyyi kocsi állt naponta a háza előtt, mint a pénteki hetipiacon. Főleg a helybeliek és környékeliek keresték fel, de jöttek a páciensek Budapestről, Prágából, Bécsből és Zágrábból, meg Szerbiából, Bulgáriából, Romániából, Boszniából is.

Naponta átlag 150 embert gyógykezelt, azzal, hogy két-három segédje is volt, akikből később ismert orvosok lettek.

Idejéből arra is futotta, hogy artézi kutat fúrasson, a mocsarak lecsapolását kezdeményezze, fürdőmedence építését szorgalmazza, meg a csatornák befedését, a villanyvilágítás bevezetését, az utcák kikövezését is. Népszerűségére való tekintettel sok egyesület kérte fel az elnöki tisztség ellátására: megalakította a topolyai tűzoltótestületet, a megyei tűzoltó szövetség elnöke volt, de őt a macedóniai ősoktól, a görögszerb vegyes házasságból származó, görögkeleti vallású magyar orvost kérték fel a zsidó Gyermeksegélyező Egyesület elnöki posztjának betöltésére is. Egy időben parlamenti képviselő is volt.

Az egyik leghíresebb „falusi” orvos, a biztos kezű sebész tehát mindig segítőkész emberbarát volt. Talán éppen ez a magyarázata, hogy környezete ma is tisztelettel őrzi emlékét.

HAGYMÁSI BÁLINT (Varasd, 1490 táján–?, 1517. január 12-e után) – Fél évezreddel ezelőtt született humanista író, akit két nemzet is magáénak mond. A horvát irodalom Valentin Cibiel néven tartja számon, azaz latin nevének horvát változatával jegyzi (Valentinus Cybeleius Varasdinses), ezt teszi Szinyei József is, aki az írók tizennégy kötetes lexikonában ugyancsak Cybeleius néven említi, máshol viszont mindenütt az általánosan elfogadott Hagymási Bálint néven szerepel.

Életéről alig maradt fenn adat, legtöbbet a kortársak levelei mondanak róla, meg töredékes életműve. Családjá a XV. században költözött a Felvidékről Délvidékre, ő már itt jött a világra. Tehetsége hamar feltűnt, 16 éves korától Itáliában tanult, szűkös körülmények között. Ta-

nulótársa, Besztercei Lőrinc 1509-ben felhívta a mecénás hajlamú nagybátyjának, Szathmári György pécsi püspöknek és kancellárnak a figyelmét az Olaszországban megjelent „csiszolt, választékos, nagy műveltséggel megalkotott” költeményeire, s magára a szerzőre is, akinek „gyökeresen különbözik a gondolkodása azoktól, akik életük egész idejét hiábavalóan elfecséreltik”. A jó szemű főpap felismerte tehetségét, s a bolognai egyetemen (1509–1513) biztosította számára a továbbtanulást. Időközben, 1512-ben kijárta számára a pécsi és a székesfehérvári kanonokságot az ezzel járó stallummal együtt. A Szathmári Györgynek címzett, 1517. január 12-i keltezésű levele után már nincs róla hír, így aztán további életútja ismeretlen.

Kardos Tibor irodalomtörténész és műfordító szavai szerint Hagymási alkotta meg „az első költeményt, amely Magyarországról, a »hazáról« szól”. A „magyar humanista hazafi” így énekelt 1509-ben: „Boldog lehetsz szerencsés Magyarország, / Derűs éghajlat fürdeti tájad, / Kerek világon sehol gazdagabb föld, / Termékeny táj nincsen a tiednél.” Hagymási Bálint egyik legismertebb művét 1516-ban írta Kesserű Mihály pécsi püspöki vikárius házában a boriszákról és vízivókról folytatott vita után Művecske a bor és a víz dicséretéről, illetve kárhoztatásáról címmel (Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae).

„Mértékletesen élvezve – írja – élesíti az emberi elmét, testét-lelkét erősíti, vitézségre sarkall, és a lelket függebbe teszi kötelességei teljesítésére. De ki tagadja, hogy míg kismértékben táplálja az ember erényeit és erőit, ugyanúgy mértéktelenül élvezve leront, elerőtlenít, megzavarja az észet, elködösíti az értelmet, eltompítja az emlékezetet, feledékenysé-

get bocsát rá, tévedést plántál belé, tudatlanságba dönt.”

Különösen kemény szavakkal bírálja társait, a katolikus papságnak azt a részét, amely az alkoholizmus rabjává vált.

A Dózsa-féle parasztlázadás egyik okát éppen az egyház ilyen természetű romlásában látta.

HAJNAL ANTAL (Makó, 1838. szeptember 1.–Fiume, 1907. január 17.) – A fiumei (rijekai) kikötő tervezője és építője. A jónevű debreceni kollégiumban fejezte be középiskolai tanulmányait, mérnöki képesítését pedig a budai József Ipartanodában szerezte. Szülőföldjén, Békés megyében helyezkedett el, munkásságát a vármegye azzal méltányolta, hogy tiszteletbeli főmérnöki címet adományozott neki.

A kiegyezés után, sok más nemzedéktársához hasonlóan, ő is állami szolgálatba lépett, s 1873-ban már a közmunka és közlekedési minisztérium egyik főmérnöke. Főleg a vízszabályozási munkák felügyelete tartozott a hatáskörébe. A hetvenes évek derekától a fiumei kikötő előadója, 1877 októberében pedig kinevezték az építészeti hivatal főnökévé, illetve a fiumei kikötő építésvezetőjévé. A gyors gazdasági fejlődés következtében egyre sürgősebbé vált a kikötő teljes rekonstrukciója és kibővítése. 1884-ben a kormány két tervet terjesztett elbírálás végett a hazai és a külföldi szakértők testülete elé. A szakértők Hajnal Antal tervét fogadták el, amely a leoptimalisabb elrendezést nyújtotta, és a további bővítés lehetőségét is fenntartotta. A nagyszabású elgondolást rajzok, makettek és modellek segítségével az 1885. évi budapesti országos kiállításon mutatták be a nagyközönségnek. Erre az alkalomra jelent meg Fiume és kikötője című mű-

ve, amely híven érzékeltette a nagyszabású vállalkozás méreteit.

Hajnal Antal abban a szerencsés helyzetben volt, hogy az elkövetkező évtizedben elképzeléseit a gyakorlatban is megvalósíthatta. Az évek során újabb, részben még ma is használatban levő kikötőgátak, rakpartok, előkikötők – a kölölaj szállítására –, fakiviteli rakterületek, hajójavítást szolgáló dokkok az ő tervei alapján készültek.

Másfél évtized múltán, az 1900. évi párizsi nemzetközi kiállításra készült alkalmi, magyar és francia nyelvű kiadványában Hajnal Antal arról számolhatott be, hogy a kikötőben elhelyezést nyerhet negyven kisebb-nagyobb gőzös és százhusz nagy és kis vitorlás. Az áruforgalom-növekedést a következő adatokkal szemléltette: 1867-ben 12 000 hajó 230 000 tonna áruval megrakodva érkezett a kikötőbe, illetve indult onnan, 1899-ben viszont 21 000, több mint 3 millió tonnával. A kiegyezés után tehát a magyarországi kivitel, főleg az Angliába és Brazíliába irányuló búza- és lisztexport, de a behozatal is az osztrák fennhatóság alá tartozó Triesztből teljesen áthelyeződött az új fiumei kikötőbe.

Csaknem harminc éven át irányította az építést, úgyhogy a rijekai kikötő mai képe az ő idejében alakult ki. Gonda Béla 1901-ben írta a Gazdasági Mérnökben: „Az ő nevéhez fűződik a fiumei kikötő céltudatos építése és nagyszabású fejlesztése, s hogy a fiumei kikötő mind műszaki, mind kereskedelmi és forgalmi kívánalmak tekintetében méltó helyet foglal el Európa kikötői között, abban kétségtelenül őt illeti az oroszánrész.” Ezekhez a méltató szavakhoz nincs mit hozzátenni ma sem, esetleg csak ennyit: méltányos lenne, ha a rijekai kikötőben legalább egy emléktábla őrizné a nevét.

HAJNAL IGNÁC (Barskapronca, 1865. július 17.–Csaca, 1926. december 16.) – A történelmi Felföldről származott, amely csak a XIX. században kapta a Felvidék elnevezést, Felső-Magyarország szinonimájaként, s az ugyancsak történelmi Délvidékre került, amely szintén változó tájfogalom volt: a középkorban a dél-magyarországi megyéket (Verőce, Pozsega, Szerém, Bács, Bodrog, Torontál, Temes, Keve), később már csak Bácskát és Bánátot értették alatta, 1918 után a Magyarországtól elszakított részeket nevezték így. Nos, Hajnal Ignác tanítóként valójában a „tót-sági vidék” egyik német nyelvjárású szigetéről került az ugyancsak német ajkú bácskai faluba, Torzsára (Savino Selo), ahol 1888-tól 1911-ig tartózkodott. Ezt megelőzően – a losonci tanítóképző befejezése után (1883) – még Túrkevéen és Petrőcön (Bački Petrovac) is tanítóskodott.

A 23 éves, fogékony szellemű iskola-mester nagy érdeklődés közepette fedezte fel magának a nagy bácskai sváb falu gazdag szellemi néprajzát. Gyűjteni kezdte a szokásokat, népdalokat, mondákat, s ezeket csakhamar publikálta is: 1899 és 1911 között tíz közleményt tett közzé a Bács-Bodrog vár-megyei Történelmi Társulat évkönyveiben. Az első írása Bácskai szekeresek címmel 1899-ben jelent meg, s ebben egy 1705. évi szerb kéziratot könyvben található, a „bácsi szekeresek útra indulának, / Útra indulának Eger tájékának . . .” kezdetű népdal valóságshatárát próbálta megfejtetni. Ezt a népdalt magyar fordításban Vitkovics Mihály tette közzé 1827-ben az Aurorában. Feltételezése szerint török zsoldban álló, jankovaci szerb szekeresekről van szó, akiket a magyar szabadcsapatok Eger alatt szétverték. 1900-ban Tren-csény Károly pontosította köz-

lését, kimutatta, hogy nem zsoldosokról van szó, hanem az itteni szerb telepesekről, akik évi munkakötelezettségüket, a kulukot, fuvarozással, várépítéssel vagy várjavítással rótták le. Evlija Cselebi török világutazó is írja: „Bácska . . . összes rájái . . . évente ide (Egerbe) jönnek, s az árkokat kitisztítják.”

Hajnal (1905-ig: Holczmann) Ignác négy folytatásban megjelent közleményt tett közzé a bácskai babonákról (Petrőc, Torzsa), továbbá lejegyezte a torzsai lakodalmi szokásokat, gyermekrimeteket, kiolvasó versikéket, altatókat, állathívogatókat, találós kérdéseket, sírverseket. Tanítónk több helytörténeti írást is megjelentetett, így írt a bácskai céhekről, s megörökítette Torzsa részvételét a 48-as szabadságharcban. Több helyi lap munkatársa is volt (Újvidék, Bácska, Bács-Kulai Hírlap, Telecska).

A századvégen és a századelőn ezen a tájon gyermekcipőben járt a néprajzkutatás, de már olyan részben ide köthető eredményeket is fel lehetett mutatni, mint Margalits Edének, a zombori gimnázium igazgatójának (ekkor már a pesti egyetem tanárának) szólásmondás könyvét (Magyar közmondások és közmondásszerű szólások, 1896) és Bellosics Bálint tanulmányait a délszláv népelet köréből. Ebbe a sorba helyezhetjük az újverbászi Kármán József könyvét (A babonákról, Zombor, 1877), a szabadkai Révész Hugó gyűjtését (Bácskai dalok, mesék, 1892), és persze Hajnal Ignác munkáit is. A már említett társulati évkönyvek mellett még az Ethnographiában is publikált (az 1905., 1908., 1915. és az 1918. évfolyamban).

Hajnal Ignác 1911-ben visszatért a Felvidékre, s a Trencsén megyei, élénk forgalmú, fakitermeléséről nevezetes járás-székhelyen, Csaca iskolájának igazgatójaként halt meg.

HAJNAL ISTVÁN (Nagykikinda, 1892. július 3.–Budapest, 1956. június 16.) – Régi bánáti értelmiségi család sarja. Apja, a Nagybecskereken született Hajnal József, Pesten tanároskodó, 1891-től pedig Nagykikindán letelepült állatorvos volt, aki szorgalmas munkatársa a korabeli szaklapoknak. A szülői ház polgári értékeivel és a nagykikindai főgimnázium érettségi bizonyítványával vágott neki egyetemi tanulmányainak, s már bölcsészdoktori értekezésével (IV. Béla király kancelláriájáról, 1914), de még inkább habitációs munkájával (Írástörténet az írásbeliség felújulása korában, 1921) maradandó alkotást nyújtott. Két munkája között éveket töltött az első világháborús harctereken, s amikor visszatért, tudományos pályáját ott folytatta, ahol félbeszakadt: előbb levéltárosként működött a különféle archívumokban, majd egyetemi tanárként (1920-ban magántanár, 1930-ban az újkori világtörténet professzora a budapesti egyetemen). A Magyar Tudományos Akadémiának 1928-tól levelező, 1939-től rendes tagja, 1931–1943 között egyik társszerkesztője a Századoknak. Wellmann Imre halála alkalmából írt megemlékezésében (Századok, 1956) „az egyetemes történet legnagyobb magyar művelőjeként” említi, egyik főművét pedig (Az újkor története, 1936) „a hazai egyetemes történet legnagyobb szabású önálló alkotásának” minősíti. Tanulmányaiban, könyveiben a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit kutatta, s ezeknek felismerése után ragaszkodott is hozzájuk. „Minden tudományos vizsgálat végzetes veszélyének tartjuk a fejlődésnek fajbiológiai alapon való magyarázatot” – írta egyik, a két háború között németül is megjelent tanulmányában, de ugyanúgy 1945 után is szembeállt a marxista történelemtudomány

címén terjesztett tudománytalan nézetekkel. Emiatt aztán idő előtt nyugdíjazták, méltatlanul mellőzték. Életműve azonban megkerülhetetlen lett: mind a polgári (Hóman–Szek-fű: Magyar történet), mind a marxista történetírás (Magyarország története, szerk. Pach Zsigmond Pál) bőven hivatkozik Hajnal István tanulmányaira, könyveire. Jórészt méltányolták történeti-szociológiai munkásságának nagy eredményeit is.

HAJNÓCZY JÓZSEF (Modor, 1750. május 3.–Buda, 1795. május 20.) – Értelmiségi családból származott, maga is világos gondolkodású, művelt eleme, ügyvédi képesítéssel, eredetiben olvassa a francia és az angol szerzők politikai és közjogi műveit, a magyar mellett németül, latinul ír és olvas, ismeri a horvátot is, de evangélikus hite és főleg polgári származása miatt a közéleti érvényesülés útjai le vannak zárva előtte. 1778-ban a Temesi Bánság bekebelezése során megalakult új vármegyékben is próbált elhelyezkedni, de elutasították, jóllehet hiány volt, de a nemesi származású főhivatalnokokat csak a legnagyobb nehézségek árán lehetett a déli részekre édesgetni. Nem segített az sem, hogy kérvénye – mint ahogy azt Hegedűs Antal közli egyik cikkében – valóságos tanulmány az ottani kérdések rendezésére. A kincstári birtokok eladására, a jobbágyok felszabadítására tett javaslatait először nagy hévvel elutasították, alkotmányellenesnek minősítették, később pedig részben vagy teljesen megvalósították. Közhivatalhoz majd csak II. József reformja után juthatott: főúri pártfogó közbenjárására a császár 1786-ban valkovári, azaz vukovári székhellyel ki-nevezte Szerém megye alispánjává. Ő volt a maga korában az egyedüli nem nemesi származású megyei főhivatalnok

az egész ország területén. Megbízatását küldetesként, szolgálatként fogta fel, s javaslataival, cselekedeteivel igyekezett segíteni a jobbágyság helyzetén. A megjelöléséről írt Hajnóczy-jelentéseket Slavko Gavrilović tette közzé megállapítva, hogy „előtte senki sem közeledett annyi megértéssel a paraszthoz, gondjait egyik alispán elődje sem tekintette annyira sajátjának, mint ő”.

II. József halála után nem várta be leváltását, lemondott, s a jozefinizmus bukása miatt mélységesen csalódva Pestre költözött. Ekkor kezdte írni, s rendre megjelentetni vagy titokban terjeszteni nagy horderejű tanulmányait a rendi állam megváltoztatásának igényével. Szeli István kutatásaiból tudjuk (Hajnóczy és a délszlávok, 1965), hogy a francia és az angol irodalmon nevelkedett Hajnóczy milyen nagy hasznát vette a négyévi szerémségi tartózkodásnak – akárcsak a korábbi, háromévi zágrábi hivatalnokoskodásnak is –, az ott szerzett tapasztalatok alapján jobban, a valósághoz közel állóan fogalmazhatta meg a ma is elevenen ható jogtudományi tanulmányait, politikai emlékiratait a vallási és a nemzeti egyenjogúságról, a jobbágyfelszabadításról, a közteherviselésről, a jogállamról, továbbá az emberi jogokról, amelyekről ő értekezett először a magyar politikai irodalomban. Közjogi-politikai munkáinak teljes gyűjteménye 1958-ban jelent meg Csizmadia Andor szerkesztésében.

Forradalmi gondolatait, a feudalizmust alapjaiban kiforgató eszméit törvényes keretek között, vér nélkül kívánta megvalósítani. Eleinte az alkotmányos monarchia, később a köztársasági államforma híve lett. A nemesi ellenreakció látván ugyanis nézetei egyre jobban radikalizálódtak, bekapcsolódtak a Martinovics-féle jakobinus mozgalomba, s eb-

ben a Szabadság-Egyenlőség Társaság egyik igazgatójaként vezető szerepet is vállalt. Közben a magyar jobbágyság történetét írta, de ezt a munkáját nem tudta befejezni, letartóztatták, csaknem egy évig tartó vizsgálat után 18 társával együtt halálra ítélték. A szemtanúk állítása szerint szókratészi nyugalommal ment fel a budai Vérmezőn felállított vesztőhelyre, ahol a bakó pallosára támaszkodva várta. Meg volt győződve igazáról, ártatlanságáról. „Láng volt a lelke . . .” – mondta róla kor- és eszmétársa, Kazinczy Ferenc.

HALAVÁTS GYULA (Zséna, 1853. július 7.–Budapest, 1926. július 28.) – Az Alföld földtani viszonyainak tudós ismerője nem szűkebb hazánk szülötte, de munkásságával szorosán kapcsolódik a mi tájainkhoz is. Mint geológus a múlt század két utolsó évtizedében és századunk elején bejárta Bácska és Bánát sok vidékét. Itteni kutatásainak, megfigyeléseinek eredményeit több folyóiratban tette közzé, így a Földtani Közlönyben is. 1880-ban Fehértemplom és Kovin környékének földtani viszonyairól számolt be, két évvel később a Versec táján elvégzett földtani felvételeiről írt, 1883-ban pedig az Alibunár vidékén eszközölt földtani méréseiről adott tájékoztatót. 1884-ben jelent meg egyik legfontosabb összegező tanulmánya Adatok Torontál megye földtani viszonyainak ismeretéhez címmel.

Érdeklődéssel fordult a műemlékvédelem kérdései felé is, így 1886-ban a verseci várról írt egy sok adattal ellátott cikket az Archeológiai Értesítőben.

Halaváts Gyula érdeklődését azonban leginkább az Alföld artézi kútjai kötötték le, ezeket tanulmányozta, s eredményeiről több folyóiratban és kötetben számolt be. A régi Torontál ebből a

szempontból kimeríthetetlen forrásnak bizonyult, hiszen az artézi kutak fúrását itt már 1860-ban megkezdték, 1890 körül pedig – amikor az olcsó szárnyas fűró elindult hódító útjára – rohamosan elszaporodtak.

A XIX. század utolsó évtizedének derekán Bács-Bodrog megyében 52 helyen fúrtak kutat, s ebből 15 artézi kút lett, a szomszédos Torontál megyében viszont 391 helyen, s ebből 271 artézi kút keletkezett. A legtöbb artézi kút akkoriban a Temes megyéhez tartozó Verse-cen volt, szám szerint 81, de máshol is bőven ömlött a víz a föld gyomrából. Zichyfalvának, azaz Plandištének 29, Módosnak, azaz Jaša Tomićnak 19, Szécsánynak 18, Pancsovának 17, Csókának 11 artézi kútja volt. Még egy kisebb település is, mint Magyarcsernye a XIX. század legvégén hét artézi kutat mondhatott magáénak. Az éjjel-nappal folyó kutakat Halaváts Gyula vízpocsékolásnak, az áldással való visszaélésnek minősítette, s már akkor felfigyelt arra is, hogy „a víz mennyisége az őszes kútban megapadt”. Csak Becske-reken nem lehetett olyan kutakat létrehozni, amelyekből a víz a maga erejéből ömlött volna, ezért Halaváts Gyula tanácsára, több sikertelen kísérlet után, a fúrott kutak rendszerére álltak rá, azaz a víz szivattyúzására. „Nagyon jó – írta Halaváts Gyula 1914-ben, a Földtani Intézet Évkönyvében –, hogy Nagybecskerek altájának alkotása olyan, hogy a víz nem ömlik ki a maga erejéből a fűrólyukból . . .”, s újra figyelmeztetett, hogy „bővizűek ugyan az Alföld altájában levő víztartók, de nem kimeríthetetlenek”.

Halaváts Gyula tanulmányai, könyvei – köztük az artézi vizek történetéről, területi elosztásáról írt, 1896-ban kiadott kötete is –, a helytörténeti információik gazdag és megkerülhetetlen tárháza.

HANGYA ANDRÁS (Moravica, 1912. április 14.–London, 1988. december 20.) – Szerencsétlen, neurózisban szenvedő, az életben érvényesülni szinte képtelen ember volt ez a született festő-zseni. Pedig művészi pályafutásának csaknem minden szakaszában voltak segítőkész tisztelői: a legjobb tollú újságírók egyengették útját, szellemi életünk derékhada állt mindenkor mellette, kezdve Gál Lászlótól és Herceg Jánostól Tolnai Ottóig.

Jó mesterekkel áldotta meg a sors: a kezdet kezdetén Herman Lipót biztatta, Belgrádban Petar Dobrovićnál tanult, Zágrábban Ljuba Babićnál diplomázott. Közben maga is megtalálta mintaképeit: a kezdő szabadkai években Millet-re esküdött, a budapesti múzeumokban Goyáért és Cézanne-ért lelkesedett, Velenében az olasz klasszikusok, Londonban az angol akvarellisták, miniatűrfestők ejtették rabul.

Nem maradtak el a befolyásos barátok sem, akik protezsálták őt, ha éppen hagyta magát. Ösztöndíjakat jártak ki számára, álláshoz segítettek (a Magyar Szónak hosszú éveken át illusztrátora volt), képeit próbálták értékesíteni, vagy legalább megmenteni az átmázolástól, a szétdarabolástól, kiváltságos nyugdíjjal könnyítettek sorsán.

Műveivel ugyan nem sáfarkodott a legjobban, de mégis több önálló kiállítása volt (Szabadka 1933, 1935, 1938, 1964, 1980, 1989; Újvidék 1978, 1980; London 1962), meg számos tárlaton is részt vett (Zrenjanin 1945; Belgrád 1948; Dubrovnik 1950; Zágráb 1951; Lyon 1954; Bern 1955; London 1956 stb.).

Még életében megjelent rajzmappája (Forum, 1960), életrajza (Gajdos Tibor: A csillagos homlokú, Szabadka, Életjelminiatűrök, 1970), színes kismonográfiája a Bordás Győzővel folytatott önval-

ló interjújával (Forum, 1984), 1977-ben Forum Képzőművészeti Díj-jal tüntették ki.

És mégis mindennek ellenére, az átkozott festősors mintha éppen benne öltött volna testet, hiszen sem életében, sem halála után nem került arra a helyre, amelyet művei alapján megérdemelt volna. Meg aztán a regionális korlátok is fojtogatták, a Vajdaság határain kívül alig ismerték. Nevét nem jegyzi a négykötetes Művészeti Lexikon (Budapest, 1965–1968), kimaradt a Jugoszláviai Enciklopédiából, amelynek kiadása az ország széthullásával abbamaradt. Csak az 1962-ben megjelent zágrábi Képzőművészeti Enciklopédia emlékezik meg róla röviden, de sok bántó tárgyi hibával. Zágráb, a pezsgő művészi életéből ismert város, nem vett róla tudomást, jóllehet évtizedeket töltött falai között, s festményein úgy megörökítette, mint előtte csak kevesen. Az ilyen és ehhez hasonló mellőzések pörölycsapásként zúdultak az egyébként is sebzett, a József Attilá-s gyermekkor és a világháború lélekmérgező emlékeinek terhét cipelő Hangya Andrásra. Ő, aki az ötvenes években még a jugoszláviai képzőművészet első vonalába tartozott, riadtan meghátrált, magába zárkózott, a zágrábi Križanić utcai műterem ajtaját szó szerint is magára zárta. Az önkéntes száműzetés éveiben olykor barátai számára is szinte megközelíthetetlen volt.

Az isteni szikrát azonban, amelyet születése óta magában hordott, nem tudta, talán nem is akarta elfojtani. Ő, az emberkerülő, komor gondolataival vívódva, éppen ekkor fogalmazta meg festményein és az egészen sajátos levélképein a legbensőbb emberi érzelmeket: a kitiszítottságot, a magára hagyatottságot, a szárnyaszegettséget, meg az ezekkel járó félelmeket és szorongásokat. Ez

tükröződik, sok változatban, imaginárius alakjainak mosolytalan arcán, a szomorú bohócok, az esetlen pojácák, a vigasztalan harlekinek tartásában, ott leng nyomasztóan az üldögélő asztaltársaságok, a nyárikertek, cirkuszok és a színházak egykedvű közönsége, a harmadosztályú várótermek bóbiskolói és a közönyös menetelők fölött, de még a csodálatos zágrábi, velencei és londoni városképek falai, meg a terek szögletei között is.

A zágrábi remeteségben született művek nagyrészt a magányűjtemények mélyére vándoroltak, úgyhogy csak remélni lehet, hogy mindezt egyszer valaki begyűjti, mérlegre teszi, s a háború előtti szociális korszakának legjobb darabjaival, meg a későbbi illusztrációival, a finom árnyalatú ceruzarajzaival együtt bemutatja egy teljesség igényével készülő gyűjteményes kiállításon, s elkészíti az életmű monografikus feldolgozását, esetleg megalapozza önálló képtárát is. Mert Hangya András ideje alighanem csak ezután következik . . .

HARAG GYÖRGY (Margitta, 1925. június 4.–Marosvásárhely, 1985. július 7.) – Erdélyi színházi rendező, aki elsősorban a kiváló marosvásárhelyi és kolozsvári teátrumban teremtette meg sajátos színházi világát, de hatóköre, mint minden nagy alkotó esetében, az országhatárokon túlra is kiterjedt, Magyarországra és (az egykori) Jugoszláviára is. Emlékezetes, színháztörténetileg is jelentős előadásokat hozott létre a pesti Vígszínházban és a Nemzeti Színházban (Nagy István: *Özönvíz* előtt, 1976), a győri Kisfaludy Színházban és a Gyulai Várszínházban. A szabadkai Népszínházban 1969 és 1979 között „házi rendezőként” tizenkét darabot állított színre, 1978 tavaszától 1981 nyaráig az Újvidé-

ki Színházban létrehozta életművének kimagasló kreációját, a Csehov-ciklust (Három nővér, 1978; Cseresznyés kert, 1979; Ványa bácsi, 1981). Ezzel az előadás-sorozattal, Gerold László megállapítása szerint, egy „sajátos Csehov-értelmezés és korszerű szenzibilitású rendezői világkép állt össze”.

Csehov világméreteken is egy önálló világot teremtett, a meddő sóvárgás, az örökös vesztesek, a hiábavaló és önpusztító életek világát. Harag ezt a mikrokozmoszt fedezte fel a maga módján, és tolmácsolta a közönségnek, ennek atmoszféráját ismerte fel és teremtette meg a deszkákon. „Saját életemet is be rendeztem az előadásokba, különösen a Ványa bácsiba” – vallotta egy alkalommal. Gerold megfogalmazása szerint ő „lát és láttat, megérez és ráéreztet, megtalál és közöl”.

Csehov az emberi lélek mélységeibe hatol, apró rezdülésekből építkezik, ütközteti az ábrándot a valósággal. Nos, Harag pont ezeket a „víz alatti áramlatokat” vette észre és jelenítette meg, ritkán tapasztalt fogékonysággal és érzékenységgel.

Az eredmény ismert és elismert: megszületett az életmű egyik csúcsa, amely egy vonalban áll az első marosvásárhelyi kiugrással (Nagy István: Özönvíz előtt, 1970), meg a Sütő-tetralógia színrevitelével Kolozsvárott (Egy lócsiszár vasárnapja, Csillag a máglyán, Káin és Ábel, Szuzai menyegző).

Az újvidéki kezdet nem volt túl biztató. „Kalandosnak tűnhet az a vállalkozás – mondta egyik nyilatkozatában –, hogy három Csehov-darabot mutasson be egy olyan színház, amely hét-nyolc tagú együttesből áll. A rendező, aki ezt vállalja, hasonló Mikszáth kovácsához, aki maga fente késével végez szemműtétet.” Hogy a kísérlet végül is szerencsésen

végződött, sőt a lehető legnagyobb eredményt hozta, az elsősorban Harag György érdeme. Mozgósította a legjobb erőket (Fejes György, Pataki László, Romhányi Ibi), azok, akik mind a három előadásban szerepeltek, a legjobb önmagukat nyújtották (Bicskei István, Soltis Lajos, Pásthy Mátyás). Egyedül a díszlettervezőket hozta magával, akikkel kevés szóból is szót értett (a kolozsvári Kőlonthe Zsoltot, a bukaresti Doina Levintát). Az sem lehetett egészen mellékes, hogy otthoni és itteni sikerét ott érte el, ahol fontos háttéremberek álltak mögötte, akik szabad kezet adtak neki, támogatták és hagyták dolgozni (Marosvásárhelyen és Kolozsvárott egy-egy színészigazgató: Csorba András, Bisztrai Mária, Újvidéken pedig a politikusból színidirektorrá lett, Németh P. István).

„Színházalapítással felérő sorozat” – így összegezte Gerold László az újvidéki Csehov-ciklus eredményét, akinek egyébként a három bemutató meghívta a tollát (Szivacstalaj, homokfutó, Híd, 1981, 11. és 12. szám; Az Újvidéki Színház húsz éve, 1994).

„Számomra a jugoszláviai vendégszeplés felfrissülést jelent – nyilatkozta Harag György a Csehov-sorozat harmadik darabjának bemutatója előtt –, ott ugyanis egészen másfajta igényekkel álllok szemben. El kell azonban ismerni, hogy ez az igény nem a közönségé, hanem a színház körüli irodalmi és kritikai csoportosulásé. Ez abból adódik, hogy az egész jugoszláv színjátszás rendkívül nyitott a világ felé . . .” (Magyar Szó, 1981. II. 10.)

HARANGOZÓ VILMOS (Szabadka, 1925. november 20.–Belgrád, 1975. január 14.) – Az ötvenes-hatvanas évek egyik legsikeresebb és legismertebb sportolója, ő hozta 1954-ben, Žarko

Dolinarral együtt, az első világbajnoki címet a jugoszláv asztalitenisznek. Bátyjával, Tiborral (1922–1978) csaknem két évtizedig Harangozó testvérek néven fogalomként élt két országban: Jugoszláviában és Magyarországon. Harangozó Vilmos, akárcsak bátyja, sokoldalú sportoló volt. Közvetlenül a második világháború befejezése után az I. ligás Spartacus színeiben futballozott, s az 1945-ben induló jugoszláv bajnokságban ő lötte az első gólt. Ezenkívül igen jól teniszezett, Tiborral együtt pedig a megteremtője volt Szabadkán és az országban a röplabdának.

A Harangozó testvérek Koncz László edző keze alól kerültek ki, aki maga is válogatott játékos volt. Vilmos 12 éves korában ütötte át először a rugalmas műanyagból készített fehér labdát a zöld hálón. 1937-től 1945-ig a Szabadkai Ifjúsági Club és a Szabadkai Atlétikai és Torna Klub, 1945-től 1960-ig pedig a Szabadkai Spartacus asztaliteniszezője. 1942 és 1945 között a magyar, 1945-től 1960-ig pedig a jugoszláv pingpongválogatott tagja. (Bátyja Magyarország többszörös asztalitenisz-bajnoka volt.) Rendkívül gazdag sportkarrierjének csúcsára 1954-ben lépett: kebelbarátjával, a zágrábi Žarko Doli-narral, világbajnokságot nyert párosban. A jugoszláv asztalitenisz kiválóságai korábban is sikeresen szerepeltek (Harangozó Tibor 1939-ben a világbajnoki 2. helyezett jugoszláv csapat tagja), még később is kiváló eredménnyel pergették rövid nyelvű ütőikkel a celluloid labdát (Korpa István, Šurbek), de a Harangozó–Dolinár kettős sikere kétségtelenül a jugoszláv asztalitenisz legnagyobb eredménye.

Amikor 1954-ben világklasszisként hazatért, erőnek erejével el akarták vinni Szabadkáról. Ő erre csak legyintett: „Menjen, aki akar, én maradok.” Akkor

a csábító ajánlatoknak kevesen tudtak ellenállni: Harangozó kivételével a Spartacus bajnoksapata teljes létszámában átpártolt a belgrádi Partizanhoz. Kubát János a halála alkalmából írt nekrológiájában így magyarázta magatartását: „Életfilozófiája volt: mindenki maradjon hazai környezetben, s ott nyújtsa a maximumot . . .” (Magyar Szó, 1975. január 15.)

Harangozó Vilmos kétségtelenül vidékünk legjobb sportolójának egyike, csak Szeles Mónika korábbi és mostani sikereivel kérdőjelezi meg elsőbbségét.

Harangozó Vilmos asztaliteniszező 1945-től 1960-ig országos bajnokságot nyert egyéniben, férfi- és vegyes párosban. 1942-ben Európa-válogatott, 1958-ban, az első Európa-bajnokságot férfi egyesben a 3., és a 3. helyezett jugoszláv csapat tagja. 1960-tól, 41 éves korában abbahagyta az aktív játékot. Először 1966-ig a jugoszláv válogatott szövetségi kapitányaként edzősködött, majd 1966-tól 1970-ig a Német Szövetségi Köztársaság csapatát vezette, amely az ő irányításával Európa-bajnoki címet nyert, s az NSZK az ő idejében játszott világbajnoki döntőt.

Viszonylag fiatalon, 49 évesen távozott az élők sorából, egy belgrádi kórházban halt meg, s a szabadkai Bajai úti temetőbe kísérték ki utolsó útjára.

HARASZTHY ÁGOSTON (Futak, 1812. augusztus 30.–Corinto, 1869. július 22.) – Az Ungvár megyéből származó nemesi család tagjai a XIX. század első felében főleg Dél-Bácskában gazdálkodtak saját, illetve haszonbérbe vett földjeiken. Az egyiknek, a vármegye táblabírájának Pacséron volt birtoka, a másikkak, az egykori futaki Hadik-birtok mellett még Szenttamás határában, Kutason is volt bérföldje. A családnak

ez a futaki–kutasi ága, amelyhez Haraszthy Ágoston útirajzíró, szőlész és nagyvállalkozó is tartozott, zilált anyagi körülmények között élt, ügyeskedéseiről volt ismert. Dudás Ödön helytörténész, a bácskai nemesi családkról írva közli az 1878-ban megindított, Bács-Bodrogh című évnegyedes folyóiratában, hogy „számtalan homályos dolgok forognak közszájon a család tagjairól”. A népi fantáziát tüzelhette az is, hogy Haraszthy 1840-ben kivándorolt Észak-Amerikába, s ott különféle vállalkozásokba kezdett: bérházakat épített, telekspekulációkkal foglalkozott, kereskedett.

Tapasztalatairól Utazás Észak-Amerikába című kétkötetes munkájában számolt be, amely 1844-ben jelent meg Budapesten. Bölöni Farkas Sándor hasonló jellegű könyve után ez volt a második híradás egy születő új világról. Bölöni a demokráciát fedezte fel, Haraszthy viszont a szabad vállalkozást írja le, a példátlan ipari fejlődés és a pénz hatalmát. Könyvének megjelenése után családjával együtt – feleségével, három gyermekével, szüleivel – kihajózott az Újvilágba. Először a Nagy Tavak vidékén telepedett le, majd 1849-ben Kalifornia-ba költözött, s San Francisco táján nemes európai szőlőfajtákat telepített, nagy gyümölcsösöket teremtett. Eleinte a kedvezőtlen időjárási feltételek miatt nem sok sikere volt, de 1857-ben, a San Franciscótól mintegy 60 kilométernyire fekvő Sonoma város vidékén a megfelelő meteorológiai viszonyok párosultak a jó termőfölddel, úgyhogy Haraszthy néhány év leforgása alatt csodákat művelt: 400 hektáron szőlőtelepet hozott létre, egy feldolgozóüzemet, és pezsgőérlelő pincét épített. Vállalatát 1863-ban, anyagi nehézségei miatt, részvénytársasággá alakította át. Borai, pezsgői sorra

kapták az első díjakat Párizsban, Bécsben, Antwerpenben, Melbourne-ben, Santiagóban, de ez nem segített rajta: a részvényesek kiszorították a vezetésből. 1868-ban, ötvenhat éves korában még érzett magában annyi erőt, hogy új vállalkozásba kezdjen: Nicaraguában, a Csendes-óceán parti Corino mellett olcsó pénzen nagy kiterjedésű őserdőt vásárolt, s a fűrésztelepek, a fafeldolgozók sorát hozta létre. Itt érte utol a halál is: átkelés közben egy aligátor elragadta, s a folyóág mélyére rántotta.

Az utókor emléktáblát emelt neki Sonoma főterén, Kalifornia szenátusa pedig 1961-ben határozatilag méltatta érdemeit. „Az ő munkásságának köszönhető – állapítja meg egy értékelés –, hogy Kalifornia szőlővel beültetett területe az 1860-ban talált 7000 acréről 1960-ra 450 000 acrúra emelkedett; ő a kaliforniai szőlőkultúra atyja, az, aki Kaliforniát az Egyesült Államok szőlőskertjévé varázsolta . . .”

HARASZTI GYULA (Kolozsvár, 1858. augusztus 25.–Budapest, 1921. július 25.) – Miután Kolozsváron és Kécskeméten kiváló eredménnyel befejezte középiskolai tanulmányait, próbaidős tanári pályáját – tizenhét éves korában! – piarista szerzetesként kezdte 1875/76-ban a nagybecskereki kegyesrendi algimnáziumban. A tanintézet 1876. évi Tudósítványában (értesítőjében) fiatalos magabiztossággal Költészetünk története címmel írt tanulmányt. Még ugyanazon esztendőben Abafi Lajos Figyelőjében is közzétett egy áttekintést A magyar népköltészet Délmagyarországon címmel. Már 1877-ben megvált a rendtől, s Budapestre ment folytatni tanulmányait. Igaz, megtehetette volna ezt, mint piarista szerzetes is, de úgy látszik, rá is hatással volt a társadalom általános

felvilágosodásának folyamata, szabaddulni kívánt még az olyan viszonylag enyhe kötelékektől is, mint amilyeneket a kegyesrend megkövetelt.

1880-ban magyar és német, 1882-ben francia nyelvtanári vizsgát tett (fordítói gyakorlata során még olaszból, angolból és spanyolból is ültetett át magyarra). Ettől kezdve már főreális iskolai tanintézetekben működött: Nagykállón, Nagyváradon, Kassán. 1890-ben nyelvtanulmányokat folytatott Párizsban, 1891-ben pedig egy budapesti gimnáziumban tanított (s ugyanakkor magyarból, németből és franciából ledoktorált), majd 1892-ben a modern francia irodalom magántanárává képesítették a budapesti egyetemen.

Haraszi (1883-ig Krumpholz Hantz) tudományos érdeklődése előbb a magyar irodalom felé fordul (Költészetünk új népies iránya, 1878; Csokonai Vitéz Mihály, 1880), de később átállt a francia irodalom tanulmányozására, a kor vezető romanistája lett. Viszonylag fiatalon, 37 éves korában katedrához is jutott: 1895-ben a kolozsvári egyetemen a francia irodalom tanára lett, majd 1909-től a budapesti egyetem francia tanszékének vezetője. Ennek a francia kultúroázisnak azonban mintha csak ő lenne az egyedüli lakója: kevés a diákja, alig van munkatársa. Így a román nyelvnek és irodalomnak (nem sorolták a romanisztikába, nemzetiségi nyelvkatodrája volt), a francia nyelvészetnek, az ófrancia és a modern francia irodalomnak nem volt tanára. Ő próbált helyállni minden területen, ami persze lehetetlen vállalkozás volt.

„Hiába lett akadémikus, hiába közölte a Budapesti Szemle dolgozatait, Haraszi mellől hiányzott a rokon szakmai tudományos közvéleménye, a nagy tanítványgárda, a dolgozási nagyobb lehető-

ség, egyszóval mindaz, ami nélkül tanártudós nem lehet igazán sem tanár, sem tudós” – írta halála alkalmából Laczkó Géza 1921-ben, a Nyugatban.

Haraszi ereje tehát, a romanisztika általános helyzete miatt is, szétforgácsolódott, nem nyújtott jobb körülmények között annyit, amennyit nyújthatott volna. Az egykori kezdő becskereki tanférfit azonban kiválóan ismerte a klasszikus francia XVII. századot, az „aranykort”, egy-két idevágó műve tartós értékű, a francia irodalomtörténetben is számon tartott (Molière élete és művei, 1897; Corneille és kora, 1906). Már ezekkel a munkáival is, ha nem is az élvonalban, de mindenképpen a körön belül foglalt helyet abban a nem túl népes tudóscsoportban, amelynek tagjai szakmájukat európai színvonalon, európai stíluskészéssel művelték, s amelynek vezéralakja Péterfy Jenő volt.

HARASZI SÁNDOR (Czinderybögád, 1897. november 18.–Budapest, 1982. január 19.) – Jellegzetesen XX. századi, közép-európai sors az övé, a homo politicusé, a közéleti emberé, az újságíróé. Nagy, világmegváltó eszme szolgálatába szegődött, hitt és bízott a társadalom, az emberi természet gyors megváltoztathatóságában. Herceg János szavai szerint „lángoló szavú szentje volt a világforradalomnak”, vagy másképpen: az ideálok, az illúziók embere volt, akit végül is saját elvarátaiból börtönöztek be többször is, észrevételeire, bírálataira mindenkor készek voltak a jeges válasszal: nem morálról, hanem osztályharcról van szó.

Fiatalkorában fegyverrel a kezében állt a Tanácsköztársaság szolgálatába, az ellenforradalom előretörése után előbb a szerb megszállás alatt levő Pécsre menekült, ahol a Munkás című újságot szer-

kesztette, majd Bécsbe emigrált. Onnan nem a forradalom parancsára, mint ahogy azt sokan hitték, hanem saját kérelmére, a szerelem kényszerítő erejére, Jugoszláviába jött: egy moholi lány után, akit még Magyarországon ismert meg, s aki egy életen át élettársa lett.

Ez az indíték természetesen nem változtatta meg emigráns státusát, az itt-tartózkodása azonban tartósabb jellegű lett. A jó tollú fiatalembert, több más hasonszőrű emigránssal együtt, a szabadkai Napló alkalmazta. Emlékiratának tanúsága szerint (Befejezetlen számvetés, 1986) Dettre János szerkesztő, aki szintén emigráns volt, „... szelíd türelemmel tartott féken bennünket, fiatal emigráns munkatársakat, akik a polgári radikalizmus állóvíze helyett nagyobb kedvvel hajóztunk volna nemegyszer a proletármozgalom akkoriban még erős hullámokat vert tengervizein”.

Amit nem tudott kiírni magából a Napló hasábjain, azt megtehetette a Szervezett Munkásban – névtelenül. Ez a magyarul is megjelenő belgrádi hetilap 1925-től Szabadkán ütött tanyát. A lap élén a mindenkori munkásmozgalmi vezetők álltak, de az újságot, éveken át, valójában Haraszi Sándor szerkesztette. Itt is állt mögötte azonban egy türelemre intő ember, Székely József, aki őt a „baloldaliság gyermekbetegségéből gyógyíttatta”.

De nemcsak a Szervezett Munkás arculatát alakította ki, hanem befolyással volt a Napló irodalompolitikájára, a nehezen kibontakozó vajdasági magyar irodalmi élet egészére is. Közreműködött a Vajdasági Írásban, különösen kritikai cikkeivel vonta magára a figyelmet. Szenteleky Kornél tisztelte véleményét, értékelte költészetét.

Haraszi tehát ott bábáskodott a vajdasági magyar irodalom születésénél, segít-

gette első lépéseit. Bori Imre szerint „ma már irodalomtörténeti tény: Haraszi Sándornak nagy szerepe a jugoszláviai magyar irodalom címéleti kérdéseinek felvetésében, az első viharok támasztásában . . .”

A rendőrségnek tudomása volt Haraszi Sándornak munkásmozgalmi kapcsolatairól (a történészek ezt eddig nem tárták fel), s az első kínálkozó alkalommal, az 1929. évi királyi diktatúra bevezetésével, kiutasították az országból.

Hazatérése után a folyóiratokban működött közre, a 100%-ban, a Nyugatban, a Századokban, a Társadalmi Szemlében, a kolozsvári Korunk budapesti szerkesztője volt. A népfrontpolitika híveként részt vett az illegális mozgalmakban is. 1945–48 között szerkesztette a Szabadság napilapot, élére állt a Jugoszláv–Magyar Baráti Társaságnak. A hazai pártmozgalom embereként kemény küzdelemben állt a külföldről hazatérő dogmatikus erőkkal, a moszkovitákkal. A Rákosi-rendszer 1950-ben letartóztatta, halálra ítélte, és három évig a siralomházban tartotta. 1954-ben rehabilitálták („Bűnös vagyok, elhittem bűnöt” – írta Benjámin László az akkor már korosodó Harasztinak), újra szerepet vállalt: Nagy Imre köréhez tartozott, a Népszabadság főszerkesztője lett, az Újságíró Szövetség ideiglenes elnöke. Az 56-os forradalom elfojtása után újra bebörtönözték, 1960-ban amnesztiával szabadult. Attól kezdve nyugdíjaskoráig az Akadémiai Kiadó lexikonszerkesztőségében dolgozott.

HARSÁNYI-HESSLEIN JÓZSEF (Gyórszentmárton, 1882. szeptember 5.–Jabukai kényszermunkatábor, Pancsova mellett, 1941 őszén) – „Tejkihor-dóból és szenesfiúból – író és újságíró” – ezzel a címmel jelentette be a nagy-

becskereki Híradó a kétnevű hírlapíró születésének 50. és újságírói munkásságának 30. évfordulóját, mintegy jelezve, hogy nyugtalan, örökké izgó-mozgó ember életpályájának bemutatása következik.

Valóban, már kora ifjúságától kezdve sokoldalú volt. Húsz–huszonöt foglalkozást váltott ötvenkilenc év alatt.

A Pannonhalma lábánál elterülő szülőfaluját 11 éves korában hagyta el, amikor szülei – egy ágrólszakadt cipészházaspár – Pestre költöztek. Regényes körülmények között folytatta elemi és középiskolai tanulmányait, érettségizett, jogi doktorátust szerzett: házitanítókodott, az apja készítette mamuszokat forgalmazta a zsidvásáron, vizet árult a Városligetben, rikkancskodott, tejkihordó és szeneslegény lett, fuvaroskodott.

Egyetemi hallgató korában egy könyvmatos részére gyűjtötte és szerkesztette a híreket, majd a vasútnál kapott kisegítő, később pedig végleges állást. A doktori cím megszerzése után fogalmazó lett, azután a Világ és a Pesti Napló munkatársa.

Az első világháború vége felé árvaszéki elnök Pécssett, főszerkesztője és kiadója a Baranyai Magyar Újságnak, majd miután a szerb csapatok kivonultak Pécs–Baranya területéről, ő is elhagyta az országot s Dárdán, később Nagybecskereken telepedett le. Itt Somfai Jánossal együtt megalapította a Fáklya (1922) című irodalmi szemlét, amely az induló jugoszláviai magyar irodalom egyik első hetilapja, illetve folyóirata lett, s így irodalomtörténeti jelentősége van,

„Fáklyával kell járnunk . . . friss romok között – írja programadó előszavában Somfai János. – A betű, az írás fáklyájával sorakozunk mi is a többi fáklyavívó mellé, s igyekezünk gyarapítani a világhosszúságot, amelynek fényében meglátja

és megérti egymást az igaz ember.” A helyi szerzők mellett (Harsányi-Hesslein tanulmányokkal, versekkel szerepelt) a folyóirat közli Jászi Oszkár, Bíró Lajos, Harsányi Zsolt, Csuka Zoltán írásait is.

A Fáklya megszűnése után Harsányi-Hesslein közigazgatási pályára lép: segédjegyző Bánáttopolyán, főjegyző Öregfaluban (Pustinis, Románia). Nyugtalan természete azonban tovább hajtja: átmegy Bácskába, ahol szokatlanul sokáig, két évig (1924–26) munkatársa a Vajdaság című független politikai és közgazdasági napilapnak. Néhány gyors foglalkozásváltás következik újra (a bácsszőlősi, akkor kneževbregi pezsgőgyár ügynöke lett, később repülőgyári tisztviselő), majd újra megállapodik, s a szabadkai Napló becskereki tudósítójaként eszi az újságírás kenyerét. Az idő tájt a nívós lap kötelékébe tartozott Havas Károly, Csuka János, Bodrits István, Magyar Domokos, Sulhóf József, Majtényi Mihály, Lévy Endre, Kolozsi Tibor is.

Közben bedolgozik a Hétről-Hétre című, magazinszerű hetilapba, amelynek egyik számában életének alakulásáról számolt be (Egy optimista élete, 1935. III. 24.). Azzal fejezte be, hogy most a Napló dolgozótársa, „amíg nem jön valami váratlan esemény, amely kilódít ebből az állásból is”.

Ez néhány év múlva következett be, amikor az első megsemmisítő bánási internálótábor egyik első munkaszolgálatosa lett. Ekkor azonban már nemcsak az állásából távolították el, hanem az életből is . . .

HÁTSZEGI OTTÓ (Aracs, 1902. május 26.–Budapest, 1977. július 21.) – „Ezredes, sporttanár, Magyarország többszöri vívóbajnoka” – ez áll feleségé-

nek gyászjelentésében. Ez a közlés azonban részgazság, e mondat mögött egy máig tisztázatlan, titokzatosnak is mondható élet húzódik meg, amely a bánáti Aracson (Vranyován) kezdődött. Hátszegi Ottó egy ottani boltos ötödik gyermekeként született; 1932-ben elvégezte a hadiakadémiát, 1934-től a Honvéd Vezérkar munkatársa.

A Honvéd Tiszti Vívó Klub tagjaként igen figyelemre méltó sportkarriert is befutott. 1928-tól 1936-ig magyar válogatott volt, az amszterdami (1928) és a berlini (1936) olimpia résztvevője. 1932-ben, 1933-ban és 1934-ben országos bajnok, 1930-tól 1936-ig nyolcszoros magyar csapatbajnok.

Életének titokzatos része a második világháborúban bontakozott ki. 1941 és 1944 között Szófiában katonai attasé volt, ilyen minőségben, 1934-ben, sajtó (?) kezdeményezésre, Ankarába utazott, ahol kapcsolatot keresett és talált amerikai tisztekkel. Beszélgetéseiről, az akkor szóba került kiugrási feltételekről értesítette Kállay Miklós magyar miniszterelnököt, Szombathelyi Ferenc vezérkari főnököt és ifj. Horthy Miklóst. Gosztonyi Péter történész kutatásai szerint kétkulacos játékba kezdett, mert tárgyalásairól értesítette az ankarai német katonai attasét, aki erről két ízben is tájékoztatta Ribbentrop német külügyminisztert. Egy francia tiszt viszont az amerikaiakat figyelmeztette arról, hogy a magyar tiszt a német kémelhárító „közvetlen ellenőrzése alatt áll”.

1944 májusában a Gestapo letartóztatta, de júliusban már Csatay Lajosnak, a németbarát Sztójay-kormány hadügyminiszterének szárnysegéde. Mivel az idő tájt a német felé hajló vezető emberek is kételkedni kezdtek a tengelyhatalmak győzelmében, az újdonsült hadügyminiszter is utasította Hátszegit egy titkos

fegyverszünetkérő delegáció moszkvai útjának előkészítésére. Csatayt október 16-án lefűlelték, mire ő feleségével együtt öngyilkos lett, Hátszegi viszont (1944-ig Hatz) a VII. hadtest vezérkari főnöke lett. Erről a posztról november 7-én a hadtest repülőgépén Malinovszkij marsall szegedi főhadiszállására repült, és felajánlotta szolgálatait. A nyilasok távollétében halálra ítélték, de ő ekkor már Debrecenben volt, az átállt magyar főtisztek között, akik közül Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke, Vörös János vezérezredes pedig honvédelmi miniszter lett. 1945 elején Hátszegi Budapest magyar városparancsnokaként a honvédelmi minisztérium átköltöztetését készítette elő, de a szovjet államvédelmi szervek április 5-én letartóztatták. 1952-ig vizsgálati fogházban volt Moszkvában, majd bíróság elé került, és 15 évre ítélték. 1955-ben rehabilitálták. Visszatért Budapestre, s ott haláláig edzősködött, több csapat vívómestere volt.

Szerepe máig tisztázatlan maradt. Az esetleg napvilágra kerülő levéltári dokumentumok adhatnak csak választ arra a kérdésre, hogy hős volt-e vagy áruló, vagy valami más.

HAVAS EMIL (Topolya, 1884. november 24.–? 1944 ?) – A vajdasági magyar újságírás egyik jeles alakja. Jogi tanulmányainak befejezése után – Kolozsváron diplomázott –, 1905-ben, Szabadkán újságírói pályára lépett Braun Henrik Bácskai Hírlapjánál, azaz a lehető legjobb tanítómesternél és redakcióban. Miután a szabadkai sajtó nagy öregjénél kitanulta a szakmát, színházi és élclappal próbálkozott, majd 1911–12-ben önálló politikai napilapot indított Reggeli Újság címmel. Jólétesültségével,

mérsékelt hangjával, tárgyilagos közléseivel tűnt ki. Egyik vezércikkében felfigyelt a közelgő világháborút kiváltó okokra is, ezek közül az egyik „a német-ség hihetetlen gyorsasággal és intenzitással való előrenyomulása a kereskedelem és az ipar terén, és a tengereken. Ez elsősorban az angolokat érinti érzékenyen, s felébreszti féltékenységüket a világhatalmi pozícióra. S ez teszi állandóan puskaporossá a levegőt”.

A jó újsághoz azonban sok pénz kell, s ha az olvasóközönség támogatása valamilyen oknál fogva elmarad, jön a krach. Az anyagi okok miatt megszűnt Reggeli Újság után Havas (1906-ig Honig) Emil kiábrándultan fordult el az újságírástól, s ügyvédi irodát nyitott, amit élete végéig működtetett. Aki azonban egyszer magába szívta a redakciók füstös és a nyomdák ólommögös levegőjét, az nehezen tud véglegesen szakítani a zsurnalisztikával. Ő is az öregedő, visszavonulásra készülő Braun Henrik hívására visszatért, és elfoglalta a Bácskai Hírlap főszerkesztői posztját.

A legnehezebb időkben, az impériumváltás idején is ő állt a lap élén. Betiltották, majd hol új, hol a régi néven folytatta megjelentetését, hogy végül is a megalakuló Magyar Párt sajtószerveként működjön. Nem sokáig, mert nyugtalan szelleme nem tudta elviselni a pártiktáriumot, amelyet nem mindig lehetett összhangba hozni az újságírás szabályai-val. Minden oldalról támadták, mintegy igazolva, hogy hírlapíróként önálló hangon szólalt meg, s ezzel, ha nem is tartósan, hol az egyik, hol a másik fél elégedetlenségét váltotta ki. Az új hatalom hol szerbellenességgel vádolta, hol kitüntette (a Szent Száva-rend IV. fokozatával), a kisebbség vezetői pedig hol igénybe vették és dicsérték tollát, hol nemzetellenesnek, judeomagyarnak minősítették.

A két háború között Fenyves Ferenc Naplójának egyik vezető cikkírója volt, a laphoz közel álló veteránokhoz tartozott Milkó Izidorról, Munk Artúrról, Radó Imrével.

Irodalmi ambíciója különösen az első világháború előtti években élt: Csáth Gézával és Munk Artúrral megírta A repülő Vuclidol című regényt, amely a Bácskai Hírlap tárcarovatában jelent meg folytatásokban 1906-ban, könyvalakban pedig 1978-ban a szabadkai Életjel kiadásában. Elbeszéléseit is csakhamar kötetbe gyűjtötte (A vér, 1910). Regénye, Fehér lap címmel, 1924-ben jelent meg. Irodalmi munkásságát Szenteleky „gyerekesen dilettánsnak” minősítette egyik levelében, amikor pedig felvették a PEN Klub jugoszláv csoportjába, úgy tartotta, hogy oda csak „bedumálta” magát.

Az irodalomtörténet egy nagy vihart kavart tollharc kapcsán jegyzi a nevét. Az 1933-ban megjelent, Szenteleky által szerkesztett Ákácok alatt című antológia szerkesztési elveit, a couleur locale érvényesítését kifogásolta a Kalangyában Vicinális irodalom címmel. Szenteleky válaszában megdönthetetlen érvek sokaságával bizonyította, hogy a regionális irodalom is lehet értékteremtő. A legfőbb kérdést azonban, Utasi Csaba szerint, óvatosan elkerülte, nevezetesen azt, hogy kell-e és szabad-e egységes utat kijelölni az íróknak.

Jóllehet a kizárólagosság sohasem vezetett jóra, a kérdés azóta sem tisztázódott megnyugtató módon: sokan még ma sem tudják az irodalmat elképzelni kötőfék és zabla nélkül, az újságírásról nem is beszélve.

Havas Emil a holokausztt áldozata lett: valamelyik krematóriumban hamvadt el.

HAVAS KÁROLY (Szabadka, 1887. szeptember 9.–Bácsalmás, 1944. június 19.) – A bácsalmási zsidó gyűjtőtáborban, mielőtt beteretlék volna az Auschwitz felé induló halálvonatok egyikébe, egy nagy adag veronállal végzett magával Havas Károly, az 57 éves író, a két háború közötti jugoszláviai magyar újságírás legnagyobb alakja.

Munkamódszeréről legendák keltek szárnyra, ő volt a szabadkai Napló kétcsillagos cikkírója, aki, Herceg János szavaival élve, „ragyogó, mesteri ritunnal” gépbe diktálta a rendszerint irodalmi értékű, esszé jellegű vezércikkeit. Jegyzetek nélkül tette ezt, emlékezőtehetségére s persze műveltségére, olvasottságára támaszkodva. „Bejött a szerkesztőségbe – írja emlékezéseiben Majtényi Mihály is –, itt már várta a gépirónő. Rövid bogarászás után az asztalon, már hallhattuk is a gépkattogást: diktált és megszülettek az első sorok, az első mondatok. Minden fordulat előtt – szünet. Első, második fordulat – mindig citátum, tényközlés, utalás . . . végül diadalmas hangon kívágta cikkének tanulmányát . . .”

Sajátságos munkastílusa miatt mondatai néha fésületlenek voltak, olykor dísztelenek is, de sohasem unalmasak, szürkekék. Gyakran kész volt a bravúrokra is. Megkérte a kollégáit, hogy mondják meg cikkének témáját vagy első szavát, s amikor ez megtörtént, néhány percnyi töprengés után már gépbe mondta a másnapi csillagos vezért, amely ezúttal is kerekre sikeredett, aktuális írás volt. Mindenről tudott írni, mindent meg tudott magyarázni, olykor annak az ellenkezőjét is. Ennek a szemfényvesztő szakmai tökélynek néha az illúziókeltés, a porhintés lett az eredménye, így 1937-ben például a fegyverkezési verseny jó oldalairól értekezett. Az érvek, a meg-

győző okfejtés ezúttal sem maradt el, csak éppen a tézis, a kiindulópont volt tarthatatlan. Ezzel a nézettel Gál László, irodalmunk és publicisztikánk másik nagysága szállt szembe. „Bölcsek, nemzetgazdászok és Havas Károlyok állítják: hasznos, szükséges valami a fegyverkezési verseny, hiszen kenyeret ad millió munkásnak . . .” – írta vitacikkében Gál László, s ízeire szedte a Napló cikkírójának érveit. Cikkeinek javát egyébként az Stíriában, Ajk faluban mi történt? című, 1940-ben megjelent kötetben gyűjtötte egybe.

Havas Károly jelentős szerepet vállalt a két háború közötti irodalmi életben is, így regényei jelentek meg, szerkesztette a Napló irodalmi oldalait, a folyóira-tokban közölt írásaiban pedig többször is szorgalmazta a szociográfiai kutatásokat. Még ma is időszerűen hangzanak 1937-ben leírt sorai: „Adatokra lenne szükség – írja. – A rendszeres falu- és társadalomkutatás megfelelő és megbízható adatokat szolgáltatna a szétszór-tan élő magyarság számszerű viszonyáról, a környezetéről, szükségleteiről, társadalmi megoszlásáról, kultúrszínvonaláról, anyagi viszonyairól, iskolázottságáról, olvasmányairól, egészségügyéről, orvosairól, tanítóiról népszokásairól, népművészetéről stb.”

Első regénye, Az idők mélyén 1934-ben, a Kalangya sorozatban jelent meg, a második az Öreg ház a csirkepiacon pedig 1939–1940-ben folytatásokban a Kalangya folyóiratban. Regényének tárgyába így vezeti be az olvasót: „A doktor háza mellett volt egy másik ház. A negyven ház közül a legnagyobb. Hosszúra elterpeszkedett, két szárnya volt az utcára, és végig az egész nagy udvar körül volt építve lakásokkal. Ez volt a nagy, poros városban az első bérház. Ennek a bérháznak, furcsa lakóinak és egy

furcsa kisgyermeknek a históriáját akarom itt megírni.”

Havas Károly négygyermekes tanítócsaládból származott, történelem- és magyartanárnak készült, de tanulmányait nem fejezte be. Előbb Pesten, német lapoknál újságíróskodott, közben egy rövid időre a szabadkai Bácskai Hírlap munkatársa lett, majd 1920-ban végleg hazatért, s előbb a Hírlapban, majd a Naplóban dolgozott. Itt bontakozott ki tehetsége, itt írta 1931-től nap mint nap kétszavas vezércikkeit, amelyek közül jó néhány ma is publicisztikánk gyöngyszemei közé tartozik.

HAVAS REZSŐ (Pozsony, 1852. január 17.–Budapest, 1927. május 23.) – Sem a származás, sem a működési színhely tekintetében nem tartozott a Vajdaság vagy Jugoszlávia ismertebb személyei közé, csak áttételesen, munkássága révén kapcsolódott a délszláv térségekhez, mint a magyar tenger fogalomkörének állhatatos népszerűsítője, a balkáni terjeszkedési törekvések szolgálatja. Különösen Fiumét és a dalmát tengerpartot vizsgálta a magyar gazdasági érdekek szempontjából, de érdeklődését később kiterjesztette az egész Balkán-félszigetre. Egy pozsonyi német gyógyszerész család sarja (1977-ig Handtel). Középiskolai tanulmányait szülővárosában fejezte be, földrajztanári oklevelét és bölcsészdoktori diplomáját a budapesti egyetemen szerezte. Sohasem lépett azonban pedagógiai pályára, az első magyar biztosítótársaságban kapott alkalmazást, idővel ennek az intézetnek egyik jól fizetett főtisztviselője lett.

Sokfelé utazott Európában, a Balkánon és Kis-Ázsiában, de aktívan részt vett a magyar geográfiai életben is. Földrajzi és gazdasági íróként, utazóként sokat publikált a lapokban és a Földrajzi Köz-

leményekben, több könyv szerzője (Magyar kikötő, magyar hajózás, 1978; A magyar tengeri hajózás; Fiume, 1881; Dalmácia, 1906; Magyarország és a Balkán, 1913). Feldolgozta az 1849 előtti magyar földrajzi irodalmat, mintegy 5000 földrajzi és utazással foglalkozó művet (Magyar Földrajzi Könyvtár. A Magyar Birodalomban bármely nyelven, valamint magyar földrajzi szerzőktől bármely tárgyról és bármely nyelven megjelent irodalmi művek könyvészete bevezetéssel, 1893). A Magyar Földrajzi Társaság 1897-ben alelnökének, 1916-tól elnökének választotta meg.

Bár maga is többször leszögezte, hogy a Földrajzi Társaság, alapszabályzata értelmében, nem politizálhat – így 1909-ben is a Társaság III., Nagybecs-kereken megtartott vándorgyűlésén –, mégis egy életen át ezt tette, azzal az indoklással, hogy az alapszabályok nem tiltják a nemzet nagy ideáljainak szolgálatát. Nagy eszmének pedig az ország nagyhatalmi pozíciójának erősítését látta, az idegen területek hódítását, a más népek fölötti dominanciát, bár ezt nem ezekkel a szavakkal tette. Még a trializmus eszméjét is károsnak tekintette Magyarországra nézve.

Több javaslatot is tett Magyarországnak a Monarchián belüli helyzetének megszilárdítására. Így 1907-ben Dalmáciának a Magyar Királysághoz való visszacsatolását sürgette egy képviselőházi előterjesztésében, amelyet 39 megyei és városi törvényhatóság is támogatott. 1909-ben a már említett nagybecskereki vándorgyűlésen arról beszélt, Bosznia-Hercegovina okkupációjának csak akkor van értelme, ha ezek a tartományok „a Magyar Birodalom kiegészítő részét alkotják”. 1913-ban arról cikkezett, hogy „a magyar nemzet gazdasági és hatalmi törekvésének iránytúje keletre mutat”,

az egyik legfontosabb feladatként jelölte ki, hogy „Keleten, elsősorban a szomszéd Balkán-félszigeten tért foglaljunk”. Az ilyen fajta, német, orosz, angol és francia mintákat követő törekvéseknek sok híve volt a korabeli Magyarországon, ami aztán az első világháborúhoz vezetett, és Trianonba torkollt.

HAVI MIHÁLY (Gyergyószentmiklós, 1810. június 26.–Pest, 1864. április 7.) – Szülei egyházi pályára szánták, szeminarista is volt, de ő végül is színésznek állt be, Thalia papja lett. Kezdő korában a korabeli lapok megállapítása szerint „szép, egészséges, fiatalerejű” tenorhangja volt, ennek folytán úgy találták, hogy a „magyar operának egy kedvence nevelkedik”. Jóslatuk nem vált be, de az átlagos énekesből, a középszerű színészből kiváló színházi igazgató lett, a vidék legszorgalmasabb direktora. Szabó Józseffel együtt 1846-ban alakította meg a jó hírű Pécsi Magyar Dal- és Táncársulatot, ezzel 1847-ben nyugat-európai turnéra indult. Bécsben az udvari operában léptek fel, ekkor hangzott el először a magyar szó az osztrák főváros színpadán. Zágrábban is felléptek, majd Velence, Prága, Lipcse, Koppenhága, Brüsszel következett. A 48-as szabadságharc kitörése Párizsban érte az együttest, s ott is rekedt.

A bukás után Havi Mihálynak nagy szerepe volt a magyar színjátszás újjáélesztésében, így együttesével Szabadkán is vendégszerepelt egy évvel az új színházi épület felavatása után. Az első évadban (1854–55) Latabár Endre társulata élvezte a szabadkaiak vendéglátását, az elkövetkező három évadban viszont (1855–56, 1856–57, 1857–58) Havi Mihály együttese lépett fel. Gerold László könyvében (Száz év színház, 1990) ennek következtében a „több évados igaz-

gatók” közé sorolja, akik „művészi igényességhez kötöttek egzisztenciális gondjaik megoldását”. Valóban, ő is azok közé tartozott, akik a jó darabokat még anyagi áldozatok árán is másorra tűzték.

A mintegy negyven tagot számláló együttes – szabadkai zenészekkel kiegészítve – 1855–56-ban öt hónap alatt 130 előadást tartott. Különösen az opera-előadások vonzották a közönséget – a Rigolletto, A kunok, Hunyadi László, Nabucco – meg hát az operett és a népszínmű. A drámai előadásoknak vajmi kevés nézője volt. „A társaságnak igen rosszul megy, ha én nem játszom, mindig deficitjük van . . .” – írja egyik levelében Egressy Gábor, aki két évadban is közönségvonzó „ütőkártyája” volt a direktornak. Garrichot, Branko-vicsot, Othellót, Hamletot, Don Carlost személyesítette, meg persze nagy szerepét, a Lear királyt is „tömött ház előtt”. Ezzel az utóbbival kapcsolatban írta feleségének 1857 lelegején: „Sohasem játszottam még Leart ilyen kedvemre. Hanem itt könnyű is jól játszani, mert a színház igen jól van építve, a legparányibb hangmozzanat sem vész el . . .”

Szabadka után, 1858-ban, Havi Mihály ugyancsak három évre, a kolozsvári Farkas utcai színházhoz szerződött. Ott 1859-ben elindította a Kolozsvári Színház Közlönyt, majd 1860-ban sor került egy gyászos végű bukaresti vendégszereplésre, amely teljes kudarcba fulladt: Havi Mihály az adósok börtönébe került, majd lemondott az igazgatóságról is. E csapás után már soha többé nem tudott lábra állni, elszegődött újságírónak, lapszerkesztőnek. A pesti Rókus-kórházban halt meg.

HEGEDÜS JÁNOS (Szabadszállás, 1858. december 24.–Mezőtúr, 1923. ja-

nuár 19.) – A homokos, jegenye- és nyárfasorokkal körülvett kiskunsági település szülőtte, ahol apja tanító volt. A középiskolát Nagyszalontán, Mezőtúron, Sárospatakon és Debrecenben fejezte be, majd a pesti egyetemen jogot hallgatott. Közben úri házakban nevelősködött, ügyvédi irodákban körmölt, majd tanulmányainak befejezése után fiskálisként próbált elhelyezkedni, de mivel ez nem sikerült, az állami közigazgatás felé tájékozódott.

Első kinevezése, 1885-ben, jegyzői minőségben, Szapárfalvára szolt (Kraszó–Szörény vármegye, ma Románia). A hivatalnokoskodás nem elégítette ki, s ezért a jegyzői foglalkozás elméleti és gyakorlati kérdéseivel kezdett foglalkozni. 1888-ban egy Kecskeméten (Jegyzői szigorlatok . . .) és egy Mezőtúron (Ismétlőkönyv a jegyzői vizsgára kezdők számára) kiadott kézikönyvével keltett figyelmet szakkörökben, s még abban az évben meghívták Torontál megyébe aljegyzőnek. Itt 1889-ben jegyzői szaktanfolyamot indított, amely a maga nemében első volt az országban. Már a jegyzői szigorlatok . . . című könyvének előszavában önérzetesen vallotta, hogy „. . . e téren csaknem egészen újat akartam alkotni”. Ezt a törekvést folytatta a jegyzőképzéssel is: a tanfolyamot, ahol ő volt a vezető tanár, ettől kezdve, nagy érdeklődés mellett, minden évben megtartották. Közben Hegedüs folytatta szakírói munkásságát is, azzal, hogy könyvei most nagyobbbrészt a nagybecskereki Pleitz Fer. Pál nyomdájának kiadásában jelentek meg (Magyar örökösödési eljárás . . ., 1889; Községi ügyviteli szabályok I–II., 1891; Községi pénzügytan, 1891; Magyar közigazgatási jog . . ., 1892; Tiszti iránytan, 1892; Közigazgatási törvénytár I–IV., 1894–95; Egyházpolitikai törvények,

1895; Magyar államjog, 1895; A nyilvános betegápolás ügye, 1899). Az ő szerkesztésében készült a Toron-tálmegye szabályrendeleteinek gyűjteménye (Nagybecskerek, 1909) és a Jegyzői Almanach több évben.

Még szapárfalvi jegyzősködésének idején kiadta a Kraszó–Szörénymegyei Jegyzői Értesítőt, Nagybecskereken pedig a Községi Közlönyt, majd a Községi Közigazgatást. Ezekben tette közzé közigazgatási tárgyú szakeikkeit; irodalmi próbálkozásait, útleírásait viszont a Torontál közölte.

Hegedüs János munkásságának sajátos területe a negyvennyolcas emlékek begyűjtése. Még 1896-ban hivatalos jegyzőkönyvbe foglalta a 96 éves bocsári Vörös Márton nyilatkozatát arról, hogyan lopta el a család megbízásából Kiss Ernő aradi vértanú holttestét az aradi sáncokból. Az 1904-ben megjelent a Magyar nők a nemzet nagy napjaiban című művével a gyengébb nem helytállásának állított emléket, két évre rá pedig a Kiss Ernő becskerei köztéri szobrának leleplezése alkalmából kiadott munkájában – az eddig legteljesebb ilyen jellegű monográfiában – a honvédtábornok életútjáról adott részletes adalékokat (Kiss Ernő, az aradi vértanú hős emléke. Nagybecskerek, 1906).

HEGEDÜS PÁL (Szanád, 1858. május 4.–Szeged, 1906. november 7.) – Nagy nyeresége volt minden középiskolának, minden város művelődési életének, ahova a nagy műveltségű és széles látókörű Hegedüs Pál elkerült gimnáziumi magyartanárnak. Erjesztő hatása volt, megmozgatta a közéletet, kortársai kiváló „magántudósként” tartották számon. Pályafutása során keresztül-kasul bejárta az országot: Nagyikindán (1883–1889), Temesváron (1890–1891), Beregszá-

szon (1892), Brassóban (1893–1894), Lőcsén (1896) tanított, majd utolsó tíz évében (1896–1906) Szegeden tanárkodott.

A szegedi piarista gimnázium befejezése után a budapesti egyetemen magyar és francia nyelvből, irodalomból nyert tanári oklevelet (1882), majd német nyelvből és irodalomból is (1883). Az első munkahelye a kikindai gimnázium volt, azaz visszakerült szülőföldjére, Észak-Bánátba. Innen a Törökkanizsa közelében lelehető Szanád sem esett messze, amely egyébként, Fényes Elek 1851-ben kiadott Geographiai szótárának meghatározása szerint, „Csókához egy kis órányira, a Tisza mellett” fekszik.

Tanári működésének mindenkori súlypontja természetesen a tanintézet, így volt ez Kikindán is a pályakezdés éveiben. Színvonalas munkásságát alighanem jól érzékelteti Az angol–skót balladák című értekezése, amely a főgimnázium 1883/84. évi értesítőjében jelent meg. Ebben kifejti, hogy a középiskolai tananyagban nem szerepel ugyan ez a tárgy, de Arany János és több német szerző kapcsán igen jól feldolgozható. Tájékozottságára jellemző, hogy ekkor már könyvtárának polcára került egy mindmáig alapvető kézikönyv, az ötkötetes angol–skót balladagyűjtemény (1882–1898) első könyve. Tanulmánya, akárcsak későbbi munkái, különnyomatban is megjelent. Emellett rendszeresen publikált a helyi lapokban (Kikindai Közlöny, Nagy-Kikindai Híradó, Torontál, Délmagyar-országi Közlöny, Felső Torontál), ezekben pedagógiai, irodalmi és politikai cikkekkkel jelentkezett. Hasonló jellegű munkásságának nyomai minden későbbi munkahelyén is kimutathatók.

Pályafutásának vége felé, a XIX. század vége és a XX. század elején, sokat fordí-

tott, főleg angolból. Így Sir Besant Walter regényét (A férfiak forradalma, 1897), Reid Thomas Mayne kalandregényét (A transzváli kivándorlók, 1905), meg George Eduard Saintbur angol irodalomtörténész egyik könyvét (A francia irodalom története, 1897), de átültette magyarra Lev Tolsztoj Csto takoje iszkusztvo? című könyvét is, amelynek művészetszemléletét a vallás erkölcsi irányzatottság hatja át (Mi a művészet?, 1898).

Utolsó tíz évét Szegeden töltötte, a nyugdíjkorat azonban nem érte meg, 48 éves korában meghalt. Ez idő tájt már „morózus, de igazságos magyartanárként” emlegették, s egy kicsit sajnálkoztak fölötte, mert úgy tartották, hogy többre is vihette volna, úgy emlegették, mint „a vidéki homokba fulladt, nagy tehetségű Hegedűs Pál”-t. Tömörkény baráti köréhez tartozott, Balázs Béla volt a tanítványa, s gimnáziumi katedráján Babits Mihály követte. „Itt vagyok tehát – írja Babits 1906 őszén a Máramarosszigetre áthelyezett Juhász Gyulának –, az ön és a Hegedűs Pál városában, és a Hegedűs Pál közvetlen utódja (mert ő most beteg) a poétika és a retorika katedráján.” (A levelet Péter László idézi A szerette város című, 1986-ban megjelent könyvében.) Amikor Hegedűs meghalt, könyveinek egy részét – főleg az angol nyelvűeket – szintén az akkor induló költő vásárolta meg.

HEGYI ARANKA (Szabadka, 1855. május 25.–Budapest, 1906. június 9.) – A világ legnagyobb cigányzenekara kíséerte utolsó útjára Hegyi Arankát, az operett aranykorának egyik legfényesebben ragyogó csillagát, aki viszonylag fiatalon, 51 éves korában halt meg. A főváros minden cigányzenekarából verődött össze az a több száz főnyi alkalmi

banda – a szaloncigányok válogatott orkesztere, ahogy a korabeli sajtó nevezte – Sovánka Sándor és Rác Laci primás vezetésével, hogy szomorú dalokkal, kesergőkkel megadják a végtisztességet fajtájuk egyik legismertebb, legsikeresebb képviselőjének koporsója előtt.

Hegyi Aranka, a múlt század ünnepelet operettprimadonnája ugyanis a Bácskaszerte ismert Hegyi Poldi cigányprimás gyermekeként született. Apja is, anyja is korán elhunyt, úgyhogy egy ideig kegyelemkenyéren élt Szabadkán, majd egy gyermektelen budapesti cigányprimás, Sárközi Ferenc vette maga mellé a mármár elhanyagolt purdét. A viszonylag jól szituált kávéházi zenész gondos nevelésben részesítette, s amikor elérkezett az ideje, beprotezsálta az operaház balettkarába. A tűzrőlpattant serdülő leány itt némi zenei műveltségre is szert tett, úgyhogy mire betöltötte a 18. évét, nemcsak jó alakjával, rendkívüli szépségével tűnt ki, hanem többé-kevésbé készen állt azokra a feladatokra is, amelyek a világot jelentő deszkákon vártak rá. Elsőként az egyik legjobb vidéki direktor, Aradi Gerő szerződtette Szabadkán vendégszereplő együttesébe. Amit nem tanult meg korábban, azt a színpadi gyakorlattal meg a tehetségével pótolta, a muzikalitást, családi örökségként, az idegeiben hordta. Legnagyobb sikerét Strauss A denevér és Richard Genée Kapitány kisaszszony című operettjében aratta, meg egy helyi szerző, Molnár Gyula szabadkai ügyvéd A baboskendő című operettjében. Életrajzírója, Garay Béla írja róla (Színészarcképek, 1971), hogy „... elbűvölte a közönséget, lenyűgözve tartotta nézőit, mert – ha kellett – legduhajabb csapongása éppúgy természetes volt, mint a legszendébb, bájos pirulása”.

A minden tekintetben beért, 25 éves vidéki primadonnát Rákosi Jenő szerződ-

tette 1880-ban a budapesti Népszínházba, az operett és a népszínmű szentélyébe. Akkoriban Blaha Lujza és Tamássy József uralta a színpadot, Hegyi Aranka érkezésével viszont az operett 1881-től 1897-ig terjedő aranykorát harangozta be, amelyet a két említett vezető színész mellett Hegyi Aranka, Pálmay Ilka és Küry Klára neve fogja majd fémjelezni a boldog békeidők operettszínpadának koronázatlan királynőiként. Ők vitték sikerre a korábbi keletkezésű Offenbach-operettek mellett a friss párizsi zenés, táncos játékokat, és persze a bécsi „klasszikusokat”, Suppé, Millöcker és Strauss ma is népszerű darabjait. Utánuk már a hanyatlás korszaka következett, jóllehet a századvég és a századelő még olyan neveket tudott produkálni, mint Fedák Sári és Lehár Ferenc.

Hegyi Aranka mindvégig eleven kapcsolatot tartott fenn szülővárosával. Legsikeresebb szerepeit – A talléros pékné, Cigánybáró, Cinka Panna, Boccaccio, Az elizondói leány – eljátszotta Szabadkán is, a közönség szinte a tenyerén hordta. „Bármikor jött, mindig hivatalos küldöttség várta a pályaudvaron, és a város díszhintáján kocsizott lakására” – írja Garay Béla is. Egy szabadkai építésmérnökhöz ment férjhez, a nyári pihenőjét is rendszerint Palicson töltötte. Így aztán nem csoda, ha már az 1896-ban megjelent Dudás-féle monográfia ezt írta róla: „az énekművészet terén is többen váltak ki megyénkől, akik közül nem egy, mint például Odry Lehel operaénekes (Bajáról) és Hegyi Aranka (Szabadkáról) országos hírnévre tett szert”. (Odry Lehel Nemesmiliticsen született.)

HEIM PÉTER (Nagyszentmiklós, 1834. augusztus 4.–Budapest, 1904. július 20.) – Torontáli iparos családból

származott, testvérei közül az egyik temesvári kiadótulajdonos volt, a második Becskereken postamester, a harmadik pedig a nagyszentmiklósi Nákó-uradalom tisztartója. Ő maga többször megszakította középiskolai tanulmányait, így 1854-ben is, amikor expeditor lett a nagykomlói postán: szorgalmasan továbbbította a levél- és csomagküldeményeket.

Az országos postaszolgálat működése felkeltette érdeklődését, az igyekvő tisztviselőt csakhamar Nagyváradra helyezték át, ahol az ottani premontrei gimnáziumban 24 éves korában érettségi vizsgát tett, majd a pesti egyetemen a jogot is befejezte. A fiatal jurátus 1862-ben újra szolgálatba lépett: postamester lett Temesváron. Innen az út már nyilvánvalóan egyenesen a posta-, távíró- és telefonrendszer csúcsai felé vezetett. Életrajzírói szükségesnek tartották külön is megjegyezni, hogy self-made manként jutott vezető állásba, azaz sem vagyon, sem nemesi cím nem állt mögötte, önmagából érvényesült, munkával és tehetséggel szerzett magának társadalmi tekintélyt és rangot.

1867-ben miniszteri fogalmazónak nevezték ki, részt vett a magyar postának az osztráktól való elválasztásának munkálataiban, 1871-ben hosszabb tanulmányutat tett Nyugat-Európában, 1874-ben pedig az első nemzetközi postakongresszuson már ő képviselte a magyar kormányt Bernben.

Amikor Baross Gábor, 1886-ban a dualista korszak egyik legtehetségesebb gazdaságpolitikusa, a „vasminiszter” átvette a közmunka- és közlekedésügyi tárcát, a jó képességű Heim Pétert szemelte ki az egyesített távíró és posta ügyeinek intézésére, miniszteri tanácsosként. Az 1888. évi osztrák–magyar postatárgyalások befejezésekor előnyös

szerződést írt alá: a magyar posta ekkor minden alárendeltségtől megszabadult, az egész történelmi Magyarországon független szervezet lett, a külkapcsolatokat pedig az osztrák postával paritásos alapon rendezte. Ettől kezdve a posta gyorsan modernizálódott, így kiépítették a városközi telefonhálózatot (1890–1893), egységesítették a levélgyűjtést, a tarifát, azaz más szóval: Heim Péter vezetésével, a nyugati műszaki és szervezeti minták alapján megvetették a mai postaszervezet alapját.

Heim Péter szakíróként is jeleskedett. Egyik legelső szöszlője volt a postatakarékpénztári intézmény meghonosításának (A postatakarékpénztári kérdés hazánkban, 1880; A postatakarékpénztár, 1897). Legjobb munkáját a fővárosi posta működéséről írta (Budapest posta-intézményei és forgalmuk a jelen időben, 1881).

Heim Péter negyvenévi szolgálat után, 1895 lelegején ment nyugdíjba a posta elnökgazdátójának posztjáról, állami kitüntetésekkel, fényes ünnepek kíséretében. Hetvenéves korában halt meg, a becskerekeli helyi lap nekrológja szerint „Torontál egyik kiváló fia” volt.

HEITZMANN MÁRTON (Szabadka, 1804. február 4.–Budapest, 1885. szeptember 3.) – A csekély számú szabadkai németiség sorából származott, patkolókovács gyermekeként jött a világra. Az elemi iskola befejezése után apjánál tanulta a mesterséget, majd 17. életévének betöltése után, néhány hetes tanfolyam után, gyógykovács lett a hadseregben. Ott szokatlanul gyorsan felfigyeltek képességeire, s egy év múlva Bécsbe küldték, ahol a Josephinum-ban kitüntetéssel elvégezte a kétéves állatorvosi tanfolyamot.

1824-ben táborig állatorvosi minőségben besorozták a bécsi 1. számú császári hu-

száreztudományba, majd a vidéki helyőrségekbe kapott kinevezést, így huzamosabb ideig szolgált Bródban és Vinkovciban, ahol a határőrség állategészségügyét irányította. Gyakorló állatorvosként nagy érdemeket szerzett a keleti marhavész terjedésének meggátlásában, jóllehet a védelem elégtelensége és a védőoltások hiánya miatt ez a veszedelem újra meg újra áttörte a katonai szanitariusi záróláncot.

1844-ben felszólították, hogy pályázza meg az országos főállatorvosi állást, s ezt el is nyerte, miután neves előde, Zlamál Vilmos a pesti egyetem orvosi karán az állatorvostan professzora lett, később pedig a Pesti Állatgyógyintézet igazgatója. A két ellentétes beállítottságú ember, a tudós Zlamál és a gyakorló Heitzmann útjai ettől fogva gyakran keresztezték egymást. A szabadságharc idején a morvaországi születésű Zlamál tanítványaiból nemzetőr századot alakított, s emiatt a bukás után, 1853–56 között elvesztette katedráját. A hatóságok, helyettes tanárként, Heitzmannat állították helyébe, aki azonban, nem lévén teoretikus alkat, csak nehezen birkózott meg Zlamál tantárgyaival: az elméleti patkolástannal, az általános és részletes kór- és gyógytannal, a járványtannal. Amikor megszűntek a tudós professzor eltanácsolásának okai, Heitzmann szívves-örömezt adta a tanszéket, amelynek betöltésére magát nem tartotta alkalmasnak.

Ezután még hosszú évekig országos főállatorvosként, gyakorló sebészmeszterként szolgált a viszonylag fejletlen állatvédelmet, egy olyan korban, amikor a nagyközönség ezt nem is tartotta művelt emberhez illő foglalkozásnak. A hadseregben a sziklaszilárdságú konzervatívizmus – állatorvosok helyett főleg gyógykovácsok működtek –, a polgári

életben pedig a lódoztorként, baromorvosként kezelt szakemberek hiánya gátolta a szakma fejlődését. 1859-től ugyan helytartósági rendelet szabályozta az állati járványok elleni védelmet, de a mai értelemben vett állatorvosi szolgáltatást csak 1888 után szerezték meg, évekkel az úttörő Heitzmann Márton halála után.

HERCEG JÁNOS (Zombor, 1909. május 11.–Zombor, 1995. január 29.) – Egy ember akár a szülőház és az utolsó lakhely közé is helyezhető, e két színhely adja meg a keretet, ahol a kimért évek leperengnek. Herceg János esetében ez a két pont a zombori Kulcs utca 7. („ahonnan már a komlóskertek következnek”) és a doroszlói Szentkút utca 62. („a kert lábánál a Mosztonga folydogál álmosan”) között volt. Ilyen értelemben nincs is különbség ember és ember között, az eltéréseket végül is az határozza meg, mi történt a két elmozdíthatatlan határkö között, milyen tartalmak, értékek sűrűsödtek benne.

Herceg János élete kivételesen gazdag volt, jóllehet egy pesti kitérőtől eltekintve a megnevezett szűk földrajzi térségben teljesedett ki, amelyet esetleg még csak a baranyai Kisköszeg (Batina) felé lehetne tágítani. Innen indult el és ide tért vissza képzelt és való európai útjairól, ingázott Belgrád és Budapest, Újvidék és Szabadka között, kereste fel olvasóit, riportalanyait, író társait. S közben írt, napról napra, hétről hétre, írt fáradhatatlan kitartással és elkötelezettséggel csaknem hét évtizeden át. Ennek a bámulatos termelékenységnek az eredménye negyven önálló könyve (a második kiadásokkal, az idegen nyelvű kiadványokkal több mint ötven) és a mintegy harminc fordításkötete. De nemcsak a legtermékenyebb írója volt a kisebbségi

sorba súly-lyedt jugoszláviai magyarságnak, hanem a legkiválóbbak közül is az egyik legnagyobb. „Herceg János gazdag, változó-alakuló írói opust mondhat magáénak” – állapítja meg Toldi Éva, a róla szóló monográfia szerzője. „Az eszszénovella, majd a víziószürrealista elbeszélések után a realista novellairás felé fordult, de mindvégig vissza-visszatért irreális indíttatású szövegeihez, regényeiben pedig a lírai-metáforikus ábrázolásmód, újabban pedig negatív utópiáiban a groteszk is helyet kapott. Az írói pálya alakulásának újabb állomása az oldott, tárcaszerű hangulatnovellák, az anekdotikus, könnyed társalgási stílus eluralkodását hozta magával” (Herceg János, 1993).

A regények (Tó mellett város, 1937; Szikkadó földeken, 1954; Anna búcsúja, 1955; Ég és föld, 1959; Iketánia, 1987; Módosulások, 1989; Gogoland, 1992) és az elbeszélések (Összegyűjtött elbeszélések, I–III., 1986, Mulandóság, 1994) mellett úgyszólván minden prózai műfajban kifejezte magát, mégpedig a legtöbb esetben sikerrel, mivelhogy a mesterség minden titkának ismerője volt. Fő műfajának az esszét mondhatjuk, de írt naplójegyzeteket, arcképeket, kritikákat, riportokat, szociográfiákat, tárcákat, meséket, helytörténeteket, miközben az írói erényei közül egyre jobban az emlékezés került az első helyre, az általa művelt műfajok sokaságában a múltat „újrate-remtette”, jelenné varázsolta. (Papírhasználó, 1953; Leányvári levelek, 1959; Egy meg egy, 1968; Két világ, 1972; Előjáték, 1975; Távlatok, 1983; Kitekintő, 1989; Nyíló idő, 1991; Régi dolgainkról, 1993; Őszszegyűjtött esszék, tanulmányok, I–II., 1999, 2001).

Herceg János közéleti ember is volt, közíró a szó legnemesebb értelmében. „Magyar írók vagyunk, nem nézhetjük

közömbösen népünk sorsának alakulását” – mondta, s ennek a szellemében cselekedett is „a koráramlatoknak a vad vonulásában”. Talpon maradván élte át a sorsfordulókat, rendszerváltozásokat, ennek magyarázatát abban látta, hogy „óvatosan úsztam szemben az árral, de szemben úsztam . . .” Visszafogottsága ellenére írásait cenzúrázták, kihagyták, elfektették a nála is óvatosabb szerkesztők. Mindenkinél többet tett népünk fennmaradásáért, de a szétszóródás, a gyámolatlanság tényei láttán nemegyszer riadtan tapasztalta az egyéni helyzet állás elégtelenségét.

Kiterjedt levelezésének közzététele még újabb vonásokkal gazdagíthatja Herceg János írói portréját. Az azonban egészen bizonyos, hogy a vajdasági világ, ezen belül pedig a kisebbségi lét sebzettsége az ő műveiben öltött legteljesebben testet, s ért szellemmé, magatartássá. Írói rangját Juhász Erzsébet szavai szerint annak a szellemi tartásnak és nyitottságnak köszönhető, amely „képes volt együtt és összefüggéseiben látni Vajdaságot és Európát, soha hátat nem fordítva a mi regionális gondjainknak, de nem is zárkózva be e vidék nemegyszer oly szűkös látóterébe”.

HERCZEG FERENC (Versec, 1863. szeptember 22.–Budapest, 1954. február 24.) – Nevének említésekor még ma is sokan gyanakodva felkapják fejüket, mint ahogy regényeinek újabb kiadása, színműveinek felújítása sem múlt el képmény szavak nélkül, de – tegyük ezt is hozzá –, nem váltak közönségsikerré sem, mint ahogy a kiadók, színiigazgatók remélték.

A gyanakvásra számos, nagyjából irodalmon kívüli ok volt. A verseci sváb polgármester, a gazdag patikus és szőlőtulajdonos fia hosszú pályafutása során,

Ady és Móricz ellenpólusaként, annak az úri Magyarországnak volt a dédelgett írófejedelme, amelyet Tisza István, később pedig Horthy Miklós személyesített meg. Közéleti szereplésével, ha nem is mindig egyértelműen, maga is ennek a rendszernek jelképévé vált, s szolgálataiért cserébe minden anyagi és erkölcsi elismerést megkapott, amit a társadalom nyújthatott neki. Műveiben is hozzásimult, sőt azonosult a kiegyezést követő évtizedekben megizmosodott kispolgári, középhivatalnokai réteggel, ezeknek szellemi igényeit elígétette ki, retrográd szemléletüket fogalmazta meg, úri magyarságuknak adott hangot. Persze Herczeg Ferenc nem politikus vagy ideológus volt elsősorban, hanem író, mégpedig nem is tehetségtelen, akiben, mint a művészekben általában, megvolt az a képesség, hogy áttörje önmaga korlátait, s azokat is, amelyeket mások állítottak. Legjobb műveiben ezért maradandót tudott alkotni, néhány történelmi regényét, de különösen emlékezéseit, mint ahogy azt annak idején megkísérelték, nem lehet kitorölni irodalmunkból. És persze néhány színművét sem, így a Bizánc című drámáját vagy a Kék róka című szalonvígjátékát. A csevegés, a lektúr nagymestere ő, egyik méltatója „ritka arányérzékű, formabiztonságú és rendező készségű megfigyelőnek” nevezi.

Herczeg Ferencet nemcsak származása, hanem több műve is szoros kapocsként fűzte Bácskához és Bánáthoz. De nem a Gyurkovics fiúk „igazi” bácskaiságával, ahogy az annak idején tévesen beszívódott a köztudatba, hanem Bánát-képével, a régi Torontál rajzával. A Pogányok című regénye, amelyben a nyugati és a keleti irányultság konfliktusát írja le, a kanizsai rév és a Horom vár közötti térségben játszódik, a Maros, a Bega

és a Temes vidékén, Ajtony és Csanád korában. Egyik legjobb regényében, A hét svábben szülővárosának hangulatát, helytállását örökíti meg a szabadságharc idején. Emlékezéseinek első kötetében, a Várhegyben, már a címmel is szülővárosát aposztrofálja, lapjain pedig a gyermekkori emlékek, a helyi legendák, a múlt századi családi és egyéb történetek színes mozaikját rakja ki. Ebbe a keretbe ágyazza szülőföldje érzékletes emlékképeit, a hegytetőn örökdő csonka lakótoronnyal, a selyemtenyésztéssel, a szőlővel borított hegyoldalakkal. „Őszel – írja –, törkölyszagú volt a város, és reggeltől estig kongtak a guruló hordók.” Amint azonban kimozdult a szomszédos Pancsovára, a gőzhajók látványa rádöbent a valóságra. Kesernyésen állapítja meg, hogy Versec alapítói jó távolra építették városukat mindenféle hajózható víztől, „amivel nyilvánvalóan azt akarták elérni, hogy ebből a városból sohase legyen semmi”.

Herczeg Ferenc olvasmányos emlékezéseinek értékét éppen ebben a szókimondásban, az ironikus hangvételnél, s persze dokumentumértékében kell keresnünk.

HERMAN OTTÓ (Breznóbánya, 1835. június 26.–Budapest, 1914. december 27.) – Rendkívül sokoldalú ember volt, zseniális alkotó. Ifjúkorában kitanulta a lakatosszakmát, próbálkozott fényírással, azaz fotografálással, de volt konzervátor, múzeumőr, újságíró – az egyik kolozsvári lapban ő írt mindent, a vezércikktől kezdve a színházi kritikáig –, később tanulmányokat publikált, képviselőiséget vállalt, folyóiratokat indított, az élclapok munkatársaként humoreszkeket írt, karikatúrákat rajzolt. Mégis, ha nevét halljuk, leginkább a tudósra, az autodidakta tudósra gondolunk. A mai,

agyonspecializált szaktudományok szemszögéből nézve elképesztő könnyedséggel lépte át az egymástól távolabb álló tudományágak határát is, napjainkban emiatt aligha kerülhetné el a sarlatanizmus vádját. A maga korában azonban, bárhová is nyúlt, fehér foltra bukkant, úttörő volt, sőt kezdeményezőként maradandót is tudott alkotni. Számptalan tudományág vallja őt ma is a megalapítójának, első nagy sikerű művelőjének, így a tárgyi néprajz, a madár- és rovtartan, az őslény- és embertan, de a tudományos ismeretterjesztés is, amelynek egyik legnagyobb, ma is követendő mestere volt. A 22 éves Herman Ottót egy korábban elmulasztott sorozás miatt katonaszökevénynek nyilvánították, és 1857-ben büntetésből 12 évi katonai szolgálatra kötelezték. Előbb egy Velebit-aljai határőr helyőrségbe került, ahol a karsztvidék sivárságán ütközött meg, s feljegyezte a helybeliek hiedelmét, mely szerint „az ördög haragjában idehordta a nagyvilág minden felesleges követ”. Később a sziklatengerről az igazira került, s „egy adriai hattyú hátán”, azaz a Minerva gőzhajó fedélzetén új állomáshelyére, Dubrovnikba utazott. Ezredírnokként két évet töltött az egykori városállamban, délelőtt a főtéri parancsnoki épületben körmölt, délután az ódon várfalak, a pompás paloták tájékán bolyongott, felkapaszkodott a teraszos kertek olajfáihoz, a parti agávék és pálmák alatt pedig elnézte a tenger játékát a szirtek között. Herman Ottó egy jóindulatú alezredes közbenjárására négyévi katonáskodás után leszerelt, de benyomásai még 1877-ben is frissek, amikor Adriai képek címmel a Vasárnapi Újság hasábjain beszámolt élményeiről. Ezzel egyúttal útirajzíróként is bemutatkozott.

A nyugtalan, állás nélkül maradt Herman Ottó 1873-ban Afrikába készült, de

azok a kevesek, akik felfigyeltek tudományos munkásságára, lebeszéltek erről, s megbízták, hogy fejezze be a már jóval korábban megkezdett tanulmányait a pókok világáról, és írja meg tervezett monográfiáját. Némiképpen is biztosítanak neki, úgyhogy az elvégzett kiegészítő gyűjtés után 1874 februárjában hozzáfogott az íráshoz. Jóllehet már 39 éves, otthona még nincs, s ezért Doroszlóra vonul vissza, sógorának, Scultéty Náthán királyi erdőmesternek a házába, ahol nyugodtan dolgozhat. Egy évet töltött a faluban, s itt a háromkötetes Magyarország pókfaunájának első részét fejezte be. Nehézségeit érzékelteti az a körülmény, hogy neki kellett megalkotnia a tudományos szaknyelvet is. Pókokról lévén szó, ezt úgy oldotta meg, hogy elment a bezdáni takácsokhoz, és a tőlük ellesett kifejezéseket alkalmazta munkájában. Így lett az ő pókjainak bordás karma, fonalszűrője, csévéje, fonója.

Az örökké mozgó és tetterre kész Herman Ottó szabad idejében Doroszlón olvasóegyletet alapított, felfigyelt a helyi búcsúhelyre, a Szentkútra, a közeli Apatinban iparkiallítást szervezett, közben szerteágazó levelezést is folytatott, így Kossuth Lajossal is felvette a kapcsolatot. Ezek a levelek Herman Ottó bácskai tartózkodásának fontos dokumentumai.

HERMÁL JÓZSEF (Nagybecskerek, 1891. január 11.–Nagybecskerek, 1957. május 17.) – Sírján az van feltüntetve, hogy a vukovári kongresszus részvevője volt. A közlés pontos, de nem teljes: Hermál Józsefet az 1920 januárjában megtartott kongresszuson a JKP Központi Tanácsába, a párt legfőbb testületébe is beválasztották. Ő volt az első mozgalmi ember, aki a kisebbségiek sorából került a vezetőségbe. Egy évvel korábban, az egyesülési kongresszuson

ezt elmulasztották megtenni, jóllehet vidékünkön, a jogfosztott magyarság körében, jelentős tömegbázisa volt a Kommunista Pártnak.

A Vajdaságban ezt a hibát elkerülték, Vlada Marković párttitkár jelentésben külön kihangsúlyozta, hogy a Kommunista Párt azért lett a legtömegesebb politikai szervezet, mert „sikerült zászlaja alá tömöríteni minden nemzetből a munkásokat”. Ennek megfelelően a tartományi párt- és szakszervezeti vezetőségben helyet kapott az újvidéki Csáki Lajos és Polgár András, a szabadkai Takács József, a kikindai Fa József és mások is. Hermál József kereskedőségét megválasztásával az országos szervezet is ki-köszörülte a csorbát.

Hermál József az elkövetkező években, az Obznanával betiltott és illegalitásba vonult pártban kimagasló szerepet töltött be. Így 1923 májusában részt vett a JKP II. bécsi értekezletén. Illegálisan lépte át a jugoszláv–osztrák határt, a járatlan alpesi utakon majdhogynem lefagyott keze-lába, mivel a szigorú konspiráció feltételei között nem tudhatta, hová megy; kiskabátban, szandálcipőben kelt útra.

A párttörténet, a paraszt- és nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja miatt, nagyra értékelte a bécsi konferencia eredményeit. A néhány napos ülésezés az új vezetőség megválasztásával ért véget. Hermál József nemcsak hogy megőrizte tagságát a Központi Tanácsban, hanem helyt kapott a legszűkebb vezetőségben, a Végrehajtó Bizottságban is. Azzal a feladattal bízták meg, hogy Vajdaságban szervezze újjá a királyi diktatúra idején szétfúzott pártszervezetet. Nagybecskerekén hozta létre a vajdasági titkárságot, amelynek ő lett a vezetője. Nem mutatott fel nagyobb eredményt, ezért néhány év múlva elmozdították he-

lyéről, részben az italozás, részben a frakciózások áldozata lett.

Szinte teljesen visszavonult a politikai életből, de a második világháború idején, 1942-ben a megszálló hatóság ezért mégis kényszermunkára ítélte. A Berlin-től mintegy 35 kilométernyire levő Oranienburgba szállították, onnan került haza 1944 márciusában, elhatalmasodott cukorbajával.

A háború után nem méltányolták mozgalmi múltját, megélhetési gondjai voltak. A népbizottság napszámosaként hosszú rúdra szerelt ollóval gallyazta a medveszövő lepkék által megtámadott eperfákat. 1947-ben sorompókezelő a cukorgyárban, 1949-ben pedig portás egy katonai vállalatban.

1950-ben segélyért folyamodott a legmagasbb állami szervhez, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Prezidiumához, amely Moša Pijade közbenjárására, külön döntéssel kivételezett nyugdíjat biztosított részére.

HERRESBACHER JÓZSEF (Bóly, 1845. január 20.–Szaján, 1917. január 26.) – Észak-bánáti kántortanító és postamester, aki csaknem fél évszázadon át szolgálta Padé közoktatását, élő tanúja volt egy falusi iskola olykor kínosan lassú fejlődésének. A tanítóképzőt Szege-den fejezte be, 1862-ben Nagytéremiára (Kis-Küköllő vm.) került segéd-tanítónak, majd 1864-ben, ideiglenes jelleggel Padéra nevezték ki. Itt korábban az egyházközség és a közbirtokosság által fenntartott elemiben laikus tanítók tanították a betűvetést és a számtant, s ők énekeltek kántorként az istentiszteleteken és a temetéseken. 1830-tól egy-egy németszabó, takácmester és fazekas volt az iskolamester, az első diplomás kántortanító csak 1857 és 1863 között működött – ekkor szerezték be az orgo-

nát is –, majd egy évig ismét egy laikus állt a katedrán, egy dohánykertész, így aztán az orgona is elnémult.

A 19 éves Herresbacher József érkezése után több képzetlen személy már nem került az iskolába, ha nehezen is, de megszűnt a laikus tanítóság intézménye. Ők egyébként, szinte szabályszerűen, saját házaikban berendezett tantermekben tanítottak, az első iskolaépületet valójában 1854-ben építették. A fiatal tanító ideiglenes kinevezésének állandósítását végül is elfogadta, s letelepedett Padén. Eleinte 150–200 gyermek is járt az osztályába, úgyhogy egyik első dolga az volt, hogy felállítson egy két tantermes iskolát, ami nem is volt kis feladat, mert a szegény község egy tanítót sem tudott eltartani, hát még kettőt. Herresbachernek 1877-ben végül is sikerült tető alá hoznia a tervezett iskolát, s még egy tanítót alkalmaznia, ezúttal is az egyház hathatós támogatásával. A tanítóság szerény jövedelmét részben a plébánia, részben a birtokosság biztosította, ő viszont, a maga részéről, úgy gondoskodott a másik tanító ellátásáról, hogy lemondott javára a kántorságról, illetve az ezzel járó jövedelemről, s a postán vállalt különmunkát. Amikor 1901-ben nyugdíjba vonult, 1913-ban pedig végképp elhagyta a falut, Padén öt tanító dolgozott egy tágas, négy tantermű iskolában. „Vesd össze ezt az 50 év előtti idővel!” – írta naplójában.

A padéi postát Kaufmann Nándor egykori uradalmi tisztartó alapította 1864-ben. Korábban egy uradalmi cseléd járt Kanizsára, illetve később Adára, s hente egyszer-kétszer kézbesítette a postát a földesúrnak. Kaufmann halála után, 1872-ben, Herresbacher vette át a postát, és családi vállalkozással fejlesztette. A századfordulóra – a vasút megjelenésével, a távíró és a telefon bevezetésével

– már tekintélyes jövedelmet hajtott. A nyugalmazott tanító 1913-ig vezette a postát, majd betegsége miatt feladta, s fiához költözött Szajánba.

Még volt azonban annyi erő benne, hogy emlékeit, naplójegyzeteit, összegyűjtött dokumentumait feldolgozza, s csaknem 70 gépelt oldalon elkészítse Padé történetét (A Torontál vármegyei Padé és a vele egybeépülő Magyarpadé községek monográfiája, 1914). Mint maga is közli előszavában, megjelentetésére nem számított, a két falunak ajánlotta fel megőrzésre. „Ha fél század múlva ismét akad valaki, akit érdekel a múlt, talán hasznát veheti” – írja. Kézirata később bekerült a Kikindai Levéltárba, ott várja porosodva az érdeklődőket. (Fia, Herresbacher Dénes plébános nem számított az utókorra, s 1926-ban saját kiadásában jelentette meg saját írását, Szaján történetét.)

HERRMANN ANTAL (Brassó, 1851. július 30.–Szeged, 1926. április 15.) – Ha azt mondjuk, hogy a soknemzetiségű Erdélyből jött a soknemzetiségű Bán-ságba, akkor csak részben utaltunk azokra a kapcsolatokra, amelyek tájainkhoz is fűzték. Apja Pancsován született, onnan költözött Brassóba. Herrmann Antal részben nosztalgiából, részben segítőkészségből kérte 1875-ben tanári kinevezését apja szülővárosába, majd később, rövid időre, a fehértemplomi gimnáziumba is.

Ez a terület egyébként, egészen addig, Magyarországra nézve „idegen” volt, Bécs alá tartozott, mint határőrvidék, még iskolái is a birodalmi hadügyminisztérium hatáskörébe tartoztak. Pancsován alapították az első bánági reáliskolát, az Oberschulét, amelyet a Monarchia legjobb iskolái között tartották számon. A polgárosítás 1871–73 kö-

zött zajlott le, a magyar nyelv kötelező oktatását 1871-ben vezették be. Nos, a huszonnégy éves Herrmann Antal ennek a „magyarosítási” folyamatnak volt részese főreáliskolai tanárként (az iskola 1888-ban vált nyolcosztályos főgimnáziummá). Magánemberként is gazdagította a család pancsovai kapcsolatait: itt nősült, itt született négy gyermeke közül az első.

Tanári és népnevelői munkássága mellett a publicisztikában is jeleskedett: rendszeresen küldte pancsovai leveleit a Pesti Naplónak, a helyi Banater Post főmunkatársa volt. 1883-ban Lessing Nathanja című tanulmánya a fehértemplomi gimnáziumi értesítőben jelent meg, később pedig, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben című sorozat szerkesztője lett, a VII. kötetben ő írta a Pancsova és vidéke című cikket. Tízévi torontáli tanári és szerkesztői munkája után, 1886-tól, életét szinte teljesen a néprajznak szentelte. A Brassó, Kolozsvár, Budapest háromszögben működött. „Erdély egy nagy, élő néprajzi múzeum” – mondta, s ennek értékeit próbálta felszínre hozni. Különösen sokat foglalkozott az ottani örményekkel (részben a bánágiakkal is), meg a sátoros cigányokkal, a nyári hónapokban még csatlakozott is hozzájuk. De felkarolt minden ügyet, ami kapcsolatban volt a néprajzzal, s így korteskedett Kálmány Lajos szeged-alsóvárosi plébánossá való megválasztása mellett is. Közben néprajzi múzeumokat alapított, kibérelte Erdély egyik legelhanyagoltabb fürdőjét, a kalotaszegi Jegenyét, hogy néprajzkutató konferenciákat szervezzen. 1887-ben, saját költségén, megindította az első önálló néprajzi folyóiratot Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn címmel, ennek három számában látott napvilágot melléklapja, az

Ethonológiai Közlemények, az első magyar nyelvű néprajzi folyóirat. Hunfalvy Pállal együtt kezdeményezte a Magyarországi Néprajzi Társaság létrehozását, az 1889. évi megalakulása után pedig a titkári posztot töltötte be. A kolozsvári egyetemen magántanárként előadásokat tartott a néprajz köréből (1898–1919), hallgatói közé tartozott Győrffy István, Viski Károly, az egyetem Szegedre való menekülése után pedig Bálint Sándor is. A magyar néprajz tudománytörténete főleg szervezőként és szerkesztőként tartja számon, mivelhogy életműve töredékes, elaprózott. Korának semmiféle kezdeményezéséből nem hiányzott, kifogyhatatlan ötletességgel népszerűsítette a néprajzot, a Néprajzi Társaság és a szaklapok ügyeivel bajlódott. Több tucat apró cikk és dolgozat került ki tolla alól, de közleményei nem formálták a néprajzi gondolkodást, nem kerekedtek egységes, nagyobb munkákká.

A néprajz napszámosa volt és maradt.

HERTELENDY JÓZSEF Bocsár, 1833. május 23.–Marillavölgy, 1891. augusztus 31.) – A zalai származású Hertelendy család a XVIII. század végétől a XIX. század fogytáig szinte rátelepedett Torontál vármegyére: a familiából egy század alatt négy főispán is kikerült (id. Hertelendy József bocsári birtokos előbb alispán, majd főispán, 1790–1803; Hertelendy Ignác, 1835–1845; Hertelendy Miksa, a szabadságharc leverése után kormánybiztosként igazgatta a vármegyét, 1849–1861; ifj. Hertelendy József, 1874–1891).

Az utóbbi, akárcsak az előbbi három is, készült a hivatal betöltésére, mert a család úgy tartotta, hogy az uralkodó bizalmát nem árt képzettséggel, diplomával alátámasztani. Hertelendi és vodornyalaki Hertelendy József jogot végzett

és ügyvédi vizsgát tett Budapesten, oklevelet nyert Németország legrégebb és legtekintélyesebb gazdasági tanintézetében, a hohenheimi mezőgazdasági akadémián. 1861-ben kinevezték nagykikindai szolgabírónak, de még az évben lemondott, mert nem akart a provizórium idején (1861–67) állást vállalni, ezzel csak kompromittálta volna magát. Jól számított, mert a kiegyezés után már tüneményesen haladt előre a közigazgatási pályán: előbb bánátkomlói főszolgabíró (1867), majd a nagykikindai törvényszék elnöke (1871), s végül Torontál megye főispánja lett (1874).

Csaknem tizenhét éven át sziklaszilárdan állt a vármegye élén, ki sem lehetett onnan mozdítani, mivel igen erős volt a hátere, a miniszterelnök és a miniszterek teljes bizalmát élvezte. Tisza István minden kérésének és megbízatásának készségesen eleget tett, legyen az apróbb jószolgálat, mondjuk egy hívének elhelyezése (Lauka Gusztáv így került Nagybecskerekre), vagy éppen valamilyen fontos államügy, mint amilyen a kormányparti képviselők hiánytalan leszállítása. Sz. Szigethy Vilmosnak, a megye krónikásának megfogalmazása szerint ő volt a főispánok gyöngye, mivel oly tökéletesen, mint ő, senki sem liferálta a parlamenti mamelukokat. Még ellenzéki jelölt is csak az lehetett, akit ő veszélytelennek, a megyében gyökértelemnek ítélt meg. Ha valaki mégis túlságosan belemelegedett a szabadelvű korteskedésbe, nyomban meginvitálta egy baráti diskurzusra. Ha hajthatatlannak bizonyult, a főispán a fiókjába nyúlt, és előszedett egy terhelő iratot – mindenkiről volt egy vagy több ilyen kellemtelen tartalmú aktája –, s ekkor rögtön kiderült, hogy az illető sem elveihez, sem a képviselőséghez nem ragaszkodik túlságosan.

Így uralkodott Hertelendy Torontálban, közben rendezett közigazgatási és gazdasági viszonyokat is teremtett. Az ő korában lett egységes a vármegye, miután sor került mind a kikindai kiváltságos kerület, mind a határörvidék bekebelezésére. Rendezte a magánkézbe került, egykor megműveletlen kincstári földek tulajdonjogát, az úgynevezett überland földekét. Teljhatalmú kormánybiztosként Dél-Magyarország védelmét irányította az 1876–1877. évi nagy árvizek idején, a Felsőtorontáli Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat vezetőjeként pedig nagyszabású árvédelmi munkákat kezdeményezett. A nemzeti eszme terjedését teljes erejével támogatta, különösen az iskolákban, amelyek közül akkoriban 50 magyar tannyelvű volt, 92 német, 71 szerb, 42 román, 8 horvát, 7 bolgár és 3 zsidó. Az ő idejében építettek fel az új megyeházat is, Lechner Ödön és Pártos Gyula tervei alapján (1885–1887). Ez idő tájt (1883) telepítették a bukovinai csángókat, s ekkor vette fel Marienfeld a Hertelendyfalva nevet. A hivatalos elismerés más módzatai sem maradtak el. Így a megye újjáalakulásának 100. évfordulóján Lauka Gusztáv emelkedett hangú ódával köszöntötte, arcképét is megfestették. Az már az országos megtisztelés jele volt, hogy az elsők között lett kinevezett tagja az 1885-ben megújított főrendháznak. Nyári pihenés közben, a „fősaisonban” érte utol a korai halál a marillavölgyi üdülőszanatóriumban, így aztán a fenyvesek idilli csendjét váratlanul felváltotta a bocsári családi kriptá némaságával.

HETZ HENRIK (Újsóvé, 1875. augusztus 25.–Budapest, 1949. május 31.) – Igyekvő, gyarapodó kisiparos családból származott, az elemi iskolát Újsóvén és Kishegyesen, a gimnázium alsó osz-

tályait pedig Kiskunhalason és Újverbáson végezte, azaz gondosan váltogatva, a nyelvtanulás végett, a német és magyar környezetet. A Vas megyei Felsőlövő (ma: Oberschützen) evangélikus nevelőintézetének diákjaként 1893-ban tanítói oklevelet szerzett, s még az évben beiratkozott a budapesti Állatorvosi Akadémiára, ahol 1895-ben diplomált. Egy rövid ideig tanársegédként dolgozott az Akadémián, majd a katonai szolgálat letöltése után, 1899-től, szülőfalujában körállatorvosi állást vállalt.

Már-már úgy tűnt, hogy a zsiros-sáros bácskai környezet szőröstül-bőröstül elnyeli: megnősült, belemerült az állatorvosi gyakorlat mindennapjaiba. Őt azonban keményebb fából faragták, továbbtanult, letette az állatorvosi tiszti vizsgát. Topolyára került járási állatorvosnak, ahonnan a földművelésügyi miniszter 1909-ben ugyanolyan beosztásba Gödöllőre helyezte, azzal, hogy az ottani Állatorvosi Főiskola gyakorlati tanfolyamainak vezetésével is megbízta.

Rövidesen még egy fordulat állt be életében: állami ösztöndíjjal tanulmányi utat tett Ausztriában, Németországban, Dániában és Svédországban. Ezekben az országokban megismerkedett az állatorvóságot új irányvaival, figyelmét különösen a meddőség kór- és gyógytana kötötte le. Néhány évvel hazatérése után, 1912-ben, erről könyvet is írt Szarvasmarhák meddősége címmel, amely még három kiadásban megjelent (1926, 1934, 1945). Közben kutatómunkája kiterjedt az egész vemhesség időtartamára – a fogamzástól az ellésig –, s különösen a mulékony meddőség (öröklött hajlam, fertőző betegségek) gyógyításával tett nagy szolgálatot az állattenyésztésnek. 1920-ban ő írta az első magyar nyelvű szakkönyvet az állatorvosi szülészetről. Utóbb a mirigyvadászatok élet- és kórta-

nával foglalkozott behatóan, tanulmányait külföldi szakkörökben is méltányolták.

Időközben tanári pályája is felfelé ívelt. 1912-ben a meddőség kór- és gyógytánának professzora a főiskolán, 1916-ban avatták az állatorvosi tudományok doktorává. 1918-ban megbízatást kapott a szülészetnek mint önálló tantárgynak az oktatására. 1919-ben címzetes, 1924-ben nyilvános rendkívüli tanár, 1927-től pedig az Állatorvosi Főiskola rendes tanára. Amikor a főiskolát a műegyetemhez csatolták, a József Nádor Egyetem rendes tanára, majd a mezőgazdaság és az állatorvosi kar dékánja lett.

1929-ben hajlékot teremtett a szülészetel és a meddőséggel foglalkozó tudománynak: egy frissen elkészült, jól felszerelt épületben megkezdte munkáját a szülészeti klinika, amely az ő kezdeményezésére, s kitartó buzgólkodásával jött létre.

Hetzl Henriket a szakma méltán nevezi a magyar állatorvosi szülészet atyjának és megalapítójának.

HEUFFEL JÁNOS (Modor, 1800?–Lugos, 1857. szeptember 22.) – Erdőn, mezőn barangoló, szenvedélyes botanikusként kell elképzelnünk a lugosi uradalmi doktort, a megyei főorvost, aki a Pozsony melletti szülőfalujából került a Déli-Kárpátok vidékére, Krassó-Szörény megye székhelyére, miután bécsi és pesti tanulmányai után orvosdoktori diplomát nyert.

A bánati térség flóráját kutatta és dolgozta fel, mint előtte és utána is sokan mások. Jó szemű botanikus lévén csakhamar mindenkinél többet gyűjtött, az általa kialakított flórákép bizonyult a legteljesebbnek. „Nehéz eldönteni – írja Gombocz Endre nagy összefoglaló munkájában, A magyar botanika törté-

netében (1936) –, hogy Bánság bámulatos növénygazdagságának vagy Heuffel kitűnő botanikus szemének tulajdonítsuk-e azt az eredményt, amelyet ezen a Kitáibeltől (Kitaibel Pál a XVIII. és a XIX. század fordulójának legnagyobb magyar természettudósa) és Rocheltől (Rochel Antal, a pesti egyetem fűvészkertjének főkertésze) ismételten bejárt területen elért. Valószínűleg mindkettő közrejátszott abban, hogy Heuffel, ami a hazai fajok számát illeti, mindjárt Kitaibel után következik”, azaz azok közé tartozott, akik legtöbb hazai növényfaját leírtak.

Kutatásainak eredményeit 1831-től főleg a német nyelvű Flora című folyóiratban tette közzé, s nagy visszhangot keltett velük a szakkörökben. Európa legjobb tudósai keresték fel érdeklődő levelekkel, többen mielőtt elindultak volna gyűjtőtújukra személyesen is meglátogatták, segítségét kérték. Ezek az utóbbiak közé tartozott a kezdő Josip Pančić is, aki megkérte Heuffelt, hogy együtt menjenek botanizálni. Így lett ő, egy korabeli cikk meghatározása szerint, Heuffel „adjunktusa”, azaz segédkutatója. Nyakukba akasztották a növénygyűjtő szelencét, szorgalmasan fűvészkedtek, s közben magvas szakmai beszélgetésekbe mélyedtek egy-egy ritkaság fölött, majd kazettájukba helyezték, itatósra, szalaggal összefűzött két kartonlemez közé.

Heuffel egy életen át nem hagyta el „vadászterületét”, valószínűleg ez a körülmény is hozzájárult sikeres kutatásaihoz. 1853-ban a hatóság áthelyezte Nagybecskerekre, de ő ezt nem fogadta el, inkább vállalta az akkor még bizonytalan magánpraxist, csakhogy folyamatban levő munkáit befejezhesse. Monográfiaszerűen írt dolgozatot a hazai tölgyekről. A bánsági enumerációja,

amelyben ismét egy sereg új faj leírásával lepte meg a botanikusokat, már csak a halála után jelent meg, a magyar flóra összeállítására irányuló törekvése pedig, egyik életrajzírója szerint „jámbor terv maradt”.

Nemcsak írásaival alapozta meg hírnevét, hanem herbáriumával is: az egyik leggazdagabbnak tartották Európában. Halála után Haynold Lajos bíboros, a kalocsai érsek vette meg, aki egyébként a flórakutatók bőkezű mecénása volt, s lelkes amatőr-gyűjtő is. Ő aztán az értékes Heuffel-gyűjteményt a maga rendkívül gazdag szakkönyvtárával együtt a Nemzeti Múzeumra testálta.

HOBERDANACZ JÁNOS (? a XV. század vége–Buda, 1530. ?) – Hoberdanacz Jánosról, a XVI. században, a Mohács utáni zavaros időkben botladozó, horvát származású kisenemesről, katonáról és diplomatáról a történelmi források kevés adatot szolgáltatnak. Ami megmaradt, az is homályos, ellentmond egymásnak, így aztán még azt sem lehet bizonyosan állítani, hogy közönséges kalandor volt-e, vagy netán a bécsi császár hű, de sorozatos sikertelenségre ítélt embere. Olykor még arra is gondolhatunk, hogy az akkori zord idők szerencsétlen áldozata volt.

Az előkerült és a nevéhez fűződő adatok a XVI. század húszas éveiből származnak, ami előtte vagy utána történt életében, azt elnyelte az idők feneketlen mélye. Így 1525-ben Jajca várának provizoraként emlegetik, azaz már akkor II. Ferdinánd szolgálatában állt. Később az ottani várbeli lovasság hadnagyaként küzdött a törökkel, de amikor a jól megerősített vár falaira 1527-ben véglegesen a lófarkas zászló került, már nem volt Jajcában, a szolgálat vidékünkre parancsolta. II. Ferdinánd megbízásából kap-

csolatot teremtett a magát cárnak nevező Jovan Černi bácskai paraszttal, a szerb Dózsával, aki ez idő tájt, Szabadka központtal, külön államfélét teremtett a török birodalom és a két magyar uralgó, II. Ferdinánd és Szapolyai János királysága között. Hoberdanacz János császári követként az antifeudális, törökellenes parasztmozgalom barátjaként tüntette fel magát, és Jovan Černi, azaz Fekete Iván bizalmába férkőzve édes szóval, de főleg gazdag ajándékokkal Szapolyai táborából átvezette Ferdinánd hívei közé. Erre Szapolyai nemesi sereget küldött ellene, amely szétverte a paraszthadat, az egyik bizalmas embere, Török Bálint pedig Tornyoson elfogatta, és lefejeztette a súlyosan sebesült Jovan Černit.

A következő évben, 1528-ban, Hoberdanaczt a török portán találjuk, ahol II. Ferdinánd követként békét kínált a töröknek, ennek ellenében pedig követelte a magyarországi várak kiürítését, a Habsburg-uralom elismerését.

Hoberdanacz Jánosról utoljára 1530-ból van hírünk. E szerint összeesküvést szőtt Szapolyai ellen. Egy másik változat szerint személyesen rántott tört a királyra, amikor az különkihallgatáson fogadta a budai várban. Némely forrás szerint Ferdinánd titkos megbízásából cselekedett, egy másik szerint császári tábornokok biztatták fel, egy harmadik pedig úgy tudja, hogy tettének személyes rugói voltak: állítólag mélységesen elítélte Szapolyai szégyenteljes megalázkodását Mohácsnál, s Jovan Černi haláláért is bosszút kívánt állni. Akárhogy is történt, Hoberdanaczt 1530-ban zsákba varrták, és a budai vár faláról elevenen a Dunába vetették.

HOBLIK MÁRTON (Igal, 1791. december 1.–Eszék, 1845. május 26.) – A

pesti jogi tanulmányok után, ügyvédi oklevéllel a kezében, táblai jegyzőként került 1815-ben Verőce vármegyébe. Eszéken telepedett le, s ott is élte le életét vezető megyei tisztviselőként: aljegyzőként, főügyészként, verőcei, majd később bácsi és szerémségi táblabíróként.

Hivatali megbízatásainak nagy szorgalommal tett eleget, közben irodalmi becsvágyának is hódolt: verselgetett, színdarabokat írt. Már 1814-ben részt vett az erdélyi drámapályázaton, és a bírálóbizottság, Katona József Bánk bánját is mellőzve, az ő darabját, Kun László király halála című szomorújátékát részesítette dicséretben. A mű elveszett. Ezenkívül még három színművet írt (Rózsavár, Jugovicsok, A valkói amazon), de csak az utóbbi maradt fenn, egy ízben a közönség elé is került, a többi viszont elenyészett. Hoblik Márton színműírói pályájának tehát nem sok sikere volt, mint ahogy költészete sem talált visszhangra. Péterfi Mária gondosan feltérképezte munkásságát, de irodalmi értéket, minden igyekezete és a korabeli akadémiai dicsérek ellenére sem tudott felmutatni benne.

Hoblik Márton több nyelvészeti munkát, néprajzi és földrajzi tanulmányt is írt, de a tudomány terén sem jeleskedett, úgyhogy a tudománytörténet nem is tartja számon tudósként, illetve csak nagy fenntartással hivatkozik rá.

Annál több elismeréssel szólnak napjainkban is Hoblik Márton újságcikkeinek hely- és tájtörténeti jelentőségéről, riporteri leleményességéről. Fried István Egy elfelejtett kultúrákövetítő című tanulmányában (A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 5–6. szám) „lelkes mindenesnek” nevezi, s rámutat fontos kultúrákövetítő szerepére. Miután cikkei „a kor legolvasottabb, legke-

resettebb újságjaiban jelentek meg, nyugodtan nevezhetjük Hoblik Mártont a délszláv ügyek legfontosabb magyar informátorának”, állapította meg, és még hozzáfűzte, hogy „jó tollú újságíróként” hozzájárult ahhoz, hogy „a délszláv–magyar kapcsolatok tudományos kutatása meginduljon a magyar sajtóban is”.

Hoblik Márton valóban sokat publikált a budapesti lapokban, főleg a Tudományos Gyűjteményben, a Társalkodóban és az Akadémia folyóiratában, a Tudománytárban. Helytörténeti, földrajzi, topográfiai, statisztikai tárgyú írásaiban nagyobbrészt szlavóniai témákat dolgozott fel. Megírta Eszék történetét, számba vette Verőce megye fürdőit, begyűjtötte a lakodalmi szokásokat, és még sok más cikket is írt a népeletről általában. Figyelme később kiterjedt Szerémségre is. Így megírta a megye monográfiáját, de ez, sajnos, nem jelent meg, a kézirat elkallódott. A szerémi kalugyerzárdák címmel színes képet festett a szerémségi kolostorokról, ennek keretében felfigyelt Dositej Obrado-vić munkásságára, s bemutatta a magyar olvasóközönségnek. „Szerb nyelven több munkát szerze – közli –, kiadta Aesop meséit tanulságokkal, a józan ész tanácsait, saját életrajzát és egyebet”.

Hoblik Márton munkásságával a magyar és a délszláv népek közeledését szolgálta. A kapcsolattörténészek figyelmét bizonyára a jövőben is fel fogja kelteni, a helytörténészek pedig kiapadhatatlan forrásként közeledhetnek az újságok elsárgult lapjain lelhető munkáihoz.

HOCK RUDOLF (Zombor, 1905. június 14.–Szabadka, 1995. január 13.) – Az élénk szellemű, a sok mindenbe belevágó ember típusa volt. Vállalkozásokra kész, univerzális zseniként hol itt, hol ott

tűnt fel. Volt, amikor sokan igényt tartottak szolgálataira, volt, amikor senki. Így börtönviselt ember volt két rendszerben is, a kapitalizmusban és a szocializmusban. Még az a szerencse, hogy emberileg a legnagyobb hullámverések idején sem veszett el, talpon tudott maradni. Nem sokkal halála előtt azt írták róla, hogy nem mindennapi élete volt, ami igaz is, de ezt azért Herceg János, akihez egy életre szóló barátság fűzte, egy kicsit másképp fogalmazta meg: könnyelműen elherdálta életét.

Zomborban járt gimnáziumba, de Nagybecsikereken érettségizett, mert az egykori megyeszékhelyen megszűnt a magyar középiskola. Egyetemi éveit Zágrábban és Pesten töltötte, azaz az ő szóhasználatával élve, e két városban „lébecelt”, majd hirtelen nekirugaszkodással Pécsen befejezte jogi tanulmányait, s mivelhogy útlevelet nem kapott, a zöldhatáron át, illegálisan átment Magyarországra, ahol jogi doktorrá avatták.

Időközben már középiskolás korában bekapcsolódott a munkásmozgalomba, rölpapokat szórt Herceg Jánossal. A diplomálás évében, 1930-ban bukott le, s 5 évre elítélték, mint A Kommunista című lap magyar fordítóját. Milovan Đilasszal, Moša Pijadéval, Aleksandar Rankovićyal és másokkal együtt raboskodott Mitrovicán, kiszabadulása után pedig kávéházi zenész volt, lámpaernyőket készített, s közben a Híd munkatársaként angol (Shelley) és kínai (Po Csü-ji) költőket ültetett át magyarra, könyv- és filmkritikákat írt, de Csuka Zoltán újvidéki Képes Vasárnapjának zombori szerkesztője is lett. 1941-ben a topolyai fogolytáborba került. Szerencsésen kiszabadult onnan, s a háborús éveket, az ostromot Budapesten élte át, majd hazatérése után – talán éppen káderpolitikai tévedés folytán –, belügyminiszter-he-

lyettes lett, majd ugyancsak nem sok vizet zavaró „kulcsként” főtisztviselő a főbizottságban.

1946 áprilisában az induló 7 Nap első főszerkesztője lett, s az adott viszonyok között egy színes, olvasmányos hetilapot hozott létre, amelyben az egyes rovatok a két háború között megjelenő lapok címeit viselték (Szervezett Munkás, Képes Vasárnap, Grimasz). Egy évre rá igazgató lett a szabadkai Magyar Népszínházban. Itt bukott le újra 1948-ban, két évet töltött kényszermunkán a Goli otok-i táborban, ahol egy ideig, saját szavai szerint „török követ” volt. Szabadulása után nyelvi lektor és korrektor lett a Testvériség-Egység Könyvkiadóban. Dedijer Naplóját ültette át magyarra, politikai irodalmat és egy sereg tankönyvet, kézikönyvet fordított. Miután összetűzött a kiadó vezetőjével, állás nélkül maradt, magánvállalkozóként tablókat készített a termelőszövetkezeti tagokról, színezett fényképeket fabrikált. Nem sokra vitte, mire egykori elvtársai beprotezsálták az újvidéki Közigazgatási Intézetbe. Itt újra elemében volt, de a magyar lektorátus megnyitása az Újvidéki Egyetem Jogi Karán is az ő nevéhez fűződik; munkát vállalt a tartományi fordítószolgálatban, a Hivatalos Lapban. Intézetének megbízásából elkészített egy 400 oldalas jogszabálygyűjteményt, főleg a kisebbségi anyanyelv használatáról, amelyet valójában 1784-ben szabályoztak először II. József nyelvrendeletével. A munka kivonatosan egy gyűjteményes kötetben jelent meg (Anyanyelv-„államnyelv”, Forum, 1976).

Közben, nyugdíjaztatása után, feltalált egy belső égésű, egy fordulattal működő autómotort (1969-ben jegyeztette be a Szabadalmi Hivatalban), verseket írt, nyelvhelyességi cikkeket közölt. „Ha új-

ra kezdeném, feltaláló lennék” – nyilatkozta utolsó interjújában (Magyar Szó, 1994. dec. 4., 6. és 7.). Herceg János, a barát, így foglalta össze életpályáját (Magyar Szó, 1995. január 15.): „Volt valami szép is ezeknek a koráramlatoknak a vad vonulásában . . .”

HODOSY IMRE (Magyarittabé, 1919. február 27.–Feketics, 1996. július 2.) – Református lelkészcsaládból származott, apja a Bega-csatorna menti községben teljesített szolgálatot. Három fia közül Hodosy Imre volt a legidősebb, s így a családi hagyomány szerint ő lépett apja nyomdokaiba, miután érettségi vizsgát tett a becskerei gimnáziumban. A Kolozsvári Teológiai Egyetemen szerzett lelképásztori oklevelet 1942-ben.

Az egyház Baranyába irányította a hazatérő fiatal lelkészt, Várdarócra (Vardarac, Horvátország), majd amikor áthelyezték a pozsegai missziós gyülekezetbe (Slavonska Požega, Horvátország), még nehezebb körülmények közé került. A szlavóniai szórvány mellett még a szerémségi is ilyen megkülönböztető gondoskodásban részesült. Minden bizonnyal az volt a helyzet, hogy az egyik szórvány segítette a másikat.

A második világháború utáni években előbb Újvidéken (1949–1958), utóbb szülőfalujában, Ittabén lelkészkedett (1958–1960), majd Ágoston Sándor püspök halála után, 1961-ben meghívták Feketicsre. „Őszinte és igaz ember volt . . . – írta róla Kiss Antal moravica esperes. – Megnyugtató érzés áradt az ő személyiségéből, szavára építeni lehetett, nála a nem nem, az igen igen volt. Nem sietett ítéletével . . . tárgyilagosan és becsületesen ítelt, mindig legjobb meggyőződése szerint. Ha kissé késett a szólással, annál érettebb volt.”

Nemcsak feketicsi hívei, hanem az

egész Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház méltányolta lelkesi és emberi kvalitásait: a nyugdíjba vonuló, Pacséron székelő Csete K. István helyébe a gyülekezetek dr. Hodosy Imrét választották meg vezetőjüknek. Ezzel Feketics újra püspöki székhely lett. Ő lett Ágoston Sándor (1933–1960) és Csete K. István (1960–1982) után a Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház harmadik püspöke (1982–1996). Méltó utódnak bizonyult, nagy gondnal és tapintattal kormányozta a viszonylag kis létszámú egyházközösség ügyesbajos dolgait. Az összetartást, az együvé tartozást hirdette, magyarként, de nem magyarkodva szolgálta híveit és nemzetársait. Kiváló ígéhirdető volt, buzgalma sokak számára példamutató. A református és a magyar identitás megtartásáért vívott küzdelmét méltányolva a Debreceni Református Teológiai Akadémia 1991-ben díszdoktorává avatta. Tagja volt a Magyar Reformátusok Világszövetsége és a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata vezetőségének.

HOFFHALTER RUDOLF (Zürich, 1550 körül–Debrecen, 1585 vége, 1586 eleje) – Apjánál, Hoffhalter Rafaelnál tanulta ki a nyomdász- és betűmetsző mesterséget, s vele együtt a kor híres kálvinista vándornyomdászai közé tartozott. A könyvnyomtatás ezeken a mi tájainkon csak a mohácsi vész után vert gyökeret, a reformáció terjedésével egy időben érkezett a török által meg nem szállt részekre. A katolikus egyház eleinte nem ismerte fel a nyomtatott könyvben rejlő erőt, így aztán a XVI. század derekán, amikor a könyvnyomtatás gyorsan terjedni kezdett, a nyomdák szinte kivétel nélkül protestáns kézben voltak.

A lengyel származású, Erdélyből érkező Hoffhalter Rudolf 1573-ban telepedett le Bánffy Miklós alsólendvai birtokán, s itt megkezdte csaknem egy évig tartó nyomdászati tevékenységét. Ő maga is meggyőződéses protestáns volt, akár vendéglátója és patrónusa, a nagy hatalmú Bánffy, vagy az ottani gyülekezet vezetője, Kultsár György prédikátor, aki szintén a főúr vendégszeretét élvezte. Tulajdonképpen az ő munkáit – imakönyveit, postilláinak, azaz prédikációinak gyűjteményét – nyomtatta ki vándornyomdászunk, Hoffhalter Rudolf, mégpedig összesen hármat. Ezeknek könyvészeti leírását nálunk Csáky S. Pirooska adta meg egyik tanulmányában (Nyomdánk és könyvtáraink életéből. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 10. szám). Az alsólendvai nyomda 1573-ban és 1574-ben kinyomtatott termékei valójában az első magyar könyvek voltak az 1918-ban létrehozott Jugoszlávia területén. Az 1573-ban megjelent Az halálra való készülétről és Az ördögnek a penitenciatartó bűnössel való vetekedésről című munkájának egy-egy példánya a budapesti Széchényi Könyvtárban található, az 1574-es kiadású Postilla húsz nyilvántartott példányát pedig négy ország 15 gyűjteményében őrzik.

1574 derekán Hoffhalter áttelepült mintegy húsz kilométerre délebbre, a Mura és a Dráva között fekvő Dráva-vásárhelyre, azaz Nedelišćére, Zrínyi Györgynek, a szigeti hős fiának birtokára, akitől újabb megrendeléseket kapott. Itt Werbőczy István híres törvénykönyvének, a Tripartitumnak horvát változatát készítette el, amelynek fordítását Ivan Pergošić varazsdi jegyző végezte el. Ezzel együtt tehát négy munkáját ismerjük, bár a jelek szerint több is lehetett, néhány horvát nyelvű protestáns vallási

könyvet is nyomtathatott, de ezek nem kerültek elő.

Az időközben megerősödött katolikus papság addig áskálódott Hoffhalter ellen, hogy végül is sikerült elúznia Zrínyi birtokáról, nyomdáját pedig – saját kezűleg öntetett betűit, fametszetű könyvdíszzeit – szétverte, a helyszínen talált kiadványait pedig elégette.

Kétévi vándorlás után Hoffhalter Rudolfot a híres debreceni nyomda tárt karokkal fogadta, csakhamar ennek vezetőjévé vált, s ezt a tisztet egészen haláláig betöltötte. Ott-tartózkodása idején új betűket metszett, s általában új felszereléssel látta el a nyomdát, sok új és szép kiadvánnyal gazdagította könyvészetünket, így az első magyar nyelvű számtankönyvvel is, úgyhogy elmondhatjuk: apjának jó tanítványa, mesterségének méltó folytatója volt.

HOLTI MÁRIA (Falubattyán, 1939. október 9.–Makarska, 2001. június 27.) – Ritka jelenség a jugoszláviai magyar irodalom égboltján. A Vajdaságban ugyanis minden korban az elvándorlás volt a megszokott, a „természetes” jelenség: a tehetségeket felszippantotta Budapest, a zivataros időkben ez a veszteséglista módfelett megduzzadt, mint ahogy az a XX. század kilencvenes éveiben is történt.

Holti Mária kivételessége abban van, hogy ő jött, s nem ment, nem elvándorló, hanem letelepedő, s itt is bontakozott ki, élve a helyzet adta előnyökkel. Úgy is mondhatnánk, hogy ő egy behozatali író és költő, de később, a körülmények alakulása folytán, már ő is a kilencvenes évek veszteséglistáját növelte.

A két háború között ezt a jelenséget jórészt a politika irányította, a második világhégés után pedig a családi állapot, a vegyes házasság ténye, mint ahogy Holti Mária esetében is történt.

Egy horvát férfihoz kötötte életét, s így került 1967-ben Újvidékre, ahol egy rövid ideig a Képes Ifjúság belső munkatársa lett. Talán természetesebb lett volna, ha a könyvkiadásban talál alkalmazást, mivelhogy egyetemi tanulmányainak befejezése után öt évig a Szépirodalmi Kiadóban segédszerkesztősködött.

Szépírói tehetsége viszonylag gyorsan kibontakozott: 1970-ben Farkasok és galambok címmel megjelent első elbeszéléskötete, majd utána még három (Égi fuvarok, 1980; Ezer zizzenés, 1987; Mondd el búval és örömmel, Pécs, 2000), így aztán elsősorban novellistaként vonult be a vajdasági magyar irodalomba. Időközben két regénye is megjelent (Sodortatva, 1974; Bordásfal, ifjúsági regény, 1976), meg egy verseskötete (Csak a kő, 1981), mintegy bővítve a megnyilatkozási formák körét.

Holti Mária munkásságának megítélése nem egységes. A kritikusok a részletek iránti fogékonyságára figyeltek fel, a „széthullott valóságot” darabkákból rakta össze, mint a régész az évezredes sírokból felhozott cserépdarabokból az edényt. A szerző az elbeszélés szálait nem is a cselekményből fonta, hanem a hősök belső életének rostjaiból, az érzelmek cérnaszálaiból. Regényeivel akkor jelentkezett, amikor már nálunk is kialakult a vajdasági magyar regény szabványa, megkívánt színvonala, úgyhogy egy új regény pusztta megjelenése már nem volt elegendő az ünneplésre.

Rövid újvidéki tartózkodása után Dalmáciában telepedett le, onnan küldte írásait a vajdasági lapoknak, folyóiratoknak, kiadóknak.

Utolsó éveit Brelában töltötte, egy csendes adriai fürdőhelyen, ahol a fenyvesek lenyúlnak egészen a tengerpartig. Tudta, hogy gyógyíthatatlan beteg: több ezer kötetes könyvtárát a spliti magyar egy-

letnek adományozta. A balkáni háborút nehezen, naplót írva vészelte át. Több mint száz közöletlen, személyes hangú szonettjéről pedig úgy rendelkezett, hogy csak halála után jelentethetők meg . . .

HOÓS DEZSŐ (Martonos, 1847. június 19.–Szabadka, 1872. május 25.) – Egy bácskai birtokos családban született, anyagi gondok nélkül nevelkedett. A középiskolát Szegeden és Szabadkán fejezte be, jogi tanulmányokat pedig Bécsben folytatott, ahol 1871-ben az ottani magyar egyetemi hallgatók körének elnöke volt. Szinnyei lexikona szerint „tehetséges fiatalember volt, ki külföldön szép ismereteket szerzett”. Itthon is ígéretesnek mutatkozó pályakezdése volt, de igen korán derékba tört.

Ő volt az, aki 23 éves korában, a nálánál csak egy évvel idősebb Radits György gimnáziumi tanárral együtt, 1870. október 1-jén bejelentette, hogy megindítja az első bácskai magyar lapot, s előfizetési felhívással fordult Szabadka közönségéhez. Ebben mindketten a Bácska című lap tulajdonosaiként szerepelnek, azaz, hogy Radits szerkesztőként, Hoós pedig főmunkatársként volt feltüntetve. „Politikába nem bocsájtkozunk, de úgy a hazai, mint a külföldi politikai eseményeket szigorú tárgyilagossággal és tömören elsorolni nem mulasztjuk el . . . Lapunk hetenkint egyszer, szombaton jelen meg egy tömött íven” – áll a felhívásban, amelynek teljes szövegét Kolozsi Tibor tette közzé sajtótörténetében (Szabadkai sajtó, 1848–1919. Szabadka, 1973).

Az első életképes szabadkai magyar hetilap próbaszáma 1871. január 2-án jelent meg, a polgármester pedig már másnap jelentette a belügyminisztériumnak, hogy „Bittermann Károly özvegyének

nyomdájában Radits György gimnáziumi tanár felelős szerkesztősége mellett Bácska címen egy vegyestartalmú heti közlőny indított meg”, s ennek mutatószámát is mellékelte, ahogy azt a szabályok megkövetelték.

A lap példányszáma alig érte el a százat, de az akkori sajtóviszonyok mellett ez nem volt ritka jelenség, úgyhogy teljes mértékben hitelt érdemel a két lapalapítónak az első szám vezércikkében tett megállapítása, hogy „általános volt az óhaj, s most is az, hogy legyen Szabadkán egy lap, mely képviselje érdekeit a közművelődés terén . . .”

A négyoldalas hetilap arculata mindjárt az elején kialakult, a következő állandó rovatok jelentek meg benne: Munkásainkhoz, Közművelődés, Iskola, Egészségügy, Egyveleg (rövid hírek), Különfélék, Gazdaszat és közgazdaszat, Levelezések, Üzleti árak, Szerkesztői üzenetek, Elemi csapások, Hangok a központból és Tárca.

A lap élén még az indulás évében, 1871 decemberében, változás történt: Radits György „roppant elfoglaltsága” miatt visszavonult a szerkesztéstől, s helyébe a társtulajdonos, Hoós Dezső lépett, de ő sem maradhatott sokáig, mert 1872 májusában, 25 éves korában elvitte a tüdővész. Ekkor Piukovich Andor szabadkai ügyvéd vette át a lapot, de ő csakhamar Budapestre költözött, s a Bácska 1873. március 9-én megszűnt. „A Bácska megindításának elhatározása óta 2 és fél év folyt le – írta a búcsúzó főszerkesztő –, azóta Szabadkán, hol azelőtt hírlap még nem jelent meg, három e nemű vállalat keletkezett, de míg az úttörők egyike, Hoós Dezső, leróván a halandóság adóját, egy boldogabb világnak lett polgárává; a másik Radits György, hivatali állása, s még inkább magánkörülményei miatt nem foglalkozhatván folyton és tü-

zetesen a szerkesztéssel, a Bácska is – előbbi irányának s szellemének megtartása mellett – a mostani felelős szerkesztő kezébe ment át.”

Így múlt ki tehát az első szabadkai magyar hetilap, amelynek beindítását általában Radits György nevéhez fűzi a sajtótörténet. A másik társalapítóról valóban nagyon keveset tudunk, s rövid élete miatt nem is hagyhatott mélyebb nyomokat maga után, de azért benne is a vajdasági magyar sajtó egyik előfutárát és élenjáróját kell tisztelnünk.

HORN LAJOS (Apatin, 1888. május 18.–Apatin, 1967. január 31.) – Egy híres bácskai hangszerépítő família utolsó sarja, 1910-ben, a Bács-Bodrogher Zeitung hetilap január 23-ai számában, a hirdetési oldalon arról értesítette ügyfeleit, hogy a „legrégebb magyarországi hangszergyár”, azaz az ismert apatini cég nagy lerakatában mindenfajta hangszer és alkatrész kapható, az árjegyzéket, a vevő kérésére, ingyen és bérmentve postázzák címére. Amikor megtörtént az impériumváltás, a Horn-üzem úgy reklámozta magát, mint „a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság első hangszergyára”, ami nem is volt rendhagyó jelenség, mert ami ezeken a tájakon első volt (sör-, cukor- és olajgyár, középiskola stb.), az rendszerint az új országban is megőrizte elsőségét, hacsak valamelyik szlovén vagy horvát cég nem előzte meg néhány évvel.

Az apatini üzemet Horn Ferenc, a huszonhat éves hangszerész, Horn Lajos öregapja alapította 1836-ban, miután befejezte németországi tanulóéveit, s hazatérése után a „feljebbvalóságnak” bemutatta Wanderbuchját, „a megtett vándorlás egyetlen törvényes bizonyosságát, mely nélkül Mester sorba sem jöhetett”. A tanterem nagyságú műhelye csakha-

mar felvirágozott, a Balkán-félsziget több országába is szállította termékeit. Az alapító jól időzítette az indulást: egyrészt a bácskai németiség az idő tájt már a vagyonosodás útjára lépett, az 1802-ben befejezett Kiss-féle nagycsatorna kedvező hatása állandósult, a mezőgazdaság fejlődésének alapjává vált, másrészt pedig Horn Ferenc már az újfajta, szelepekkel ellátott fűvós hangszereket gyártotta, amelyek akkoriban újdonság-számba mentek, hiszen a ventilmechánizmust csak 1813-tól kezdték szélesebb körben alkalmazni. A három ventiltomb benyomásával szabályozni lehetett a félhangokat, ami aztán forradalmasította a rezesbandák muzsikálását, és nagy lendületet adott gyors elterjedésükhöz. A módos német településeken nagy becsben volt a rézduda, így aztán egy-egy faluban több pléhzenekar is versengett az elsőségért. A megnövekedett igényeket a Horn-üzem árban is, minőségben is teljes mértékben kielégítette. De nagy üzlet volt a katonazenekarok ellátása is: az apatini gyár látta el Szerbia, Törökország, Bulgária és Románia hadseregének orkesztereit, részben Ausztria és Magyarország katonazenekarait is. Egy másik termékük, a tambura, főleg a szerb falvakban volt kapos.

A Horn-hangszerek nagy becsben álltak a XIX. században. A hangszerkészítők bécsi nemzetközi szaklapja, 1894-ben, némi túlzással, világhírűnek mondja az apatini készítményeket. Ezt az eredményt, állítja a lap, id. Horn Lajos, az alapító fia érte el „jó minőségű árujával és kereskedelmi érzékével”.

A Horn-dinasztia harmadik leszármazottja, ifj. Horn Lajos, az első világháború előtt és a két háború között vezette a családi üzemet, de akkor már a hanyatlás jelei is mutatkoztak, jórészt a hangszerkészítésben beállt nagy változások

miatt. A Horn-cégen átgázolt az idő. De az öregedés is megtette a magát, úgy-hogy Horn Lajos 1953-ban, hatvanöt éves korában beadta az ipart. Segédével, a nála is idősebb Hanzák Alajossal azonban még egy ideig elbíbelődtek a meghibásodott trombiták, hegedűk és klarinétok javításásával (Pogány Margit adatai alapján).

HORNIK GYÖRGY (Nagykikinda, 1892. március 7.–Cleveland, USA, 1968. január 19.) – A Budišin testvéreknek a kikindai határban szétszórt tanyáin neveledett, egyikről a másikra vándorolva. Három elemít fejezett be, kilenc éves korától kisbéres az ököristállóban. Mindössze tizenöt éves, amikor egy hosszú téli koplalás után, egy ugyancsak tizenöt éves zsellérlánnyal, a hitestársával az oldalán, a fiumei kikötőn át, kivándorolt az Újvilágba, amely mint annyi más, a nincstelenség és a földtelenség elől menekülő földmunkás szeme előtt, neki is az eldorádó vágyképeként élt.

Hornik György már kora ifjúságától kezdve verselgetett, az első verse egy clevelandi magyar újságban jelent meg még 1907-ben. A két háború között is az ottani magyar sajtó „jobbik, magyarabb” része (ahogy azt ott megfogalmazták) közölte időnként költeményeit, így a Hídő, Magyar Turán-Sumir Szemle, Magyar Család, Magyar Nők, Reformátusok Lapja. Nagyobb hírnévre nem tett szert, a halála alkalmából írt megemlékezések szerzői szerint is olyan embertől búcsúztak, „akiről eddig sohasem tudtak, soha nem hallottak”.

Igénytelen kiállítású könyveit majd csak hetvenedik életének küszöbén kezdte megjelentetni „picurka nyugdíjából”. Három önálló verseskötetet adott ki, mind a hármat Clevelandben (A lélek beszéde, 1961; A vágyvilág szárnyain,

1967; Az élet dicsőítése, 1967). Egy válogatását Bécsben adták ki halála után (Ne akarj mást, 1972). Az utolsó clevelandi kötetének előszavában írja: „Évek óta írogatom verseimet. A legépelt íveket saját kezűleg sokszorosítottam. Így dolgoztam szorgalmasan, hogy sok-sok magyar testvéremnek juttassak belőle . . . E kötetemért nem pénzt, csak megértő magyar szeretetet várok.”

Hornik György, aki megőrizte, ápolta, önműveléssel fejlesztette nyelvkészségét, maga körül a clevelandi magyar közösség szétszóródásának, beolvadásának lehetett a tanúja. Költőnket lehangolta a látvány, ő maga élete végéig folytatta magánküzdelmét az anyanyelvért: önképzéssel, verseléssel, könyvkiadással. Egyik versében írja: „Az én magyarságom, / Nem felpántlikázott cifra öltöny / (Mikor s hogyan tetszik: vetem, öltöm), / Nem világégésben elhamvadó rang, / Pusztaságban síró, sikongó hang . . .?”

HORNYIK JÁNOS (Temerin, 1907. augusztus 24.–Temerin, 1971. szeptember 9.) – A családi hagyomány szerint őseik a történeti Magyarország északi hegyvidéki területéről, azaz Felső-Magyarországról, Felföldről, Felvidékről érkeztek a déli részekre a XVIII. század legvégén („tutajon jöttek lefelé”), előbb a Baja környéki Bikityen (ma Bácsbokod, Magyarország) szálltak meg, utóbb pedig Temerinben telepedtek le, ahol még ma is bikityi Hornyikoknak nevezik őket, megkülönböztetve a más tájakról érkező névrokonoktól. Származási helyüket családi nevük is örzi; Felső-Magyarországot (a mai Szlovákiát) szlovákul Horna Zemnek, Hornakynak nevezték.

Hornyik János öregapja uradalmi ökrösbéres volt az Illancs pusztán, apja pedig

pedellus az „öreg iskolában”. Az újvidéki gimnáziumban érettségizett, s a felemelkedés további útját is csak egyházi ösztöndíjjal és saját erejére támaszkodva járhatta: a zágrábi egyetemre került anynyi más szegény és tehetséges fiatallal együtt, ahol 1936-ban matematika-fizika szakos tanári diplomát szerzett.

Első tanári kinevezését is ebben az évben kapta: az újvidéki szerb tanítási nyelvű kereskedelmi akadémia menynyiség- és természettan professzora lett. 1941-ben nagy fordulat következett be életében: a magyar katonai parancsnokság megbízta a most már m. kir. áll. kereskedelmi középiskola vezetésével, az újjáalakult DMKSZ-nek pedig (Délvideki Magyar Közművelődési Szövetség) egyik titkára lett.

A család adatai szerint az 1942. évi újvidéki razzia után leköszönt tisztségéről, mire a vallásügyi és közoktatási miniszter felmentette az igazgatói teendők végzése alól, és szolgálattételre a muraszombati állami kereskedelmi középiskolába helyezte. „Száműzetése” nem tartott sokáig, a razzia minősítésével és a szerbek iránti politika enyhülésével egy időben őt is visszavonták Bácskába: a zombori kereskedelmi középiskola tanára lett, megkapta a Nemzetvédelmi Keresztet is. A háború befejezése után, a nagy tanárinség ellenére (1945 elején csak három magyartanár volt a Vajdaságban), nem kapott állást a tanügyben. Alkalmi munkákból tartotta fenn magát, majd 1947 elejétől fordítóként alkalmazták a Zmaj Könyvkiadóban. 1948-tól a Testvériség-Egység Könyvkiadóban, a szabadkai Minervában, később pedig a Forum Könyvkiadóban. Az ötvenes évek legelejétől kezdve az induló Újvidéki Rádió nyelvi lektora, a hatvanas évektől pedig bedolgozott az iskolakönyvek intézményesített forgalom-

bahozójánál, a Tartományi Tankönyvkiadó Intézetnél.

Hornyik János szakfordítói munkássága szinte áttekinthetetlen. Különösen a tankönyvek fordítása terén végzett hatalmas munkát. A negyvenes és az ötvenes években csaknem minden mennyiségta- non (algebra, aritmetika, geometria), fizika- és földrajztankönyvön, gyakorlófüzeten, példatáron és segédkönyvön ott állt: Fordította Hornyik János tanár. 1954-ben öt, 1957-ben hat tankönyvfordítása jelent meg. Ezek több ezer példányban hagyták el a sajtót, két földrajztankönyv pedig (1954-ben, 1955-ben) 16 000-16 000 példányban. Ebben az időszakban a bibliográfiák csaknem ötven munkáját jegyzik, de ez a szám nem teljes, névtelenül is jelentek meg magyarításai.

Se szeri, se száma a más jellegű, átültetéseknek (Politikai Kiskönyvtár, Időszerű Könyvek, Színpadunk, Szülők Könyvtára, Élet és Tudomány, Egészségügy, Szövetkezeti Könyvtár stb.). Irodalmi munkákat is fordított (Cankar, Nušić, Arsen Diklić, Janko Veselinović stb.), szerb népmeséket, Grimm-meséket tolmácsolt („Magyarul elmeséli Hornyik János tanár”), s zanzásított is, azaz elkészítette az ismert irodalmi művek kivonatait (Gróf Monte Christo, Lucrezia Borgia, Robinson Crusoe, Gulliver a törpék országában).

Sok cikkfordítása jelent meg a lapokban és a rádióban. Így, egy rövid ideig ő készítette a belgrádi Kekec című színes „sztripp-újság” magyar változatának szövegeit (Buxsi, 1957–1962). „Megtalt egy lap – búcsúzott tőle megszűnése alkalmából a Magyar Szó –, a legolvasottabb, a legjobban szerkesztett, a legelevenebb gyermeklap, az egyetlen, amelyből nem áradt dohos iskolaszag és együgyű didaktika . . .”

HORVÁTH ATTILA (Nuštar, 1862. augusztus 10.–Budapest, 1921.) – A kis Attila még nem töltötte be második életévét, amikor a szülők nagy rémületére 1864 tavaszán a nyugat-szerémségi Nuštarban, a Vukovár és Vinkovci között fekvő faluban – ahol az apja az egyik Pejácsevits gróf uradalmi intézője volt – himlőjárvány tört ki. Akkoriban a védőoltást már ismerték, sok helyütt alkalmazták is, de a Monarchiában csak 1876-ban tették kötelezővé, úgyhogy a szülők ijedtsége indokolt. Védetlen gyermeküket tejtestvérével, a grófi csemetével együtt vesztegzár alá helyezték a kastély falai közé, sorsukat azonban nem tudták elkerülni: mindkettő megbetegedett, s az alattomos variola szövődményeként a gróffiúcska elveszítette hallását, a kis Attila pedig szeme világát. Horváth Attilát nyolcéves korában felvették a vakok budapesti intézetébe, ahol szépen haladt a tanulásban, csakhamar a legjobb növendékek közé küzdötte fel magát. Különösen zenei hajlamával keltett nagy feltűnést, zenei nevelését maga az intézet igazgatója vette át, s 16 éves korában bemutatta Liszt Ferencnek, aki, miután meghallgatta zongorajátékát, ajánlólevelet írt Josef Labornak, a bécsi udvari zongoraművésznek, akinek oldalán aztán folytatta zenei tanulmányait. A nyolcvanas évek derekán nagyobb európai hangversenykörútra indult, de a kezdeti sikerek után megcsapant az érdeklődés, s anyagi nehézségekbe sodródott. Barátai és tisztelői segítségére siettek, állami évjáradékot biztosítottak számára a bécsi tanulmányok befejezésére, 1885-ben pedig elnyerte a budapesti Vakok Intézetének zenetanári állását. 1893-ban a budapesti Zeneművészeti Akadémián formálisan megszerezte a zenetanári képesítést.

Ekkor, a viszonylag rendezett anyagi és

életkörülmények között, kibontakozhatott Horváth Attila zeneszerzői tehetsége. Már korábban, így bécsi tanulóévei során is próbálkozott komponálással, sőt Liszt Ferencnek is saját szerzeményét játszotta, de elmélyült alkotási időszaka mégis csak ezután következett. 1896-ban egyik hegedű-zongora szonátájával a Millennium Díj koszorús zeneköltője lett, de elnyerte a budapesti Liszt Ferenc Kör pályadíját is. 1905-ben a Budapesti Filharmonikusok adták elő Zrínyi Ilona című nyitányát, 1908-ban pedig bemutatták egyik legeredetibb munkáját, az Előjáték és fűga című orgonaművét. Írt még számos zongorajátékot, hegdűszonátát, valamint férfikarokat. Zongora- és kamaraművei hangulatosak, romantikusak, Schumann és Brahms hatását tükrözik.

HORVÁTH MÓR (Szabadka, 1846. november 25.–Szabadka, 1896. július 14.) – Egy XVIII. században nemességét nyert család sarja, az első Horváth Mór még 1663-ban, tehát a török hódoltság idején nyert adományt az egyik Bács-Bodrog megyei birtokra. Az újdonsült birtokos a török kitakarodása után érvényesíteni próbálta jogát, de ő is, meg a többi hasonló jellegű birtokos is szinte elháríthatatlan akadályokba ütközött, mert a császári hatóságok csak a török előtti birtokviszonyokat ismerték el, az új juttatásokat nem. Egyébként is az udvar „uratlannak” tekintette a török alól felszabadított területeket, határörvidékké nyilvánította, és katonai közigazgatás alá vonta ezeket. Az itteni kincstári birtokokat később híveinek adományozta.

A népes Horváth család két tagja 1767-ben igazolta nemességét a vármegyében, 1798-ban pedig további négy. A kisnemesek népes táborába tartoztak, földtu-

lajdonuk, jelentősebb jövedelemforrások azonban alig volt (az 1809. évi nemesi összeírás szerint a 100 000 nemesi családból kb. 70 000-nek a jövedelme nem érte el az évi 500 forintot), így aztán az uradalmakban találtak állást maguknak, vagy szabad szellemi, főleg jogi pályára léptek. Ebbe a sorba tartozott a szabadkai Horváth Mór is (Teljes címmel: dr. Nemesmiliticsi Horváth Mór).

1876-ban lett a jog- és államtudomány doktora, 1878-ban pedig ügyvédi vizsgát tett Budapesten, s irodáját szülővárosában nyitotta meg. A kurta nemesből (kurta volt a neve annak a hacukának, azaz könnyű felsőkabátnak, amelyet a falusi nemesek viseltek a XVIII. században) lett fiskális csakhamar Szabadka egyik vezető notabilitása lett. Hírnevét A halálbüntetésről című könyvével alapozta meg, amely a szabadkai Székely Simon nyomdájából került ki 1876-ban. Ez valójában doktori értekezése volt, de egyúttal hozzájárulás is az új büntetőtörvény előkészítéséhez. A szerző az európai forrásokra támaszkodva kétségbe vonta a halálbüntetés jogosságát és szükségességét. A Csemegi Károly által elkészített és 1878-ben törvényerőre emelt igen liberális felfogású büntetőtörvénykönyv (Csemegi-kódex) végül is nem törölte el a halálbüntetést, de alkalmazását módfelett leszűkítette. A későbbiek során Horváth Mór már nem foglalkozott szakírással, ügyvédi gyakorlatának élt, és a politikának.

Az 1884. és az 1887. évi országgyűlési képviselőválasztásokat szabadelvűpárti, azaz liberális kormánypárti programmal mandátumot nyert Szabadka II. kerületében. Tisza Kálmán Szabadelvű Pártja különösen az utóbbi, az 1887. évi szavazáskor aratott elsőprő győzelmet, úgyhogy az egypárturalmi rendszer határáig elmenő parlamenti hegemonizmusra tett

szert. Az uralkodó réteget egyesítő „nagy párt” alapvető uralmi forma lett az elkövetkező évtizedekben.

A Szabadelvű Párt belső életét a különféle érdekcsoportok, illetve a frakciók belső harca jellemezte, ezek között lavírozott a „generális”, ahogy Tisza Kálmánt nevezték kortársai, mégpedig igen sikeresen, 15 éven át. A pártegység fenntartását és saját vezető szerepét a „közkatonákkal” biztosította – ezek közé tartozott Horváth Mór is –, azaz a tőle függő képviselők tömegének ügyes „mozgatásával” teremtette meg, a köznyelv ezeket mamulekoknak nevezte. Tisza István 1890. évi bukásával Horváth Mór politikai pályája is megtört.

HORVÁTH, ÖDÖN von (Sušak, 1901. december 9.–Párizs, 1938. június 6.) – Jellegetes osztrák–magyar keverék, ami már a magyarosan hangzó, németes előtaggal leírt, s a szláv elődöket sejtető családnévből is kitészik. Önmagát is a Monarchia produktumának tekintette magát, mások ehhez még hozzátették, hogy a K. und K. furcsa terméke volt. Ő maga ezt így fogalmazta meg: „Ich bin eine österreiche– ungarische Mischung” (Osztrák–magyar keverék vagyok).

Egy magyar diplomata gyermekeként jött a világra az Adria partján. Az apa országról országra sodródott, így Belgrádban is szolgált, a fia pedig Budapesten, Pozsonyban és még tizenhárom város iskolájában tanult, mígnem Bécsben eljutott az érettségig. Münchenben germanisztikát tanult, ott is diplomált. Mindvégig németül írt, s emiatt is a magyarok nem tekintették sajátjuknak, az osztrákok és a németek pedig külön magyarként kezelték. Ő vállalta ezt a nemzetek feletti állapotot, az ezzel járó magatartást és életvitelt, ami miatt aztán sokan hazátlannak tekintették. Ennek nem tu-

lajdonított nagyobb jelentőséget, egyszer ki is jelentette, hogy hontalansága miatt egyáltalán nem szenved, sőt örömmel tölti el, mert egy adag szentimentalizmustól mentesül.

Több kultúrrétegből összegyúrt közép-európai értelmiséginek tekintették, s mint ilyen világfí is volt, világpolgár, aki igazi hazáját, egyik kritikusanak megfogalmazása szerint, a kritikai gondolkodásban lelte meg.

Színműrikként Ödön von Horváth valóban bíráló szemmel tekintett maga körül, legtöbbször az irónia szemüvegén át. A gúny nála hol kesernyésen szelíd, hol vitrioliként maró volt, s mindig a középosztály konvencióit, erkölcsét pelengérezte ki. Ezt a réteget előszeretettel helyezte a harsány bécsi népszínháték keretei közé, azaz a maga burkában mutatta be, amely a tisztesség és a kedélyesség látszatát kelti, de a réseken minduntalan előbújik a butaság és az önzés, megjelennek a konjunktúralovagok, a kisstilú szélhámosok, a hatalom fölényes birtoklói, akikről mindig kitudódik, hogy korlátolt, képmutató, eszközökben nemigen válogató figurák. Azt a társadalmi réteget ábrázolta tehát, amely majd uralomra segíti Hitlert, annak leg-hűségesebb kiszolgálója lesz. Ő maga náciellenes megnyilatkozásai miatt összeütközésbe került a hatalommal, műveit a német színpadokon betiltották. Ez a körülmény is arra kényszerítette, hogy áttérjen a prózára. Három kisregénye jelent meg, a legismertebb a *Hogyan lettem néger* című, amelyben a náci Németországban folyó lélekmérgezést írta le. 1938-ban Franciaországba emigrált.

Darabjait a hetvenes–nyolcvanas években sorra felújították a világ színpadain, közülük legtöbbször a *Mesél a bécsi erdő*, *Az örök nyárspolgár* és a *Kazimir és Karolin* című műveit mutatták be. 1975-

ben az Újvidéki Színházban is színre került az 1931-ben írt népszínhátéka, a *Mesél a bécsi erdő*.

A sajátos hangú, antifasiszta színpadi író fiatalon, 37 éves korában a vaksors áldozata lett Párizsban: egy vihartörte faág halálra sújtotta.

HÖLZL LŐRINC (Kiskomlós, 1824.

?–Nagybecskerek, 1893. március 12.) – A teljes ismeretlenség homályából őt is Németh Ferenc újvidéki művelődéstörténész emelte ki egy 1988-ban díjazott és megjelent tanulmányában (*A zrenjanini magyar zenei élet kezdetei. Léttünk*, 1988, 5. szám), mint annyi más elfelejtett érdemes alkotót. Kutatásaiból tudjuk, hogy Szegeden és Hódmezővásárhelyen járt iskolába. Temesváron fejezte be a képzőt, zenei ismereteit pedig Bécsben és Nagyváradon gyarapította.

Húszéves korában tért vissza szülőföldjére, Torontálba. Először, 1844-től zene-tanító volt a Hertelendy család bo-csári kastélyában, majd 1849-ben Nagybecskereken telepedett le, ahol aztán nyugdíjazásáig, 1883-ig, azaz 34 évig tanítókodott. A város egyik legtekintélyesebb tanfőúrává vált, iskolakönyveket szerkesztett, főtanítóként több éven át a városi tanács tagja volt, s beválasztották a Nagybecskereki Nép-bank Rt. választmányába is. Egyik alapítója a Dél-magyarországi Tanítóegyletnek, s egyúttal sok éven át a becskereki fiók-egylet és a zenei szakosztály elnöke.

Németh Ferenc főleg a *Wochenblatt* híradásai és a levéltári dokumentumok alapján adott áttekintést Hölzl Lőrinc zeneszerzői munkásságáról. Az első adat 1859 júliusából való. Ekkor a Zágrábi Nemzeti Színház néhány énekese vendégszerepelt Beccskereken, s többek közt előadták Hölzl *A könnyek* című dalát. Ebben az esztendőben került bemutatás-

ra Az Isten nevében kezdem . . . című éneke is. A Wochenblatt szerint „ezt a jeles szerzeményt a tanítók legutóbbi nagybecskereki tanácskozásán mutatták be, s olyan tetszéssel fogadták, hogy többfelől kívánták a hallgatók, hogy meglegyen nekik is”. A Pleitz-nyomda eleget tett a kívánságuknak, s 1859 augusztusában kiadta a „kvartett-partitúrát”. Ez volt az első nyomdailag megjelentetett zenemű Nagybecskereken. Két évvel később, 1861-ben, a Bettelheim cég a Torontáli csárdás című művét adta közre. A hetvenes évek elején táncdabjait, zeneműveit meg zenei tárgyú írásait a Fellegi Viktor szerkesztette Apollóban jelentette meg.

Halála alkalmából írta a helyi sajtó (Torontál, 1893. március 13.), hogy szerzeményeinek száma meghaladta a kétszázat. Ezek jórészt alkalmi jellegűek voltak, de bizonyára akadna közöttük néhány, amely megérdemelné, már kegyeletből is, a zenepártoló közönség figyelmét.

HUNYADI JÁNOS (? , 1407–1409 között–Zimony, 1456. augusztus 11.) – „Születésének helyét és idejét nem ismerjük”, állapítja meg egyik lexikonunk. E tény következtében tág tere nyílt a találgatásoknak. A legtöbb forrás Buda várát jelöli meg születési helyként, ahol román származású apja udvari vitéz volt. Szóba hozták egyesek még Vajdahunyadot, a hozzá közel eső Hátszeget meg az olaszországi Pietra de Corvót (Hollókő), de két bánáti helynév is felmerült a lehetséges szülőhelyek között: a Kikinda melletti Hollosvár és Kevevára (a mai Kovin), amelynek latin megfelelője a Covi-nium, így aztán – szól tovább az okfejtés –, eleinte Joannes Coviniusnak, illetve némi ferdítéssel Corvinusnak is nevezték, s csak

később vette fel a Hunyadi nevet, amikor a családfő, királyi adományként, megkapta Hunyad várát, s 1409-ben oda költözött.

Hunyadi köznemesi katonacsaládból származott, így aztán őt is kora ifjúságától kezdve fegyverforgatásra fogták, apródként jeleskedett a főúri udvarokban. 1430-ban királyi szolgálatba lépett, és Zsigmond király kíséretében Olaszországban járt. A lombardiai udvarban vendégeskedő fiatal zsoldos tisztet, nyilván a későbbi ismeretekből kiindulva, Bonfini így írta le: „Nem csupán daliás termetével és pazar fényű öltözetével, de táncával is nagy feltűnést keltett . . .” Thuróczy János is A magyarok krónikájában a meglett férfit rajzolta meg: „. . . közepes termetű volt, erős nyakú, hullámos gesztenyeszín hajú, nagy szemű, barátságos tekintetű . . .”

A hadviselés tudományát az olaszoktól és a huszita csehektől sajátította el, de sokat tanult a törököktől is, úgyhogy korának egyik legjobb hadvezére lett, aki végül is, egy időre legalább, sikeresen megállította az oszmán birodalom terjeszkedését. A társadalmi ranglétrán tüneményes gyorsasággal haladt előre, állami megbízatásai ugyancsak kapcsolatban voltak a törökellenes küzdelmekkel (szörényi bán, erdélyi vajda, temesi ispán, országos főkapitány). Ezzel egy időben káprázatos módon vagyonosodott, jórészt a királyi adományok révén, úgyhogy csakhamar egy sorba került a leghatalmasabb főurakkal – a Garaiakkal, az Újlakiakkal, a Cilleiekkal. A gyors felemelkedés láttán már azt kezdték rebesgetni irigyei, hogy talán nem is havasalföldi jövevény fia, hanem Zsigmond királyé. Az utána következő I. Ulászló kegyeit is élvezte, hatalma tovább növekedett, sőt, amikor Ulászló elesett a szerencsétlen kimenetelű várnai

csatában, a királytalan „gazdátlanság” idején (1446–1452) az ország kormányzó-i tisztét is betöltötte.

Hunyadi oligarcha volt, tehát hatalmas kényúr, aki olykor még a bárói ligákat, így a Garai–Cillei szövetséget is megtudta regulázni, a köz szolgálatára kényszeríteni. Ő azonban ezt is, meg vagyonát is nem pusztá önzésből, nyers önérdékből hozta létre – bár ez sem volt mellesleges –, hanem, hogy sikeresebben tudjon fellépni a török ellen. Hóman Bálint fogalmazása szerint „magára vállalta a török elleni védelem költségének legnagyobb részét”. Országban, államban, hazában gondolkodott, egy olyan korban, amelyben nem volt hatékony központi hatalom. A „haza” kifejezést Vitéz János, a kor kiváló humanistája írta le először az eszmék történetében, s ezt tette Hunyadi is az ő tollával, mivel írástudatlan volt. Ez a közösségi szellem, a közösségben való gondolkodás emelte őt toronymagasan a részérdekeket képviselő feudális nagybirtokosok fölé, végső fokon történelmi személyiséggé.

Utolsó nagy győzelmét, a nándorfehérvári csatát is saját kiállítású páncélosaival meg Kapisztrán János kereszteseivel, népi hadával vívta ki. Bár a józan ész ellene szólt: a török nagy túlerőben volt, jórészt a magyarországi főurak és a beígért európai segítség elmaradása miatt. A nándorfehérvári diadal 70 évvel elodázta ugyan Mohácsot, de a törököt nem sikerült kiszorítani Európából, talán azért sem, mert aki erre képes lett volna, nem sokkal a csata után a pestisjárvány áldozata lett. Hunyadit a gyulafehérvári családi sírboltban temették el. Nálunk a zimonyi várban, halálának véltz színhelyén, a Hunyadi-toronynak elnevezett, 1896-ban emelt millenniumi emlékmű őrzi emlékét.

HUNYADY JÚLIA (Ürmény, 1831. augusztus 26.–Meppen, Hannover közepében, 1897. augusztus 30.) – Az ismert felvidéki arisztokrata család őse a Hunyad megyéből származó Nagy András zsoldostiszt volt, Rudolf király 1607-ben címeres nemesi levelet adományozott neki a török elleni háborúban szerzett érdemeiért. Ettől kezdve nevét Nagy alias Hunyady, illetve Nagy de Hunyady alakban kezdte használni, amelyről később lekopott a parasztos Nagy, s megmaradt a patinás Hunyady név. Sőt, amikor a család egyik ága 1792-ben magyar grófi, 1797-ben pedig birodalmi grófi címet szerzett, a kibővített családi címer közepébe odakerült még a csőrében gyűrűt tartó holló is, hogy az azonosulás telejesebb legyen.

Hunyady Júlia a grófi címet kiérdemlő nagyapa „hercegi módra kiékesített” ürményi kastélyában nevelkedett, amely egy mintaszerűen vezetett uradalom gazdasági központja is volt. Itt volt a kor leghíresebb tehenészete és birkatartása: idegen fajokkal, tenyészállatokkal, sajt-készítéssel. Nem kevésbé volt nevezetes az ürményi mén sem, a nagyapa itt 1815 óta parasztlóvak számára is rendezett évente lóversenyt.

Unokáját, a kis grófkisasszonyt a tenyerén hordta, kényeztette, minden kívánságát teljesítette, de azt már nem érte meg, hogy lássa: országos híru szépséggé cseperedett fel, a pozsonyi és a bécsi bálak ünnepelt, hódolók koszorújával körülvett királynője lett, az arisztokrata világ „édes életének” sokat emlegetett „fekete hölgye” (hollófekete hajkoronája miatt). A kor fogalma szerint későn, 1856-ban, 25 éves korában ment férjhez Szerbia elüldözött fejedelméhez, a 39 éves Mihajlo Obrenovičhoz.

A fiatal házaspár a Duna menti Pozsonyivandára költözött, a kis erdő közé-

pén fekvő, Grassalkovich-féle tágas kastélyba, amelyet a gavallér férj nászajándékként vett meg, s ráíratta szépséges nejére. A kezdet szép és felhőtlen volt, de az évek múlásával a gyülekező sötét fellegek beárnyékolták kettőjük viszonyát. A volt fejedelem figyelmét egyre jobban lekötötte a titkos diplomácia, az ezzel kapcsolatos külföldi utak, a visszatérés lehetősége. Felesége eleinte érdeklődéssel figyelte a „balkáni játékokat”, olykor részt is vett azokon a beszélgetéseken, amelyek témája Bosznia, a Vajdaság, a Nagy-Szerbia megteremtése volt. Később ezek az ügyek nem kötötték le, fojtogatta a magány, egyre jobban érezte a hiányát a korábbi nagyvilági életnek. Amikor pedig fény derült arra, hogy egyik korábbi udvarlójával felújította kapcsolatát, betelt a pohár, az elhídegülés véglegessé vált. Nem segített ezen még egy olyan esemény sem, mint amilyen az Obrenović-dinasztia visszatérése volt: előbb, 1858-ban, az apa, Miloš Obrenović került a trónra, majd 1860-ban fia, Mihajlo Obrenović.

A fejedelem ugyan maga mellé vette topčideri udvarába feleségét, az uralkodónőnek kijáró fénnel vetette körül – a korabeli szerzők is (Kempelen Győző: Magyar hölgyek arcképcsarnoka, 1864) arról írtak, hogy ő „legszebb éke a viszszafozlalt koronának” –, de ez csak a látszat volt, a fejedelem sohasem bo-csátott meg a grófnőnek, közeledését is elutasította, sőt, egy alkalmas pillanatban száműzte az országból (kettőjük viszonyáról, magáról a korról Svetlana Velmar-Janković nagy sikerű regényt írt Fenekestlenség címmel, amely 1995-ben NIN-díjat kapott).

A Hunyady grófnő évekig asztaltól, ágytól külön élt férjétől, de hivatalosan nem vált el tőle, úgyhogy amikor Mihajlo Obrenovićot a rivális Karađorđe-dinasz-

tia emberei megölték a košutnjaki erdőben, özvegy maradt. Ettől kezdve a 37 éves asszony az európai fürdőhelyek, a nemzetközi arisztokrata találkozók szívesen látott vendége lett. A még mindig ígéző asszony majd csak 1876-ban, 45 éves korában ment újra férjhez Arenberg Károly herceghez, aki egy 1826 és 1866 között fennálló, Arenberg-Meppen nevű operett-hercegség élén állt. Így aztán a grófnő és fejedelemasszonyi cím mellé odakerült a hercegi is.

HUNYADY SÁNDOR (Kolozsvár, 1890. augusztus 15.–Budapest, 1942. október 10.) – Egy helyütt maga is kis bolygónak nevezi önnönmagát, „amely nagyobb csillagoktól kapta fényét”. Ezzel mintegy utalt arra, hogy anyja is, apja is – Hunyady Margit színésznő és Bródy Sándor író – a maga korában beragyogta a teátrum és a irodalom világát, a századforduló művészeti életét, úgyhogy pályáját az ő árnyékukban kezdte, ami hol segített, hol akadályozta érvényesülését. Különösen az apa átfedő hatásától tudott nehezen megszabadulni, de viszonylag rövid életének vége felé már „önálló erőforrás”, nem Bródy Sándor fiát látják benne, hanem a sajátos hangú író, a Nyugat-nemzedék utáni generáció egyik legjobb elbeszélőjét. Azóta – maradjunk végig a hasonlatnál –, ha nem is erőteljes sugárnyalóként, de jól felismerhető fénycsikként van jelen irodalmunkban. Különösen a kisprózában alkotott maradandót, az anekdota felé hajló, de mégis klasszikus veretű, bűbajos stílusú novelláiban „az emberi kisvilág apró drámáit” rajzolta meg.

Hunyady Sándor életművének egy vonulata bácskai ihletésű. Fiatal íróként közvetlenül az első világháború előtt több hónapot töltött „Gyóko úrilakának sarok-vendégszobájában”, azaz Đorđe

Dunderski földbirtokos kölpényi (Kulpin) birtokán, meg Újvidéken, az Erzsébet Szállóban (korábban Kraljica Marija, most Vojvodina Szálloda). „A párbajsebhelyes arcú, kék szemű, bácskai úr . . . titkár- és barátfélenek” alkalmazta, az volt a dolga, hogy nevet adjon a versenyparipáknak, leveleket fogalmazzon, vagy elmondja „a kényelmes nagyrúnak” azoknak a regényeknek a rövid tartalmát, amelyek beszélgetés közben felkeltették érdeklődését. Közben bejárta a dél-bácskai Dunder-ski-birodalom gócait: a szenttamási birtokot, a csébi kastélyt, az újvidéki palotát . . . Ilyen milióban szívta magába a bácskai levegőt, s ismerkedett meg a végtelen síkság évszakaiával is: a tavasz „angol-zöld arcával”, a nyár „mézszín aranyával”, az őszi tarló „borostás szürkességével”, de megfigyelte azt is, „hogy teszi el magát a természet pihenni, télen, a hó hermelinje alá”.

Herceg János írta halála alkalmából (Kalangya, 1942, 11. szám): „Mintha Hunyady Sándor lelkében lett volna egy kitöltetlen keret, amely Bácskára várt, hogy azt magába zárja.”

Hunyady bácskai ihletésű műveinek sorát egy színművel, a Feketeszarú cseresznyével nyitotta meg. Nagy sikere volt vele, Hollywoodban megfilmesítették, elkészítette a témának regényváltozatát is Géza és Dusán címmel. Sokkal értékesebbek azonban novellái, naplójegyzetei, ezek ma is frissen hatnak.

A két háború között Hunyadynak nem volt kapcsolata az itteni irodalommal. Szenteleky mereven elzárkózott előle, akárcsak Herczeg Ferencről, vagy egészen indokolatlanul az elődtől, Papp Dánieltől. „Hunyady Sándort nem tartom szerencsésnek, mint karácsonyi slábert – írta 1932-ben Csuka Zoltánnak. – . . . roppant felületesen ismeri a Bácskát

(lásd Feketeszarú cseresznye), s ilyen olcsó giccs nem való a Kalangyába.”

Herceg János árnyaltabban szól munkásságáról: „Sokkal többet adott, mint Herczeg Ferenc – írta a már idézett Kalangya cikkében. – Az ő bácskai képei élesebbek, persze korszerűbbek is, és átlenyi őket valami napsütéses derű, ami nélkülözhetetlen a békés, tiszta levegőhöz, és amit Herczeg Ferencnél gyakran mesterséges fény pótol. A népről nem tudott sokat mondani ő sem: az urakhoz tartozónak vallotta és parádés kocsis, szobainas, ispán, vagy feltörő kupec személyében látta megtestesítve . . .”

HUSVÉTH LAJOS (Zombor, 1894. szeptember 8.–Zombor, 1956. december 18.) – Festőnket még életében „a bácskai táj szerelmesének”, „a földművelő Alföld krónikásának”, „a síkság poétájának” nevezték. A tájképfestészet mellett az állatfestészetet is művelte – vásznain az ember csak ritkán jelent meg –, ennek folytán jól megismerte az állatok bonctanát, megfigyelhette jellegzetes mozdulataikat. „Érdeklődési körét – írja Bela Duranci az 1971-ben, Szabadkán megrendezett gyűjteményes kiállításának katalógusában – csak a bácskai parasztok és földesurak által becsben tartott néhány állatfajtájára korlátozta, és ezeket különös módon tanulmányozta. Ahogy a parasztember, úgy Husvéth is a bikában az erő sajátos megtestesítőjét, a lóban a szenvedélyes mozgást, a kecsességet látta”. Az elmondottakat mintegy alátámasztják képeinek címei is: Lovak az itatónál, Tehenek a pocsolyában, Ökrök delelőn, Szántás (sok változatban), Ökrök a szalmakazalnál, Szénaboglya, Gémeskút, Hóolvadás, Tavasz felé, Őszi nyugalom és így tovább.

Husvéth Lajos a pesti Mintarajziskolában Balló Edénél tanult, akinek Az olaj-

festés mestersége című munkája a századforduló legjobb tan- és kézikönyve volt. A két háború között a szolnoki művésztelepen formálódott érett festővé, ahol Zombory Lajos volt rá nagy hatással, tőle vette át a paraszti motívumokat, amelyeket aztán egy életen át variált.

Valójában az elveszett háborús nemzedékhez tartozott: végigharcolta az első világháborút, átélte az impériumváltást, a kisebbségi sors feltételei között hol Budapest, hol Belgrád felé tájékozódott, de sem ott, sem itt nem fogadták be, s e vákuumba próbálta megszervezni többedmagával a vajdasági magyar képzőművészeti életet. Részt vett a szabadkai egyesület megalakításában (1923), kezdeményezte a topolyai művésztelep beindítását (1924). Ott volt a becskerei művésztelep munkálatainál, ahol a Jugoszláviai Magyar Műhely megalakításán szorgoskodott azzal a szándékkal, hogy a népművészet értékeit hasznosítsák az iparművészetben –, majd e „szárnyszerű akarások” után visszavonult zombori magányába. „Az elzárkózottság nála sem eredményezett egyéni sajátos stílust – írta róla még 1943-ban B. Szabó György. – Festői problémái nincsenek, és nem vonzották sohasem a nagy, merész erőpróbák” (Élmény, szerep, hivatás, 1988).

Husvéth Lajos egy életen át azt csinálta, amit jónak látott. Hagyatéka mintegy 2500 festményből, rajzból és szoborból áll – kritikusan nemegyszer a szobrászt dicsérik benne – ennek egy kisebb része a szabadkai Városi Múzeumba került, a meg nem született Magyar Képtár egyik gyűjteményeként. Ez a hatalmas örökség már azért is létrejöhetett, mert Husvéthnak nem voltak anyagi gondjai: apjától százholdas tanyát örökölt, s az 1824-ben alapított zombori családi kelmefestő és vegytisztító üzem is sikere-

sen működött. Művészi teljesítményének megítélése nem egységes, olykor el is marasztalják, idejétmúltnak tekintik naturalizmusát, de Herceg János mégis nagy érzékkel határozta meg helyét képzőművészetünkben: „Az, amit Juhász Árpád csinált, hogy finom és érzelmes lírával ábrázolta a szürkének és unalmasnak hitt bácskai tájat, valóságos iskolát teremtve – Mály Józseftől kezdve Kálmán Péteren át Husvéth Lajosig –, több volt festői regionalizmusnál. Kicsit a vidéknek már külön szellemét is érezte” (Régi dolgainkról, 1993).

HUSZÁR IMRE (Tata, 1838. november 2.–Bécs, 1916. február 10.) – Jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, pályafutása azonban már eöbbs megkezdődött, és több síkon futott. Diákkorában, tizenöt éves fejjel publikálni kezdett a Császár Ferenc által szerkesztett Divatcsarnokban, egy évvel később pedig a Tóth Kálmán szerkesztette Hölgyfutárban. A két újság részben eredeti munkáit közölte, részben pedig fordításait. Tizennyolc éves volt, amikor első színműfordítását adta elő a Nemzeti Színház. Közigazgatási pályán is próbálkozott, előbb Komárom megye aljegyzője volt, majd Torontál megye főjegyzője lett, miután benősült egy ivándi (Ivanda, Románia) birtokos-családba. Érvényesülését politikusként is kereste, egymás után háromszor választották meg országgyűlési képviselőnek két torontáli kerületben. A bánáti helyi vasút építéséért szállt síkra, 1870-ben maga is előmunkálati engedélyt kapott a Becskereket is érintő Kikinda–Pancsova vasút építésére, de a terv csak jóval később valósult meg.

Képviselőségének utolsó éveiben már a sajtóban működött. Az 1877-ben induló, Budapest című képes néplap első szer-

kesztője lett, amely a tömegigény kielégítését tűzte zászlajára. Ez a lap kezdte meg a küzdelmet az 1867-ben betiltott utcai árusítás visszaállítására, de ez csak 1896-ban vált szabaddá, amikor az esti lapokkal együtt a rikkancsok is polgárjogot nyertek.

Huszár Imre részt vett az 1878-ban újrainduló Pesti Hírlap alapításában is – ennek helyettes szerkesztője, vezércikkírója lett –, majd Párizsba költözött, s mint önálló publicista működött, szabadúszóként tárcaleveleket közölt a Budapesti Hírlapban.

Öt év múlva Bécsben találjuk, ahol a külügyminisztérium sajtóosztályán dolgozik, az udvar hivatalos orosz fordítója, s egyúttal a Pesti Hírlap tudósítója.

Ennek a sokoldalú és mozgalmas életpályának volt egy sohasem változó, állandó része is, a fordítás. Főleg irodalmi műveket tolmácsolt franciából, németből, oroszból, angolból, olaszból. Mintegy ötven színművet ültetett át magyarra, a Nemzeti Színház házi fordítója

volt. Regényfordításainak száma viszont jóval meghaladta az ötvenet. Verne Gyula, azaz Jules Verne művei a múlt század nyolcvanas, kilencvenes éveiben részben az ő fordításában kerültek az olvasóközönség elé. A rendkívül termékeny francia író (életműve meghaladja a száz kötetet) az utazási és a tudományos-fantasztikus irodalom korszakos alakja volt. A maga korában, hatalmas közönségsikere ellenére sem volt megbecsült alkotó, az irodalomtudomány csak a XX. század második felében „fedezte fel” értékeit, meglepő modernségét.

1916-ban, halálakor, a becskerekai megyei gyűlésen mint országos hírű publicistáról, Torontál egykori főjegyzőjéről emlékeztek meg. Ekkor kerültek a jegyzőkönyvbe a következő sorok is: „Huszár Imre népszerű, kedvenc fordítója volt az ifjúságnak. Egymást követő ifjú nemzedékek arca ragyogott fel, amidőn a könyv címlapján olvasta: írta Verne Gyula, fordította Huszár Imre.”

I

IGALI SZVETOZÁR (Somberek, 1859. április 13.–Oakland, 1922. június 22.) – Egy baranyai vegyes lakta faluból származott – a mohácsi járásból, Pécestől keletre –, ahol apja egyre gyarapodó birtokos volt. Családja elmagyarosodott, ő is mindvégig magyar iskolába járt (Pécsett, Temesváron, Nagyváradon), ha bukdácsolva is, mint ahogy egyetemi évei során is megosztotta a figyelme, úgyhogy a műszaki egyetemet elhagyva végül is a magyaróvári mezőgazdasági akadémián diplomázott 1881-ben. Eleinte gyakorló gazdaszásként dolgozott több nagybirtokon, így Dunaszekcsőn, Székelyhidán, majd a szlavóniai Donji Miholjevacon, az ottani Majláth-féle uradalomban. Időközben, 1883/84-ben, a híres dél-franciaországi borvidéken, a montpellier-i egyetemen (1180-ban alapították) szőlészeti tanulmányokat folytatott. Dopsy Lászlónak, Darwin egyik első magyar fordítójának lapjában, a Magyar Földben kezdett el publikálni, a kilencvenes évektől kezdve pedig a Gazdasági Lapok belső munkatársa lett. Több folyóiratot indított és szerkeszt, így a rövid életű Borászati Lapokat, majd a Kert című szakfolyóiratot, amely mögött Mautner Ödön, a magtermesztő és -forgalmazó állt.

Országos hírnévre azonban mégsem gazdasági íróként tett szert, hanem mint „sportsman”, pontosabban „velocipedista”, azaz az országúti kerékpársport

egyik legelső művelőjeként. Már 1884-ben, tanulmányainak befejezése után, a Dél-Franciaország és a Közép-Magyarország közti utat kerékpárján tette meg, nem kis feltűnést keltve az országutakon. Akkoriban ugyanis a bicikli első kereke akkora volt, mint egy kifeszített napernyő, a hátsó, mint egy gyermekkocsi kereke, a sportférfiú pedig, a pedált taposva, úgy festett ott a magasban, mint egy beduin a tevén. A vasparipán töltött heteiről egy füzetnyi terjedelmű kiadványban számolt be (Mont-pellier-től Budapestig velocipéden, 1885).

A következő évben, 1885-ben, egy amerikai újságíró kísért el kerékpáron Budapeستől Belgrádig. Thomas Stevens San Franciscóból indult el világ körüli útjára, s Igali Szvetozárnak volt a kívánsága, hogy csatlakozzon hozzá, megismerje, mert alig tudta elhinni, hogy „akadt vakmerő, ki a Himalaya és a chinai falnak bicyclin való megmászására gondoljon . . .” Közös útjuk eseményeiről ugyancsak egy könyvecskében számolt be (Budapesttől Belgrádig velocipéden, 1886). Ez a füzetecskeje sem tartozik az útirajzok gyöngyszemei közé, a szerző földrajzi ismeretei, történeti hivatkozásai pontatlanok, leírásai pedig a túlzások és a leegyszerűsítések között ingadoznak. „A tájnak határozottan hegyes, az Alpesekhez hasonló stylusa van” – mondja a Fruška goráról, de a következő mondatban már

cáfolja is magát: „Útunk csupa szőlőn át vezet keresztül a hegydombok magassága itt-ott megközelíti a 120 m magasságot.” A pesti ficsúr nyegleségével írja le találkozásait a helybeliekkel, így a kamenicai falusi bál táncosaival is. „A legények kíméletlenül szorongatták a falusi donnákat . . . azok sikoltozva nyavalyogtak.” Valóságos felüdülésként hat az a közlés, hogy a két utazó teljesítményén felbuzdulva az újvidéki „veloce-barátok” megalakították a városi kerékpárklubot.

Századunk első évtizedében szőlőbirtokosként működött Baranyában, majd 1911-ben kivándorolt az USA-ba. A kaliforniai Oaklandban telepedett le, ahol gazdálkodni kezdett, s átvette a Californiai Magyar Farmer szerkesztését (1913), de a lap nem volt hosszú életű.

IMREFFY MIHÁLY (Kisszerdahely, Središće, Szlovénia, 1482. ?–?) – A család felemelkedése a XIV. századtól követhető, a kései középkorban voltak a magyar történelem mellékszereplői, a família legismertebb tagja, Imreffy Mihály pedig már a középkori magyar állam bukásának részese és tanúja.

Az első híradás arról szól, hogy 1505 szeptemberében részt vett a rákosmezei országgyűlésen, ahol a nemesség, a meghívóban foglaltak ellenére, fegyveresen jelent meg, s meghozta az ismert „Rákosi végzést”, amely kimondja: ha II. Ulászló fiúutód nélkül hal meg, az országgyűlés nem ismeri el a leányági örököszt, s többé nem választ idegen uralkodót sem.

Egy újabb adat majd csak 1514-ben tűnik fel róla, ekkor már II. Ulászló király főlovászmestere. Így aztán fel lehet tételteni, hogy az elkövetkező országgyűlések részvevője is, mivelhogy hivatalból nemcsak a királyi istállók el-

lenőrzésével volt megbízva, hanem gondoskodnia kellett az országgyűlésen megjelent rendek elszállásolásáról is. Ezt a tisztséget legalább 1516-ig, II. Ulászló haláláig betölthette.

Az 1514. esztendő egyébként Dózsa György parasztlázadása kitörésének és vérbe fojtásának ideje, vidékünkön is nagy hevességgel folyt, Nagy Antal felkelő hadai bevettek több várat, így Bánmonostort, Titelt, Péterváradot, Szalánkemént, Karamot (Karlóca). A jobbagyrebelliót kíméletlenül megtorolták az urak, akik közé Imreffy Mihály is tartozott. De ne csak a rosszról emlegessük 1514-et: Lázár deák ekkor mérte fel egy-egy külföldi geológus és matematikus segítségével az országot, s ennek alapján készült el 1528-ban Magyarország első részletes térképe!

Imreffy 1520 előtt már a bácsi vár főkapitánya lehetett, hiszen 1520-ban ilyen minőségben veszi át ideiglenesen, Frangepán Gergely bácsi érsek halála után, a megüresedett bácsi főispáni széket, és költözött le Péterváradra, amelynek főkapitánya lett. Ebből a korból, 1522-ből maradt fenn a két vár, Bács és Pétervárad borigénylési jegyzéke, amely szerint a várnép évi borszükséglete meghaladta a 90 000 litert. A két várban csekély, úgy is mondhatnánk, hogy jelentéktelen helyőrség van, pedig Nándorfehérvár (Belgrád) 1520. évi eleste után nagy szerep hárult rájuk a védelemben. Megdöbrentő, hogy a középkori magyar állam milyen könnyelműen kezelte a közelgő török veszélyt, teljesen magára hagyta Tomori Pált, akit 1522-ben emeltek ki az esztergomi ferences kolostorból, s nevezték ki kalocsai, illetve bácsi érseknek, meg délvidéki főkapitánynak (ezzel együtt járt a bácsi főispánság és a péterváradi parancsnokság is).

Imreffy Mihály, aki nem vált be a posztján (talán nem is válhatott be), elveszett a látókörből. 1526-ban, a mohácsi csataterén tűnt fel újra, török fogságba esett, de Ibrahim nagyvezírtől visszanyerte szabadságát.

Mohács után Bácska is Szerémség sorsára jutott. A Budáról visszatérő török had sivataggá tette a vagyonos és népes megyét, lakosságát lemészárolta, hírmondó is alig akadt. Kemal Pasazadé török történetíró írja: „. . . az említett vidéken, mely általánosan Bácska megye néven ismeretes, és arról híres, hogy mennyi jelentékenyebb erősség, vár, város, falu és művelt föld volt, azokat az országhódító sereg egytől egyig elözönlötte árjával. A nyomorult magyarság szerencséjének erős gyökerű fáját e tartományból is kitépte a fenséges pasa erős karja.”

Nem sokat tudunk arról, hogy a három részre szakadt országban hogyan alakult Imreffy Mihály további sorsa. 1526. november 10-én még részt vett a székesfehérvári országgyűlésen, amelyen Szapolyai Jánost tették királlyá, nem sokkal később azonban Ferdinánd pártjára állt, akit 1526. december 17-én a pozsonyi országgyűlésen választottak uralkodóvá. Mint magyar király vonult be Budára 1527. augusztus 20-án, s a vár parancsnokává, Nádasdi Tamás mellett, Imreffy Mihályt nevezte ki. Későbbi sorsáról azonban már nincs tudomásunk.

IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ (Temerin, 1895. október 17.–Budapest, 1971. augusztus 22.) – A kéttagú vezetőknév első része (az Irmédi) Temerinben szokatlan, nem bukkan fel a XVIII. századi és a XIX. század elejei telepese családok nevei között. Újabb kori jövevényekként alighanem a XIX. század

vége felé telepedtek le, amit az is valószínűsít, hogy az apja „behozatali szakemberként” a Fernbach-birtokon volt gazdatiszt.

A fiatal Irmédi kora ifjúsága idején már elkerült szülőföldjéről, s Budapesten kezdte meg egyetemi tanulmányait. Húszéves volt, amikor 1915-ben behívták katonai szolgálatra, de csakhamar fogságba esett az orosz fronton. A Krasznajarszk melletti fogolytáborba került, ahol vele együtt raboskodott több geodéta is – a pesti Állami Földtani Intézet, a földmérési felügyelőségek mérnökei. A jeles szakemberek az érdeklődők részére földmérő tanfolyamot tartottak, amelyen Irmédi is részt vett. Emellett maguk készítette eszközökkel földméréstani kutatásokat is végeztek. Így Illés István földmérési felügyelő fából teodolitot készített (optikai műszer a vízszintes és magassági szögek, valamint a távolságok meghatározására), és egyik fogolytársával, Klipp Alajossal, a pozsonyi háromszögelő hivatal mérnökével felmérte és feltérképezte a tábor és környékét. Ez a térkép, kalandos hazatérésük során, a tokiói Nemzeti Múzeumba került, mint egyedülálló ritkaság. A földméréstan iránti szeretettel „beoltott” Irmédi-Molnár László Szibérián át hagyta el a forrongó Oroszországot, és regényes körülmények között tért haza: először Kínába és Indiába ment, onnan pedig, Kis-Ázsiát megkerülve, Görögországon keresztül tért haza Magyarországra. Tanulmányait a térképészet terén folytatta, s 1926-ban mérnöki oklevelet szerzett a budapesti műegyetemen. A harmincas évektől az Állami Térképészeti Intézet munkatársa. Nagy hozzáértéssel és ügyszeretettel gondozta az intézet Térképészeti Közlöny című folyóiratát, amelynek legelső számától a legutolsóig tudományos szerkesztője volt.

A második világháború után a Katonai Térképészeti Intézetben folytatta tevékenységét, majd az egyetemi oktatás felé fordult: 1951-től a Budapesti Műszaki Egyetem hadmérnöki karán a térképészet tanára, 1953-tól pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a térképésztudományi tanszék megalapítója, első professzora és intézeti igazgatója volt. „Tizenhárom éves egyetemi tanári működése alatt – írja kortársa, az ugyancsak temerini származású dr. Nagy Imre tudományos kutató –, kidolgozta a polgári térképészet egyetemi szintű oktatásának tervét, szerkezetét, programját és módszerét”, szerencsésen ötvözve a nemzetközi és a magyar térképészet értékeit.

Történeti tanulmányai során a csaknem elfelejtett egykori magyar térképészek munkásságát és eredményeit derítette fel, s adta közre tanulmányaiban. Így a XVI. században működő Lázár diákról, Bakócz Tamás bíboros titkáráról írt, méltatva korának színvonalát meghaladó Magyarország-térképét. De behatóan tanulmányozta Mikoviny Sámuelnek, a tudományos kartográfia első magyar művelőjének munkásságát, valamint Tóth Ágoston hadmérnök, térképész, a negyvennyolcas szabadságharc ezredesének, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának életét és művét. Egyetemi tankönyvet írt Térképtan címmel, kutatásainak eredményeit pedig Térképészeti tanulmányok címmel 1958-ban jelentette meg. Pályája végén, három évvel nyugdíjba vonulása előtt, munkásságát Lázár deák Emlékéremmel tüntették ki, azaz a legnagyobb térképészeti elismeréssel (Csorba Bélának a Temerini Újság 1998. március 5-én megjelent cikke alapján).

ISTVÁN SZENT (I.) magyar király (Esztergom, 967–77 között–?, 1038. augusztus 15.) – Első királyunk személyes tartózkodását a mi tájainkon nem tudjuk dokumentálni, nyilván a „gyötrő forráshiány” miatt, aminek következtében annyi más, ennél fontosabb tény és körülményt sem lehetett megnyugtatóan pontosítani. Állam- és egyházszervező munkájának „jelenléte” azonban lépten-nyomon kimutatható.

Hála a kis és nagy Gellért-legendának, amelynek megbízható forrásértékében a történészek nemegyszer meggyőződhettek, a csanádi vármegye és egyházmegye alapítását évszámhoz is köthetjük: erre 1030-ban került sor, miután Csanád főember, István megbízásából, a királyi hadak élén megtörte Ajtony vezér hatalmát, elfoglalta Marosvárt, azaz fejedelmi székhelyét, és a fekete magyarok „uruszágát” beépítette a központi állam szervezetébe. Az államalapító király, a nagy Gellért-legendá szerint, ezt mondta a győztes hadvezérnek: „Ezt a várost a mai naptól ne nevezzék már a Marostól, hanem legyen neve Csanádtól. Azért, mert kipusztítottad belőle ellenségeimet, te légy ennek a tartománynak ispánja, és a magad nevével kereszteld el: nevezzék minden nemzedékig Csanád tartománynak.”

Miután az új rend megszilárdult, az egyházmegye is hasonló módon jött létre: István király Gellért szerzetest, Imre fiának nevelőjét nevezte ki Csanád első püspökévé. „Az az akaratom – mondta állítólag a király –, hogy a tizenkét püspökséget, amelyek felállítását országomba elterveztem, püspökökkel betöltssem. Ez mégis inkább mások szándékától függött, akiknek a sátán volt az uruk. Ám most vedd a püspökséget, mely – ahogy ítélem – téged illet.”

Csanád jó ideig István országának legnagyobb vármegyéje és egyházmegyéje volt, felölelte a Marostól a Dunáig, a Tiszától az Al-Dunáig húzódó területeket, azaz magába foglalta a teljes mai Bánátot is. Idővel öt vármegyére szakadt: Aradra, Temesre, Krassóra, Kevére és magára Csanádra.

Csanád mellett István-kori alapítás Bács és Bodrog várispánság is. Döntésével a határispánságokat is területiális alapokra helyezte (korábban etnikai jellegű volt, a katonai segédnépek szállásterülete). Így jött létre Kelet-Szerémségben a Marchia nevű határispánság, melynek központja Szerémsvár volt. Ez a tartomány egyházilag a kalocsai-bácsi érsekség alá tartozott. Szerémség nyugati része pedig a pécsi püspökség alá. A két egyházmegye határvonalául korábban a Kóárok (római vízvezeték) szolgált, később pedig a Mandjelos és az Almás patak.

A megyék területe ma már meghatározhatatlan, de ettől függetlenül nincs egyetlen más intézmény sem, amelynek múltja olyan messze korba nyúlna, mint a megyéé.

István király ismert rendelete alapján (minden tíz falu köteles volt templomot építeni), a mi épületanyagban szegényes tájainkon is elszaporodtak az építkezések. Egy régészeti felmérés szerint csak Észak-Bácskában több mint hatvan romtemplom vár arra, hogy pontosítsák: melyik keletkezett István idejében, s melyik a XI. század második felében, vagy éppen a XII. vagy XIII. században.

Szent István több mint 350 templom patrónusa, a Vajdaságban egy-egy zentai, zombori, veprődi (Kruščić), szilági (Svilojevo), nagybecskereki, aracsi (Törökbecse), szajáni és székeleyvei templom vagy kápolna viseli

nevét. A főoltári festmény szinte kivétel nélkül azt a pillanatot örökíti meg, amikor István király felajánlja országát a Nagyboldogasszonynak.

Sok helységnév is viseli nevét, nálunk azonban csak egy: Istvánföldre, azaz Stefansfeld, a mai Krajišnik. (Istvánvölgy, azaz Hajdučica, a telepítő Damaszkín István nevét őrzi.)

1918 után emlékezete a templomokba szorult, ott is igen-igen visszafojtva. Itt maradtak meg az István-ábrázolások (szobor az újvidéki nagytemplom úrasztala fölött), meg az oltárképek, amelyeken a koronázási jelvényeket lefedéssel, lefestéssel el kellett tüntetni (Szaján, Nagybecskerek). A köztéri szobroknak egyszerűen nyoma veszett (palánkai István-szobor, István és László király alakja az újvidéki Szentháromság-szobron).

Szent István tisztelete csak a XX. század utolsó évtizedében kezdett újraéledni és terjedni a templomfalakon túl is.

ISTVÁNFFY MIKLÓS (Kisasszonyfalva, 1538. december 8.–Vinica, 1615. április 1.) – Mintegy 15 km-re Varasdtól (Varaždin), a Dráva melléki Vinićán hunyta le a szemét Istvánffy Miklós államférfi és humanista történész, s ott, a helyi templomban helyezték örök nyugalomra. Nagy latin nyelvű munkáját – magyarul: Magyarország története 1490–1606 – nem volt ideje befejezni, de barátja és ösztönzője, Pázmány Péter még így is 34 kötetben adta ki 1622-ben Kölnben, hét évvel halála után. Részben szokatlan nagy terjedelme, részben fegyelmezetten áradó latinsága miatt a magyar Titus Liviusnak nevezték el. A római történetírót azonban nem gyötörte a közéleti szereplés vágya, viszont Istvánffynál ez a vonás igen kifejezett volt.

Valójában gyermekkorától a közszolgálatra készítették fel. Családját a török kiűzte Baranyából, de ez nem akadályozta iskoláztatását, sőt a lehető legjobb nevelést kapta. Oláh Miklós humanista főpap pártfogoltjaként tanult a bolognai és a padovai egyetemen, folyékonyan beszélt a klasszikus nyelveket, a törököt és csaknem mindegyik európai nyelvet, köztük a horvátot, amelyet felesége szlavóniai birtokán élve, sűrűn gyakorolhatott is, mint ahogyan munkája a horvát történelemírásnak is fontos forrása. Értékes könyvtárát a zágrábi jezsuita egyetemnek ajándékozta, onnan került a rend vagyonának konfiskálása után a pesti egyetemi könyvtárba.

Istvánffy előbb Oláh Miklós személyi titkára volt, majd csaknem három évtizedig a császári kancellária magas hivatalnokaként; egy időben alnádorként II. Rudolf szolgálatában állt. Ízig-veéig katolikus irányultságú, Habsburg-hű főúr volt, a katolizálás nagy híveként üldözte a protestánsokat, köztük a dúsgazdag Illésházy Istvánt is, a Bocskai-féle lázadás részvevőjét, az önálló erdélyi fejedelemség hívét. Amikor a bécsi udvar egy politikai bukfencsel békét kötött Bocskaival, Istvánffy kegyvesztett lett, úgyhogy a nádori székbe sem ő került, hanem legnagyobb politikai ellenfele, a protestáns Illésházy. Kiábrándultan, sértődötten és bénán, ami az átélt izgalmak következtében beállt szélhűdés következménye volt, visszavonult szlavóniai birtokára. A hetvenéves, megtört öregemberbe barátja, Pázmány Péter vert lelket, s históriaírásra, a Habsburg-ellenes erdélyi történetírás hatástalanítására biztatta. A hátralevő éveiben – 77 éves korában halt meg – alkotta meg vinicai magányában a ma is megkerülhetetlen történelmi művét a XVI. századról. Ha lefejtjük róla a katolikus,

habsburgiánus mázst, akkor egy európai műveltséggel rendelkező értelmiségi elsőrendű munkája tárul elénk. Művét úgyis a sine ira et studio szellemében írta meg, azaz pártatlanul, tárgyilagosan, az adatok pontos ismeretében.

Politikai ellenfelének, a szintén nagy műveltségű humanistának, Illésházy Istvánnak tulajdonítják a Balassi-kódecsben megjelent Forog a szerencse kezdetű bujdosó énekét, Istvánffy a saját bőrén tapasztalta, hogy a politikában mit jelent az, hogy „le a kerék, fel a kerék”. Majdnem életével fizetett ezért az iskoláért, de emberi nagyságát mutatja, hogy talpon tudott maradni – a tudomány nagy nyereségére.

ISTVÁNYI GÉZA (Zombor, 1913. március 15.–Budapest, 1943. április 26.) – Két háború közé szorult élet volt az övé: az első világháború után optáns szülei elhagyta szülővárosát (apja evangélikus püspöki tanácsos volt), a második világháború idején pedig a keleti hadszíntéren szerzett betegség vitte el.

A két háború közötti időszak egy sokat ígérő tehetség kibontakoztatásának éveit voltak: 1934-ben, huszonegy éves korában a budapesti egyetemen történelem–latin szakos tanári és bölcsészdoktori oklevelet szerzett, 1935–36-ban gyakornok az egyetemen. 1936 második felében külföldi ösztöndíjban részesült, s ekkor a Collegium Hungaricum tagjaként középlatin filológiát tanult a berlini egyetemen. Tanulmányainak befejezése után az Országos Levéltárba került, a munkahelyi leírás szerint első osztályú segédőr lett. Főleg a korai magyar nyelvű írásbeliség történetével foglalkozott, már az egyik egyetemi szemináriumi munkájával feltűnést keltett a tudomány világában (A magyar nyelvű írásbeliség ki-

alakulása, 1934). Egyik kortársa, a kikindai származású Hajnal István írja róla, hogy „úgy hajolt az íráslelékek fölé, mint a természettudósok a mikroszkóp fölé, parányi jelek mögött egész szociális világot látott meg”.

A hazai középlatin filológia kérdéseit a nyugati fejlődésbe való beépülés szempontjából vizsgálta (A középlatin filológia problémái Magyarországon, Századok, 1940), s megállapította, hogy a középkori latinság volt az a kapocs, amely az ázsiai lovas-nomád-földművelő kultúránkat a román–germán kultúrához fűzte. A magyar szellemnek egy időben csak latin nyelvű megnyilvánulásai voltak, mint ahogyan a magyar irodalom sem az énekmondók verseiből fejlődött ki, hanem ebből a középlatin írásbeliségből, akárcsak a többi európai nemzeti irodalom.

Ez a nézet a két háború között általánossá vált, s a fiatal tudósok hada kezdte tanulmányozni, milyen mértékben egyezik a magyar latinság az európaival, és hogy milyen mélyen hatolt be a középkori latin kultúra a magyar társadalomba. Istványi is ehhez a fiatal tudós nemzedékhez tartozott. A nagy fellendülés ellenére is, állapítja meg az 1940-ben keltezett munkájában, „a magyar latinságnak, egykor második anyanyelvünknek, Magyarországon nincs egyetemi tanszéke, legföljebb arról van szó, hogy más tanszékeken prelegáló professzorok tartanak néha idevágó előadásokat”.

Fiatal történészünknek a XVI. század volt a másik szakterülete. Ezen a téren is a legjobbak közé tartozott, ennek egyik jele az is, hogy a Domanovszky Sándor névvel fémjelzett, ötkötetes Magyar művelődéstörténetben, a török hódoltság korát tárgyaló harmadik könyvben (A kereszténység védőbás-

tyája) ő írta az egyik tanulmányt A három országrész társadalma címmel.

Ez az az idő, amikor a török ék, Budavár elfoglalásával, az ország szívébe hatolt, s az európai rendszerű uralmat ázsiai váltotta fel. Tanulmányában ennek a korszaknak a jelenségeit részletezi, s következményeit így foglalta össze: „. . . a magyar belső rendi küzdelmekben aránylag könnyen a nemesség győzedelmeskedett. Az ő életstílusa, fölfogása, szelleme nyomta rá bélyegét az egész magyar társadalomra. Innen az újkori magyarság elfordulása a kereskedelmi és ipari életformáktól, az úri életforma elterjedettsége, a konzervativizmus és a vidékiesség. Megannyi fájdalmas oka annak, hogy a magyarság a XVIII–XIX. században nem tudott bekapcsolódni az általános európai fejlődésbe.”

IVANICH PÁL (Kloštar Ivanić, a XV. század első fele–?) – A magyar humanizmus nagy alakjának, Vitéz Jánosnak, a nagyváradi tudós püspöknek, őt király kancellárjának és Mátyás király nevelőjének legszűkebb köréhez tartozott. Ő egyengette egyébként az Ivanics parasztszülők gyermekének útját is az olaszországi egyetemek felé, akárcsak unokaöccsének, Janus Pannoniusnak. Valójában földiek voltak, Vitéz is, Ivanich is a horvátországi belovárkőrösi megye szülöttje, s mindketten a zágrábi püspökségben kezdték papi pályafutásukat. Itáliából hazatérve, Ivanich eleinte Zágráb egyházmegyei áldozár volt, majd a nagy műveltségű főpap magához vette kancelláriai jegyzőnek, s egyúttal kinevezte a nagyváradi Szent Pál apostolról elnevezett székesegyház plébánosává, azaz udvari káplánjává tette, valamivel később pedig előléptette nagyváradi kanonoknak.

Működésének tengelyébe azonban nem az egyházi, hanem főleg a világi ügyek kerültek; ő fogalmazza, másolja vagy éppen ellenőrzi nyelvi, formai szempontból – az akkori nyelvhasználat szerint emendálja – a királyi vagy a püspöki okiratokat, leveleket. A nagyváradai kancellária mellett továbbképzés is folyik. Innen, a Vitéz–Ivanich-féle „iskolából” kerültek ki Mátyás király udvari hivatalnokai, secretáriusai, akik aztán egybetartották a középkori nagyhatalom politikai, diplomáciai és közigazgatási szálait. Fontos belső munkatárs volt tehát – Janus Pannonius egyik levelében úgy említi, hogy „a mi Pálunk” –, a hazai latinosság, a kancelláriai humanizmus egyik nagy tudású képviselője.

Ivanich Pál nevét az tartotta fenn, hogy Vitéz János 1445 és 1451 között „cédulára írt, széthányt, sarokba dobált, olykor nemtörődöm módon összetépett” leveleit begyűjtötte, tematikailag csoportosította, ellátta „tudományos értékű, oktató célzatú” magyarázatokkal, s könyv alakban kiadta. Ezzel kitűnő példát adott a jövőbeli kancelláriai tisztviselőknek, de leveleskönyvével megmentette az enyészettől a kor nagy humanistájának, Vitéz Jánosnak értékes korrespondenciáját. Még életében mintaképpé emelte, önmagát pedig az első hazai tudományos kiadvány szerzőjévé avatta. „Filológiai apparátusa, lévén Magyarországon az első ilyen természetű munka, kétségkívül kiérdemli, hogy benne lássuk klasszika-filológiánk kezdetét” – írja V. Kovács Sándor, a Magyar humanisták levelei XV–XVI. század című gyűjteményének előszavában. Ivanich Pál későbbi tevékenységéről nincs nyom. 1453-ban Ferrarában járt, hazatérése után pedig csazmai főesperesként szülőföldjén telepedett le. Itáliát még néhányszor felkereste, köz-

életi szerepléséről azonban nincs adatunk. Állítólag mély csalódással vette tudomásul, hogy a keresztény Európa, beleértve a pápát is, lebecsüli a török veszélyt, Ivanich megfogalmazása szerint csak „sok szép szóval” támogatja a védekezőket.

Ivanich Pál helye a nagy humanista gondolkodók, a humanista szellemben működő és ható „délvidéki” emberek sorában van. Ahhoz a vonalhoz tartozik, amelyet Hunyadi János, Vitéz János, Janus Pannonius, Váradai Péter neve fémjelez, és amelyet az egyik bácskai ferences kolostor csendjében született Ferenc-legenda meg a szerémségi Huszita biblia hitelesít. Ezek kapcsán Kardos Tibor a „Délvidék atmoszferikus szerepéről” ír, s az Itáliához közelebb eső déli részek, a Kamantól és Bácsból a Zágrábig terjedő területek hozzájárulását méltatja a középkori magyar állam reneszánsz műveltségéhez.

IVÁNYI ISTVÁN (Lugos, 1845. december 17.–Szabadka, 1917. július 7.) – A Temes menti, ma Romániához tartozó városkában született német ajkú szülők gyermekeként. Anyanyelve mellett legelőbb a románnal ismerkedett meg, magyarul csak jóval később, tizenhét évesen tanult meg Vácon a piaristák noviciátusában. Az történt ugyanis, hogy tanulóévei során szíjgyártó édesapja teljesen elszegényedett, így a gyerek tanulmányait csak úgy tudta befejezni, ha belép a kegyes tanítórendbe. Néhány évvel felszentelése után azonban kilépett, s megpályázta a szabadkai gimnázium tanári állását.

Pedagógusként nemzedékeket nevelt fel, szabad idejében a könyvtárakat és levéltárakat bújta, de emellett sok minden mással is foglalkozott. Tanulmányokat írt a pedagógiai folyóiratoknak,

tankönyveket szerkesztett – magyar olvasókönyve húsz év alatt 14 kiadást ért meg –, könyvtárakat szervezett, így nevéhez fűződik a Szabadkai Városi Könyvtár megalapítása is 1894-ben. Egy évtizeddel korábban többedmagával létrehozta a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulatot, s alelnöki minőségben évekig annak tényleges vezetője volt.

Iványi István azonban történészként adta a legtöbbet. A céltudatosság és a szívósság jegyeit viselő munkabírása ezen a téren érvényesült a legjobban. „Elképesztően szorgalmas” volt, de érdeklődési köre szerencsésen párosult a gyors fejlődésnek lendült város igényeivel. „Hivatalból megbízott írója” lett főművének, Szabadka monográfiájának, amely két kötetben, 1885-ben, illetve 1892-ben jelent meg, újabban pedig, hasonló kiadásban is, a szabadkai EBI gondozásában, 1990-ben. A kor pozitívista történelemszemléletének szellemében készült, a levéltári forrásanyag tüzetes átnézésével, szorgalmas feltárásával. Az újabb kutatások kiegészítik, olykor meg is kérdőjelezik Iványi néhány megállapítását, következtetését, de életrajzírójának, Dévavári Zoltánnak ma is igaza van, amikor munkájának információbőségét emeli ki, mert az tartósan bizonyult.

Szabadka monográfiája mellett még két munkájára hívja fel a figyelmet: szülővárosának, Lugosnak történetére (Lugos rendezett tanácsú város története, 1907) és Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtárára, amelynek első füzeté még 1889-ben, a második 1895-ben, az utolsó három pedig 1906–1907-ben jelent meg. Ez az utóbbi két kötet 1991-ben ugyancsak megjelent hasonló kiadásban.

E két munkáját már vakon, fiának segítségével fejezte be. Életének ez a tragikus pillanata 1896 novemberében, ötvenegy éves korában érte. Két operáción is átesett, de nem tudtak rajta segíteni. „Semmittevésben, búslakodásban töltöttem napjaimat, még jobban rettegtem az éjjeli magánytól és álmatlanságtól. A temetőben már kriptát vettem . . .” – így írja le tollba mondott életrajzában a csapás súlyos következményeit (Visszaemlékezéseim életem folyására, Életjel, 1974). Erős akaratú ember lévén, élet- és munkakedvét csakhamar visszanyerte, s még csaknem húsz évig dolgozott, ha nem is olyan erőbedobással és eredménnyel, mint korábban. Élete végéig, a fiatal Csáth Géza szavaival élve, a tudomány szolgálatában állt, annak közkatónája volt, aki előtt azonban a hadvezérek is meghajtották fejüket.

J

JABLONKAY GÉZA (Zombor, 1839. március 12.–Budapest, 1883. március 17.) – Sárga, papírcú kis hivatlanokként körmölt egy életen át. A középiskola elvégzése után először szülővárosában kapott írnoki állást a cs. kir. pénzügyi hatóságnál, majd a cs. kir. járásbírói hivatal kötelékébe lépett, végül levéltáros Bács-Bodrog megye archívumában.

Harmincéves, amikor a pesti államtávírói tanfolyamon vizsgát tesz, s a kor friss csodájának, a betűtávíró kezelésére képesíti magát, azaz a mai telex őse, amely a Morse-jelek helyett már a betűket nyomta. 1870-ben Szegeden postatisztviselő, 1873-ban Lugoson, 1874-ben Temesváron, 1875–1880 között pedig ismét szülővárosában, a zombori postán görnyed a hivatali asztal mellett.

Időközben szorgalmasan írogatott, versei, elbeszélései, levelei sorra megjelentek a budapesti lapokban. 1881-ben kieszközölte áthelyezését a fővárosba, abban a reményben, hogy közelebb kerül a tűzhöz. Ekkor már egy kiadott regény (A lengyel forradalom után, Budapest, 1866) és az orosz szerzők egy kétkötetes elbeszélésválogatása (Beszélgőgyűjtemény, Temesvár, 1870) állt mögötte.

Újpesten, a rohamosan terjeszkedő főváros új lakótelepén és gyárvárosában vett magának házat – a mai IV. kerület-

ben –, onnan ment be naponta lóvasúton munkahelyére. Irodalmi ambícióit az éjjeli órákban elégítette ki, gyakran túlhajszolva magát, jöllehet egészségével mindig baja volt. A szerény postatisztviselői fizetésből nem mindig futotta az akkor gyorsnak mondott közlekedési eszközre, úgyhogy nemegyszer gyalog tette meg az utat Újpesttől Pestre. Végül is ennek áldozata lett, a változékony tavaszi időjárás megtette a magáét: negyvennégy éves korában, tüdőgyulladásban meghalt. Új regénye (Szendike álma, Bp., 1884) elhunytá után egy évvel jelent meg. Ez valójában első regényének folytatása, annak a „karcsú termetű, éjszemű, gazdag barna hajzatú leánykának”, Szendikének a sorsát bogozza, aki első regényének is a hősnője volt. A maga korában volt némi sikere: Zomborban 84, Stanišićon 11, Adán és Újvidéken 8-8, Parabutyon (később Paripás, ma Ratkovo) 5, Apatinban, Bezdánban, Koluton és Piroson 1-1 előfizetője volt első regényének.

JAKAB DEZSŐ (Rév, 1864. november 4.–Budapest, 1932. augusztus 3.) – Vajdaságban, de talán Közép-Európa térségében is, középületei révén, Szabadka a legjellegzetesebb szecessziós város. A századforduló modern építészeti törekvései és az egyre gazdagodó város igényei itt egy adott pillanatban szerencsésen találkoztak, s így jött létre

a zsinagóga, a városháza, a palicsi épületegyüttes és még sok más köz- és magánépület. Szabadka messze földön ismert, szinte egyedülálló városképét a Komor Marcell–Jakab Dezső szerzőpár az imént említett épületei határozzák meg. A zseniális Lechner Ödön e két legjobb tanítványa 1897-ben társult egymással. Sikeres együttműködésüket az is mutatja, hogy két-három évtized leforgása alatt csaknem ötven díjat kaptak. Annyira összeforrtak, hogy nevüket csaknem mindig együtt írják le.

Kettőjük közül Jakab a „szabadkaibb”, ha szabad így mondani, ő nemcsak épületeivel, hanem más szálakkal is kötődik a városhoz. Itt töltötte tényleges katonai idejét, itt talált rá életpárjára, s jórészt itt kezdte el építészeti pályafutását is. Az 1894-ben készített tervei alapján épült fel, az eklektika stílusában, Szabadka egyik legszebb sarokháza, a Fehér Hajó palota.

Az igazi nagy vállalkozások kora azonban – nemcsak Szabadkán, hanem mássutt is, főleg Erdélyben – a századfordulótól az első világháborúig terjedő időszak volt. Ekkor építette fel Jakab és Komor – rendkívül gyorsan és jól – az azóta már annyiszor leírt és váltakozó módon értékelt épületeket: a zsinagógát, a városházát, a palicsi építészeti együttest.

Kettőjük munkamegosztásában az épületek tervezése, a célszerűség, a megrendelő igényeinek messzemenő kielégítése mindenekelőtt Komor Marcell dolga volt, Jakab Dezsőre viszont inkább az épületek külső és belső díszítése, a belső tér berendezése várt, ő adta az építészeti és művészeti megoldások szintézisét. A pécsi Zsolnay-gyár szakembereivel együtt ő tervezte a szabadkai városháza tetőfelületének kerámiáját, a színes cserepek elrendezését, to-

vábbá az ajtóvasalások minden részletét, de a csillárok díszítő elemeit is saját kezűleg rajzolta meg. A kivitelezésben viszont nagy segítségére voltak Szabadka és környékének jó nevű mesterei.

Az említett épületek a szecesszió úgynevezett magyaros változatának jegyeit viselik, amelynek egyik fő ismérve a népi motívumok alkalmazása. A városháza díszítő eleme a tulipán, a palicsi faépületek kiképzése során az erdélyi fafaragás hagyományait, a székely kapu mintáit vették alapul. Néprajzi ihlettségükben nagy eredményeket értek el, de korlátaik is szembeszökőek. Ezekre Bela Duranci mutatott rá munkáiban (A vajdasági építészeti szecesszió, Forum, 1983).

„Nem kerestek ösztönzést az itteni égtáj népi hagyományában – állapítja meg. – Példaként pedig már ott állt a Nadas Szálló. A hangulatos szállások, amelyek még ma is kifejezik a síksággal való szimbiózist, úgyszintén ihletésként szolgálhattak volna. A falusi házsorok ritmusa, a napfényes oromfalak és sok más sajátosság, sajnos, nem keltette fel a figyelmüket. Egyedülálló alkalmat mulasztottak így el. Mentségükre legyen mondva, hogy az évtizedekkel utánuk következők sem éltek ezzel a lehetőséggel!”

JAKOBEY KÁROLY (Kúla, 1826. augusztus 17.–Budapest, 1891. július 14.) – Jakobey Károly festő édesapjának Közép-Bácskában volt jól menő orvosi praxisa, így aztán ő az elemi szülővárosában, Kúlán, az első grammatikai osztályt pedig Verbászon fejezte be. Tanulmányait Baján, apjának új állomáshelyén folytatta, de tizenhárom évesen már Pesten találjuk Marastoni Jakab festőiskolájában, ahol együtt tanul Zichy Mihállyal, tizennégy éves

korában pedig a bécsi Képzőművészeti Akadémia növendéke. Itt a nála öt évvel fiatalabb Lotz Károllyal barátkozik. Életük ettől kezdve szinte egybefonódik, eleinte meghitt, később fojtogató szálakkal.

A két tehetséges, jól induló művész fiatalabb korában együtt versenyzett a csodaszép Ónódy Annának, a Nemzeti Színház balettkara üdvöskéjének kegyéért. A húszéves balerina ekkor a jobban befutott, portréi miatt nagyra becsült 36 éves Jakobey Károlyt választotta, mire a 31 éves Lotz Károly kiábrándultan Bécsbe távozott.

Ónódy Anna, amilyen szép, olyan könnyelmű is, a pénz szétfolyik a kezében. Jakobey mindent megtesz, hogy igényeit kielégítse. A munkákban nem válogat, csendéleteket, állatképeket fest, portrékat másol, azzal, hogy az igényességet egy ideig még nem adta fel, néhány fennmaradt portréja, tájképe ma is dicséri tehetségét, buzgóságát. Pénzhajhászás közben azonban egyre csökkent a színvonal, elszaporodtak a kétes értékű egyházi rendelések. Mindent elvállal: régi mesterek előképei alapján nagyban állítja elő az oltárképeket, festi és restaurálja a templomokat. A művészi becsvágy fokozatosan kiszikkadt belőle, felülkerekedett benne a mesterember, a vállalkozó. Egészen kiterjedt, üzemszerű templomfestési tevékenységet folytat. Nagyra törő, örökké elégedetlen feleségét azonban még ilyen áron sem tudta megtartani.

Lotz Károly 1865-ben véglegesen visszatért Budapestre, s megkezdte fényes pályáját. Egymás után kapta a jelentősebbnél jelentősebb megrendeléseket, s Ónódy Anna tágra nyílt szemmel felismerte, hogy amit férjétől várt, az Lotzban ölt testet: ő lett az ünnepezt művész, a sokat kereső festő. Újra kö-

zelednek egymáshoz, eleinte félénken, de amikor a jóhiszemű Jakobey elkövette azt a ballépést is, hogy az agglégénynek induló Lotznak felkínálta az anyja halálával megüresedett lakásrészét, minden kötöttség szakadni kezdett: létrejött a családi háromszög, amelynek szereplője a háromgyermekes, de még mindig vonzó külsejű családanya, az öregedő templomfestő és a felkapott, sikerekben fürdő művész.

Jakobey Károly életének utolsó éveiben főleg a peremvidéki falusi templomokban kapott munkát, így sokat dolgozott szülőföldjén, a Bácskában is. A Hódság közelében fekvő Filipova (Bački Gračac), továbbá Szivác, Okér, Bajmok és Őrszállás (Stanišić) templomában festett, illetve restaurált. Oltárképei Zomborban, Palánkán és Horgoson lelhetőek. Ő készítette a topolyai golgota stációképeit is, amelyeknek nemrégén nyoma veszett. Számos munkáját – oltárképét, portréit – a szabadkai Városi Múzeumban őrzik, így Széchenyi és Deák Ferenc képmását is. Az előbbi Fridrich von Amerling bécsi festő eredetije, az utóbbit pedig Simonyi Antal fényképe alapján festette.

Amilyen elhibázott volt Jakobey egész élete, úgy múltak el utolsó napjai is. 1890-től, az őrszállási templom megújítása után többé már nem jöhetett szülőföldjére. Az év végén és 1891 elején sokat betegeskedett, zilált családi ügyeit intézte, beleegyezett a válásba is. Az ötvenéves Ónódy Anna és az ötvennyolc éves Lotz Károly 1891 májusában, több mint tizenöt évi titkos együttlét után, hivatalosan is egybekelt. Lotz az év végén örökbe fogadta Jakobey három gyermekét. Ország-világ előtt tehát mindent elrendeztek.

Gyermekeinek adoptálására már csak halála után került sor. A család végle-

ges széthullását nem sokáig élte túl: 1891 nyarán halt meg.

JÁMBOR PÁL (Paks, 1821. január 26.–Szabadka, 1897. április 14.) – Jámbor Pál életének nagyobb részét Észak- és Közép-Bácska térségeiben töltötte, működési területének főbb pontja Becse, Jankovac, Kishegyes, Kúla, Szabadka. Különösen ehhez az utóbbihoz fűzte sok szál, mivel a város a párizsi emigrációs évei után tárt karokkal fogadta. A múlt század utolsó évtizedeiben jellegzetes figurája volt Szabadkának, szinte része a városképnek. A gyermek Kosztolányi emlékében így maradt fenn: „Az első író, kit életemben láttam, Jámbor Pál volt. Hiador, Petőfi kortársa és ellenfele, ki már meggörnyedve, ráncosan, aransárga arccal bandukolt a szabadkai utcán, vásott ruhában, kezében egy esernyővel.” A bácskai tájhoz való kötöttsége azonban mindvégig csak földrajzi jellegű. Műveiben hiába is keresnénk az esetleges szellemi kapcsolatot vagy az utalásokat az itteni emberekre, eseményekre, jelenségekre. Ennek az a magyarázata – tollának erőtlensége mellett persze –, hogy az értékét, a művészt sohasem környezetében, közvetlen látószögben kereste, hanem valamilyen képzelt, elvont világban, valahol az ég és föld között. Ez a téren és időn kívüliség jellemezte kezdettől fogva munkásságát, s idézte elő tragikus összeütközéseit korával.

Jámbor Pál 1840-ben Kalocsán kispap lett, majd 1844-ben Becsén káplán. Innen küldte Hiador költői név alatt firomkodó, „lírai szenvedéssel” megírt verseit a Honderűnek, amelynek arisztokratikus ízlésű, a népies irányzatot elvető köre felhasználta, s „a hon első dalnokaként” kijátszotta a „póriasi” Pe-

tőfi ellen. A 25 éves költőnek bizonyára hízelgett a tömjénezés, de ő személy szerint sohasem nyilatkozott Petőfi ellen, a világ egyik legnagyobb költőjének tartotta.

A forradalmi szelleműnek egyáltalán nem mondható „költőrünk” tiszta szívvel állt a szabadságharc szolgálatába, emiatt aztán, Világos után, emigrálni kényszerült. Párizsban telepedett le. Jókait fordította franciára, Petőfi egyik fordítójának, Charles Louis Chassinak készített nyersfordításokat. Később Paul Durivage néven francia verseket írt, 1856-ban *Les Artisten* címmel regényt adott ki. Itt született egyetlen olyan műve is, amelyet irodalomtörténetünk még számon tart – a Párisi emlékek.

Jámbor Pál e kétkötetes naplóját és egyéb párizsi írásait hazatérése után rendezte sajtó alá, s 1861-ben, Szabadkán jelent meg Obláth Leó könyvkereskedő kiadásában. „Több mint tízévi hallgatás után, íme, megszólalok” – ezt üzenté olvasóinak 1860. november 16-án, Kishegyesen keletkezett előszavában, ahol egy ideig segédlelkészkedett. A könyv megjelenésének évében országgyűlési képviselő lett, de nem sokáig volt Pesten, mert az uralkodó feloszlatta a parlamentet. A király lépése nagy ellenszenvet váltott ki, a menesztett képviselőket mindenütt nagy figyelemben részesítették. Jámbor Pált „a tanári hivatás követelte előkészület nélkül” is tüntetően meghívták a szabadkai főgimnázium igazgatói székébe. Ettől kezdve azonban a siker teljesen elpártolt mellőle: a politikai pályán nem érvényesült, egyházával is szembekerült. Irodalmi szereplése úgyszintén sikertelen. Költői hangja nem változott, versei azokra az időkre emlékeztettek, amikor műveivel alkalmat adott Petőfi ellenfe-

leinek, hogy zászlóul használják. Drámáit nagy ritkán mutatták be, kivétel csak Szabadka, ahol minden évben felújítják vagy a Nagy Sándort, vagy a Korvin Jánosról szóló Törvénytelen vért. A kegyelemdőfés a nyolcvanas évek elején érte, amikor harminc-egynéhány füzetben megjelent összes műveit fagyos közöny fogadta, szóra sem méltatták. Ez egybeesett nyugdíjaztatásával, úgyhogy Jámbor Pál sértődötten visszavonult, emberkerülő lett. „Ha mégis kijött néha az utcára, lehetőleg a kocsiuton bandukolt . . .” – írta kortársa, Milkó Izidor.

Szabadkán temették el. „Most a Bajai úti temető egyik jeltelen – reméljük, nem sokáig jeltelen – sírjában pihen” – írta Frankl István 1910-ben. A helyzet azóta sem változott.

JANCSICS MIKLÓS (Szeged, 1917. április 13.–Újvidék, 1989. július 30.) – Szülei az észak-bánáti Szerbkeresztúrról (Krstur) költöztek Dél-Magyarország mozgalmas központjába, asztalos apja az egyik ottani kisipari üzemben kapott munkát, s onnan is vonult be az első világháború kitörésekor. Több csatateret megjárta, nem tért haza – három hónappal fiának születése után, 1917-ben elesett. Az árvát az özvegyen maradt szegedi munkásanya nevelte fel, igen nehéz körülmények között. Jancsics Miklós, illetve Nikola Jančić Szegeden végezte iskoláit, az ottani tanítóképzőben diplomázott 1937-ben. Egyik tanára, a neves néprajztudós, Bálint Sándor volt. A fiatal pedagógus kántortanítói állást kapott a szentendrei görögkeleti felekezeti iskolában. Négyévi szolgálat után elhagyta a tanítói pályát – a nyári hónapokban ugyanis sohasem kapott fizetést –, s előbb a Mautner magkereskedelmi vállalatnál helyezke-

dezt el, majd 1941 végétől 1945 elejéig a Schmoll-féle vegyi üzemben hivatalnokoskodott. Jugoszláv állampolgár lévén katona nem volt.

A fasizmus bukása után életének új szakasza kezdődött. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett működő jugoszláv katonai misszió tolmácsa, 1947-től pedig a Délszláv Antifasiszta Front javaslatára az újonnan megalapított magyarországi szerbhorvát iskolák országos tanfelügyelője lett. 1948 elejétől tisztviselői állást töltött be Jugoszlávia budapesti nagykövetségén. A Kominform (Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája) hírhedt határozata után a nagykövetség személyzetével együtt, az év végén Jugoszláviába indult, de az országhatáron a magyar biztonsági szervek leszállították a vonatról, Budapestre kísérték, ahol az Államvédelmi Hatóság (AVH) emberei megkísérelték megnyerni a jugoszlávellenes ügynek. Mivel Jancsics megtagadta, hogy bekapcsolódjon a jugoszlávellenes hajszába, félévi szobafogság után szabadon engedték. Egy ideig egy textilkereskedésben, majd egy szőrmeüzemben volt könyvelő. Itt tartóztatták le 1953. március 17-én, és koholt vádak alapján hatévi börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban szabadon engedték, s még az évben visszatért Jugoszláviába, és a Magyar Szóban helyezkedett el. Újságírói pályája során külpolitikai és belpolitikai fordítóként dolgozott, az újvidéki rovatot vezette, s a hajnali kiadás szerkesztőjeként ment nyugdíjba 1974-ben, egy súlyosabb infarktus után.

Jancsics Miklós tehát a Magyar Szó belső munkatársaként az úgynevezett „névtelen” újságírók közé tartozott, de csak részben. Vébel Lajos, a Magyar Szó egyik volt főszerkesztője figyelte fel arra, hogy a kollégák társaságában – a lazítás

perceiben, a feszültséget csökkentő viccelődések közben – milyen kerek, ízes történeteket tudott előadni diákéveiről, börtönélményeiről, a Schmoll cég könyvelőinek hivatalnoki észjárásáról. Riportot „rendelt” nála, amelyekben azonban mindig a tárca felé hajlott. Mint később vasárnapi írásaiból rendre kiderült, született tárcaíró volt, egyedi hangot, sajátos színt, „pesti könnyedséget” vitt a „láb alatt” megjelenő írásaiban. Egyik hosszabb, Budapest ostroma címmel megjelent folytatásos tárcájáért, 1971-ben Svetozar Marković Díjat kapott.

JANCSUSKÓ GÁBOR (Titel, 1911. november 6.–Budapest, 1996. szeptember 14.) – Kétéves korában maradt árva: apja, Jancsuskó László (1878–1913) a helybeli evangélikus lelkész volt, aki az eperjesi teológia elvégzése után került Titelre. A város tekintélyes polgára volt, egyik alapítója A Csajkás című hetilapnak (1908), hirtelen halála nagy részvétet keltett. Özvegye visszatért szülővárosába, Újvidékre, úgyhogy Jancsuskó Gábor itt járt iskolába, a szerb gimnáziumban érettségizett. A belgrádi egyetemen jogi doktorátust szerzett, néhány évig ügyvédjelöltként dolgozott Újvidéken. Már egyetemi hallgatóként, de később is, ügyvédbojtár korában, előszeretettel hódolt a muzsikának. Diplomás zene-művész szeretett volna lenni, de ez a kívánsága vágyalom maradt, az akadémia-ára nem került el.

A két háború között ismert dalköltő volt. Az egyik első munkája 1935-ben, a Reggeli Újság Nótát küld a Tisza–Duna tája című húsvéti daloskönyvében jelent meg (Szerkesztette: Komáromi József Sándor, fedőlap: Farkas Béla). „Isten áldotta tehetségnek” tartották a magyar néma kedvelői, 27 dala önálló füzetben is megjelent 1940-ben

(?) az újvidéki Református Olvasókör Ifjúsági Kultúrszakosztályának kiadásában. Sulhóf József is egyik szövegírója volt. Több operettjét, népszínművét adták elő a műkedvelő színpadokon (Egy május éjszaka, Katinka, csakis hozománnyal, Ha elmennek a katonák). Czakó Tibor Péterke mostohája című dalos népszínművének zenéjét is ő szerelte. Általános megítélése szerint a zene-művészetben azt a helyet foglalta el, mint az irodalomban Gergely Boriska, Czakó Tibor, F. Galambos Margit, Lucia (dr. Török Béláné), Polácsi János.

1941-ben nagy könnyedséggel sétált át a szélsőjobboldalra, mint a Nyilaskezes Párt újvidéki szervezetének vezetője. 1941 szeptemberében alakult meg, és két év múlva taglétszáma elérte a négyezret. A viszonylagosan jó eredményt a német hadisikereknek és a pártdemagógiától terhes szociális követeléseinek köszönhette, meg a fajvédő szövegeknek, a magyar sovíniszta és a fasiszta eszmék ötvözetének, a hungarista elméletnek is.

1943-ban ügyvédi irodát nyitott a Duna utcában, még abban az évben meg is nősült, 1944-ben leánya született. A család azonban csakhamar széthullott, az anya és gyermeke Újvidéken maradt, az apa pedig, miután Szálasi Ferenc 1944. október 15-én német segédlettel, puccsal magához ragadta a hatalmat, Jancsuskó zöld ingben és bilgeri csizmában szerepet vállalt a „nemzetvezető” országlásában. Részt vett a Dunántúl totális katonai és gazdasági mozgósításában, „szervezett kiürítésében”, de Szálasi kíséretében maradt 1945. március 29-e után is, amikor a németekkel együtt elhagyta az országot. Az utolsó pillanatig kitarított mellette: együtt is tartóztatták le őket az amerikai katonai hatóságok, majd kiszolgáltatták Magyarországnak,

ahol a Népbíróóság háborús bűnösként Szálasit halálra, Jancuskót pedig 15 évi fegyházra ítélte. Jancuskó a váci fegyházban töltötte büntetését, a családjával együtt a családja évekig nem tudott hollétéről. 1956 nyarán szabadult, előbb szlovákiai rokonainál húzódott meg, majd Budapesten telepedett le. Jogászként nem kaphatott állást, de mivel hat nyelvet beszélt, előbb az IBUSZ, később pedig a magán idegenforgalmi irodák alkalmazták. Utlevélet is kapott, a nyolcvanas években rehabilitálták. Jancsó Gábor néven a nótaszerzéshez is visszatért, ismert rádió-énekesek énekelték dalait a balatoni üdülőhelyeken, a pesti éttermekben és a budai kiskocsmákban.

Ezek nyomtatásban is megjelentek. Az Álmodunk csöndben, Visszajössz még hozzám, Balatoni naplemente, Hervadt rózsák, Virágos kiskertemben csalogánydal zeng című és típusú nótái egy időben népszerűek voltak, de szerzőjüket nem élték túl.

JANTYIK MÁTYÁS (Békés, 1864. május 10.–Békés, 1903. szeptember 16.) – Életrajzunk akár az Egy festmény története címet is viselhetné, ha újságcikk-ként, s nem címszóként jelenne meg. Festőnk ugyanis csak e munkájával – a nagyméretű (3x2 m), Szabadka szabadalomlevele cíművel – fűződik tájainkhoz, mással nem. Ha továbbra is eljátszogatnánk az ötlettel, akkor alcím-ként (főcímként?) ezt is feltüntethetnénk: Adalék az irányított képzőművészet történetéhez. A millenniumi előkészületek jegyében élő ország ugyanis nagy állami megrendelésekkel a történelmi képek tömeges elkészítését szorgalmazta, szinte „megvásárolta” a festőket a dicső múlt ábrázolására. Ezzel, írja Lyka Károly, a kor képzőművészeti krónikása (Festészeti éle-

tünk a millenniumtól az első világháborúig, 1983) „... a művészet nagy lépést tett – nem előre, hanem visszafelé . . . az időnek kereké visszafelé fordult, s újra benne vagyunk a müncheni realizmus világában, amelyről hiába hittük, hogy már jobblétre szenderült”.

Az irányítás, a beavatkozás (még ha ez diszkrétan szabályozott formában is történt) nem hozott semmi jót a képzőművészetnek.

Jantyk Mátyás esetében egy szépen induló festői pálya tört derékba. Apja, a békési földbirtokos mindent megtett, hogy fia a legjobb nevelést kapja: a budapesti mintarajziskola befejezése után lehetővé tette számára a párizsi továbbképzést, első műveit, az impresszionizmus híveként, a párizsi Szalonban állította ki.

Hazatérése után, 1888-tól, beállt a sorba: előbb illusztrációkat, életképeket rajzolt a századforduló vezető hetilapjában, a Vasárnapi Újságban, meg karikatúrákat a Jókai alapította élclapban, az Üstökösben, utóbb pedig, a kor igényeihez alkalmazkodva, ráállt a történelmi tablók készítésére.

Az első ilyen jellegű munkáját a szabadkaiak megrendelésére hozta létre. 1894-ben októberében a városi tanács, nyilván központi sugallatra, úgy döntött, hogy a közelgő millennium alkalmából, 8000 koronás költséggel megfestteteti azt az 1779. évi történelmi eseményt, amikor a királyi biztos, a megyei és a helyi urak jelenlétében, átadja a város képviselőinek a Mária Terézia által adományozott kiváltságlevelet, amellyel Szabadkát kiemelték a füldesúri és vármegyei fennhatóság alól, azaz szabad királyi várossá tették. A közoktatási minisztérium utasítása értelmében a pályázat kiírását és az egész ezzel kapcsolatos ügyintézkést az

Országos Magyar Képzőművészeti Tanácsra ruházta a város, úgyhogy 1895 márciusában ez a testület döntötte el, Szabadka képviselőjének jelenlétében, hogy a munkát az akkor harminc éves Jantyk Mátyásra bizza. Ő elfogadta a vázlatokra tett megjegyzéseket, s az év vége felé le is szállította a megrendelt képet, felvette a kiutalt honoráriumot.

A festmény nem más, mint egy eléggé mereven beállított színpadi „szcéna” a privilégiumról szóló császári oklevél átadásáról, illetve átvételéről.

A nagyközönségnek csak 1903-ban volt alkalma látni a monumentálisnak mondott ünnepélyes csoportképet a budapesti Nemzeti Szalon szabadkai tárlatán. Később sem volt nagy becsben: összegöngyölve raktárba került. Aczél Henrik 1912-ben már restaurálásra javasolta, mert „keret nélkül rossz állapotban van”. Ma is a Városi Múzeum depójában őrzik.

Jantyk Mátyás az Országház részére két nagy faliképet festett: az Aranybulla kihirdetéséről és a Moriamur-jelentetről (a pozsonyi országgyűlés 1741-ben állítólag Moriamur pro rege nostro Maria Theresia!, azaz Haljunk meg királynőnkért, Mária Teréziáért kiállításal ajánlotta fel védelmét a bajba jutott uralkodónak. A magyar történetírás az Életünket és vérünket felkiáltást ismeri el hitelesnek.) A festő e két munkájáért Lotz-díjat kapott.

JANUS PANNONIUS (Csezmice, 1434. augusztus 29.–Medvevár, 1472. március 27.) – A neves humanista, akinek költői műve töretlen fényvel világít öt évszázadon át, sok szállal fűződik közelebbi és távolabbi vidékeinkhez. A legtöbbször idézett források szerint a Čazma melletti Česmicén jött a világra, ezért a horvátok még Ivan Česmić-

kinek, a magyarok pedig Csezmicei Jánosnak is nevezik. Az újabb források Szerémséget jelölik meg szűkebb hazájának, szülőfalujának pedig a szlavóniai Kesincét tüntetik fel, amit a költő mintha maga is alátámasztana egyik verssorával, amikor arról tudósít, hogy ott töltötte gyermekkorát, ahol a „sebes, mély Dráva beleömlik a Dunába”. Vegyes házasságban született, horvát apját korán elvesztette, úgyhogy nevelése anyjára, Garázda Borbálára nehezedett, illetve később nagybátyja, Vitéz János váradi püspök gondoskodott róla, aki, látva nem mindennapi tehetségét, felkarolta, a legjobb olaszországi egyetemekre küldte, azzal a szándékkal, hogy udvari embert farag belőle. Itáliában a teljes ókori kultúrát szívta magába, a latin mellett görögül is megtanult. Költői tehetsége bámulatossá gyorsasággal bontakozott ki, majdhogynem gyermekfővel alkotta verseit. Itthon Vitéz János gondoskodott pályájáról. Már 17 éves korában kinevezte váradi kanoonokká, hazatérése után pedig, 1458-ban, a 24 éves fiatalembert soron kívül megtette titeli préposttá. Itt rövid időt töltött, de nyomai megtalálhatók költészetében: egy helyütt leírja az 1458-as török betörés Szerémségét, egyik legsebbebb elégiájában, az Árvízben pedig alighanem a tavaszi árnak azokat a képeit idézi, amelyeket 1459 tavaszán látott a titeli káptalan falairól. Itt, a várfalak tövében találkozhatott a táborozó Blázsszal is, a török elleni szerémségi háborúk egyik vitéz részvevőjével, akiről két verset is írt, miközben tudomást szerzünk betegségéről is („engem a láz tüze tart, s kényire-kedvire ráz”), amely majd gyakran visszatérő témája lesz. A testi szenvedésről olyan sorokat fog írni, mint előtte és utána is, évszázadokon át, senki.

A következő évben, 1459-ben, huszonöt éves fejjel, már pécsi püspök, s nagybátyjának, Vitéz Jánosnak közbenjárására, Mátyás király udvarában is egyre több megbízatást kap: ő lett az egyik királyi alkancellár, majd főkinccstartóvá nevezték ki.

Van még egy fontos megbízatása: udvari költővé avanszált. Ilyen minőségben kíséri el az uralkodót a török elleni boszniai háborúba. 1463-ban Jajce vára alatt van, a királyi sátor környékéről szemléli a harcokat. „Nem kúszom ostromlott vár meredek falain” – írja egyik versében. A következő évben Zvornik ostromában vesz részt, ezúttal sem közvetlenül. Mentségére ezt hozza fel: „Ám ha a költő is harcol, s odavész a csatában, Hósi halottakat versbe ki szedje vajon?”

Janus Pannonius a tábori élet után újra magas hivatalokat tölt be Mátyás reneszánsz udvarában, szerepkörével azonban nincs túlzottan elragadtatva. Egyik versében így ír az udvaroncok szerencséjének forgandóságáról: „Azt, kit imént felemelt, most mélyre taszít az udvar, / És aki tegnap alul volt, ma felülre kerül.” Nagybátyja révén maga is belekeveredett egy Mátyás elleni összeesküvésbe, s menekülés közben a Zágráb melletti Medvevárban érte utol a halál, 38 éves korában. Egy sort sem írt le magyarul, de mégis ő a magyar líra első nagy alakja, Balassa, Csokonai, Petőfi, József Attila, Illyés előde, aki nagyságának teljes tudatában írta le a következő sorokat is 1465 táján: „Sokra bec sülnek már, a hazám is büszke lehet rám, / Szellemem egyre dicsőbb, s általa híres e föld!”

JÁSZ DEZSŐ (Szabadka, 1890. február 10.–Budapest, 1968. október 15.) – Jász Dezső, azaz Brenner Dezső

gyógyszerész és író annak a két híres szabadkai családnak a sarja, amelynek az egyik ága Csáth (Brenner) Gézá, a másik pedig Kosztolányi Dezsőt adta az irodalomnak. Csáth Gézának édesestvére, Kosztolányinak pedig unokaöccse volt. A két familia vérében, idegrendszerében, úgy látszik, mélyen be volt ágyazva az alkotás kényszere, mert Jász Dezsőben is korán megmoccan az a szikra, amelyet isteninek nevezünk. Tizenhat évesen a rövid életű szabadkai művészeti napilap, a Színházi Újság munkatársai között van, tizenkilenc éves korától kezdve a Nyugat közli zenéi írásait, novelláit, kritikáit Szép Ernő, Tóth Árpád első verseiről, Krúdy prózájáról.

A korai, sokat ígérő kezdet után csakhamar bekövetkezett az ugyancsak korai, szinte érthetetlen elhallgatása. Miután 1911-ben gyógyszerész oklevelet szerzett és munkába állt, alig írt valamit. „A patikának üvegablakában búsul, búsul egy gyószerezszegéd” – így énekelt róla később Kosztolányi, aki sokat adott véleményére. A Tanácsköztársaság idején még a Kassai Munkás szerkesztőségében találjuk Illés Bélával, Münnich Ferencsel, de a két háború között már teljesen visszavonultan él, semmilyen írói mozgalmakban nem vett részt. 1937 első felében a szabadkai Napló közli ugyan emlékeit Kosztolányiról, de ez valójában a Kosztolányi-emlékesten elhangzott előadása. Gyógyszerészként él, hol itt, hol ott bukkan fel valamelyik falusi vagy városi patikában. Zomborban az induló Herceg János rímeit javítgatta, „s közben kinzó idegzsábáját borogatta, és fiákerport kevert egy tavankúti öregaszonyonak”. Újvidéken a Divild-féle gyógyszerertárban Farkas Bélának nyújtott hajlékot, s valami egzisztenciát

próbált neki teremteni, ha a festő ezt hagyta volna.

Jász Dezső valójában teljesen kihullott a köztudatból. A Révai Lexikon 1914-ben kiadott kötete még íróként tartja számon, a Benedek Marcell-féle Irodalmi Lexikon is közöl róla egy sort, de később alig említik. Így Majtényi Mihály a Szikra és hamu című emlékezésében már szóba sem hozta, jóllehet 123 nevet említ, akik a két háború között publikáltak ezen a tájon, s egy-két bekezdést szentelt külön a patikusoknak, akik az újságírók mellett a legnépesebb tollforgató csoportot alkották.

Alighanem Jász Dezsőben is nagy viharokat kavart az a felismerés, hogy az írás mellett ezeregy ok szól, ellene azonban mindig eggyel több. Esetében ez a jelentéktelen túlsúly döntőnek bizonyult, ő alighanem mindig holnapra tudta halasztani az írást, ha pedig leült, az első akadálnál abba tudta hagyni. Talán Kosztolányi és Csáth nagysága riasztotta el a további kísérletektől, tette kishitűvé. A cinikusok azt mondanák, hogy időben abbahagyta. Alighanem az történhetett, hogy képtelen volt átlépni azt a Rubicont, amely a potenciális alkotót elválasztja a tényleges alkotótól. Csáth Géza öccséhez intézett leveleiben – ezeket Dér Zoltán tette közzé az Üzenet 1987. évi Csáth-számában – az írástól való meghátrálást neurózisnak, lelki impotenciának tüntette fel, orvosságként pedig a rendszeres munkát „írta elő”. Ennek azonban nem sok foganatja volt. Ha majd egyszer valaki összegyűjti Jász Dezső munkáit, életrajzi adatait, akkor ebből egy szépen induló, de félresikerült élet körvonalait lehet majd erős vonalakkal kihúzni.

JÁSZKÜRTI FERENC (Bajmok, 1884. október 10.–Gorizia, isonzói front, 1916. október 10.) – A színház- és valóságos élet mellékszereplője volt, nagyobb teljesítményekre sem ideje, de alighanem ereje sem volt. A szokásos módon, a szülői ház elhagyásával csapott fel komédiásnak 1907-ben, huszonhárom éves korában. Krémer Sándor színingazgató vette fel, akinek akkoriban többéves folyamatos színházberlete volt Szabadkán. Apját, anyját anynyira megsértette a felnőtt gyermekük lépése, hogy kitagadták, sőt még a Salamon családi név nyilvános használatát is megtiltották neki, úgyhogy a művésznév felvétele nála inkább kényszer volt, mint divat. Kardalosként kezdte pályáját, de ellátta a kelléktáros, a kullisszatologató munkakörét is, hogy megkeresse a szerény kenyérrelvót.

Kétévi szabadkai tengődés után, barátainak tanácsára, egy kisebb erdélyi együttes tagja lett, amelyben, már a csekély létszám miatt is, több lehetőség adódott a játékra, a nagyobb szerepekre. Szinte minden este fellépett, az első nagyobb sikerét A gyimesi vadvirágban aratta. E kétesztendei „erdélyi egyetem” után újra Szabadkára került, ezúttal a jó képességű Nádasdy József-társulatba. Ott is a Géczy István-féle népszínműben lépett fel először, de szerepköre csakhamar változatos lett.

Életrajzírója, Garay Béla, aki 1913-ban pályakezdő „lírai szerelmes” volt, s személyesen is ismerte Jászkürti Ferencet, a Színészarcképek című könyvében (1971) meleg színekkel ecseteli az idősebb kolléga portréját. „Olyan színész volt – írja –, akit nem a ragasztott bajusz vagy a szakáll, nem a kifestett arc, a színpadi jelmez és a betanult szöveg tett valósággá a színpadon, hanem a belső átélés, az író által elképzelt és

megírt személy jellemébe való teljes beleélés.”

Egyik legjobb alakítását Gorkij *Az éjjeli menedékhely* című színművében nyújtotta, amely Szabadkán nagy sikert aratott, rövid néhány nap alatt négyszer is a közönség elé került, s később is telt ház előtt játszották. „Jászkürti öreg Lukája olyan volt, mint a régi népmesék kedves-bölcs, csavargó Szent Pétere. Minden álkenetteljességtől mentes és mélyen meginduló” – írta a bemutató kapcsán Gyóni Géza a *Bácskai Hírlap*-ban 1914-ben. A kezdő író a szerkesztő-tulajdonos Braun Henrik fedezte fel és alkalmazta lapjánál. Ő maga is valamivel korábban elismerően írt Jászkürti Ferencről: „Ez a tehetséges színész nagy nyeresége és értékes tagja a színháznak. A közönség különösen kedveli szép tiszta magyaros beszédéért, kellemes hangjáért és mindig alapos szereptudásáért.”

1914 telén a szabadkai színház „új és korhű csángó jelmezekben” felújította A gyimesi vadvirágot. Ebben szerepet kapott Jászkürti Ferenc is, de nem játszhatta el: az elsők között vonult be katonának, s az olasz frontra került. Ott is esett el, Gorizia táján, a doberdói karsztok között, az isonzói csaták egyikében, 32. születésnapján, s tegyük még hozzá: hétévi színésszpályára, kétévi frontszolgálat után . . .

JEGES ERNŐ (Debelyacsa, 1898. január 12.–Budapest, 1956. november 16.) – Gyermekkorát a vasutascsaládokra jellemző vándorélet szabta meg. Amikor megszületett, apja állomásfőnök volt a dél-bánáti nagyközségben, amely híres sokadalmáról nem sokkal korábban kapta új nevét: Torontálvásárhely. A középiskolát részben Makon, részben Temesváron végezte. Az

első világháború nehéz éveiben jutott el a budapesti Képzőművészeti Főiskolára, Réti István növendékeként. Mivel ösztöndíj nélkül maradt, s a szülői segítségre sem számíthatott nagyobb mértékben, arra kényszerült, hogy grafikai aprómunkával gondoskodjon a tandíjról, teremtse elő a megélhetésre valót: ex librisek, reklámgrafikák; tollrajzok, fejlécek, címlapok, plakátok készítésével 1916-ban, tizennyolc éves korában, ő illusztrálta Franz Kafka első magyarul megjelent novelláskötetét. Ez a gyakorlat jól jött neki később is, így a Tanácsköztársaság idején az egyik legfoglalkoztatottabb plakátművész volt. A harmincas, negyvenes években is hű maradt az alkalmazott grafikához, sokan ebben látják képzőművészeti tevékenységének csúcspontját.

A két háború között váltakozó eredménnyel vett részt a képzőművészeti életben. Első nagyobb sikerét 1923-ban, Danaénak, a görög mitológiai királylány alakjának az ábrázolásával érte el: ezzel a munkájával kétévi párizsi ösztöndíjat érdemelt ki. Az akkor divatba jövő Cézanne-t fedezte fel magának, korabeli képein (Pirossapkás önarckép, Vénusz, Zsuzsanna) az ő hatása érződik, bár mesterének, Réti Istvánnak befolyása is számottevő. Hazatérése után alapító tagként részt vesz a szentendrei művésztelep mozgalmaiban, kiállításainak állandó részvevője, de „provinciális ízű, kis lélegzetű” munkáival nincs nagyobb sikere.

A harmincas évek derekán a római Collegium Hungaricum ösztöndíjasként az ott dívó dekoratív, illusztratív stílusjegyeket veszi fel, s talán éppen bírálóinak hatására egy monumentális vászonnal – Bakócz Tamás pápajelöltként Rómába vonul – lepte meg a képzőművészeti világot. Dicsérték szándé-

kát, a befektetett munkát, s már ez is elegendő volt, hogy a történelmi festészet megújítójaként ünnepeljék. Ettől kezdve a félig-meddig hivatalos falképfestészet sokat foglalkoztatott művésze lett, meg az egyházi megbízások szorgalmas teljesítője (a budai Szent Imre-kápolna mennyezetkazettái, a budai Helyőrségi templom falképei, a balatonfüzfői Szent Imre-kápolna al seccói). Ezekkel a nagylélegzetű „kincstári” megrendelésekkel megalapozta anyagi jólétét, de a kritika csak „epikai könnyedségét” méltatta, a művészettörténet pedig a „római iskola” tagjai közül elsősorban Aba Novák Vilmost, Szőnyi Istvánt és Molnár C. Pált emlegeti, Jegesről pedig mint mellékszereplőről emlékezik meg. Fontos epizodistáról, tegyük még hozzá.

JESZENSZKY ÁRPÁD (Nagykikinda, 1896. május 20.–Budapest, 1988. július 11.) – A Turóc megyei Jeszenőből (Jasenova, Szlovákia) származó népes Jeszenszkyek torontáli ágának egyik hájtása. Apja (egyik öccse is) evangélikus lelkész volt, a kis létszámú, de a németországi protestáns egyetek, a gazdag zürichi és más külföldi egyházak által kiadósan támogatott kikindai egyházközség vezetője, anyja pedig az egyik városi madám volt, azaz szülész. Jeszenszky Árpád az egy tantermes evangélikus felekezeti iskolába járt, amelynek fenntartásához a város is nagyban hozzájárult. Az elemi után a legfiatalabb torontáli középiskolába iratkozott, amelyet az állam 1896-ban vett át saját kezelésébe, 1901-ben pedig felfejlesztete főgimnáziummá. Ő azonban a VI. osztály után kimaradt, s a városi faiskolában helyezkedett el Vichmann Lajos városi főkertész protezsálására, aki egyben az evangélikus egyház egyik

gondnoka volt. Az ő biztatására Jeszenszky Árpád beiratkozott a hároméves budapesti Kertészeti Tanintézetbe. 1918-ban, az első világháború befejező évében lett okleveles kertész, néhány évig a vidéki kertészetekben dolgozott, majd 1923-ban a Földművelődésügyi Minisztériumba került, ahol 1947-ig dolgozott, sokféle beosztásban. Így volt selyemtenyésztési főfelügyelő, a kertészet-méhészet, majd csak a kertészeti ügyosztály vezetője. Pályáját a keszthelyi nyugat-dunántúli Mezőgazdasági Kísérleti Intézet osztályvezetőjeként fejezte be. Időközben két szakfolyóiratot is szerkesztett: a Kertészetet (1927–1933) és a Magyar Gyümölcsöt (1934–1944).

Jeszenszky élete az örökös továbbképzés jegyében telt el: az 1939-ben alapított Kertészeti Akadémián tanári oklevelet szerzett, a budapesti tudományegyetemen pedig államtudományi doktori képesítést nyert. Amikor négyéves tanulmányi idővel 1943-ban megalapították a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolát, különböző vizsgák letétele után megkapta ennek oklevelét is. 1968-ban a főiskolát egyetemi rangra emelték Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem néven. Ez újabb kihívás volt az akkor már nyugdíjas Jeszenszkynek, mivel lehetőség kínálkozott a doktori fokozat megszerzésére. Ő ennek is nekivágott, s 1985-ben, 89 éves korában megszerezte a mezőgazdasági tudományok doktora címet.

A második világháború idején és befejezése után főleg főiskolai és egyetemi tanárként működött, az Agrártudományi Egyetem Keszthelyi Osztályán a kertészeti tanszék vezetője volt. Sorra jelentek meg szakmunkái is. Gyümölcsfák metszése, 1942; Gyümölcsfák ápolása, 1943; Útmutató a gyü-

mölcs és zöldségfélék értékesítésére, 1944; Oltás, szemzés, dugványozás, 1957; A gyümölcsfák metszése, képekben, 1958; Zöldségtermesztés képekben, 1963, 1965; Az eperfa, 1972; Kertjeink védelmében, 1972.

Nyugdíjaztatása után érdeklődéssel fodult a kertészeti kutatások felé. Így leírta a turkesztáni, azaz a cukordinnye egyik híres tájfajtájának egyikét, a Tiszagyöngyét, amelyet a múlt század vége felé Rohonczy Gedeon termesztett törökbecsei (gyöngyszigeti) birtokán, s Pesten, Bécsben, Berlinben és Párizsban értékesített. Jeszenszky professzor szerint Rohonczy „kertészeti növénynemesítő úttörő munkát végzett”, mert, mint írja is, „az a körülmény, hogy Rohonczy dinnyefajtáit, különösen a Tiszagyöngyét évtizedeken át fajtisztán tudta tenyészteni, és hogy a könnyen kereszteződő dinnyéből örökletesen tiszta fajtát tudott előállítani, kétségtelenné teszi, hogy a fajtaelőállító és fajtafenntartó nemesítéssel tökéletesen tisztában volt, és ezt a munkát sikeresen gyakorolta”.

A Tiszagyöngyét ma már nem termesztik, mivel a dinnye folytonos elváltozásoknak van kitéve, csak a legjobb szakértők tudják az eredeti fajokat fajtisztán fenntartani. Bizonyos tulajdonságait a zentai dinnye őrizte meg, állítja Jeszenszky kertésztörténeti munkájában, amelynek kézírata a Magyar Tudományos Akadémia kézírattárában található. Ebben így írta le az áldottnak mondott Tiszagyöngyét: „Szabályos kerek, kb. egy–másfél kiló súlyú. Sötét héját ezüstös színű, finom és sűrű recézet borította. Húsa az átlagosnál sötétebb színű, illatos, igen édes, lédús, zamatos, teljesen rostmentes volt. Ez a rostmentesség igen lényeges tulajdonsága, mely húsát olvadékonnyá, fagyaltszerűvé tette.”

JESZENSZKY DEZSŐ (Újvidék, 1846. október 19.–Zombor, 1899. november 6.) – A hivatalnok családból származó Jeszenszky Dezső egyetemi évei során az újságírással kacérkodott előbb Pesten, majd Újvidéken, úgyhogy tanulmányai elhúzódtak. Még nem volt meg a tanári oklevele, amikor 1871-ben kinevezték segédtanárnak az újvidéki gimnáziumba, de még akkor sem, amikor 1872-ben áthelyezték a sebtében induló zombori gimnáziumba. Ezzel a „szépséghibával” azonban nem volt az egyedüli, ő maga írta későbbi gimnáziumi történetében, hogy „a kinevezettek egyike sem készült tanári pályára”. Csak az igazgatónak, Kocsmár Józsefnek volt „fogyatékos, de államilag elismert tanképesítő okmánya”, bár ő is csak néptanító volt, aki „a mennyiségtan főgimnáziumi és a természettan algimnáziumi tanítására is képesítve volt”.

Egy év múlva a helyzet valamelyest változott: a gimnázium élére a szabadkai Radics György tanár és lapszerkesztő került, s Jeszenszky is lediplomázott, „államilag képesített” történelemtanár lett.

A zavarokat és a nehézségeket egy szigorúan megkövetelt feltétel okozta: a tanárnak ismernie kellett mindkét nyelvet, mégpedig úgy, hogy magyarul is, szerbül is taníthasson. Egyébként a közoktatási miniszter 1872 elején egy szerb tannyelvű állami főgimnázium felállítását javasolta, erre igényt tartottak a zomboriak, amit azzal támasztottak alá, hogy a város 24 000 lakosa közül 20 000-en szerbül beszélnek, a környéken pedig még 60 000-en. A hatóságok eleget tettek ugyan a kérésnek, de a végső határozat már nem „szerb tannyelvű állami főgimnázium” megnyitására szólt, hanem „magyar és különö-

sen szerb tannyelvűre”. Ezzel a döntéssel senki sem volt megelégedve. Így a szélsőséges nézeteket valló magyarok, akik akkor többségi nemzetként kisebbségben éltek, nem ismerték el kötelezőnek a környezeti, azaz a szerb nyelv tanítását, sőt fakultatív tanítását sem pártolták.

Jeszzenszky Dezső a millenniumra megírta a gimnázium történetét (A zombori m. kir. állami főgimnázium története, 1872–1895, Zombor, 1896), s ebben leszögezte, hogy jellegét az szabja meg, hogy „missióval bíró tanintézet”. Ettől függetlenül, mint képzett történelemtanár, realisan látta a környezetét feszítő nemzetiségi viszonyok alakulását. „Szerbek és nem szerbek – írja – intézetünkben két elkülönített társasági kört képeznek kezdettől fogva. Nyílt ellenségeskedés nincs közöttünk, de benső barátság sem. Megférnek egymás mellett, de elkülönödöttségük tudatával.” Ezt a részt idézi legújabb „zombori” könyvében Herceg János is, az 1993-ban kiadott, Régi dolgainkról címűben.

Jól megfigyelte Jeszenszky azt is, hogy a katolikus bunyevácok, illetve horvátok jobban igazodtak a magyar államisághoz, mint a pravoszláv szerbek, amit szépen illusztrál a két gimnáziumi igazgató, Radics György és Margalits Ede példája is. A „magyarosodás térfoglalása” a szerbek körében mérsékelt volt, aminek okát Jeszenszky így magyarázta meg: „. . . bármely nemzetiség beolvadása más nemzetiségbe mindaddig lehetetlen, míg a nemzetiségi öntudatot fejlesztett irodalom, gazdag népköltészet, nagy történelmi múlt emlékei és a nemzetiséggel összeforrt egyházi és közművelődési intézmények támogatják. Pedig ez mind megvan a szerbeknél.”

Jeszzenszky bevezetőjében megállapítja,

hogy „egy vidéki gymnasium nagyon jelentéktelen szerve ugyan a nemzeti élet megnyilvánulásának, mindazonáltal az ilyen kisebb értékű létalakok történelmi genesisise is érdekes és tanulságos, gyakran ugyanolyan mértékben, mint a nagy jelenségek történelme”. Alighanem ezzel is a lényegre tapintott . . .

JESZENSZKY IGNÁC (Temesfűves, 1862. február 16.–Pestújhely, 1925. április ?) – Ősei a XVIII. század legvégén költöztek a Délvidékre Turóc megyéből, a családból ott is, itt is többen ágostai hitvallású evangélikus lelkészek voltak, akik közül 1919 után többen is Magyarországra távoztak.

Jeszzenszky Ignác, a Szinnyi-féle lexikon szerint, Pozsonyban, Halléban és Berlinben hallgatott teológiát 1880 és 1885 között, majd 1886-tól segéd-, 1887-től pedig rendes lelkész Kikindán. A kikindai evangélikus hívek, csekély számuk miatt, eleinte az aradáci, majd a szentmiklósi gyülekezet gondozása alá tartoztak, s csak 1840-ben önállósultak, amikor a hívők száma elérte a 150-et. Egy időben a reformátusok is közéjük tartoztak, az egyetemes református egyház konventje csak 1886-ban mondta ki, hogy a Nagykikindán és környékén élő reformátusok lelki gondozására missziós lelkészséget állít fel, amelynek fenntartásához tetemes összeggel hozzá is járult. A két egyház azonban továbbra is egybefonódott, iskolájuk, temetkezési helyük is azonos volt.

Az evangélikus gyülekezet fennmaradását és fejlődését a gazdag németországi és a svájci egyházak tették lehetővé. Az onnan érkező segélyekből vásároltak papi telket, s azon imaházat, paplakot emeltek, 1890-ben pedig, Jeszenszky Ignác lelkészsége idején, egy tantermes felekezeti iskolát is.

A kis gyülekezet lelki gondozása mellett Jeszenszky szerteágazó közírói munkásságot is kifejtett. Rendszeresen jelentkezett a becskerekai Torontálban, a Kikindai Közlönyben, meg egy pesti szépirodalmi hetilapban, a Képes Családi Lapokban. Publicisztikai munkásságáért elismerésben is részesült: a Torontál 1893 júliusában Egy dilettáns hírlapíró kitüntetése címmel arról tájékoztatott, hogy az Országos Közegészségügyi Tanács választmánya a Trefolt-alap kamataiból írói honoráriumot utalt ki, meleg hangú levél kíséretében Jeszenszky Ignác kikindai evangélikus lelkésznek, aki több közegészségügyi cikket írt.

Jeszenszky Ignác igazi területe azonban a társadalomkutatás volt. Az egyre erősödő század végi agrárszocialista mozgalmak arra ösztönözték, hogy szociológiai vizsgálat tárgyává tegye a parasztság és a földmunkásság helyzetét a helyszínen gyűjtött adatok tükrében. Tanulmányát Kiáltó szó címmel Kikindán jelentette meg 1897-ben. Mint ahogyan munkájának egyik alcíméből is kitetszik (Az alföldi munkásmozgalmak, mint az egész társadalmi szervezetek betegségének tünetei), a gyakran véres zendülésekbe torkolló népi mozgalmak okát nem a szocialista mozgalmak terjedésében látja („népünk elégedetlenségének okát a szociális izgatáson kívül kell keresnünk”), hanem az akkori gazdasági viszonyokban, a társadalmi igazságtalanságokban, a megélhetés nehézségeiben („Szinte sirva látja az ember, hogy ez a nép 10 hold földön is koldus módra él”), az egyoldalú gazdálkodásban („Kikindán a búzánál és a kukoricánál alig ismer egyebet” a termelő), továbbá az adózási rendszerben, a bankhitelek elégtelenségében. A birtokmegosztást vizsgálva

arra a következtetésre jutott, hogy a földművesek kezéből kicsúszik a föld, kevesek kezében összpontosul, ennek folytán egy kiváltságos osztály alakul ki, amely „veszélyezteti az összeség érdekeit”. Ezt a helyzetet az 1848 előtti állapotokhoz hasonlítja, amikor ugyancsak „a kiváltságos kisebbség uralma dívott a jogfosztott tömeg fölött”.

Egyedülálló dokumentuma ez Bánát tudományosságának, egy sorba állítható Farkas Geiza tanulmányaival, könyveivel. Lőrinc Péter, a bánáti tudományos gondolkodás kitűnő ismerője nagy tisztelettel emlékezik meg róla, vizsgálódási módszereit, keresztényszocialista korlátai ellenére, „zseniálisnak” tartja (Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején, 1973).

JOKLY LIPÓT (? 1829. ?–Nagybecskerek, 1911. november 27.) – Több mint negyvenéves koráig tanítóskodott – előbb Becskereken, utóbb Kikindán –, majd egy hirtelen fordulattal 1870-ben elvállalta a sokkal jobban jövedelmező főkönyvelői állást a nagykikindai takarékpénztárban. Ezzel érezhetően javult a család anyagi helyzete, sőt Jokly némi készpénzre is szert tett (mozgótókére, ahogy azt a pénzüntézetekben mondják), amivel aztán a külső póteszközökkel együtt, egy újabb fordulatra vállalkozott. 1874-ben előbb könyvkereskedést nyitott, majd megalapította az első kikindai nyomdát, elindította az első német nyelvű újságot is (Gross Kikindaer Zeitung).

A különféle engedélyek beszerzése miatt azonban a nyomdát is, az újságot is hivatalosan csak 1875 szeptemberében állandósíthatta. „Azon tudósítást vettük – írta a becskerekai Torontál –, hogy Nagy-Kikindán f. hó 1-én Jokly Lipót

ottani könyvkereskedő könyvnyomdát nyitott, ahol ez évi október 1-től kezdve egy gazdasági irányultságú hetilapot fog megjelentetni. Ideje is van már, hogy ezen 20 000 lakosnál többet bíró városban nyomda és hírlap legyen.”

Jokly Lipót hozzájárult a kikindai magyar sajtó megteremtéséhez is. Évtizedekig élt a tévhit, hogy az első kikindai lapot Erődi Dániel gimnáziumi tanár indította el (Kikindai Közlöny, 1882–1892), de az újabb kutatások kimutatták, hogy ezt megelőzőleg a kikindai könyvkereskedő és nyomdász már lapkiadó és szerkesztő is volt: három magyar újságot is megjelentetett! Kettő rövid életű volt (Nagykikindai Lapok, 1879; Nagykikindai Közlöny, 1881), a harmadik viszont csaknem három évig fennállt (Nagykikindai Híradó, 1881–84).

A tárgyilagosság, a megfontoltság, az adatok ellenőrzése nem tartozott a Jokly-féle lapok erényei közé. Állításukat nem minden esetben tudták dokumentálni, így aztán a perek sokasága zúdult a szerkesztő nyakába. 1878-ban lopással vádolta meg a kikindai előljárárságot. A bíróság ugyan, bizonyítékok hiányában, felmentette a vád alól, de mégis vesztesre állt a községi kiskirályokkal vívott harcban: elzárták előle a hírforrásokat, újságírói be sem léphetek a városházára.

Mivel lehetetlenné tették munkáját, 1884-ben Becskerekre költözött, ahol a család két nyomdát is birtokolt, s két német nyelvű lapot jelentetett meg, amelyeket három leánya írt, s részben szerkesztett is. Jokly nem tanult a kikindai tapasztalatból, itteni újságai is szókimondóak, olykor személyeskedők is voltak. „Mi, becskerekiek – írta kedélyesen Sz. Szigethy Vilmos – öszszekötött kézzel túrtuk minden csipkelődését. Jokly bácsi lapját három leánya

írta, márpedig hölgyekkel szemben udvariasaknak kellett maradnunk.” Nem mindenki nézte azonban ilyen kedélyes oldaláról a lap okvetetlenkedéseit. A Torontálban az egyik tisztségviselő figyelmeztette a szerkesztőt, hogy „ne tartson olyan tudósítót, kinek a füle nincs nyitva”. Nem egy pert akasztottak itt is a nyakába, így Krsztics János polgármester is beperelte, s meg is nyerte a pert: Joklyt rágalmozásért és becsületsértésért fogház- és pénzbüntetésre ítélték. Volt, aki saját kezébe vette a bíraskodást: egyik sértett fél 1896 tavaszán kileste, s botjával többször fejbe verte az akkor már 67 éves szerkesztőt. Jokly Lipót kikindai nyomdája, Hertelendy József főispánhoz fűződő kapcsolata révén (1874-ig a kikindai törvénytörvényesség elnöke volt) számottevő megyei megrendeléseket kapott, így elkészíthette a 620 oldalas Torontálmegyei iránytű című „közigazgatási gazdasági, közművelődési és társadalmi érdekű évkönyvet” is. Becskereken eleinte sikeresen versenyzett a nagy hagyományú, felkészültebb Pleitz-féle nyomdával, de sorozatos összeütközései miatt lassan-lassan elmaradtak a megyei és a városi rendelkezések, úgyhogy a nyomdát 1904-ben fel kellett számolni. Jokly Lipót Becskereken halt meg nyolcvankét éves korában, a család pedig szétszéledt a világ négy tája felé (Németh Ferenc kutatásai alapján).

JOSIPOVICH ANTAL (Velika Gorica, 1806. július 21.–Jalkovac, 1874. december 29.) – A sokoldalú, rendkívül gazdag magyar–horvát kapcsolatoknak egyik jellegzetes, színes figurája, azzal, hogy alakját a magyar „ecsetkezdők” melegebb színekkel festik meg, a horvátok pedig sötétebbel, hidegebbel. Azok közé a politikusok közé tartozott,

akik a múlt században magyar barátságukkal tűntek ki, az együttélés mellett szálltak síkra, s olykor mereven elvetették a horvát nemzeti törekvések, a szeparatistának bélyegzett függetlenségi mozgalmak célkitűzéseit. Ezeket az embereket a korabeli, de a mai nyelvhasználat is magyar- rónoknak nevezi, azaz a magyar állameszme kiszolgálóinak minősíti.

Josipovich a hat elemi befejezése után hadapródként szolgált nyolc évet, majd hazatért gazdálkodni. 1837-ben, elhalt testvére helyébe, túrmezei ispánná választották, mintegy családi örökségként. Ezzel bekerült a zágrábi megyei élet forgatagába is.

A túrmezei ispán a Túrmezei Nemesek Szabad Kerületének volt az előljárója, s Velika Gorica székhellyel 24 községet és 600 nemesi családot foglalt magába. Őseik egykor zágrábi várjobbágyok voltak, szolgálataikért 1225-ben IV. Béla királytól kiváltságokat nyertek. E szerint széles körű önkormányzattal, külön bírói és közigazgatási szervezettel bírtak, s ezt az évszázadok során sikeresen meg is őrizték. Sőt, 1822-ben még kieszközölték visszacsatolásukat a magyar szent koronához is. Ezen az alapon küldtek követet a pozsonyi országgyűlésbe, ezt a megbízatást 1839-től háromszor is Josipovich Antal kapta. Ott Kossuth híveként lépett fel, bár valójában a nemesi kiváltságok védelmezője volt.

1848-ban a magyar szabadságharc ügye mellé állt, a horvát és magyar önkéntesekből álló szabadcsapatával Josip Jelačić horvát bán hadseregének hadtápterületét háborgatta. A magyar kormány Zágráb vármegye főispánjává nevezte ki, a hadi helyzet miatt azonban nem foglalhatta el hivatalát, de ilyen minőségben elkísérte a kormányt Deb-

recenbe és Szegedre. Az összeomlás után egy ideig bújosott, majd elfogták és halálra meg birtokainak elkobzására ítélték. A legsúlyosabb megtorlás azonban elmaradt: tízévi várfogságra változtatták. A Kufsteinben bebörtönzött horvát nemesúr még így is sok gondot okozott a császári udvarnak. Az elsők között kegyelemben részesítették, de ő ezt elutasította, amikor érte jöttek, az ágyhoz bilincselte magát. Végül is erőszakkal távolították el a börtönből. Ettől kezdve a Habsburgok bőszen ellensége visszavonultan élt feleségének Varsd melletti birtokán.

A túrmezei családi birtokot fia, Josipovich Imre perelte vissza, de a gazdálkodás mellett, a horvát–magyar közeli meggyőződés híveként nagy szerepet játszott a politikában is, így, többek közt, a magyar kormány tagja is volt, mint horvát–szlavón–dalmát miniszter. A család többi tagja is országgyűlési képviselőként, főrendházi tagként olvadt be a magyar állam rendjébe, azaz egytől egyig magyarónok voltak, azzal, hogy most már iskolázott, művelt főhivatalnokok és államférfiak is. A nyers és bárdolatlan megnyilatkozásairól is ismert Josipovich Antal unokája, Josipovich Géza például a budapesti tudományegyetemen szerzett jogi doktorátust, a nagyapától eltérően jól beszélt magyarul, s két ízben, mintegy apai örökségként betöltötte a horvát–szlavón–dalmát miniszteri posztot, mint ahogy a család tagjai is egymástól „jussolták” a túrmezei ispáni hivatalt, ameddig csak fennállt a Túrmezei Nemesek Szabad Kerülete.

JUBA ADOLF (Újvidék, 1865 június 25.–Budapest, 1928. április 10.) – Az 1873-ban alapított újvidéki Királyi Katolikus Magyar Főgimnáziumban fejez-

te be középiskolai tanulmányait. Az érettségi előtt álló diák, majd az első éves egyetemi hallgató cikkeit, irodalmi próbálkozásait az Újvidéken és a Bács Bodrogher Pressben jelentette meg. A budapesti, illetve a bécsi egyetemi éveinek vége felé Váli Ernő évfolyamtársával együtt tanulmányi utat tett Szerbiában, kamatoztatva ezzel nyelvtudását is. Tapasztalatait egy 1886-ban megjelent füzetben foglalta össze A szerb hadsereg egészségügye az 1885. évi szerb–bolgár háborúban címmel. A húszéves fiatalembernek és társának egyik megállapítása az volt, hogy „idegen orvosok nélkül Szerbia még sokáig nem lesz képes háborút viselni”. A niši hadikórház operációs termeit korszerűnek minősítették, a magyar Vöröskereszt-kórházban pedig a „könnyen tisztítható nikkelezett” műszerekre figyeltek fel. A katonakórház konyháját tisztának, a kosztot jónak találták, „de hogy aztán a zsírban csak úgy úszó paprikás hasznára lesz-e a nehéz betegnek, az már más kérdés”, fűzték hozzá. Juba Adolf 1886-ban nyerte el orvosdoktori oklevelét a budapesti egyetemen, s Högyes Endre egyetemi tanár és akadémikus, a magyarországi Pasteur-intézet későbbi megalapítója mellett bakteorológiai kísérleteket végzett, szakmai felügyelete alatt pedig fordításkötetet tett közzé a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat gondozásában. A XIX. század utolsó évtizedében az iskolaorvosi intézmény megszervezése felé fordult, maga is a VII. kerületi állami főgimnázium iskolaorvosa és egészségktanára lett. A tanulók egészségére kiható „túlterheltség”, a zsúfolt tantermek okozta betegségek, a fizikai erőnlét általános hiánya már akkoriban is nagy téma volt. Először Nyugat- és Észak-Európában vezették be

az iskolaorvos intézményét, Belgiumban 1878-ban, Svédországban 1878-ban, Franciaországban 1879-ben, majd 1885-ben Magyarországon is, de csak a középiskolákban. Juba Adolf az iskolaorvosok első nemzedékéhez tartozott, tanfolyamon képesítették ennek ellátására, de maga is sokat tett annak érdekében, hogy az egészségvédelemnek ezen az egészen új területén minél ott-honosabban mozogjon.

1898-ban Az iskolák építése és berendezése Németországban és Svájcban címmel az ottani egészségvédelmi tapasztalatait írta meg. Későbbi munkáiban is az „iskolai higiéné” problémáit boncolgatta. (A gyenge tehetségűek iskoláztatása, 1900; Testtan, neveléstani és egészségtani vonatkozásokkal, 1904; Az iskolaorvosi intézmény Magyarországon, 1911; Az iskolán kívüli testi nevelés, 1915).

1910-ben magántanárrá habitálták a budapesti egyetemen, azaz tudományos működése alapján egyetemi előadások megtartását engedélyezték számára az iskolai egészségtan témaköréből.

JUHÁSZ ÁRPÁD (Zombor, 1863. június 21.–Budapest, 1914. május 30.) – A csaknem elfelejtett bácskai festő nehezen indult pályáján, s nehezen is érvényesült. Gimnáziumi tanulmányai után beiratkozott ugyan a pesti mintarajziskolába, de onnan mindjárt kimaradt, mert apja, a zombori szabócéh utolsó céhmestere, hirtelen elhunyt, s őt a kényszer arra vitte, hogy írnokként beálljon a vármegye szolgálatába. Hatévi zombori hivatalnokoskodás után kezdhette csak el festői tanulmányait, miután városi ösztöndíjat kapott. A rajztanári képesítést 1890-ben szerezte meg, de szakmája iránt semmilyen vonzalmat nem érzett, inkább

önálló művészként próbált lábra állni. Egy időben, 1894–96 között, Lotz Károly mesteriskolájában képezte tovább magát, és segédkezett az akkor már 64 éves mesternek a budapesti igazságügyi palota csarnoktéri mennyezetének kifestésében. Míg társai egyre több portré- és falfestmény-megrendelést kaptak, ő mindebből kimaradt. Első megbízatása egy 250 lapból álló illusztrációsorozat elkészítése volt Körösfői László Egyiptom művészete című könyvéhez, amely 1898-ban jelent meg. Mellőzésének oka részben az is, hogy zárkózott természetű volt, különc módjára élt, anarchista eszméket vallott, jórészt Schmitt Jenő Henrik filozófus hatására, akivel együtt írkokoskodott Zomborban. A századforduló táján szülővárosában próbált szerencsét. Tájéképeket festett, iparművészeti megrendeléseknek tett eleget, de ennek ellenére tengődik, jóllehet igényei minimálisak: zsemlén, aludtfejen él, apjától örökölt zsinóros öltözetben jár. Gozdsu Elek író, a zombori törvényszék elnöke segítségére sietett, megszervezte kiállítását és képeinek értékesítését. Amit kapott, az nem sok, de mégis, hat hétre elmehetett az ősi Raguzába, ahol sokat festett, s aztán eljuthatott Párizsba is.

Barátai csakhamar összehozták Malonyay Dezsővel, s ez a találkozás fordulópontot hozott életében. Malonyay ugyanis állandó munkát kínált fel neki: A magyar nép művészete sorozat kötetekének illusztrálását. Ettől kezdve, azaz 1904-től 1914-ig, korai haláláig, szorgalmasan járta a hagyományörző falvakat, s százsámra készítette az etnográfiai tárgyú rajzokat. Idejéből persze másra is futotta, de annyira a népművészet hatása alá került, hogy műveinek zöme, így két iskolai faliképe is ilyen ihletésű.

Több kortársa szerint is a ceruza mesteri kezeléséhez senki sem értett úgy, mint Juhász Árpád. Ceruza- és tollrajzaival érte el legnagyobb sikerét is: 1908-ban egy londoni kiállításon aranyéremmel tüntették ki grafikáit.

A Malonyayval való találkozásával szinte egy időben letelepedett Gödöllőn, s az ottani szecessziós művésztelep tagja lett. Az itt munkálkodó művészeket sokáig nem tartották becsben, de ahogy növekedett a tudományos érdeklődés a századforduló művészi jelenségei iránt, úgy változott a korábbi, nagyrészt előítéleteken alapuló értékelés is. A változás egyik csúcsteljesítménye a Geller Katalin–Keserű Katalin szerzőpár monográfiája (A gödöllői művésztelep, 1987).

A gödöllői csoport teljesítményének átértékelésével Juhász Árpád művészete is jobb elbírálásban részesült, de csak részben. Herceg János jegyezte meg keserűen: „a pesti temető hideg földje és a híres bácskai közöny” takarja. Emlékét újabban e sorok írója ébresztette (Festők nyomában, Forum, 1990).

JUHÁSZ ERZSÉBET (Topolya, 1947. április 19.–Újvidék, 1998. szeptember 25.) – Egy csendes közép-bácskai mezővárost és két egykori szabad királyi várost összekötő egyenes tengely köré fonódott élete: a topolyai gyermekévek (amelyek gyűjtőpontjában a később államosított Juhász-bolt, a családi ház és a zenede állt), a szabadkai diákkor és az addigra már kialakult újvidéki szellemi központ határozta meg sorsának alakulását. Ez az utóbbi alighanem perdöntően. Az egyetemi tanulmányai után tanárkodott, újságírással próbálkozott, adásrendező volt az újvidéki tévében, majd e kitérők után visszakanyarodott a Magyar Tanszékre, ahol tízévi könyvtáros-

kodás után kutató-asszisztensként folytatta pályáját, a doktori cím megszerzése után pedig egyetemi tanárként (értekezésének címe: Az Osztrák–Magyar Monarchia válsághelyzete Krúdy Gyula és Miroslav Krleža műveiben).

Még egyetemista korában – a XX. század hatvanas éveinek vége felé – „oda-keveredett a Sympóba”, amelynek első nemzedéke éppen az idő tájt jutott el a nemzedéki érdekegyeztetés gondolatához: a megbékélés jobbát nyújtotta az arra érdemes öregeknek, a fiatal tehetségeket pedig pártfogásába vette, kialakítva ezzel a Symposion-kör második nemzedékét (Bognár Antal, Böndör Pál, Danyi Magdolna, Juhász Erzsébet, Podolszki József). Ez az időszak a szárnybontogató Juhász Erzsébetnél a könyvkritika periódusa. Bár örök életében olvasó, a könyvekről véleményt formáló, kedvenc kiadványaihoz vissza-visszatérő értelmiségi marad, alkotómunkájában egyre jobban a klasszikus prózai műfajok, a novella és a regény felé tájékozódott. Tíz év alatt (1975–1985) négy kötete jelent meg (Fényben fénybe, sötétben sötétbe, novellák, 1975; Homorítás, regény, 1980; Gyöngyhalászok, elbeszélések, 1984; Műkedvelők, regény, 1985). Ebben az utóbbiban „megbocsátó iróniával vállalta irodalmunk eléggé sivár történetét”, eredményeit „a hazai táj csempe-segeinek” minősítette. Ebben az időszakban megkapott csaknem minden elismerést, amit itt nálunk egy induló tehetség vagy egy befutott szerző megkaphat (Sinkó-díj, 1975; Híd-díj, 1984; Szirmai-díj, 1984; a Forum regénypályázatának első díja, 1985).

A széthullott világok, a diribdarabokra tört országok, a megtört emberi sorsok foglalkoztatták már a nyolcvanas évek végétől, a kilencvenes években pedig

még fokozottabban. Az egyiket olvasmányából ismerte meg, mint ahogy azt doktori értekezésének címe is sugallja, a másikat pedig megélte és elszenvedte. „. . . Vajdaság nincs többé. Maga alá tette Jugoszlávia szétrobbanásának pernyéje” – írja egy helyütt. „Vajdaságinak lenni annyi, mint szétszóródní a szélrózsa minden irányában” – füzi tovább. Sajnálja a már elérhetetlen Adriát, az „elveszejtett országot”, egy elvivelhetőnek mondott világot. Ezen belül „a megfogyatkozott, megrendített kisebbség” ijesztő életjelenségeit, száználmas gyámoltalanságát írja le esszéiben, amelynek kiváló művelőjévé vált, és amelyet maga is autentikus műfajának nevez. Ezeket a tépelődő, éjjel fogalmazott írásokat, az emberi lét hiábavalóságának gondolatával is körüljárt feljegyzéseket több kötetbe gyűjtötte egybe (Senki sehol soha, 1992; Esti följegyzések, 1993, Úttalan utaim, 1998). Ide tartozik hátrahagyott munkája, a Határregény című regénye is, amelyet még megjelenése előtt hárman méltattak folyóiratunk Juhász Erzsébet-emlékszámban (Híd, 1999. szeptember-október).

Ha valakiket egyszer érdekelni fogják egy pusztuló kisebbség „fájó evidenciái”, akkor ezeket sorra megtalálhatja Juhász Erzsébet „életünk romjain” megírt esszéiben, s közben képet kaphat egy vajdasági magyar író gondolatvilágáról is, aki a menekülés, az átköltözés, a hűtlenség (?) helyett a maradást választotta. Bár világosan látja, hogy „mekkora erőfeszítést, tévhitet, önpusztító csökönységét követelő siralmas hiábavalóság az én egész írószámom e kisebbségi lét elanyanyelvtelenedésének feltartóztathatatlan zajlásában”, de mégis a válsághelyzet megértésére, megfogalmazására törekszik, kétség-

beesetten keresi a fogódzókat, a reménykeltő talánt, a megíst . . .”
„Számomra a szülőföld rögeszme – írja – . . . Csakhogy én e rögeszme nélkül nem tudok eligazodni a világban. Eligazodni? Szétnézni sem. Olyan rögeszme ez, amely megadja a világra való rálátás szögét . . . Csak így tudom átélni, hogy határtalanul, reménytelenül, de megingathatatlan bizonyossággal: otthon vagyok. Számomra a szülőföld »kisebbségi beszédhelyzet«; az egyedüli beszédhelyzet, mely esélyt ad az általam belátható, átélhető, átgondolható sorsnak, életérzésnek, önismeretnek és helyzet-tudatnak a megfogalmazására.”

JUHÁSZ FERENC (Arad, 1887. április 11.–Zágráb, 1965. december 26.) – Gyermekkorát Écskán töltötte, ahol apja gazdatiszt volt Harnoncourt Félix gróf nagy kiterjedésű birtokán. A gimnáziumot Nagybecskereken fejezte be, de az újságírópályát, egyetemi hallgató korában, szülővárosában kezdte, az Aradi Lapoknál. Ott adta ki Galsai Kovách Ernő honvéd őrnagy 48-as naplóját is (Aradvár és Arad város ostroma . . ., 1911). Irodalmi próbálkozásai viszont már ismét Nagybecskerekhez fűződnek, ahol két „ifjúkori bűnét”, két verseskötetét (Pizzikato, é. n.; Seherezádé mesél, 1916) jelenteti meg. Az újságírói pálya is a Bega-parti városban folytatódott: 1917-ben a Torontál belső munkatársa lett, később pedig a lap főszerkesztője – 1924–1941 között –, amely 1929-től, a királyi diktatúra bevezetése után kényszerből a Híradó nevet vette fel.

Az impériumváltás után Juhász a művelődési élet fő szervezőjeként tűnt ki. Előbb a becskerei irodalombarátokat tömörítette a rövid életű Renaissance folyóirat körül 1920-ban. „Aki velünk

jön – hirdette az első szám a vezércikkben –, annak mást nem adhatunk, csak szomorúságot . . . nem terem itt csak megölő közönyt.” Később, 1923-ban, egyik alapítója az Ady Társaságnak, továbbá a nagy sikerű műkedvelő előadások rendezője, Nyárai Rezsővel együtt. A művelődési élet összefogását és ösztönzését szolgáló Magyar Közművelődési Egyesület egyik alapítója és vezetője dr. Várady Imre, dr. Márton Andor, dr. Mara Jenő, dr. Borsodi Lajos mellett. A diktatúra után szétfűzött egyesületi életet a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület nevével élesztette fel. „Juhász ebben az egyesületben szeretné összetömöríteni az egész magyar társadalmat . . . – írja egyik 1930-ban keltezett magánlevelében Szenteleky Kornél. – Tekintve a mai rettenetes elnyomást, nem bízom Juhász akciójának sikerében, mégis jólesett hallani, hogy Becskereken terveznek, akarnak valamit az emberek. Mert másutt sehol. Még álmodni sem mernek, vagy talán nem is tudnak . . .”

Közben irodalmi rendezvényeket szervez, előadásokat tart, segíti a bánáti művelődési egyesületek talpraállását. S persze rendületlenül, egymás után állítja színre az előadásokat. A háború idején a magyar iskolákat szervezi, de a műkedvelőkről ekkor sem feledkezik meg, s ehhez fog újra hozzá a háború befejezése után is. 1953/54-ben művészi vezetőként és hivatásos rendezőként a rövid életű Madách Színházban működött. Színre vitte egyebek között Molière Képzelt betegét, továbbá Molnár Ferenc A farkas, Heltai Jenő Tündérlaki lányok, Nušić A megboldogult és Kacsóh Pongrác János vitéz című darabját. Ezt az utóbbit 25-ször adták elő, az egész Bánátból jött a közönség parasztszekéren, busszal, teherautóval,

vasúton. A hivatalos helyi politika nemzetieskedő megmozdulásnak minősítette a „búcsújárást”, úgyhogy Juhász gyanúsítgatásoknak, zaklatásoknak volt kitéve. Azzal vádolták, hogy az internacionalizmuson alapuló új rendszer ellensége, amit azzal is megerősítettnek véltek, hogy az együttesből csak egy színész lépett a pártba. Az egyik kihallgatáson arról faggatták, hogy mért tűzte műsorra Madách Az ember tragédiájának fáraójelenetét, mit jelent a szerzőnek az a mondata, amely így hangzik: „Vajon mi az, mi a fáraót / Nem hagyja trónja vánkosán pihenni.” A városi népbizottság 1954 júniusában eltávolította a magyar társulat éléről, 1955 júliusában pedig az együttestől megvonta az anyagi támogatást. A lelkes művelődési dolgozó 1958-ban, nyugdíjba vonulása után, elhagyta a várost, és Zág-rábban telepedett le.

JUHÁSZ KÁLMÁN (Alibunár, 1892. augusztus 25.–Szeged, 1966. szeptember 29.) – A negyedszázaddal ezelőtt elhunyt egyháztörténész, teológiatanár és pápai prelátus nevét hiába keressük a korabeli vagy az újkori ismerettárakban. A Szinnyi-féle lexikonba még nem kerülhetett be, a Gulyás-féle leltárba pedig csak töredékesen. A két háború között (1936–1942) megjelenő Új Idők Lexikona ugyan jegyzi néhány sorban a nevét, de az Új magyar lexikon (1959–1962) és a Magyar irodalmi lexikon (1963–1965) már nem, nyilván az akkor uralkodó szerkesztési elképzelések, megfontolások miatt. Az utóbbi megtagadta az írói minősítést a publicistától, a tudományos szerzőtől, az előbbi pedig az egyháztörténészeket minősítette alkalmatlanoknak.

Az újabb ismerettárak viszont már jegyzik nevét, így az Életrajzi lexikon

harmadik, kiegészítő kötete (1981) már jellegénél fogva is, az Új magyar irodalmi lexikon (1994) pedig a megváltozott szerkesztési elvek miatt.

Juhász Kálmánra és munkásságára azonban minden korban sűrűn hivatkoztak a Szent István koráról szóló történelmi összefoglaló munkákban és résztanulmányokban, mert neve egyszerűen megkerülhetetlen volt: ő volt ugyanis az első király alapította tíz püspökség közül az utolsóként létrehozott marosvári, illetve csanádi egyházmegye szakavatott történésze.

Juhász Kálmán azok közé a sokgyermekes, kevésbé tehető családok sarjai közé tartozott, akik közül egyet szinte szabályszerűen papi pályára szántak. Apja a határőrvidék polgárosítása után került a dél-bánáti szerb- és románlakta kisvárosokba az alibunári mocsarak kiszáritásával foglalkozó kincstári szerv hivatalnokaként. Iskoláit Fehértemplomban és Temesváron fejezte be, a teológiát pedig a Pázmány Péter esztergomi érsek által 1623-ban alapított és a róla elnevezett (Pazmanacum) bécsi papnevelőben végezte el. Első kápláni helye Módos (Jaša Tomić) volt, majd a magyarországi falvakban plébánoskodott (1923-tól Nagyszentpéteren, 1936-tól Kübekháznál). 1950-től Szegeden a Római Katolikus Egyházmegyeközi Hittudományi Főiskolán tanított. 1943-tól tagja lett a Szent István Akadémiának.

Életét, lelkipásztori és pedagógiai tevékenysége mellett – előbb a vidéki plébániák, majd szegedi otthonának csendjében –, a történelemtudománynak szentelte. Búvárkodásának legfőbb területe a csanádi egyházmegye története, a szakma megítélése szerint ezekben a munkáiban „a püspökség kezdő korának modern feldolgozását” adta. A XX. század első felében kiadott köny-

veiben foglalkozik ezzel a témával (Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében, 1926, A csanádi püspökség története, I–VIII., Makó, 1930–47; A csanádi székeskáptalan a középkorban, 1941). Több idevágó munkája német nyelven is megjelent Münchenben, Budapesten, Bécsben és Kölnben.

Mivel az egykori csanádi egyházmegye felölelte a mai Bánát, illetve a bánáti püspökség északi részét, Juhász Kálmán munkáit nagy haszonnal forgathatják helytörténészeink, mivel sok információt nyújt arról a területről, amely magába foglalja a Csanádpalota, Nagyszentmiklós, Törökkanizsa, Padé és Oroszlámos közti részeket, s ahol az érdeklődő lépten-nyomon népvándorlás kori halmokba, pogány sírokba, keresztény temetőkbe, a föld alá került monostorok maradványaiba botlik. A már említett munkák mellett még a következők is figyelmet érdemelhetnek: A temesi bánsági püspökség terve a XVIII. században, 1920; A százéves Küebkháza, 1944; Jesuiten im Banat, 1958; Egy délalföldi hiteleshely kiadványai (Aradi regesták), 1962.

D. JUHÁSZ ZSUZSA (Nagybecskerek, 1926. július 27.–Zágráb, 1976. szeptember 6.) – Csak négy évig tündökölt – egy más nézőpontból fogalmazva: csetlett-botlott – a világot jelentő deszkákon. Az ötvenes évek derekán tűnt fel szülővárosában, majd egy évadot töltött a szabadkai Népszínházban, kettőt pedig a becskerekai Madách Színházban. A rövidre szabott színészi pályáját akár két alakítása közé is zárhatjuk: az elsőben, 1952-ben Bródy Sándor A tanítónő című darabjában a címszerepet játszotta el, az utolsóban, 1955-ben Bernard Shaw Pygmalionjában, a vadócból dámává átalakuló Elise

Doolittle alakját személyesítette meg. A színház varázsát még gyermekkorában megismerte: anyja műkedvelő együttesekben szerepelt, apja, Juhász Ferenc, az ismert becskerekai hírlapíró pedig rendezőként is működött a két háború között, a második világháború után, de sok más tekintetben is a művelődési élet egyik szervezője és irányítója volt. Már ekkor ellenállhatatlan vonzalom ébredt benne a színészet iránt, de apja eltanácsolta a komédiázástól, mivel tehetségtelennek tartotta. A szülői korlátokat végül is Nyáray Dezsőnek, a becskerekai színjátszás nagy öregjének segítségével törte át, ő volt az, aki felfedezte és rábizta a Bródy-darab címszerepét.

A sikeres bemutatkozás érlelte a titkos vágyat: D. Juhász Zuzsa a zágrábi egyetemi tanulmányait megszakítva, 1952-ben, a Szabadkai Népszínházhoz szerződött. Az indulás nem túlságosan biztató, a visszafelelgető, szabadabban fogalmazó kezdőt a kollégák nem fogadták be, de a rendezők kegyeibe sem tudott beférkőzni. Tehetsége, ha rövid időre is, szülővárosában, a Madách Színházban bontakozott ki, amely az 1953/54-es évadban a helyi szerb színház keretében hivatásos, 1954/55-ben pedig félhivatásos társulatként működött. Fontosabb szerepei: Toinette (Molière: A képzelt beteg); Sáríka (Heltai Jenő: A Tündérlaki lányok); Cso-cso-szán (Belasco: Pillangókisasszony); Juli (Kodolányi János: Földindulás); Eror Magdics (Braun István: A Magdics-ügy). Három darabot rendezett is (Dario Nicodemi: Scampolo, 1953; Miroslav Feldman: Sötét idők, 1954; Ljubinka Bobić: Blo család, 1955).

A Madách Színház a politika függvényeként jött létre a Tájékoztató Irodá-

val történt összetűzés utáni időkben, a jugoszláviai magyar színjátszás negyedik hivatásos társulataként – a szabadkai, a topolyai és a zombori után. Sem igény, sem pénz nem volt ennyi együttes fenntartására, s ahogy létrejöttek, úgy meg is szűntek. Ha a magyarság szempontjai lettek volna a döntőek, akkor a Madách Színháznak, kellő támogatás mellett, biztosítani kellett volna a továbbélést, hogy szolgálja az ottani szórvány fennmaradásának ügyét. Sajnos, nem így történt, ezért sok más ok miatt is, a magyarság eláramlása, elhalála feltartóztathatatlan lett. D. Juhász Zsuzsa a Madách Színház körüli vádaskodások, gyanúsítgatások, meg hát a felszámolás körülménye és ténye miatt is – életrajzírója, Barácius Zoltán szavai szerint „emberségében, magyarságában megsértve” – felhagyott a színjátszással, és Zágrábba „emigrált”.

Közéleti érzékenysége, a népi szolgálat igénye azonban ott is munkált benne: újságírással próbálta hasznosítani magát. A Magyar Képes Újságban riportokkal jelentkezett, a Magyar Szóban pedig hetente a Jó reggeltben vendégeskedett Herceg János, Gál László és Majtényi Mihály mellett. Ez a rovat a Bodrits István szerkesztett híroldal kopfja, azaz hírfeje volt, amelyben a szerzők egy-két gyors villanással megforgatták a választott aktuális témát, s tollhegyre szúrták. A glossza felé hajló kispublicisztika rövideje, egytémájúsága, ironikus hangvétele és csattanós vége nagyon megfelelt D. Juhász Zsuzsa vérmérsékletének.

JUNG TAMÁS (Székelykeve, 1911. december 10.–Nagybecskerek, 1992. december 5.) – Az ősi csanádi egyházmegye a trianoni szerződés értelmében három részre szakadt: legnagyobb részét

Romániához csatolták (az egyházmegye lakosságának többsége görögkeleti vallású volt), kisebbik része Magyarország határain belül maradt, a többi pedig Jugoszláviához, illetve az akkori Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került. Az egyház 1923 elején rendezte a szakadt bánáti részek igazgatását, azzal, hogy felállította a Bánáti Apostoli Kormányzóságot, amelynek 1935-ben mintegy 110 000 német, 79 000 magyar, 7500 horvát, szlovén és cseh, 2700 bolgár és 550 cigány híve volt.

A két háború között, de a második világháború után is az apostoli kormányzóság élére szlavóniai, iztriai horvát származású papok, szerzetesek kerültek, mivel, Erős Lajosnak, a bánáti egyházmegye történészének szavai szerint, „az újonnan alakított délszláv állam köréi szerint elképzelhetetlen volt, hogy vezető állást egy nem szláv származású személy töltsön be . . .” (Adalékok a Zrenjanini [Nagybecskereki] Egyházmegye történetéhez, 1993). Ez volt a helyzet a bácskai egyházmegyében is. Ez a gyakorlat csak több mint ötven év után szakadt meg, amikor a pápa 1971 legvégén címzetes püspökké és apostoli kormányzóvá nevezte ki Jung Tamást. Ő lett az akkori Jugoszlávia katolikus egyházának első magyar püspöke. (Az ugyancsak magyar és részben német hívből álló református egyház élén mindvégig magyar püspökök álltak.)

Jung Tamás az elemi iskolát szülőfalujában, a gimnáziumot pedig Nagybecskereken fejezte be az Engel-féle konviktus növendékeként. Filozófiai és teológiai tanulmányait Majna-Frankfurtban, a jezsuitáknál végezte. Nagybecskereken szentelték pappá 1936-ban. Versecen káplánkodott (1936), Hód-egyházán, Jázova mellett (1937), Beodrán (1939), Muzslán és Écskán

(1943) lelkészkedett. 1949-ben esperesként került Zrenjaninba, de 1965-ben a hatósággal támadt nézeteltérése miatt lemondott tisztségéről, és egy ideig helyettes plébánosként működött, majd 1967-ben újra esperesplébános lett. A 1971 decemberében Numudia Castellane címzetes püspökévé nevezte ki, s megtette a Bánáti Apostoli Kormányzóság apostoli kormányzójává.

A Szentatya 1986. december 16-án a Bánáti Apostoli Kormányzóságot Zrenjanini (Nagybecskerek) Püspökséggé emelte, ennek élére, apostoli kormányzói minőségben Jung Tamás került, s egészen 1988 februárjáig, azaz nyugdíjaztatásáig tisztségében maradt. Ekkor Huzsvár László lépett Jung Tamás örökébe. A háborús idők viszontagságos éveiben, az azt követő üldöztetések évtizedeiben Jung Tamás arra törekedett, hogy az anyagi alaptól megfosztott, vegetálásra ítélt egyházközösségben megőrizze a korábbi értékeket a mulandóság veszélyétől. Életrajzírójának megfogalmazása szerint a szenvedésekkel teli helyállás „olyannyira megviselte, hogy később, püspökkorában elállt a nagyobb kezdeményezésektől”.

Támogatta az egyébként szegényes egyházi kiadványok megjelenését, így a Képes Biblia magyar kiadását (1967), amely több kiadásban terjedt el, valamint a Szent Gellértnek, a csanádi egyházmegye megalakítójának 1000. évfordulója alkalmából megjelentetett Katekizmust (1980). Olvasott ember volt, irodalomkedvelő. Maga is próbálkozott versfaragással. Az 1937 és 1948 között keletkezett költeményeit egyik papja, Erős Lajos kisoroszi plébános adta ki 1992-ben, Bíborló versek címmel. „Tornyom árnyékában, / Keserű magamban – / Visszavárom őket / A

nagy csömörből: / A messzemenőket” – írja az egyikben.

JURG JÁNOS (Apatin, 1898. szeptember 1.–Apatin, 1962. szeptember 3.) – A bajai tanítóképző frissen kiadott diplomájával a zsebében a németlakta bácsszentiváni (Prigrevica) elemi iskolában kezdte meg pedagógiai pályáját 1916-ban. Még tisztességesen meg sem melegítette székét, máris mozgósították, s azon nyomban a frontra irányították. Az orosz harctéren vett részt az első világháború befejező küzdelmeiben, majd a Tanácsköztársaság létrehozásában is, az utóbbiban teljes szívvel, fiatalos lendülettel.

A bukott forradalom katonája hazatérése után csak nehezen kapott segédtanítói állást Szivácon. Ott ismerkedett és barátkozott meg a nála öt évvel idősebb falusi orvossal, Szenteleky Kornéllal, aki szintén ez idő tájt, 1920-ban telepedett le a faluban. Betársult a Szenteleky által alapított zenekarba, s a muzsikálással sok-sok meghitt pillanatot szereztek maguknak „a lapos, tunya, közömbös síkságon”. Szenteleky egyik versét, Az életemet zenész barátjának ajánlotta, s ebben a rájuk váró falusi élet rémét vetítette elő, a sivárt és a szürkét, az üreset és a búsat. A költemény 1923-ban jelent meg a Sziváci Élet hasábjain, újabban pedig az életműsorozat költészeti gyűjteményében (Szerelem Rómában, 1995).

Útjaik csakhamar szétváltak: Szenteleky élete végéig Szivácon maradt, s a születő vajdasági magyar irodalom vezéralakja lett, Jurg viszont az apatini polgári iskolába került, ahol éneket és kézimunkát tanított (a kézimunkát Dortmundban, az éneket Zágrábban, a magyart és a németet pedig Szegeden tökéletesítette). A második világháború

után a 3. számú, magyar tannyelvű nyolcosztályos iskolában tanított. 1955-ben nyugdíjazták.

(Hans) Jurg János kitűnő helytörténészé képezte magát. Fő műve a több mint 300 oldalas Apatin című német nyelvű városmonográfia, amely 1940-ben jelent meg. Ebben közreadta a német, osztrák, magyar és jugoszláv levéltárakban végzett kutatómunkájának eredményeit. „Történelemszemlélete teljesen magyar nevelésre vall” – írta könyvéről Herceg János 1942-ben –, majd hozzáfűzte még a következőket is: „Könyvének legértékesebb része a bevándorolt családok névsora, legrokonszenvesebb viszont a munkájában, hogy egyáltalán nem igyekezett elhallgatni Apatin magyar történelmi jellegét. Kár, hogy Jurnak ezt a tárgyilagosságát olyan kevés bácskai német történetíró követi az utóbbi időben, s így majdnem ritka a célzatosságot nélkülöző hasonló könyv” (Összegyűjtött esszék, tanulmányok, I., 1999).

Jurg szerbhorvátul és magyarul is írt. 1938-ban tette közzé a Stapar i staparci u XVIII veku (Sztapár és a sztapáriak a XVIII. században) című munkáját, élete vége felé pedig megírta Szilágyi (Svilojevo) múltját és jelenét (Egy telepés község története, 1961, kézirat).

A polgári iskolák számára német nyelvkönyvet is írt, s 1928-tól kezdve, saját kiadásában, megjelentette a Die Lüge (Hazugság) című időszakos vicclapot. Ha elevenbe vágott, mindjárt felhánytorgatták baloldali múltját, jóllehet nem vett részt a munkásmozgalmi szervezkedésekben. Emlékét Pogány Károly ébresztette az 1986-ban elkészült apatini iskolatörténetében, de ez kéziratban maradt. Jurg Jánosban azoknak a több nyelven is író, német származású történészeknek az utódát kell látnunk

(Steltzer Frigyesét, Bierbrunner Gusztávét és másokét), akik az utóbbi másfél században oly sikeresen művelték a helytörténetet.

JURKOVICS ALADÁR (Nagyszentmiklós, 1867. február 11.–Arco, 1893. december 6.) – Pesti zszurnaliszta, becskerek-i regény- és színműíró. Bukott szegedi gimnáziumi diákként került a magyar fővárosba, s belső munkatársa lett A Nemzet című kormánypárti politikai napilapnak, amely azonban Jókai-regényeket közölt folytatásokban, he-tente pedig Mikszáth-tárcát hozott, meg Szana Tamás irodalmi szemléit tette közzé. Itt azonban nem tűnt ki – bár időközben érettségizett is –, a szerkesztőség peremére szorult, megmaradt slapajnak, úgyhogy csakhamar máshol próbált szerencsét: előbb a Pesti Naplóhoz ment, majd a Budapesti Újsághoz pártolt.

Feltűnést azonban ezeken kívül keltett, egy más jellegű újságnál: az irodalmias, humorisztikus, kozmopolita Pikáns Lapoknál, amely az induláskor fennen jelentette be olvasóinak, hogy „nem árulunk zsákbamacskát, és nyíltan hirdetjük, hogy mi a naturalizmus hívei vagyunk”. Nos, Jurkovics itt közölte „kétforintos novelláit”, amelyek – urambocsá! – a hálósobában, a színházi öltözőben, a kávéházi szeparéban játszódtak, az utcai kalandokat, a lépcsőházi flörtöket s más udvarlási alkalmakat írtak le. De az ő „franciás témái” a jó ízlés keretei között mozogtak, tartózkodtak az „otromba nuditásoktól”. Olykor még irodalmi igényűek is voltak, ami A lélek tükre, Négy ász és a Virág-árus leány című elbeszéléseinek esetében ki is lehet mutatni. 1886-ban a Pikáns Lapok felvette a Magyar Figaró nevet, ebben Jurkovics a hét társasági

és irodalmi eseményeiről számolt be, s közben írta a nagyvárosi miliőbe ágyazott első regényét, amely A szirén címmel 1888-ban jelent meg az Urak Könyvtárában.

A 21 éves szerző magánélete is a Pikkans Lapba való történet: „egy vadfekete hajú, lobogó vérű” leánnyal élt, aki ugyan nem ment hozzá feleségül, de vidéken három gyermeket szült neki, anélkül, hogy a nagyapa tudomást szerzett volna arról, hogy unokái vannak. Életmódja is rendszertelen, sokat éjjelezett a bohémek társaságában, a szivar sem került ki a szájából. Tüdő- és szívbaj sorvasztotta, szinte szabad szemmel látni lehetett, hogyan alszik ki belőle az élet.

1890 őszén barátja, dr. Brajjer Lajos, a becskerekai Torontál főszerkesztője siet segítségére: elhelyezi a megyénél közígazgatási gyakornoknak, lapjában pedig főmunkatársként alkalmazza. A viszonylag tisztességes egzisztencia lehetővé teszi neki a tartásdíj fizetését, a vidéki nyugalom pedig az alkotó munká-

nak kedvez. Egymás után jelenteti meg tárcáit (A kicsike haragszik, Házaselet, A feleségem csókja), Asszonyi lélek címmel prózai költeménnyel kísérletezik, 1892 januárjától pedig a Torontál megkezdí új regényének folytatásos közlését, amely hamarosan könyv alakban is megjelent (Halálos sebek. Nagybecskerek, 1892). Egy korábban megírt, de Becskerekén átdolgozott egyfelvonásosát – Második felvonás címmel – a Bega-parti városban vendégszereplő Fügedi-együttes mutatta be 1894-ben.

Időközben a betegség erőt vett rajta, fáradékony, a lélek már csak hálalni jár belé. S mégis, egy hosszú útra vállalkozott a jobbulás reményében. Egy stájerországi gyógyfürdőbe ment pihenni, onnan pedig lement a Gárda-tó közelében fekvő, mediterrán éghajlatú Arcóba, de az út kimerítette: két nap múlva kiszenvedett. A jobb sorsra érdeemes, 26 éves literátort – Maupassant bárát követőjét – az olasz falusi temető ciprusai alá temették.

K

KABOLI LÁSZLÓ (Kabol, 1275 és 1280 között–?, 1345 eleje) – Alakja, a ferencesek csuklyás viseletében, a XIV. század homályából emelkedik ki, korának művelt embereként. Főpap is lett belőle, de az emlékezet főleg arról tartotta meg, hogy rendjének hagyományaihoz híven, nagy érdeklődéssel fordult az orvostudomány felé, s ezt az átlagosnál jóval magasabb fokon művelte is. Titeli káptalani lectorként behatóan tanulmányozta a görög és az arab orvosi műveket, ezeket felolvasta, értelmezte, s talán még ki is egészítette az újabb ismeretekkel, azaz ma úgy mondanánk, hogy orvostudományi előadásokat tartott. Ismerte és gyűjtötte kertjében a gyógynövényeket, orvosi növényeket természetett. Minden jel arra mutat, hogy ő volt az első gyakorló orvos, aki a mi tájainkról származott.

Az első bácskai gyógyászt és kirurgust tiszteljük benne.

A család első ismert tagja, Kaboli Lukács, a tatárjárás utáni időkben emelkedett ki IV. Béla nemesi jogokkal felruházott servienseként. Szolgálatiért egy vagy több dél-bácskai falut kapott, köztük a róla elnevezett, azaz a személynevből keletkezett Kabolt is, ahol ferences monostort is alapított. Unokája, Kaboli László (Ladislaus de Cobol) a helyi, családi alapítású kolostori iskolában tanult meg latinul olvasni, majd írni is, tanulmányait pedig, középiskolai fo-

kon, a közeli és nevezetes titeli társaskáptalanban fejezte be. Nincs adatunk arról, hogy valamelyik külföldi egyetemen tanult volna.

A titeli káptalannak 1299-től tagja, ekkor 12–24 éves, aki önszorgalomból továbbképezte magát, és a tudományokban jártas emberként nagy tekintélyre tett szert. A titeli káptalan prépostjává is megválasztották (1323–26). Egy 1325 után keletkezett okirat szerint orvos és magiszter, I. Károlynak, az Anjou-dinasztia megalapítójának személyes doktora és bizalmi embere. Követi, azaz diplomáciai megbízásokat is teljesített. Érdemeinek elismeréseképpen a király püspöki székbe segítette: a zágrábi püspökség élére állította (1326–1343). Tizenhét évi szolgálata során több ispotályt (menhelyet), lazarettet (bélpöklosok házát) és járványtelepet (kolerások részére) alapított, illetve tartott fenn. Az ő idején hirdették ki a zágrábi káptalan státútumát, amelynek bevezető, történelmi része Zágrábi Krónika néven vonult be a köztudatba. Gyakori és szívesen látott vendég mind a pápai, mind a királyi udvarban, hol egyházi, hol állami megbízásoknak tett eleget. Talált időt, hogy szakmai diskussziót folytasson kortársaival, a királyi udvarban tartózkodó olasz orvosokkal: Latin Pállal, és Jakab pappal, aki majd örökébe lép a zágrábi püspöki székben. Szinte egy időben I. Károly király halálával ért el pályafutásának csúcsára:

kinevezték kalocsai-bácsi érsekké. Tőle ered a javaslat, hogy az érseki székhelyet Kalocsáról és Bácsról Péterváradra helyezték át. Biztonsági okokra hivatkozott, de egészségiekre is. „Kalocsát bűzös mocsarak veszik körül” – írja egyik levelében. Hasonló a helyzet Báccsal is. A pápa elfogadta javaslatát, de végül is Kaboli halála miatt az elképzelésből nem lett semmi. Másfél századdal később Váradi Péter érsek a bácsi várat körülvevő csatornát összekötötte a Dunával, s így oldotta meg az egészségügyi helyzetet. „Megszabadultunk minden régi szennytól és százados piszoktól, a legtisztább Duna-vizet élvezhetjük, mely bővelkedik friss halban . . .” – írja Váradi 1497 áprilisában.

A kaboli kolostor a török dúlás következtében elenyészett, akárcsak a többi szerémségi és bácskai szeretház (Kő, Szentgergeteg, Nagyolaszi, Dombó, Titel, Hájszentlőrinc, Adorján, Martonos stb.). A ma is álló kaboli görögkeleti kolostort 1651-ben emelték egy régebbinek az alapjaira, amely a magyar források szerint a ferences monostoré lehetett, a szerb források szerint egy 1237-ben létesített bazilita rendházé, amelyet állítólag Szent Száva emeltetett a kalugyerek részére (dr. Balla Ferenc kutatásai nyomán).

KABOS GYULA (Budapest, 1888. március 19.–New York, 1941. október 6.) – Sikeres pályáját Szabadkán kezdte Pesti Ihász Lajos színigazgató társulatánál. Első szerepében a francia királyt személyesítette meg a János vitézben, majd a Bob hercegben és a Luxemburg grófjában lépett színpadra. A szabadkai közönség gyorsan a szívébe fogadta a tehetséges kezdőt, a sajtó is felfigyelt szép teljesítményére. Quasimodo Braun Henrik így írt róla 1906. december 12-

én a Bácskai Hírlap hasábjain: „Az este új tehetséget ismertünk meg Kabos Gyula fiatal színész személyében, aki a festő szerepét játszotta és énekelte kitűnően. Színészi jellegzetessége, hogy a legkomikusabb helyzetekben is közönyös, arcizma sem rándul meg, halálosan komoly. Játékával a tettek gépiességét és az élet visszaját mutatja meg közvetlenséggel. Nagy jövőt jósolunk ennek a tehetséges fiatal színésznek.” (Idézi: Garay Béla: Festett világ, 1977) Jólata bevált, Kabos néhány vidéken eltöltött év után a fővárosi színpadokra került, mintegy száz darabban játszott, de fellépett az orfeumokban, a kabarékban, azaz a műsoros mulatóhelyeken is. Filmszerepei révén országosan ismert komikus lett. Jóllehet filmen már 1914-ben megjelent, igazi karrierje csak a hangosfilm gyors terjedésének idején, az 1931-ben bemutatott Hyppolit, a lakáj című komédiájával indult. Ettől kezdve nyolc éven át szinte szakadatlanul forgatott, egyik filmje követte a másikat. 1937-ben 16 filmszerepet alakított. 45 filmje közül talán a Meseautó, a Nászút féláron és a Papucshős című vígjátékát kell külön is említeni.

Zseniális mulattató, a szórakoztató bohóckodás nagymestere volt. Legjobb színészi teljesítményt azonban akkor nyújtott, amikor nem ő csinálta a vicceket, hanem vele tréfált az élet. Nálánál jobban senki sem tudta megszemélyesíteni a kiszolgáltatott kispolgárt, ezen belül is a pesti zsidó kispolgár alakját. A fokozódó zsidóüldözések idején rémült gesztusaival ki tudta fejezni a fenyegető fasizmustól való irtózatot, a létbizonytalanságot. Nemeskürty István A képpé varázsolt idő című könyvében az egyetemes filmtörténet maradandó értékének tekinti Kabos játékát.

1939-ben, egy évvel a hírhedt zsidótörvény meghozatala után, szinte az utolsó pillanatban, Amerikába emigrált. A kényszerű száműzetés talajvesztette tette, pályája derékba tört. Igazán érvényesülni ettől kezdve már nem tudott, az amerikai magyar közönség előtt, alkalmi színpadokon lépett fel humoros jelenetekben, bohózatokban, operett-részletekben. Az a színészprivilegium azonban még megadatott neki, hogy a halál kapuja a színpadon nyílt meg előtte: előadás közben érte a szívroham. Néhány nap múlva, 53 éves korában halt meg.

KÁDÁR LÁSZLÓ (Ósóvé, 1908. január 22.–Debrecen, 1989. május 6.) – Háromszéki származású, de Bácskában született földrajztudós. Apja kezdő tanítóként került a német–szerb faluba, anyja, Horváth Mária, bácskai születésű, ósóvéi óvónő. „A falu sváb részében laktunk. Így húgommal együtt egyszerre tanultunk meg beszélni magyarul és németül. Nem messzire lakott tőlünk a falu szerb orvosa. Neki is voltak gyermekei, valamivel kisebbek, mint mi. Velük is svábul beszélgettünk . . .” – Így emlékezett gyermekkorára egyik interjújában (Magyar Tudomány, 1997, 8. szám).

A pedagógus házaspár később Karánsebesre került, a Temes partjára, de ameddig csak lehetett, azaz 1918-ig, minden nyarat gyermekestül Székelyföldön töltötték, a posztvulkanikus jelenségekkel teli Kovásznán, amely az ifjúra, a későbbi földrajztudósra sokkal mélyebb hatást gyakorolt a bácskai Ósóvénál meg a bánáti Karánsebesnél. A karánsebesi gimnáziumban Fodor Ferenc, a későbbi jeles kartográfus-történész volt a földrajz- és természetrajztanára. Ő volt az első, aki a fiatal Kádár

figyelmét a földleírás irányába terelte. A budapesti egyetemen Cholnoky Jenő élvezetes földrajzi előadásait hallgatta, ezek aztán végképp geográfust faragtak belőle.

Tudományos pályáját gróf Teleki Pál mellett kezdte 1932-ben, aki a közgazdaságtudományi Egyetem Földrajz Tanszékének volt a vezető tanára. Itt földrajztörténeti, meteorológiai, természetföldrajzi, gazdaságföldrajzi, településföldrajzi és politikai földrajzi kutatások egyaránt folytak. Kádár morfológiai kérdésekkel foglalkozott, a folyóteraszokkal és a futóhomok-formákkal. A fiatal tudós 1933-ban, Teleki Pál javaslatára tagja lett Almásy László Szaharakutató expedíciójának. Erről, s magáról gróf Almásy életéről nemrégiben nagy sikerű film készült Az angol beteg címmel. A szaharai tapasztalatok szolgálták kiindulópontul Kádárnak, hogy megalkossa a futóhomok-formák genetikai rendszerét. 1938-tól 1942-ig a Teleki Pál alapította Táj- és Népkutató Intézetben a földrajzi kutatások vezetője, s egyben a Győrffy István Népi Kollégium tanárelnöke volt.

A sors úgy hozta, hogy 1942-ben ismét visszakerült szülőföldjére, Bácskába: az újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola rendes tanárává és a főiskola Körösi Csoma Sándor Diákotthon igazgatójává nevezték ki. Ez a tanintézet az 1891-ben, Budapesten alakult Keleti Kereskedelmi Tanfolyam, később Akadémia, 1920-tól Keleti Intézet hagyományait volt hivatva folytatni, azaz feladata volt a kelet felé irányuló kereskedelem lebonyolítására alkalmas szakemberek képzése. 1945-től a debreceni tudományegyetem földrajz tanszékének vezető professzora, a Földrajzi Intézet igazgatója. Egy időben a Természettudományi Kar dékánjának, a debreceni Kossuth

Lajos Tudományegyetem rektorának posztját is betöltötte. A Magyar Földrajzi Társaság elnökeként, majd tiszteletbeli elnökeként kiemelkedő szerepet játszott a magyarországi és a nemzetközi geográfiai közéletben.

Pályája során a földrajz valamennyi ágát művelte, tanította, s új utakat kereső, komplex szemléletű, magas színvonalú előadásiban a modern földrajzi gondolkodás elsajátítására ösztönözte hallgatóit. A folyóvízi erózió felszínformáló formák értelmezésében, a földfelszíni formák rendszerezésében elért eredményei nemzetközileg is elismertek. Jelentősek a földtörténeti és az őstörténeti kutatásai is.

KADIĆ OTTOKÁR (Ópázova, 1896. július 29.–Budapest, 1957. február 27.)

– A magyar ősemberkutatás egyik megalapítója és a tudományos barlangvizsgálat szervezője volt, hivatalos címe szerint: m. kir. főgeológus. Az elemi szülővárosában fejezte be, ahol apja előbb községi, majd járási előljáró volt, a középiskolát pedig részben Bjelováron (Bélavár), részben pedig Zágrábban végezte, az ottani reálgimnáziumban érettségizett 1896-ban. Egyetemi tanulmányait Zágrábban kezdte, s Münchenben fejezte be, itt 1901-ben doktori szigorlatot tett növény-, állat- és őslénytanból. Még ugyanabban az évben a Magyar Királyi Földtani Intézet szolgálatába lépett. (Később: Magyar Állami Földtani Intézet.)

Eleinte a Begatáj földtani viszonyaival (A Bega jobb partján elterülő dombok geológiai viszonyai, 1903; A Bega felső folyásában elterülő dombságok geológiai viszonyai, 1904), majd a karsztos tümenényekkel és földtani térképészettel, közelebbről: Horvátország geológiai felvételével foglalkozott. Az ősember

maradványainak vizsgálata is vonzotta, így századunk legelején Dragutin Gorjanović Kramberger professzor mellett a feltárt krapinai ősembertelep eredményeinek feldolgozásán segédkeztek (A krapinai diluviális ember kövült maradványai, Természettudományi Közlemények, 1904).

1906-ban, a 71 éves Herman Ottó javaslatára, aki már a nyolcvanas években szorgalmazta az ősemberkutatást, s az első lépéseket is megtette, meghívást kapott a Miskolc környéki Szeleta-barlang feltárására, ahol az ősember szerzőségeit, fegyvereit százával találta meg, így a jellegzetes babér alakú kőlándszahegyeket, amelyek hasonlítanak a solutréi műveltség leleteihez, de régebbiek annál (Paleoitos kőszekők a háromi Szeleta-barlangból, Földtani Közöny, 1909). Ezzel, meg a többi bükki barlangban végzett ásatásokkal alapozta meg a magyar barlangi ősemberkutatást. Ettől kezdve minden magyarországi barlangban módszeres feltáró ásatásokat végez. Ő térképezte fel először az 1930-ban feltárt Szemlőhegyi-barlangot, amit róla neveztek el. Feltárta és feldolgozta az addig mesterseges építménynek hitt budavári „török pincéket”, a barlangüregek egy részét kitisztította, a felső várhegyi barlangpincékben barlangtani kiállítást rendezett be.

1929-ben elkészítette az első törvénytervezetet a barlangok védelméről, egy barlangtani intézet felállításáról. Évenként összeállította a magyar barlangkutatás bibliográfiáját. 1913-ban megindította és megszűnéséig szerkesztette a Barlangkutatás, 1926-tól pedig a Barlangvilág című szakfolyóiratokat. 1910-ben a Földtani Társulat keretében Barlangkutató Bizottságot hozott létre, 1913-ban szakosztállyá alakította át. A

megerősödött szervezet 1926-ban Magyar Barlangkutató Társulat néven önállósodott, ennek kezdetben a titkára, majd elnöke lett.

1917-től a karsztgeológia, 1924-től pedig még a gerinces őslénytan rendkívüli tanára a budapesti egyetemen. Egy pillanatig sem szűnt meg publikálni, neve alatt sok tanulmány, több könyv jelent meg (A jégkor embere Magyarországon, a Földtani Intézet Évkönyve, 1934; Budapest, a barlangok városa, Földtani Értesítő, 1937; A cserépfalvi barlang (Subalyuk) monográfiája, 1938; A budapesti barlangpincék földtani viszonyai, 1939). A Magyar Tudományos Akadémia életműve alapján 1953-ban a föld- és ásványtani tudományok kandidátusává nevezte ki. Élete alkonyán, 1952-ben a Magyar Földtani Intézet megbízásából megírta a Kárpát-medence barlangjait ismertető, több mint 800 oldalnyi, azaz két kötet terjedelmű munkáját, ami azonban kiadatlan maradt. Igen szűkös körülmények között, elhagyottan halt meg.

KÁKONYI PÉTER (XVI. század) – „Ez éneket szerzé veszteg ültében, / Az Kákonyi Péter neves Szőlősben, / Ezer ötszáz negyvennégy esztendőben / Csütörtökön az Farsang végében” – ezzel az adatdús strófával fejezte be a protestáns „lantos költő” a baranyai Hercegszőlősön az Asverus királyról és Eszterről írt históriás énekét.

A hercegszőlősi prédikátor versbe szedett közlését egy 1647-ben keltezett papi levél megerősítette olyan megfogalmazásban, hogy 1550 előtt állt a helyi gyülekezet élén, 1545 körül pedig ott szerezte egy másik históriás énekét is Az erős vitéz Sámson szép történet címmel. Az életrajzi adatforrások ezzel el is apadtak, a két közlésben benne van

csaknem minden, amit életéről tudunk, a részletek egyszerűen elvesztek az évszázadok homályában.

A harmadik históriás énekének említésével – Historia Astiages regis et Cyrit – ismert műveinek jegyzéke is kimerül. A két előbbi, ótestamentumi ihletett-ségű munkájával ellentétben ez történelmi jellegű: egy perzsa uralkodó ármánykodásáról és bűnhődéséről szól, amelyet Trogus Pompejus 44 kötetes, csak kivonatossan megmaradt világtörténelmének nyomán foglalt énekbe.

Mit lehetne még mondani, adatok híján, az elbeszélő költészet XVI. századi művelőjéről? Talán csak annyit, hogy Sztárai Mihály szárnyai alatt a baranyai reformáció egyik vezető alakja lehetett. Ennek azonban mintha ellentmondana a missziós- és költőtárs (vetélytárs?) egyik 1551-ben keltezett levele, amelyben teljes joggal rámutat úttörő szerepére, de a későbbi sikereket is csaknem kizárólag magának tulajdonítja. „A török uralom alatt álló alsóbaranyai Laskó városában – írja Sztárai – Isten akaratából és teljesen egyedül elkezdtem a kereszt igéjének hirdetését. Azóta a Duna és a Dráva mindkét oldalán 120 gyülekezetet alapítottam a Szentlélek és a testvérek segítségével.” Kákonyi-ról név szerint nem történik említés, ő is csak a „testvérek” egyike lehetett.

Az irodalomtörténet a XVI. századi elbeszélő költészet egyik legjobb művelőjeként tartja számon, az egyházi Sztárai Mihály és a világi Tinódi Sebestyén után. „Könnyen folyó versekben, s kifejező erejű nyelven” elevenítette meg az ótestamentumi témákat, összhangban a reformáció bibliaközpontúságával. Az onnan merített „igaz” történeteknek a feldolgozása nála mindig nevelő szándékú, erkölcsi érdekű, leginkább az aszsonyi gyarlóságról, a férjeknek a há-

zaséletben való elsőségéről szólnak, ahogy azt a korszellem is sugallta. Nála az alázatos asszonyok (Eszter) megdicsőülnek, a hitványok (Delila) megbűnhődnek, de a hiszékeny férfiakra is ez a sors vár. „Asszonyállat miatt Sámson így járt vala” – így fejezte be, a tanmesék szellemében, az ismert bibliai történet átköltését.

Ez a históriás ének, akárcsak az Asverus királyról szóló, 450 évvel ezelőtt született Baranyában, amely már akkor is szelíd dombjaival, szőlőhegyei-vel, sűrű erdeivel a természet szép ajándéka volt. Műveit a korabeli énekeskönyvek, kódexek őrizték meg, de némelyik elég gyorsan nyomdafestéket is látott (Heltai Gáspár: Cancionale, históriás énekek gyűjteménye, 1574). Ettől kezdve több kiadásban jelentek meg, napjainkban pedig az egyetemi tankönyvekben, a Régi Magyar Költészet Tára típusú kiadványokban, válogatásokban lelhetők.

KALLIVODA ANDOR (Újszász, 1866. augusztus 11.–Kecskemét, 1936. január 11.) – Ősei több nemzedéken át erdészek voltak, így aztán a szakma iránti elhivatottságot szinte az anyatej-jel, a szülői ház levegőjével szívta magába. A megszokott úton jutott el a legmagasabb képesítésig: gimnáziumi tanulmányai után beiratkozott az 1808-ban alapított Selmecbányai Erdészeti Akadémiára. Akkoriban a tanulmányi időszak három évet ölelt fel, de Kallivoda azok közé a kevesek közé tartozott, akik a negyedik évi mérnöki tanfolyamot is lehallgatták, s 1890-ben, mérnöki oklevéllel a kezében kezdte meg erdészeti pályáját, mint díjnok mégpedig – ez a legjobbknak kijáró kiváltság volt – az ország legrégebb, 1751-ben felállított besztecebányai erdőhivatalában.

Egy felvidéki és egy somogyi erdőgazdaságban viselt hivatala után, 1896-ban, a fiatal, harmincéves szakembert Szabadkára helyezték, ahol erdőmesteri (erdőgondnoki) minőségben átvette a városi erdő gondozását, amely kiterjedésére nézve, a maga 13 247 holdjával, a vármegye második erdőbirtoka. Még abban az évben állami kezelésbe ment át, hogy a homok további fásítását meggyorsítsák. Nos, ezt az állását töltötte be 16 éven át. Kallivoda Andor neve csakhamar összeforrnt Szabadkával, az akác-telepítéssel, a homokfásítás ügyével. Egyik első dolga volt, hogy Szabadka határában tizenöt holdnyi csemetekertet létesítsen, amelyről aztán fedezni tudta a szaporítóanyag-szükségletet. A meglevő, mintegy 1800 hold akácos mellé évente 300–400 holdat telepített. Az 1909-ben megjelenő, Borovszky-féle megyei monográfiában már közölhette, hogy „1896 óta mostanáig 4154 kat. hold új erdőt telepített mesterséges úton, csemeteültetéssel, úgyhogy a város ez idő szerint 5950 kat. hold akácerdővel rendelkezik”.

A megyei monográfiában közölt cikkében az országra szóló vállalkozás részleteiről is szólt. Elmondta, hogy „a magasabb fekvésű homokot akác, az alacsonyabbat nyár-, nyír- és fűzfélékkel, a humuszos barnás laposokat kocsányos tölgy-, szil- és amerikai kőriscsemetékkal, míg a sovány kifűvásokat feketefenyő-csemetékkel erdősítik. Nagy átlagban az elegyarány: 80 százalék akác, 10 nyár, fűz és nyír, 4 tölgy, szil stb., 6 százalék pedig feketefenyő”. Jóllehet a szabadkai homokfásításnak nagy visszhangja támadt – különösen azt dicsérték, hogy önköltséggel „jövedelmezővé tették a parlagon heverő kopár homokbuckákat” –, mégis el kell mondanunk, hogy nem volt minden

előzmény nélküli ezen a tájon. Síkvidéki fásítást már a XVIII. század elején is sikeresen végzett a temesi bánság (katonai) erdőhivatala, azaz a Bega mentén. A legnagyobb vállalkozás a delibláti homokpuszta betelepítése és megkötése volt. A Duna–Tisza közén is jelentős munkák folytak a homokfásítás terén, így Kecskeméten, de főleg Szeged környékén, ahol mindig jeles erdészek működtek Vedres Istvántól Kiss Ferencig. Nos, Kallivoda munkássága is ezek sorába tartozik.

Szabadkai gyakorlatával az akác-tenyésztés egyik legnagyobb szaktekintélye lett. Cikkeiben különösen azt a tévhitet igyekezett eloszlatni, miszerint az akác mindenütt tenyészthető. „A homoknál változatosabb talaj nincs” – állapította meg egy helyütt, s kimutatta, hogy a homoknak csak hatvan százaléka alkalmas az akácnevelésre.

Az ember tájalakító tevékenysége az elkövetkező évtizedekben is intenzív volt, ma már Kallivoda nem ismerne rá a szőlőskertekkel, gyümölcsösökkel, zárt erdőtársulásokkal tarkított kultúr-tájra, de a szabadkai–horgosi homokvidék mai természeti képének kialakításában ő is részt vett, ennek a nagy munkának egyik méltánytalanul elfelejtett úttörője volt.

Kallivoda még az első világháború előtt elkerült Szabadkáról, Erdélyben működött, majd az összeomlás után, mint az alföldi erdőtelepítés egyik legnagyobb szakértője, Kecskeméten fejezte be pályáját. Fia, a szabadkai születésű dr. Koltay György, aki a középiskolát is részben szülővárosában fejezte be, és a családi hagyományt folytatva a nyárfatenyésztés európai hírű tudósa lett, s az erdészek közül elsőnek kapott Kossuth-díjat 1954-ben.

KÁLMÁN ÁRPÁD-HÁZI HERCEG (? , 1208. ?–Ivanićgrad, 1241. május 18-a után) – A délszláv országok területén található, eddig egy helyen még sehol számba nem vett magyar középkori emlékek közé tartozik egy Árpád-házi herceg sírja is, amelynek helyszínét a kutatások elégtelensége miatt nem lehet pontosan meghatározni. Kálmán hercegről van szó, II. Andrásnak, az Aranybullát kiadó uralkodónak és Gertrúd királynőnek másodszülött fiáról, IV. Béla öccséről. A két testvér, a katasztrófális muhi csata után hanyatt-homlok menekült az üldöző tatárok elől, s Zágrábban találkozott újra, ahol a királyi család és az életben maradt főurak gyülekeztek. Innen írták esedező leveleiket a pápának, majd IV. Béla a tengerpartra futott, a muhi csatában súlyosabban megsebesült, Kálmán herceg pedig feltehetően egyik szlavóniai birtokára indult, de útközben meghalt. A korabeli történelmi források szerint a Csazma (Čazma) melletti domonkos kolostorban vagy a „Csazma melletti Ivanicson”, az ottani „dominikánus apácák templomában” temették el. A jelzett területen, egymástól néhány kilométerre, két hasonló nevű település van: Ivanić-Grad és Kloštar Ivanić, de sírról egyikben sem tudnak. A mai bizonytalankodások magyarázatát részben a középkori forrásokban találjuk meg. Ezek szerint a herceget „titkos sírban” helyezték örök nyugalomra, „mert az átkozott tatár nemzet a keresztények, kivált a fejedelmek sírjait, istentelen kézzel megszenteltelve feltöri és csontjaikat szétszórja vala”.

Kálmán herceg gyermekfővel került be a hatalmi harcok középpontjába, szemés fültnúja volt a véres leszámolásoknak is. Így öt éves korában veszítette el édesanyját, Gertrúd királynőt, aki a pili-

si erdőkben a Bánk bán-féle összeesküvés áldozata lett. Apja, II. András Kálmánt hatéves korában dinasztikus érdekekből eljegyeztette egy hároméves lengyel hercegnővel, Szalóméval, és a fegyverekkel meghódított halicsi (Galicia, Gácsország, ma Ukrajna és Lengyelország része) királyság trónjára ültette (1214). Halics birtoklásáért az elkövetkező években állandó harcok dúltak. Misztijiszláv novgorodi fejedelem, aki szintén igényt tartott Hakicsra, egyszer elűzte (1216), egyszer pedig foglyul ejtette a fiatal párt (1219–1221). A tizenegy éves Kálmán és a nyolcéves Szalóme ekkor már házastársak voltak. Néhány évvel kiszabadítása után, az időközben nagykorúvá vált Kálmánt királyi apja társuralkodóvá tette (1226), és megbízta a Dráván túli országrészek kormányzásával. Ekkor Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercege lett, azaz, hogy a halicsi királyi címet is megtartotta egészen haláláig. Uralkodásának néhány tényét a korabeli okmányok őrizték meg. 1231-ben Valkó-vár (Vukovár), 1234-ben Verőce (Virovitica) táján végzett telepítéseket, 1237-ben pedig a pápa biztatására az eretnek bogumilok ellen vezetett hadjáratot, meghódította Boszniát és Humot, azaz Hercegovinát, 1238-ban újra alapította Diakováron (Đakovo) a boszniai püspökséget, de vállalkozásainak nincs tartósabb eredménye.

A tatár betörés hírére Kálmán herceg a horvát hadak élén vonult a királyi táborba, s az egyébként csúfosan végződő muhi csatának egyik kimagasló alakja volt Ugrin kalocsai érsekkel, a szerémségi püspökség alapítójával együtt. Néhány ember előrelátása, bátorsága azonban nem sokat segített, a fölényes harcászati előnyöket élvező tatárok nyílzáporaikkal harcképtelenné tették a szűk

szekértáborba zárt magyar rendi sereget, könnyű lovasságukkal hol itt, hol ott keltettek riadalmat, majd a mezőn szétszóródó, a Sajó mocsaraiban menekéket kereső katonák között vérfürdőt rendeztek. „Nem kegyelmeztek senkinek – írja Spalatói Tamás, a tatárjárás krónikása –, barmok módjára mindenkit leöldöstek. Hullottak a szerencsétlen nyomorultak jobbra-balra, mint télen a levelek.” A vereség oly súlyos volt, hogy az egyik nyugati kolostori évkönyvbe még ezek a sorok is bekerültek: „Magyarország, harmadfél százévi fennállás után, elpusztult.”

Kálmán herceg, akárcsak a király, futással menekült meg. A király, IV. Béla, a tatárjárás után visszatért, és az ország élére állt, Kálmán herceg pedig, mint tudjuk, menekülés közben, a muhi csatában szerzett sebeibe halt bele. Özvegye, Szalóme, akivel a vallásos Kálmán herceg a korabeli feljegyzések szerint „tisztán, szüzen, csak mint testvér a testvérrel” élt, egy lengyel kolostorba vonult vissza, ahol még 23 évet töltött cellájának magányában.

KÁLMÁN ILONKA (Tóthfalu, 1923. szeptember 23.–Crni vrh, Prozor és Gornji Vakuf közti hegycsúcs, 1943. március 3.) – Még nem töltötte be huszadik életévét, amikor a negyedik offenzíva idején, a sebesültekért vívott csatában egy alattomos kattogással megszólaló gépfegyver lekaszálta a boszniai erdővidék egyik tisztásán. Bajtársai ott a helyszínen, egy fa alatt temették el.

Ismerősei sorra elestek, vezetékneve kikapott az emlékezetből, csak „Ilona madžarica” néven maradt fenn. Így aztán a II. proletárbrigád emlékkönyvének szerkesztői széles körű kutatásba kezdtek, hogy hozzájussanak alapvető

életrajzi adataihoz. 1964 elején végre rábukkantak az első nyomra vezető adatra. Egy partizánlány noteszában 1943. március 4-én a következő sort jegyezte fel: „Az éjjel elesett Kálmán Ilonka elvtársnő is, aki gyakran dúdolgatta az »Oj, moja, oj moja ružo rume-na« című dalt.”

A vezetéknev ismeretében Draža Marković negyvenegyes harcos és politikus, a Szerb Képviselőház későbbi elnöke, a szerkesztőbizottság nevében, 1964. március 1-jén felhívást tett közzé a Magyar Szóban Ki tud Ilonkáról? címmel, és felkérte az olvasókat, hogy segítsenek feltárni az „ismeretlen hősnő” kilétét. Néhány nap múlva jelentkezett édesanyja, Kálmán Mihályné Tóthfa-luból és bátyja, András Szenttamásról. Szerencsés József, a Magyar Szó riportere 1964. március 22-én közléte Annus néni, tudunk Ilonkáról címmel a velük lefolytatott beszélgetést.

Ennek nyomán, halvány vonalakkal ugyan, de kirajzolódott Ilonka életútja, előkerült egy fénykép is a tizennégy éves cselédlányról.

A Kálmán család a kanizsai határban cselédeskedett egy tanyán. Az apa 1918-ban sérülten tért haza az olasz frontról, légnyomás érte, s az elkövetkező években reménytelenül járta az orvosokat, kórházakat. Kilenc gyermekük volt: a lányok elszegődtek libapásztoroknak, cselédnek, a fiúk pedig kisbéresnek, kondásnak.

Ilonka három osztályt fejezett be, majd napszámba ment, cséplőgépnél dolgozott. 1937-ben együtt aratott András bátyjával, s 250 dinárt keresett. Ezzel a pénzzel vágott neki a világnak: előbb Zentán cselédeskedett, majd Belgrádba ment a jobb kereset reményében. Ettől kezdve nem adott életjelt magáról meg-

özvegyült anyjának, talán azért sem, mert gyengén állt a betűvetéssel. A Szerbiában szolgáló tóthfalusi katonák két ízben hoztak róla hírt: Ördög Ferenc Piroton találkozott vele 1938-ban, Bárány János pedig Čačakon 1939-ben. Ekkor már „állami takarítónő” volt a postán. Egy fiatalember, alighanem a vőlegénye, beszervezte a mozgalomba: ifjúkommunista lett, majd az illegális párt tagja. Együtt csatlakoztak a partizánmozgalomhoz, de a szerbiai osztagok szétverése után útjaik különváltak: Ilonka sebesülten Boszniába vonult a požegai partizánszázaddal, amely 1942. március 1-jén Čajničen beolvadt az akkor megalakult ezerfős II. proletárbrigádba. Az I. és II. proletárbrigád a Népfelszabadító Hadsereg elit egysége volt, közvetlenül Tito parancsnoksága alá tartozott, s bevetésükre a legváltásosabb frontszakaszokon került sor.

Kálmán Ilonka a II. proletárbrigád első zászlóaljának szanitéca volt. Három ellenséges támadás elhárításában vett részt, a negyediket azonban nem élte túl.

A hegyi vadászokkal megerősített 717. német hadosztály 1943 februárjában kemény támadást kezdett, s közvetlenül veszélyeztette a prozori katlanban elhelyezett központi kórház 3500 sebesültjét. Március 3-a és 5-e között kilenc partizánbrigád lendült ellentámadásba, s visszaszorította a német hadosztályt, egyes részeit pedig felmorzsolta. A csata egyik színhelye Crni vrh, ahol a partizán bombavetőik alakulata bevette a lövészárkokat, a parancsnokló ezredest pedig foglyul ejtette. Kálmán Ilonkát gépfegyversorozat terítette le abban a pillanatban, amikor egy sebesült segítségére sietett.

Ő volt az egyetlen magyar származású partizán nő a két proletárbrigádban.

KÁLMÁN PÉTER (Zsablya, 1877. február 28.–Nussdorf, 1966. szeptember 21.) – A valamikor híres müncheni festőiskola hanyatló korszakában ez a bácskai születésű festő szerzett magának hírnevet. Szülei a bánáti oldalról, Törökbecséről jöttek át és szegődtek el béresnek az egyik nagygazdánál. Születési helyét ennél fogva pontosítani kell: a mezőváros egyik külső tanyáján jött a világra. Szolgasors várt volna Kálmán Péterre is, ha serdülőkorában nem tűnik ki rajztehetségével. A „tanyai suhanc” faragványaival, ceruzacsonkokkal rajzolt portréival keltett feltűnést, s néhány pártfogója a XIX. század kilencvenes éveiben besegítette őt „egy újvidéki arcképfestőhöz”. Ez valójában Szinger József fényképész volt – montenegrói udvari fotográfus, ahogy képei hátlapján tüntette föl –, akinek az újvidéki Duna utca 9. alatt volt a műterme. Az ügyes kezű zsablyai inas retusálta a fényképeket, de ha valaki olajfestményt rendelt, akkor ezt is ő csinálta, mert ez jobban kezére állt, mint mesterének. Amikor pedig munkaadójának zombori öccséhez, Szinger Samuhoz került, már főleg a kuncaftok arcképeit festette. Később is, 1904 után, amikor már elkerült a müncheni akadémiaára, zombori mesteréhez küldte munkáit, sőt a nyári hónapokban műhelyében többször is dolgozott. Ezzel magyarázható, hogy a zombori múzeumban mintegy húsz vásznát őrzik, s a magángyűjteményekben is több festménye található.

Kálmán Péter az első világháború után Münchenben telepedett le. Ettől kezdve a bajor főváros ünnepelt festője. München hagyományainak őrzőjét és az akadémiai festészet utolsó nagy megtestesítőjét látták benne. Amit e megtépzott hírnevű képzőművészeti központ még nyújthatott egy művésznek, azt

Kálmán Péter mind megkapta. Sorra rendezték kiállításait, állami megrendeléseket kapott, nemzetközi hírnevét öregbítették, portréit, életképeit magasztalták, albumokra foglalták.

1927-ben, ötvenedik születésnapján a müncheni Glaspalastban rendezték meg gyűjteményes kiállítását, még ugyanabban az évben Budapesten is „felfedezték”: a Nemzeti Szalon tárlatán egy egész termet kapott.

Hatvanéves kora után már alig vette kézbe az ecsetet, visszavonultan élt saját tervezésű alpesi villájában, Nussdorf táján. Megszakadt minden kapcsolata a külvilággal, így szülőföldjével is. Ezek a kötelékek 1918-ig igen szorosak voltak, együtt dolgozott Pechán Józseffel, Oláh Sándorral, Baranyi Károllyal. Kálmán Péter indulását, itteni munkásságát a jugoszláviai magyar festészet fontos előzményeként tarthatják számon.

KÁLMÁNY LAJOS (Szeged, 1852. május 3.–Szeged, 1919. december 5.) – A szegedi népélet avatott ismerőjeként, a kor legnagyobb folkloristájaként tartja számon az utókor Kálmány Lajost. Nevezték már „parasztpap”-nak, „nótás pap”-nak, „kóborló tudóspap”-nak, mintegy jellemezve ezekkel kényszerű életmódját és életsorsát. Valóban ideoda hányódott négy vármegyén át, a csongrádi, aradi, temesi és torontáli részekben, azaz a szegedi népesség csaknem egész kirajzási területén. Egyik kortársa „széles Bánátnak vándorlegény”-ét látta benne, ami szintén többé-kevésbé találó, mert vidékünkön is sok helyütt megfordult. Káplánkodott Csókán, Törökbecsén és Eleméren – e két utóbbi helyen Szentkláray Jenőnél és Szabó Ferencnél talált megértésre –, feltérképezte Szaján roppant gazdag népi hagyományait, Egyházaskéren Bor-

bély Mihály meséit jegyezte le, de értékes néprajzi „aranyerre” bukkant Jázován, Tizsaszentmiklóson, Majdánon, Rábén, Tiszahegyesen, Oroszlámoson, Padén, Monostoron, Morotván, Terjánon, Feketetón, Firigyházán, Gyálán, Kisoroszon és Magyarszentmihályon is. E kertészfalvakban mindenütt szorgalmasan járta a parasztkultúra jellegzetes színhelyeit: a fonókat, a dugott bálakat, a torokat, a kukoricafosztókat, emellett feljegyezte a jeles napok meg az emberi élet fordulóinak szokásrendjét is. Úttörő munkáját szinte teljes meg nem értés, olykor megütözés és ellenállás kísérte. Egyrészt sokan nem tudták felfogni, mit is keres egy pap a „primitív” nép között, miért kántáltatja nap-hosszat az embereket, másrészt pedig, gyűjtőmunkáját folytatva, alaposan megismerkedett a falu sanyarú szociális helyzetével, az ott élő emberek kiszolgáltatottságával, egyenlőtlen küzdelmikkel a földesúrral, a szolgabíróval. Kálmány mindig tudta, hol a helye, emiatt gyakran meggyűlt a baja a hatalmasokkal, s persze ő húzta a rövidebbet: Törökbecsén nyilvánosan meghurcolták, Nagybecskereken bíróság elé állították az óteleki zendülésben viselt állítólagos szerepéért.

A püspökökkel és a prelátusokkal is ujjat húzott, így aztán örökös káplánként az egyik parókiáról a másikra helyezgették, s csak negyvenéves korában kapott plébániát, az elsőt és az utolsót életében. Nem sok támogatást élvezett a tudomány részéről sem: a továbbképzésben csak önmagára támaszkodhatott, korszakalkotó könyvei (Koszorúk az Alföld vad virágából, I–III., Arad, 1877–1878, Szeged népe, I–III., Arad, 1881–82, Szeged, 1891; Hagyományok, I–II., Vác és Szeged, 1914) saját kiadásában jelentek meg.

Ahogy élt, úgy is halt meg: a népköltészet kincseit úttörő módon összegyűjtő, a társadalmi sebeket feltáró Kálmány Lajosra vigasztalan öregkorában senki sem nyitott ajtót, elhagyatottan hunyta le szemét, haláláról, részben a háborús körülmények miatt is, úgyszólván senki sem vett tudomást. Munkásságának jelentőségét csak évtizedek múltán ismerték fel. Ekkor, Ortutay Gyula értő gondoskodása folytán, megjelent gazdag, de már kallódó hagyatékának egy része (Történelmi énekek és katonadalok, 1952; Alföldi népbaladák, 1954), elkészült életrajza (Péter László, 1952), hatalmas életműve pedig szervesen beépült egy másik szegedi nagyság tiszteletre méltó vállalkozásába: Bálint Sándor háromkötetes munkájába, A szegedi nemzetbe.

Kálmány Lajos életműve valamelyest része lett a vajdasági magyarság kultúrájának is. Újra megjelent a Borbély Mihálytól lejegyzett mesegyűjtemény (Pingált szobák, 1976), a folkloristák pedig Kálmány Lajos egykori gyűjtőterületein járva ébresztgették emléket (Tóth Ferenc: Kálmány Lajos nyomában, 1975; Beszédes Valéria: Jávorfácska, 1978).

Az utókor mintha törlesztett volna valamit a nagy adósságból . . .

KALMÁR ANTAL (Zenta, 1857. június 6.–Budapest, 1920. március 9.) – Gimnáziumi tanulmányait Nagybecskereken, Szabadkán és Szegeden végezte sok ügyel-bajjal, jogot Budapesten hallgatott. Ügyvédi diplomáját meglehetősen későn – 1891-ben, harmincnégy éves korában – szerezte meg, s Topolyán nyitott irodát, majd szülővárosában vállalt közhivatalt, végül helyettes polgármester lett.

A politikai életbe 1902-ben robbant be a Beksics Gusztáv történet- és közjogírása

című vitairatával, amely a maga 400 oldalával a magyar politikai publicisztika egyik legterjedelmesebb polemikus munkája. A 67-es kiegyezés alapján nyugvó politikát és annak egyik eszmei hordozóját bírálta egy újfajta dualizmus nevében, amelynek keretében Magyarország nagyobb állami önállóságot kapott volna. Érvéleése közben vakon ragaszkodott a sokszor egyoldalú elméleti elvekhez. „Tudományossággal és nem politikával izgatok” – mondja is egy helyütt. A könyvet kétszer is elkobozták – másodsor azért, mert a javítások után sem találták megfelelőnek –, szerzőjét pedig királysértésért hat hónapi államfogságra ítélték. Ettől kezdve Kalmár Antal újságíróként, politikusként működött, közíróként több könyvet jelentetett meg (A tiszai koronakerület története, 1906; Új dualizmus, 1909; A választójog . . ., 1911; Köztársasági kis káté, 1919), és több mint hatszáz, az értekezés határát súroló vezércikket írt. Ezekben az ellenzéki, majd az 1906-ban uralomra kerülő Függetlenségi Párt nézeteit tolmácsolta az önálló vámterületről, hadseregről és jegybankról, az egyenjogú külpolitikáról, az általános és titkos választójogról. Nagy Györggyel és még néhány más politikussal a párt republikánus szárnyához tartozott. Királyellenességük sokáig „szobatiszta” volt, valójában a perszonális uniót szorgalmazták, Anglia példájára a „monarchista formában öltöztetett köztársaságért” szálltak síkra. Kalmár Antal emlékezetes könyvét is ilyen kitételek miatt tiltották be: „nálunk kétféle igazság van: a király igazsága és a nemzet igazsága . . . ez a kétféle igazság mindig elmentésen domborodik ki. Ennek az elmentésnek pedig azon eredménye van, hogy nemzeti életünkben mindig a királyunk igazsága érvényesül, s a két igazság egy útra csak ritkán kerül”.

A mozgalom fokozatosan radikalizálódott: Nagy György 1911-ben alakította meg az önálló Köztársasági Pártot, amelyet két év múlva betiltottak. Kalmár aktivistája volt a pártnak, közreműködött a lapalapításokban, munkatársa volt a Magyar Köztársaság című folyóiratának, akár csak korábban a zombori Pataj Sándor Igazság című lapjának, amely szintén a republikanizmus pozícióján állt.

Mint szinte minden korabeli politikai mozgalomnak, a köztársaságinak is nagy tehertétele volt a sovinizmusba átcsapó nacionalizmus. Nem vették észre, vagy nem is akarták tudomásul venni, hogy Magyarország lakosságának a fele nem magyar. Az egységes osztatlan állam, az egységes osztatlan nemzet gondolatkerében éltek, azt, amit a magyaroknak követeltek, megtagadták a nemzetiségiektől, mi több, a viszonylag liberális nemzetiségi törvény figyelmen kívül hagyását, sőt revízióját is követelték.

Nos, a liberális, köztársaságpárti Kalmár Antal, a polgári baloldal képviselője is Béccsel szemben a történelmi Magyarország teljesebb függetlenségéért küzdött, a nemzetiségi törekvések előtt viszont mereven elzárkózott. Téves hadállásait mindig csak tragikusan későn adta fel, akkor, amikor ennek már nem volt nagyobb jelentősége. Így a Keleti Svájc, a dunai konföderáció gondolatával is csak akkor kezdett barátkozni, amikor a Monarchia szétesett. Haldoklásának tanúja és egy kicsit sírásója is volt a XX. század első két évtizedében.

KALMÁR ENDRE (Szabadka, 1823. november 11.–Budapest, 1910. január 21.) – Mint annyi más, szegény sorsú, tehetséges parasztyereket, őt is a pia-

risták tanították ki – Szabadkán járt elemibe, a líceumot Szegeden fejezte be –, majd 18 évesen véglegesen belépett a piaristákhoz: a kegyes tanítórend szerzetese lett. A további alapos tanulmányok után a piarista gimnáziumokban tanárkodott, köztük a legismertebbekben is, így a nyitrai, váci, tatai tanintézetekben, végül pedig a nevezetes pesti Piarista Főgimnáziumba került, ahol magyar és latin nyelvet és irodalmat, görög történelmet adott elő.

Fiatalabb korában, váci tartózkodása során verselgetni is próbált, költeményei nem sokkal a bukás után, 1850–51-ben jelentek meg a Hölgyfutárban. Az alábbi versstrófát az újság 1850. február 14-i számában olvasható, Camill című balladájából vettük: „Átok reád te dőre, az égnek átka rád! / A büntudat kígyója szaggassa kebled át, / Üdvöt ne lelj a földön, s mint éhség ölyvei, / Úgy dúljanak szívedben az önvád szörnyei!”

Az átokkal Róma árulóját illette, de kortársai ennek és más verseinek alapján azt vonták le, hogy „hangot adott a Bach-korszak borongós hazaszeretetének”.

Oda kell figyelniük a költemények megjelenési helyére és időpontjára is. Nagy Ignác közvetlenül a szabadságharc letörése után kapta meg Haynauéktól a lapalapítási engedélyt, úgyhogy a Hölgyfutár 1849. november 15-én már megjelent. A „bizalmat” azzal érdemelte ki, hogy a pénzügyminisztérium fogalmazójaként nem követte a kormányt Debrecenbe, hanem Pesten maradt, és egy Windischgrätzet kiszolgáló lapban vállalt munkát, a honvédség visszatérése után pedig Soroksáron bujkált, illetve „betegeskedett”. Az „okos” magatartást tanúsító lapszerkesztő eleinte egyedül írta közlönyét „az irodalom, társasélet és divat köré-

ből”, majd jelentkeztek a munkatársak is, főleg a dilettánsok, a szerényebb képességű tollforgatók közül, mert azok, akik jelentettek valamit, elhallgattak. Arany János például 1850. március 13-án írta a Letésem a lantot című versét.

„A kófic (hitvány) irodalom körül” kutatásközlőket az osztrák elnyomás alatt sínylő emberek egyszerűen csatlós-ként emlegették. Gyulai Pál eleinte nem osztotta ezt az elmarasztaló ítéletet a „középszerűek gyüldéjéről”, mondván, hogy „most köteles minden ember, ki nincs kompromittálva, bármely irodalmi vállalatot pártfogolni”, de már 1850-ben A Hölgyfutár poétái címmel indulatosan megtámadta Nagy Ignácot, mert lapját „közlönyévé engedte aljasítani egy olyan költészetnek, mely a magyar Parnaszt mindinkább igyekszik szemétdombbá és állatlegelővé változtatni”.

Kalmár Endre magára vette a bírálatot, s ettől kezdve abba hagyta a verselést, később már csak alkalmi költeményekkel jelentkezett. Energiáját a kegyesrend iskolahálózatának fejlesztésére fordította. 1876-tól Somhegyi Ferencnek, a rend főnökének titkára lett – aki egyébként egyetemi tanár és akadémikus is, az általános történelem professzora a pesti egyetemen –, majd nagy elődjének halála után, 1879-ben őt választották meg piarista rendfőnökké. Ezt a tisztséget 1891-ig töltötte be, amikor hajlott korára való tekintettel lemondott, de ezután is, tiszteletbeli rendfőnökként, még csaknem húsz évig szolgálta a kegyestanítórendet.

KALMÁR ISTVÁN (Pacsér, 1821. november 9.–Pacsér, 1885. ?) – Az Osztrák–Magyar Monarchia területén a legnépesebb nazarénus gyülekezet Pacséron jött létre közvetlenül a szabadságharc bukása után, 1850 legvégén.

Alapítója a bocsári születésű vándorprófeta, Hackl Ferenc volt – még a helybeli tiszteletest is megtérítette –, a szervezőmunkában pedig a tótkomlói Bella József is részt vett, aki később majd az üldözések elől, kivándorol Amerikába. Ők mindketten kapcsolatban voltak a szekta svájci alapítójával, Frólich Henrik Sámuellel. A gyorsan gyarapodó gyülekezet élére Kalmár István került, a tanító, aki egyben félbemaradt pap is volt.

A közép-magyarországi, az erdélyi és a délvidéki nazarénus mozgalom önállóan, majdhogynem egymástól függetlenül fejlődött. Az 1840-ben megalakult pesti gyülekezetben Denkel János, Kropacsek János és főleg Hencsey Lajos vitte a szót, a hívek pedig az iparoslegények közül kerültek ki, volt közöttük lakatos, kovács, gölöncsér, olajmolnár, kékfestő. A bácskai újhitűek – a pacséri gyülekezet mellett a moravicai és a feketicsi volt a legnépesebb – főleg a szegényparasztság és az agrárproletariátus soraiból verbuválódtak, ezért parasztszektáknak is nevezték.

Kalmár (előbb: Krämer) István, a legbuzgóbb bácskai nazarénus apostol apja gazdatiszt volt Pacséron. Ő a fiát papi pályára adta, de a teológiát nem fejezte be, mert kételyei támadtak az egyházi tanokban. Hazatérése után, némi huzavona után tanítói állást kapott Pacséron. A szabadságharcban való részvétele miatt bebörtönözték, de csakhamar kiengették, s visszatérhetett szülőfalujába, ahol már gyökeret eresztett a nazarénizmus. Ezekkel az eszmékkel ő már a börtönben találkozott, s egyébként is közel állt hozzá az a felfogás, hogy a Bibliát mindenki szabadon magyarázhatja. Ő maga is az evangelistáknál és az apostoloknál találta meg a megnyugtató válaszokat a felmerülő kételyeire, kedvére volt továbbá a titkos közösségekben

uralkodó egyenlőség, a testvéri viszony, s egyetértett azzal is, hogy a keresztelest nem gyermekfővel, hanem felnőttkorban kell megejteni. A megtérés, a keresztyénység tudatos vállalása után, meg hát a fegyverviselés megtagadását is magáévá tette. Így aztán csakhamar a mély vallásos kegyességtől, a puritanizmustól áthatott szekta élére került.

A történelmi egyházak nem jó szemmel nézték a szekta rohamos terjedését, előbb legjobb hitszónokaik bevetésével próbálták gátat emelni hódítása elé, majd a hatóság beavatkozásaért folyamodtak. Kalmár Istvánt néplázítás vádjával letartóztatták és bekísérték a zombori megyeházára, onnan a pesti börtönbe került, majd a bécsi tébolydába zárták. Itt lefordította az Újtestamentumot, amelyet az „igazi keresztyénység” fő forrásának tekintett.

1863-ban tért haza, újra a szekta vezető embere lett, de később összeütközésbe került az erősen megcsappant gyülekezettel, s teljesen visszavonult.

1873-ban a Pesti Naplóban jelent meg Eötvös Károly A nazarénusok története című sorozata. Ezen felbuzdulva Kalmár felkereste a szerzőt, aki találkozásukat egyik könyvében (A nazarénusok, 1904) így írta le: „Élt régebben Pacséron egy meglehetősen iskolázott férfiú. Neve Kalmár István . . . Ő az újszövetségi szentírást latinból és németből lefordította magyarra, és mikor engem 1873-ban fölkeresett, megmutatta könyvét, s átnézés végett heteken át nálam hagyta. Szerettem volna ezt a könyvet a Nemzeti Múzeum számára megszerezni, de erre nem tudtam rábeszélni. Egyetlen kézirati példánya volt belőle szép apró írással, szilárd kötéssel. Őt akkor a nazarénusok egyik helyi püspöknek ismerték el. Később elégedetlenség volt vele, s ő . . . félrevonult . . .”

KALMÁR JENŐ (Máragyulafalva, 1884. június 3.–Szabadka, 1930. december 16.) – Huszonöt éves korában került Szabadkára a kerületi munkásbiztosító igazgatójaként. Ekkor már több éves munkásmozgalmi múlt állt mögötte, a máramarosszigeti sóbányák munkásságának egyik vezetője volt, szerkesztette az ottani Világosság című lapot, 1909 áprilisában pedig megindította a Munkásbiztosító című szaklapot is. Ezt „magával hozta” Szabadkára, e munkásbiztosítási szakközlöny 2. száma ugyanis már Szabadkán jelent meg, mint a város első szocialista lapja. Először havonta, majd kéthetente hagyta el a sajtót, 1912-től pedig hetilappá alakult át.

Kalmár Jenő a Szociáldemokrata Párt tagjaként az első világháború előtt és után Szabadka egyik vezető politikusa volt. Magyarországon az első szocialista volt, aki mint listavezető diadalra vitte a szabadkai törvényhatósági bizottsági listát. Sikere azzal is magyarázható, hogy hivatalánál fogva főleg az 1907-ben meghozott törvény értelmében a kötelező betegség- és balesetbiztosításból eredő munkásjogok gyakorlati megvalósításán fáradozott. Publicisztikai munkássága is ilyen irányultságú volt, így egyik Szabadkán kiadott könyvében (A munkásbiztosítási törvény [1907: XIX. tc.] törvényhozási előmunkálatai, 1916) a jogszabályt nagy lépésként könyvelte el „a szociális alkotás terén”, de a szilárdabb anyagi alap megteremtése végett szükségesnek tartotta módosítását is „a béke első napjaiban, ha hamarabb nem”. Egyik-másik munkájában (Gondozó hálózat a népbetegségek ellen, 1913) a megelőző intézkedéseket sürgette az egészségvédelemben.

Az első világháború idején, amikor a szabadkai munkásság tetemes hányadát, beleértve a vezetőket is, mozgósították,

még nagyobb politikai szerepet vállalt. 1915-ben a Szociáldemokrata Párt városi szervezetének élére került, s a háború adta feltételek között sikeresen működtette. Különösen vonatkozik ez a háború két utolsó esztendejére, amikor „békét, jogot, kenyeret, társadalmi reformokat” jelszó alatt mozgósította a dolgozókat május 1-e megünneplésére, a fejadagok csökkenése ellen, az általános választói jog bevezetéséért. A szabadkai Választójogi Blokk élén állt, majd a Magyar Nemzeti Tanács tagja lett. Mindkét szerv elnöke Károlyi Mihály volt. Az őszirózsás forradalom idején is az ő híve maradt. Amikor 1918. november 13-án a szerb hadsereg bevonult Szabadkára, a gyülekezési és a szólásszabadság korlátozása és a katonai cenzúra ellen tiltakozott, mire letartóztatták, a péterváradai vár kazamatájába zárták, de két hét múlva kiengedték, azal a kikötéssel, hogy Magyarországra távozik.

A proletárforradalomban nem vett részt, mert ő a reformok, a politikai küzdelmek híve volt, az erőszakot elvetette. Ez azonban nem mentesítette politikai ellenfeleinek sajtótámadásaitól. Amikor 1920-ban visszatért, és elfoglalta helyét a kerületi munkásbiztosítóban, lekommunistázták, azt terjesztették róla, hogy a kommün idején „a budapesti királyi palotában székelt”. A Bácskai Hírlapban cáfolta ezeket a valótlanosságokat, de ezzel még nem került el az állásvesztést: 1921-ben Nikola Bogdanović lett a szabadkai kerületi munkásbiztosító igazgatója.

Ettől kezdve módfelett szerény nyugdíjából élt, 1924-től pedig biztosítási ügynökként kereste kenyerét. Negyvenhat éves korában hunyt el, a szabadkai zsidó temetőben helyezték örök nyugalomra.

A második világháború után kilombo-
sodott munkásmozgalmi irodalomban
alig említették nevét, s ha mégis, akkor
ezt a már-már megbélyegző kité-
tellel tették, hogy nem tartozott a forra-
dalmi munkásmozgalom sorába.

KAMANCI BALÁZS (Kamanc, 1395
körül–Bács, 1478 után) – A XV. száza-
di szerémségi huszitizmus egyik vezér-
alakja, akit a szőlészete révén egyre
gazdagodó szülővárosa saját költségén
taníttatott ki a prágai Károly Egyete-
men. A XIV. és XV. század fordulójá-
nak éveiben azonban nem ő volt az
egyedüli, akit a Duna és a Száva közti
nagyfajta gyarapodó, művelődésre hajló
mezővárosai a nagyvilágba küldtek pal-
léroztatásra. A pécsi és a prágai egyete-
men igen sok szerémségi ifjú tanult,
köztük a két későbbi bibliafordító, Újla-
ki Bálint és Pécsi Tamás is.

Az idő tájt Prágában Husz János fejtette
ki eretneknek minősített tanait. Ebben
kétségbe vonta a pápa csalhatatlanságát,
az egyház kiváltságait, a feudális birtok-
lás létjogosultságát, a pénzen vett bün-
bocsánatot. Amikor Kamanci Balázs
hazatért, és a kamanci plébánia vezető-
je lett, síkraszállt az egyház megrefor-
málásáért, a különféle feudális juttatá-
sok eltörléséért. Nem volt nehéz dolga,
mert ezen a tájon érezhető volt a bosz-
niai patarén-bogumil hatás. A magyar
istentisztelet igénye itt elevenen élt, így
aztán csak támogatni tudta két huszita
paptársának, Bálintnak és Tamásnak a
kezdeményezését a Biblia lefordítására,
amely töredékben maradt fenn, és Hu-
szita biblia néven vált ismertté.

Husz János 1415. évi máglyahalála nem
torpantotta meg a szerémségi husziti-
zmust, ellenkezőleg: új erőre kapott, s a
mérsékelt kelyhesek rovására a radikáli-
sabb táboríták izmosodtak meg. Ők már

elutasították az egyházi hierarchia és
vagyon minden fajtáját.

A csehországi huszitákat Zsigmond ki-
rály fegyveres erővel törte le, bár a har-
cok sokáig elhúzódtak, mert Jan Žiška
hadai új harcmodort alkalmaztak, moz-
gó táborig tüzérséget, szekérvárat hoz-
tak létre. Így aztán a szerémségi mozga-
lom eltiprására, vagy inkább vérbe foj-
tására, csak jóval később került sor.

Zsigmond király kérésére, amihez az it-
teni püspökök és földesurak is csatla-
koztak, IV. Jenő pápa inkvizítori megbí-
zatással a bosnyák ferences rendtarto-
mányból a bogumil eretnekek elleni
küzdelemben megedződött Marchia Ja-
kabet küldte rendcsinálás végett a déli
részekre. 1435 és 1439 között működött
ezeken a tájakon, székhelye a kaboli
(ma Kovilj) ferences kolostor volt.

Kamancon 1437-ben és 1439-ben járt.
Első útja során Kamanci Balázst kiűzte
plébániájából, mire ő Bácsba, az érseki
székhelyre szökött, feladta huszita néze-
teit, s később magas egyházi méltóságok-
at töltött be, így 1447 és 1478 között a
bácsi káptalan prépostjaként működött.

Az inkvizítor tudomásul vette, hogy
Kamanci Balázs kicsúszott a keze kö-
zül, a többiekre azonban annál nagyobb
kíméletlenséggel csapott le: gyakran
fellobbantak a máglyák, még a holt hu-
szitákat is kiásatta sírjukból, s csontjai-
kat elégettette. Bálint papot is börtönbe
vetette, de zendülés tört ki, és kiszaba-
dították. Jakab kegyetlensége máshol is
ellenállást váltott ki, így Simon főes-
peres az újlaki (Ilok) templomban nyil-
vánoson kiutasította Jakabet a városból.
(A szentszéki követ közbenjárására Si-
mon bünbocsánatot tartott, és kibékült
Jakabbal.)

1439 nyarán Marchia Jakab, végső
rendcsinálás szándékával, királyi had-
dal érkezett Szerémségbe, ekkor igen

sokan elmenekültek, köztük a két bibliafordító is. „Akkor – írja Szalkay Balázs ferences krónikájában –, két deák ember ugyanazon Kamenicz városából, tudniillik Tamás és Bálint, némely eszelős emberekkel és asszonyállatokkal összebeszélvén, éjnek idején megszöktek és Moldvába mentek, hol ama két pap a mondott eretnekséget tovább terjesztvén, mind a két szövetség írásait magyar nyelvre fordították . . .”

A királyi hadak, az inkvizítor utasításait követve, keményen tisztogattak, dúltak és fosztogattak, így aztán az egykor virágzó Szerémség szinte kiszolgáltatva állt az előrenyomuló török előtt.

A megtért, a husziták szempontjából nézve hitehagyott, már hajlott korú Kamanci Balászról az utolsó feljegyzés 1478-ból maradt fenn: békebíró szerepet töltött be egy kamanci templomi vitában. Ellentmondásos aklakja regényhőssé is vált (Burány Nándor: Kamanci Balázs, 1977).

KANIZSAI FERENC (Magyarkanizsa, 1879. november 28.–Abbázia, 1914. ?) – „Bácskában, a magyar Gascogneban születtem, Ó-Kanizsán, ezelőtt harminckét esztendővel. Középiszkolába Szegeden és Versecen jártam – Versecen pompások a borok, és van ott egy hegy, a csúcsán várrom –, egyetemre pedig Budapesten és Kolozsvárt. Rajongtam a fizikáért, a geometriáért, de kivált a matezisért. Mérnöknek indultam tehát. Ebből következik, hogy csakhamar otthagytam a műegyetemet, elszegődtem filozopternek, Gyulai Pál még professzorom volt, és tanár akartam lenni. Most pedig – idestova már tíz éve – újságíró vagyok. Nem bántam meg. Roppant szeretem a mesterségemet” – így mutatkozott be a népszerű Modern Könyvtár olvasóinak írónk –

családi nevén Csuka Ferenc – az 1912-ben kiadott Bűntársak című elbeszéléskötetének előszavában, két évvel korai halála előtt.

Életrajzához talán még annyit lehetne hozzátenni, hogy apja Kanizsán mérnökösködött, családi házuk ott volt a valamikori Tűzoltóotthon előtti sarkon, de magához szülővárosához később nem sok kapocs fűzte, bár a legtöbbet kapta tőle: a gyermekkori emlékeket. Rövid élet- és újságírópályája a Szeged, Szabadka, Budapest háromszögben zajlott, amit szó szerint is értenünk kell. Versecet jó boráról tartotta meg emlékezetében, egyik regénye, az 1910-ben kiadott Az apja fia a szegedi korhelykedő éveiről árulkodik, életrajzában pedig a „zajló és viharos szabadkai életmód”-ról tesz említést. A bohém éveknél az 1908-ban kötött házassága vetett véget, ettől kezdve megszapordtak kötetei is.

Minden munkája előbb a lapok hasábjain jelent meg, három regényét is előzőleg az újságok közölték folytatásokban. Az egyik, az Ifjabb Sóti Pál című regénye Szabadka ötödik napilapjában, az 1909-ben indított Délmagyarországban látott napvilágot.

Munkásságára felfigyeltek Budapesten is, de mégis, mintha Szabadkán tartották volna leginkább számon: Csáth Géza már 1907-ben írt a Terka című regényéről a Bácskai Hírlapban, Vajda (Weitzenfeld) József, a szabadkai Hétfői Hírlap szerkesztője 1912-ben állapította meg, hogy „Kanizsai ma a magyar írók között egyike a legtalentusabbikja”, Loósz István irodalomtanár pedig a Bácskai Hírlapban írt kritikát az 1912-ben megjelent, Bűntársak című „novellásfüzetéről”. Kanizsai levélben köszönte meg sorait, s azt is, hogy egyáltalán elolvasta a könyvet, mert „a kriti-

kusok ezt általában nem teszik . . . csak levágják vagy feldicsérik a szerzőt, aszerint, ami érdekükben áll”.

A rövid életű Kanizsai Ferencet – 34 éves korában vitte el a tuberkulózis. Írt még színműveket (Angolok Kanizsán), ifjúsági műveket (Diáknovellák, Pocok Palkó története, Karcsi, a mintadiák kalandjai), de életműve nem bizonyult elég tartósnak, az irodalomtörténetek nem tesznek említést róla, csak a szaklexikonok némelyike jegyzi nevét néhány nyúlfarknyi sorban. Úgy is mondhatnánk, hogy kihullott az idők rostáján.

KAPISZTRÁN JÁNOS (Capestrano, 1386. június 25.–Újlak, 1456. október 23.) – A német eredetű olasz ferences szerzetes, vándorprédikátor és inkvizítor több pápa bizalmasa volt, az ő nevükben vallatott, nyomozott, ítélték. Neve azonban a törökellenes küzdelmekkel, Hunyadi Jánossal és a nándorfehérvári győzelemmel forrt össze.

Kapisztrán János (Giovanni di Capistrano) német, osztrák, cseh és lengyel földön küzdött fanatikusan, tűzzel-vassal az eretnekek, főleg a husziták ellen. Türelmetlensége, vakbuzgalma olyan lángoló volt, hogy saját hittársai számára is veszélyt jelentett. A pápák ugyan felhasználták képességeit, de maguktól távol tartották. Az uralkodók több országból kiutasították, így Csehországból is.

Vidékünkre már aggastyánként érkezett, csaknem hetvenéves volt. 1455-ben térítette a bánáti román parasztokat, 1456-ban pedig Dél-Bácskában szervezte a keresztes hadakat. Ez évben a török szultán hatalmas sereggel közeledett Nándorfehérvár, a mai Belgrád felé, amelyet Szilágyi Mihály kapitány védett gyenge erővel, mindössze néhány ezer katonával. Kapisztrán János buzgósgága nyomán azonban nagyobb sereg

verődött össze, s ők, Hunyadi János vezérlete alatt, az ostromlott vár védőinek segítségére siettek.

A mintegy 80 000 főre duzzadt védőereg kevés zsoldosból, sok parasztból, jobbágyból regrutálódott, s felszerelésük is gyenge: karddal, doronggal, parittyával, botokkal, kövekkel, forró szurokkal védekeztek e túlerővel szemben. A török keményen szorongatta őket, már-már behatolt a falak mögé, amikor Kapisztrán János gyújtó szavai új erőt öntöttek a csüggedő védőkbe, visszaszorították a támadókat, a zsákmányolt ágyúkkal megrítkítették soraikat, majd csúfosan megfutamították őket. Győzelmük olyannyira teljes volt, hogy a török az elkövetkező hatvan–hetven évben még csak nem is gondolhatott a hódító hadjárat folytatására.

Kapisztrán János, akárcsak Hunyadi János, a győzelem után pestisjárvány áldozata lett. Hetvenéves korában, az újlaki ferences kolostorban halt meg, s ott is temették el. Sírja csakhamar zarándokhely lett, aminek a szerémségi egyházi és főúri körök egyre nagyobb jelentőséget kívántak adni: egyrészt azért, „hogy aki életében a török legyőzője volt, az halálában is rettegésük legyen”, másrészt pedig, hogy nevében küzdjenek az erős szerémségi eretnekmozgalom maradványai, Kamanci Balázs és Bálint papdeák bujdosó hívei ellen. Ennek a szolgálatában állt egy korabeli, latin nyelvű okmány is, amely Újlak város jegyzőkönyve a Kapisztrán János sírjánál történt csodákról 1460-ból címet viselte. Ez a nyolcvanas években magyarul is megjelent, Hegedüs Antal fordításában, Újlak város 1525-ből való jogkönyvével együtt (Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon, Forum, 1983).

A száznyolcvannyolc csodát lajstromozó okmánynak az volt az eredeti indíté-

ka, hogy kieszközölje Kapisztrán János szentté avatását. Erre csak háromszáz évvel később került sor, amikor az inkvizítor, a kegyetlen vizsgálóbíró alakja már elhalványult, a törökverő hős képe pedig eszményien felmagasztosult.

KARACSAY FEDOR (Voloszánska, 1787. október 3.–Teherán, 1859. július 2.) – Örök életében katonai szolgálatot teljesített, de emlékét – teljes nevével és címével: gróf voloszánskai Karacsay Fedort, császári lovassági ezredest, egy régi, kaukázusi eredetű, a hegyi tatárokhoz (karacsajokhoz) tartozó család sarját – mégse a fegyverforgatás őrizte meg, hanem a művészettörténet. A régebbi lexikonok és szakmunkák német nyelvű katonai kézikönyvek, továbbá etnográfiai, pedagógiai munkák szerzőjeként és útirajzíróként is emlegetik, de főleg festőként tartják számon. Így a legújabb, négykötetes Művészeti lexikon szerint „több katonai és etnográfiai művet írt, amelyeket maga illusztrált; akvarelleket és miniatűr arcképeket is festett”. Lyka Károly egyik munkájában azt mondja róla, hogy „néprajzi és katonai litográfiákat” készített. Szinyeyi József a Magyar írók élete és munkái című tizennégy kötetes lexikonában részletesen felsorolta műveit, életpályájának fontosabb fordulóit.

A legújabb kutatások (Cveto Fisković művészettörténész, akadémikus; Jefto M. Milović történész) erről az érdekes emberről még árnyaltabb képet festettek, olyan adatokat tártak fel, amelyekről az egyébként igen jól értesült Szinyeyi sem tudhatott. Így a Monarchiához tartozó Kotor városparancsnokaként részletes jelentéseket küldött a bécsi udvarnak Crna Gora belső helyzetéről. A bécsi levéltárból előkerült, 1835 és 1838 között írt titkos iratok

egykor a nagyhatalmi érdeklődést elégettették ki, ma pedig forrásértékű adatokat szolgáltatnak Crna Gora korabeli történetéhez.

A levéltárban megtalálták még Karacsay Crna Goráról kézzel írt könyvének eredeti, 369 oldalas példányát is. Ez 1839-ben erősen cenzúrázva jelent meg, mivel Crna Gora a török birodalom érdekövezetébe tartozott, s ezt a bécsi udvar nem kívánta kétségbe vonni egy igényes, teljességre törő könyv megjelentetésével. A Karacsay-mű nemrégiben a Crna Gora-i Tudományos Akadémia kiadásában eredeti terjedelemben jelent meg, és sok ismeretlen vagy kevésbé ismert adatot tartalmaz a Njegoš-korabeli Crna Goráról – népeletéről, kereskedelméről, művelődési életéről, kormányzási módjáról. Karacsay könyvének megírása során közvetlen segítséget kapott a montenegrói fejedelemtől, sőt portréját is elkészítette. Henger alakú, kendővel körülcsavart fõveg-gel ábrázolta, úgyhogy Nje-goš inkább egy török basára hasonlít, mintsem európai államfőre, pravoszláv főpapra.

Újabbán előkerült egy száz lapot tartalmazó, színes látképekből álló, fűzött albuma is, amelyben megőrizte a Kotori-öböl és a zadari partok közötti városokról és halászfalukról készített vedutáit. Az akkor ötvenéves ezredes akvarelljei az ábrázolt helységek mesteri hűséggel elkészített távlati ábrázolásai. Színpadikulisszákra emlékeztetnek, s rendkívül pontosak. Ha az épületre báboskorlással szegélyezett balkont vagy sátor tetős erkélytornyot festett, akkor mérget lehet rá venni, hogy ez a valóságban is így volt. Így aztán rendkívül sok adatot nyújt a műemlékvédelemnek az épületegyüttesek, városrészek korhű helyreállításához.

Karacsay Fedor vedutafestő és literátor újabban előkerült művei tehát fontos művelődéstörténeti adatokat nyújtanak a Njegoš-korbeli Crna Gora és a múlt századi dalmát tengerpart egyes részeinek jobb megismeréséhez.

A nyugtalan katonatiszt nyugdíjazása után, jóval túl a hatvanon, perzsa szolgálatba lépett, 1854-ben, tábornoki rangban, a perzsa hadsereg vezérkari főnöke lett. Titkos szándéka az volt, hogy tanulmányozás tárgyává teszi ősei-nek, a kaukázusi karacsajoknak történetét és életmódját. Csak a teheráni levéltárak a megmondhatói annak, hogy ezt az elképzelését hogyan tudta megvalósítani az alatt a néhány év alatt, amely még megadatott neki.

KARL MIKLÓS (Muzslya, 1931. augusztus 4.–Muzslya, 1991. szeptember 17.) – A bánági francia telepesek előbb elnémetesedett, majd elmagyarosodott leszármazottja. Földműves nagyszülei Muzslya megalapításakor, 1890-ben, Nagybakácsról költöztek az új telepre. A nagybakácsiak voltak egyébként a legnépesebb letelepülők (51 család) a szajániak (155) és a lőrincfalvaiak (73) után. Apjának már jól menő, vásárra dolgozó kézműipara volt: csizmát, papucsot, fűzős és szöges bakancsot árult „búcsús” sátrában. Mind a négy gyereket kitaníttatta. Karl Miklós Muzslyán és Becskereken járt iskolába, majd a szabadkai tanítóképzőben diplomázott. Pályáját Bocsáron kezdte „néptanítóként”, de két év múltán visszakerült szülőhelyére, ahol éppen akkor, 1951-ben alakult át a négyosztályos, magyar tannyelvű elemi nyolcosztályossá. A feltételek ugyan nem voltak meg, de az akarat annál nagyobb volt, ösztönzőleg hatott a hiányzó szakelőadók gyorsabb képzésére. A korszellem lendülete, a

népi szolgálat igénye hajtotta továbbképzésre Karl Miklóst is: beiratkozott az újvidéki Pedagógiai Főiskolára, s két év múltán Muzslya első történelemtanáraként tért haza.

Nagy lendülettel állt munkába az iskolában és az iskolán kívül is. Hat évig volt a tízezer lelket számláló muzslyai helyi közösség elnöke, azaz az előljárásság feje, a falusi bíró, tizenhárom éven át pedig, 1966-tól 1979-ig, a zrenjanini (nagybecskereki) képviselő-testület tagja. Több éven át, elnökként és edzőként, vezette a helyi labdarúgóklubot. Közben húsz éven át a Magyar Szó tudósítója is volt.

Nagy bánata, hogy a magyar történelmet csak kevés óraszámiban taníthatta, de azért megtalálta a módját, hogy diákjainak többet nyújtson, mint amennyit a tanterv előírt. Ezzel kihívta maga ellen az „igazhitű” kollégákat, áskálódtak ellene. „Bűneit” csak szaporította azzal, hogy a „liberalizmus” idején teljes erejével támogatta az ország demokratizálódásáért indított mozgalmakat. Amikor ezek a törekvések a hetvenes években kudarcot vallottak, s a dogmatikus erők újra felülkerekedtek, őt is háttérbe szorították, magyar nacionalistaként megbélyegezték. Keményen védte igazát, mire ellenlábasai perbe fogták, s a szabálysértési bíróság verbális delictum, azaz szóban elkövetett bűntett címén két hónapra elítélte, amit ő le is töltött a zrenjanini börtön 10 099 számú rabjaként.

Kiszabadulása után állás nélkül maradt (politikai alkalmatlanság címén mondtak fel neki), majd rokkantként nyugdíjazták. A meghurcoltatás elkeserítette, már-már megtörte, de mégis talált magában annyi erőt, hogy megírja Muzslya százéves történetét, amelynek anyagát harminc éven át gyűjtötte (Dú-

lőutak szorgos népe, Forum, 1990). Bár a könyv inkább a dokumentumok és a Muzslyáról szóló híradások gyűjteménye, mintsem monográfia, de azért mégis hézagpótló munka, egy kései bánási telepés község történelmének fontos és megkerülhetetlen forrása.

Karl Miklós a Bánáti Híradó hasábjain éveken át nagy rendszerességgel jelentette meg írásait Muzslya népszokásairól, népéletéről. Ezeket korai halála előtt kötetbe rendezte, de kiadására nem került sor: kéziratban maradt.

Hányatottságának éveiben hivatalosan nem hívták meg volt diákjainak szokásos tízévi találkozóira, de ők minden alkalomkor, szinte tüntetően, háza elé vonultak, s zeneszóval köszöntötték, ami nem kis elégtétel volt az elszenvedett megaláztatásokért.

KÁRMÁN JÓZSEF (Újverbász, 1825. január 21.–Újverbász, 1915. március 26.) – Egy XVIII. századi, a parlagi kisnemességből felemelkedő losonci értelmiségi család bácskai ágához tartozott a verbászi Kármán József. Címerpajzsuk alján, a kiemelkedő szürke sziklás halmon kék mezű kar könyököl, írottatartva. A rokonságból két azonos nevű férfiú vált híressé: a nemességet szerző id. Kármán József, az egyházi író és a református püspök, meg fia, az „ízletes irályú” ifj. Kármán József, az Uránia folyóirat elindítója, szerkesztője és szinte egyedüli munkatársa, a magyar szentimentális széppróza legjobb művelője.

A mi Kármán Józsefünk öregapja, a püspök Kármán József testvére még a Fehér megyei Diósjenőn lelkészkedett, apja viszont a XIX. század elején a Délvidékre költözött, s átvette a csatorna parti mezőváros gyülekezetének lelki gondozását. Alapos családi nevelésben

részesült, az algimnáziumot helyben és Halason fejezte be, filozófiát, jogot és teológiát pedig a kecskeméti kollégiumban tanult. 1846-tól a lovasberényi iskolában akadémiai rektorként működött, s az ottani nemzetőrök választott kapitányaként vonult hadba 1848-ban. Részt vett a kishegyesi és a szőregi csatában. A bukás után néhány hónapig apja mellett káplánkodott, majd tudásvágytól hajtva, felment Pestre. Előbb ügyvédbojtár volt, majd segédbíróként az újvidéki járásbíróságra került. 1854-ben, apjának halála után, a verbásziak kérelmére és anyjának unszolására újra papi pályára lépett. Fél évszázadon át volt evangélikus lelkész Újverbáson, s amikor 1905-ben működésének évfordulóját ünnepelte, az író és a művészi érdemek jutalmazására alapított Koronás Arany Érdemrenddel tüntették ki.

Kármán József egykönnyes író volt. A babonáról című kötete 1877-ben jelent meg Zomborban. Egy tanító és egy földműves párbeszédét rögzítette benne, didaktikus hangon, a helybeli hiedelmekről. A népelet kutatója azonban ma is haszonnal forgathatja. Bordás Győző, a Fűzfásíp című regényében (Újvidék, 1992) egyik papszereplőjének a szájába ezeket a szavakat adta: „Nálam nem konfirmálhat úgy senki sem, hogy ne ismerné Kármán József urunk A babonákról című könyvét. Minthogy azt a mi emberünk írta, itteni szokásokról . . .”

Kármán több egyházi és világi lapban is közreműködött. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban például az első boszniai protestáns egyházzól írt, a Vasárnapi Újságban (1856) pedig szabályos helyszíni riportot közölt egy „két öles szélességű” csatorna építéséről, amely „arra való, hogy a veprováci, keresztúri határból a csatornába vezesse a talajvi-

zet . . .” Az építőket egy vasárnap délután kereste fel, s részletesen beszámolt a munkások életkörülményeiről („mintegy negyven gallyakból rakott kunyhócskát olvastam meg”), a békekről, s arról is, honnan érkeztek, milyen járművel, hogyan voltak felöltözve.

Egyházi feladatainak is mindig lelkiismeretesen eleget tett, és ezenfelül szóban és írásban beszámolt híveinek nyugat-európai útjairól, könyveket kölcsönözött magánkönyvtárából, óvodát alapított, a verbászi gimnáziumban díjtalanul elvállalta a történelem tanítását. A művelődés apró lángjait gyűjtögetta, a buzgó vidéki értelmiségi élő mintaképe volt.

KÁRMÁN PÁL (Újverbász, 1820. augusztus 7.–Torzsa, 1913. szeptember 7.) – A losonci Kármán család jelentős szerepet töltött be a Felvidéken a XVIII. században: Kármán András a debreceni és a sárospataki nagy kollégium mellett létrejövő fontos középiskolák közül a losoncit építette ki annak rektoraként; id. Kármán József losonci lelkész volt; ifj. Kármán József az Uránia folyóirattal, a Fanni hagyományai című napló- és levélregényével és A nemzet csinosodása című művelődési programjával vált a XVIII. századi irodalom országos alakjává.

A család egyik tagja a XIX. század legelején Újverbászon telepedett le, s utódai már a Délvidék egyházi és művelődési életében jeleskedtek. A Kármán-dinasztia bácskai ágának megalapítója id. Kármán Pál református alesperes volt, akinek mind a három fia Verbászon jött a világra: Pál volt az elsőszülött, Kármán József, írogató református lelkész-ként vált ismertté (A babonáról, 1877); a legfiatalabb, Lajos, ügyvédi pályára lépett, országgyűlési képviselő lett, ot-

tani beszédeit több füzetben jelentette meg, s jogi szakmunkákat is írt.

Kármán Pál a családi hagyomány szerint református egyházi lett. A gimnázium alsó osztályait szülővárosában, Verbászon fejezte be, a felső osztályokat pedig Kecskeméten és Debrecenben. Ebben az utóbbiban végezte el a teológiai tanfolyamot is, 1841-ben a feketicsi (Bácsfeketehegy, Feketeegyház, Feketics) egyházi iskola tanítója lett. A papi vizsgát Pesten tette le 1845-ben, s ettől kezdve segédlelkészként a baranyai Várदारócon (Vardarac, Horvátország), Moravicán, Cegléden és Kecskeméten teljesített szolgálatot. Pappá 1849-ben avatták fel, s ilyen minőségben Izsákra és Pócsmegerre került, 1861-ben pedig Torzsára. Egyházi működése sikeres volt, úgyhogy 1872-ben az alsó-baranyai-bácsi egyházmegye alesperessé, 1881-ben pedig főesperessé választotta. Hajlott korára való tekintettel 1887-ben lemondott a főesperesi tisztségről.

Kármán Pál a XIX. század második felében, a szabadságharc utáni elnyomás és a kiegyezést (1867) követő liberalizmus korszakában volt ereje teljében, de megérte a kibontakozó nacionalizmus éráját is. Az önálló nemzeti lét feltételeinek helyreállításáért küzdött a fővárosi lapokban megjelent vezércikkeiben és tárcáiban, írásainak éles hangneme miatt olykor gondot is okozott a szerkesztőknek és szerkesztőségeknek. Az egyik egyházi lapot az ő cikke miatt kobozták el.

Az egyházi lapokban egyébként az egyházak egyenjogúságáért is sikraszállt, illetve rámutatott azokra az előjogokra, amelyeket a katolikus egyház élvezett a protestánsok kárára. Szembeszegült az 1855-ben meghozott protestáns pátenssel, amellyel a császári hatóság valójá-

ban a protestáns egyházi autonómiát kívánta megnyirbálni, illetve meg is szüntetni. A sorozatos tiltakozások után a pátenst 1860-ban visszavonták, de a hatósági megkülönböztetés a gyakorlatban megmaradt. „Papíron vallásegyenlőséget olvasunk ugyan – írta az egyik református történész még 1907-ben is –, de azért, ha a hivatalos államot nézzük: akárcsak Spanyolországban volnánk!” Az egyik egyházmegye élén álló főesperesként 1881 végén, Debrecenben részt vett az alkotmányozó református zsinaton. Ekkor vezették be azokat a szervezeti formákat, amelyek ma is érvényben vannak, így a központi szervként megalkotott, tízévenként összeülő zsinatot és az egyetemes konventet, amely korlátozott hatalommal képviseli az országos egyházat a zsinati tevékenység szüneteiben. Szervezeti szempontból voltaképpen ettől fogva beszélhetünk magyar református egyházzól. Kármán Pál két könyvet jelentetett meg: az egyikben a kiegyezés utáni nemzeti lét feladatairól és távlatairól értekezett (A magyar nemzet jelene és jövője, 1868), a másik pedig egy bölcséleti tanulmány (Anyag és szellem, 1895). Néhány munkája kéziratban maradt.

KARÁTSONYI LÁSZLÓ (Temesvár, 1806. április 19.–Nagybecskerek, 1869. július 24.) – A család az erdélyi őrménységéből szakadt ki, Szamosúj-várból érkeztek Beodrára (ma Novo Miloševo), miután egyik meggazdagodott ősük ott 18 000 holdas birtokot vásárolt a kincstári puszták 1781. évi bécsi árverésén, s hozzá még nemesi kutyabőrt is. A família 1858-ban két ágra oszlott: nemesire és grófirra. Ekkor Karátszonyi Guidó, a 48-as beállítottságú család tilalma ellenére elfogadta a felkínált osztrák grófi címet, s Beodrát

elhagyva, fényes udvartartást rendezett be a temesi Bánlakon (Banloc, Románia), majd Bécsben és Budapesten is. A nemesi ág az ősi fészekben, Beodrán maradt. Nos, ennek a „nemzeti” szárnyának egyik jeles képviselője volt Karátszonyi László. A jogi képesítést a pozsonyi jogakadémián szerezte, utána mindjárt Torontál vármegye szolgálatába lépett, erre már születésénél fogva is jogos volt. 1827-ben nevezték ki szolgabírónak. A közigazgatás, Mikszáth Kálmánnak egy későbbi meghatározása szerint a legkönnyebb dolog a világon: „Látni kell tudni és parancsolni, ez az egész” – mondja. Karátszonyi László tanulóévei zavartalanok voltak, emellett sokat utazhatott is Európában és Afrikában, mivelhogy anyagi helyzete ezt lehetővé tette. Harmincéves korától azonban már nagyobb szerepet töltött be a vármegye életében: 1836-ban kinevezték főszolgabírónak, 1840-ben már második alispán, 1843-ban országgyűlési követ, 1845-ben alispán. 1848-ban az első független magyar kormány kinevezte Torontál vármegye főispánjává, de őt is, meg a megyei tisztikart is elsőporthe a szerb felkelés, úgyhogy csak a tavaszi hadjárat, azaz a megye felszabaddítása után foglalhatta el hivatalát. A bukás után visszavonultan élt beodrai birtokán, csupán az 1845-ben megalakult tiszai ármentesítő társulat elnöki tisztét tartotta meg, de ott is kormánybiztost ültettek a nyakába. A bécsi udvar 1860 októberében kiadott diplomájában, bizonyos megszorításokkal, helyreállította a megyei önkormányzatot, azaz a Délvidék megyésítésével felszámolta a Szerb Vajdaságot és a Temesi Bánságot. A király Torontál megye élére az egykori 48-as főispánt nevezte ki, aki tisztségét 1861-től 1869-ig töltötte be, vagyis haláláig. Megtartotta posztját

az 1867-es kiegyezés után is, ami azt jelenti, hogy felettesei szemében igen megbízható főtisztviselőnek minősült. Egyik sajátos munkaterülete a vízgazdálkodás volt: a Tisza szabályozásának nagy munkája ugyan két kiváló vízmérnök, Katona Antal és Képeßy József nevéhez fűződik, de nem mellékes körülmény az sem, hogy ez Karátsonyi László főispánsága alatt, olykor közvetlen irányításával történt. Ő volt ugyanis az 1858-ban, a marosi és a tiszai ármentesítő társulat egyesítésével létrejött Tiszai VI. Folyamosztály 2. Építészeti Egyletének elnöke, amely része volt a Bach-korszak letűnése után újjáalakuló Tiszavölgyi Társulatnak. Áldásos tevékenységének sok részletét az Építészeti Egylet jegyzőkönyvei, meg a szétszórt, de azért részben hozzáférhető irattárának egyéb anyagai őrzik. Így a lehető legnagyobb mértékben, hivatali tekintélyének súlyával támogatta Katona Antal vízmérnök 1867-ben keltezett beadványát, amelyen feltárta Szeged veszélyeztetett helyzetét, és javasolta egy körgát építését, hogy a veszélyt elhárítsák. A javaslatot sajnos nem vették komolyan, úgyhogy 1879 tavaszán kíméletlenül bekövetkezett a katasztrófa: Szegedet elnyelte a víz . . .

Karátsonyi László Nagybecskereken halt meg, de a beodrai templom alatt, a családi kriptában temették el. A fehérre meszelt falban emeletesen elhelyezett sírkamrák egyikében, az ősök mellett . . .

KATONA ANTAL (Mezőszentgyörgy, 1816. április 27.–Szeged, 1881. április 16.) – Kincstári és víztársulati mérnökünk a torontáli vízmentesítési hagyományok kiváló folytatója volt a XIX. század második felében, meg a vízhasznosítás, az öntözéses gazdálkodás ma is időszerű eszméjének úttörője. Benne az

okos és körültekintő természetátalakítót tisztelhetjük. Nem kis büszkeséggel írhatta le, hogy „nekünk . . . midőn nagy Széchenyink felrázó szava mozgást öntött a Tisza völgyében, már hullámmzó kalászkok ingatag töltésövezte rónáinkon”.

Pesten, az Institutum Geometricumban nyert mérnöki oklevelet 1841-ben. Eleinte gyakornok a kor nagy vízmérnöke, Beszédes István mellett, majd, 1843-ban, a becsei Tiszai Koronakerület mérnöki posztjára került. Ettől kezdve, élete végéig, az Alsó-Tiszának hol az egyik, hol a másik partján működött.

1855-ben hatalmas árvíz pusztított Észak- és Közép-Bánátban, mintegy 500 000 hold termőföld került víz alá. E katasztrófa után alakult meg a Tisza és a Maros szögében a Felső-Torontál Ármentesítő Társulat, amelynek élére az akkor már ismert vízmérnököt, Katona Antalt hívták meg. Ő ezt mintaszerűen megszervezte, az ország egyik vezető társulatává fejlesztette. A törökkanizsai mérnöki hivatalban dolgozó kartársaival együtt, 1860–67 között 500 000 hold területen felméréseket végzett, elkészítette az ártéri telekkönyveket. Hatalmas, korát megelőző vállalkozás volt ez, mivelhogy az ártérfejlesztést csak az 1885-ben hozott vízügyi törvény tette kötelezővé. Ennek a munkának nemcsak irányítója, hanem közvetlen részvevője is volt, s eredményeinek szellemi összefoglalója. Nézeteit, tapasztalatait egyik szakkönyvében összegezte (Torontál megye vízrajzi ismeretei, Kecskemét, 1867). Az árvédelemmel és az ármentesítéssel egy időben már akkor sikraszállt a csatornázás és öntözés mellett, ma úgy fogalmaznánk, hogy a komplex vízgazdálkodás híve volt abban a korban, amikor ez a fogalom még meg sem született. „A víz korlátozása-

ban és minden cseppjének tetszés szerint felhasználásában” látta a modern vízgazdálkodás alapját. Gondolatait egyik-másik könyvében fogalmazta meg (Altiszavidékünk vízmentesítésére vonatkozó alapeszmék, 1872).

Derekas munkájának egyik fokmérője az is, hogy csaknem negyed századon át, amíg a víztársulat élén állt, nem volt nagyobb árvíz a Tisza–Maros szögében. A csatornázásra vonatkozó tervei azonban csak száz év múltán, a Duna–Tisza–Duna-csatorna bánáti részének elkészítése után valósultak meg, öntözési tervei viszont még ma is a jobb napokat várják. Pedig ezen a téren sem épített légvárat. „Ne gondolja senki sem – írja –, hogy én mesterséges rizsföldek vagy műkaszálók felállítását fogom öntözési javaslataim alapján megyénk területén kilátásba helyezni . . .” Kezdetnek, igen reálisan, 5–10 000 holdnyi területet kíván az öntözésnek alávetni, amely majd „mintául szolgál”, és amely majd „összehasonlítási kulcsot ad a régibb és az újabb jövedelmi tételekhez . . .”

A torontáli főmérnök kivételes műszaki képzettségére vall, hogy tizenkét évvel a szegedi árvízkatasztrófa bekövetkezése előtt világosan látta a veszélyt, írásban többször is követelte mind a kormánytól, mind a várostól a tervszerű védintézkedéseket – így egy körgát építését is –, de javaslatai süket fülekre találtak.

Katona Antal mindvégig a Felső-Torontál Ármentesítő Társulat főmérnöke volt, jóllehet 1872-től Újszegeden lakott, ott rendezte be mérnöki irodáját, s ott is halt meg, hatvanöt éves korában. Részletes életrajzát e könyv szerzője írta meg (Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban, Forum, Újvidék, 1993).

KAUPERT PÁL (Zenta, 1933. szeptember 6.–Zenta, 1999. február 13.) – Ezer szállal kötődött szülővárosához, mint minden zentai. Őszinte ragaszkodása már-már megható volt: innen indult, minduntalan vissza-visszatért, s itt töltötte utolsó remete éveit is karikatúristaként.

A zentai gimnáziumban érettségizett 1953-ban, rajztanára Ács József volt, az érettségi tabló diák- és tanárkarikatúrái láttán pedig B. Szabó György méltatta és biztatta. Mégsem a képzőművészeti főiskola irányába tájékozódott, hanem a rokon jellegű építészeti kar felé, előbb Zágrádba, később Belgrádba (1953–1957). Közben mindig kéznél tartotta – rudacskában vagy üvegben – a tust, a tollat, később pedig a rostirónt, s rendületlenül készítette a krokikat, a gúnyrajzokat (sohasem bántóakat) társairól, tanáraitól, ismerőseiről.

A Magyar Szóban 1956-tól jelentek meg karikatúrái, a szerkesztőség már a következő évben állandó munkára alkalmazta az akkor már a lapnál dolgozó Ács József tanácsára.

Az akkoriban újdonságként ható, szöveg nélküli karikatúrákat művelte, e műfaj mesterévé képezte magát. A köznapi embereket helyezte képtelen helyzetekbe, s ezzel váltott ki mosolyt (egyik figurájával felhúzatta a homokórát; a szabótól elfut a háromlábú próbababa; egyik hőse hőzentrágerre járó fűgefalevelet visel; a klotyóba belépő embert mennyezetre szerelt WC fogadja; a mozdony kerekeit vasutas pumpálja; két pad a parkban: az egyikén két bevéssett nyíllal áttört szív, a másikon egy pólyás). Ilyen jellegű rajzokból állt össze első albuma is (Karikatúrák, 1969). Néhány jellegzetes, kifejező vonással pompás karikatúrákat rajzolt az ismert emberekről, ezek a vajdasági gúnyrajz tartós értékei.

A naprakész, a napilap által annyira igényelt, a hazai és a világeseményekre azonnal reagáló karikatúrák esetében már nagyobb gond volt.

Kaupert Pál (1971–1973 között külföldön tartózkodott: szabad művészként, tervezőként dolgozott Heidelbergben, Rotterdamban, a München melletti Karlsfeldben, bedolgozott két hamburgi lapba is. Munkatársa volt a müncheni *Vagyunk* című emigráns lapnak. A Magyar Szó szerkesztőbizottsága a politikai menekültek e sajtószervében való közreműködése miatt nem támogatta újbóli felvételét.

Karrierjét végül is a szabadkai *7 Nap*-ban folytatta, mivelhogy a szerkesztőség helyt adott egy befolyásos intézmény diszkrét protezsálásának. Csaknem húsz évet töltött a redakcióban, köztük azokat az éveket is, amelyekben kétségbeesett küzdelmet vívtak a valamivel nagyobbacska sajtószabadságért, s a nyakukra ültetett, rezsimhű főszerkesztők ellen. Innen is ment nyugdíjba 1993-ban, visszavonultan, a világtól elzárta élte le utolsó éveit az örökös menedékhelyén, Zentán, a családi házban, a díjak sokasága között (Bronz Pálma, Nemzetközi Karikatúraszalon, Bordighera, 1965; I. Jugoszláv Humorfesztivál, Budva, 1968, második díj; Arany Sellő, a II. Jugoszláv Humorfesztivál első díja, Budva, 1969 [a Jugoszláv a Holdon című karikatúrájáért]; ezüstserleg, V. Nemzetközi Humorbiennále, Tolentino, 1969; A szatíra a békeharcban c. fesztivál ezüstérme, Moszkva, 1969; Az Ippocampo Humorfesztivál ezüstérme, Vasto, 1970; a karikatúrabien-nále ezüstplakettje, Vercelli, 1975, az olasz kulturális minisztérium aranytrófeája, Vercelli, 1986; a karikatúrabien-nále különdíja, Zenica, 1987; a karikatúrabien-nále aranyérme, Vercelli, 1988,

az I. Nemzetközi Karikatúrafesztivál bronzérme, Budapest, 1990).

Kaupert Pál még két karikatúraalbumot jelentetett meg (Szexy, 1970; Fej nélkül, 1972), s több könyvet is illusztrált.

KÁZMÉR ERNŐ (Máramarossziget, 1892. október 5.–Pancsova, 1941. június ?) – Esszéíró, a Szirmai Károly szerkesztette *Kalangya* állandó kritikusa, „a népek kultúrájának lelkes közvetítője” volt. A *Hét* és a *Nyugat* munkatársaként Budapesten kezdte irodalmi pályafutását, amely aztán, a Tanácsköztársaság bukása után, két utódállamban bontakozott ki: először Csehszlovákiában, majd később Jugoszláviában.

Nem sok szerencséje volt a befolyásos irodalmi szerkesztőkkel: a Felvidéken Gömöri Jenő nem fogadta be a *Tűz* folyóirat munkatársai közé, a Délvidéken, alighanem a fönti hatására, Szenteleky Kornél tartotta őt távol a *Kalangyától*, ami aztán megpecsételte pályáját. Liberális szellemű, a nemzetit és a helyi jelleget olykor lebecsülő világpolgár volt, emellett tehetséges és termékeny is, s az ilyeneket sehol sem szeretik túlságosan. Jugoszláviába a harmincas évek legelején érkezett, egy cseh fakereskedelmi vállalat képviselőjeként dolgozott Zágrábban, Dubrovnikban és Belgrádban. Megtanult szerbül és horvátul, s mindent igyekezett bekapcsolódni az irodalmi életbe. Zágrábban lexikonok készítésében vett részt, magyar szerzőket fordított horvatra, Belgrádban tanulmányokat írt a szerb írókról, bemutatta őket, fordította könyveiket, de olykor a horvát, szlovén és bolgár írók műveit ültette át szerbre.

Megérkezésétől kezdve vezető külső munkatársa a szabadkai *Naplónak*, Szenteleky halála után pedig a *Kalangya* sokat szereplő kritikusa. Olvasói él-

ményeiről rendszeresen beszámolt a budapesti, a pozsonyi és a kolozsvári lapoknak. Azt mondhatnánk, hogy egy pillanatra sem vette le szemét az európai, ezen belül pedig a közép-európai és az utódállamok irodalmáról és az erdélyi és a magyarországi literatúráról sem. A jugoszláviai magyar irodalomra nem sok figyelmet szentelt. „Vajdaságban megjelent könyvről sohasem írt” – panaszolja Majtényi Mihály irodalmi emlékezéseiben (Szikra és hamu, 1963), aki nálunk alighanem először idézte fel a csaknem elfelejtett író alakját. Ezt a tévhitet azóta megcáfolta Vajda Gábor (Kázmér Ernő szellemi arca, 1980), de maradt a gyökértelenség vádja, a számonkérés, hogy „előkelő idegenként” tekintett az itteni kisebbségi közegre, szellemi képviselőire, s nem vállalta a hűség és szolgálat szerepét. „Szívembe benne maradt a Szenteleky által belém ültetett tüsök, hogy Kázmér sohasem szerette ennek a tájnak magyar irodalmát” – írja Majtényi idézett könyvében. Hogy, hogy nem, emléket legjobban mégis az az irodalom őrzi, amely annak idején elszigetelte, vagy csak részben fogadta be, és amelyet Kázmér Ernő dacból vagy esztétikai szempontok miatt jó részt kirekesztett az egyébként szerteágazó érdeklődési köréből. Kázmér Ernő alakja, a maga összetettségében, a már említett Majtényi-könyv és a Vajda-monográfia lapjain kívül Herceg János emlékezéseiben (Előjáték, 1975), Bori Imre (A jugoszláviai magyar irodalom története, 1968, 1998) és Utasi Csaba (Irodalomunk és a Kalangya, 1984) irodalomtörténeti munkáiban él tovább. Sajnos rendkívül gazdag kritikai munkásságából sem a két háború között, sem utána nem jelent meg egyetlen válogatás sem, így aztán egy-könyves író maradt (Idegen partok, kritikák, Békéscsaba, 1917).

Kázmér Ernő alapvető életrajzi adatait is sokáig homály fedte. Vajda Gábor csak annyit közölt, hogy „Pozsony környékén született 1892-ben és Vajdaságban veszett nyoma 1941-ben.” Az Életrajzi Lexikon harmadik kötetének adatai is pontatlanok: „Budapest, 1892–Belgrád, 1941. ápr.” Pázmány László 1984-ben hívta fel a figyelmet arra, hogy Gulyás Pál írói lexikonának kézirata között található egy 1919-ből származó Kázmér Ernő önéletrajz, amely pontosan feltünteti a születés helyét és dátumát. Majtényi Mihály hivatkozik Korom Tiborra, aki 1941. április 9-én, tehát Belgrád bombázása után menekülteként találkozott vele a debelyácsi községházán. A németek április 12-én elfoglalták Bánát egész területét, s Kázmér (Klein) Ernőt mint zsidót és csehszlovák állampolgárt, őrizetbe vette. Hermál József munkásmozgalmi aktivista júniusban még együtt raboskodott vele Nagybecskereken, de miután Németország június 22-én megtámadta a Szovjetuniót, őt kényszermunkára toloncolták, Kázmért pedig a többi zsidóval együtt Pancsovára szállították, ahol létrehozták az első bánáti koncentrációs tábor. Kázmér Ernő a legelső áldozatok között lehetett.

KECK ZSIGMOND (Cservenka, 1861. június 17.–Cservenka, 1944. augusztus 26.) – Egy régi református lelkészfamília leszármazottja, akinek ősei nagyobb részét két német településen teljesítettek szolgálatot: a Tolna megyei Gyöngön és a bácskai Cservenkán. Az első Keck (Johann Jakob Keck) még Mária Terézia korában, 1764-ben, a németországi Herbornból költözött Magyarországra. Az ő utódai lelkészkedtek csaknem 200 éven át a mi tájainkon is, ezt a családi hagyományt az ifjabb Zsig-

mond szakította meg, aki ugyan egy ideig Zomborban és Szabadkán lelkészkedett, de 1944-ben kilépett, és Kek néven az akkor induló Magyar Szó főszerkesztői posztjára került.

Az idősebb Keck Zsigmond Cservenkán járt a helybeli zsidó elemibe, Hala-son volt cserediák (ott tanult meg magyarul), Zomborban fejezte be a gimnáziumot. Teológiai tanulmányait Pesten kezdte meg, majd Bécsben és Utrechtben folytatta, „a kedves Hollandiában”, ahogy leányának, Keck Emmának feljegyzései szerint az országot nevezte. Rövid ideig Amszterdamban és Elberfeldben káplánkodott, ez utóbbi egyházközségben Hermann Friedrich Kohlbrügge híres egyházi író lett.

Mielőtt végleg letelepedett volna Cservenkán, segédlelkészként dolgozott Újsóvén (Ravno Selo) és Kórógyon, nyolc évet pedig missziós lelkészként szolgált a kelet-szerémségi Újbánovcén (Banovci novi na Dunavu).

A XIX. század utolsó harmadában a történelmi egyházak egyre nagyobb figyelemmel kísérték a kivándorlás jelenségeit, de a belső migráció, az ezáltal létrejött szórványok kérdését is, azzal a szándékkal, hogy a nemzet testéről levált részeket, így a szlavóniai és szerémségi magyarságot is, lelki gondozásban részesítsék. A Strossmayer püspök vezette egyházi hatóság azonban hallani sem akart a magyar, illetve magyarul tudó papok alkalmazásáról, mint ahogy elzárkózott a magyar iskolák létesítése elől is. Ez a kérdés akkor robbant ki teljes súlyával a magyar közéletben, amikor 1898-ban a maradéki katolikusok mintegy 250–300 főnyi csoportja csak azért tért át a református hitre, hogy anyanyelvén hallhassa az ígét. A hamarosan, 1904-ben megalakuló Julián-egyesület enyhítette a helyzetet az-

zal, hogy az elkövetkező esztendőben 52 magyar iskolát nyitott, s több mint 100 népkönyvtárat állított fel.

A református egyház munkáját az ilyen természetű hatásköri súrlódások nem zavarták. Nyugat-Szerémségben, az Eszék alatti négy ősi református faluban (Rétfalu, Haraszi, Szentlászló, Kórógy) zavartalanul folyt az egyházi élet, Kelet-Szerémségben, Beskán pedig missziós egyházat szervezett. Szász Károly, a költőként és műfordítóként is ismert püspök, miután felismerte a szórványok összefogásának jelentőségét, 1884 és 1894 között tovább bővítette a délvidéki missziót a szerémségi Újbánovcén, a verőcei (Virovitica) Szelistén és a dél-bácskai Tiszakálmánfalván létrehozott gyülekezetekkel, meg a hozzájuk tartozó szórványokkal.

A harmincéves Keck Zsigmondot 1891-ben nevezte ki Újbánovcéra, amely, akárcsak Beska, jórészt németlakta település volt. A református egyházban élő kegyességi irányzat szellemében azonnal hozzáfogott egy szeretetház alapításához. Egy fordításfüzetének tiszta jövedelmét is erre a célra szánta (Nagy-péntekre. Rövid épületes gondolatok a mi urunk és idvezítőnk a Jézus Krisztus szenvedéséről és haláláról szóló evangéliumi olvasásánál. . . , Zombor, 1892). A nagy észak-boszniai vasúti csomópontban, Derventán létrehozott szeretetház működtetéséhez szintén hozzájárult.

Többévi kórógyi lelkészkedés után, az első világháború előtt került Cservenkára. Az impériumváltást követő években részt vett az önálló jugoszláviai református keresztyén egyház megalapításában, és a feketicsi árvaház megalapozásában. 1935-ben megünnepelte lelkészi pályafutásának 50. évfordulóját, ebből az alkalomból először jelent meg

– Ágoston Sándor püspök közreműködésével horvátul a Heidelbergi Káté (Heidelberški Katekizam).

KEK ZSIGMOND (Cservenka, 1907. január 27.–Újvidék, 1980. február 22.)

– Az ismert lapszerkesztő és nyelvtudós, az egykori református lelkész gyermekkorában gondos családi nevelésben részesült. Iskoláit Zomborban és Szabadkán végezte, teológiai és bölcsészeti tanulmányait pedig Hollandiában, Franciaországban és Angliában. A nevezetes strasbourgi egyetem teológiai karán diplomált. Hazatérése után Zomborban és Szabadkán segédlelkész. Közéleti szereplése során egyre több szállal fűződött a haladó ifjúsági mozgalomhoz, balrafordulásának, úgy is mondhatnánk, újjászületésének, számos ténye ismert.

1936 óta a JKP ellenőrzése alatt megjelenő Híd folyóirat egyik főmunkatársa, Mayer Ottmár főszerkesztő jobbkézé. Szerkesztőségi cikkeket ír, így összegzi a falukutatás eredményeit, közreműködik a Figyelő és a Szemle rovatban, fordít, gondozza a folyóirat kusza kézíratait. Ez idő tájt is írt nyelvi cikkeket, féltve óvta „pusztuló örökségünket”.

Szoros kapcsolatot tartott fenn a JKP akvítistáival. Az illegalitásban élő Pap Pál, a JKSZ Központi Bizottságának tagja nála talált menedéket, s ő kísérte el utolsó útjára, a bitófa alá Mayer Ottmárt, a kerületi pártbizottság titkárát (Lévay Endre: Holnapvárók, Újvidék, 2002).

Szinte természetesnek vehetjük, hogy közvetlenül a felszabadulás után éppen őt, a Híd-nemzedék egyik markáns, életben maradt tagját bízták meg az új magyar lap elindításával. Még egy újjászületés ez életében: az egykori tiszteletes helyébe az elvtárs lép a családi Keck helyett Kek néven. Mint a Szabad Vaj-

daság, később a Magyar Szó főszerkesztője, szóban és írásban hatalmas munkát végzett annak érdekében, hogy a jugoszláviai magyarság leküzdje félelmeit, kisebbségi érzéseit, s részt kérjen az újjáépítésben, megtalálja a szocializmus felé vezető utat. Közben sokat munkálkodott azon, hogy az új idők szellemében teremtsen meg egy szerkesztőségi kollektívát. Az egyre szaporodó tudósítótáborból toborozta a tehetségesebb, de nagyjából iskolázatlan földmunkásokat, paraszt- és iparoslegényeket, tanítókat és érettségizőket, s belőlük próbált szakmailag járatos újságírókat faragni.

1948-ban, a Tájékoztató Iroda határozata után lemondott a főszerkesztői poszt-ról, letartóztatták, majd táborba zárták. Öt évet töltött a Goli otokon. Hazatérése után ismét a talpraállás, az újrakezdés évei következtek: a Magyar Szó szerkesztőségében találjuk, a nyelvi lektor munkahelyét tölti be, közben fordít szerbhorvátból, franciából, angolból és németből, szótári munkát is végez. Az ötvenes évek végén, Kossa János néven, rendszeresen megjelenő nyelvvellyességi rovatot indít Így írunk mi címmel. Néhány év múlva, ebből egy azonos című válogatást könyv alakban is megjelentetett. A legérdekesebb, a legújyszerűbb anyagot azok a cikkei teszik, amelyek a szerbhorvát nyelvi hatással foglalkoznak. Ezt előtte, ilyen színvonalon, senki sem művelte. Elismerésül az 1970-ben megalapított Szarvas Gábor-díjat elsőnek neki ítélték oda. Író-társai is nagy tisztelettel fogadták munkásságát. Gál László „nyelvünk kertészének”, Bori Imre „nyelvünk őrének”, Fehér Ferenc „okos bátyánknak”, Herczeg János „tudós magyarnak” nevezte. Kossa Jánosnak, azaz Kek Zsigmondnak, Szarvas Gábor méltó utódának öt

kötete jelent meg életében (Így írunk mi, 1962; Így írunk mi, II., 1965; Magyarul, magyarul, 1968; A mi nyelvünk, 1978; Nyelvünk fűszerszámai, bev. Lőrincze Lajos, 1979) – a hatodik – egy válogatás az előbbiekből, Szeli István akadémikus előszavával – a kiadó asztalán várja a megjelenést.

KELEMEN JÁNOS (Nagybecskerek, 1902. november 2.–Sopron, 1979. október 10.) – A gimnáziumi padokból kikerülve, érettségi vizsgával a zsebében, először az újságírás felé tájékozódott: 1920-ban a Szabad Szó munkatársaként kezdte pályafutását. Több mint tíz évet dolgozott a szakmában hivatásos újságíróként: a becskerekai Friss Újság, az Ifjúság és a Torontál szerkesztője volt, de közreműködött az 1926-ban induló újvidéki Revü című színházi és művelődési lapban, majd Csuka Zoltán 1928-tól, Szabadkán megjelenő első jugoszláviai magyar képeslapjában, a Képes Vasárnapban, mégpedig becskerekai kollégáival, Juhász Ferencsel és Borsodi Lajossal együtt.

Újságíróként egészen közletről láthatta, hogy a nemzet testéről leválasztott magyarság milyen nehezen tud szabadulni a kollektív bénultság szorongásai alól. Naponta találkozott elbocsátott vagy nyugdíjuktól megfosztott vasutasokkal, tisztviselőkkel, a falvak szélén letelepedett volt uradalmi cselédekkel, meg a kulturális „tatárjárás” következményeivel is: a bezárt egyesületekkel, a megszűnt elemi és középiskolai tagozatokkal . . .

A vigasztalan helyzetből a kiutat az egyéni gyarapodásban, az anyagi függetlenségben, a nemzeti alapon való szervezkedésben látta. Öröklésből szerzett kezdőtőkéjével 1932-ben az egykori Pleitz-nyomda társtulajdonosa lett.

Nézeteit a Kalangya 1935. évi 6., betiltott számában fejtette ki. A Hozzászólás című cikkében a magyar beszerzési és hitelszövetkezetek, a magyar gazdaszövetség megalakításáért szállt síkra, szorgalmazta a magyar iparosok gyártmányainak népszerűsítését, a sokgyermekes bére családot „minél jobb elhelyezését” a magyar középbirtokosoknál. „Gondját kell viselnünk annak, hogy a cselédek és tanoncok ne vesszenek el a magyar kultúra részére” – írta. Javasolta még az állandó vándorszintársulat alapítását, helyi könyvtárak létesítését, a magyar lapok együttes terjesztését.

A folyóirat „kisebbségi” számának betiltása után riadtan vonult vissza a közéletből, de néhány év múltán újra jelentkezett, amikor a jugoszláv–magyar államközi kapcsolatok javulása némi enyhülést hozott. Jóllehet szigorúan az üzleti keretek között kívánt maradni, vállalkozásai nem nélkülözték a népszerűsítést, a népszolgálat jegyeit sem. 1938–39-ben elindította a Jugoszláviai Magyar Népkönyvtárat és a Kis magyarok Könyvtárát. Az előbbiben haszonnal forgatható népszerű kiadványokat tett közzé (Milyen pályára lépjek?, Draskóczy Ede előszavával; A magyar helyesírás szabályai, Bogner József összeállítása; A mi nagyjaink, rövid irodalomtörténet; Petőfi, Jókai és Arany válogatott művei), az utóbbiban pedig a magyar meseirodalom gyöngyszemeit adta ki (Tulipános láda, Mézeskalács).

1940-ben Újvidékre költözött, és megnyitotta a Globus könyvkereskedést, ahol, a két ország közti „oldódási” folyamat eredményeképpen szinte minden magyarországi, erdélyi és felvidéki magyar könyv, továbbá minden jugoszláviai kiadvány is megvehető vagy megrendelhető volt. Kelemen boltjának két katalógusa – az irodalmi és a szak-

irodalmi tájékoztató – a választék gazdagságát mutatta (ilyesmire újra csak a hatvanas években volt példa, amikor a Forum nyolc könyvesboltban kínálta a magyar könyvek sokaságát). Emellett, Szirmai Károly megfogalmazása szerint, „Kelemen János tiszta, izléses és takaros könyvesboltja, a Globus, valósággal zárandokhelyévé vált a noviszádi magyarságnak”. Kelemen, persze, nem önzetlenül, emberbarátságból tette dolgát. Vállalkozását szigorúan üzleti alapokra helyezte, minden garast a fogaéhoz vert. Ezt alkalmazta az Uránia nyomda esetében, amely szintén tulajdonába került, némi külföldi segítséggel. Üzlettársaitól az különböztette meg, hogy tevékenységének fontos kulturális többlete is volt. 1944 után elhagyta az országot: Pécsen egy papírnagykereskedésben helyezkedett el, majd nyugdíjba vonulása után Sopronban telepedett le.

KEMÉNY FERENC (Nagybecskerek, 1860. július 17.–Budapest, 1944. november 21.) – Az ismert pedagógus és tanügyi író, a nemzetközi olimpiai és békemozgalom úttörő alakja egy begaszentgyörgyi (Žitište) kőművesmester gyermekeként jött a világra, aki akkoriban már építőipari vállalkozóként működött Nagybecskerekben. Vagyoni helyzete megengedte, hogy fiának kedvező tanulmányi feltételeket teremtsen. Kemény Ferenc (eredetileg: Kaufmann) a középiskola első osztályát szülővárosában, az elkövetkező hármhat Stuttgartban fejezte be, érettségi vizsgát pedig Budapesten tett. A budapesti egyetemen nyert tanári képesítést, matematikából és fizikából (1883), majd később német és francia nyelvtanári oklevelet is szerzett (1888). A két tanári diploma megszerzése közben (1884–85) utótanulmá-

nyokat végzett Párizsban: a Collège de France és a Sorbonne előadásait hallgatta.

Pályáját 25 éves korában kezdte Kőszegen: az ottani katonai alreáliskola tiszttanára lett. Ebből az időszakból több katonai jellegű írása jelent meg a Ludovika Akadémia Közlönyében, így a francia katonai tanács nevelőintézetéről, a készülő magyar–német katonai műszótárról. „Civil” tanárként Brassóban, Egerben, majd 1894-től Budapesten működött. Időközben szorgalmasan publikálta pedagógiai szakmunkáit, főleg a nemzetközi oktatásüggyel, az élő nyelvekkel és a testneveléssel foglalkozott, egymás után jelentette meg német és francia tankönyveit. Már nyugdíjba vonulása után szerkesztette az 1933–34-ben megjelent kétkötetes Magyar Pedagógiai Lexikont. Munkatársa volt a Révai Lexikonnak is.

Párizsi tanulmányai idején ismerkedett meg Coubertin báróval, az újkori olimpiai játékok kezdeményezőjével, s maga is az olimpiai mozgalom lelkes híve lett. Mint az 1894-ben létrejött Nemzetközi Olimpiai Bizottság egyik alapító tagja és egyben első titkára, ő nyitotta meg 1896-ban az első újabb kori olimpiai játékokat Athénban. Ihletett beszéde ma is az olimpiai eszme fontos dokumentuma. Titkári tisztét 13 évig töltötte be, azaz egészen 1907-ig, úgyhogy még két olimpia megszervezésében vett közvetlenül részt: a másodikat 1900-ban Párizsban, a harmadikat pedig 1904-ben Saint Louisban (USA) tartották. Kemény Ferenc igen sok érintkezőpontot talált az olimpiai mozgalommal egyidejűleg lombosodó pacifista mozgalommal is, s egyre több időt szentelt ennek kibontakoztatására. Már 1896-ban titkárként közreműködött a budapesti nemzetközi békekongresszus megszer-

vezésében (elnöke Jókai Mór volt). Ő szerkesztette az országos békeegyesületek 1896. évi évkönyvét is.

Századunk első évtizedében munkásságának súlypontját az olimpiai bizottságból áttette a békeligába, 1910-ben e nemzetközi szervezet titkára lett. Írói és publicisztikai tevékenységét is jórészt a béke ügyének szentelte (A békemozgalom pedagógiai jelentősége és a béke nap, 1908; A világbéke, 1911; A békemozgalom jelene és jövője, 1914). Ezekben a munkákban lelkesen hirdette a népek barátságát, testvériségét, hangsúlyozta a nemzetközi bíróságok szerepét a vitás kérdések megoldásában. Nem táplált illúziókat az „örök béke” lehetőségéről, de a hadikiadások csökkentését lehetségesnek tartotta. Fontosnak vélte a vallási felekezetek közötti megbékélést is. Az első világháború kitörése azonban durván rácaffolt Kemény Ferencre és pacifista társaira, s leplezetlenül megmutatta, hogy az érdekellentétek sokasága vakon irányítja a világ sorsát.

Szülővárosa, a mai Zrenjanin, 1972-ben mellszobrot emelt dr. Kemény Ferencnek.

KEMPELEN FARKAS (Pozsony, 1734. január 23.–Bécs, 1804. március 26.) – Ha a 18. század egyik legjelentősebb magyar tudósának, mechanikusának és felfedezőjének neve ma valahogy szóba kerül, sokan azonnal sakkozógépére gondolnak, amellyel Európaszerte nagy feltűnést keltett, de amelyet ő maga is csak játékszernek tekintett. Esetleg még a schönbrunni szökőkút jut eszükbe, amelyet az ő vízemelő gépe működtetett. Sokkal kevésbé ismert beszélőgépe meg Az emberi beszéd mechanizmusa című, 1791-ben megjelent könyve, amely pedig az újabb fonetika

alapvető műve. Az pedig már egészen ismeretlen, hogy munkásságával kapcsolódott a mi tájunkhoz is.

Kempelen Farkas valójában bécsi kamarai tisztviselő volt, 21 éves korában került oda. Előbb titkár volt, majd udvari tanácsos, utóbb főhivatalnok lett. Ilyen minőségben a bánáti telepítések irányításával bízták meg. Egyik forrásunk szerint „Bánátot nagyon kitisztította a zsványoktól és tolvajoktól . . . akik szerteszéjjel ragadoztak és dologtalan korhelyek lévén fosztogattak és pusztítottak”.

Kempelen Farkas híven követte II. József merkantilista gazdaságpolitikáját, amelynek egyik célja az volt, hogy a török alól felszabadult területeket, a mai Bácskát és Bánátot gazdaságilag felfelépítse, és a kincstár egyik fő jövedelmi forrásává tegye. Kempelen Farkas ennek érdekében a bácskai posztógyártást szervezte. Ebből legtöbb Apatinban valósult meg, ahol 1764 és 1772 között állami alapítású gyapjú-, pamut-, selyem- és lenipari manufaktúra működött. Rossz kezekbe kerülhetett, mert mai nyelvhasználattal élve „nem rentábilis” vállalkozásnak minősült. A termelés nem volt folyamatos, fontos gépek hiányoztak, kevés volt a szakmunkás, nem volt elég nyersanyag. A minőséggel is nagy baj lehetett, mert az egyik okmány szerint „Kempelen sem képes eladni az apatini fonó kezdetleges termékeit, pedig végigházaolja velük a manufaktúrákat”. Kempelen technikai újításokat is javasolt, így egy szélkerék által hajtott vízemelő szerkezetet, amelynek lezúduló vize a járgányokat, az újonnan beállított kallót hajtotta volna, elfolyó vizét pedig öntözésre használták volna fel. Sajnos, az üzemet olyan rossz alapokra helyezték, hogy ezen Kempelen javaslatai sem segítettek.

Kempelen Farkas a nagy bácskai csatorna, a Ferenc-csatorna építésének műszaki tanácsosa is volt. Az általa tökéletesített „ánglus tűzmasinát”, azaz a gőzgépet állítólag a csatornaásás során igen jól hasznosították. Ennek azonban csak a híre maradt fenn. A Magyar Kurir írta 1793-ban, hogy „Kempelen tanácsos úr által találtatott és készítettett vízmerítő alkotmányok próbát tétetvén” a csatornán, igen jónak bizonyultak.

A Temesi Bánság visszacsatolásának javaslatát is Kempelen Farkas készítette el.

Ez a néhány példa is mutatja, hogy érdemes lenne Kempelen Farkas bácskai és bánáti kapcsolatait tüzetesebben megvizsgálni tételezzük fel: a bécsi levéltárakban.

KENDE FERENC (Nagybecskerek, 1886. július 14.–Budapest, 1974. április 3.) – Kiadóként, könyvterjesztőként, lapszerkesztőként ismert színes alakja volt a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalmi életnek. Nem volt iskolázott ember – a nagybecskereki gimnázium alsó osztályainak egyikéből maradt ki, s elment könyvkereskedő inasnak –, de természetes intelligenciával volt megáldva. Tizennyolc éves korában már Pesten találjuk: a Szociáldemokrata Párt sajtótermékeinek terjesztője, majd a Huszadik Század kiadóhivatalának főnöke. A kor szokása szerint Párizsban három, Londonban egy évet töltött tapasztalatcserén az ottani kiadóházakban. A világháború kitörésekor tért haza, 1919-ben pedig a magyar könyvkiadók és könyvkereskedők folyóiratát szerkesztette, a Corvinát. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, majd 1926-ban Szabadkán telepedett le, ahol Literária néven könyv- és lapterjesztő vállalatot hozott létre. A

könnyed modorú világfi, a fölényes európeér alakját Herceg János rajzolta meg emlékezéseiben (Két világ, 1972). „Kende világjárt emberként érkezett Vajdaságba – írja Herceg nyomán Utasi Csaba is (Irodalmunk és a Kalangya, 1984). – Már az első háború előtt a kubizmusról értekezett a Nyugatban, Bécsben könyvkiadó vállalata volt a proletárdiktatúra után, később Párizsban szerkesztősködött, személyesen ismerte Picassót . . .” A szó legnemesebb értelmében művészpártoló volt tehát, aki szüntelenül alkotói körökben forgolódott, minthogy azonban önteremtő lázok nem nyugtalanították, ereje nagy részét szervezőmunkába ölte. „Ehhez talán még csak azt kellene hozzáfűzni, hogy a bécsi Hellas Verlag társtulajdonosaként ő adta ki Babits Eratóját, amelynek illusztrálásául Zichy Mihály erotikus réznyomatai szolgáltak.”

A Vajdaságban nagyvonalúságával, vállalkozói szellemével és üzleti érzékével nagy segítséget nyújtott az irodalom-szervező Szenteleky Kornélnak, úgyahogy együttműködést teremtett a Napló és a Kalangya között, igyekezett kibékíteni a politikát és az irodalmat, sőt még bizonyos áldozatvállalásra is rábírta az itteni magyarságot, annak érdekében, hogy könyv szülessen, olvasóra találjon a folyóirat. Magyarországi pénzek is érkeztek a Literáriába, erről Strelitzky Dénes gondoskodott, „a magyar párti vezető ember, aki változatlanul bírta Budapest bizalmát, de Belgrádot se vesztette el egészen”. Egy ilyen szövevényes vállalkozás előretolt embere volt Kende Ferenc a Literária élén. Ez a vállalat, Csáky S. Piroska szavai szerint (Vajdasági magyar könyvek 1918–1941, Forum, 1988) „fennállásának utolsó szakaszában fejtett ki legeredményesebb, legértékesebb tevő-

kenységet a vajdasági magyar irodalom életében: a Kalangya előfizetőinek számát 2000-re növelte, s létrehozta Szentelekyék segítségével az annyira hiányolt vajdasági magyar könyvkiadást". 1933-ban a Jugoszláviai Magyar Könyvtárban 12, a Kalangya Könyvtárban pedig 4 kötet jelent meg.

A hatóság Kende „védekező kisebbségi szervezkedése” mögött államellenes cselekedetet gyanított, s ezért 1934-ben megvonta a Literáriától a behozatali engedélyt, azaz kihúzta alóla a gyékényt, lehetetlenné tette működését. Ettől kezdve Kende az újvidéki Reggeli Újság kiadóhivatalát vezette, 1941-ben pedig Budapestre költözött, s ott is halt meg 88 éves korában.

Kende sokoldalúságát érzékelteti, hogy Szenteleky halála után társszerkesztője lett a Kalangyának, s köze volt a szabadkai Jugoszláviai Magyar Újság elindításához is. Az irodalomban Péter-novelláival szerepelt. 1940-ben Magyarokról magyaroknak címmel kisebbségi tanulmányait adta ki. Az Így éltem én című kéziratot emlékezőit az Országos Széchenyi Könyvtár őrzi.

KENEDI GÉZA (Padé, 1853. november 25.–Budapest, 1935. május 15.) – Jogot tanult Pécsen és Budapesten, ügyvédi irodát nyitott, de újságíróként, lapszerkesztőként, s részben íróként vált ismertté. Egy életen át a dualizmus, az osztrák–magyar nagyhatalmi politika híve volt, s mivel ezt a vonalat a legteljesebben Tisza István személyesítette meg, az ő eszméinek hol burkolt, hol nyílt tolmácsolója volt, olykor személyes szócsöve is.

A Légrády Károly alapította Pesti Hírlapban kezdte pályafutását, ennek a lapnak már 1881-től, 28 éves korától kezdve felelős szerkesztője lett, s több mint

húsz évig állt az élén. A lap fennn hirdette magáról, hogy pártoktól független, de valójában mindenkor a kormánypárt politikáját támogatta, a konzervatív szemléletnek adott hangot, habár oly kitűnő munkatársai voltak, mint Mikszáth, Jókai, Krúdy, Molnár Ferenc és még sokan mások.

1902-től, már ismert és tekintélyes publicista, vezércikkíró, Az Est című újság főmunkatársa, melyet Tisza István hívei alapítottak. Már ekkor teljes mellel állt ki a politikus oldalán, tagja lett az általa 1906-ban megalapított Nemzeti Munkapártnak, 1910 és 1918 között pedig e kormánypárt országgyűlési képviselője is.

A politika két ellentétes pólusát az idő tájt a nagy hatalmú Tisza István és a magányos Ady Endre képviselte. A költő világosan látta, hogy a Tisza-féle politika romlásba viszi az országot, s ezért kíméletlenül ostorozta, „vad geszti boldognak”, „gyűjtogató csóvásembernek”, vagy egyszerűen csak sátánnak nevezte, a politikus táborába tartozó emberek viszont a költőt támadták, ugyancsak nem válogatva a szavakban. Ezen a téren Kenedi Géza volt a zászlóhordozó: többször élesen szembeszállt Ady költészetével.

Az összeütközés egyik örökös témája a nemzetiségi kérdés volt. Tisza István, Pölöskei Ferenc történész megállapítása szerint „a magyar szupremáció megőrzésének legjobb eszközét a nemzetiségek kulturális intézményeinek szabaddal, de a magyar államhatalmat elismerő működésében látta”, ami azonban sajátos helyzetet teremtett: a többség sokallta a nemzeti kisebbségeknek nyújtott jogokat, a kisebbség pedig kevesellte. Ady viszont lendületesen énekelte, hogy „Dunának, Oltnak egy a hangja”, meg azt is, hogy a „... magyar,

oláh, szláv bánat / Mindigre egy bánat marad”.

Egy emberi élet persze nem csupán fekete foltokból áll, vannak annak árnyaltabb, olykor színesebb oldalai is. Így Kenedi Géza is le tudott írni ilyen mondatot: „nem a radikális túlzások, hanem a helyes ütemben előrehaladó, fokozatos és mértéktartó átalakulások idézik elő a legnagyobb és legtökéletesebb fejlődést”. A szorgalmasan írogató emberek közé tartozott, a Széchényi Könyvtárban mintegy ötven kartonja van. Néhány könyvet írt az Adriáról is, a Kvarner-öböl szépségeiről, de ezek esetében is úgy írt az olasz többségű Fiuméről (Rijeka), mint a „magyar korona legszebb gyöngyszeméről”.

Kenedi Géza tehát mindvégig egy olyan politika szolgálatában állt, amely végül is egy világbirodalom bukásához és Magyarország kíméletlen megbüntetéséhez vezetett, azaz Trianonba torkolt. Élete végéig hű maradt önmagához: 1926-ban, 73 éves korában a szélsőségesen nacionalista Budapesti Hírlaphoz, Rákosi Jenő egykori lapjához szegődött.

KENYERES KOVÁCS MÁRTA

(Szabadka, 1933. november 12.–Szabadka, 1984. május 29.) – Ide-oda hanyódott az életben, nehezen alkalmazkodott környezetéhez, szinte sehol sem tudott gyökeret eresztetni. Kényszerű vándorlásai után mindig visszatért szülővárosába, ahol még leginkább érezte otthonosan magát. Nyugtalan természete azonban itt sem hagyta békében, újra meg újra kifutott volna a világból. „Csónakom, menekülj, / mind nagyobb vizekre, / hömpölygő folyammal / végesincs tengerre” – énekelte egyik versében.

Szabadkán fejezte be a gimnáziumot és a középfokú zeneiskola zongoraszakát.

Nyelvtanári oklevelét a Belgrádi Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerezte, utána pedig Németországban és Ausztriában kereste a boldogulást részben továbbtanulással, részben nyelv- és zenetanárként. Hazatérése után is hol az egyik, hol a másik iskolában tűnt fel, de megállapodni sehol sem tudott, talán azért, mert „Meleg nyáresőnek / Cseppjeit izleltem, / forró tűzesőnek / hatalma él bennem”. Verseket és elbeszéléseket írt, magyar, szerbhorvát és német nyelvre fordított, irodalmi, zenei, képzőművészeti és színikritikákat, cikkeket és tanulmányokat jelentetett meg a vajdasági lapokban, irodalmi folyóira-tokban. Zeneszerzéssel is foglalkozott.

Hivatásos újságírással is próbálkozott a Szabadkai Rádióban és a Magyar Szóban, de nem sokra vitte, nehezen tudott eleget tenni a napi tájékoztatás követelményeinek. A Magyar Szó egyébként folytatásokban közölte egy hosszabb elbeszélését (Sötétlila tulipánok, 1978. február 2–5.) és egy kisregényét (Árny a völgyben, 1978. június 6–25.).

Irodalmi tevékenységét Németországban kezdte. Az aacheni UNIECO Nemzetközi Oktatásügyi Intézetben végzett tanulmányai után Theodor Storm egyik világszerte ismert elbeszélésének, A viharlovasnak balladás jellegéről értekezett. Az író ugyan reális közegbe helyezte az északnémet folklórból átvett mondát, de elbeszélése fölött mindig ott lebeg a népi fantasztikum, a mondai homály fátyla. Tanulmányát a Theodor Storm Társaság jelentette meg 1966-ban.

A népdal, a ballada az ő költészetét is meghatározta. „A népköltészet szeretete gyermekkoromba nyúlik vissza – írja egy helyütt. Balladás verseit Fölszállott a sármány címmel a szabadkai Életjel jelentette meg 1984-ben, azaz halálának évében.

Többi munkája is e kiadó gondozásában hagyta el a sajtót, ezek főleg versfordítások, antológiák voltak (Gyöngyszemek a XX. század német lírájából, 1978; A jövőben is élni, Szerelmes versek a XX. század délszláv költészetéből, 1980; Susreti. Antologija savremene mađarske poezije u Jugoslaviji, 1980).

Valamelyest elütnek az életműtől, de zenei érdeklődése folytán mégis szervesen beleilleszkednek abba azok az írások, amelyekben három szabadkai zeneszerző – Arnold György, Gaál Ferenc, Lányi Ernő – életét és munkásságát méltatja. Ezek ugyancsak az Életjel kiadásában jelentek meg (Régi nóta, híres nóta . . ., 1976). Fontos forrásmű ez azok részére, akik érdeklődéssel fordulnak zenetörténetünk múltja felé.

KÉPESSY JÓZSEF (Orosháza, 1818. február 25.–Temesvár, 1876. október 25.) – Az európai méretű vízimunkák során, amelyeket a mai jugoszláviai és a romániai Bánátban végeztek csaknem két évszázadon át, a XVIII. század elejétől a XX. század elejéig, igen sok híres vízimérnök dolgozott. Közülük is az egyik legtekintélyesebb Képesy József volt, aki a múlt század második felében a Tisza szabályozását végezte az egyik folyószakaszon, „a határőrvidék mocsarait csapolta le, azaz nagy kiterjedésű alsó-tiszai terület ősvadonját nyerte meg a kultúrának”, ahogy azt az egyik helyi lap megfogalmazta és egységes rendszerbe foglalta Bánát vizeit.

Képesy orvoscsaládban született. Már 21 éves korában mérnöki oklevelet szerzett a pesti Mérnöki Intézetben, majd a bécsi műegyetemen folytatta tanulmányait. Korán kezdett publikálni is, szakkikkeire felfigyelt Széchenyi István és meghívta, hogy kapcsolódjon be a

Tisza szabályozási munkálataiba. 1847-ben az alig 29 éves mérnököt kinevezte az egyik folyamosztály főmérnökévé. Törökbecse volt a székhelye, oda került vissza a szabadságharc után is. Számos, aláírásával ellátott okmány őrizte meg a nagy munkálatok emlékét. Egy ízben személyes bátorságával mentette meg Törökbecsét az árvízről. Emellett kiemelkedő személyisége volt a mezőváros művelődési életének, az ő kezdeményezésére alakult meg a kaszinó 1860-ban. Gazdasági téren szintén jeleskedett, saját faiskolája volt, búzájával pedig díjat nyert az 1867-es párizsi kiállításon. 1869-ben megalapította a törökbecsei takarékpénztárat. Kitént az öntözéses gazdálkodás nagy híveként is, az 1867-ben megjelent, A magyar Alföld hidrográfija – vízműszaki nézetek és javallatok a vízöntözés érdekében című munkájának ma is időszerű a mondanivalója.

1866-tól a bánáti határőrvidék vízimunkálatainak irányítója, 1871-ben pedig megbízták Bánát vizeinek korszerű alapokon történő rendezésével. A vállalkozás jelentőségére vall, hogy Képesy a másfél századig tartó vízimunkálatok után a Begát, a Temest és mellékfolyóit végre egységes vízrendszerként kezelte, és egységes tervet dolgozott ki az egész Temesköz vízügyének rendezésére. Tanulmányainak eredményeként az 1873-ban közzétett, Javaslat a Bánát közbenső vízhálózatának szabályozásairól című könyvében foglalta össze. Az állam 1000 forinttal és 200 arannyal jutalmazta a szerzőt. Műve még ma is becses értéke műszaki irodalmunknak.

Képesy József a korszak egyik vezető vízügyi szaktekintélye volt, jórészt az ő és munkatársainak munkássága révén alakult ki Bánát mai természeti képe.

KERSCH FERENC (Bácsalmás, 1853. december 2.–Esztergom, 1910. október 6.) – A századvég és a századelő ismert egyházi karnagya, zeneszerzője volt. A muzsikával, apjának, a bácsalmási kántortanítónak ösztönzésére ismerkedett, majd a kalocsai gimnáziumi éve során Hennig Alajos egyházi zeneszerző, jezsuita tanár és iskolai énekkarvezető vette szárnya alá. Ő figyelt fel először tanítványának nem mindennapi tehetségére, megtette kiegészítő orgonistájának, bevezette a zene alapismereteibe. Sőt, 1874-ben, egyetemi hallgató korában, közbenjárt, hogy Rudics József bács megyei főispán pesti házában találkozzon unokatestvérével, Liszt Ferencel, aki állítólag szintén felismerte kivételes tehetségét, ingyen taníttatta, s meghívta, hogy a tanulmányok folytatása végett kísérje el hangversenykörútjaira. Erre azonban nem került sor, mert apja, a bizonytalannak látszó jövő helyett a bizonyos mellett tört lándzsát: megkövetelte tőle a tanári képesítés megszerzését. Az epizódot Kersch életrajzírói emlegetik, a Liszt-irodalomban azonban nem szerepel.

Az első tanári kinevezése a nagybecskereki gimnáziumba szolgált, ahol 1876-tól a reáliákat, azaz a természettudományi tantárgyakat tanította. A zene azonban, bár ezen a téren autodidakta maradt, továbbra is búvkörében tartotta. Iskolai énekkart szervezett, kántorkodott, zongoraműveket komponált: Magyar ábránd (1877), Aus schöner Zeit (1882). Az 1879 végén alakult Nagybecskereki Dalárda karnagyává választotta, s az ötvenfőnyi együttes 1880 márciusában már meg is tartotta első hangversenyét. Ezután a fellépések egész sora következett, a harmadikon már, a helyi lap szerint, olyan nagy volt az érdeklődés, hogy „a közeli házakból

székeket és padokat kellett kölcsönözni”.

A XIX. századi nagybecskereki zenei élet szervezője csaknem egy évtizedig tartózkodott a városban, majd 1886-ban elvállalta a nagyváradi székesegyházban az orgonista, majd a karmesteri állást is, ugyanakkor a tanítóképzőben zene tanárként, a papnevelő intézetben pedig énektanárként dolgozott. 1897-ben harminc pályázó közül őt választották meg az esztergomi bazilika karnagyává, s ezzel, életrajzírójának, dr. Kováts Sándornak szavai szerint, „elérte a hazai egyházi zenészek ambíciójának egyik legmagasabb polcát, a magyar katolikus egyház rangban legelső székesegyházának karnagyi állását és ez időre esik egyházzenei működésének fénykora”. 1902-ben adta ki négy-kötetes kántorkönyvét, a Sursum cordát. Egyházi művei között 17 misét, 3 rekviemet, 2 teudeumot, továbbá számos orgonadarabot és motettát tartanak számon. Hátrahagyott művei között egy opera is van (Argyrius királyfi, 1891). Egyházzenei szakcikkeit főleg a Katolikus Egyházi Zeneközlönyben publikálta, ezek közül kiemelkedik az 1907-ben közzétett Liszt Ferenc esztergomi miséje című zenetörténeti tanulmánya.

Öccse, Kersch Mihály révén, aki Martonoson káplánkodott, Szabadkán volt hitoktató, Kúlán pedig plébános, szoros kapcsolatban állt szülőföldjével. Az ő kiadásában jelent meg az egyházi zeneszerző és karnagy legteljesebb életrajza is (Dr. Kováts Sándor: Emlékbeszéd Kersch Ferenc felett, Szabadka, 1912).

KESZÉG KÁROLY (Padé, 1954. január 21.–Újvidék, 1997. május 26.) – Egy falusi iparoscsalád egyetlen gyermeke, akiből a szülők diplomás embert

szerettek volna faragni. Így került el a zentai gimnáziumba, onnan pedig az újvidéki Magyar Tanszékre. Ezt az utóbbi – a szülők nagy fájdalomra – nem fejezte be. Előbb a színjátszással kacérkodott, majd felcsapott tévéújságírónak. A művelődési rovat munkatársa lett, a Jelen-Lét című kulturális műsor szerkesztője. Az interjúk hosszú sorát készítette a színházi emberekkel, az írókkal, a kultúra műveivel. Akik jobban ismerték, úgy tartották, hogy megvolt benne az a különleges képesség, hogy alanyait a legjobb kiadásukban hozza, miközben ő hangsúlyozottan a háttérben maradt.

A nyolcvanas évek végén összeütközésbe került a nacionalizmus és a háborúsztítás szolgálatába szegődő Újvidéki Televízióval, és részt vett a Napló című hetilap létrehozásában, amely tagadta mindazt, amire a tévé (és az ország újdonsült vezetősége) esküdött. A Fekete Elvira nevével fémjelzett szerkesztéspolitikai nem jó szemmel nézte a csoport különállását, a másság harsány hangoztatását, úgyhogy a naplós gárdát végül is eltávolították a tévéből (Bódis Gábor, Németh Árpád, Csíkos Zsuzsa, Balázs Attila, Keszég Károly).

Ettől kezdve ők minden erejüket a szabadelvűnek és pártonkívülinek, függetlennek és szókimondónak deklarált magánhetilap fejlesztésére fordították, amely valójában a békemozgalom, a háborúellenesség szócsöve lett, meg a kisebbségi lét fonákságainak nyílt leírója, a nemzetiségi érdek olykor-olykor túlfűtött megfogalmazója és tudósítója. A munkatársak helytállásának, őszinte lobogásának nyomait, a lap hasábjain kívül, több riport-, cikk- és karikatúra-gyűjtemény őrzi (Téves csatatéren, I–II., 1993; Németh Zoltán: Balkáni fenevad, 1995; Léphaft Pál: Másvilág,

1995; Menni vagy maradni, 1997). „Szórákozva dühöngtünk”, így fogalmazta meg egyikük magatartásuk, életvitelük másik oldalát, mintegy utalva arra, hogy a szerkesztőség köré tömörült csapat hajlott a bohémségre.

A „békeújság” létét végül is a háború hullámai kezdték ki, a szerkesztők, munkatársak közül sokan külföldre mentek, de ezt tették nagy számban a tényleges és potenciális olvasói is. A fej nélkül maradt lap élére Keszég Károly került, azok, akik maradtak, egy darabig nagy hittel támogatták, majd lassan-lassan lemorzsolódtak. Ő szó szerint az utolsó lehetetelig a fedélzeten maradt, s önpusztító konoksággal vívta szélmalomharcát az egyre nyomasztóbb közöny ellen. A munkatársak szinte ingyen dolgoztak, a példányszám csökkenésének arányában növekedtek a veszteségek. Keszég és társai idegesen utasították vissza a lap jellegére, részbeni megváltoztatására vonatkozó javaslatokat, és makacsul kitartottak az eredeti, a komoly politikai hetilap koncepciója mellett. A dilemmát végül is az olvasó döntötte el: elpártolt a Naplótól. Keszég nem ismerte el a vereséget, az új kezdés lehetőségeit latolgatta, amikor váratlanul utolérte a szívhalál.

A Napló jelentkezése és csaknem hetévi megjelenése új fejezetet nyitott a vajdasági magyar sajtó történetében. Ennek a megírására váró résznek egyik fő alakja Keszég Károly volt. Tisztelői halálának első évfordulóján jelentették meg vezércikkeinek gyűjteményét (Közegellenállás, 1998).

KÉZDI-KOVÁCS LÁSZLÓ (Pusztalsócikola, 1864. január 11.–Budapest, 1942. január 7.) – A naturalista szellemben készített tájképek népszerű szerzőjének pályakezdése, annak több fontos

eseménye Nagybecskerekhez, a mai Zrenjaninhoz fűződik. Mint írja is a Magyar Nemzeti Galéria kéziratárában őrzött, 1906-ban keltezett önéletrajzában, 1887 tavaszán „leutaztam anyámhoz Nagybecskerekre, s itt az ő kívánságára . . . beálltam a vármegyéhez számvevőnek”.

Huszonhárom éves volt, amikor letelepedett és állást vállalt a fejlődésnek indult Bega-parti városban. Előzőleg a budapesti takarékpénztárban dolgozott, de ezt az intézményt – ahol a vezérigazgatónak 40 000 forint fizetése volt –, anyjának szavai szerint „meggondolatlanul otthagya” a művészi pálya kedvéért.

A tájképfestő Ligeti Antal mellett tanult, s első munkáit 1886-ban, a Műcsarnok évi tárlatán állította ki, de megélhetési gondjait ezzel nem tudta leküzdeni, elhagyta Pestet, s özvegy édesanyjánál talált menedéket. „Újra elhatároztam – írja idézett önéletrajzában –, hogy leküzdöm művészi szenvedélyemet, s még az év végén megszereztem az államszámviteltani képesítést . . .”

Több mint öt évet élt Nagybecskereken, ebből két évet a numerusokkal hadakozva a megyei főpénztárnál, háromat pedig a Torontál című lapnál, Lauka Gusztáv, a költő-főszerkesztő mellett, főmunkatársi státusban. Közben azért festői ambícióiról sem mondott le: műtermet bérelt. A Torontáli szélalmok című festményét 1891-ben díszoklevéllel tüntették ki a Zágrábi Nemzetközi Tárlaton, a következő év tavaszán pedig önálló tárlatot nyitott Nagybecskereken. Erre a tényre külön is fel kell figyelnünk, mert ez volt az első, mai értelemben vett képzőművészeti kiállítás Torontálban, azaz a mai Bánát területén.

Néhány hónappal a kiállítás után, 1892 őszen azonban már el is hagyta Becske-

reket. Hogy ezt a kiállítás visszhangtalansága miatt-e, vagy talán azért, mert a Torontál abban az évben alakult át napilappá, s így kevesebb idő juthatott volna a festészetre, ezt ma már nem lehet tudni. Alighanem a becsvágy, a belső nyugtalanság hajtotta el innen. Budapestre tért vissza, ahol csakugyan több lehetőség nyílt a továbbtanulásra, az érvényesülésre. Néhány hónap múlva bekerült a Pesti Hírlap szerkesztőségébe, a lap képzőművészeti kritikusa lett. Közben rendszeresen szerepelt a tárlatokon is, így 1908 és 1921 között három gyűjteményes kiállítása is volt. 1900-ban a párizsi világkiállításon ezüstérmét, Londonban pedig az Erdőrészlet című festményével aranyérmét nyert.

Alighanem ekkor figyelt fel rá a vele csaknem egyidős kortárs, az Angliában élő László Fülöp, s meghívta műtermébe. Ezzel minden anyagi gondja egy-csapásra megoldódott, mivelhogy munkaadójának megrendelői köre a királyok, császárok, hercegek, bíborosok és a vezető tőkések sorából került ki. A kor divatos festője lett maga is, akadémiai tanulmányok nélkül is az akadémizmus szellemében alkotott, alig látható nyomot hagyva képzőművészetünk történelmében.

KILÉNYI KOCSIS DÁVID (? , 1791. február ?–Debrecen, 1852. március 13.) – Garay Béla színház-történetéből (Az ekhós szekértől a forgószínpadig, 1953) mindeddig úgy tudtuk, hogy a szabadkai magyar nyelvű színjátszás 1818-ban született Kilényi Kocsis Dávid társulatának első vendégszereplésével. Gerold László legújabb kutatásai viszont (Száz év színház, 1990) igen nagy bizonyossággal valószínűsítik, hogy a kezdet két évvel korábbra, 1816-ra tehető, amikor is Láng Ádám János színelőadások en-

gedélyezéséhez folyamodott a város „Nemes Tanácsához”. Ez az eltolódás persze semmit sem von le Kilényi színház- és művelődéstörténeti jelentőségéből, ő mindenképpen az itteni „localis theátrum” egyik legnagyobb úttörője, megalapítója marad, mint ahogy másutt is hervadhatatlan érdemeket szerzett, lévén vándortársulatról szó.

Kilényi Kocsis Dávid színész és színigazgató a francia háborúból hazatérve, 1815-ben alapította meg együttesét Alföldi Nemzeti Színjátszó Társaság névvel, mégpedig a kor legjobb erőinek bevonásával, hiszen a társulat tagjai között kapott helyet Déryné, Szentpétery, később Kántorné, Lendvainé, Megyeri („Van-e, ki e nevet nem ismeri?”). Nos, ez az együttes szerepelt 1818. november 22-étől a szabadkai „kávés Schultz uramnak Szálájában”, majd a farsangi napok beköszöntésével átkerült „a mostanában épült nemes Gymnasium” nagytermébe, amelyet erre az alkalomra a városi tanács „saját költségén padokkal s ülőhelyekkel látta el; ugyancsak színpadot is állíttatott a terem egyik szegletében . . .”

Egy harmadik színháztörténész, a szabadkai születésű Váli Béla igen érzékletesen írta le (A magyar színészet története, 1887), hogy a vándorszínészek milyen körülmények között játszottak. A Schultz-féle vendéglőben a színészeknek rögtönzött színpadra „egy ablakon keresztül létrán kell bemászniok az udvarról, ha elkövetkezett jelenetük”, egy alkalommal pedig Déryné, a primadonna, ablakmászás közben „átszúrta a mellére kötött marhahólyagot, amelyben a vért helyettesítő vörösre festett víz volt rejtve, a januári fagyasztó hideg következtében úgy áthűlt, hogy veszélyes betegé lőn . . .”

Kilényi, a társulati igazgató színészként is fellépett, ám a szabadkaiak felrötták neki, hogy „szerepeit ritkán tudja”. Nem is csoda, hogy erre alig jutott ideje, hiszen az akkori „directoerek” vállára minden ránehezedett, a jegyeladástól kezdve a rendezésig. De ők gondoskodtak a repertoárról is, fordították, átdolgozták, olykor írták is a darabokat. Ezen a téren Kilényi sorstársa, a már emlegetett Láng Ádám egészen egyedülálló rekordot állított be: 112 művet fordított, 27 önálló, illetve átdolgozott darabját adták elő, ebből csak 5 jelent meg nyomtatásban is . . .

Kilényi és örökösen változó társulata még 1820-ban, 1827-ben és 1833-ban vendégszerepelt Szabadkán. Némely források szerint 1827-ben átruccantak Zomborba is, ahol a Vadászkürt nevű szálló termében léptek fel, 1834-ben pedig Zentát keresték fel. A vándorszínészet hősi korszaka volt ez, a kezdetlegességre, az első lépésekre talán az is jellemző, hogy a színész szavunk is ez idő tájt született, s váltotta fel az „actor”-t.

Az említett színházi évadok közül alighanem az 1827-es volt a legjelentősebb. Kilényi erdélyi együttese ekkor „a nemzeti nyelven még eddig nem hallott, új, szorgalommal gyűjtött, többnyire énekes darabbal” vendégszerepelt Szabadkán. Többek közt a Sevillai borbélyt, a Don Juant adták elő, a női főszerepeket pedig Déryné énekelte. Valójában ezek voltak az első operaelőadások Szabadkán.

KINIZSI PÁL (?–Szentkelemen, 1494. november 27.) – Mátyás király hű embere és hadvezére, Alsó-Magyarország főkapitánya és tíz megye főispánja, a históriás énekek és a mondák nagy erejű hőse. Származása, születésének helye

ködbe veszett. A hagyományok szerint a Bihar megyei Kinisiben jött a világra egy ottani molnár fiaként, de az Abaúj megyei Kiskinizsben és a Veszprém megyei Vázsonban is mutogatják egykori malmának helyét. Dudás Gyula, mivel néhány forrás Szeged környékéről származtatja, arra a következtetésre jutott, hogy „Kinizsi neve a Knizs, illetőleg Kenéz névből eredett, s így származási helye Szeged környékén csakis Kanizsa nevű községben keresendő, amelyről egyébként tudva van, hogy a mai Ó- és Törökkanizsa táján, vagy éppen azok helyén feküdt . . .” (Századok, 1903).

Fényes katonai pályafutása során eleinte Magyar Balázs alvezéréként tűnt fel Morvaországban, Lengyelországban és Ausztriában, majd 1479-ben, a Maros melléki véres kenyérmezei ütközetben tanúsított képességei és bátorsága folytán véglegesen felzárkózott Mátyás kiemelt hadvezérei közé. Báthory Istvánal kissé megkésve érkezett a színhelyre, de ekkor, a fekete sereg nehéz vérteseivel, a közeli dombokról zárt rendben zúdult a Magyar Balázst szorongató törökre. A korabeli feljegyzések szerint az ellenségnek 30 ezer főnyi vesztesége volt. „Bár véres volt a győzelem – írja Bonfini történész –, az őrvendező Kinizsi . . . a győztes jámbor csapatokkal lakomát rendezett a holtak között . . . az általános örömben, midőn mindegyik katona különböző taglejtésekkel nevette társait, Kanizsit is táncba hívták. Ő hirtelen a kör közepére ugrott, keze segítsége nélkül, pusztán a fogával felragadott a földről egy hórihorgas törököt, majd ütemesen körbetáncolt. Ez a herkulesi termetű férfihez illő tánc inkább csodálkozást, mint nevetést váltott ki a szemlélőkből.” Magyar Balázs egyébként apósa volt Kinizsinek, leányával, Benignával, a

monda szerint a családi malomnál ismerkedett meg, amikor a hajadon vizet kért tőle, ő pedig egy malomkövön nyújtotta át neki a cserépkancsót, de szépségén annyira elbámult, hogy kiejtette kezéből a „tálcát”.

1481-től Mátyás király megbízta Kinizsit a déli végek védelmével, s ezzel egyidejűleg a balkáni országok területén, azaz Havasalföldtől az Adriáig, kiépített két, egymáshoz közel eső várrendszert, amelyeknek főbb pontjai Nándorfehérvár, Szabács, Srebrenica, Jajca és Bihács voltak. Ekkor ruházta át az uralkodó Kinizsire a végvárrendszer mögött húzódó tíz vármegye vezetését is. Több mint tíz évig sikerült neki féken tartani a törököt, így 1481-ben Kruševacig portyázott, a következő évben pedig Szendrónél (Smederevo) mért csapást a törökre. Még ugyanabban az évben, Mátyás király egyik levelének tanúsága szerint, Becse váránál is lecsapott egy tízezer főnyi fosztogató oszmán csapatra, „és úgy tönkrevverte őket, hogy csaknem mindegyikük meghalt vagy foglyul esett; abból a hatalmas seregből csak kevesen menthették futással az életüket . . .”

A török foglyokkal egyébként is váltogatott kínzásokkal – csonkítással, szemkitolással, karóba húzással, máglyahalállal – végzett, de így bánt el saját embereivel is, ha szembekerültek vele.

Mátyás király halála után, bár kemény esküt tett, hogy fiát, Corvin Jánost segíti trónra, II. Ulászló mellé állt. Corvin csapatait szétverte, a zsold nélkül maradt fekete sereget kegyetlenül szétszórta, de részt vett a Mátyás király javainak, illetve a Hunyadi-vagyon széthúzásában is.

1494 elején szélütés érte, csak dadogva tudott beszélni, de a halás Ulászló mégis kinevezte országbírónak. Betegen is a

török ellen indult, megakadályozta Nándorfehérvár elesését, hozzáfogott Szendrő ostromához. Itt, a közeli Szentkelemenen érte utol a halál. Kinizsi vitézi tetteit még életében megénekelték, de talán éppen pálfordulása miatt, a hagyományoknak ez a rétege kihullott népünk emlékezetéből, mint ahogy az egyetlen róla fennmaradt délszláv ének is hitszegőnek, álnoknak mutatja be Kinizsit, azaz Pavao Strijemljanint (a. m. Szerémi Pál).

KIS JÓZSEF (Csantavér, 1910. december 13.–Szabadka, 1949. szeptember 24.) – Lap- és folyóirat-szerkesztő. Írt verseket és novellákat, meg festeggett is. Írásai elsősorban megtalálhatók a harmincas években kiadott újságokban, időszaki kiadványokban, festményei elkallódtak. Nevét valójában szervezőmunkájával írta be a vajdasági magyar sajtótörténetbe.

Az első folyóiratot még gimnazista korában adta ki *Örtüz* címmel, amely a szabadkai érettségizők emlékalbumának folytatásaként jelent meg. A 21 éves szerkesztőnek két érettségiző társa, Tóth Bagi István és Kovács Sztrikó Zoltán segédkezett. 1931-ben a folyóirat négy hektografált száma jelent meg, 1932-ben pedig még három. Ebben az évben tértek át a nyomdai előállításra; miután a folyóirat kiadásába betársult a nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület, ennek titkára, Juhász Ferenc lett felelős kiadója. A főszerkesztői poszton Kis József maradt, de az együttműködés nem bizonyult tartósnak. Jóllehet a folyóirat példányszáma 60-ról 300-ra emelkedett, és sok új munkatárs is jelentkezett – Szentelky Kornél, Dudás Kálmán, Laták István, Thurzó Lajos, Illés Sándor, Ko-lozsi Tibor (ez utóbbi *Örtüz* fényénél címmel

1969-ben megírta a folyóirat történetét) –, az alkalmazkodni nem nagyon tudó, a mások véleményével nem túlságosan türelmes alapító az ötödik szám előállításán kivált, s lapját újra sokszorosító eljárással jelentette meg. 1932-ben kettőt, 1933-ban pedig még ötöt, az utolsót júniusban. 1934 januárjában újra a nyomdai előállítással kísérletezett, de csak egy szám jelent meg.

Időközben az örökké nyüzsgő Kis József még két időszaki lap megjelentetésében vett részt. 1932 júliusában, H. Halász Dezsővel együtt kiadta a *Vajdaság* című szépirodalmi, művészeti és kritikai szemlét. Az összeférhetetlen Kis József a harmadik szám után kivált a szerkesztőségéből, mert nem tudott szót érteni társszerkesztőjével, aki egyik kritikájának hangvételt kifogásolta, nem tartotta összeegyeztethetőnek a szerkesztőségi elképzelésekkel. A folyóirat egy ideig *Tovább* címmel élt még Laták István szerkesztésében, H. Halász Dezső kiadásában, de csakhamar megszűnt.

Kis Józsefet ott találjuk 1934-ben a *Híd* indulásánál is, amelynek kiadását a szabadkai Népkör ifjúsága kezdeményezte, a nagybecskereki és a zombori fiataloknak, meg a belgrádi magyar egyetemi hallgatók egyesületének, a Bolyai Farkasnak támogatásával. „Hidat verünk a keserű ma és az ígéretes holnap között tátongó szakadék felett . . . Hidat kívánunk építeni a magyar és a délszláv nép közé . . . Hidat akarunk építeni a korunk, életfelfogások, nemzetek – hidat ember és ember között” – hirdette első számában az életképesnek bizonyult, ma is megjelenő folyóirat *Kek Zsigmond* nyomán. Az első szerkesztőbizottságban helyet kapott Kis József, Lévay Endre (felelős szerkesztő és kiadó) és Tóth Bagi István *Szabadkáról*,

Dániel Gy. László Nagybecskerekéről, Komáromi József Sándor Belgrádból, Páll Sándor Zomborból és Faragó Imre Óbecséről. Kis József nem lett volna Kis József, ha ebből a testületből is nem vált volna ki. Erre már az első számok megjelenése után sor került.

A szerencsétlen és a maga igazához ragaszkodó Kis József az elkövetkező időben nyomdászattal foglalkozott, másolóirodát nyitott, ahol iskolai jegyzeteket sokszorosított, a megszállás idején pedig gépiró volt a Délvidéki Magyarország szerkesztőségében. Közvetlenül a felszabadulás után, az 1944. október 16-án megjelent Slobodna Bačka előkészítésében is részt vett, ugyanebben a hónapban a szabadkai Rádió Vesti és a Rádióhírek megjelentetésénél bábáskodott, 1945 januárjában a Zidne vijesti című kiadványt, majd 1946-ban és 1947-ben a Munkánkat, a szabadkai középiskolások lapját sokszorosította.

A mostoha életkörülmények, az egzisztenciális gondok és az anyagi erejét meghaladó vállalkozások időnap előtt felőrölték életét – harminckilenc éves korában elvitte a tüdővész.

KISBÉRY JÁNOS (Szilágyi, 1901. december 23.–Frauenstein, 1975. augusztus 2.) – Egy irodalmi csodabogár a két háború közötti időszakból: a napszámosorból írásaival próbált kitörni, sőt literátori babérokra pályázott. Nem kisebb nagyság, mint Kosztolányi Dezső figyelt föl rá, s mutatta be a Pesti Hírlapban egy írásművének közlésével is. Majtényi Mihály ezzel a címmel emlékezett róla: Felfedezte Kosztolányi Dezső (Szikra és hamu, 1963). A húszas-harmincas években nagy volt az ázsíója az autodidaktáknak, Kisbéryt is östehetségként ünnepelték, olykor egy születő bácskai Veres Pétert láttak ben-

ne. Herceg János „bezdáni esztétának” nevezte. Végül is nem sokra vitte, magára hagyták, félresikerült író és ember lett. Nemhogy az önművelésre oly sokat adó Veres Pétert, de még a hasonló sorú Csépe Imrét sem érte el.

Kisbéry (Epling) János családja tanyai cselédként élt, apja úgy próbált segíteni magán is, meg rajta is, hogy beadta inasnak egy bezdáni takácshoz, de még ezt az első lépést sem vette sikerrel, nem lett belőle sem szövőmunkás, sem takácsmester, elkallódott, megmaradt a szociális ranglétra legalján: részaratóként kereste meg kenyerét, erdei napszámosként a kevéske hozzávalót. Közben rendületlenül olvasott, bővítette látókörét, úgyhogy amikor Kosztolányi belebotlott, már kerek mondatokba tudta foglalni gondolatait, s ezekben olykor „ösi erő” csillant meg, azzal, hogy magasröptű eszme-futtatásait nemegyszer, meghökkentő módon, a tájszavak ízeivel fűszerezte.

A pesti siker után a Vajdaságban is teret kapott, sok lapnak és folyóiratnak lett a munkatársa (Kalangya, Vajdasági Írás, Hétről-Hétre stb.), de az előtte megnyitott úton csak bukdácsolva tudott haladni. Szenteleky idején is nehézségei voltak, pedig ő azt hirdette, hogy „szeresük azt, ami a mienk”, esélyei a Szirmai-korszakban tovább csökkentek, mert ekkor a dilettantizmus elleni küzdelem került napirendre. Az irodalomtörténészek egyébként a szociális vak-ságot kifogásolták nála, s azt is, hogy aprólékos meditatálással és szóáradattal ecsetelte saját nyomorúságát (Utasi Csaba: Irodalomunk és a Kalangya, 1984).

Való igaz, hogy örökösen csak magával bíbelődött, a mindennapos megaláztatások adták kezébe a tollat, a meg nem értett zseni sértődöttsége beszélt belőle.

Bezdáni környezete nem az író látta benne – kezdeti sikereit is értetlenül fogadta –, hanem az ágrólszakadt senkiházit.

A szegénylegény tehetetlensége és gyámoltalansága akadályozta meg abban, hogy talpra álljon. Pedig nem volt minden tehetség híján. „Kritikus szellem volt – írta róla Herceg János –, önmagával és a világgal szüntelenül vitázó, a gondolat oly magas és biztos szárnyalásával, ami egészen ritka dolog volt ezen a tájon.”

A kisebbrendűségi érzés rossz tanácsadója volt egy életen át. 1941-ben a jobboldali Nagy Iván Új Nép című hetilapjához szegődött, s Újvidékre költözött. Ez volt életében – pedig már a negyvenediket taposta – az első havi fizetéses állása, de anyagi helyzete nem változott lényegesen. A Telepen élt egy hónaposzobában, a bezdánihoz hasonló körülmények között. Közben a mélymagyar és a fajvédő eszmék hálójába gubancolódott. 1944-ben elmenekült az országból, gyári munkásként fejezte be életét.

KISIMRÉDY PÁL (Topolya, 1850. január 12.–Szentkirályszabadja, 1906. október 24.) – Házasságon kívül született parasztfíú volt, a későbbi költő, aki egy életen át próbálkozott felemelkedni, megkapaszkodni, valamit teremteni, de hasztalanul: semmi sem sikerült neki, alighanem a szellemi és anyagi erő, meg az egészség tartós hiánya miatt. Származásának rejtélyét sohasem sikerült felfednie, nevelőanyja, Bakai Katalin ezt a sírba vitte. E tényt nehéz lelki balyuként cipelte magával, örökösen nyomasztotta, „eredetem mai napig is titok maradt” – írta 1880-ban keltezett önéletrajzában is.

Egy gyermekkori betegség – a ragályos szembaj, a trachoma – következménye-

it is hatéves kora óta viselte: erősen megromlott a látása. Egyébként jó eszű diák volt, „a helybéli lelkész urak kezdték meg velem a szabadkai városi gimnáziumot, ahol a IV. osztály bevégzéséig maradtam” – írja. Középiskolai tanulmányait a kalocsai jezsuitáknál folytatta, az érettségi vizsgát pedig a bajai gimnáziumban tette le. Pécssett jogra iratkozott, de a topolyai adminisztráció késedelme miatt nem kapta meg a tandíjmentességet, s beállt írnoknak egy váci ügyvédnél. Katonáskodás után hosszabb útra szánta el magát: „Stayer, Crajna és Olaszföld” a cél. Triesztból jut Veronába, Turinban (Torinóban) Kossuth Lajos otthonát keresi fel, majd Svájcra át hazatér. Miután 1873-ban Topolyán eltemette nevelőanyját, Pesten próbál szerencsét: előbb a jogi karra, majd a bölcsészeti karra iratkozik. Időközben pénzügyőri állást vállal, tollnokként dolgozik a fiskális irodákban. Egy-két lapnál zszurnalisztaként is próbál elhelyezkedni, de kísérletei sikertelenek. 1877-ben változtatta meg belügyminiszteri engedéllyel vezetéknévét Kisimrédyre (addig Kis volt).

1880-ban jelentette meg egyetlen verseskötetét. (A Széchényi Könyvtárban őrzött példány Szinnyei József gyűjteményéből került oda.) Kései olvasója, a topolyai hagyományokra érzékenyen fogékony Fehér Ferenc egyik cikkében a kötetet „szerény művelődéstörténeti érték”-nek minősíti, s igen tapintatosan alig szól verseiről, inkább a benne közölt autobiográfiáról beszél (Magyar Szó, 1985. február 16.). Az olyan hangulatú verssorokat, mint amilyen a „senkim sincsen, egyedül a bánat / Mely – bárhova megyek – velem fárad . . .”, már Kisimrédy korában sem figyeltek fel, úgyhogy kötete teljesen visszhang nélkül maradt.

A beteges, nehéz körülmények között tengődő Kisimrédy Pál kiábrándultan hagyta el Pestet, s leköltözött Szentkirályszabadjára, elfogadva az ott felkínált tanítói állást. Néhány évig tanította betűvetésre az egykori udvarnokok, a „király szabadjai”-nak utódait, majd bekövetkezett az, aminek veszélye egy életen át fenyegette: elveszítette szeme világát. Vaksága miatt koldusbotra jutott, a falu könyöradományából élt.

KISS ERNŐ (Temesvár, 1799. június 13.–Arad, 1849. október 6.) – Eleméri és ittabei honvéd altábornagy, az aradi tizenhárom vértanú egyike a szabadságharc, a polgári forradalom ellentmondásos alakja. Mint a kettős előnevéből is kitetszik, a dúsgazdag bánati, örmény származású Kiss család sarja volt. Korai ifjúságától kezdve szenvedélyesen vonzotta a katonai pálya, a fényes egyenruhák varázsa. Származásánál fogva minden út nyitva volt előtte, úgyhogy már pelyhes állú legényeként hadapród az egyik huszárezredben. A család bőkezűen támogatta, gyorsan kijárta részére a tiszti rangot. Kiss később maga is, a családi vagyon örökösöként, illetve az ország egyik leggazdagabb embereként részben a maga költségén ruházta és látta el ezredének legénységét, a lovak tartásához és tenyésztéséhez is hozzájárult. Tisztársainak hatalmas összeget adott kölcsönbe vagy ajándékba, így hadosztályparancsnokának, Haynaunak is. 1848-ban nem zárkózott el a forradalomtól, s a hadvezetés, mint rangidős tisztet a bánásági sereg főparancsnokává nevezte ki, tábornokká léptette elő, ilyen minőségben egy kicsit saját birtokait is védelmezte a haza nevében. Később altábornagy lett, országos főhadiparancsnok, azaz háttéri szolgálatra rendelték.

A bukás után az aradi várba zárták, és bíróság elé állították. A kihallgatási jegyzőkönyv szerint császárhűségét próbálta bizonygatni, azzal magyarázkodott, hogy a véletlenek közrejátszása folytán sodródott Kossuth táborába. „Remélem, nem képzelik azt, hogy demokratikus elveim vannak” – áll az egyik vallomásában. Vádlói azonban enyhítő körülménynek csak azt fogadták el, hogy a császári csapatok elleni harcban lényeges parancsnokságot nem viselt, s ezért kötél általi halál helyett golyó általi halálra ítélték.

Az ítélet indoklásában Kiss Ernő felségsértését még azzal is magyarázták, hogy nem rendelkezett különösebb szellemi képességekkel, s ez a jellemzősége bizonyos hiányával is párosult. Kiss valóban nem volt katonai tehetség, tehetetlen hadvezetése miatt kellett megválnia a bánásági sereg főparancsnoki tisztétől is, de bíráinak a jellembeli fogyatékos felhánytorgatására semmilyen erkölcsi joguk nem volt, legkevesbé Haynau tábornoknak, aki halálos ítélet aláírta, és aki adósa volt Kissnek, sőt halála után ezüstneműjét is megkísérelte eltulajdonítani.

Kiss Ernő nem tudta megtagadni arisztokrata mivoltát, torontáli nábob volt és az is maradt. Ez szabta meg gondolkodásmódját, életszemléletét, de a szabadságharc ügyét jóhiszeműen szolgálta. „Sem önös érdekekkel, sem rangkorssággal nem lehet vádolni engemet” – írta utolsó beadványában is. A szabadsággért életét áldozta fel tábornok-társaival együtt Aradon. Ennél többet igazán nem adhatott.

KISS ERNŐ (Csúza, 1909. január 14.–Szeged, 1941. október 3.) – A baranyai háromszögben, szőlőskertekkel övezett vidéken jött a világra egy hét-

gyermekes falusi bognár negyedik utódaként. Vörösmarton tanulta ki a kárpitosmesterséget, segédként Zomborban, Magyarittabén és Újvidéken dolgozott. Itt, azaz az újvidéki Munkásotthon falai között találkozott először a szakszervezeti mozgalom aktivistáival: Samu Mihállyal, Polgár Andrással és másokkal. Az illegális Kommunista Párt soraiba Somogyi Pál munkásköltő javaslatára 1932-ben került.

Ezzel kezdetét vette életének rövid, alig tízesztendőös szakasza. Az út végén, egy 1942-ben keltezett, Titóhoz intézett tartományi pártbizottsági jelentés úgy emlékezett meg róla, mint „az egyik legjobb magyar kommunistáról”, aki kimondott szavait, mély nyomokat hagyó cselekedeteit végül is halálával hitelesítette.

Kiss Ernő élete, közéleti tevékenysége három jól körülhatárolható szakaszból állt. Az elsőt, az újvidéki éveket háromévi mitrovicai börtönbüntetés zárta. Kiszabadulása után szülőföldjén, Baranyában működött: szakszervezetbe tömörítette a földmunkásokat, sztrájkokat vezetett, pártszervezeteket hozott létre. Terjesztette a Hidat, a Híd-könyvtárban megjelenő füzeteket, a mozgalomhoz közel álló párizsi és kolozsvári lapokat, folyóiratokat. A mártír Hidasok antológiájában egy jelentéssel szerepel, amelyben beszámolt a terjesztés valóban kiváló eredményeiről (Híd, 1934–1941, Forum, 1964).

Kiss Ernő életének utolsó szakaszával újra Bácskához kötődik. 1941-ben a nyugat-bácskai és baranyai kerületi pártbizottság politikai titkáráként, valamint a tartományi pártbizottság tagjaként közvetlenül irányította a népfelszabadító mozgalom kezdő eseményeit, szervezte az ellenállást, a katonai tizedeket, személyesen vett részt a fegyver-

gyűjtésben, a Zombor és Szivác környéki búzagyűjtogatásokban.

A rendőrség Telecskán érte utol, kelepcebe csalta és letartóztatta. Sorsa ezzel megpecsételődött, hiszen a fennálló rend ellen lépett fel, fegyverrel a kezében.

Bezdánban, majd Zomborban hallgatták ki. Keményen tartotta magát, még nevét sem árulta el. Rabtársa és életrajzírója, Milenko Beljanski így írta le a rendőrségi tortúra után: „Véraláfutásos tenyere puffedt, mintha valaki felfújta volna, az ujjai mintha nem is kezéhez tartoznának. Lábfeje és talpa teljesen deformálódott, óriásra dagadt . . . Vízért kér és titkon körülnéz, mennyi a letartóztatott, van-e közöttük ismerős. Csak a börtönben szenvedők részére érthető mozdulattal jelzi, közli az elvbarátokkal, ne tartsanak semmitől, kitartott, nem árult el senkit.”

Ezután az események már gyorsan perogtek. Augusztus 29-én a szegedi Csillag börtönbe vetették, 1941. szeptember 11-én a rögtönítélő bíróság kötél általi halálra ítélte. A kivégzésre huszonkét napot várt: ennyi idő kellett ahhoz, hogy Horthy Miklós kormányzó elutasítsa a kegyelmi tanácsá átalakult bírósági tanács kegyelmi kérvényét.

Az ítélet végrehajtását október 3-ára, délelőtt fél tizenegyre tervezték, de ez nem a börtönhatóságok szándéka szerint történt.

Kiss Ernő úgy halt meg, ahogy élt és cselekedett: elszántan, bátran, önpusztító fanatizmussal. Fasizmusellenes jelzavakat kiáltozva ment fel a vesztőhelyre és a hóhérok dacolva, a hivatalból kirendelt személyeket elképesztve rúgta ki maga alól a számolyt . . .

KISS GÁBOR (Eperjes, 1751 körül–Károlyváros, 1800. december 16.) –

Vízépítő- és hadmérnök, „ingenieur-karbéli őrnagy”, Kiss József testvéröccse, akivel együtt megálmodták és megtervezték a bácskai Ferenc-csatornát. Manapság egyes források főleg Kiss József nevéhez kötik a nagycsatorna megalkotását, igazságtalanul mellőzve Kiss Gábor érdemeit. A XIX. század első felében viszont olykor csak az ő szerepét domborították ki. Az egyik reformkori újság szerint, amikor a török háború kezdetén meglátogatta bátyját, feltűnt neki az egyik, a Dunából a Tiszába vezető árok iránya és erős esése, ami aztán „öt azon, már József által támogatott ideára vezérelé: vajon nem lehetne-e ezen minden kereskedéstől elszigetelt vidéken hajózási csatornát haszonnal létesíteni. A Dunától a Tiszáig az egész tér fölmérve, s e ni-vellirozás 27 lábnyi tetemes esést bizonyított, mely követelmény öt arra bírta, hogy egy, a Dunát a Tiszával összekötő tervrajzot készítsen. Minden számolás meggyőző öt e nagyszerű gondolat valósíthatása felől . . .” (Társalkodó, 1836, 67. szám).

A két kitűnő mérnök testvér valójában jól kiegészítették egymást: Gábor dús fantáziával megáldott ember volt, mérész, olykor oktalan kockázatokat is vállaló, József viszont reális, földön járó alkat, aki testvérének szárnyaló gondolatait megvalósítható keretek közé helyezte. A nagyszabású mű tehát – Európa legnagyobb korabeli vízgazdálkodási létesítménye (1793–1802) – a Kiss testvérek közös alkotása. Ismert tény, de nem árt olykor megismételni: nemcsak zseniális tervezőmérnökök voltak, hanem egyúttal a XVIII. század legnagyobb magánvállalkozói is, nemcsak a nagyszabású építkezést vezették le, hanem részvényesként, társtulajdonosként is működtek, a merkantilizmus lelkes hívei voltak.

Kiss Gábor, akárcsak bátyja, a hadmérnöki akadémiát fejezte be (1769–1772). A harmadik testvér, István, szintén mérnök lett, de korán meghalt. József és Gábor, tanulmányaik befejezése után egy nagyobb nyugat-európai tanulmányutat tett, különösen a kereskedelmileg és iparilag fejlett Anglia tett nagy hatást rájuk.

Együtt tervezték meg a feltételezett Duna-ösmederben – Monostorszeg és Bácsföldvár között – a bácskai hajózó és lecsapoló csatornát, s hozták létre, Kempelen Farkas kamarai tanácsos hatóság támogatásával, Ferenc-csatornai Kir. Szabad Hajózási Társaság néven a részvénytársaságot. A csatorna építésében Gábor nem vett részt, mert berendelték katonai szolgálatra, de 1795-ben együtt fogadta őket a császár. Mivel akkor a csatorna építése már javában folyt, az uralkodó figyelmét egy másik nagy vállalkozásra irányították, a Károlyvárosi Csatorna (más néven: Duna–Dráva–Száva–Kulpa-csatorna) építésére, amelynek elkészítése után Magyarország bekapcsolódott volna a tengeri hajóközlekedésbe, azaz folyami úton juthatott volna el a búza és más, „gyártalan és durva termény” Fiuméba, onnan pedig a világpiacra. Ez Gábor ötlete volt, ő készítette el a terveket is, de a Ferenc-csatornától eltérően a terv nem valósult meg.

A Kiss testvérek végül is a nagy vállalkozások áldozatai lettek, elképzeléseikkel jóval meghaladták korukat. Meg aztán a csatornaépítés során nehézségek is támadtak, úgyhogy kibuktatták őket a részvénytársaság igazgatóságából, eltáncolták az építőhelyekről. Kiss József kincstári mérnökként ment nyugdíjba, s magányosan, elfeledten halt meg, sírja ma is öröködik a verbászi csatornászilip fölötti dombon. Gábor sorsa még szo-

morúbban alakult: ő minden vagyonát, beleértve feleségének, van der Ketten bárónőnek az ingóságát is, a részvénytársaságba ölte, amely ideiglenesen nagy adósságokba keveredett, s így megélhetés nélkül maradt, még az őrnagyi fizetéstől is elesett, mivel szolgálaton kívül volt. Végső nyomorban, bécsi kilincselés közben érte utol a korai halál.

KISS IMRE (Péterréve, 1893. október 9.–Péterréve, 1965. december 26.) – A lelkiismeretes falusi orvos mintaképe volt, köztiszteletben állt, páciensei úgy tekintettek rá, mintha az élet és a halál osztója lenne. A környéken neki volt az első röntgene, úgyhogy ettől kezdve – a XX. század harmincas éveinek derekától – még nagyobb biztonsággal ismerte fel és határozta meg a betegséget, ami csak növelte tekintélyét, mivelhogy egyébként is kiváló diagnoszta hírében állt.

Az első világháború végén diplomált a szegedi egyetemen, a Tisza-parti városban volt cselédkönyves orvos is. Akkor-ra már meghúzták a trianoni határokat, akár ott is maradhatott volna, de ő mégis hazatért . . .

Péterréve a nincstelen földmunkások telepe volt, kubikosként vasutat építettek, gátakat emeltek. Közülük kerültek ki az illegális Kommunista Párt tagjai (a két háború között Kis Moszkva, Vörös Pecellő volt a falu neve), majd a Nyilas-keresztes Párt is soraikból verbuválta tagságát. Kiss Imre nem tett különbséget közöttük. Olykor nem is fizettek szolgálataiért, nemegyszer saját orvoságos skatulyájából vette elő az ingyen gyógyszert vagy a tormaszest. Azonos elbírálásban részesítette az 1920-ban letelepült dobrovolyácokat, a helyi nyelvhasználat szerint a „licsá-nokat” (Liká-

ból származó telepések). Nem volt tekinettel tehát sem a politikai, sem a nemzeti vagy a vallási különbségekre. Ő maga hívő ember volt, a helybeli katolikus egyházközség elnöke. Napfelkeltekor kerékpárját a templom falához támasztotta, részt vett a reggeli misén, majd „csőszamarára” pattant, s megkezdte a napi vizitet.

Bácska 1941. évi visszacsatolását nem titkolt örömmel fogadta, de ez nem gátolta meg abban, hogy a vásártéren összehozott szerbek védelmére keljen. Mozgósította Hegyi Pál plébánost és Jakob Kraft gyógyszerészt, s a nevükben is jótállt értük a katonai hatóságoknál.

Az esetet igen érzékletes módon dr. Jovan Maksimović orvosprofesszor írta le a PČESA Művelődéstörténeti Egyesület egyik évkönyvében (Komšija, papog, 1996). Közölte még azt is, hogy a második világháború éveiben egy szerbet sem öltek meg Péterrévén, a helyi görögkeleti egyházközség pedig megnagyíttatta dr. Kiss fényképét a paplak részére, hogy ily módon is megőrizze emlékét.

A jószomszédi együttélés szép példájára nem találtunk hivatkozást a háború utáni történelmi irodalomban (Radivoj Grujić: Forradalmi munkásmozgalom Péterrévén, 1981; dr. Aleksandar Kasaš: Mađari u Vojvodini, 1941–1946). Miért? Feltehetően azért, mert dr. Kiss, a korabeli szóhasználatból élve, „együttműködött a megszállókkal”. Baráti és egyházi vonalon munkatársa volt dr. Takács Ferenc péterrévei apátplébánosnak, pápai kamarásnak, a Magyar Parlament képviselőjének, akit politikai szerepvállalásáért 1944-ben nyilvánosan kivégeztek. Minden hónapja erre a sorsra jutott, ha nem menekült el, kivéve a doroszlói Bartol Istvánt, akit szintén le-

tartóztattak, de néhány nap múltán szabadon engedték, mert 1941-ben életével jótállt a szomszédos Sztapár szerbjeiért. Így járt dr. Kiss Imre is. 1944 végén a kivégzendők listájára került, de a halált elkerülte, mert azok közül, akikért kiállt 1941-ben, sokan közbenjártak érdekében. Élete csak egy hajszálon múlt.

A péterrévei megtorlásnak egyébként 72 áldozata volt (Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva, 1995).

A múlt század hatvanas–hetvenes éveinek fordulóján tisztelői mellszobrot kívántak állítani emlékére, de a kezdeményezést azzal utasították el, hogy ő „elegget kapott”, azaz megkímélték az életét. Azóta emléktábla került az egészségházra, s az óvoda is az ő nevét viseli. Sírját a falu gondozza.

KISS JÓZSEF (Buda, 1748. március 19.–Zombor, 1812. március 13.) – Testvéröccsével, Kiss Gáborral együtt nemcsak megálmodója volt az európai méretű, a mai Bácska természeti képét kialakító Ferenc-csatornának, hanem annak műszaki tervezője, kivitelezője, meg a csatorna építését célzó részvénytársaságnak, vidékünk első nagy tőkés vállalkozásának létrehozója is. Nemcsak a XVIII. század egyik zseniális mérnöke volt, hanem komplett gazdasági szakember is, aki kezében tartotta a nagy mű megvalósításának minden döntő szakaszát, az ötlettől a megvalósításig. Munkássága révén a mocsaras Bácska a Monarchia egyik leggazdagabb és legvirágzóbb vidékévé vált, akárcsak Bánát, ugyancsak a vízmérnökök áldásos tevékenysége nyomán.

Kiss József először 1754-ben, hatéves korában került a Bácskába, a hároméves öccsével, Gáborral együtt, ahová apjuk, Kiss János alezredes költözött, miután kinevezték az apatini katonai

raktárak felügyelőjévé. Ő egyébként 1758-ban, tábornokként esett el a hétéves háborúban.

Másodsor, immáron véglegesen, 1780-ban került vissza. Ezt megelőzőleg, miután befejezte a bécsi hadmérnöki akadémiát, kamarai mérnökként működött a pozsonyi Duna-szakaszon, onnan pedig, ugyanolyan minőségben, azaz kincstári inzsellérként Bács-Bodrog megyébe rendelték azzal a feladattal, hogy a német telepéseknek kimérje és kiossa a földet, s megtervezze falvaikban a lakóházakat, középületeket, gazdasági létesítményeket. 1783-ban azonban már kamarai igazgató-mérnök az egész Bácskára kiterjedő hatáskörrel. A telepések földjének védelmére 1785-ben egy méter széles lecsapolóárkot ásott Kúlától Verbászig. A vállalkozásnak sikere volt, úgyhogy a következő évben a Szivác és Verbász közti állóvizet csapolta le.

Ezek az apró munkák érlelték meg Kiss József agyában a bácskai nagycsatorna tervét. Az volt az elképzelése, hogy egy Bezdán–Bácsföldvár vonalvezetésű, 108 km hosszú, 18,6 méter széles és 2 méter vízmélységű csatornát tervez, több hajózsilippel, s azt egymillió forint költséggel három év alatt megépíti. Ennek érdekében hozta létre a Ferenc-csatornai Kir. Szabad Hajózási Társaságot. A munka 1793 júniusában kezdődött, de időközben kiderült, hogy a számítás nem volt pontos: a nagy vállalkozáshoz sem idő, sem pénz nem volt elegendő. 1797-ben a munka elhúzódása, a pénzügyi keret túllépése miatt a Kiss testvéreket kibuktatták az igazgatóságból, s a befejező munkálatokat Heppé Szaniszlóra, az országos vízépítési igazgatóra bízták.

A csatorna, a változások ellenére is, csak 1802-ben készült el, s egymillió forint helyett négy millióba került. Több mint 220 kilométerre rövidítette meg az

erdélyi só és a bánági búza útját Bécsig, azaz húsznapos időnyerést jelentett. 1802 és 1818 között több mint 10 000 teherhajó és dereglye ment át a csatornán, és fizette meg az illetéket. A részvényesek jól jártak, mert 4 millió forintnyi befektetésük 25 év alatt 20 millió tiszta jövedelmet hozott. A csatorna hasznát nem is lehet valójában pénzben kifejezni: a vidék teljesen átalakult, mocsaras részei termőre fordultak (120 000 hektárt ármentesítettek), a föld értéke négyszeresére-ötszörösére emelkedett, a termények értékesítése és elszállítása módfelett könnyebb lett.

Mindenki jól járt tehát, kivéve a Kiss testvéreket. Kiss József, aki kívülállóként, sértett emberként élte meg életművének befejezését, majd csak hosszú pereskedés után, 1805-ben kapott 25 000 forintnyi végkielégítést. A Kiss testvérek elkészítették a tenger felé vezető vízi út grandiózus tervét is, a Duna, Száva, Dráva és a Kulpa érintésével és a károlyvárosi csatorna megépítésével, de ennek elkészítése meghaladta a Monarchia anyagi erejét.

Kiss József Zomborban halt meg, de saját kívánságára a csatorna mentén, Verbásznál, saját szőlejében temették el, a Telecskai-dombok egyik magaslatán, ahonnan szép kilátás nyílik a csatorna vizére. Egy saját tervezésű, 1985-ben felújított síremlék alatt pihen, amelynek felirata szerint Kiss József „halhatatlanságát a Ferenc-csatorna tanúsítja, de akit mégis holtnak mond a márvány”. Munkásságának jó ismerője, Bordás Attila mérnök számba vette (Híd, 2000/12. sz.) a Kiss József tervei alapján készült középépületeket, amiből kiderül, hogy lakóházakon kívül Vajdaságszerte számos iskolát, tanítólakást, paplakot, malmot, sörházat is tervzett.

KISS JÓZSEF (Zombor, 1899. június 14.–Hollywood, 1969. március 19.) – Az első világháború vége felé két ízben is az osztrák–magyar sorozóbizottság elé került, de felmentették. Harmadszor, 1919-ben már a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság hadserege kívánta soraiban látni, de ő a bevonulás helyett a kivándorlást választotta: a zágrábi amerikai konzulátuson igazolta, hogy nem volt K. u. K. katona, mire megkapta a beutazási engedélyt. Triesztben szállt hajóra, s 1920 januárjában már megérkezett a General Motors, a Ford és a Chrysler városába, Detroitba.

A hanyattatás, az útkeresés évei következtek. Kiss József (Joseph Kish), a Szontáról Zomborba költözött kocsmáros család kései, tizenkettedik gyermeke, aki a megyeszékhelyen fejezte be a polgárit, és lett kereskedőinas, majd segédlegény, az új hazában egy áruházban helyezkedett el árucsomagolóként, kifutóként, majd kirakatrendezőként. Nyugtalan természete csakhamar továbbhajtotta. Chicagóban próbált szerencsét, majd Hollywoodban, ahol egy magyar színész tanácsára, beállt statisztának: tömegszereplője volt az első hangosfilmeknek.

Eleinte nem sokra vitte, sorsát csak a Korda Sándorral való találkozás döntötte el. A magyar rendező szívesen segítette az USA-ba szakadt honfitársainak, Kisst pedig szegről-végről még „földijének” is tekinthette, mivel 1911-ben kezdő újságíróként néhány hónapot töltött Bosnyák Ernő zombori lapjánál, a Bácsmezei Függetlenségénél. Korda 1928-ban Bíró Lajos Sárga lilimának új változatát forgatta, s Kisst kellektárosként alkalmazta. Munka közben felfigyelt arra, hogy a fiatalembernek érzéke van a cselekmény színhelyének megjelenítéséhez, s a díszlettervezés irányá-

ba terelte figyelmét, ösztönözte, hogy fejezze be a hároméves művészeti akadémia díszlettervezői szakát.

Kiss meghallgatta Korda tanácsát, s a harmincas, negyvenes években a Paramount, az United Artists és a Columbia filmgyár keresett díszlettervezője lett. Tehetsége az ötvenes években bontakozott ki, amikor Stanley Kramer rendező közvetlen munkatársaként egy sor jó film elkészítésében vett részt (Nem minden idegen, 1955; A megbilincseltek, 1958; Az utolsó part, 1959; A nürnbergi ítélet, 1962; Bolondok hajója, 1965). Ezért az utóbbi filmjéért 1966. április 19-én Oscar-díjat kapott. A Bolondok hajójának (Ship of Fools) cselekménye Hitler hatalomra jutásának idején egy német óceánjáró fedélzetén játszódik, a nyílt tengeren. A forgatócsoport azonban ki sem mozdult a műteremből: Kiss József díszletei, technikai megoldásai, trükkjei oda varázstolták a tengerjárót is, meg a tengert is.

A siker nem jött sem gyorsan, sem váratlanul. Díszlettervezőként több mint száz filmet jegyzett, filmjeiben a legnevesebb színésznők (Greta Garbótól Ingrid Bergmanig) és színészek (Gary Coopertól Lee Marvinig) játszották. Sok ismert rendezővel is dolgozott (John Ford, Frank Capra). Mielőtt megkapta volna a dicsőséggel járó szobrocskát, ötször jelölték Oscar-díjra.

Kiss József nevét nem találjuk sem az általános, sem a szaklexikonokban. Még a magyar filmszótárak budapesti találkozója alkalmából kiadott könyv sem tesz róla említést (Magyar filmesek a világban, 1996).

Emlékét először Péter László ébresztette a szegedi Délmagyarországban (Oscar-díjas rokonom, 1969. X. 2.), nálunk pedig Kovács József a temerini Vajdasági Hírnökben (1994. 11. 12.).

KISS LAJOS (Zombor, 1900. március 14.–Budapest, 1982. május 8.) – A népzene kutató, a néprajztudomány érdekes művelője a jugoszláviai magyarság népi dalkincsének avatott ismerője volt, s fáradhatatlan gyűjtője is, egészen a hatvanas évek végéig, mintegy cáfolva azt a tévhitet, hogy az anyaggyűjtés kora már régen lejárt. Több mint 20 000 népdalt, illetve népdalváltozatot gyűjtött és vett fel szalagra, ennek tekintélyes része bácskai, bánáti, baranyai és szlavóniai eredetű.

Gimnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte, egyetemi diplomát pedig a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán szerzett. Egyetemi tanulmányaival párhuzamosan a Zeneművészeti Főiskola hallgatója is volt, ott a zeneszerzési szakot fejezte be. 1926 és 1939 között zeneiskolai igazgató és karmester Zomborban, 1939-től pedig a belgrádi Stanković zeneiskola helyettes igazgatója és a Jugoszláv Akadémiai Énekkar dirigense. Újvidéken, Győrben fejtett ki még pedagógiai és karnagy munkásságot, majd 1950-től a Magyar Népzene Tára szerkesztője, a Magyar Tudományos Akadémia Népzene kutató Csoportjának vezető munkatársa. Karmesteri pályafutását 1958-ban zárta le, amikor Szarajevóban az Opera és a Rádió együttes énekkarával szerbhorvát nyelven mutatta be Kodály Zoltán Psalmus Hungaricusát.

Gyűjtőmunkáját 1936 júniusában Gomboson, az első Gyöngyösbokréta-találkozón kezdte, de ennek a munkának fontosságára és halaszthatatlanságára 1938-ban döbbsen rá igazán, amikor Kodály Zoltán rádióelőadásából megtudta, hogy a zenetudománynak alig van adata a magyar nyelvterület déli részéről, lejegyzett dallam pedig egyáltalán nem áll rendelkezésére. A szervezett

gyűjtést ekkor indította meg Gomboson, majd kiterjesztette Doroszlóra is. E két egymáshoz közel fekvő község népzenejének szinte teljes feldolgozása Gombos és Doroszló népzeneje címmel jelent meg nem sokkal halála után, 1982-ben, Újvidéken, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete kiadásában, a Jugoszláviai Magyar Népzene Tára I. köteteként. Ennek az egészen kivételes és úttörő jellegű kiadványsorozatnak a II. kötete is az ő hátrahagyott gyűjtését tette hozzáférhetővé, Az aldunai székelyek népdalai címmel. Ez az 1984-ben kiadott mű is olyan alapvető munka, mint az előbbi. Címéből is kitetszik, hogy Dél-Bánátról, a Bukovinából odatelepített székely falvakról: Vojlovicáról, Székelykevéről és Sándoregyházáról, tehát népzenei hagyományaink legarchaikusabb rétegét őrző területről ad sajátos híradást a teljesség igényével, Bodor Anikó gondozásában. Kiss Lajos eléggé nem méltányolható munkásságával – az imént említett két posztumusz kötetével, a zentai múzeum kiadásában korábban megjelent, Horgosi népdalok című füzetével és a XVI–XVIII. századi zenei emlékek népi dallamváltozatai Szlavóniában című megjelenés előtt álló monográfiájával – nagy fehér foltokat tüntetett el néprajzi térképünkről.

KISS PÁL (Bihardiószeg, 1809. ?–Pest, 1867. május 16.) – A negyvennyolcas szabadságharc egyik kevésbé ismert, alig ünnepelt tábornoka volt. Módos, macedón–román eredetű kereskedő- és birtokoscsalád sarjaként katonai pályára lépett, de a ranglétrán csak lassan haladt előre: 1848 elején, csaknem húszévi szolgálat után, alszázadosként szolgált a 37. gyalogezredben. A forradalom kitörése és a honvédség

megalakítása gyökeres változást hozott életében, tüneményesen kezdett érvényesülni. 1848 derekán nagyváradi toborzótisztként a Bihar megyei nemzetőröket szervezte, majd az egyik ottani zászlóaljjal a délvidéki harctérre került, ahol csakhamar kitűnt képességeivel, s őrnagyként a híres „vörössipkás” 9. zászlóaljja élére került, alezredesként pedig dandárparancsnok lett a Bánáti hadosztályban. 1849 tavaszán Tápióbicskénél a már elvesztett csatát győzelemre változtatta, s ezért a helyszínen előléptették ezredessé. Kitűnt még a nagysallói és a komáromi ütközetben is. Ezzel az utóbbival kapcsolatban közli Klapka György csataleírásában: „Kiss dandárja a homokhegy sáncait és ütegeit a legelső futamra elfoglalta, őrségét legnagyobb részben levágta vagy foglyul ejtette. Itt hét nehéz ágyú és egész tömeg lőszer jutott kezünkbe.”

Mészáros Lázár hadügyminiszter is a jó képességű – ahogy írta, a „tudományos”, azaz képzett – törzstisztek között tartotta számon, s már 1849. április 14-én előléptette tábornokká és kinevezte Pétervárad parancsnokává, amelynek népes helyőrségét a honvédség 9. hadtesteként vezették. Két hónap múlva Jelačić hadai, miután Kátynál súlyos vereséget mértek a magabiztos Perczel Mórra, elfoglalták Újvidéket és Pétervárad ellen indultak. A katonák a civil létesítmények védelme alatt kísérelték meg elfoglalni a dunai hidat, de a védők ezt erős ágyútűzzel megakadályozták. A császári tábornok újabb erőket vetett be, mire Kiss Pál június 12-én elrendelte Újvidék bombázását. Jelačić gyorsan kivonta egységeit, Kiss tábornok megvédte a hídfőt, azaz helyreállt a katonai status quo, „csak” a város pusztult el a fergeteges ágyútűzben. A magyar források 800, a szerb források

2004 leégett vagy romba dőlt házról tudnak. Erdújhelyi Menyhért, a város helytörténésze „iszonyú pusztításról”, „Újvidék porrálövetéséről” ír. Egészen nyilvánvaló, hogy a polgári célpontok lövetéséről, illetve hadműveleti célokra való felhasználásáról volt szó, azaz a barbár hadviselés kirívó példájáról, amely nem válik sem az egyik, sem a másik fél dicsőségére.

Kiss Pál Újvidék bombázásának körülményeiről sohasem írt vagy nyilatkozott, de a sajnálatos eseményt a történelmi munkák is általában elhallgatják.

Újabb két hónap elteltével elbukott a magyar szabadságharc, szeptember 5-én Pétervárad is megnyitotta kapuit az osztrákok előtt. Nyolcezer katona adta meg magát, 393 löveg került a császáriak kezébe. (Világosnál 32 000 katona, 147 ágyú.)

A megkötött egyezmény értelmében a vár védői szabad elvonulást kaptak. Kiss tábornok is amnesztiában részesült, visszavonult bihari birtokára.

KITAIBEL PÁL (Nagymarton, 1757. február 3.–Pest, 1817. december 13.) – Az első Európa-szerte ismert magyar természettudós volt a XVIII. és a XIX. század fordulóján. Orvosi doktorátust szerzett, de nem gyógyított, egyetemi tanár lett a botanikai tanszéken, de az előadások megtartása alól felmentették, a növényteni intézet fűvészkertjének élére állították, de sohasem igazgatószkodott. Abba a szerencsés helyzetbe került, hogy egy életen át utazhatott, rendszeres tudományos gyűjtő- és kutatómunkát végezhetett. A kormány részéről az volt a hivatalos megbízása, hogy az ásványvizeket és a természeti viszonyokat tanulmányozza. 1792 és 1816 között bejárta az egész akkori Magyarországot, Erdély kivételével. Gyűj-

tűtjái során mintegy hússzezer kilométert tett meg batáron, parasztkocsin, lóháton, gyalog. A Pannon-alföldi flóra jellemző fajainak felét ő fedezte fel, rendszerezte és leírta. Naplójában feljegyezte környezeti, ásványtani és népismereti megfigyeléseit is. Balneológusként is jeleskedett, eredeti megbízásának 150 féle ásványvíz elemzésével tett eleget.

Utazásainak hosszú sorát 1792-ben, azaz 32 éves korában kezdte Horvátországban, így Fiume tájára látogatott el. Ekkor is, de később is nagy támogatást kapott Waldstein Ádám gróftól, aki nemcsak dúsgazdag földbirtokos volt, hanem természettudós is, úgyhogy a mecénás és a munkatárs egy személyben párosult.

A mi vidékeinken először 1800-ban járt. Május 31-én érkezett Szabadkára, s Ludas, Kishegyes, Verbász és Óker érintése után, június 2-án már Újvidéken találjuk. A Fruška gorát tíz nap alatt cserkészte be, de megfigyeléseket végzett Pétervárad árkaiban, Beocsin lankáin, Karlóca lánjain is. Zimony és Pancsova között ment át a Bánságba, elhaladt a delibládi homokpuszta déli pereme mellett, majd Fehértemplom és Versec felkeresése után a mai romániai Bánátban folytatta útját.

Az ekkor keletkezett, *Iter banaticum primum* 1800 című kiadatlan naplójának a mai Vajdaságra vonatkozó részeit Sturc Géza dolgozta fel és ismertette (Kitaibel Pál bácskai, szerémségi és bánáti növényteni megfigyelései a XIX. század küszöbén, *Létünk*, 1989, 2.). „Igen gazdag és változatos tárházat nyújtja – írja – a mai Vajdaság akkori flórájának. Észak-Bácskától Szerémségen át egészen Dél-Bánátig kb. 500 növényfajt sorol fel, ezek között több ritka és endém, valamint reliktum van. A mai

Vajdaság területén tett útja május 31-étől június 25-éig folyt le, tehát az évnek abban az időszakában, amikor a vegetáció teljes pompájában megmutatkozik.”

Kitaibel Pál a XIX. század elején még többször is felkereste tájainkat. 1802-ben négy hónapon át barangolt a horvátországi Kapela és Velebit vadregényes karsztjain, 1804-ben és 1810-ben pedig újra a Bánságban találjuk, amely a flóratájak találkozása folytán akkor is, később is a botanikusok valóságos paradicsoma volt.

Kitaibel Pál viszonylag keveset publikált életében, a Természettudományi Múzeum tudománytörténeti gyűjteményében több mint negyvenszázados kiadatlan kéziratát tartják nyilván. Ezeknek kiadása napjainkban is tart, s feltehetően a jövőben sem szűnik meg. A neves természettudósnak csaknem 15 000 lapnyi növénygyűjteménye, a Herbarium Kitaibelianum, a budapesti Természettudományi Múzeum tulajdona.

KIZUR ISTVÁN (Nagyzerzsébetlak, 1904. január 6.–Maglaj közelében, 1942. augusztus 15.) – A boszniai városkával azonos nevű hegy meredek oldalán érte a halálos golyó Kizur Istvánt, a II. proletárbrigád 3. századának politikai biztosát. „A puska kiesett a kezéből. Megtántorodott, s a lövészárkokba hanyatlott. Feje a kezére hajlott, mintha csak elaludt volna egy erőltetett menet után” – így írta le egy szemtanú életének utolsó pillanatát. A harmincnégy éves parancsnokot egy jeltelen sírba temették, a háború után pedig emlékművet emeltek neki a kupresi partizánteletében.

Egy földhöz ragadt, írástudatlan zsellércsaládban született, apja komenciós

cseléd volt, ő maga is tizenhét éves koráig cselédeskedett. Akkor, anyjával egyetértésben, megszökött otthonról, és beállt inasnak egy becskerekai kazánkovácsnál. Három év múltán a segédlegény a szabadkai vasúti kocsijavító műhelyben kapott állást. Itt ismerkedett meg Đuro Pucarral, a jugoszláv munkásmozgalom egyik vezetőjével, aki felkarolta a fiatal embert, megosztotta vele hónapos szobáját. A találkozás döntő módon meghatározta Kizur István további életútját.

1925 és 1928 között tagja lett az illegális Kommunista Pártnak, a harmincas évek elején pedig a helyi pártbizottságnak. Részt vett a bérharcokban, sztrájkokat vezetett. De ott volt mindenütt másutt is, ahol lehetőség kínálkozott az illegális párt politikai befolyásának növelésére. Még műkedvelő szerepeket is vállalt, A gyimesi vadvirág című népszínmű főszerepét játszva ismerkedett meg jövődöbelijével is.

Munkássága nem kerülte el a rendőrség figyelmét, többször letartóztatták, bíróság elé állították, de semmit sem tudtak rábizonyítani, így aztán minden alkalommal felmentették. Munkahelyét azonban elvesztette, alkalmi munkákból élt, feleségének varrodájában segédkezett.

Kizur István közéleti tevékenysége a Népfront korszakában bontakozott ki. Ennek az időszaknak egyik legnagyobb eredménye a Népszava című újság beindítása, a terjesztésére megalakított mintegy negyven vidéki sajtóbizottság szervezeti egybefogása. Kizur István érdeme, hogy a Népszava szinte hivatalosan is az illegális párt magyar szócsöve lett.

Az 1937. évi nagy vajdasági lebukás elérte Kizur Istvánt is. Az Államvédelmi Bíróság három évre ítélte, amit a mitro-

vica i börtönben töltött le. Itt kijárta a „vörös egyetemet”, Moša Pijade és Otokar Keršovani előadásait hallgatta. Hiányos nyelvtudása és előképzettsége miatt neki többet kellett tanulnia, mint másoknak, s ezt ő meg is tette.

Kiszabadulása után bánáti szülőfalujába toloncolták, de csakhamar Belgrádba költözött, ahol a szerbiai pártszervezet instruktora lett. A háború kitörésekor, 1941-ben, a Morava mentére irányították: a jagodinai kerületi pártbizottság tagjaként szervezte a népfelkelést. 1941–42 telén, több szerbiai partizánosztaggal, Boszniába vonult, s ettől kezdve nem tette le a fegyvert, politikai biztosként vett részt a harcokban egészen haláláig.

Részletes életrajzát Kolozsi Tibor tette közzé a szabadkai Életjel-sorozatban (Erzsébetlaktól a Maglajig, 1972).

KLEIN MÓR (Miskolc, 1842. július 7.–Nagybecskerek, 1915. március 29.) – A korabeli lapok tanúsága szerint a prágai zsidó teológiai intézet kiváló diákjának, az akkor már ismert hitszónoknak és hittudósnak nagybecskereki letelepedése és főrabbiává való beiktatása nagy eseménye volt, valóságos ünnepe a Bega-parti város akkor 120 éves múltira visszatekintő izraelita hitközségének. Nem csalatkoztak benne, mert Klein Mór minden téren beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Harmincöt éven át (1880–1915) állt a népes és viszonylag gazdag hitközség élén, s ezt az időszakot méltán tekinthetjük a nagybecskereki zsidóság fénykorának.

Mint általában mindenütt, itt is többnyire kereskedők, gyárosok, bankárok, orvosok és ügyvédek voltak, s már akkor is, amikor Klein Mór átvette hivatalát, „koldus, nyomorgó zsidó nem élt az egész községben egyetlenegy sem”.

Anyagi helyzetük az elkövetkező évtizedekben tovább javult, úgyhogy különösebb nehézség nélkül fenntartották iskolájukat (Klein Mór után jött több munkatársa, így Bányai Jakab igazgatótanító, a Délvidéki Tanügy későbbi szerkesztője), s futotta egy szép, mór stílusú zsinagógára is, amelyet Baumhorn Lipót tervei alapján építettek.

Az ő jövetelével a hagyományos zsidó vallási élet megfelelő kereteket kapott, pénteken este és szombaton megtelt a zsinagóga, de sokat hallgatták a rabbi talmudi előadásait a reggeli istentiszteleten is. Volt azonban egy bökkenő: a hitközséget „német” zsidók alkották, a főrabbi viszont „magyar” zsidó volt. Klein Mór eleinte maga is németül beszélt a szószékről, majd minden második beszédét magyarul tartotta, végül csak magyarul prédikált, ami egy ideig nemtetszést, olykor ellenállást is kiváltott. Ő viszont Kiss József költővel együtt vallotta: „Megvirradt napod valahára hát, zsidó, immár van neked is hazád!”

Jobbára magyarul is publikált. Így a Torontál hasábjain Herbert Spencerről értekezett, Jókairól, Gorkijról, Kolumbuszról írt, Darwin tanait ismertette, s ugyanott egy kötetre való verse is megjelent. Egyházi beszédeit mintegy húsz füzetben tette közzé. Mint a zsidó tudományok jeles művelője, 1880 és 1915 között az Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának tagja volt, számos tanulmánya és cikke jelent meg a zsidó folyóiratokban.

Egyik legjelentősebb vállalkozása Móse Májmúni (görögül: Maimonides, egy másik névváltozat szerint: Maimon) XII. századbéli spanyolországi zsidó filozófus hitbölcseleti munkájának magyarítása. A spanyol filozófus eredetileg arab nyelven írta meg (Dálálát

alhárin, 1190), héberre pedig egyik híve fordította, azzal, hogy ő ezt halála előtt még átnézte (Móre nebukhim, 1204). Könyvének nagy hatása volt a keresztény Európa szellemi világára. Benne, Schreiber Sándor magyarázata szerint, a bibliai szövegek és a tudományos kutatások eredményei között érezhető el-lentmondásokat akarta elsimítani, összhangot teremteni a hit és a tudás között. A háromkötetes nagy munka első könyve még előbbi állomáshelyén, Pápán jelent meg, a két utolsó pedig Nagybecskerekén (A tévelygők útmutatója, 1880– 1890), mégpedig a Magyar Tudományos Akadémia és a művelődési minisztérium támogatásával.

Becskereki tevékenységének részleteit Németh Ferenc tárta fel (Egy tudós rabbi, Magyar Szó, 1992. augusztus 15.), így közéleti szereplésének tényeit is. Nemcsak ő, az egész családja köztiszteltben állt: felesége (Kiss Erzsébet) műfordítással foglalkozott, egyik fia (dr. Kiss Arnold) budai főrabbi lett, a másik pedig (dr. Borsodi Lajos) ismert becskereki ügyvéd és vajdasági író.

A második világháború utáni kegyelet hiánya eltüntette a nagybecskereki zsidóság emlékeit. 1941-ben lerombolták a zsinagógát, a béke éveiben pedig a zsidó temetőt tüntették el. „A felszámolt zsidó temető egyik sírköve, dr. Klein Móré, több szerencsés körülménynek köszönhetően fennmaradt . . . Mintha a sors is úgy akarta volna, hogy a becskereki rabbi emléke mégse vesszen el nyomtalanul . . .” – írja idézett cikkében Németh Ferenc.

KNEZIĆ KÁROLY (Veliki Grdjevac, 1808. szeptember 12.–Arad, 1949. október 6.) – Egyike az „aradi vértanúknak”. Ő is császári tiszt volt, tehát az eszűség, a hűtlenség vajdjával került a

hadbírótság elé, de súlyosbító körülménynek vették, hogy „felkelő főnök”, „lázadó vezér” is volt, azaz vezető posztot töltött be a honvédség tisztikárában, s ezért a győztes sárga-fekete hatalom, amelyet Haynau képviselt, kíméletlenül elbánt vele.

Knezić Károly Bjelovar táján született, horvát határőr-tiszt családban, s maga is, a dolgok természetes rendje szerint, a katonai pálya felé tájékozódott: 1824-ben, 16 éves korában a varasd–szentgyörgyi határőrezred hadapródja lett, majd elvégezte a grazi katonaiskolát. Császári kapitányként, a 34. „porosz herceg” ezredében szolgált, amely a legtöbb tisztet adta a honvédségnek, 1849-ben a császári hadbíróságok huszonhatot ítéltek el közülük. Knezić is itt „galíciai nyomorúságában” fordult szembe a fennálló társadalmi renddel, s csatlakozott a magyar szabadságharc-hoz. Mint sokan mások, ő is rövid idő alatt tüneményes katonai pályát futott be: 1848 októberében őrnagy, decemberben alezredes, 1849 májusában ezredes, júniusban pedig tábornok lett.

A hadtörténet a szabadságharc egyik legjobb és legképzettebb hadosztályparancsnokaként tartja számon, aki nemegyszer személyes bátorságával is kitűnt a bácskai és bánáti harcokban, a tápióbicskei csatában. Egysége részt vett a komáromi vár felmentéséért vívott ütközetben is. Ezzel kapcsolatban Görgey tábornok 1849. április 27-én közzétett „haditudósításában” azt írja, hogy a „megrohanás Knezić osztálya és Dipold alezredes dandárja által olyan vitézséggel és eréllyel történt meg, melyhez hasonlót a hadviselés története ritkán mutat”.

Az összeomlás után a negyvenegy éves Knezić a többi fogolytársával együtt várta sorsának beteljesedését. Könyörü-

let nem volt: a többi tábornokkal együtt kísérték a bitófa alá. Baló Béni református lelkész emlékezete szerint „ő volt az egyetlen, ki szemüveget viselt, s ez leesett, mikor a porkoláb őt (a reglement rendelkezése szerint) odaszította a hóhérlegényekhez”. Lehajolt érte, de az egyik tiszt durván rárivallt: „Hagyja ott! Lát maga az akasztófán ügyis . . .”

Az aradi vértanúk a kivégzés helyszínén elhantolt tetemeinek maradványait, köztük Knezićét is, 1932-ben kiásták. A szakszerűtlenül végzett feltárás után a csontokat egy ideig helyben, Aradon őrizték, s majd csak 1974-ben temették el ugyanott.

A horvát források, érthető okok miatt, általában elhallgatják Knezić Károly érdemeit, de a magyar történetírás is nagy adósa. Míg a „vajdasági” vértanúk származásuk vagy honosságuk alapján, ha rövid időre is, szobrot kaptak – Schweidel József Zomborban, Kiss Ernő Nagybecskereken, Lenin-gen-Westerburg Károly Törökbecsén – Damjanits János pedig mélyen a népünk emlékezetébe vésődött, addig Knezić Károly személye, egyedül a vértanúk közül, csak nehezen rajzolódik ki a múlt homályából: a horvátok nem tartják magukénak, s a magyarok sem fogadták be maradéktalanul. Csak úgy él az emlékezetben, mint az aradi tizenhármak legkevésbé ismert egyike.

KOCH ANTAL (Zombor, 1843. január 7.–Budapest, 1927. február 8.) – A híres geológus, egyetemi tanár korán elszármazott Bácskából. A középiskolát Baján és Kalocsán fejezte be, tanári oklevelét a budapesti egyetemen szerezte. Tüneményes gyorsasággal felfelé ívelő tudományos és pedagógiai pályájának állomásai is messze estek szülőföldjétől: 22 éves korában gimnáziumi tanár

Gyöngyösön, 24 évesen egyetemi tanársegéd Budapesten, 26 évesen a Földtani Intézet egyik első tudományos munkatársa, 29 évesen, 1872-ben, az akkor felállított kolozsvári egyetem rendes tanára, 32 évesen az akadémia levelező tagja. Tudományos munkásságának legtermékenyebb és legeredményesebb szakasza Erdélyhez fűződik, különösen az Erdélyi-medence harmadkori rétegsorának monografikus feldolgozásával szerzett magának babérokat.

A tudományos érdeklődése tehát a geológiára, az őslénytanra, azaz a hegyvidékre összpontosult, kizorítva onnan teljesen a síkság földtani rétegződésének problémáit. Herceg János megfogalmazása szerint „annyira nem érdekelte a dús termésű bácskai televény, mint ahogy a vérbeli tengerészt hidegen hagyja a legtündéribb tavacska”. Szülőföldjével azonban mégsem szakadt meg a kapcsolata. A szakirodalomban, 1867-ben, ő jelentetett meg elsőként egy tanulmányt a Fruška gora geológiájáról a következő címmel: Beocsin környékének földtani leírása. Ettől kezdve a szerémségi hegyvidék földkérgének összetételéről, történelmi kialakulásáról két-három éves időközönként még öt tanulmányt írt (1871, 1873, 1876, 1877, 1882), hogy aztán 1895-ben a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenjen A Fruška gora geológiája című összefoglaló munkája, amely valójában székfoglaló értekezés volt abból az alkalomból, hogy az akadémia rendes taggá választotta. A Duna és a Száva közötti halmos löszterületből kiemelkedő szigetegység geológiai szerkezetének mintaszerű leírására hazai szakemberek, ha nincsenek nyelvi nehézségek, bőven hivatkoznak. Megtette ezt dr. Nikola Miljković újvidéki egyetemi tanár Fruška gora talaja (Zemljišta

Fruške gore) című, 1975-ben megjelent könyvében.

Dr. Koch Antal később is gyakran lejárta Szerémségbe. Egy 1902-ben, a Földtani Közlönyben megjelent kisebb közleményében maga is írja, hogy „1894 óta, amikor a Fruška gora geológiáját megírtam, csaknem minden évben megfordultam a beocsini cementgyár nagy bányáiban, és mindannyiszor újabb megfigyeléseket tenni és anyagot gyűjteni el nem mulasztottam . . .” Különösen leköttették figyelmét a cementmárgából kikerülő puha testű és gerinces állatok maradványai, ezeknek a kövületeknek jegyzékét és leírását közli említett dolgozatában. Később a beocsini gyár több száz méternyi mély márgafejtéseiből előkerülő halmaradványokat is tanulmányozta. Legérdekesebbnek találta azt a krokodilusra emlékeztető, de valójában egy ragadozó halfajta maradványát, amelynek leszármazottai ma is élnek a tropikus tengerekben.

Koch Antalt, a kiváló zombori származású tudóst tehát méltán tekinthetjük a Fruška gora-i földtani kutatások elindítójának, a hegységgel kapcsolatos első tudományos munkák szerzőjének, jóllehet ez csak egy csekély hányada volt szerteágazó munkásságának, a Szinyeyei-féle lexikon például tizenkét hasábon sorolja megjelent tanulmányainak címét.

KOCH FERENC (Zombor, 1853. október 28.–Kolozsvár, 1917. március 9.) – Egy tekintélyes múlt századi család sarja: nagyapja községi jegyző, később táblabíró, apja megyei főhivatalnok, bátyja, Koch Antal egyetemi tanár és akadémikus, a századvég egyik legmegbecsültebb tudósa. Ő is bajai, budapesti és kolozsvári gimnáziumi éveitől a tudományos pálya felé tájékozódott.

A kolozsvári természettudományi kar vegytan szakán 1878-ban nyert középiskolai tanári oklevelet, azzal, hogy egy évet, 1877 és 1878 között Than Károly budapesti laboratóriumában dolgozott, hazatérése után pedig több évig tanársegéd volt a kolozsvári kémiai tanszéken. 1884 és 1886 között állami ösztöndíjjal továbbképezte magát a németországi egyetemi laboratóriumokban, főleg a szerves kémia terén. 1885-ben doktorált a kolozsvári egyetemen, 1887-ben megszerezte az egyetemi magántanári képeztést is, ám egyetemi pályafutása még abban az évben derékba tört: kinevezték a kolozsvári tanítóképző vegytan tanárának. Az elkövetkező években megszerzte a korlátozott jogkörű rendkívüli tanári címet is, de ennél többre nem vitte: katedrát nem kapott.

Cikkei, tanulmányai már 22 éves kora óta megjelentek a korabeli német és magyar szakfolyóiratokban, de számuk az évek múlásával egyre csökkent, századunk első éveitől már alig jelent meg tőle valami. A sors különleges fintora, hogy azok, akikkel együtt közös munkákat publikált, későbbi önálló dolgozataikkal bekerültek a magyarországi kémia történetébe, ő viszont kimaradt onnan, őt „nem szokás idézni”. Ezek közé tartozott a nála tíz évvel fiatalabb Udránszky László, a későbbi élettanprofesszor és a nevezetes Fabinyi Rudolf, aki 1878 óta a kolozsvári egyetem kémia tanára, később rektora volt, s 1882-ben Vegytani Lapok címmel létrehozta az első magyarországi kémiai szakfolyóiratot. Bátyja, Koch Antal is próbálta egyengetni pályáját – rábízta egyes kőzetek kémiai elemzését, közösen ártírták Kriesch János Ásvány-, kőzet- és földtanának VI. és VII. kiadását –, de kiemelkedő eredmény így sem született.

Azoknak a táborát szaporította, akik a korabeli lexikonokba bekerültek ugyan (Szinyei, Révai, Új Idők), de a későbbiekből kihullottak.

A helytörténeti munkák őrzik emlékét: neve bekerült a Borovszky-féle megyei monográfiába, újabban pedig egy zombori kiadványban tűnt fel (Stevan Vasiljević: Znameniti somborci, 1989).

KOCH JÓZSEF (Verbász, 1854. szeptember 18.–Kiskér, 1906?) – A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat köréhez tartozott, ha ritkán is, munkatársa volt a társulati évkönyvnek. Szorgalmasan beszervezte a pártoló tagokat a falusi és a mezővárosi orvosok, jegyzők, gyógyszerészek, papok, uradalmi intézők és birtokosok közül, a megyei tisztikarnak pedig csaknem húsz éven át tagja volt, a többi úgynevezett vidéki választmányi taggal együtt, úgy mint a kiszácsi Steltzer Frigyes, a prigrivicai Rónay Istvánnal, a pacseri Dudás Ödönnel, az adai Fridrik Tamással, az apatini Thim Józseffel, az újvidéki Érdujhelyi Menyhérttel, a szabadkai Iványi Istvánnal. Ők valamennyien több-kevesebb érdeklődéssel fordultak a múlt felé, s ezt tette falusi magányában a helytörténész Koch József is, a kiskéri ágostai hitvallású evangélikus gyülekezet lelkipásztora.

Munkásságára felfigyelt Szinyei József is, a Magyar Írók Élete és Munkái című tizennégy kötetes lexikon szerkesztője és szerzője, s levélben kérte Dudás Gyulától, a társulat titkárától Koch József életrajzi adatait. „Szeretnék néhány sort élete körülményeiről megtudni, ki ő?” – kérdezte a magyar tudományos biográfia megteremtője, s amikor megkapta a választ, elkészítette a lexikoni szócikket, amely aztán, néhány munkája mellett, megőrizte emlékét.

„Gymn. tanulmányaimat Újverbászon és Szarvason végeztem, a teológiát Eperjesen és Bécsben. Mint teológus 1876/7-ben szolgáltam Bécsben, mint egyéves önkéntes a 12. huszárezrednél. 1879-ben papi vizsgát tettem, és meghívást kaptam káplánnak Torzsára Márczius 19-én. Ugyanazon év Május 12-én lelkésznek választottam Kis Kérre” – így válaszolt, Dudás Gyula közvetítésével, Koch József a megtisztelő érdeklődésre, s hét pontban felsorolta munkáit is (a Koch Józseffel kapcsolatos levelezést Silling István tette közzé a Magyar Szó Kilátójában).

Koch József kétnyelvű szerző volt, több helytörténeti füzetét német nyelven jelentette meg, így Kiskér történetét is (Geschichte von Kis-Kér, 1885). Közreműködött a Dudás-féle kétkötetes megyei monográfia elkészítésében: A vízlecsapoló társulatok és Az ágostai hitvallású evangélikusok című fejezeteket írja.

Legjelentősebb a Magyarország első csatornázásáról, a Ferenc-csatorna keletkezéséről szóló tanulmánya, amelyben felölelte a baja-bezdáni tápcsatorna és a kissztapár-újvidéki öntözőcsatorna történetét is. Még gyermekkorában megilletődve látogatta meg többször is Kiss József verbászi sírját, s felnőttkorában ezzel az írással róttá le kegyeletét a nagy vízépítő mérnök és műve előtt, irattári forrásanyagokra támaszkodva, így Kiss József hátrahagyott iratainak és a saját rajzaival, kortársainak árnyképével, sírjának tervezetével ellátott emlékönyvének felhasználásával. A maga nemében egyedülálló tanulmány a Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatának Évkönyvében jelent meg 1885-ben.

KOHÁRY TESTVÉREK – Az azonos életpályát befutó és azonos sorsú Koháry testvérek – György és János –, egy régi felvidéki főnemesi család leszármazottai. Iskoláikat a morvaországi Olmützben végezték, katonai pályára lépve kapitányi rangot értek el, s mindketten a déli részeken, 28 éves korukban estek el a törökellenes háborúkban: György a péterváradai csatában, 1716-ban, János pedig egy évvel később, 1717-ben, Belgrádnál. S egymás mellett alusszák örök álmukat is a péterváradai Szent György-templomban, a Vajdaság egyik legszebb barokk építményében.

Koháry György (Csábrág, 1688. április 13.–Pétervárad, 1716. augusztus 5.) – Spanyolország harcmezeiről érkezett, s Savoyai Jenő herceg Szerémségben átlomásozó seregébe lépett. A több mint 120 000-es tömeget mozgató, véres péterváradai csatában esett el, s még aznap, nyolc nemesi származású tisztársával együtt eltemették a két évvel korábban, 1714-ben felszentelt templom alagsorában. A korabeli feljegyzések szerint a törökök a felismerhetetlenségig összekaszabolták: tizenhat sebből vérzett, mindkét kezét levágták.

Koháry János (Csábrág, 1669. szeptember 20.–Belgrád, 1717?) – már Belgiumban is Savoyai Jenő vezénylete és a Habsburgok zászlaja alatt küzdött, s ezt tette Belgrád falai alatt is, ahol a „kereszt diadaláért” áldozta fiatal életét, ahogy azt Schams Ferenc, Péter-várad krónikása fogalmazta meg egyik munkájában. De más források, így a péterváradai templom falán található ékes latinsággal megírt sírfelirat is a hősi halál tényét jegyzi, egyedül csak a péterváradai templom Historia domusa közli, hogy a belgrádi csatát „sebek nélkül” élte túl, s csak utána halt meg valamilyen járványos betegségben.

Az említett epitáfiumot a Koháry család egyetlen életben maradt férfi tagja, Koháry András lovassági tábornok, Hont megye főispánja, egy hétgyermekes család feje emelte testvérei emlékére. A Koháry testvérek is egy népes családból származtak – nyolcan voltak testvérek: négy fiú és négy leány –, apjuk, Koháry Farkas pedig édestestvére volt a magyar történelemből és az irodalomtörténetből ismert Koháry Istvánnak, a költőnek és országbírónak, az „intakt jellemű öreg Kohárynak”, ahogy a korabeli feljegyzések emlegetik.

A Koháry család minden tagja Habsburg-hűségéről volt ismert, azaz labancok voltak. Az egyedüli kivétel a Koháry testvérek egyik nővére, Koháry Judit volt, aki szívvel-lélekkel a kurucok mellé állt, s II. Rákóczi Ferencnek rendíthetetlen híve. Alakjáról érzékletes sorokat írt Takáts Sándor a Régi magyar nagyasszonyok című kötetében.

A péterváradai csatának, amelynek eredményeként a török végképp a Duna túlsó partjára szorult, számos emléke van vidékünkön. A péterváradai Vezirac magaslaton található a hét méter magas Eugén-emlékoszlop, az Újvidék és Karlóca közti műúton pedig a tekijjai Havas Boldogasszonyról elnevezett fogadalmi templom áll, az ismert búcsúhely, ahol a hagyomány szerint a csata napján, egy forró augusztusi éjjel után, hó esett, és módfelett megzavarta a törököket. A törökellenes harcok szép – talán éppen a legszebb – emléke közé tartozik a katonaszentről elnevezett, védelem alatt álló péterváradai barokk templom falán elhelyezett sírfelirat is. A Koháry család kettős farkú, kardot villogtató oroszlános címerével ellátott, domborművekkel díszített, vörös márványba faragott epitáfium a hősi halált halt Koháry testvéreknek állít méltó emléket.

KOHLMANN DEZSŐ (Sopron környékén, 1877. ?–Auschwitz, 1944. október ?) – A régi vágású, fekete keménykalapos, tudós gimnáziumi tanárok sorába tartozott. Nem volt szigorú, még akkor sem húzott néhányat a csintalan, olykor gonoszkodó diákjainak arra a felére, ahol nem székel az agy, amikor ezt megérdemelték volna. Tisztelet vette körül, a tanulók nevének kezdőbetűi után dr. Kádénak nevezték. Könyvekkel, folyóiratokkal, újságokkal megtapasztalt otthona – a selyemtéglás zombori családi háza a Só utcában – afféle csöppnyi zombori és bácskai szellemi központ volt, az értelmiségiek találkozóhelye, irodalmunk apró vára, ahogy azt veje, Majtényi Mihály megfogalmazta emlékezéseiben (A magunk nyomában, 1961).

Nagyon kevés tény maradt fenn életéről. Kései életrajzírója még a legalapvetőbb biográfiai adatait sem tudta pontosítani, részben a zsidóüldözések során eltüntetett dokumentumok, részben az emlékezet véges volta miatt. Valahol Sopron környékén, esetleg a Felvidék egyik eldugott falvában született. A középiskolát Sopronban fejezte be, magyar-, latin- és némettanári diplomáját a pesti egyetemen szerezte (1901). Többhavi párizsi tartózkodása után (1902) egy évet tanított a budapesti mintagimnáziumban (1903/1904), majd a zombori gimnázium tanára lett (1904–1944).

Nem volt termékeny szerző, nincsenek könyvei (doktori értekezéséről tudunk csak, amely Debreczeni Márton élete és működése címmel Sopronban, 1901-ben jelent meg), írásai, tanulmányai is elkalldtak, vagy a lapok és a folyóiratok hasábjain lappanganak. Nem maradtak fenn előadásai sem, amelyeket 1907 és 1912 között tartott a zombori Szabad Lí-

ceumban (Jókairól, Petőfiről, Vörösmartyról, Tompáról, Széchenyiről, Schillerről, Michelangelóról, Rembrandtról). Ezek tanulmányértékű előadások, azaz írások voltak. A szabadkai Naplóban megjelent Petőfi-írásai kapcsán állapította meg Szeli István, hogy „túlméretezett igény lenne Kohlmann-ról az autentikus Petőfi-értékelést megkövetelnünk azokban az időkben, amelyekben a hivatottak is legfeljebb csak másodlagos és periférikus kérdések tisztázásáig jutottak el a költői opus feltárásában. Azt azonban el kell ismernünk, hogy ő hívta fel a figyelmet a lap publicisztikai szintjét jóval meghaladó módon a költő valóságos értékeire, megbecsülésére, igazi kritériumok nélkül, de ő rajzolt nálunk először világirodalmi háttérrel és európai perspektívát Petőfi alakja mögé . . .” (Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom, 1974).

A művelt, hét–nyolc nyelvet beszélő tanárember a szabadkai Napló mellett a helyi Új Hírekben, továbbá a Vajdasági Írásban (ennek szerkesztőbizottsági tagja is volt), a Kalangyában és a Hídban is publikált. Legutóbb éppen a Kalangya betiltott, 1935., 6. számában való közreműködése vált ismertté. Jugoszláv–magyar irodalmi kapcsolatok címmel jelent meg írása, s ebben „nem vállvergető és kivételező említést, elnéző tudomásvételt kíván” a vajdasági magyar szó műveseinek, „hanem annak indokolt megállapítását, hogy itten, az új határok között, új történelmi alakulatban, új feladataink tudatában egészen új irodalmat teremtett, mely sajtóságot erejű, sajátos színű virágokat hozott a napvilágra, oly irodalmat, mely sem a bácskai akácok alatt, sem a bánáti mezőkön eddig meg nem szólalt . . .”

Ha egy tanár munkáját a tanítványok teljesítményei dicsérik leginkább, akkor

Kohlmann valóban jó professzor volt, diákjai között találjuk ugyanis Bárczi Gézát, Szenteleky Kornélt, Debreczeni Józsefet, Milan Konjović-ot, Mladen Leskovacot . . .

Kohlmann Dezső a holokauszt áldozata lett. 1944-ben a topolyai táborba zárták a 67 éves magyartanárt, ahonnan veje, Majtényi Mihály valamilyen úton-módon kimentette, s a zombori kórházba rejtette, ott azonban valaki felismerte, s feljelentette, így aztán sorsát nem tudta elkerülni. Auschwitzbe deportálták. Egyik diákja, Debreczeni (Brunner) József még látta, hogy abba a csoportba került, amely elsőként jutott a gázkamrába. „Akik hazakerültek, tudták, mit jelent, ha balra ment valaki . . . – írja auschwitz regényében, az 1950-ben megjelent Hideg krematóriumban. – Ősz hajúak, vékonydongájúak, rövidlátók, sánták nagyrészt balra mentek . . . Lebiggyesztett ajakkal, hervadtan . . . itt van a magyar és német nyelv és irodalom professzora lakóhelyem »magyar királyi« állami főgimnáziumából . . . Őket, a bal oldaliakat pedig sohasem látta többé senki . . .”

KOKAY KÁROLY (Bajmok, 1881. március 7.–Bajmok, 1955. február 25.) – 1840-ben, a Szabadkán megalakult Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat és a ma is működő Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület között egy görbe ív húzható, amelyen nyomon lehet követni a nyelvművelés alakulását és mindenkori helyzetét ezeken a mi tájainkon több mint másfél századon át. Az intézményes kereteken túl azonban leginkább az avatott vagy kevésbé avatott egyedek sokasága önállóan állt a nyelvészet, a nyelvismeret, a nyelvhasználat tisztaságának szolgálatában, több-kevesebb eredménnyel, hozzáértéssel. A

nyelvművelés csúcsát nálunk Kossa János, alias Ke(c)k Zsigmond (1907–1980) képviseli több kitűnő nyelvkönyvével.

A bajmoki Kokay Károlyt, a műkedvelő nyelvművelőt és nyelvészt talán nem is lehet egy napon említeni Kek Zsigmonddal, nyelvünk értő fűszerszámosával, de azért az emlékezet neki is szakított egy kis helyet nyelvművelésünk történetében.

Ő éveken át, de mégis alkalmilag ápolgatta, csiszolgatta nyelvünket, ritkán jutott nyilvánossághoz, legtöbbször az íróasztalfióknak dolgozott, javaslatait, észrevételeit hosszú levelekben fogalmazta meg, s küldte el íróknak, akadémikusoknak, nyelvtudósoknak, s másoknak is, akiket erre érdemesnek tartott. Ezekben legtöbbször követelte a magyar nyelv szabályainak megváltoztatását, új nyelvtan bevezetését az iskolákban, a magyar ábécé bővítését új írásjelekkel (zárt ä és ë).

Kitartóan korreszpondált írókkal, újságírókkal, s kemény szavakkal rótt meg őket tényleges vagy vélt nyelvrontásukért. Olykor még a literátusok és zsurnaliszták értekezletein is megjelent (hivatlanul) napszíttá szakettjében, csikos, rojtos szárú nadrágjában, s türelmetlen felszólalásaival, izgága közbeszólásaival zavarta köreiket. Herceg János szavai szerint „erőszakosságával tiszteletet tudott parancsolni, ha nem is önmaga, de a nyelv monumentális, s mégis ezer árnyalati szépségével díszített épülete iránt”.

Szertelensége, összeférhetetlensége nemcsak a nyelvművelés terén nyilvánult meg, hanem magánéletében is. Jóllehet maga is csak jegyzői tanfolyamot végzett, képzett nyelvész sem volt, de önszorgalomból sok mindent pótol, így aztán nem kis megdöbbenéssel tapaszt

talta, hogy a hivatalnoki kar nyelvi és műveltségi szintje milyen alacsony, amit nem egy esetben rosszállóan szóvá is tett. Ennek folytán a hivatali pálya legalján ragadt segédjegyzőként kényszernyugdíjba küldték, mégpedig azért, mert leszamarazta a főszolgabíró.

Nemcsak a nyelvészet terén hordott össze füt-fát (összeállított egy 650 gépelt oldalas munkát A magyar kiejtés szabálykönyve címmel), hanem a néprajz és a régészet területét is becserkészte. Bajmoki helytörténeti cikkeit a Hétről-Hétre hetilap (1934. június 23.) és a Híd folyóirat közölte (1935. májusi, júniusi és július-augusztusi szám). A Híd „házi nyelvészeként” négy írással jelentkezett a folyóirat egy-egy 1934. és 1935. évi számában.

Kortársai, miután leszédtek róla a szenteltvizet, néhány jó szót is mondtak róla. „Ha az ember figyelmen kívül hagyta a jó öreg Kokay eget verő túlzásait – írta a már említett Herceg János nekrológiájában (Összegyűjtött esszék, tanulmányok, I., 1999) –, itt-ott, csak úgy mellékesen, azért sokszor ejtett el hasznos és helytálló megjegyzéseket, amiket aztán az író vagy újságíró köszönet nélkül vitt el magával.”

Szeli István a Nyelvművelésünk múltjából című tanulmányában írja a következőket is: „Kokay – szemmel látható túlzásai, melléfogásai ellenére is – emlékezetes alakja marad a hazai nyelvművelő mozgalmainknak.”

KOLLARICH MIHÁLY (Nagybecskerek, 1844. augusztus 24.–Nagybecskerek, 1890. október 5.) – Nővérével és bátyjával együtt korán árvaságra jutott, úgyhogy a mostoha körülmények rákényszerítették, hogy önellátó legyen, munka mellett tanuljon. A becskerei gimnázium befejezése után, már mint

kegyesrendi papnövendék, nevelői állást vállalt a Rogendorf család közép-bánati uradalmi székhelyén, amelyet az alapítóról Rogendorfnak neveztek el, később pedig Szőlösudvarnoknak, újabban Banatski Dušanovacnak.

Az itt összekuporgatott pénzzel Svájcba ment, és beiratkozott a híres zürichi politechnikumba, az 1855-ben alapított Eidgenössische Technische Hochschuleba, ahol vegyész mérnöki képesítést nyert, azaz az akkori szóhasználat szerint vegyésztudor lett, s egyúttal a természettudományok tanára is. Ott is „maga magát taníttatta”, tanulmányainak vége felé egyetemi tanársegéd lett, ami egyúttal arra is utalt, hogy a fiatal kémikus szép pálya előtt áll.

Úgy is indult: még Svájcban volt, amikor megtisztelő meghívást kapott: a debreceni kollégium vegyész tanári állást kínált fel neki. Személyesen rendezte el a meghívással kapcsolatos ügyeit a „kálvinista Róma” híres tanintézetében, majd visszatért Svájcba, ügyes-bajos dolgainak intézésére, de időközben súlyos gégebaj lepte meg, s elvesztette beszélőképességét. Ezzel derékba tört egy ígéretesnek mutakozó tanári pálya. Kétszer próbálta meg a visszatérést, mindkét kísérlet azonban kudarcba fulladt.

1868-ban, 24 éves korában kegyesrendi tanárként a becskerei piarista algimnáziumban a III. osztály vezetését vállalta el. A tantestületben, amelyben rendszerint „behozatali” tanárok tanítottak, ő volt az első helyi származású tanférfiú. Gyakori betegeskedése miatt azonban újra el kellett hagynia a tanári állást. 1874-ben a rendből is kivált, és feleségül vette özv. Benkovich Lujzát.

A tanítással még egyszer próbálkozott 1876-ban, ezúttal, mint „a város által választott világi tanár”, de már a tanév

végén végképp búcsút mondott a pályának. A többszöri próbálkozás eredménytelensége megtörte, s elvette munkakedvét.

A megélhetés gondjai azonban a magyarul, németül és szerbül jól tudó Kollarichot rávitték arra, hogy felajánlja szolgálatait a vármegyének. Megyei alpénztárnokként lépett hivatalba, majd gyámpénztárosként és megyei főpénztárosként folytatta.

A szárny szegett ember vergődésének a halál vetett véget. A temetőben Lauka Gusztáv búcsúzott tőle, a helyi Torontál pedig nekrológiájában azt írta, hogy „a természettudománynak mindvégig egyik bajnoka volt, s hagyatékában több tudományos értekezést találtak”. Lehet, hogy ezek között voltak zürichi évei során írt dolgozatai, esetleg a későbbiek is. Verselgetett is, egyik forrásunk szerint kapcsolatot tartott fenn az öregedő Czuczor Gergellyel, „a mély tudományú költővel, ki őt kiválóan kedvelte”. Sem költői, sem tudományos munkásságát azonban nem ismerjük, vagy lapanganak valahol (Németh Ferenc adatai alapján).

KOLLIN JÓZSEF (Nagybecskerek, 1911. augusztus 22.–Újvidék, 1973. augusztus 15.) – A Magyar Szó olvasó-szerkesztője az egykori bánáti francia telepesek kései leszármazottja, ősei a XVIII. század elején kerültek Lotharingiából Kikinda környékére. Szülei azonban már Becskereken éltek, ő maga is ott született. Apja törvényszéki szolga, anyja mosónő, így aztán kész csoda, hogy gyermeküket az első világháború utáni és a gazdasági világválság előtti években taníttatni próbálták. Nem is ment egészen simán, kimaradt az iskolából, novícius lett a ferenceseknél, majd beállt egy vándorcirkuszba. A har-

mincas évek elején egy malomban dolgozott, és 1932-ben magánúton leérett-ségizett. Még ugyanabban az évben felvették gyakornoknak a becskerei Híradó szerkesztőségébe, de gazdasági megfontolásból nem véglegesítették állását. Sordijasként vették igénybe, Kassai K. József néven írta riportjait.

Amikor megnősült, tisztviselői állást vállalt a Globusz nyomdában, de öt év múlva, 1941-ben, Bánát német megszállásakor feleségével hogy mentse a zsidóüldözés elől Bácskába szökött és a Reggeli Újság kötelékébe került. Az alakuló Slobodna Vojvodina a nyomdászokkal őt is átvette, előbb küldönc lett, majd beszerző, lapterjesztő, könyvelő, végül a kiadóhivatal főnöke. Az újságírásba 1951-ben tért vissza, előbb a 7 Napba került, majd a Magyar Szóba.

Neve ritkán jelent meg a lapban, jöllehet elszórt riportjainak, tárcáinak összegyűjtése esetleg még ma is meglepetést hozhatna. Igazi belső szerkesztőségi ember volt, motor volt maga is a jugoszláviai magyar újságírás nagykorúsodásának idején, az ötvenes, hatvanas években. Meghonosította, egy ideig írta is a bírósági krónikát, gondozta a Kérdezz-felelünk rovatot, szerkesztette az egy oldalra duzzadt Hírek rovatot, amelyet keretes kurzívokkal, bökversekkel, hírfejekkel tarkította. Érdekes regényeket, publicisztikai írásokat javasolt közlésre, a hazai és külföldi lapokból válogatott, fordított olvasmányos anyagokat, csak úgy mellesleg nagy kereszt-rejtvényeket készített a vasárnapi lap részére, szorgalmazta ezeknek napi megjelenítését is. Egy időben napi szerkesztő volt, majd olvasó-szerkesztő. Ilyen minőségben egyrészt sok közérdekű információ és cikk megjelenését szorgalmazta, ellátta ötletekkel a fiatal újságírókat, másrészt pedig megakadá-

lyozta, hogy egy-egy tárgyi tévedés, felesletlen mondat, hiányos tudósítás napvilágot lásson.

Elsőrendű gyorsfordítóvá képezte ki magát. A sajtóügynökség hírei keze alatt formás információkká kerekedtek, magyarosak lettek.

Egy lap, egy rádió, egy tévé savát-borsát mindig, illetve elsősorban az eredeti írások, a friss helyszíni riportok adják, de a kisebbségi szerkesztőségekben, ahová a hírügynökségi anyag szerbhorvátul érkezik, nagy szerepet játszanak a gyorsfordítók is. Nos, ezeknek volt a maga korában Kollin József a legjobbjja, s egyúttal tanítómestere is.

KOLOZSI TIBOR (Szabadka, 1915. április 14.–Szabadka, 1980. szeptember 7.) – Tizenkilenc éves fejjel a gimnáziumi padból került a jugoszláviai magyar újságírás legjobb szakmai műhelyébe, a Napló szerkesztőségébe. A reményteljes újdondász az irodalommal is kacérkodott, Soós Tibor néven versekkel jelentkezett. 1934–36 között az ifjúsági Híd munkatársa volt, de közreműködött az Őrtűzben, a Hétről-Hétre hasábjain, a Kalangyában és a Jugoszláviai Magyar Újságban.

Közvetlenül a második világháború után a Magyar Szóba került, illetve akkor még a Szabad Vajdaságba, amely sajtósági módon ötvözte magába a baloldali és a polgári újságírás legjobb hagyományait azzal, hogy munkatársai, különösen eleinte, szinte kizárólag a Híd és a Napló köréből kerültek ki. Kolozsi 1945 első felében, Laták Istvánnal és Sulhóf Józseffel, az elsők között lépett az induló napilap szerkesztőségébe, s néhány év múlva a terjedelmében egyre növekvő újság nyelvi gondozását vette át.

Irodalmi ambíciójáról itt sem mondott le: 1947-ben elbeszéléssel szerepelt a Tégglák, barázdák című antológiában, 1948-ban a Híd novellapályázatán első díjat nyert a Mérgezett eperpálinka című munkájával. Első novelláskötete 1963-ban jelent meg Gyeplő és zabla címmel.

Kolozsi Tibor pályájának legtermékenyebb szakasza Szabadkán bontakozott ki. 1953-ban került vissza szülővárosába, a 7 Nap szerkesztőségébe, s néhány év múlva annak élére is került. 1956 szeptemberétől 1971 szeptemberéig volt a hetilap főszerkesztője, azaz 15 éven át, egészen nyugdíjazásáig. Ez a hosszú időszak a laptörténet több fejezetét foglalja magába, s váltakozó sikerűnek mondható, a jobb szakaszokat a kevésbé jók váltották. Kolozsi egy ideig az Életjel Miniaturák és az Életjel Könyvek szerkesztőbizottságának is a tagja volt.

A szépirodalmi kísérletek után pályájának vége felé a dokumentumriportot művelte (Erzsébetlaktól Maglajig, 1969) és hézagpótló sajtótörténeti munkákat tett közzé. Az utóbbi téren különösen az 1973-ban, illetve 1979-ben megjelent két vastos kötetével végzett úttörő munkát: a Szabadkai sajtó 1848–1919 és a Szabadkai sajtó 1919–1945 címűekkel. Ezekben az ismeretlen adatok feltárásával, rendezésével és közlésével a szabadkai sajtó fejlődéstörténetét térképezte fel. Munkáját a publicisztika eszközeivel írta meg, így aztán nemcsak az első jelentősebb sajtótörténeti munkát tette közzé, hanem művelődéstörténeti szempontból is jelentőset alkotott. Fontosak ugyanis a főszöveg menetébe beépített, az ismeretebb újságírókról, lapszerkesztőkről, kiadókról írt életrajzok, meg a művelődési életre vonatkozó adatok sokaságának

közlése is. Aki ezentúl sajtótörténettel és művelődéstörténettel kíván foglalkozni, az nem kerülheti meg ezt a két forrásértékű kötetet.

KOMÁROMI JÓZSEF SÁNDOR

(Becse, 1911. április 21.–Nagybecskerek, 1985. július 19.) – Komáromit „a magát géniusznak hívó író-iparos”-t, ahogy nem kis szarkazmussal egyik kritikusa fogalmazott, valóban a hagyományos kifejezés- és gondolkodásmód jellemezte. Az anekdota, az érzelmes meseszöveg híve volt, s ehhez görcsösen ragaszkodott, mint minden máshoz egyébként, mivel magának való ember volt, gyakran összeférhetetlen is. „Általában más volt a véleményem, mint a többségnek, és általában tartottam magam ahhoz, ami a felfogásom” – vallotta egy ízben maga is.

Ez a magatartás végigkísérte az iskola-padtól a koporsóig. Három gimnáziumot váltott, mire leérettségizett. A belgrádi egyetemen összekoccant tanáráival, s a negyedik év után abbahagyta tanulmányait. Egyik alapítója és első elnöke volt a belgrádi magyar egyetemi hallgatók Bolyai Farkas nevű egyesületének, de gyorsan lemondásra kényszerült.

1935-ben az újvidéki Reggeli Újság szerkesztőségébe lépett, egy év után azonban kiábrándultan visszatért Óbecsére, s átvette a gazdátlanul maradt családi bőrkereskedést. 1936-ban szülővárosában A Hét címmel lapkiadással is próbálkozott, de ezt a 4. szám után betiltotta a hatóság. Ugyanebben az évben, huszonöt éves korában, a falukutatók példáján felbuzdulva megírta élete legjobb művét, a Választmányi ülést, amely azonban csak 1951-ben jelent meg.

A harmincas évek legvégén Cs. Szabó László néhány elbeszélését leköszölte a budapesti rádióban, s ezzel újabb remények támadtak egy esetleges írói pálya lehetőségéről. Ekkor az egyre rosszabbul menő boltját pénzzé tette, s 50 000 pengőjével – egy kisebbfajta ház árával – próbált szerencsét. Először az Erdélyi Helikonba kívánt betársulni, majd Móricz Zsigmond Kelet Népénél próbálkozott, végül Zilahy Lajos Híd című képes hetilapjánál kötött ki. „Zilahyval nekem csak üzleti kapcsolataim voltak. Én felajánlottam a pénzt, ő elfogadta, csinált velem egy szerződést, de soha mi egy szót az irodalomról nem beszélgettünk. Ha akartam vele beszélni, behívta titkárárt, és akkor csak tárgyalni lehetett. Nem volt semmi emberi kapcsolat közöttünk” – mondta Vékás Jánosnak adott interjújában (Híd, 1986. / 4.). Segédszerkesztőként kapcsolatba lépett Veres Péterrel, Kodolányi Jánossal, megismerkedett Tamási Áronnal, Illyés Gyulával, baráti szálak fűzték az idős Móricz Zsigmondhoz.

A második világháború befejezése után hazatért, s vállalati káderes, könyvtáros, a Magyar Szó hirdetési osztályának vezetője lett, majd kereskedelmi nyomtatványok – naptárak, prospektusok, katalógusok – szerkesztésével foglalkozott. Közben elbeszéléseket, tárcákat írt, az asztalfióknak verseket. Volt egy sajtósági műfaja is, az irodalmi sakklevél. „... nagyon hálás téma volt, mert nem szólt bele senki” – magyarázta bizonyítványát a szerző.

1961-től, ötvenéves korától szinte élete végéig az írásból próbált megélni, s ez sikerült is neki abban az értelemben, hogy családjától különváltan tengődött egy péterváradai albérleti lakás magányában. Ebben az időközben jelentek meg újra könyvei (Emberöltő, 1964; Jó szó,

1967; Szomorú tarisznya, versek, 1976; Bácskai emberöltő, 1980). „Az alatt a húsz év alatt mintha csakugyan író lettem volna” – árukkodott magáról. Kritikusai közül ezt többen is kétségbe vonták, írásaiból „öntetszelgő jóságbűvöletet” olvastak ki, verseit „lila rigmusoknak” bélyegezték, mások viszont mesélőkedvét, pallérozott nyelvét dicsérték. Élete vége felé már alig dolgozott. „Másfél éve egyetlen elbeszélést írtam, meg néhány sakklevelet – mondta egy 1983-ban készült interjújában. – Csak múlik fölöttem az idő . . . Nem vagyok elkeseredve, nem lehet azt mondani, hogy valami nyomott hangulatban élek, csak hiábavalóan. Mondhatnám, az élet elmúlt, tetszel érteni?”

KOMLÓSSY EDE (Törökkanizsa, 1862. február 4.–Budapest, 1907. ?) – Egy vándorfestő, Komlóssy Ferenc gyermekeként született Észak-Bánátban, abban az évben, amikor egy másik ágrólszakadt piktor, Szamosy Elek is ezeket a tájakat járta, inasával, Munkácsy Mihállyal. Apját, Szerviczky György, illetve Đorđe Servicki földesúr fogadta be kastélyába, azzal a megbízatással, hogy portrékat készítsen a család tagjairól, újítsa fel a régi vásznakat, aranyozza be a kopott ráamákat. Szerviczky Györgyöt akár mecénásnak is nevezhetjük, hiszen három évvel korábban, 1859-ben a fiatal Székely Bertalant látta vendégül, aki megfestette a Szent György-oltárképet. Ugyancsak a helyi istenházában lelhető egy 1866. évi keltezésű Than Mór-festmény is, amely Szent Annát, Jézus nagyanyját ábrázolja, amint az árkádok alatt oktatja a gyermek Máriát.

A család viszonylag hosszú ideig tartózkodott Törökkanizsán. Az apa, két-három hónapos munkákat vállalva innen

kereste fel a torontáli udvarházakat, majd 1865-ben a nagyobb érvényesülés reményében Bécsbe ment. Felesége, a gyermek Edével nem sokkal később utánament. A nagyobbik leány, a Prágában született Komlóssy Irma törökkanizsai tanítónő lett, de a hetvenes évek legelején ő is Bécsbe költözött, s némi továbbképzés után apja hatására, virágfestő lett (Komlóssy Ferenc Rózsa-albumot adott ki a schönburgi parkban található rózsafajtákról, amit ma is szívesen forgatnak a botanikusok, a művészettörténészek már kevésbé), majd az arisztokrata leánykákat vezette be az akvarell titkaiba, s a többrészes, össze-csukható spanyolfalak díszítésével tett némi hírnévre.

A legfiatalabb családtag, Ede, először apja bécsi festőiskolájában ismerkedett a szakmával, majd két évet töltött a bécsi akadémián, innen pedig Benczur Gyula 1883-ban nyílt Mesteriskolájába került, ahol hat éven át szorgalmasan tanult és festegette a mester képeinek kevésbé látványos hátterét, a portrék ruhadíszzeit, a csendéletek mályváit, rózsáit. Amikor úgy látta, hogy a tanítvány önálló munkára is képes, a ma-estro nagylelkűen átengedte neki Andrassy Katinka grófnő arcképének festését, amivel első sikerét aratta. A kilencvenes évek derekán már az egyik legkeresettebb portréfestők egyike. Ekkor azonban már nagyobbrészt fénykép után dolgozott, ezeket másolgatta hozzáadva a díszes külsőt, a selymek és bársonyok színét, az ékszerek ragyogását, a díszmagyar prémjén megtörő fényeket.

KOMOR MARCELL (Pest, 1868. november 7.–Deutschkreutz, 1944. november 29.) – A századforduló egyik legnevesebb építészének nevét együtt

szokás említeni Jakab Dezsőével (1864–1932), akivel közös tervezőirodájuk volt, együtt dolgoztak és vállalkoztak. Együttműködésük titka nyilván az, hogy mindketten Lechner Ödön „magyar építőstílusának” nagy hívei voltak, s hogy szépen kiegészítették egymást: Komor főleg az épülettervezés, a funkcionalitás feladatával foglalkozott, Jakab Dezső pedig nagyobbbrészt a külső díszítés, a belső tér kialakításával törődött.

Ő is, akárcsak társa, a budapesti műegyetemen végezte tanulmányait, s már 1897-től együtt vannak: Komor Marcell 29 éves ekkor, Jakab Dezső 33. S együtt is maradnak az elkövetkező évtizedekben, egészen Jakab Dezső haláláig (1932). Időközben csak ritkán dolgoztak önállóan, vagy más társsal. Komor különálló „vállalkozásának” tekinthetjük esetleg, hogy 1901-től évtizedeken át szerkesztette a Vállalkozók Lapját.

A Komor–Jakab kettős főleg vidéken dolgozott: Marosvásárhelyen (kulturpala, városháza, múzeum, zeneiskola), Szabadkán (zsinagóga, városháza, palicsi épületegyüttes), Kecskeméten (városháza), Déva (színház), Pozsony és Nagyvárad (vigadó) és így tovább.

Életrajzi kalauzunkban azért emlékezünk róla, illetve róluk, mert Erdély mellett Bácska volt egyik fő működési területük: Szabadka jellegzetes szecessziós városképének kialakítását ez az építészkettős döntően befolyásolta. Erdélyi és bácskai tevékenységüket sok közös vonás fűzi egybe, de van egy lényeges eltérés is: a Marosvásárhelyen is alkalmazott népi díszítőelemeknek természetes háttere van, az ottani hagyományokból nőtt ki, viszont szabadkai gyakorlatuk esetében csak a közös kincsből való merítésről lehet szó, a helyi jelleg legparányibb felhasználása

nélkül. Ez azonban nem csökkenti a szerzőpár munkájának jelentőségét. Rados Jenő szerint is (Magyar építészettörténet, 1961) Lechner Ödön követői közül a „sok közepes, sőt nagyobbbrészt gyenge – városképi egységeket bontó – építész és építmény közül komolyabb szintet képviseltek Komor Marcell és Jakab Dezső művei . . .” Más vélemények szerint a századvégi szabadkai építkezések meghaladták a város erejét, s „napjaink Szabadkája még mindig a szecesszió által benyújtott számla kiegyenlítésével küszködik”.

Bela Duranci művészettörténész elmélyült kutatói és elemzői munkássága folytán (A vajdasági építészeti szecesszió, 1983) a Komor–Jakab kettős szabadkai munkásságának eredményei teljes fényben tárulnak eléink, s beilleszkednek a közép-európai hagyományokba. Kata Martinović Cvijin, az előbbi szerzőt kiegészítve, az építészek szabadkai tevékenységének szinte minden részletét feltárta (Subotički opus Komora i Jakaba, 1988). Munkásságuk nyomán a szabadkai városházát – a „tortadíszes palotát”, a „cifra házat” –, a majolikás, kupolás zsinagógát és a palicsi park zöldjébe beilleszkedő épületegyüttest (Víztorony, Női Fürdő, Nagyterem, Zenei Pavilon) valóban közkincsnek tekinthetjük.

Komor Marcell 76 éves korában a zsidóüldözések áldozata lett.

KONCSÁG NÁNDOR (Varasd, 1703. december 2.–Mexikó, 1759. szeptember 10.) – A kartográfus neve sokféleképpen szerepel az irodalomban, előfordul Consak, Konzak, olykor még Kunsági alakban is. A Szinnyei-féle irodalmi lexikon Konsag (Konschak) Ferdinánd néven tartja számon. Az újabb kiadású magyar adattárak és szakmunkák

Koncság Nándorként emlékeznek meg róla (Szabó László: Magyar múlt Dél-Amerikában, 1982; Magyarok a természettudomány és a technika történetében, 1992; Magyar utazók lexikona, 1993).

Nemzetisége is vitatott, újabb életrajzírói születési helyénél fogva horvátnak tartják. Ennek ellentmond, hogy gyermekkorától kezdve Budán nevelkedett, s ott járt iskolába is. Egy jezsuita társának 1764-ben keltezett levele szerint „Consag magyar volt, bár Varasd megyében, Szlavóniában született”. A német vagy a szlovák eredetet sem lehet elvetni, bár magának Koncság Nándornak ilyen gondjai nem lehettek: ő latinos műveltségű jezsuita volt.

Tizenhat évesen került a trencsényi jezsuita újoncképző kollégiumba, s több mint tíz évig tartó, katonásnak is mondható kiképzés és próbaidő után a rend tagja lett, pappá Grazban szentelték fel. Azonnal missziós munkára jelentkezett. Mexikóba irányították, ahová 1730-ban érkezett, két év múltán pedig már az akkor Mexikóhoz tartozó Kaliforniában működött a conchini indiánok között, szorgalmasan tanulva a bennszülöttek nehezen ejthető, gégehangokban bővelkedő nyelvét. A jezsuiták módszerességére vall, hogy ezen a tájon nem ő volt az első magyarországi térítő: ötven évvel korábban ott járt már Rátkay János, aki amellet, hogy keresztvíz alá tartotta a kevésbé ellenálló indiánokat, a magával hozott búzát, árpát, gyümölcsfát és kerti veteményt meghonosította a Colorado völgyében.

Koncság Nándort kiváló kartográfusként, földrajzi felfedezőként tartja számon az utókor. Feltárta Észak-Mexikó, azaz Dél-Kalifornia ismeretlen vidékeit (Kalifornia 1850-ben lett az USA egyik tagállama), bejárta az arizonai sivata-

got, a Colorado folyó völgyét, a mai Új-Mexikó tájait. Elkészítette ezeknek a vidékeknek pontos hegy- és vízrajzi térképét, s ezzel kiváltotta a korabeli szakkörök öszinte elismerését, némelyiket földrajzi világeseményként is kezelték. Megbízhatóságukról a mai térképészek is nemegyszer meggyőződhetnek. (Száz évvel később a bácskai születésű Haraszthy Ágoston járt ezen a vidéken, s szőlő- és gyümölcsstelepitésével kiérdemelte „az amerikai szőlőkultúra atyja” címet.)

Koncság több könyvet írt utazásairól. Fő munkáját *Diario de Viajes en California* (Kaliforniai utazások naplója) címmel spanyolul írta, de megjelent angolul, franciául és németül is. Sem magyar, sem horvát fordításáról nincs tudomásunk. Egy latin verseskönyve Budán jelent meg 1728-ban, több jezsuita társához címzett levele pedig az egyházi publikációkban kapott helyet.

A mexikói indiánok között három évtizedet töltött, néhány misszióstelepet hozott létre, két templomot építtetett, 1753-tól pedig az összes mexikói jezsuita missziók vizitora, azaz felügyelője lett, ilyen minőségben beutazta Mexikó déli részeit is.

KONCZ ISTVÁN (Kanizsa, 1937. augusztus 20.–Kanizsa, 1997. június 1.) – Szülőföldjéhez ragaszkodó, a világot lélekben keresztül-kasul bejáró költő volt. „Visszamenőleg néhány nemzedéken keresztül – közölte egyik interjújában (1986) – az őseim itt születtek. Ehhez a tájhoz kötődtek, ehhez a közösséghez kötődnek, ez a közösség az én közösségem. Én csak ezen a közösségen belül tudom megoldani problémáimat, tehát ez a közösség a meghatározó munkámban és irodalmi tevékenységemben.”

A kisvárosához, a Tisza-parthoz lehor-

gonyzott (odaláncolt?) teremtés ő, innen kalandozta be a szellem határtalan birodalmát.

Hosszabb ideig csak tanulmányai során volt valamivel távolabb szülővárosától: a zentai gimnáziumban érettségizett (1955), a belgrádi egyetem jogi karán diplomázott (1961). Időközben az újvidéki ifjúsági hetilap levelezője volt, külső „bennfentese”. Ez a kapcsolat különösen a végzős jurista korában vált szorossá, 1961-ben, amikor beindult az Ifjúság irodalmi rovata, a Symposion, amely csakhamar mellékletté bővült. „A Symposion melléklet első szerkesztőségében Bányai, Tolnai, Fehér Kálmán és jómagam voltunk” – mondta egy alkalommal. Koncz képviselte az átmenetet a Híd progresszív vonulata és a Symposion köré csoportosuló fiatalok között, jelezve egy „elsüllyedt” nemzedék és egy feltörő nemzedék találkozását, amely majd végrehajtja a maga „költészeti forradalmát” ezen a tájon. Nos, ennek a látványos megújulásnak volt előzménye, „nagy öregje” Koncz István, jóllehet közte és a feltörő fiatalok között alig 3–4 év a korkülönbség. Koncz István nemsokára visszatért, Kanizsára, s megkezdte gyakorló legista pályáját: a városházán joggyakornok (1961–62), községi jogvédő (1963–64), bírósági gyakornok, községi bíró (1965-ben tett bírói vizsgát), 1969-től haláláig ügyvéd. Nagy íróasztalánál, a széket betöltve fogadta a feleket, mögötte a polcon akták porosodtak, tapétavirágok nyíltak. Irodájának és szobájának csendjében („kis, négyszög alakú világketrec a szobám”) bíbelődött „szösszeteivel”, amelyeknek tárgya rendszerint maga a vers, a mű. Keveset író, ritkán publikáló költő volt. Elszigetelten élt, átvitatkozott éjszakákon őrlődött, de mégis együtt lélegzett szűkebb és tá-

gabb környezetével, és rajta keresztül a világgal.

A konstituálódó Symposion-nemzedék örömmel fedezte fel a körükhöz nem tartozó Konczban az elődöt, a vállalkozó alapozót, de a társat is. Az első kötetének verseit válogató Végel László (Átértékelés, 1969) előszavában az Új Symposion gárdája költői forradalmának előzményét látta benne, kimutatta verseiben azokat a törekvéseket, amelyek majd Domonkos István, Tolnai Ottó és Fehér Kálmán költészetében teljesedtek ki.

A könyvnek kivételes fogadtatásban volt része: az Új Symposion öt méltatással tisztelte meg, Híd-díjjal tüntették ki, s piedesztálra emelték. A második Híd-díj még tizenhét év múltán is ezen a magaslaton találja. Ezt a második és egyben az utolsó kötetéért kapta (nem számítva a Pesme című kétnyelvű válogatást), amelyet Danyi Magdolna válogatott (Ellenmáglya, 1987). A kritika az „elvont versbeszéd” legjelentősebb képviselőjeként tartja számon Koncz Istvánt.

Halála után a Veszprémben megjelenő Ex Symposion című folyóirat Koncz István-émlékszámban (1997, 19–20.) közzétette a költő összegyűjtött verseit (56 nagyobb folyóiratoldalon) és prózai szövegeinek válogatását további tizenhárom oldalon (főleg a Naplóban közölt, a kisebbség sorskérdéseivel foglalkozó publicisztikájából).

Ennyi lenne az életmű: terjedelemben csekély, hatásában, jelentőségében annál nagyobb. De csak itt nálunk, Magyarországon nem „fedezték fel”, jóllehet az a költői világ, amelyet a kanizsai Tisza-parton teremtett, a pesti Dunaparton és a világ bármely folyópartján is felismerhető. A peremvidék költője maradt, bár ennek ellentmond Kántor La-

jos véleménye, aki A Tisza partján című költeményében az ezredvég magyar lírájának egyik nagy versét látja.

KONDOR GUSZTÁV (Hercegszántó, 1825. augusztus 7.–Budapest, 1897. szeptember 16.) – Művelt, viszonylagos jólétben élő polgári szülők gyermeke (apja kincstári főerdész volt a régi Bács-Bodrog megyében, anyja egy Hamburgba szakadt francia kereskedő leánya), úgyhogy a legjobb családi nevelésben volt része. A sokác környezetből induló ifjú Baján és Szabadkán járt gimnáziumba. Bölcsészetet a szegedi líceumban tanult, de egy hirtelen elhatározással a humán tudományoktól átpártolt a műszakiakra. Az inzsellér pályát választotta, de mielőtt beiratkozott volna a műszaki karra, a kor kívánalmai szerint, két évet töltött az apatini kincstári építészeti hivatalban. „Hites” mérnöknek 1850-ben avatták fel, ám matematikai és csillagászati tanulmányai miatt még két-két évet töltött a pesti és a bécsi egyetemen. 1854-ben abban a reményben tért vissza Budapestre – a felkínált bécsi egyetemi állást visszautasítva –, hogy az 1815-ben alapított, de az 1849-es harcokban lerombolt gellérthegy csillagvizsgálót hamarosan felújítják, s majd ott, mint szakképesített asztronómus, tudományos pályára léphet. Számítása azonban nem vált be, de végül is matematikatanára lett az 1855-ben meginduló első főreáliskolának. Ezeket a középiskolákat a gyakorlatiasabb kor követelményei hozták létre, s a nemzet nyelvének és irodalmának tanulását, valamint a természettudományok megismerését részesítik előnyben, a latin és a görög rovására. A praktikus szükségletek sürgető kielégítésére készültek el Kondor több kiadást megért tankönyvei is (A magyar váltójog . . ., 1862; Az egyszerű

könyvvitel vázlata, 1864; Vámisme, 1865).

Időközben tudományos munkásságával sem hagyott fel, néhány matematikai, de főleg csillagászati tanulmánya alapján 1861-ben megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává. Főleg a földmágnességi méréseit méltányolták. Az elismerés mintegy jelezte azt is, hogy az alakulófélben levő, új típusú iskolák nem maradnak el minőség tekintetében a gimnáziumok mögött. Az első budai reáltanoda tanári karában rajta kívül még két akadémikus volt: Ney Ferenc pedagógus és Preysz Mór kémikus.

Több mint két évtizedes középiskolai tanárkodás után, 1871-ben, 46 éves korában az elemi matematika rendes tanára lett a pesti egyetemen. Nemcsak előadásaiival, hanem azzal a gyakorlatával is kivált, hogy egyetemi jegyzeteit autografikus – könyvnyomatos sokszorosítás speciális tintával – kiadásban is megjelentette.

Az a kívánsága, hogy tudósként a felújított gellérthegy csillagvizsgálóban kutatómunkát végezzen, egy életen át nem teljesült (csaknem száz év után építették fel újra). Egy időben, önhibáján kívül, még e tudományágból ki is szorult. Egy kortársi megfogalmazás szerint „asztronómiai tudása nyolc évig parlagon hevert”. Miután 1865-ben a csillagászat rendkívüli tanárává habitálták, lehetőség nyílt, hogy előadásokat tartson és gyakorlati órákat vezessen a Tudományegyetem Múzeum körüli épületében berendezett obszervatóriumban, amely azonban csak didaktikai célokra felelt meg. A megfigyelésekre és azok ellenőrzésére tehát nem volt alkalom. Ez nyilván korlátokat emelt munkássága elé, de nem akadályozta meg abban, hogy cikkeket, tanulmányokat

írjon a folyóiratoknak és szaklapoknak, valamint népszerűsítő írásokat a heti- és napilapoknak.

Kondor Gusztávnak nem adatott meg, hogy elmélyülten tanulmányozza az égitestek világát, a világűr titkait, „csüggedt csillagász” maradt élete végéig, a tanári hivatásnak viszont minden tartományát, minden lépcsőfokát bejárta, sőt még az a vágya is teljesült, hogy a katedráról dőljön ki a sorból . . .

KONDOR LAJOS (Hercegszántó, 1824. április 10.–Buda, 1870. július 16.) – Az elemi iskolát a Bács-Bodrog megyei szülőhelyén, a középiskolai (gimnáziumi) tanulmányait Baján és Szabadkán végezte, a jogot pedig a pesti egyetemen. A szabadságharcban fiatal ügyvédként vett részt: százados az 1. Pest megyei önkéntes nemzetőrzászlóaljnál, a tűzkeresztségen a Jelačić elleni harcokban esett át. Később több honvédalakulatnál szolgált, 1849 augusztusában Klapka tábornok a 3. osztályú érdemjellel tüntette ki.

A szabadságharc bukása után ügyvédi irodát nyitott Budapesten, egy időben Pest megye választott szolgabírája is volt, 1863-ban pedig, rövid időre, állandó munkatársa az akkor induló, jól szerkesztett Magyar Sajtónak. Tagja volt a pesti honvédegyeletnek is. Élete tragikusan fejeződött be: a budai tébolydában halt meg 46 éves korában.

Kondor Lajos (1848-ig Krauze) az 1858 és 1863 közötti időszakban a szerb és a horvát irodalom tudós ismerőjeként, a délszláv népköltészet fordítójaként tűnt fel, akkori munkái alapján ma is lelkiismeretes és tájékozott kulturális közvetítőként tartják számon. Átültette magyarrá Ivan Mažuranić Smrt Smail-age Čengića című hőskölteményét és több lírai népdalt is Vuk Karadžić gyűjtemé-

nye alapján (Smrt Omera i Merime, Predrag i Nenad, Bajo Pivljanin i Beg Ljubović, Dojčin Petar i kralj Matijaš, Kosovska djevojka stb.). Cikkeiben a kapcsolattörténész gondosságával elemezte a délszláv népköltészet értékeit, az egyikben így ír: „Boldog a nemzet, mely zenéjében, táncaiban, danáiban s édes anyanyelvén oly híven őrzi géniuszát . . .” (A szerb hős- és népköltészet, Pesti Napló, 1858). Fordításait, cikkeit még a Szépirodalmi Közönyben, a Nővilágban és a Napkeltében publikálta. Fried István egyik tanulmánykötetében Kondor fordításait hűségesnek, ötletesnek, sőt bravúrosnak is minősíti, nyelvezetét mértéktartónak, tájékozottságát példásnak mondja, azaz színvonalasan szolgált a két nép közeledésének ügyét (A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig, 1979). Veselinović Šulc Magdolna is a délszláv népköltészet legjobb magyar tolmácsolói közé sorolta (A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében, Újvidék, 1982).

Kondor Lajos hirtelen tűnt fel fordításával, cikkeivel a múlt századi irodalmi színtéren, s öt-hat évi jelenlét után ugyanolyan gyorsan le is tűnt, majdhogynem nyomtalanul. „Egyetlen bio-bibliográfia, egyetlen életrajzi lexikon sem tud róla, személyéről egyetlen újságcikket sem találunk” – írja idézett könyvében Fried István, s ennek alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy Kondor Lajos csak egy álnév, úgy találta, hogy a költött név mögött a kor egyik ismertebb alakját kell keresni. Ez a nézet évekig tartotta magát, Dávid András még a kilencvenes években is ezt ismétli (Egyazon égtájon, 1993).

Az újabb életrajzi és irodalmi lexikonok hallgatása sem tört meg. A Szinnyei-

féle lexikon egy Kondor (Koncsek) Lajosról tesz említést, aki azonban nem azonos Kondor (Krauze) Lajossal. A Szinnyei-életmű folytatója, Gulyás Pál új sorozatában ezt a szócikket egészíti ki, a fordító Kondor Lajosról azonban nincs szó (Magyar írók élete és munkái, XVI. kötet, 1995). Az 1963-as kiadású Magyar irodalmi lexikon alighanem nem is közölhetett róla szócikket – a kutatások újabb keletűek –, viszont az 1994. évi Új magyar irodalmi lexikon ezt már megtehetné volna.

Arra, hogy Kondor Lajos nem fedőnév, hanem élő személy, először Póth István mutatott rá a Kondor Lajos – egy elfelejtett irodalomközvetítő című cikkében (Szlavisztikai Tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára, 1987). Ha nem is a teljesség igényével, de ő közölte az első hiteles életrajzi adatokat róla. A hiányzó részeket Bona Gábor egészítette ki a honvédség századosi állományát felölelő művében (Kosuth Lajos kapitányai, 1988).

Az életrajzi adatok ismeretében most már nem Kondor Lajos léte a kérdéses: való személyről van szó, nem kitaláltról. Csupán korai visszavonulásának okai igényelhetnek bővebb és további vizsgálatokat, bár Póth István részben már ezekre a lehetséges módozatokra is rámutatott. Az egyik okot abban látja, hogy elégedetlen volt a szerb–magyar kapcsolatok alakulásával, kiábrándultan tapasztalhatta ezek rosszabbodását. A másikat elfoglaltságában véli felfedezni: az ügyvédi praxis túlságosan lekötötte idejét. E kettőhöz még egy harmadik is kívánczik: egészségi állapotának rosszabbodása, a jelentkező elmebaj, amely majd korai halálát is előidézi.

KORÁNI ELEMÉR (Szilberek, 1888. március 13.–Innsbruck, 1957. július

25.) – Kalocsai diák volt, az ottani jezsuita intézet bennlakójaként fejezte be a középiskolát és a teológiát, majd lelkeszi pályáját futaki káplánként kezdte meg.

Tábori papként vett részt az első világháborúban: 1914 és 1917 között a 68. gyalogezred százados-főlelkésze. Minden vitézségi érem (arany, kis- és nagyezüst, bronz) és sok más kitüntetés viselője. Katonatársainak elbeszélése szerint keresztrel a kezében vezette a szuronyrohamokat, mint valami kései Kapisztrán János.

A háború után a zombori főgimnázium hittantanára lett, de egy ilyen kiszolgált csatapap, a megváltozott körülmények folytán, nem sokáig maradhatott a tanügyben. Herceg János, akinek osztályfőnöke volt, azt írta róla, hogy olykor más tanárokat helyettesített, „s amíg mi dolgozatot írtunk, addig ő fenn a katedrán kiterítette maga előtt a Le Figaro lepedőjét, és elmerült az olvasásban”.

1924-ben káplánként az újvidéki belvárosi plébániára került. 1925-ben kánonjogi doktorátust nyert a szegedi egyetemen, majd 1929-ben a Szent Rókus-templom plébánosa lett, s egyúttal a kisebbségi művelődési élet buzgó munkása. Elnöke a Külső Katolikus Körnek és az újvidéki magyar kórusnak, díszelnöke a Magyar Kaszinónak, választmányi tagja a Belvárosi Katolikus Körnek. Közben a Délbácska, később a Reggeli Újság külpolitikai rovatát vezette és írta, de kivette részét a lap szellemi irányításában, többen is a Reggeli Újság „szürke eminenciájának” tartották. Ő volt például az, aki felkínálta Szenteleky Kornélnak a lap induló irodalmi mellékletének, A Mi Irodalmunknak a szerkesztését, majd annak munkatársa is lett. Sokfajta elfoglaltsága folytán, Herceg János szavai szerint, „az utcán kizá-

rólág sietni látta az ember, mint magas alakját körüllegyezi a reverendája, keskeny ajkát szorosan összezárta, amitől mintha még nagyobb lett volna orra hegyén a nagy barna szemölcs”. Szenteleky „nagyon rokonszenvesnek” tartotta.

A közvetlenül a második világháború előtt megalakult JMKSZ (Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség) alelnökeként a szervezet tényleges vezetője, Krámer Gyula gyáriparos helyett, aki inkább tiszteletbeli elnökeként fungált.

1941-ben kimagasló szerepet vállalt a közéletben, így a Tízes Bizottság tagja volt, amely a katonai közigazgatásnak a polgári közigazgatásra való zavartalan átállását egyengette, többek közt „nemzethűségi bizonyítványok” kiadásával is. 1942-ben, a razzia idején, az igazolóbizottságnak volt a tagja.

Bárdossy László miniszterelnök javaslata alapján „meghívott tagja” lett a magyar parlamentnek, mint a „visszatért Délvidék reprezentánsa”, illetve a hatalmon levő Magyar Élet Pártja tisztségviselőjeként. Továbbra is irányítja a Közművelődési Szövetséget, amely időközben a DMKSZ (Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség) nevet vette fel.

1944-ben elmenekült az országból. Az új hatalom háborús bűnösnek nyilvánította, bíróság elé kívánta állítani. 1945 márciusában két OZNA-tiszt (a biztonsági szolgálat emberei) Magyarországon nyomozott utána, Cservenikov szovjet tábornok engedélyével és közreműködésével. Jelentésükben több háborús bűnös tartózkodási helyét felfedezték, így Korániról azt jelentették, hogy „az esztergomi zárdában” tartózkodik.

Dr. vitéz Koráni Elemér évekig visszavonultan élt, olykor inkognitóban is, úgyhogy háború utáni éveit nehéz re-

konstruálni. Magyarország után Ausztriában tűnt fel, Tirolban, egy ideig Olaszországban, a dél-tiroli Roverettóban is tartózkodott, az ottani Madonna del Mone búcsújáró templomban. Még egy újabb magyarországi egyházi kiadványban is csak halálának évszámát tüntették fel, az illetékes egyházmegye említése nélkül (A magyar katolikus egyház 1945. január 1-től 1994. december 31. között elhunyt egyházmegyei papjai, szerzetes papjai, szerzetesei és szerzetesnői, 1995).

KÓRÓGYI PÉTER (? , 1471. június ?–Mohács, 1526. augusztus 29.) – Egy híres középkori főnemesi familia utolsó leszármazottja, öccsével, Gáspárral együtt a mohácsi csatában esett el, s ezzel magva szakadt a családnak. Két eredettörténetük is van, hol pogány ősökre, hol keresztény lovagokra vezették le. Az egyik szerint Szent István két behívott német vitézének, Gottfriednek és Albrechtnek a leszármazottai, a másik szerint pedig honfoglaló szállásbirtokosok voltak az ősök, akik részt vettek a pogánylázadásban és Gellért püspök megöletésében. Az előbbi a valószínűbb, az utóbbi pedig az elterjedtebb, mivel Istvánffy Miklós sajátos módon tesz róla említést az 1490–1606 közötti időszakot felölelő kortörténeti munkájában (Historiarum de rebus Ungaricis XXXVII, Köln, 1622).

A harminchét könyvből álló művében jegyezte a szerző: Szent Gellért meggyilkolásának az lett a következménye, hogy „ha utódaik e szentnek – a Buda városánál levő – templomába beléptek, képtelenek voltak megakadályozni azt, hogy – rájuk jöve a szükség – azonmód rútol össze ne rondítsák magukat . . . Kórógyi Péterrel ugyanezt megpróbáltatták, őt is mindig ugyanez bajeset érte.”

A család ősi fészke a szlavóniai Kórógy volt, de nem a Szerém megyei, ma is létező Kórógy falu, hanem a Verőce (Virovitica) megyei Kórógyvár vagy Kologyvár, amelynek romjai ma is láthatóak. A délvidéki főurak nagy része, köztük a Kórógyiak is, a XIV. század vége felé és a XV. század első harmadában a Garai-féle családi ligába tartoztak. Nemcsak a királyi hatalommal szemben álló, pártoskodó magatartásukkal tűntek ki, hanem a féktelen vagyonszerzésben is elől jártak. A család fénykora a XV. század első felére tehető, amikor Kórógyi János, a nagy hatalmú Garai Miklós nádor kedvenc veje mintegy 50 várat és 1100 helységet mondhatott magáénak.

Kórógyi Péterről, de öccséről, Gáspárról is keveset tudunk. Egy bizonytalan minősíthető forrás szerint a bácskai Vörösegyházon (Verusics) születtek, ami azért sem valószínű, mert az ő korukban ez a falu már a Hunyadiak birtokában volt, meg aztán nem is volt itt olyan várlak, amely megfelelt volna egy ilyen rangos főúri család tartózkodási helyének. Valószínűbb születési hely a Kórógyvár vagy a budai vár, bár erről a dokumentumok hallgatnak. Kórógyi Péter hivataláról, esetleges tetteiről sincs értesülés, csak az a bizonyos, hogy II. Lajos király kamarása volt, és udvari tivornyák hírhedt hőse. Ennek emlékét is a humanista történelemíró, Istvánffy Miklós őrizte meg. „Mohácsnál hullott el Péter is – írja –, a Kórógyiak régi családjának utolsó sarjadéka. Arról volt nevezetes, hogy teljességgel vastermészetű, mindent megemészítő gyomra volt. Az ifjú király – II. Lajos – kívánságára élő egereket, levágott macskafarkat, utakon elhullott kutyáknak undorítóan bűzös, rothadó, nyüzsgő férgekkel teli tetemét borza-

dály és öklendezés nélkül falta fel.” Kórógyi Péter emlékét tehát – őseiktől eltérően, akiknek soraiból országbírók, macsói bánok, püspökök kerültek ki – nem vitéz tettei vagy észbeli képességei tartották fenn, hanem az a tulajdonsága, hogy bendőjét az égvilágon mindennel megtömhette, anélkül, hogy gyötrő undort vagy az ebből eredő utálatot érzett volna.

A későbbben elhíresedett bácskai nagyevők esetleg az elődöt tisztelhetik benne . . .

KORNAUER RUDOLF (Versec, 1892. január 5.–Nagybecskerek, 1941. július 31.) – Sem születésénél, sem szociális helyzeténél fogva nem tartozott a proletársors legaljára: egy szőlős kisgazda fiaként maga is a családi földeket művelte a híres verseci borvidéken. Idealistaként, internacionalistaként csatlakozott a szociáldemokrata, majd a kommunista mozgalomhoz. Még csak azt sem lehet róla mondani, hogy ezt ifjúkori felbuzdulásból tette, hiszen 1927-ben, amikor a mezőgazdasági munkások tömörítésére vállalkozott a verseci munkásotthon köré, már meglelt férfi, 35 éves. 1932-ben a dél-bánáti kerületi pártbizottság tagja, 1934-től életrsora egybefonódott Žarko Zrenja-ninéval és Lengyel Jánoséval. Az előbbivel 1937-ben együtt állt a belgrádi Államvédelmi Bíróság előtt, az utóbbival pedig együtt került a puskacső elé. Lengyel János a magyar munkásság szervezésén dolgozott. Kornauer Rudolf pedig a németek körében fejtett ki alig leplezett illegális politikai tevékenységet. Az anyanyelvén kívül beszélt a szerbet, a román, a magyart is; korábban a pesti, később a szabadkai Népszavát olvasta. A tömegek, de a rendőrség előtt is annyira ismert, hogy 1941. június 22-én,

amikor Németország megtámadta a Szovjetuniót, mindjárt letartóztatták, s egy hónap múlva, Lengyel Jánossal és még 88 társával együtt az elsők között végezték ki a baglyasi vesztőhelyen. Hogy milyen tragikusan utópista álmodat kergetett, az mindjárt a háború után kiderült: családját németként táborba terelték, édesanyja, asszonytársai gúnyos célzásai elől menekülve, felakasztotta magát. Felesége, aki szintén átélte az üldözés kálváriáját, a hetvenes években így emlékezett férjére: „Az eszme fanatikusa volt. Nem tudtam erről lebeszél-
ni, de a veszélyek ellenére is kitartottam mellette, mert jóra való teremtés volt, talpig ember.”

KOROM TIBOR (Torda, 1920. augusztus 6.–Újvidék, 1979. március 22.) – Azok közé a bánáti diákok közé tartozott, akiket a becskerekai (akkor: petrovgrádi) Magyar Közművelődési Egyesület, illetve részben annak elnöke, Marton Andor bankigazgató tanítatott ki közvetlenül a második világháború előtt. Osztálytársa volt, s egy életre szóló barátság fűzte B. Szabó György irodalmár-festőhöz, aki szintén ösztöndíjasa volt az egyesületnek, azzal, hogy ő a becskerekai szerb gimnáziumba járt (a magyar tagozat akkoriban szűnt meg), Korom Tibor viszont a leskovaci textiltechnikai középiskolában tanult. Hasonló helyzetben voltak tehát, anyanyelvi műveltségüket csak magánszorgalomból gyarapíthatták, mint később kiderült, igen sikeresen. A fiatalos tenni-akarás, a népi szolgálat igénye fűtötte őket. „Zászlót akarok bontani új magyar célokért” – írta ifjonti felbuzdulásában a negyedikes B. Szabó György az ugyan-csak negyedikes Korom Tibornak. A második világháború után útjaik továbbra is két síkon futottak, de barátság-

guk töretlen maradt. Korom Tibor előbb Zimonyban, a szakmájában helyezkedett el, de csakhamar az induló Újvidéki Rádió becskerekai tudósítója lett, megfordítóként az újvidéki Testvériség-Egység Könyvkiadó Vállalat külső munkatársa. Az ötvenes évek derekán lett az Újvidéki Rádió belső munkatársa: újságíróként dolgozott a híradóban, dramaturgként a Rádiószínháznál, szerkesztőként az Iskolarádiónál. Utóbb a rádió nyelvi lektora is.

A nyelvművelést a kezdetektől szívügyének tekintette. Ezen a téren egyrészt szüntelenül tovább képezte magát – főleg önszorgalomból, meg a pesti és az újvidéki egyetemi előadások hallgatásával –, másrészt pedig gyakorló nyelvészként működött (önálló rovatot vezetett a rádióban és a Jó Pajtásban), mindenekfelett azonban alig látható, de nélkülözhetetlen szervezőmunkával szolgálta a nyelvművelés ügyét. Egyik alapítója volt a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületnek, annak sokéves főtítkáráként nagy odaadással építette ki a fiókszervezetek vajdasági, részben országos (Belgrád, Zágráb) hálózatát is. Kezdetől fogva ő szerkesztette a JMNYE havi közlönyét, a Magyar Szó mellékleteként megjelenő Nyelvművelőt, azaz nyolc éven át (1971. október 2-ától 1979. július 7-éig). „Több sikertelen próbálkozásunk után, hogy írott szóval is szolgáljunk a nyelvművelés ügyét, a Magyar Szó hasábjain végre otthont talált a hazai magyar nyelvművelő mozgalom” – írta Szeli István a Nyelvművelő első számában.

A közlöny csakhamar nagy szerepet töltött be a vajdasági magyarság (részben saját hibájából is) hiányos anyanyelvi kultúrájának ápolásában, a nyelvhasználat gondjainak enyhítésében. Kitűnő

szervezők sokasága jelentkezett hasábjain, így Kossa János (Kek Zsigmond) és Hock Rezső is. Az előbbi Egy kis nyelvcsiszolás rovatával szolgálta nyelvünk tisztaságát, az utóbbi pedig a közélet, külön pedig a jogi nyelv kérdéseit boncolgatta. Művelődéstörténetünk még adós a Nyelvűvelő jelentőségének felmérésével. „Hasznos és nélkülözhetetlen volt a jugoszláviai magyar nyelvű művelődésben” – így látta az ő szerepét Grétsy László (Nyelvőr, 1979. 4.).

A JMNYE örökös politikai gyanúsítgatásoknak és gyámkodásoknak volt kitéve, a nyelvi tisztaságért vívott küzdelmét olykor nacionalizmusként fogták fel, magyarországi kapcsolatait túlméretezettnek minősítették. Ezek a vádak a Nyelvűvelőt is érték, nemegyszer durva formában. Az egyik ilyen, 1976. évi kampány áldozata lett a Nyelvűvelő két eminens munkatársa is: Kek Zsigmond kimaradt a szerkesztőbizottságból, Hock Rezső tanulmányát pedig kitépették a Szarvas Gábor Napokra készített kiadványból. Korom Tibornak ilyen és ehhez hasonló hullámvázások között nem kis megalkuvások árán kellett kormányoznia a Nyelvűvelő lélekvesztőjét. Nyolc hónappal megszűnése előtt az addig viszonylag önálló szerkesztőség fölél „cenzort” is állított a Magyar Szó akkori főszerkesztője. A Nyelvűvelő a Szarvas Gábor-díjjal kitüntetett (1974) Korom Tibor halála után még csak négy ízben jelent meg: bejelentés nélkül szűnt meg, a nyelvűvelés ügye azóta is, részben, otthontalan.

KOSZTKA JÁNOS (Lugos, 1740. ?–?, 1824. ?) – A török korszak utáni nagy temesközi vízi munkák egyik vezetője. Az osztrák hadmérnöki akadé-

mia elvégzése után, 1763-ban, 23 éves korában Maximilian Fremaut vallongéodéta-hadmérnök mellé került gyakorlonoknak, aki Mária Terézia meghívására jött az országba. A néhány évtizeddel korábban felszabadított bánági részen lecsapolásokkal, csatornázásokkal mintegy 250 000 hold földet ármentesített, megteremtve ezzel a tömérdek kincstári birtok, száznál is több új falu és telep létrehozásának feltételeit. Évekig dolgoztak együtt, majd a mester halála után a tanítvány fejezte be a nagy művet.

Kosztka János életútjáról nem sokat tudunk. Pályafutásának körvonalát csak fennmaradt kéziratos térképei segítségével lehet úgy-ahogy meghúzni. Az egyik első gyakoronoki évéből, 1763-ból maradt fenn: a Temesvár környéki faúszató Bega-csatorna helyszínrajzát vette fel, nyilván Fremaut utasítására és szakmai felügyelete mellett. Három 1805-ben készített térképén feltüntette, hogy azok Fremaut 1741-es tervei alapján készültek. Az egyik a Brzava vízének, a másik az illancsi és az alibunári, a harmadik pedig a verseci mocsárnak a lecsapolócsatornáját ábrázolja.

A XVIII. század hetvenes éveinek elején az osztrák birodalom vízügyeit négy osztályból álló, egységes szervezetbe sorolták. Az egyik osztály élére Kosztka Jánost nevezték ki; gyakorlatilag csaknem az egész akkori Magyarország vízrendszere hatáskörébe tartozott. Fő feladata a vízforgalom zavartalan lebonyolításának biztosítása volt. Az elkövetkező években egyre jobban a bácskai és a bánati vízi utak kerültek előtérbe. A gazdasági fellendülés következtében évről évre nagyobb gond lett a gabona- és egyéb mezőgazdasági terményfelesleg elszállítása, ezért a vízimunkák súlypontja is újra átkerült a Begára, a

Temesre, a Duna déli szakaszára. Ehhez igazodott az országos vízi szervezet 1783-ban megejtett újbóli átszervezése: a bécsi kamara négy departementet hozott létre, s élükre egy-egy folyammérnököt nevezett ki. Kosztka János a bán-sági, Sax Zakariás a Maros menti, Kiss József a bácskai, Klohammer János pedig a Száva menti terület vezetője lett. Kiss József munkásságának csúcsa a Ferenc-csatorna megépítése volt, Kosztka János viszont a Maros, a Bega és a Temes szabályozásával az erdélyi sószállítást meg a bán-sági búza transzportját tette zavartalanná.

Amikor a magyarországi vízügyek irányítása 1788-ban elszakadt a bécsi központtól, s a helytartótanács mellett megalakult az önálló Vízi és Építészeti Főigazgatóság, Kosztka Jánost nagyváradi székhellyel kinevezték a temes-nagyváradi kamara igazgatójává. Később azonban újra visszatért a déli részekre: egyik forrásunk szerint 1818-ban „a volt nagyváradi kamarai igazgatót” bízták meg a Maros Arad körüli szabályozásával, arról egy térképe maradt fenn.

1820-ban már 78 éves, két évvel később pedig örökre lehunyta szemét. Halálának helyét, dátumát sem ismerjük, egy azonban bizonyos: Kosztka János korának egyik legjelentősebb vízimérnöke volt, még akkor is, ha nem hagyott olyan jelentős művet maga után, mint kortársa, Kiss József.

KOSZTOLÁNYI ÁGOSTON (Csantavér, 1824. augusztus 21.–Szabadka, 1895. szeptember 27.) – A Kosztolányi família bácskai származásfája elég nagy biztonsággal kirajzolható Kiss Ferenc (Adalékok Kosztolányi életrajzához. Üzenet, 1985, 2–3. szám) és Virág Gábor (A Kosztolányiak Topolyán. 7 Nap,

1992. november 13. és 20.) családtörténeti kutatásai alapján. A költő első mert őse, Kosztolányi János, a dédapa, 1793-ban született Nyitra vagy Bars megyében, s serdülő legényként, feltehetően a XIX. század első évtizedében került Topolyára testvérének (vagy nagybátyjának) védőszárnya alá, aki 1800-tól a mezőváros káplánja volt, 1805-től pedig plébánosa.

A költő dédapja, Kosztolányi János Topolyán alapított családot, és hat gyermeke közül öt itt is született. A hatodik, Kosztolányi Ágoston, a költő 170 évvel ezelőtt született nagyapja, Csantavéren jött a világra, ahol a család egy ideig tartózkodott a csantavéri jegyzőnél, akinek egy Kosztolányi lány volt a felesége.

Egyik forrásunk szerint Kosztolányi Ágostont vándorszínészként érte a szabadságharc kirobbanása, de hogy melyik társulatnál szegődött Thalia szolgálatába, azt nem tudjuk.

1848 októberében önkéntes, majd őrmester a Nagyváradon megalakult 27. honvédszázalójban. Alakulata az erdélyi hadszíntérre került, ahol november 20-án hadnaggyá léptették elő, 1848 januárjában pedig főhadnaggyá. A századosi kinevezés Temesközben találta, s itt érte a szabadságharc leverése is (Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai, 1988).

A bukás után az emigrációt választotta: Kossuthal megjárta Törökországot, majd az Amerikai Egyesült Államokba került, ahol egyebek között az emigránsok könyvtárosa volt. Császári kegyelmet kapott, és 1857-ben visszatért Topolyára. A hatvanas évek legelején már Szabadkán találjuk, ahol rőfösüzletet nyitott. A családi hagyomány szerint „színes pántlikákat, csipkeholmikat mért rőffel a parasztasszonyoknak”. A nagyanya, Kosztolányi Ágostonné Ká-

dár Rozália emlékezetébe különösen az a részlet vésődött, hogy férjének „a magyaros főkötőkkel volt nagy sikere, abból lett ez a ház”. (A szabadkai Damjanits utcai házról van szó, ahol a költő született, s amelynek helyén most a Pátia Szálló áll.)

Kosztolányi Ágoston szerény, de mégis tisztességes helyet vívott ki magának Szabadka kereskedelmi világában. Jó hírét szabadságharcos múltja (a honvédegyelet egyik vezető tagja volt), nemesi származása és világlátottsága még csak öregbítette. Nagyobb vagyona azonban nem tett szert, fiát, Árpádot, a költő édesapját, nem kis anyagi áldozatokkal juttatta tanári oklevélhez.

A kiegyezés után hivatalnoki állást vállalt: a helyi kereskedelmi és iparbank pénztárosa lett, innen ment nyugdíjba is.

Dévavári Zoltán megállapítása szerint a „történelem, műveltség és a nagyvilág első üzeneteit a Kosztolányi nagyapa közvetítette az unokához” (A motiváló otthon. Üzenet, 1985, 2–3.). Valóban, Kosztolányi Dezső írásaiban nagy szeretettel emlékszik meg nagyszüleiről általában, az apai nagyapáról külön is. A vézna, beteges kisfiú szemében ő volt a „daliás” öregapó, akinek hősi múltját külső jegyek is megerősítették: a Kosuth-szakáll és a kardvágás helye a homlokán.

A nagyszülők lakásában „otthon volt az otthon kötelezettségei nélkül”, ezért gyakran „átszökött” hozzájuk, hogy elmerüljön a „nagyiek” szeretetének végtelenségében. „Micsoda kitüntetés itt ebédelni, főképp aludni a széles kereveten, s hallgatni, amint Petőfi Sándorról beszél, aki őrnagy volt Bem hadosztályában, ahol ő százados volt” – írja nagyapjára emlékezve Kosztolányi a Bölcsőtől a koporsóig című könyvében.

A nagyapa és az unoka kapcsolatait az ő esetében is „belső fény” hatotta át, kölcsönösen bearanyozva egymás életét: az egyiknek az elejét, a másiknak a végét . . .

KOSZTOLÁNYI ÁRPÁD (Szabadka, 1859. január 11.–Szabadka, 1926. december 3.) – Kosztolányi Árpádról, az apáról az újabb lexikonok néhány sorban emlékeznek meg, Kosztolányi Dezsőről, a fiáról – oldalakon. Ettől az értékrendtől csak egy korábbi, a XIX. század legvégén kiadott Szinnyei-féle Magyar írók és munkái című 14 kötetes lexikon tér el, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a költő kamaszkori munkái csak akkoriban kezdtek mutatkozni az oroszlanőkrmök. Ebben Kosztolányi Árpád egyedül szerepel, így aztán még malíciából sem lehet ráfogni, hogy csak azért került be, mert a költő apja.

Az akkor negyvenéves szabadkai matematika- és fizikatanárt főleg irodalmi munkássága kapcsán tartja számon a lexikon. Elbeszéléseket, tárcákat közölt a Képes Családi Lapokban, a városi kispolgárság népszerű lapjában, a Vasárnapi Ujság epigonjában, amelynek Lauka Gusztáv volt a főmunkatársa. Epigrammaival, versparódiáival az Üstökös című élclapban jelentkezett, ezt a lapot annak idején még Jókai Mór alapította. Gyakori munkatársa a helyi lapoknak, a Szabadkai Hírlapnak, a Szabadkának, de népszerű tudományos cikkei jelentek meg a szakfolyóiratokban, az időszakos kiadványokban is, a Természettudományi Közölnyben, a Matematikai és Fizikai Lapokban, meg igen rendszeresen a szabadkai főgimnázium Értesítőjében. Kosztolányi Árpádban azonban mindekelőtt a pedagógust, a művelt tanárt tiszteljük. Nemzedékeket nevelt fel a szabadkai főgimnáziumban, amely – a zentai és becskereki mellett – vidékünk

legjobb humán tantárgyakat ápoló, magyar tannyelvű középiskolája volt. Mesze földön híres tanári karának ő volt az egyik ékessége – Iványi István, Toncs Gusztáv, Loósz István mellett. Tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte, egy időben Eötvös Loránd mellett dolgozott. 1883-ban lett a szabadkai gimnázium matematika- és fizikatanára, 1901-től pedig igazgatója. Vezetése alatt a tanintézet felvirágzott, nagy tekintélyre tett szert. Elődeinél a módos és befolyásos családok csemetéi viszonylag könnyen jutottak hozzá az átmenő, vagy éppen a jeles osztályzathoz, ő azonban kellő szigorral megkövetelte az azonos elbírálást, s ezt következetesen gyakorlattá is tette, bár emiatt nemegyszer érte támadás a városi tanácsban és a helyi sajtóban. Ő azonban kitartó és hajthatatlan maradt, s ezzel megőrizte mind a saját, mind az iskola tekintélyét. Ezt még öregbítette is azzal, hogy részt vállalt a város művelődési életében, így sikeres liceumi előadásokat tartott. Egész lényével ahhoz a művelt középréteghez tartozott, amely oly jellemző módon uralta a századvégi Szabadkát. Közülük többen is baráti köréhez tartoztak, úgymint Milkó Izidor, Brenner József, Csáth Géza apja, dr. Klein Adolf gyermekgyógyász, egy ismert méhészeti szaklap szerkesztője, dr. Bíró Károly polgármester és még sokan mások.

Kosztolányi Árpád 1922-ben vonult nyugdíjba, s nem sokkal ez után az élők sorából is távozott. Szabadkán, ha gimnáziumi igazgatót mondtak, akkor még a két háború között is rá gondoltak. Híres és hálás fia, Kosztolányi Dezső magyartanárához, Toncs Gusztávhoz írt levelében ezt mondta: „A fényt osztotta szét tanítványai között, mint az én áldott, ezerszer áldott Édesapám.”

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (Szabadka, 1885. március 29.–Budapest, 1936. november 3.) – Már a XX. század első évtizedében – a dolgok rendje szerint – elhagyta szülőföldjét, Budapest vonzáskörébe került és maradt, de lélekben, élményvilágával még sokáig mélységesen kötődött és ezer szállal fűződött a tájhoz, a családhoz, a „bőségben tespedő” szülővároshoz. Egy évvel halála előtt is így nyilatkozott: „Döntően meghatározó, hogy vidéken születtem . . . Szabadkán . . ., amely akkoriban, arányai és lakosságának száma ellenére is, kisváros volt.” A megismerés körei egyre tágultak, magyarsággal, európaisággal mélyültek, Nietzsche és Freud eszméivel gazdagodtak, ám a magával hozott örökség újra és újra feltört belőle: „Mérgek és vad álmok igéztek engem az alföldi porban.”

Hallatlanul gazdag életművet teremtett, sokoldalúságával és bámulatos, mármár önpusztító termékenységgel, elkápráztatta, olykor el is képesítette kortársait. Bárhová is nyúlt azonban, az igényességről nem mondott le, ez a vérében volt. „Kezében minden értékké válik és irodalomná lesz” – írta róla Pintér Jenő.

A hírlapírás a tárca mestereként tartja számon, de a könnyedség, a játékoság, a kifinomultság át-átszővi cikkeit, hírkopfjait, még a Pardon rovatát is, amely pedig annyi ellenkezést váltott ki. Színi- és könyvbírálatok az expreszszionista kritika kiemelkedő darabjai, ő hívta fel a figyelmet egy bezdáni napszamos, Kisbéry János munkáira is, de az autodidakta szerző a reményeket nem váltotta be, azoknak a számát szaporította, akiről maga Kosztolányi is így írt: „Ha volna egy kis remény, a lelketek megmenteném . . .”

Nyelvművelőként nagy szenvedéllyel és érzékkel örködött az „édes” tisztaságra felett. „A nyelv a tudósnak ereklje, a költőnek, az írónak hangszer, a hírlapírónak fegyver – írta. – Vajon nem közös érdekünk, hogy ez az ereklje minél fényesebb, ez a hangszer minél zengőbb, hogy ez a fegyver minél fényesebb legyen?”

Költőként, Márai szavai szerint, „az összes emberek pulzusán tartja egyszerre a kezét”, ő viszont azt hirdette, hogy „a költészet nem egyéb, szóvarázslat”. Nagy verseiben a lét egyedülvalóságát, megismételhetetlenségét énekelte meg, lélegzetelállító bővülettel (A szegény kisgyermek panaszai, a Számadás szonett-ciklus, a műves költő szabad versei 1928-ból, Hitves, Halotti beszéd, Hajnali részegség, Szeptemberi áhítat).

Regényei és elbeszélései a magyar próza csúcspontját jelzik. Románjainak sorát a Nero, a véres költő (1922) nyitotta meg, a Pacsirtában (1924) és az Arany-sárkányban (1925) Szabadka fojtott világát írta le, az Édes Annában (1926) a magyar osztályok között tátongó szakadék sötét mélységeiről adott igaz képet, az Esti Kornélban pedig (1933) önmagát megszemélyesítve vall életéről és halálról, jó és rossz hajlamokról, miközben titkokat teremt és fejt meg.

Kosztolányit a szoros családi kapcsolatok, a Szabadkán hagyott gyermekkor varázsa kötötte az észak-bácskai „boros-poros” városhoz, a „beteg, boros, bús, lomha Bácskához”, de később, különösen az impériumváltás után, már nem sok közösséget vállalt az itteni tájjal, az itteni emberekkel és az irodalommal. A vajdasági literatúra viszont a szellemóriásnak kijáró tisztelettel ápolta emlékét a kezdetektől fogva napjainkig: a Kalangya Kosztolányi-számától (1936, 3.) az Üzenet Kosztolányi-szá-

máig (1985, 2–3.). A Kosztolányi-filológia és az életrajzirodalom gazdagításával, Bori Imre monográfiája mellett (1986), Dér Zoltán szerzett elévülhetetlen érdemeket (Az első műhely, 1970; Fecskelány, 1970, 1985; Negyvennégy levél, 1972; Ikercsillag, 1980; Szülőföld és költője, 1985; Levelek Kosztolányihoz, 1985; A Kosztolányi család levelezéséből, 1988; Perben a pusztulással, 1989).

A Szabadkáról elszármazott költő előtt így tisztelgett egy másik szabadkai eredetű poéta (Ács Károly) az Üzenet centenárius Kosztolányi-számában: „ő: pompás fenyő ma is túl-élő / én: száraz tövis véletlen túlélő”.

KOVÁCS ÁGOSTON (Becse, 1826. február 12.–Pécs, 1867. február 22.) – Költőnk nevét – egy becsei adótsízt fiának emlékét – nem őrzik nagybetűk a magyar irodalom történetében, kis írásjelek is alig-alig. Szinnyei József jegyzi őt múlt századi művében, a Magyar írók élete és munkái című 14 kötetes munkájában. A XX. századi irodalomtörténelekből, szak- és általános lexikonokból viszont rendre kihullott. Neve mostanában, csaknem száz év után, búvópatak-ként újra a felszínre tört, s egy nyúl farknyit szócikk formájában az Új magyar lexikon hasábjaira került.

Utóéletét nyilván Pándi Pálnak köszönheti, aki a Jókai és Petőfi szerkesztette Életképekben „felfedezte” az 1848 áprilisában közölt A szerzetes című versét, s ezt 1954-ben az Irodalomtörténeti Közleményekben Egy elfelejtett Petőfikortárs költeménye címmel újra megjelentette. „A rímtelen, jambikus lejtésű költemény költői tehetségre vall; a vers drámaisága érzékletesen fejezi ki a nagy emberi gyötrődést, az élet teljessége utáni vágyakozás erejét. Jelentős a vers,

mint a korabeli antiklerikalizmus egy sajátos, de jellegzetes darabja” – írja a kísérszövegben.

Pándi Pál, amikor éppen nem foglalkozott az 1950 és 1970 közötti évek művelődéspolitikájának támogatásával, az ideológiai viták eldöntésével, a reformkorszak jelenségeit kutatta, így feltárta a magyar költészet antiklerikális hagyományait is. Ebbe a sorba tartozik A szerzetes, amelyben a szerző szembeállítja „a szerzetesi rideg világot a gazdag étellel, az érzelmi kiégettséget az érzelmi felszabadultsággal”. Pándi korjelenségeként tartja fontosnak a verset, mondván, hogy „tükrözi azt a megpezdült és szárnyaló szellemet, amely a fiatal Magyarország sajátja volt, és március után szabadabban, cenzúrától nem fékezve szállhatott”. Hangbeli rokonságot lát A szerzetes és a később készült nagy Petőfi-poéma, Az apostol között, de minőségi különbséget is tesz közöttük: „... halhatatlan alkotás az Apostol, szolid korjelenség A szerzetes”.

Kovács Ágoston többi 48-as verse is a korszellemet tükrözi, a világszabadság olykor utópisztikus képét. Az egy pár szabad szó című költeményében írja: „A népek önzöek nem lesznek tovább, / Nem egy országnak leszünk tagjai; / Egész világ egy nemzet lesz, mi meg / Mindnyájan egy nemzetnek fiai.” Költőnk részt vett a szabadságharcban, súlyosan megsebesült, de a bukás teljesen megtörte költői lendületét, ízzé-porrá zúzta azt az illúziót, hogy „... egy szabad nemzet lesz a világ”. Életének többi részét megyei hivatalnokként töltötte Belgrádban és Baranyában, még a Bach-korszakban is állást vállalt, ami miatt nem kis kellemetlensége volt. Hogy eleget tegyen fogalmazói, aljegyzői, szolgabírói hivatalának, közigazgatási bírói, köz- és magánjogi államvizsgát tett.

Két, irodalomhoz közel álló megnyilatkozása is volt ebben a korszakban. 1853-ban Korányi Viktor neve alatt jelent meg a Honvédek napló-jegyzetei című könyve, ami az idő tájt a legnagyobb plágiumbotrány volt. Kovács évekig küzdött szerzői jogaiért, s 1861-ben végül is saját neve alatt jelent meg a könyv. Egy fürdőnaplót is írt Gleichenbergről, a mellbetegek Mekkájáról, ahol maga is gyógyulást keresett, bár sem a fürdőben, sem otthon nem mondott le az élet örömeiről, a bohém életvitelről. „A jó összhangú társaság tükre az életnek” – szögezte le könyvében az egykor lobogó, nagy eszméért lelkesedő költő (Gleichenberg egy magyar embernek, Pécs, 1864).

KOVÁCS ANDRÁS (Nagybecskerek, 1926. július 19.–Újvidék, 1976. szeptember 14.) – Apja, illegális pártemberként, többször kényszerült lakóhelycserére, ennél fogva Kovács András kezdő iskolaévei is a közép-szerbiai Paraćin és a közép-bácskai Kúla között oszlottak meg. Az elemi után elszegődött szabóinasnak, de kétévi várakozás után tandíjmentes helyet kapott a szabadkai Szent Gellért Konviktusban, úgyhogy 1941-től a helybeli gimnázium növendékeként folytathatta középiskolai tanulmányait. A második világháború befejezése után Újvidéken érettségizett, egyetemi diplomájához pedig már férfikorában jutott, 1958-ban, Belgrádban. A gimnázium eminens diákjaként sokat olvasott, a népi írókért lelkesedett, de jutott idejéből a sportolásra is, szertornászként tűnt ki, jól forgatta az ütőt is, úgyhogy alig tizenhét évesen, Harangozó Vilmostal, a későbbi világhírű asztaliteniszezővel együtt párosban Magyarország teniszbajnoka lett. Közben, családi „örökségként” is, 1942-ben bekap-

csolódott az illegális ifjúsági mozgalomba, 1943-ban felvették a Kommunista Ifjúsági Szövetségbe, majd a következő évben a JKP-ba is, mégpedig az illetékes szervek külön engedélyével, mivel még nem volt nagykorú.

A háború után, 1944 és 1952 között, hivatásos funkcionáriusként az ifjúsági szervezetben működött, brigádparancsnokként egymás után két évet töltött az ifjúsági vasútvonalak építésén (Brčko–Banovići, 1946; Šamac–Szarajevó, 1947). Hazatérése után a tartományi pártvezetőségbe irányították: előbb a kisebbségügyi, később pedig a sajtóügyi bizottság titkára lett. Ilyen minőségben vett részt 1952-ben, Olajos Mihály és Ernyes György mellett, a palicsi Magyar Ünnepi Játékok megszervezésében. A rendezvényt nemzetieskedőnek minősítették (további megrendezésétől elálltak), őt is érintette ennek árnyfoltja, de nem annyira, hogy megtörte volna szépen induló politikai pályáját.

1953-ban, huszonzét évesen, alapító igazgatója lett a Progres Kiadóháznak, s egyszersmind a Dolgozók szakszervezeti hetilapnak, meg az általa indított Sportújság főszerkesztője. Ez a vállalat az újvidéki Magyar Szó és a szabadkai Hét Nap kivételével egyesítette magába az összes kisebbségi magyar lapokat, részben a folyóiratokat is, de megkísérelte az elsorvadt magyar könyvkiadás felélesztését is. Maga köré gyűjtötte nemzedéktársait, akik majd később jelentősebb szerepet fognak vállalni a művelődési életben, a tanügyben, a sajtóban (B. Szabó György, Juhász Géza, Bogdánfi Sándor, Rusevlyán Hugó). Az akkor dogmatikus kézben levő Magyar Szóval szemben a Progres lapjai a más-ságot képviselték, át-áttörték a hivatalosnak mondott látókör határát, ami nem kerülhette el a nemzetiségi politika

irányítóinak figyelmét, gyakoriak voltak a bírálatok, az összekoccanások. A központosítás, az „egy akol, egy pásztor” elv hívei győztek: az új Forum-ház magába szippantotta a nemkívánatos parallel intézményt (1957).

Kovács András kiábrándultan vonult ki a nemzetiségpolitika színteréről, s a gazdasági életben folytatta pályafutását. Előbb a Tartományi Végrehajtó Tanács iparügyi titkáraként, az első külföldi kölcsönökből, sikeresen hajtotta végre az elavult vajdasági ipar megújítását, később pedig a Naftagas élére került (1964–1974), amelyet nemcsak az ország egyik legnagyobb vállalatává fejlesztett, hanem, a vajdasági politika képviselőjében, kemény küzdelmet folytatott, hogy mindvégig megmaradjon vajdasági tulajdonban, újvidéki székhellyel.

Ezzel egyidejűleg, affinitásához híven, részt vett a testnevelési mozgalomban, a sportéletben is. Így, többek között, a Vajdasági Testnevelési Szövetség titkára volt, a Tartományi Asztalitenisz-szövetség elnöke, a Jugoszláv Labdarúgó-szövetség alelnöke. Az ő kezdeményezésére és támogatásával jött létre a hivatalos támogatást élvező Vojvodina mellett a népszerű sárgamezes Novi Sad klub, s részben ellenére is.

A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején két frakcióra, a liberálisokra és a dogmatikusokra szakadt a tartományi pártvezetőség. Kovács András az egyik féllel is, meg a másikkal is kapcsolatot tartott fenn, amit a győztesen kikerülő dogmatikusok nem tudtak neki megbocsátani: az akkor szokásos módon, felfelé buktatással eltávolították a Vajdaságból. A KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) moszkvai székházába került Jugoszlávia képviselőjeként, nagyköveti rangban. A kikö-

zösítést nehezen viselte el, új megbízatási helye – a kor egyik „sóhivatala” – nem nyújtott lehetőséget az önálló munkára, de legalább közelebbről megismerkedhetett a „testvéri segítség” módzataival. Csalódottan jegyezte fel egy elhasznált határidő-napló utolsó lapjára: „Olyan eszmébe születünk és szeretünk bele, amely rendszerként becsapott, meglopott bennünket, hűtlen ringó lett hozzánk . . .”

KOVÁCS HUSZKA FERENC (Óbecse, 1869. január 28.–Budapest, 1944?) – Már serdülőkorában vonzotta a természet, bátyjával együtt bejárta az óbecsei határ minden zegét-zugát, különösen az Alsó-, Felső- és Kisrét nádasaít, csatornáit, szigeteit, amelyeknek mintegy 7000 holdnyi medencéit akkoriban még csaknem minden évben elárasztotta a Tisza. Középiskolai és egyetemi tanítómesterei ezt a hajlamot még jobban kifejlesztették nála, úgyhogy mindig szívesen gondolt Menyhárhárth Lászlóra, a kalocsai főgimnázium tanárára és igazgatójára, aki később missziós páter lett Afrikában, s ott valahol a Zambezi partján, botanizálás és hittérítés közben érte utol a halál, meg Mágócsy-Dietz Sándorra, a budapesti egyetem növénytanprofesszorára, akivel éveken át szoros szakmai kapcsolatot tartott fenn.

A teológiát a kalocsai gimnáziumi évek után, a bécsi papnevelőben, a Pazmanaceumban fejezte be, s 1892-ben szentelték fel miséspappá. Doroszlón és Temerinben káplánkodott, de már 1894-ben Óbecsére kapott kinevezést, ahol az alsóvárosi templom segédlelkésze, 1901-től pedig plébánosa lett. Ettől kezdve több mint negyed századon át gondoskodott szülővárosa híveinek lelki életéről, de közben botanikai szenvedélyének is hódolt.

Ebben nem zavarta meg még az sem, hogy elvállalta a rövid életű Óbecsei Hírmondó szerkesztését. Mondani sem kell talán, hogy gazdag szakkönyvtára volt, gyakran hivatkozott a szakírókra, így Zorkóczy Lajosra is, egy másik elfelejtett bácskai fűvészre, akinek az Újvidék és környékének flórája című könyve 1896-ban jelent meg a szerző kiadásában.

Kovács Ferenc viszonylag keveset publikált. 1898-ban a megyei Történelmi Társulat Évkönyvében bírálat tárgyává tette névrokonának, Kovács Jánosnak a Bács-Bodrog megye növényvilága című összefoglalóját, amely a Dudás-féle megyei monográfiában jelent meg, úgyhogy a Borovszky-féle megyei monográfia szerkesztősége már őt kérte fel egy hasonló összefoglaló megírására. A Botanikai Közlemények 1915. évi 1–2. füzetében Változások Óbecse flórájában címmel közölt tanulmányt.

Fő művét, Óbecse határának virágos növényei címmel 1908-ban fejezte be, de ez csak két évtizeddel később, 1929-ben, jelent meg Szegeden. 1920-ban elhagyta szülőföldjét, és Magyarországra költözött (könyvének címodalán a szerző „menekült” plébánosként van feltüntetve). 1921-től a budapesti leánygimnázium tanára volt, 1923-tól pedig a Budapesthez tartozó Kamaraerdőben lelkészkedett.

Könyvében 35 évi botanizálásának tapasztalatait ritka alaposággal, mintaszerű megmunkálással írta le. A szerző büszkén vallja, hogy a szigorúan körülhatárolt „birodalmának”, az óbecsei határnak „minden szegletét felkutatta és botanikailag megvizsgálta”, miközben a hosszú séták „boldogítóan hatottak kedélyére” is. A szántóföldeken, a ligetekben, a réteken, a Tisza-, csatorna- és árokparton, a szőlőkben és a gyümöl-

csösökben, a városi és tanyai díszkertekben, a temetőben és másutt díszlő többszáz növényt azonosított és leírt, de közben feljegyezte a határrészek, völgyek, laposok, csárdák, szállások, dűlő- és országutak, barák, halmok (Varjúhalma, Perleghalom, Hármasha-lom, Eremicskehalom, Debelyácskaha-lom, Tetűhalom, Csonkahalom stb.) neveit is. Kár, hogy a Becse és környéke földrajzi neveinek adattára (Hungarológiai Intézet, 1983) szerzőinek figyelmét elkerülte ez a kitűnő könyv.

Sok erénye mellett egyik fontos vonása a könyvnek az is, hogy a természetet átalakulása közben vizsgálta. „A tiszai ármentesítés, közlegelőfelszántás, erdőirtás, a római sánc, öregárkok és kőkényesek eltüntetése, s az ugarrendszer abbahagyása nem kevesebb mint 162 növényfajt lakoltatott ki pár évtized alatt az óbecsei határból.” Valamivel lejjebb azonban leszögezi azt is, hogy „. . . a Ferenc-csatorna ide helyezése, 3 vasútvonal építése, 2 új park létesítése és 7 állami és törvényhatósági műút építése folytán 130 igen érdekes növény vándorolt be a határunkba . . .”

KOVÁCS ISTVÁN (Szeged, 1816. július 23.–Iowa, 1864 ?) – A kalocsai érseki papnevelde növendéke volt, az egyházmegye több városában és falvában segédlelkészkedett. 1842-ben a Hertelendy család kifejezett kérésére, amelynek az észak-bánáti Bocsáron nagyobb birtoka, kastélya volt, kinevezték bocsári plébánosnak. A XIX. században a család három nemzedékéből egy-egy főispán került ki, meg nemegy cs. kir. kamarás, főrendiházi tag, országgyűlési követ, főszolgabíró.

A megalapozott, kellő háttérrel is meg támogatott papi pálya 1848-ban többszörösen is derékba tört. Egyrészt ön-

kéntesként beállt a honvédségbe, másrészt pedig a bocsári kastélyban megismerkedett egy 25 éves becskerei óvónővel, aki csakhamar – miután Kovács István kilépett az egyházból – a felesége lett. Egy héttel egybekelésük után Szegedre menekültek, mivel 1848–49 elején az egész Bánát a szerb felkelők kezére jutott. Rajačić pátriárka is Karlócáról Becskerekre tette át székhelyét, s a Szerb Vajdaság megteremtésén fáradozott. Ezeket a terveket részben Windischgrätz herceg akadályozta meg, mivel osztrák katonai közigazgatást vezetett be, részben meg Perczel Mór honvédtábornok tavaszi délvidéki hadjárata hiúsította meg (ideiglenesen), amelynek során Bánságból is, s nagyjából Bácskából is kiszorította a felkelőket.

Ezekben a harcokban vett részt Kovács István őrnagy is, mint a torontáli menekültek első zászlóaljának parancsnoka. Ennek az egységnek szabadcsapat jellege volt, azaz nem volt szabályszerű katonai szervezet: saját fegyverzetüket használták, szedett-vedett egyenruhában harcoltak. Perczel Mór nem is számított rájuk a támadó hadjárat tervezésekor, hanem közbiztonsági feladatokkal bízta meg Észak- és Közép-Bánátban. Ezeknek az eseményeknek egy ritka írott emléke az a Bizonyítvány, amelyet Kovács István őrnagy állított ki az aracsi juhász Szekeres Péternek, a „szekeres közvitéznek”. Ebben igazolta, hogy ő 1849. február elsejétől május 31-éig „négy hónapig önkénytesen, tulajdon fegyverével” védte veszedelmében forgó hazáját. A családja ereklyeként megőrizte a dokumentumot, jelenleg dédunokájának, egy törökbecsei közigazdásznak a tulajdonában van.

A szabadságharc bukása után Kovács István feleségével együtt az emigrációt választotta. Törökországba távoztak,

ahol a kormány a kis-ázsiai Kütahya városban telepítette le őket, a citadella alatt húzódó utcában, amelyet később Magyarok utcájának neveztek el. Itt lakott annak idején Kossuth Lajos is, emeletes bérelt vályogházában, amelyet 1952-ben, halálának 150. évfordulója alkalmából Emlékmúzeumnak rendezték be.

A Kovács házaspár csakhamar Angliába költözött, majd 1851 végén az Egyesült Államokba emigrált. A volt pap, jobb megélhetési lehetőség híján, alkalmi munkákat vállalt, majd gyári munkás lett. Az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán vett részt, mint a Fekete Vadászok őrnagya (sapkájukon fekete tollbokrétát viseltek, mint az olasz hegyivadászok – innen az elnevezés). A brigádban a magyar szabadságharc több más tisztje is harcolt, így Kozlay Jenő, Arnsberger György, Semsey Kálmán, Csermelyi József, Menyhért János és mások.

Kovács István a második Bull Run-i ütközetben kitüntette magát, úgyhogy a hadvezetés az elesett brigádparancsnok helyébe őt nevezte ki a Fekete Vadászok kommandánsává. 1863 júliusában részt vett az amerikai polgárháború legnagyobb csatájában, amely Gettysburg pennsylvaniai város mellett zajlott le. A déliek Lee tábornok vezette serege itt döntő vereséget szenvedett. Őrnagyunk súlyosan megsebesült a csatában, a déliek fogságába esett. Néhány hónap múlva, 1864-ben bele is halt sérülésébe. Valahol Iowa államban, a Mississippit és a Missourit folyók között, a préri vidékén temették el . . .

KOVÁCS JÁNOS (Győr, 1696., ?–Apatin, 1765. március 12.) – A mai Vajdaság újabb kori történelmének „ős-korában” működött a bácskai síkon – a

XVIII. század derekán –, amikor az első komolyabb kísérletek történtek arra, hogy a vadvizek, áradások, végtelen mocsarak, szabályozatlan folyók ősi világát biztonságosabb és járhatóbb, lakhatóbb és művelhetőbb vidékké tegyék. Ennek a nagy munkának egyik korai előfutára volt Kovács János, aki 1750-ben lett kamarai mérnök 300 forint fizetéssel és 2 forintos napidíjjal. 1763-ban pedig Cothmann Antal kamarai tanácsossal és telepítési biztossal együtt, „geodéta ingeneurként”, felmérte a bácskai kamarai birtokok állapotát, részletes térképeket készített szinte mindegyikről. Az Iványi István fordításában 1888-ban Szabadkán magyarul is megjelent korabeli jelentésében gyakran hivatkozik közvetlen munkatársára, Kovács Jánosra. Így leírja, hogy 1763 júniusában két pusztát megtekintése után arra a megállapításra jutottak, hogy a Gádor (Gakovo) pusztája „földművelésre, legelőre és kaszálóra igen alkalmas talajjal, a legjobb levegővel és igen egészséges vízzel bír” Ennek alapján jelölték ki a ma is álló Gakovo falu helyét, elkészítették tervrajzát, amelyből látható, hogy „hová van a templom, a pap háza, az iskola és a korcsma tervezve”. Figyelmük kiterjedt még arra is, hogy a szomszédos puszták egy részét csatolják Gakovohoz, hogy „a szomszédokkal keletkező perlekedésnek is eleje vétessék”. Ilyen alaposággal jelölték ki Bajmokat, Moravica, Pacsér, Telecska, Gajdobra, Kishegyes és még sok más falu újratelepítését is.

Kovács János Bécsben tanult matematikát, rézkarcot, térképészetet, s hadmérnökként kezdte pályafutását. Együtt dolgozott Mikoviny Sámuellel, a tudományos térképészet első magyar művelőjével. 1728-ból maradt fenn egy térképe, amely a Lajta menti határszakaszt

ábrázolja. Egy keltezés nélküli térképén a Dunántúl középső részét rajzolta meg a Balatontól dél felé a Drávaig és Dunáig, s főleg a Sárvíz és a Sió mellékét ábrázolta. Fodor Ferenc kartografus-történész szerint „nem részletes és nem matematikai munka, de e terület vízrajzának legkorábbi ábrázolása”.

Kovács János hadmérnöki tevékenységének van egy nagyon érdekes „mellékterméke” is: a sziléziai háború idején szükség mutatkozott, hogy a „magyar tiszt uraimék kedvéért” elkészítse a német katonai műszavak magyar megfelelőjének jegyzékét. Ő eleget tett ennek az igénynek, s munkája nyomtatásban is megjelent (hadi exercitium, 1746). A szakemberek Kovács munkáját a magyar nyelvújító mozgalom egyik előzményének tekintik. Más munkákat is megjelentetett „győri fi” vagy „Kovács alias Fabricius” aláírással, így egy Mária Teréziáról szóló füzetet, amiért a császárnő 1756-ban nemesi címet adományozott neki. Bácskai működését is sok tekintetben úttörőnek kell nevezni. A kincstári birtokok felmérésével alapozó munkát végzett, az utána következő nemzedékek ennek nagy hasznát vették. Munkássága fontos előzménye a Kiss testvérek nagy vállalkozásának: ők sem a semmiből indultak, amikor megálmodták és megalkották a Pannon-síkság első hajózható kanálisát, a bácskai nagycsatornát.

KOVÁCS JÓZSEF (Baja, 1754?–Zombor, 1819. október 20.) – Ezen a vidéken mindig voltak neves alispánok, akik a megyei közigazgatás vezetőiként közmegelegedésre, olykor kemény kézzel is intézték a rájuk bízott vármegye ügyes-bajos dolgait. Legtöbbször tehetségükkel tűntek ki, de ha ennek híján voltak, akkor tekintélyüket származásukra alapozták. Torontálban a Dellimanicsok, a Rónayak, a Dánielek, a

Karátsonyiak, a Hertelendyek voltak a megyei főhivatali állások született várományosai, Belgrádban pedig a Csoporok, Csejteiek, Odryak, Rudicsok, Latinovitsok.

A bajai Kovácsok nem tartoztak a megyei „történelmi” családok közé, Kovács József is rátermettségével, s nem származása révén haladt előre a megyei ranglétrán. A pozsonyi jogakadémia befejezése után jegyzői állást kapott a megyei adminisztrációban, de már 1781-ben, 29 éves korában a szokásos négy jelölt közül megválasztották alispánnak, mégpedig gróf Hadik András tábornagy, a megye első világi főispánja mellé (előtte, évszázadokig, a mindenkor kalocsai érsek töltötte be ezt a posztot), akit érdemeinek elismerése jeléül még Mária Terézia nevezett ki. Ő azonban leginkább Bécsben tartózkodott, mivelhogy a haditanács elnöke is volt, vagy a futaki birtokán töltötte napjait, úgyhogy valójában Kovács volt a megye első embere, ha nem is névlegesen.

Mária Terézia halála után fia, II. József került a trónra, s megkezdte nagy horderejű, de kellőképpen elő nem készített reformjait. Erőszakos elnémetesedési törekvései, továbbá adópolitikája, a házak, földek és a lakosság egyébként üdvös, nagy jelentőségű összeírása a nemesi vármegyék nagy ellenállásába ütközött. Bács-Bodroiban Kovács József volt az, aki nyíltan szembeszegült a császárral. A „nemesi ellenállást” II. József úgy próbálta letörni, hogy új közigazgatási felosztást rendelt el: a megyék helyett tíz kerületre osztotta az országot. Így Bács-Bodrog – Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyékkel együtt – a temesvári kerület része lett. Kevesebb megye, kevesebb gond – ez volt az elképzelés.

A bennfentes Hadik András előre értesült a készülő változásokról, s visszavonult Futakra, de a renitenskedő alispán nemcsak az állását veszítette el, hanem, császári rendelettel, egy fegyelmi ügyet is a nyakába varrtak hűtlen pénztári kezelés címén. A vizsgálat ugyan nem igazolta a vádakát, de a rehabilitálásra még néhány évet várni kellett. Amikor II. József halála előtt, 1790-ben visszavonta viszonylag jó, de népszerűtlen rendeleteit, Bács-Bodrog élére is visszakerült a korábbi tisztikar. Hadik András halála miatt már nem vehette át a főispáni tiszteletet, de Kovács Józsefet visszahelyezték hivatalába, sőt az elkövetkező időszakban, 1791 és 1797 között kétszer is újráválasztották három-három évi megbízatással.

Kovács József nemcsak a megyei közigazgatás vezetőjeként tűnt ki, hanem a gazdasági életben is jeleskedett. Ulmer Gáspár kutatásaiból tudjuk (Posed Bajša, spahije i kmetovi 1751–1849. Novi Sad, 1986), hogy 1769-től a bajsai Zákó János-féle birtok gondnokaként működött, később pedig az ugyancsak bajsai Vojnits család birtokát bérelte, azaz „fél Bajsát árendálta”, s a jobb gazdálkodás végett kutatásot, birkaistállót épített, mézárszéket nyitott, de erejéből futotta a paplak kibővítésére, tatarozására is. Kovácsnak máshol is voltak bérletei, úgyhogy tekintélyes vagyont tett szert, de mivel utód nélkül halt meg, végrendeletileg nagy összeget hagyott hátra a szegény sorsú megyei gyermekek iskoláztatására. A vidékükön ritkaságszámba menő alapítvány működéséről sajnos nincsenek adataink, csak azt tudjuk, hogy Liszka Antal, a bajsai és a topolyai jegyző fia volt az egyike azoknak, akik ösztöndíjat kaptak.

KOVÁCS KÁLMÁN (Kanizsa, 1911. szeptember 20.–Újvidék, 1977. május 20.) – A második világháború utáni jugoszláviai magyar köz- és szellemi élet egyik vezető egyénisége, jogász és nyelvész, a háromkötetes Szerbhorvát–magyar nagyszótár szerkesztője.

Az Oromról származó család, kanizsai évei után, Bródban (Slavonski Brod) telepedett le, ahol az apa, e fontos vasúti csomópont műhelyében kazánkovácsként dolgozott. Kovács Kálmán ennek folytán ebben a városban járt gimnáziumba, innen indulva fejezte be Zágrábban és Szabadkán jogi tanulmányait. 1936-ban az illegális Kommunisták Pártja tagja lett. A háborús éveket Kanizsán és Szabadkán töltötte, 1945-ben pedig vezető beosztást kapott az új Jugoszlávia igazságszolgáltatásában: Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának tagja, majd közváltója volt. Ilyen minőségben tagja lett annak a bírói tanácsnak (elnöke Varga Péter, harmadik tagja Stevan Krdžalić, a vád képviselője Gyetvai Károly), amely 1946-ban halálos ítéleteket hozott a razia előkészítése és végrehajtása bűncselekményével vádolt politikusok és honvédtisztek újvidéki perében, nem minden esetben jogilag megalapozott módon.

Vezető funkcionáriusa volt a Vajdasági Magyar Kultúrszövetségnek is. A felszámolásra irányuló törekvéseket nem támogatta, ezért politikai pályája derékba tört. Ezt csak betetézte az a körülmény, hogy 1948-ban koholt vádak alapján letartóztatták, a vizsgálati fogság idején kíméletlen rendőri tortúrán esett át. Az ügy később tisztázódott, de az üldözés megviselte az egyébként is beteg Kovács Kálmánt, meghasonlott önmagával, s egy öngyilkossági kísérlet után rokkant maradt.

Azonban meghurcoltatása után is talált magában erőt, hogy más téren, nyelvészként folytassa pályáját. A nyelvészet iránti érdeklődése nem új keletű volt nála, már jogászkorában foglalkozott a jogi szaknyelv kérdéseivel, meg az eszperantó mozgalomnak is egyik úttörője a Vajdaságban, több éven át elnöke volt az újvidéki Marko Nešić Eszperantó Egyesületnek. Ő volt a Kultúrszövetség 1954-ben létrehozott Szótárbizottságának az elnöke. Első szótárát, a Szerb–magyart, 1957-ben jelentette meg az újvidéki Testvériség-Egység Kiadó.

A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség megszűnése után a szótárbizottságnak előbb az Újvidéki Tanárképző Főiskola, majd az újvidéki Bölcsészettudományi Karon 1959-ben létrehozott Magyar Tanszék adott otthont, 1968 után pedig a Hungarológiai Intézet. Itt Kovács Kálmán a lexikográfiai projektum vezetője, azaz a nagyszótár főszerkesztője lett. 1968 és 1975 között jelent meg élete főműveként a Szerbhorvát–magyar szótár három kötete, összesen mintegy 120 000 címszóval. Égtájunk legjelentősebb lexikográfiai vállalkozásának vezetőjét és munkatársait 1975-ben Újvidék Város Októberi Díjával tüntették ki. A Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületben, a Magyar Szó Nyelvművelő mellékletében, az Egyesület terminológiai bizottságában, a Hungarológiai Intézet közönségszolgálatában és más helyeken végzett igen értékes és hasznos tevékenységéért Kovács Kálmánt 1972-ben Szarvas Gábor-díjjal tüntették ki. Életpályáját tragikus körülmények között fejezte be.

KOVÁCS PÁL (Bácsföldvár, 1848. január 25.–Budapest, 1920. március 11.) – Szülei parasztbirtokosok voltak, édes-

apját már gyermekkorában elvesztette. Az elemi iskola befejezése után szakmát tanul Bácsföldváron egy cseh vándorgépésznél. A mester hamar felismerte inasának műszaki tehetségét, továbbtanulásra biztatta. Nála ugyanis két hét alatt elsajátított annyi tudományt, amihez másoknak egy-két év sem volt elég. A tanulásra ráment az apa után örökölt föld, de nevelőapja, bácsföldvári hozzátartozói is segítettek, ám mindez nem volt elég, Kovács Pál még sok magánórát adott, hogy tanulmányait befejezhesse. „Gépépítő” lett, azaz gépészmérnök, oklevelét a nevezetes zürichi technikai főiskolán szerezte 1875-ben. Abban az időben egy kézen meg lehetett számolni vidékünkön azokat, akik paraszti sorból a technikai értelmiségiek közé emelkedtek fel.

Kovács Pál mérnököt a Tisza-vidéki vasút alkalmazta, hamarosan főmérnök lett, majd minisztériumi főtisztviselő. Főleg a vasutak villamosításával foglalkozott. Részben az ő nevéhez fűződik az 1889-ben Budapesten elkészült alsóvezetékes elektromos vasút üzembe helyezése és az ugyancsak budapesti „úttest alatti kéregvasút”, azaz a föld alatti vasút építése 1896-ban.

Kovács Pál mint műszaki író is jeleskedett. Ő írta meg az első elektrotechnikai kézikönyvet még 1890-ben. A műszaki tudománynak ez az ága, amely a villamosságra vonatkozó fizikai elméletek gyakorlati alkalmazásával foglalkozik, akkoriban kezdett csak gyors léptekkel fejlődni. Maga a szerző is előszavában az első önálló kísérletnek nevezi munkáját. Hogy mennyire úttörő munka volt, az talán abból is látszik, hogy a Magyar nyelv történelmi-etimológiai szótára az elektrotechnika szavunk első előfordulásának idejét 1894-re teszi, holott szerzőnk már 1890-ben, vagyis

négy évvel korábban könyvének címébe foglalta.

Kovács Pál igen sokat utazott, tanulmányútjai során felkereste valamennyi fejlett nyugat-európai országot, valamint az Amerikai Egyesült Államokat és Kanadát. A legfrissebb műszaki eljárásokat a helyszínen tanulmányozta, és ezekről két könyvben számolt be. Az, amit az 1894-ben kiadott, Amerikai tanulmányúton című kötetében az ottani automatizált termelés kezdeteiről írt, ma már gazdaságtörténet, ipartörténet. Kovács Pálról, a műszaki íróról méltánytalanul feledkezett meg az utókor és a szakirodalom.

KOVÁCS SZTRIKÓ ZOLTÁN

(Kisbajmok, 1912. április 19.–Újvidék, 1985. február 13.) – Egy tanyai iskolában született az ottani tanító házaspár ötödik gyermekeként. Az elemi szülőhelyén, a középiskolát Szabadkán fejezte be, fizikatanári képesítését pedig a belgrádi egyetemen szerezte.

Kovács Sztrikó Zoltán cselekvő részese volt a két háború közötti ifjúsági mozgalmaknak. Kis Józseffel és Tóth Bagi Jánossal együtt készítette el nemzedékének érettségiző albumát, s ők hárman alapították meg, az Őrtűz című ifjúsági folyóiratot, a Híd elődét. Eleinte sokszorosítóeljárással készült, 1932 derekától pedig az egyik nagybecskereki nyomdában állították elő. Szenteleky Kornél, felkarolva kezdeményezésüket, ezt írta a Kalangyában: „Olyan öntudatos ifjúságot kell teremteni, mely éppolyan hű fajához, nyelvéhez, nemzetiségéhez és kultúrájához, mint az államhoz, melyben él . . .”

Kovács Sztrikó Zoltán ott bábáskodott az 1934-ben induló ifjúsági Híd körül is, amatőr grafikusként ő készítette el első fejlécét, s egy időben, egyetemi

hallgató korában, a szerkesztőbizottságban is működött, mégpedig a belgrádi Bolyai Farkas Művelődési Egyesület képviselőjében, amelynek egyik alapító tagja volt, s irodalmi szakosztályának vezetője.

A folyóiratban természettudományi, képzőművészeti és irodalmi tárgyú cikkekkel jelentkezett. Közben sokat dolgozott más lapoknak is: egy időben hét újság külső munkatársa volt. Közreműködése különösen Gál László Grimasz című szatirikus lapjában volt termékeny, ahol szinte minden számban jelentek meg többnyire antifasiszta karikatúrái. Boschán Györgynek, Erdei Sándornak és Hangya Andrásnak is a munkatársak közé tartozott. 1935-től hivatásos újságíróként a Naplónak linóleummetszeteket készített, írta és rajzolta a Habostorta című gyermekmellékletet.

Pedagógiai pályafutását a szabadkai gimnázium magyar tagozatán kezdte, majd az újvidéki szerb gimnáziumba helyezték át. A második világháború után Szabadkán a tanítóképzőben is tanította a fizikát 1946/47-ben, tíz évig az újvidéki Pedagógiai Főiskola tanára, tizennyolc évig pedig egyetemi előadó a Természettudományi Karon.

Közben továbbra is rendszeresen közreműködött a lapokban és az Újvidéki Rádióban. A Magyar Szó Napsugár című mellékletében hétről hétre közölte a fizikai jelenségekről, eszközökről írt meséit, amelyeknek hőse Fizi Karcsi volt, a mellékszerepekben pedig Elektron Elemér, Mágnes Ágnes, Sugár Sári, Áram Áron és még sok más hasonló alak tűnt fel. Egyik rádiónyilatkozata szerint ezekkel a mesékkel „a munka örömét és a természet ezer arcát” kívánta érzékeltetni. Meséi, amelyeknek illusztrációit mindig maga készítette, ké-

sőbb könyv alakban is megjelentek. Kovács Sztrikó Zoltán műveiben szerencsésen találkozott és kiegészítette egymást a pedagógus, az író és a rajzoló. Életrajzi regényt (Üstökös. Nikola Tesla életregénye, 1956), ismeretterjesztő munkát (Fizi Karcsi kalandjai, 1959, 1983) és fantasztikus tárgyú művet (A lábfülesek bolygóján, 1961, 1983) tett közzé. A két utóbbi nagy sikerű kötete a Jó Pajtás egyik irodalmi pályázata alkalmából, 1983-ban, újra megjelent 15 000 példányban.

KOVALSZKY SAROLTA (Petróc, 1849. augusztus 7.–?) – Egy emberi életről készülő rajz sohasem lehet teljes, a többívnyi terjedelmű biográfia sem az, legfeljebb több adatot tartalmaz, szemelvényei gazdagabbak. A rövid életrajzok korlátait viszont a közlések sokasága próbálja minduntalan szétfejszíteni. Az alábbi curriculum vitae azonban egészen rendhagyó: sem az életút elejéről, sem a végéről nincsenek értesüléseink, de a közepe annyira tartalmas, hogy kár lenne nem megemlékezni róla.

Kovalszky Sarolta a bácskai szlovák komlótermesztő nagyközségben (Bački Petrovac) jött a világra Wittmann Carolina Sarolta néven, a kisszámú német családok egyikében. Ifjúságáról, iskoláztatásáról nincsenek adataink. Csak egy sikertelen házasságáról tudunk, amely a XIX. század hetvenes éveiben, húsz-egynéhány éves korában válással fejeződött be. A szegről-végről rokon németeleméri Kisséknél, az aradi mártír honvédtábornok két lányánál, azaz a Dániel és Bobor családnál talált menedéket és támaszt, az ő segítségükkel állt ismét talpra. Életének ezt a szakaszát Németh Ferenc dolgozta fel (A torontáli szőnyeg, 1993).

Révbe jutását, kibontakozását az 1880. évtől számíthatjuk. Ekkor ment újra férjhez dr. Kovalszky Ferenc körorvoshoz, és kapcsolódott be a torontáli háziipar fejlesztésének mozgalmába, szervezeti alapjának megteremtésébe. Egyébként maga is aranykezü szövőő, a torontáli szőnyeg néven ismert bánáti szerb kilimeket sző, s többedmagával nagy sikerrel vesz részt az 1881. évi budapesti nőipari kiállításon.

Streitmann Antal gimnáziumi tanár, aki nagy érdemeket szerzett a torontáli háziipar felkarolásában, később pedig a nagybecskereki szövőtanműhely meg a szőnyeggyár megalapításában, a lehető legnagyobb támaszra talált Kovalszky Saroltában. „Sorra járta Közép-Bánát falvait – írja könyvében Németh Ferenc –, hosszabb-rövidebb ideig elidőzött egy-egy tanítványánál, tanácsokkal látta el, de ha kellett, maga ült a szövőszék elé és szőtt.” Streitmann a budapesti millenniumi kiállítás kapcsán (1896) így méltatta munkásságát: „Egész iskolát teremtett már maga körül . . .”

A századfordulón (1898–1903) jelentkező szecesszió teljesen megbabonázta, s ennek varázslatában a háziipari kézművényekről átállt a műiparra, a falkárpitok készítésére (gobelin, tapisserie, Bildteppich). Elsajátította az akkoriban divatosá vált skandináv kárpitszövést (Scherrebeki technika), és sorra alkotta meg, a kor legismertebb művészeinek faliszőnyegtervei alapján, a szebbnél szebb magyaros szellemű, de modern kiállítású falkárpitjait. A Budapesti Iparművészeti Múzeum a következő alkotásait örzi: a Vaszary János tervei alapján készült Jegyespárt, Vásárt, Juhászbojtárt, Kislányt cicával, Horti Pál Repülő libáit, Falusi párját, Körösfői-Kriesch Aladár Vallomását, Ádám és Éváját.

Kovalszky Saroltát háziipari és népművészeti tevékenységéért a nagyszentmiklósi ipari kiállításon (1887), a temesvári általános kiállításon (1891), a budapesti millenniumi kiállításon (1896), és a szegedi Kultúrotthonban rendezett kiállításon (1899) tüntették ki aranyérmekkel és oklevelekkel, művészeti munkásságának eredményeit viszont már főleg külföldön méltatták: aranyérem az 1900. évi párizsi világkiállításon, állami érem a budapesti műipari kiállításon (1902), ezüstérem a torinói világkiállításon (1902), arany- és ezüstérem a St. Louis-i kiállításon (1904).

A falkárpitszövésre való áttérés tehát nagy erkölcsi sikert hozott, de ezt nem kísérte az anyagi: 1903 táján az eleméri műhelyben leálltak a szövőszekek. Kovalszky Sarolta állami segélyért folyamodott, de mivel ez elmaradt, szövőműhelyét átadta (eladta?) a gödöllői művésztelepnek. Több szövőnöje is átment oda, de az akkor már 55 éves mesterszövő esetleges gödöllői letelepedéséről nincs semmilyen adat. A kudarc annyira kiábrándíthatta, hogy szinte kifutott a világból: ettől kezdve nyoma veszett . . .

KOVÁTS ANTAL (Temerin, 1881. május 12.–Temerin, 1931. május 11.) – „Temerin koszorús költőjeként”, „Temerin poétájaként” tisztelik, s tartják még ma is számon az egykori tanítót. A Temerini Újság, amely annak idején az ő szerkesztésében indult, ma is minden évben tiszteletre méltó következetességgel ébreszti emlékét, közli verseit, írásait, de neve és műve a vajdasági irodalmi köztudatból már kihullott, s az irodalomtörténet is, az olykor-olykor felcsillanó értékei ellenére, igen alapos indokokkal helyezi egy peremirodalom peremére.

Kováts Antal a húszas években a múlt századi népies magyar líra formanyelvének, ízlés- és gondolatvilágának bűvkörében alkotott. A „zsendülő vetések, lombsátorba öltözött fák, virágba boruló tavaszok” poétája, meg az idillikus életszemlélet, a sztereotípiák megszólaltatója volt. Kortársai tudatában voltak Kováts Antal költészetének korlátaival, de őt is, akárcsak a többieket, nagy körültekintéssel ajnározták, róla írva óvatosan fogalmaztak. Szenteleky Kornél halála alkalmából „egyszerű költői köntöséről” írt, Csuka Zoltán pedig tapintatosan jegyzi, hogy „Kováts Antal nem az ég felé sudárosodó fákat jelentette”. Költeményei *A szív húrjain* címmel Újvidéken jelentek meg 1925-ben. Későbbi munkáit már nem gyűjtötte kötetbe. Versei változatlanul a hagyományos életérzés jegyében születtek, de tematikus körei mintha bővültek volna. Így a közös magyar–szerb sorsról énekel, a kivándorlás, a népesség szóródása kapcsán pedig riadtan teszi fel a kérdést honfitársainak: „Hazát kerestek, termőbb földet, / Mint amilyen itt van, ennél különbet?” Olykor bölcselkedő hangot is megüt, elméláz az élet titkán: „Lettünk, vagyunk és újra nem leszünk, / Ennél többet nem láthat két szemünk.” Kováts Antal nemcsak költő és tanító volt, hanem a korabeli újságok szorgalmas külső munkatársa is. Költeményei is zömmel a vidéki lapokban jelentek meg – a Kalocsai Néplapban, a zombori Bácsmegyében, a pozsonyi Pásztortűzben, a nagyváradi Ellenzékben, az újvidéki Délbácskában s utódában, a Reggeli Újságban, a szabadkai Naplóban –, de tudósításokat is küldött, publicisztikával is foglalkozott. Az utóbbiak közé tartozó cikkei közül említésre méltóak népismereti tárgyú írásai, amelyeknek tényközlése olykor forrásértékű. Ezek

közé tartozik a Betlehemjárás Temerinben (Reggeli Újság, 1929), Perczel tábornok volt markotányosnője Temerinben él (Temerini Újság, 1926), Mikor még Temerinben lóval nyomtattak (Délbácska, 1927), Mit dalolt és mit dalol a temerini magyar nép (Délbácska, 1927), a múlt század betyárromantikájának egyetlen élő alakja Temerinben (Délbácska, 1927).

Publicisztikai munkásságának egészen sajtószerű darabjai a Délbácskában 1927–28 között megjelent vezércikkjei. Nagyon részben névtelenül láttak napvilágot, de azonosításuk nagy biztonsággal lehetséges. Ezekben a kisebbségi lét sorskérdéseit feszegette, a címek ezt híven tükrözik: A magyar tanító sorsa; A magyar munkásság jövője; Vannak-e írségesek a Bácskában; A becsei Helikon; Mentsük meg a magyar középiskolákat; Mikor véglegesítik a magyar tanítókat; Mentsük meg anyanyelvünket stb.

„Nádas házban ringott az én bölcsőm fája” – közli egyik verssorában. Iskoláit is szülővárosában végezte, a tanítóképzőt pedig Kalocsán, az érsekségi intézetben, ahol az alma mater nagy kapuja nap mint nap befogadta, Ahogy írta „Sarkáig kinyitva áll mind a két szárnya”. Kezdő tanítóként egy évet töltött Somogyban, 1901-től pedig, egészen korai haláláig Temerinben tanítóskodott. Itt élte le életét, sokszor elégedetlenkedve és elvágódva is, amikor idealista életszemlélete összeütközésbe került a hétköznapiok realitásával. Egyik versében írja is: „Én még most is a régi sápadt, / Ábrándozó fiú vagyok, / Feletem még most is rezegnek / az elérhetetlen csillagok”.

KOZMA LÁSZLÓ (Cservenka, 1849. június 24.–Zombor, 1921. március 22.) – A múlt század végén és századunk

elején a zombori művelődési életnek, részben a közéletnek is egyik vezető főembere volt. A középiskolát Verbászon és Kecskeméten végezte, a jogot a pesti egyetemen hallgatta. Ügyvédi gyakorlatát Zomborban kezdte 1875-ben. Csakhamar keresett fiskális lett, különösen bűnügyi védelmeivel keltett feltűnést, a Borovszky-féle megyei monográfia szerint a „Délvidék híres kriminalistája” volt.

A sikeres ügyvédi gyakorlat mintegy előkészítette közéleti szereplését a politikában, a megyei közigazgatásban, a művelődési életben, de szakmai téren is. Így a szabadkai ügyvédi kamara alelnöke lett, vármegyei tiszti ügyésszé választották, betöltötte az alsóbaranyai-bácsi református egyházmegye gondnoki tisztét, 1894-ben országgyűlési képviselő lett a verbászi választói kerületen.

1883-ban részt vett a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat alakuló közgyűlésén, amikor ügyésszé választották. 1890-től választmányi tag, 1901-től 1918-ig, azaz a társulat megszűnéséig, az elnöki posztot töltötte be. Rendszeres elnöki beszámolóiból az tűnt ki, hogy századunk első két évtizedében a társulati munkát általános részvétlenség és közöny kísérte. „Közművelődési törekvésünk úgyszólván alamizsnából és házalásból él,, – mondta az 1902. évi elnöki megnyitójában. „Se a korszellem, se a közszellem nem vette fel a társulat törekvéseit divatickek közé” (1903). Szóvá tette azt is, hogy a Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület zombori közgyűlésének idején „a múzeumot csak egyetlenegy délvidéki ember látogatta meg a vendégek fényes, mivel nagy sokaságából” (1907).

„A Történelmi Társulatnak volt az elnöke – írja róla Herceg János (Régi dolga-

inkról, 1993) –, azonkívül modern felfogású irodalombarát, aki alkalom-adtán maga is írt egy-egy verset, ünnepélyes hexameterekben, nyilván abból a meggondolásból kiindulva, hogy aki nem tudott magának saját formanyelvet teremteni, legjobb, ha megmarad a klasszikusoknál”. Kozma költészete valóban nem érdemel figyelmet, publicisztikája viszont annál jelentősebb. A Vasárnapi Újságban (1887, 32.) a kishegyesi csataemlékműről írt, de zömmel a helyi lapokban publikált (Zombor és környéke, Zombori Hírlap). A Történelmi Társulat évkönyveiben, a szokásos évi elnöki bevezetői mellett, megjelentek tanulmányai is. (A múzeumba került negyvennyolcas robotjegyekről; Zombor szab. kir. város pallosjoggyakorlatáról.) Ugyanott közreadta Kozma Lajos pirosi református lelkész negyvennyolcas emlékeit.

Hogy valóban „modern felfogású irodalombarát” volt, az abból is látszik, hogy Gozdsu Elek figyelmét ő hívta fel Ady első, 1899-ben megjelent verseskötetére, s ő volt az 1908-ban induló Nyugat egyetlen zombori előfizetője. Nagy tisztelője volt Laza Kostić költészetének is. A korabeli zombori művelődési élet oszlopos tagjaként más téren is „jelen volt”. Így a Gozdsu Elek vezette Szabad Líceum előadói közé tartozott (Az esküdtbíróságok történeti fejlődése napjainkig, 1899; Kurucvilág, 1901), részt vett az új színházi épület munkálataiban, 1902-ben pedig egyik kezdeményezője volt a kultúrpalota építésének, de erről a Történelmi Társulat 1915. évi közgyűlésén már csak ezt mondhatta „. . . ezekről az álmokról – koszorús költőnk szavaival élve – szóljon az, hogy hallgatók!”

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR (Csomakőrös, 1784. április 4.–Dardzsi-ling, 1842. április 11.) – Elszegényedett, határvidéki szolgálatot teljesítő székely kurtanemesi család leszármazottja, „szolgadiákként” került a híres nagyenyedi Bethlen Kollégiumba. Előmenetele jutalmával azonban felmentették a szolgaság alól. 1807-ben fejezte be a középiskolát, majd a felsőbb tagozatok elvégzése után, 1816–1818 között a göttingeni egyetemen tanult, ahol keleti nyelvekkel – perzsával, arabbal, törökkel – ismerkedett nagy szorgalommal és kiváló eredménnyel. Ekkor ébredt fel benne a diákkori vágy is, hogy felkeresse a magyarok őshazáját. Ez szilárd elhatározássá érett, így aztán tudatosan készült a nagy vállalkozásra: kapirgálta az anyagi eszközöket, halmozta a szellemi tőkét.

Ennek a keretében tartozott dél-magyarországi szlavisztikai tanulmányútja is, amelynek során elsajátította a szláv nyelveket, mivel Oroszországon át kívánta megközelíteni a feltételezett ázsiai őshazát. 1819. február 20-án indult gyalogszerrel nyolc hónapos útjára. Már az első állomáshelyén, Temesváron, elakadt, mert kölcsönadott pénzét nem kapta meg. Idejét tanulással töltötte, egyik Temesváron keltezett levelében közli is, hogy „a szláv nyelvekben annyi előmenetelt tettem, hogy az úgynevezett régi szláv nyelven írt könyveket . . . minden lexikon segítsége nélkül bátran olvashatom és érthetem”. Amikor anyagi helyzete rendeződött, már csak egy hónap maradt eredeti úti céljának megvalósítására; a görögkeleti Karlóca és a katolikus Zágráb felkeresése. Útközben a bácskai Feketicset is érintette, ahol két református tiszteletessel találkozott, a helyi Körtvélyessy Pállal és a verbászi id. Kármán Pállal, akik

szintén a nyugati egyetemeken fejezték be tanulmányaikat.

Kőrösi Csoma Sándor 1819. november 22-én ért haza Nagyenyedre, s a hónap végén elindult nagy útjára, de nem ahogy eredetileg tervezte, azaz Oroszországon át – mivel nem kapott útlevelet –, hanem Törökország felé, ideiglenes határátlépővel, katonaszökevényként. Kereskedelmi karavánokhoz csatlakozva, Teherán, Bagdad, Buhara, Kabul és Lahor érintésével, 1822 májusában jutott el Kasmír egyik himalájai tartományába, Ladakba. Itt döbönt rá, hogy a jeges hegyvonulatok elzárják az utat Belső-Ázsia felé. Mivel pénze is elfogyott, munkába állt. Az eldugott falvakban és a világtól elzárt lámakolostorokban nyelvészeti tanulmányokat végzett, híre eljutott a Bengáli Ázsiai Társaság tudós vezetőihez is, akik meghívták Calcuttába, az ottani egyetemre. Ebben a városban, 1834-ben jelent meg két korszakos munkája: az első tibeti nyelvtan és az angol–tibeti szótár. Mindkét mű úttörő jelentőségű a keleti nyelvészet történetében. A tibeti filológia megteremtője más téren is jeleskedett, így összesen 16 európai és keleti nyelven állított össze szójegyzéket.

Kőrösi Csoma Sándor sohasem felejtette el diákkori vágyát, férfikori elhatározását: 1842-ben, 58 éves korában, most már mint világhírű tudós, vándorbotot vett a kezébe, s elindult felkeresni az „ázsiai magyarok” maradékát.

1842 májusában megérkezett a brit indiai határállomásra, Dardzsilingbe, ahol az útközben felszedett malária ágyba döntötte, s végzett is vele. A Bengáli Ázsiai Társaság emelt neki méltó sírreléket, amelyre 1910-ben még egy emléktábla is került a következő szöveggel: „Egy szegény árva magyar / pénz és taps nélkül, / de elszánt, kitartó hazafi-

ságtól lelkesítve / KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR / bölcsőjét kereste e magyarnak / és végre özszeroskadt fájdalomai alatt. / Távól a hazától alussza örök álmát, / de él minden jobb magyar lelkében.”

KÖVESSY ALBERT (Kótaj, 1860. október 6.–Budapest, 1924. december 21.) – A XX. század első évtizedében az újvidéki magyar színházi életnek egy igen szép korszaka volt. A városi tanács 1900-ban szavazott meg először 1500 forintos támogatást a magyar színügy számára, s ezzel, ha szűkös körülmények között is, lehetőség nyílt a komolyabb társulatok rendszeres vendégjátékára. Ezzel a lehetőséggel a kor ismert színidirektora, Kövessy Albert élt, aki 1901 és 1906 között a kecskeméti színházzal, 1909 és 1912 között pedig a pécsi színházzal jött a szerb színészet fellegvárába (az itteni Szerb Nemzeti Színház 1861-ben alakult meg), hogy a tavaszi idényben hat-nyolc, olykor tíz héten át magyar nyelvű színházi előadásokat tartson. Újvidék ugyan már 1880-tól megnyitotta kapuját a vándorszínészek előtt, de jórészt „holmi ízlés- és erkölcsrontó orfeumbeli csapatok” képviselték a magyar színészetet.

Kövessy Albert egy igyekvő zsidó kereskedőcsalád „fekete báránya” volt, aki a tisztas foglalkozást felcserélte a bizonytalan vándorszínészettel. Kolozsváron kezdte a pályát, majd Aradon (ezzel az együttessel 1888-ban Zentán is vendégszerepelt), Kassán, Miskolcon, Budapesten és még sok más városban folytatta, de most már nemcsak színészként, hanem rendezőként és színiigazgatóként, sőt sikeres színpadi szerzőként is. Főleg zenés vígjátékokat és operetteket írt, ezeket gyakran Barna Izsó zenésítette meg. Legnagyobb sikerét a

Szulamit című dalművével érte el, amely Goldfadenről, a New York-i orosz–zsidó komponista életéről szól. Még néhány zsidó tárgyú színműve mellett (Goldstein Számi, az új honpolgár, A talmi hercegnő, A gölem) előszeretettel vitte színre a városi kispolgári figurákat (A diurnista, Diplomás kisaszszonyok, Nincsenek már gyermekek).

A két Kövessy-színház vendégszereplésének jelentősebb állomásait Káich Katalin tekintette át egy 1983-ban megjelent monográfiájában (Az újvidéki magyar nyelvű színjátszás története és repertóriuma, 1836–1918). A városi támogatás sokat jelentett az együttesnek, de korántsem volt elegendő: a nélkülözhetetlen jövedelmet csakis a bérletek eladása hozhatta meg. Kelendőségük érdekében csaknem naponta váltani kellett az előadásokat, lehetőleg parádés szereposztásban. Az együttes „dédelgett kedvence” Latabár Árpád volt, de gyakran vendégszerepeltek az ismert pesti színészek, így Somlay Artúr, Blaha Lujza, Újházi Ede, Pálmay Ilka és Márkus Emília is.

A csekély számú magyar közönség miatt számítani kellett a szerb közönségre is. Ezt a klasszikus operák színrevitelével érte el (Hoffmann meséi, Trubadúr, Parasztbecsület), de színre vittek szerb tárgyú vagy szerb szerzőktől való darabokat is, úgymint Kerekes Mihály Obrenovics Sándor című rémdrámáját, Kosta Trifković Szerelmes levelét, 1904-ben pedig Branislav Nušićnak, a belgrádi Szerb Nemzeti Színház igazgatójának Pučina (A sík tengeren) című melodramáját. Ez volt alighanem az első Nušić-darab, amelyet az első világháború előtt magyar nyelven bemutattak (Káich Katalin: A sík tengeren, Magyar Szó, 1988. VI. 4.).

A pezsgő színházi élet igen kedvezően befolyásolta Újvidék szellemi és művelődési életének egészét. Így századunk első évtizedében négy kísérlet is történt színházi lap beindítására: Mayer József 1902-ben, 1905-ben és 1907-ben Újvidéki Színházi Újság címmel művészeti napilapot adott ki. Herger Tihamér pedig 1904-ben a Thaliát, amely színházi idényben szintén naponta megjelent.

KRÁLIK LÁSZLÓ (Alsókubin, 1871. június 1.–Budapest, 1939. július 17.) – Első segédtanári kinevezését huszonkét éves korában a brassói állami főreáliskolába kapta, de két év múlva már a nagybecskereki községi főgimnáziumban találjuk magyar–német, filozófia, szépírás szakos professzorként.

A Bega-parti középiskolában negyed századon át tanított, az önképzőkör vezetője, az ifjúsági könyvtár őre lett, melléktantárgyként pedig felvette a francia nyelvet. Ott alapított családot, ott születtek gyermekei is.

Králik László azok közé a sokoldalúan művelt gimnáziumi tanárok közé tartozott, akik mind az iskolában, mind a közéletben (előadás-sorozat a nagybecskereki Szabad Lyceumban) derekas munkát végeztek. Sok kiváló tanítványa közül csak egyet említünk: Fülep Lajos művészettörténészt, egyetemi tanárt, az MTA tagját, akit 1922-ben levéllel is felkeresett, kérte, hogy látogassa meg, számoljon be neki élete alakulásáról (ekkor már a gödöllői gimnázium tanára volt). Rendszeresen közreműködött a gimnázium Értesítőjében, ehhez az 1909/1910. évi kiadványhoz fűződik életének egyik legszebb vállalkozása is: azon melegebben, A „Boy Scouts”, az angolok legújabb ifjúsági szervezete címmel, az országban először, tájékoztatót adott az induló cserkészmozgalomról, és sir

Robert Baden-Powell tábornok azóta világhíressé vált könyvéről (Scouting for Boys, 1908), amelyben meghatározta az új szervezet célkitűzését és szellemiségét.

„Úgy gondoltuk – írja bevezetőjében –, hogy nem végzünk fölösleges munkát, ha Baden-Powell eszméit és nevelési eljárásait a magyar közönséggel és ifjúsággal megismertetjük . . . Tegyük mi is úgy, mint a németek, akik csak az eszmét vették át követendő példának, de a kivitelben német nemzeti célok felé töreksenek.”

Szövegében a későbbi meghonosodott cserkész elnevezés helyett következetesen „cserkészőt” használ, s ezt így magyarázza: „az angolban a »scout« feldehárítót jelent, kémeket, hírszerzőket, cserkésző fiút, úgyhogy az eredeti iránti tiszteletből a »scout« szót a »cserkésző« kifejezéssel adtuk vissza, mert ezt tartottuk a legmegfelelőbbnek”.

Évtizedekig élt a hiedelem, hogy Králik kezdeményezése Nagybecskerekén visszhang nélkül maradt, 2000 januárjától azonban gyökeresen változott a helyzet: ekkor a Nepomuki Szent János-székesegyház oratóriumában egy század eleji, „bujtatott” piros-fehér-zöld cserkészzászlót találtak, közepén a cserkészliliommal, jobbról-balról pedig egy-egy ötágú csillaggal, amely a cserkészek tízparancsolatának jelképe. Felirata Nagybecskereki cserkészezred (később az őrs, raj és csapat elnevezés honosodott meg). A Nagybecskereki Püspökség tulajdonában levő lobogó arra enged következtetni, hogy Nagybecskerekén már 1909-ben vagy a tízes évek legelején cserkészszervezet alakult, talán éppen a gimnáziumban. A Torontál híradása szerint az iskola diákjai 1913-ban és 1914-ben Felvidéken táboroztak.

A hivatalos magyar cserkész történelem szerint az első cserkészszervezet a budapesti Református Ifjúsági Egyesületben alakult meg 1910-ben, a Magyar cserkész Szövetség pedig 1912. december 28-án. Egy évvel később, megalakulásuk első évfordulója alkalmából, az ünnepi összejövetel résztvevői levélben köszöntötték Králik tanár urat, akit a mozgalom „keresztapjaként”, „első cserkészeként” tisztelnek.

Az impériumváltás után tehervagonban menekült, és abban is élt Szegeden, ahol a helyi gimnáziumban tanított. Ezután Gödöllőre került, és a M. Kir. Katolikus Gimnázium tanára lett, ennek megszűnésekor utolsó, megbízott igazgatója volt.

Nincs tudomásunk arról, hogy Králiknak, az eszmei kezdeményezés mellett, bármilyen más szerepe lett volna a cserkészlet beindításában. Még az 1933. évi gödöllői nemzetközi világtáborozás (jamboree) szervezésében sem vett részt, mivel ekkor már nyugdíjas volt.

KRANOVETTER PÁL (? , 1750. ?–Zombor, 1787. ?) – A XVIII. századi Kranovetter (Kronovetter, Kronnowetter) festőcsaládot számon tartja a magyar művészettörténet. Garas Klára is említést tesz róluk a Magyarországi festészet a 18. században című összefoglaló munkájában, de közlései, nyilván a résztanulmányok hiánya miatt, csak hézagosak. A művész-kézműves familia tagjai főleg a ferenceseknek dolgoztak, egy-egy jól végzett munka után azonban bizonyára beprotezsálták őket a szomszédos, de a távolabbi kolostorok főnökeihez is.

Művészeti Lexikonunkban Voit Pál írt szócikket a Kranovetterekről, azzal, hogy adatok híján az életrajzi adalékokat rendszerint kérdőjelekkel, általáno-

sításokkal helyettesítette. Kranovetter Pál működését a XVIII. század második felére tette, ami pontos ugyan, de nem eléggé konkrét.

Kranovetter Pál, a festőcsalád egyik legismertebb tagja, miután 1779-ben befejezte az egri ferences templom főoltárképét, a déli részeken kapott új megbízatást a franciskánusoktól, mégpedig a Kalocsa és Zombor közötti térségben. Munkásságába, életébe némi betekintést adnak a zombori helytörténeti munkák, meg az egyházi és a hatósági szervek által vezetett hivatalos könyvek. Bona Mihajlović szerémségi származású Ferenc-rendi szerzetes, aki Bács, Pozsega, Vukovár, Baja és Buda után a zombori rendházba került, megírta Zombor 1717–1787 közötti történetét. Az elsőrendű latin nyelvű forrásműnek eddig csak egy részét tették közzé szerbhorvátul, a többi kéziratban várja a jobb napokat.

Nos, Mihajlović munkájából tudjuk, hogy a zombori ferencesek 1752–1771 között épült templomának főoltárképét Kranovetter Pál festette 1783–1784-ben. A barokkos szellemű kompozíció Jézust ábrázolja az Atyaistennel. Feletük lebeg galamb képében a szentlélek, lábuknál pedig a földgolyó van. Mihajlović feljegyzése szerint a nagyméretű (5,86 x 2,36) festmény 1784. május 30-án készült el, és a „pictor” 500 forintot kapott munkájáért. Még ugyanebben az évben a falakra oszlopokat is festett, ezért 200 forint járt neki.

A következő, az 1785-ös esztendő is jó éve volt a mesternek. Megfestette a bácsi templom mellékoltárképét, a Kalocsa melletti Foktó templomának szentélyfreskóját, és elkészítette a szenvedő Jézus arcképét is, amelyet a húsvéti ünnepek előtt a zombori templom főoltárán helyeztek el. Bizonyos jelek szerint

ez idő tájt Eszéken is vállalt munkát. Pavle Vasić a Zombor műkincseit feltérképező munkájában (Umetnička topografija Sombora, 1984) közli, hogy a festő sírköve megtalálható a zombori temetőben, s ezen fel van tüntetve a születés és az elhalálozás éve: 1750–1787. A mester tehát valahol Magyarországon született, feltehetően Budán, és Zomborban halt meg harminchét éves korában.

A zombori anyakönyvek szintén vallanak festőnkéről. Így megtudjuk, hogy 1786. február 27-én házasságot kötött a tizenkilenc éves Margareta Rebinz hajadonnal. Az év végén született meg Francisca nevű lányuk, aki azonban csak tíz hónapot élt. Alig egy-két hónappal később a kolera elvitte Kranovettert is, úgyhogy a fiatal feleség még a húszat sem töltötte be, amikor özvegy maradt.

Kranovetter Pált Zombor első festőjének nevezhetjük.

KRAUSZ (KOÓSZ) LÁSZLÓ (Debrecen, 1909. február 15.–Štip, 1941. április 7.) – Nem valami üdvös állapot egy peremirodalomhoz tartozni, hát még annak is a szélére szorulni. Nos, ez a sors üldözte egy (rövid) életen át Krausz (Koósz) László dél-bánáti költőt. Az akkori irodalmi berkekből rendre kimaradt, olykor kitaszítottan is, s ha történetesen újra bekopogtatott, rendszerint zárt ajtókra talált.

Ez azonban még nem minden. Egy nagyrészt magába zárkózott, nagyobb olvasói és kritikai visszhang nélkül élő regionális irodalomnak is lehetnek jó pillanatai, aranykorai. Az a korszak azonban, amelyben Krausz László Félrevernék minden harangot című első és egyetlen verseskötete 1934-ben megjelent, nem tartozott ezek közé, különösen

a lírát illetően nem. Utasi Csaba szavai szerint „a húszas évek fellendülése után a harmincas évek derekán mind nyilvánvalóbbá vált a feltartóztathatatlanság elszegényedés és kiszikkadás”. Szirmai Károly egyik 1935-ben keltezett cikkében „nézzünk már végre egyszer szembe az igazsággal” felkiáltással mutatott rá, hogy mennyire szegény a jugoszláviai magyar irodalom tehetségeiben, művekben, igényekben.

Krausz (Koósz) László megjelenő verseskötetével valójában a szenvelgő kortárs epigonok műveinek sorát szaporította.

A kötetéhez egy kuriózum is fűződik: a két háború között ez volt az egyetlen verseskötet, amely két kiadásban jelent meg. Amikor elfogyott a száz-kétszáz példány, még rendeltek belőle. A második kiadás persze nagy feltűnést keltett, s még nagyobb irigységet váltott ki. Majtényi Mihály Második kiadás címmel emlékezik rá a Szikra és hamu című könyvében, s közli is, hogy „. . . nem tudtak neki megbocsátani fiatalabb és öregebb író társai, akik hasonló versek írására egyformán éreztek erőt és tehetőséget magukban . . .”

Krausz (Koósz) László egy tehetős zsidó szatócs családban született, ő maga is kitanulta a szakmát, egy ideig kereskedősegédként dolgozott, majd csapat-papot hagyva Belgrádba ment, s befejezte a gyógyszerészetet. Debelyacsán, majd Pancsován volt patikája. Közben többkevesebb rendszerességgel bedolgozott a bácskai lapokba. 1930–1938 között a szabadkai Naplót tudósította sordíjas munkatársként. Részt vett a két háború közötti lapalapításokban, a kévekötésekben. Így 1930-ban Csuka Zoltán szabadkai, majd újvidéki Képes Vasárnapjában vállalt szerkesztői feladatot, s munkatársa lett a Hétről-Hétre című va-

sárnapi magazinnak is, amelyet patikus-társa (Kis Vilmos) indított 1934-ben. Fordítással is foglalkozott, átültette az öregező Branislav Nušić néhány költeményét, meg egyik az 1934-ben írt A gyászoló családot, amelyet Nagybecskerekben elő az ottani műkedvelők.

..... háború kitörése csak fokozta a Krausz Lászlóban egyébként is eleven élő, szorongásokat. Belátta, hogy a közelgő fasizmus ellen nem sokat ér a világbéke jelszavának hangoztatása – Majtényi szerint ez csak a tömjénes füstölő lóballása volt a rém előtt –, de ekkor már késő. Tartalékos hadnagyként bevonult a jugoszláv hadseregbe, s az áprilisi háború idején a macedóniai Prilepnél vette fel a harcot a németekkel, a visszavonulás után pedig Stipnél, a lövészárokban önkezével véget vetett életének. Úgy ítélte meg, hogy egy egyébként is elhibázott élettől, amely most már közvetlenül veszélybe is került, nincs mit keresnie.

KRAY PÁL (Késmárk, 1735. január 5.–Pest, 1804. február 19.) – 1754-ben, Mária Terézia alatt, 19 éves korában kezdte el sikeres katonai pályáját. Két évvel később már becsöppent az akkor kezdődő hét éves háborúba, 1757-ben pedig Hadik András altábornagy parancsnoksága alatt részt vett egy merész huszárkalandban: Berlin bevételében és megsarcolásában. 1760-ban Bécsbe került, az akkor alapított magyar nemesi testőrségbe.

Az ismert felvidéki nemesi család sarja nemcsak Mária Teréziát szolgálta hűségesen, hanem az utána következő három császárt is – II. Józsefet, II. Lipótot, I. Ferencet –, jóllehet öregapja, a késmárki kuruc városbíró, még Rákóczi Ferenc híve volt, akit az osztrákok elfo-

gattak és az eperjesi véisztörvényszék elé állították, majd lefejeztették. Az udvarban ezt számon is tartották, úgyhogy neki örökösen igazolnia kellett labancságát.

Talán nem véletlen, hogy éppen őt, az egyik székely határőrezred parancsnokát vezényelték ki 1784-ben az évszázad legnagyobb parasztlázadásának letörésére. Az erdélyi székelység soraiból két gyalog- és egy huszárezredet állítottak ki, ez idézte elő a lakosság tömeges kivándorlását Moldvába. Topánfalvánál (Torda-Aranyos vm.) verte szét a főleg román jobbágyokból álló szedett-vedett sereget, három vezetőjét pedig – Nicolae Horeát, Ion Closcát, Gheorghe Crisant – elfogatta és bebörtönözte. Az utóbbi a börtönben öngyilkos lett, a két előbbit pedig (régí írásmód szerint: Hórát és Kloskát) kerékbe törték.

Az 1788/89-es temesközi török hadjárat idején Craiova bevételével tüntette ki magát, ekkor kapta érdemeinek elismeréséül a krajovai előnevet.

Hadik András halála után (1790) Kray Pál már altábornagy, s a vele egyidős Alvinczi Józseffel együtt az osztrák hadsereg legmagasabb rangú magyar katonája. 1792-ben a belga–rajnai hadszíntereken vitézkedett, 1793-ban pedig váltakozó sikerrel a francia forradalom elleni küzdelmekben vett részt. Rendszerint a magatehetetlen osztrák főhercegek parancsnoksága alá került, s ő viselte kudarcaik következményeit. A Hóman–Szekfü-féle magyar történet megfogalmazása szerint „Kray pályája valójában a magyarnak és a tehetségnek folytonos kálváriája volt”.

Legnagyobb sikereit a napóleoni háborúk kezdetén érte el. 1799-ben 80 000 főnyi császári sereg élén és a Szuvorov herceg vezette orosz csapatokkal együtt, egymás után háromszor mért súlyos ve-

reséget a franciákra, bevette Észak-Olaszországot, így bevonult Milánóba és Mantovába is. I. Ferenc császár ekkor bárói címmel tüntette ki, s 1800-ban a topolyai kincstári birtokot adományozta neki, Bácsstopolya mezővárossal együtt. Ettől kezdve teljes címe így hangzott: krajovai és topolai báró Kray Pál, császári tábornagy. Topolya krónikájában, a versfaragó André István, akire a család rábízta a „nevendék Bárotska”, azaz a Kray unoka nevelését, így ébresztgette: „Amaz fél világon híres Nagy Hérosznak, El felejthetetlen nagy gyeneralisnak” az emléket: „Vitéz bátor, komendátor volt ez élte napjában. / Sok tsatákban, nagy próbákban forgot it ez világban / Sok érdeme, vitéz tette, emelte felső rangban . . .” (Topolya mezőváros története, 1992).

Kray báró 1800-ban, 65 éves korában vonult vissza, s Pesten telepedett le. Hátralevő négy évében két nyarat töltött Topolyán, a többit pedig főleg betegségben. Örökösei, Ferenc fia és János unokája már topolyai lakosok, ők csak télen hagyták el a mezővárost, amikor Pestre költöztek, a „téli Quartelly”-ra, ahogy azt Topolya krónikása feljegyezte egyéni írásmódjával.

KRISTÁLY ISTVÁN (Szombathely, 1890. december 22.–Kikinda, 1944. október 14-e után) – Többévi oroszországi hadifogság után tért vissza a forrongó Magyarországra, s 1919-ben a Tanácsköztársaság oldalán találta magát. A fehérterror idején Héjjas Iván hírhedt különítményparancsnok örökké mozgásban levő páncélvonatára került, ahol a verőlegények félholtra kínozták, majd élettelennek hitt testét kidobták a szerelvényből. Felépülése után „pécsi menekültként” érkezett Jugoszláviába a csáktornyai tanítóképző diplomájával. Több

hónapi hányattatás után jutott csak tanítói álláshoz a padéi iskolában.

Élete végéig ezen az észak-bánáti, Tisza menti településen tanítóskodott, azaz nem kötött ki valamelyik szabadkai vagy újvidéki redakcióban, mint annyi más emigráns társa, de azért ő is a húszas évek derekától, irodalmi pályájának kezdetétől a lapok külső munkatársaként bukkant föl előbb a szabadkai Napló, utóbb az újvidéki Reggeli Újság hasábjain. Népies jellegű elbeszélésekkel jelentkezett, s csakhamar az egyik legnépszerűbb elbeszélő lett a Vajdaságban. A Kalangya indulása után a folyóirat egyik házi szerzője lett, a „legszorgalmasabb novellistája”. Szenteleky köréhez tartozott, aki tehetségesnek tartotta, elbeszéléseiben nagy megelégedéssel fedezte fel a „szaggatott szépséget”, az „artistikus foltokat”. Kapcsolatuk persze nem volt felhőtlen: Kristály egyik levelében árulással vádolta a „nemzetietlen, kozmopolita” Naplóban megjelent cikke miatt, mire Szenteleky sértődötten kifakadt, „csinálja ő (már mint az irodalompolitikát), ha jobban, hitesebben, magyarabban, becsületesebben, önzetlenebben tudja . . .”

A két világháború közötti időszakban az egyik legolvasottabb író volt a mi tájainkon, de csak egy novelláskötete jelent meg (Tiszamenti május, 1929). Írásainak zöme a lapokban és folyóiratokban lelhető. A második világháború után sem jelent meg önálló kötete, alighanem politikai meggondolásból. Emlékét Bori Imre ébresztette a vajdasági népi írók műveiben szemezgetve (Föld és mag. Móra István, Novoszel Andor, Kristály István, Cziráky Imre válogatott írásai, 1971).

„Robusztus tehetség, aki rettentő indulatokat hordoz magában – írta róla Herczeg János – . . . minden írásában van va-

lami lázító szándék: olykor szociális, olykor a nemzeti elnyomásból származó keserűség.” Utasi Csaba szavaival élve a magyarság „faji jellemzőinek” ábrázolásához, az „osztályokat egybe mosó faji összetartozás” gondolatáig jutott el.

Bori Imre, aki a legtöbbet tette, hogy életművét megmentse az enyészettől, és beépítse irodalomtörténetébe (ezt meg is szenvedte, mert egy „háborús bűnös” rehabilitálásával vádolták meg). Kristály Istvánt a lírai expresszionizmus körében mozgó íróként értékelte. „Az emberábrázolás és a történet – írja – nem foglalkoztatja: hősei valójában lírai bábok, akik ösztöneikkel tapogatóznak a világban . . . A föld mítoszát ünnepli a legszívesebben és a legnagyobb írói lelkesedéssel.”

Kristály István 1944 októberében, a törvénytelen és a megtorlás korszakában tűnt el és vesztette el életét (1958-ban nyilvánították halottá, ismeretlen katonák áldozataként). Utoljára Kikindán látták, állítólag ott végezték ki, és a keresztúri vasúti átjárónál levő, feltáratlan tömegsírba temették el.

KROMBHOLZ KÁROLY (Budapest, 1905. december 20.–Újvidék, 1991. február 15.) – Az eléggé szegényes vajdasági magyar zenei élet egyik markáns egyénisége: a két háború között főleg zongoraművészként, szólístaként szerepelt a hangversenydobogón, olykor zongorakettőst játszott a szabadkai Milko Corával és feleségével, Jelena Spidlerrel, a második világháború után pedig pedagógiai munkássága került előtérbe. Életének e két, ilyen szigorúan talán nem is körülhatárolható szakaszát a zeneszerzés ötvözte egység-be. Pályája bizonyos értelemben rendhagyó: az itteni tehetségeket Budapest szippantot-

ta fel, ő viszont, jóllehet pesti születésű volt, vidékünkön bontott szárnyat, s vissza is tért ide.

Krombholz Károly édesapja zongorahangoló-mester volt, Lányi Ernő hívta meg a szabadkai zeneiskolába 1912-ben, így aztán a fia az elemít és a gimnáziumot Szabadkán fejezte be, 1927-ben pedig a bécsi zeneakadémián végzett mint zongorista és zeneszerző. Szabadfoglalkozású művészként kezdte pályafutását. Jugoszláviában és Ausztriában koncertezett. A második világháborúig több mint hetven hangversenye volt, ebből csaknem húsz (1929-ben), a Belgrádi Rádió indulásakor hangzott el, amikor a stúdióban Mozart-, Beethoven-, Schubert-, Chopin-, Liszt- stb. műveket játszott. A Zágrábi Rádióknak is gyakori vendége volt.

Már ez idő tájt is voltak tanítványai – Szabadkán nagy sikerű diákmatinékat rendezett –, de pedagógiai munkássága valójában 1941-ben kezdődött, amikor a Szabadkai Városi Zeneiskola élére került. Az igazgatói tisztséget 1954-ig töltötte be, majd 1954 és 1956 között a belgrádi Kornelije Stanković, 1956-tól nyugdíjazásáig (1968-ig) pedig az újvidéki Isidor Bajic közép fokú zeneiskola zongoratanára. Nála tanulni kitüntetést jelentett, ha valaki megbízható szakmai tudást, alapos zenei műveltséget kívánt elsajátítani, akkor hozzá jelentkezett.

Egy életen át komponált, azaz „hangokban gondolkodott”. Azon az úton haladt, amelyet Bartók és Kodály alapozott meg. Ő is a népzenei kincsre és a modern európai technikára támaszkodva alkotta meg zeneszámain, esetünkben a bácskai, bánáti és szlavóniai hagyományokból merített (Vajdasági magyar rapszódia, 1952; Gombosi táncok, 1953; Három bácskai népdal, 1953; Vázlatkönyv, 1954; Bácskai képek,

1955; Négy szlavóniai szonatina, 1956; Bánáti képek, 1957). A korábbi szerzeményei közül is csak néhányat említünk: 13 etűd, 1930; Marche triomphale, 1934; Suite miniature, 1935 (a lipcsei Röder zenekiadónál jelent meg); Toccatina, 1939.

Krombholz Károly rendkívül gazdag szakkönyvtárát még életében megvásárolta az újvidéki Zeneakadémia, amelynek ő is tiszteletdíjas tanára volt. A hagyatéék többi részét – szerzeményeinek kottairásos lejegyzését, hangversenyeiről szóló kritikáit, interjúit, némely előadásnak gépelt kéziratát – felesége örzi kegyelettel.

KULTSÁR GYÖRGY (Alsólendva, 1530 körül–Alsólendva, 1577. június 11.) – Gutenberg a XV. század derekán fejlesztette ki mainzi műhelyében a mozgatható és cserélhető betűkkel történő könyvnyomtatást, azaz feltalálta a korszaknyitó nyomdászatot.

Magyarországon ez az eljárás a XVI. században terjedt el, jórészt a reformáció hullámain. Ezzel magyarázható, hogy a XVI. században kiadott több mint 500 könyvnek kilenctizedét, pezsgő szellemi életet teremtve, a protestánsok írták. „Az első magyar mesekönyv (1536), az első magyar nyelvkönyv (1559), az első magyar matematika-tan-könyv (1575), az első magyar botanika (1578) és az első magyar szótár (1585) protestánsok műve volt. A XVI. század magyarországi nyomdái közül több mint húsz dolgozott a reformáció és csak egy a régi egyház számára” – írja Bucsay Mihály egyháztörténész (A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945, Budapest, 1985).

Nos, egy ilyen képbe illeszthető Kultsár György alsólendvai református prédikátor működése is, aki valójában az első

magyar könyveket írta és adta ki a mai délszláv országok területén.

Familiáris családból származott, elődei szerény vagyonú nemesek voltak, s a gazdag főurak szolgálatában álltak mint „főemberszolgák”, „cselédtsztek”. Nagyapja a Bánffyak bizalmas pince-mestere volt, a tárház kulcsainak őrzője, azaz kulcsár. Prédikátorunk magát „alsólindvai Kultsár György mesternek” nevezi, amiből következik, hogy magiszteri címet viselő iskolázott ember volt. Feltehetően valamelyik külföldi egyetemen végzett tanulmányai után előbb ismeretlen helyen tanítóskodott, majd a protestánüldözések miatt Alsólendván, Bánffy Miklós nagybirtokos és zalai főispán kastélyában húzódott meg, s ott lelkészkedett, majd espreseként szolgálta egyházát.

Nagy hatalmú pártfogója sokra becsülte Kultsár képességeit és munkásságát, úgyhogy Hoffhalter Rudolf személyében még egy vándor nyomdászt is befogadott uradalmára, csakhogy Kultsár prédikációit könyv alakban is megjelenesse és széles körben terjessze. Három kötetét jelentette meg: A Halálba Való Készületről Rövid Tanosság, 1573; Az Ördögnek a penitencia tartó Bűnössel való vetélkedéséről, 1573; Postilla, azaz: Evangeliomoknak, mellyeket esztendő által Keresztyének gyülekezeteibe szoktak olvasni és hirdetni, Praedikatio szerint való magyarázattya, 1574).

Az első két könyv egy-egy példánya a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban található, az utóbbi, a három kiadást megért Postilla húsz nyilvántartott példányát pedig tizenöt európai gyűjteményben őrzik.

A kortársak prédikációit értékelték legtöbbre, ezek közé tartozott Szenczi Molnár Albert, a protestáns műveltség

kimagasló alakja is. Az utókor ugyan csak ezt a „műfajt” tekinti a legértékesebbnek.

Kultsár György erkölcsnemesítő teológiai munkáit nagyfokú tolerancia hatja át, és így került a reformáció irányzatai közti polémiákat is.

KULUNCSICS ISTVÁN (Szabadka, 1797. ?–Szabadka, 1873. október 22.) – Családjából nemzedékeken át kaputos emberek kerültek ki, s ügyvédként, bíróként, főhivatalnokként szolgálták a szabad királyi város közönségét: apja városnagy, azaz polgármester volt (1816–1820), fia városi főjegyző, ő maga pedig szintén polgármester, mégpedig 1848–49-ben, a szabadságharc viharos éveiben.

Kuluncsics (Kuluntsits, Kuluncsich változatban is előfordul) István 1819-ben jogi doktorként került a városi közigazgatásba, s végigjárta a beamteri ranglétra minden fokát a tiszteletbeli aljegyzőségtől a főkapitányi posztig. Ilyen minőségben, 1846-ban, a Szeged–Szabadka–Baja közti „alföldi” vasút létesítését bizonygatta egy bizottsági jelentésben. Az egyik legerősebb érv az volt, hogy mintegy 500 000 pozsonyi mérő gabona olcsó elszállítását tenné lehetővé. „Továbbá Bajáról – áll a jelentésben – évente kb. 20 600 mázsa mész, Pécsről Baján keresztül 7900 tonna kőszén, Bajáról és Szegedről 5822 mázsa vas, Szegedről 12 000 mázsa só, valamint egyéb helyekről 500 mázsa kikészített bőraru, szatócscikk stb. érkezik Szabadkára. Innen évente kivitelre szállítanak 10 000 mázsa dohányt, 4500 tonna gyapjút, 1200 mázsa nyersbort.” A bekövetkező események miatt a vasút építése több mint húsz évet késett.

Közpályájának csúcspontjára a szabadságharc idején lépett, amikor előbb or-

szágyűlési követte, majd 1848. április 30-án Szabadka polgármesterévé választották. Ezt a tisztséget tizenhat hónapig töltötte be, azaz a szabadságharc kezdetétől a végéig állt a városi előljáróság élén.

Szabadka mindvégig a magyar kormány fennhatósága alatt állt, azzal, hogy a háború szele meg-megcsapta. Örökösen a frontmögöttség állapotában, a háborús erőfeszítések jegyében élt. A legtöbb gond a „nemzeti őrsereg” felállítása volt, később az újoncozás is. Gondoskodni kellett élelmezésükről és szállításukról. A polgármesteri hivatalban „puskaport, golyót, kapszlit és kovát” tartalékoltak. Katonakórházat és tábort patikákat hoztak létre, mozgósították a fegyverműveseket, jegyzékbe foglalták a katonaság részére dolgozó csizmadiákat, zár alá vették a tímár-oknál talált bőrt. A polgármester irányította az arany- és ezüstgyűjtést, ő volt az, aki felhívta a plébánosokat, hogy „a hitszónoki székéről” figyelmeztessék a hívőket, hogy a haza veszélyben van, s ennek tudatában teljesítsék kötelességüket. Ő maga is tette dolgát: 1848. december 22-én értesítette a belügyminisztert, hogy megjelent a Honunk Állapota című újság. Jelentéséhez mellékelte az első akkori vajdasági magyar lap egy példányát, egyedül ez maradt fenn az utókor számára.

1849 elején a szerb felkelők megközelítették Szabadkát, mire ott pánik tört ki, sokan elmenekültek, a kocsik megpakolva várták a pillanatot, hogy a többiek is útra keljenek. A polgármester is, a tilalom ellenére, menekíteni próbálta feleségét, de a nemzetőrök visszafordították kocsiját, miközben a felbőszült tömeg „szökik a polgármester” kiáltással fejét követelte. A félreértést sikerült tisztázni, a márciusi kaponyai csata után

pedig, amikor az előrenyomuló szerb felkelőket visszaverték, a szabadkaiak fellélegeztek, ünnepelték a győzelmet, majd a tavaszi hadjárat sikereit is, úgyhogy a polgármester botlására fátylat borítottak.

1849. július 28-án, az osztrák hadsereg bevonulása előtt, Kuluncsics, több tanácstaggal, a város kulcsával és pecsétjével Szegedre menekült. Onnan toloncolták haza, majd Zomborba került vizsgálati fogságba.

Néhány hónap múlva szabadlábba helyezték. Az ötvenes évek derekán már bírói hivatalt vállalt az ideiglenes kerületi bíróságon, de az önkényuralom túlkapásai miatt csakhamar lemondott, s ügyvédi irodát nyitott.

1861-ben, amikor első kísérlet történt az önkényuralom felszámolására, Szabadka utolsó alkotmányos polgármestereként elnökölt a városi tanács ülésén, s részt vett a polgármesteri választáson is, de lemaradt Mukics János mögött. Ettől kezdve a 64 éves Kulincics István visszavonult a közéletből, s ügyvédi hivatásának szentelte hátralevő éveit.

KUSALYI JAKCSI LÁSZLÓ (XV. század) – A középkori színes históriák közül is kiemelkedik Zsigmond király udvari vitézének, az „ország bárói” egyikének esete, életének egy különleges epizódja: őt az uralkodó számunkra ismeretlen, de bizonyára hasznos szolgálataiért, esetleg csak pusztán politikai, illetve anyagi meggondolásból megajándékozta az Adria három gyöngyszemével: Brač, Hvar és Korčula szigetével. Történt pedig ez 1417–18 között, azaz csaknem 600 évvel ezelőtt. Emberünket a horvát történetírás Ladislav Jakču od Kušalja néven tartja számon.

A magyar főnemes Dalmácia helytartójává („komesar Dalmacije”) való kinevezésének tényét már a múlt században „kibányászták” a levéltárak mélységéből. A történelmi tanulmányokat is író geológus, Mednyánszky Dénes és az írásait olaszul közlő dalmát történész, Jakov, illetve Giacomo Boglić idézte fel „Curvola, Lesina és Brazza grófjának” emlékét, de részletesebben az előbbieket is kiegészítve, Tardy Lajos, „a történelem magánnyomozója” foglalkozott vele olvasmányos, A dalmát szigetek magyar kormányzója (1417– 1418) című tárcájában, amely egyik gyűjteményes kötetében is megjelent (Régi hírünk a világban, 1979). A világ négy sarkából leszüretelt „édes gyümölcsöket” rakta ezzel egy kosárba, illetve a könyv fedelei közé. „Bárhova vetődik a filosz, mindenütt megtalálja a magyar emlékeket” – közölte ezzel kapcsolatban Tardy Lajos.

A három levendula- és fügeillatú szigetre az idő tájt két adriai városállam vetett szemet: Velence és Dubrovnik. Az önkormányzatukat, ősi szabadságjogaikat féltékenyen őrző szigetlakók, akik 1150 táján már önálló püspökségbe tömörültek, a két rossz közül egy harmadikat, a messzebbiket választották: Zsigmond király oltalmát kérték, s évi adófizetésre is kötelezték magukat. Jóllehet az uralkodó egy szorult pillanatában az ugyancsak neki adózó Dubrovniknak ígérte a három szigetet, sőt ideiglenesen birtokba is helyezte a városállamot, de nem csinált nagyobb gondot abból, hogy korábbi döntését megmásítja, s hűséges emberét ültesse a kormányzói székbe, illetve a szigetek birtokába.

„Hogy miként kormányozta Jakcsi László a szigeteket – írja Tardy Lajos –, arra nincsenek adataink.” Valószínűleg a három dalmát szigetnek Jakcsi részére

történet adományozása nem cél, csupán eszköz volt arra, hogy a magyar vitéz minél könnyebben hajthassa végre a királytól kapott megbízatást: a szigetek visszavételét Dubrovniktól, és a dubrovnikai adó behajtását. Zsigmond politikájába beleillett, hogy a három szigeten népszerűsége akart szert tenni.

Jakcsi László, a dézsmával felbattyuzva, már 1418 folyamán elhagyta „pönkösi királyságát”, s hazatért. A mediterráni kiruccanás után a levéltári források még csak egyszer említik nevét 1430-ban egy birtokvásárlás kapcsán. Ahogy előbukkant, úgy el is tűnt a középkor homályában . . .

KUZSINSZKY BÁLINT (Szabadka, 1864. november 6.–Budapest, 1938. augusztus 23.) – Az észak-bácskai „poros, boros” nagyvárosban látta meg a napvilágot, de Szabadkához nem sok köze van. Annál több a dél-bánáti Fehértemplomhoz, ahová gyógykovács apját helyezték az ottani huszárezredhez, s rábízták lóállományának egészségügyi gondozását. Azok közé tartozott, akik még 1858 előtt nyertek végbizonylatot a bécsi állatorvosi tanintézetben, s ennek folytán az okleveles állatorvosokkal egyenlő jogokkal rendelkeztek.

Fehértemplom a múlt század hetvenes éveiben pezsgő kisváros volt, olyan intézményekkel, amelyeket sok, nálánál nagyobb bácskai és bánáti város is megirigyelhetett volna: a huszárezred mellett egy gyalogsági regiment színhelye, de van divizionáriusa, azaz hadosztályparancsnoksága, továbbá királyi törvénytörvényésze, bányabírósa, járásbírósa, közjegyzősége, borászati intézete, állami kísérleti szőlészete, flyammérnöki hivatala, selyemtenyésztési felügyelősége, takarékpénztára, könyvnyomdája, vasútállomása 1854-től (!),

Osztrák–Magyar Bank kirendeltsége és polgárijja, kereskedelmi iskolája, állami főgimnáziuma . . .

Nos, egy ilyen közegben fejezte be elemi és gimnáziumi tanulmányait Kuzsinszky Bálint. Diáktársa volt – egy osztállyal fölötte – a verseci Herczeg Ferenc, aki temesvári és szegedi tanulóévei után itt érettségizett. Nem tartozott ugyan szűkebb baráti köréhez, de együtt tapsolt vele a diákkarzatán Püspöky Anna primadonnának, együtt jártak önképzőkörbe, ahova Herczeg Ferenc benyújtotta 1500 hexameterben írt hőskölteményét, s közös igazgatójuk is volt a latintanárnő Törekgy Gábor személyében, akinek összehasonlíthatatlanul kevesebb gondja volt a csendes, visszahúzódo Kuzsinszkyval, mint az ifjú titánnal, akiben, saját bevallása szerint, „a koravének félintelligenciája fontoskodott”. Mindketten Pesten folytatták tanulmányaikat, azzal, hogy Hercegh az irodalom, a másik pedig a tudomány felé tájékozódott. Kuzsinszky Bálint, az egyetemi tanulmányok befejezése után, 1887-ben, 24 éves korában a Nemzeti Múzeumba került, egy évre rá doktorált, és rábízta az aquincumi régészeti ásatások vezetését. 1892-ben, 28 évesen egyetemi magántanárnő, 1899-ben, 35 éves korában megalapította az Aquincumi Múzeumot és a Székesfővárosi Múzeumot, 1901-től, 37 évesen az ókori egyetemes történet rendes tanára a pesti egyetemen, 1907-től akadémikus, 1919-től az Országos Magyar Régészeti Társulat elnöke.

Kuzsinszky Bálint a magyarországi római kori emlékek egyik legkiemelkedőbb kutatója és feltárója volt. Különösen az I. század derekán alapított, a 6000 főnyi légió számára épített állandó katonai táborból kifejlődött Aquincum feltárásával írta be nevét az archeológia

történetébe. A pompás római város emlékét teljesen betemette az idő, még a neve is kihullott az emlékezetből. A XVIII. században egy régészke-dő kanonok, Schwisner István (1738–1818) hívta fel a figyelmet a romokra, s a téglatöredékek feliratából kihámozta azt is, hogy a város neve Aquincum volt. Kuzsinszky méltó utóda volt, ő végezte el az első tudományos ásatásokat, eredményeiről tanulmányaiban és könyveiben számolt be (Aquincum és romjai, 1890; A gázgyári római fazekasműhely Aquincumban, 1920; Aquincum, 1934). Később, az érem- és régiségtan egyetemi tanáraként a numizmatika terén szintén úttörő munkát végzett, néhány korai közleményével vidékünkhez is kapcsolódott (A niši éremlelet, 1887; A nagybecskereki éremlelet, 1897). Ez az utóbbi 81 darab antik érméből állt, ezek közül 8-at Sisciában (Sisak), 18-at pedig a szerémségi Sirmiumban vertek.

A két eminens fehértemplomi diák, Kuzsinszky és Herczeg Ferenc csak a húszas évek legvégén futott össze, s ettől kezdve nemegyszer adódott alkalom, hogy felelevenítsék emlékeiket életük egyik legszebb korszakából.

KÜRY KLÁRA (Jászkisér, 1870. március 27.–Budapest, 1935. április 27.) – A XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedének ünnepe, nagy tehetségű operettprimadonnája. A századvégén a könnyed, franciás operettek divája volt, teltkarcsú alakjával, bájos mosolyával pedig a kor szépségideálja. A közönség tetszését „előadásának elevenességével, a pajkos jelenetekben is ízléses finomságával, hajlékonyan csengő szopránjával” szerezte meg. A századelőn viszont a népszínmű felé tájékozódott, nagy sikere volt Csepreggy Ferencnek, az asztalosból lett népszerű színműíró-

nak felújított darabjaiban (A piros bugyelláris).

Pesti polgári családból származott, tisztes úrikisasszonynak nevelték – apja ismert ügyvéd volt –, így aztán érthető, hogy eleinte Hajnal Klára néven lépett fel. A sikeres kolozsvári indulás (Luise szerepében Varney Tiszturak a zárdában című operettjében, 1890) és a még sikeresebb pesti beütás után (Denise szerepében Hervé Nebáncsvirág című operettjében, 1892) a család előítélete is enyhült, majd meg is szűnt – Hajnal Kláriból újból Küry Klára lett.

1900-ig a pesti operettszínpadok koronázatlan királynője volt, de Fedák Sári megjelenésével erős konkurenciát kapott, ezért egyre többször szerepelt külföldön (Bécs, Prága, New York) és vidéken is. 1904-ben megvált a Népszínháztól, csak egy-egy szerepre szerződött a színházakhoz.

Bácskában többször is vendégszerepelt, Szabadkán számtalanszor. Így 1903-ban Barna Izsó és Faragó József Casanova című operettjében, ahol ünneplésben volt része. Az érettségi előtt álló gimnáziumi diákság az előadás után megvárta a kiskapun távozó művésznőt, a kor gyakori szokása szerint kifogta a lovakat a reá várakozó bérhintóból, s maguk húzták azt nagy diadallal a Nemzeti Szállodáig, ahol a primadonna megszállt. Az esemény talán említésre méltó sem lenne, ha 1903-ban nem a híres szabadkai nemzedék érettségizett volna, köztük Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Munk Artúr, Fenyves Ferenc, Sztróky Kálmán . . .

Még egy szabadkai epizód: a Szabadkai Közlöny 1896. június 7-én hírül adta, hogy Vojnich Oszkár, a bácskai nábob és világjáró vadász eljegyezte Küry Klárát, de az esküvőből nem lett semmi. Küry Klára Újvidéken három sikerda-

rabjával vendégszerepelt 1904-ben: két Hervé-operettel, a Lilivel és a Nebáncsvirággal, meg a már említett Casanovával. Az „ország legelső primadonnáját” azonban egyik előadáson sem fogadta telt ház, főleg a rossz idő miatt, bár ezt az Újvidéki Hírlap kritikusa nem találta elég oknak, s kesernyés gúnnyal állapította meg, hogy Újvidéken nagyon kevés embernek lehet esernyője, ha már Küry Klárát nem tisztelték meg jelenlétükkel.

KVAZIMODO BRAUN ISTVÁN (Szabadka, 1908. augusztus 20.–Szabadka, 1973. március 7.) – Régi szabadkai értelmiségi család sarja. Apja, Braun Henrik, egy korabeli meghatározás szerint „az első modernül fürge, modernül invenciózus” szabadkai újságíró volt, aki századunk első éveiben színvonalas napilappá fejlesztette a Bácskai Hírlapot, és akinek keze alatt sok ismert író, újságíró bontogatta szárnyát, köztük Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Somlyó Zoltán, Gyóni Géza, Fenyves Ferenc. Korai halála után felesége, Braun Henrikné Gottlieb Katalin lett az újság kiadója, kényszerű szünetek után kétszer is újraindította. Szinte természetesen vehetjük, hogy a szülők példáját követve Kvazimodo Braun István is, tizenhét éves fejjel, azaz a gimnáziumi érettségi után az újságírás felé tájékozódott. Anyja, aki jól ismerte az újságkészítés titkait és buktatóit, nem volt elragadtatva a választással – részben nyugodtabb, részben komolyabb pályára szánta –, s addig nem is hagyta békén, amíg nem látta kezében a zágrábi jogi kar leckeönyvét.

Ettől kezdve, azaz a húszas évektől már nem is gondolt arra, hogy fia hivatásos újságíró legyen, de mivel meg volt fertőzve, mindig a lap körül forgolódott. A

két háború között a Naplóban, az Alföldben működött közre, s az irodalommal is kacérkodott: 1927-ben verseskötete, 1929-ben regénye jelent meg.

A világháború éveit munkaszolgálaton Ausztriában töltötte, a felszabadulás után pedig a hatósági szervekben helyezkedett el, majd az igazságszolgáltatásban dolgozott: előbb a kerületi bíróság, jóval később pedig Vajdaság Legfelső Bíróságának bírójaként.

Az irodalomhoz, az újságíráshoz ezekben az években sem lett hűtlen. Regénye jelent meg, elbeszélés- és humorreszkkötetet tett közzé. Legnagyobb sikerét azonban színpadi szerzőként aratta. Az ötvenes években ő volt a szabadkai Népszínház háziszerezője, nem egé-

szen egy évtized leforgása alatt öt színművét mutatták be, ezek közül A Magdics-ügynek és a Különös főpróbának volt nagyobb sikere. Előadták még a Fízetővendég, A tóparti ház és a Lukács-evangélium című darabját.

Kvazimodo Braun István élete végéig a 7 Nap szerkesztőségének egyik legtermékenyebb külső munkatársa volt. Jogi témákat dolgozott fel, és behatóan foglalkozott a Vajdaság alkotmányos helyzetével. Más fontos közügyekről is írt, így ő kezdeményezte a befejezetlenül álló szabadkai kórházi épület tető alá hozását. Kis dolgok címmel állandó rovata volt, de ő szerkesztette a 7 Nap humorrovátát is.

L

LÁBASS JUCI (Szabadka, 1896. június 22.–Budapest, 1932. augusztus 24.) – A budapesti operettszínpadok egyik legfényesebb csillaga volt a XX. század első harmadában, tündöklő primadonna, a már befutott Fedák Sári és a vele csaknem egy időben induló Honthy Hanna mellett.

Kezdő lépéseit Garay Béla írta le a színészportrék gyűjteményében (Festett világ, 1977). Tizenéves korában fejezte ki óhaját, nyilván a bérelt családi színházi páholyban eltöltött szép órák hatására, hogy színészi pályára szeretne lépni. Édesapja, az Erdélyből elszármazott szabadkai mérnök nem lelkesedett az ötletért, de engedett leánya kérésének, és megkérte az akkor Szabadkán vendégeskedő Farkas Ferenc színigazgatót, hogy hallgassa meg. „Juci a zongorához ült, és elénekelte a Szeretlek én, egyetlenegy virágom . . . kezdetű dalt – írja Garay –, mire az igazgató elragadtatva kijelentette, hogy feltétlenül egyezzenek bele a kislány kívánságába, mert a lány tehetséges, hangja kellemes, és szép jövő áll előtte.”

A hízelgő vélemény hallatán a szülők ellenállása megtört, s lányukat a zongoraszakról átírták az énekre, azzal, hogy oktatását Lányi Ernő, a kiváló pedagógus és zeneszerző vette át. Alig múlt el azonban 15 éves, amikor ének-tanulmányainak részleges befejezése után beiratkozott a kor egyik legjobb

magánszakiskolájába, Rákosi Szidi pesti színésziskolájába, ahonnan a legismertebb színészek kerültek ki, köztük a már említett Fedák Sári (1900) és Honthy Hanna (1915).

Rákosinak, a színésznőből lett kiváló pedagógusnak nagy befolyása volt a színházi életre is: ő hívta fel fiának, Beöthy László színigazgatónak a figyelmét az új tehetségre, aki a 17 éves Lábass Jucit azonnal alkalmazta is az akkor induló Király Színházban. A Buksi című operettben játszott átütő sikerrel, s ettől kezdve, tíz éven át, a színház vezető művésze lett. Felkarolta a sajtó, mindenekelőtt Incze Sándor népszerű Színházi Élete. Korda Sándor és társai filmszerepekkel halmozták el (A paradicsom, 1915; Doktor úr, 1916; A föld rabjai, 1917; Mágia, 1917; A kivándorló, 1918). A színházakban, ahol Lehár Ferenc, Kálmán Imre, Jacobi Viktor és Ábrahám Pál révén az operett másodvirágzásának korszakát élte, egymás után kapta a tetszetősebbnél tetszetősebb szerepeket. Nem számított a cselekmény valószínűtlensége, olykor együgyűsége, ő ezeket az operettekre oly jellemző fogyatékokat feltűnő szépségével, kellemes hangjával, színészi tehetségével könnyűszerrel áthidalta, s maradt a látvány, a bohóság, a fülbemászó muzsika.

1916-ban már az egész háborús Budapest lábainál hevert, miután eljátszotta

Rollát Szirmai Albert Mágnás Miskájában és Midilit Leo Tall Sztambul rózsájában. Majd sorakoztak a többi szerepek is: Gonda (Leo Tall: Az elvált asszony); Vilma (Lehár Ferenc: A pacsirta); Serpoletto (Robert Planquette: A cornevillei-harangok); Marica (Kálmán Imre: Marica grófnő), Fedora (Kálmán Imre: A cirkuszkirálynő); Rózsika (Zerkovitz Béla: Eltörött a hegedűm); Sybill (Jacobi Viktor: Leányvásár).

Magánéletének zavarai miatt egy időben Bécsben élt és játszott, majd Szegedre költözött, ahol prózai szerepeket is sikerrel megformált (Molnár Ferenc: Olympia).

Utolsó szerepét 1932-ben játszotta a pesti Nyári Operettszínházban: Ábrahám Pál Viktória című zenés darabjának címszerepét énekelte oly sikerrel, hogy a szerző, akit akkor már szárnyaira kapott a nemzetközi hírnév, megkérte, vállalja el még két munkájának eljátszását is (Hawai rózsája, 1931; Bál a Savoyban, 1932). A gyümölcsözönék ígéreköz együtműködésre aonban nem került sor, mert Lábass Jucit, pályájának csúcán, gyógyíthatatlan betegség támadta meg, és végzett vele.

LÁDI ISTVÁN (Bellye, 1932. február 15.–Szabadka, 2000. december 21.) – Végtelenül szerény, halk szavú ember volt, de jó tollú filmkritikus. Barátai karakterét részben családi nevelésével magyarázták (apja református lelkész volt Baranyában), részben pedig a körülmények hozadékának tekintették (csaknem élete végéig társtalanul élt).

A gimnáziumot Szabadkán fejezte be (1952), rajztanári képesítését pedig a belgrádi Pedagógiai Főiskola képzőművészeti szakán szerezte (1955). Mivel nem pedagógusnak készült, hanem festőnek, a karlsruhei Képzőművészeti

Akadémiára ment ösztöndíj nélkül, így aztán egy tejuzemben csomagolta a vajat tonnaszámra, szabad idejében pedig rajzolt, festett, grafikákat készített az akadémián. Három év múltán (1956–1959) behívták tényleges katonai szolgálatra, utána pedig már nem tért vissza, annyi pénze sem volt, hogy vonatjegyet vegyen . . .

Kapóra jött a Magyar Szó egyik pályázata, amelyet kezdő újságírók felvételére hirdetett meg. A tudáspróbán bevált, s a slapajok gyűjtőhelyére, az újvidéki rubrikára került mesterséget tanulni (1960), majd átvezényelték a művelődésre, ahol első írásaiban a könyvek adjusztálásáról írt, a tipográfia, a könyvművészet fejlődéséről a Forum Könyvkiadóban. Titokban még festegetett, néhány illusztrációja is megjelent, de csakhamar teljesen az írásnak szentelte idejét.

1962-ben Vébel Lajos főszerkesztő behívta magához, és rábizta a filmoldal szerkesztését, meg filmkritikák írására is biztatta. A Magyar Szónak az idő tájt már rendszeres filmrovata volt. 1956 elején indult, s a filmvilág személyeiről közölt híreket, heti áttekintést adott a bemutatott filmekről. Ennek terjedelme az év végén elérte a három hasábot (fél oldalt), olykor a négyet vagy a teljes oldalt is. Állandó rovatszerkesztője már napi jelentéseket adott az első pulai fesztiválról (1954. június 24–30.). Végleges formáját és nevét 1958. április 6-án kapta Filmvilág címmel (korábban: Film, Színház-Film), amikortól kezdve rendszeresen egy oldalon jelent meg a nagy példányszámú vasárnapi újságban. Ládi István tehát már egy bejáródott rovatot vett át. Jobb ember kezébe nem is kerülhetett volna, általános és képzőművészeti műveltsége adva volt, belgrádi tartózkodása idején is csaknem

minden régi filmet megnézett a filmtárban. Gondosan beszerzett minden szakkönyvet, folyóiratot, kritikát azonban két teljes évig nem írt. „Nem volt hozzá képm” – magyarázta később.

Amikor elég erősnek érezte magát, nekivágott, s harminc éven át írta az olvasók és a szakma nagy meglepedésére. Elismerésül megválasztották a Jugoszláv Filmkritikusok Egyesületének elnökévé, tagja lett egy-egy megbízatási időben a pulai fesztivál és az oberhausen-i dokumentumfilm-fesztivál zsűrijének.

Életműve egy filmkritika-gyűjteményben jelent meg (Mozihétköznepok, 1990). Kontra Ferenc válogatása magában foglalja a hetvenes–nyolcvanas években írt több mint tíz fesztiváli jelentését, mintegy harminc kritikáját a hazai filmekről és több mint ötven kritikáját a külföldi filmekről. Az újság temetőjéből „átmentett” írások szemléltető erővel mutatják Ládi ítéleteinek megbízhatóságát, a tények és az események gazdagságát, szakmai jártasságát, ízlésének és műveltségének csiszoltságát.

A kötetből tehát nemcsak egy kor film-története olvasható ki, hanem kirajzolódik benne Ládi István kritikus-i portréja.

LAMBRECHT KÁLMÁN (Pancsova, 1889. május 1.–Pécs, 1930. január 7.) – Az őslénytan, a madártan és a néprajz tudós művelője. Gyermekkorát, iskolaéveinek javát is szülővárosában töltötte, a Temes töltésein, a hajóállomás táján, ahol napközben egymást érték a teherszállító uszályok, a gyümölcszállító- és halászbárkák, a dereglyék, a tutajok és más vízi alkalmatosságok. Sokat barangolt a folyó torkolatát szegő erdőkben, a madarak fészkelőhelyein.

1907-ben került fel a budapesti egyetem bölcsészkarának természettudományi szakára, s már egyetemi hallgató korában az Ornitológiai Intézet munkatársa lett. Ezt az intézetet néhány évvel korábban Herman Ottó, a kor ismert tudósa és közéleti embere alapította. Az idős polihisztort, a madár- és rovaratan, a néprajz, az őslény- és embertan egyik első művelőjét, s nem utolsósorban a természettudományi ismeretterjesztés neosztorát mintaképének tekintette, s később, 1920-ben, megírta kötetnyi terjedelmű életrajzát Herman Ottó élete és kora címmel, amely még ma is fontos forrásmunka. Nyomdokába lépve maga is korának vezető paleontológusa, ornitológusa és etnográfusa lett, s jelentős népszerűsítő munkásságot fejtett ki. 1919-től a Természettudományi Társulat, a Nemzeti Múzeum őslénytárának vezetője, a Természettudományi Közlöny szerkesztője. 1920-ben, a Tanácsköztársaság bukása után kialakult rendszer megfosztotta állásától, ettől kezdve újságíróskodott: több napilap tudományos rovatát vezette, maga is a népszerű tudományos cikkek százait írta. Idősebb kartársa, báró Nopcsa Ferenc, az őshüllők világhírű szakértője tette neki lehetővé a további tudományos pályafutást: mint a Földtani Intézet újonnan kinevezett igazgatója az intézet könyvtárosaként alkalmazta. Mentorának legfőbb kutatási területe a dinoszauruszok vizsgálata volt, de érdeklődéssel fordult Albánia geológiája és etnográfia felé is. Az egyik idevágó könyve A legsötétebb Európa címmel jelent meg 1911-ben.

Lambrecht Kálmán érdeklődése úgyszintén megoszlott az őslénytan és a néprajz között. Két alapvető, ma is hasznosítható könyvet írt a tárgyi néprajz köréből: a szélmalokról és a mal-

mokról általában (A magyar szélmalom, 1911; A magyar malmok könyve, 1914). A légáramlás erejét hasznosító és a különféle kézi-, vízi- és szárazmalmok áttekintése mellett értő módon megrajzolta a molnárságot is, amely az idő tájt kiemelkedően fontos szakmai réteget alkotott. Ők nemcsak őrléssel foglalkoztak, hanem ismerték a malomépítés tudományát is, kiváló mesterek voltak az ún. faragómolnárok. Nemegyszer, meghívásra, az udvarházak belső tereit is kiképezték, s így jelentős szerepük volt a népi építőművészetben, s általában a lakáskultúrában is.

Szűkebb szakterületén a biológiai irányzat világviszonylatban is kiváló képviselője volt, azaz a különféle gyíkmadarokról, fogascsőrűekről és óriásmadarokról szóló nagy rendszerező művei, kézikönyvei ma is megkerülhetetlen forrásmunkák (A magyar föld első krétakori madara, 1915; Az őslények világa, 1923; Ösvilágok élete, I–II., 1926; Handbuch der Palaeornithologie, Berlin, 1933, 1966).

Nem sokkal halála előtt rendes egyetemi tanárként néprajzot adott elő a pécsi egyetemen, s megindította a Búvár című tudományos folyóiratot, amely ma is a természetbarátok népszerű olvasmánya.

LÁNG ADÁM JÁNOS (Jászóújfalu, 1772. július 28.–Pest, 1847. március 22.) – Az első magyar hivatásos színészek egyike volt. Húszéves korában, Pesten állt be Kelemen László első magyar színtársulatába, s 1792. május 5-én eljátszotta első szerepét a Talált gyermek című, nagy könnyeztető jelenetekkel teletűzdelt „érzékenyjáték”-ban. Egy évvel később az első énekesdarabjában, a Pikkó herceg és Jutka Terzsi-ben személyesítette meg és énekelte el a férfi címszerepet.

A társulat feloszlata után Kolozsvárra ment, majd 1806-ban újra Pestre költözött, s a második magyar színtársulat tagjaként egészen 1815-ig működött. Ezután vándorszínészként járta az országot, eljutott Bácskába is, majd ismét Erdélyben találjuk. 1828-ban Kassán játszott, majd újra vándorszínészként tengette életét. 1837-ben, kiszolgált teátristaként, pénzbeszedő és könyvtáros a Nemzeti Színházban. Öt év múlva, 1842-ben, hetvenéves korában fényes külsőségek között emlékeztek meg színészi pályafutásának 50. évfordulójáról. Mint színészpédagógus is múlhatatlan érdemeket szerzett, de rendkívül termékeny darabíró és műfordító is volt: 112 színművet ültetett át magyarra, 27 eredeti, illetve átdolgozott darabja közül 5 nyomtatásban is megjelent, köztük Zrínyi-drámája, a Magyar hőrszok Szigetvárbán című. Sok elsősege közül hadd tegyünk említést még egyről: ő alapította az első magyar színészdinasztiát is. Gyermekével gyakran együtt játszott, unokája pedig 1841-ben, tizenkilenc éves korában lépett fel először.

Láng Ádám János nevéhez fűződik az első szabadkai színházi előadás megtartása. A Pesti Magyar Játzó Társaság két részre osztva országos vándorkörútra indult. Az egyik csoport az ő „felvigyázoí” vezetésével Halason tartózkodott, s onnan 1816. július 4-én keltezett levelükben játszási engedélyt kértek Szabadka tekintetes Nemes Tanácsától „megértvén az ott való Nemes Publicumnak a Culturában való előmenetelét . . .”

Az itteni magyar színjátszásnak ezt a szabadkai levéltárban található első dokumentumát Gerold László tette közzé (Színházi életünk I., 1976), egy újabbán viszont (Száz év színház, 1990), közve-

tett módon bizonyítja, hogy a vendégszereplésre sor is került. A szabadkai levéltárból előkerült Goethe Clavigójának egy dátum nélküli, kézzel írott színlapja, amelynek hátlapján 1817. január elsejei keltezéssel Vojnits Simon elismervényt állított ki 12 átvett forint-ról. Ennek alapján elég nagy biztonsággal lehet feltételezni, hogy a színlap az előző év végéről való, talán éppen novemberből, amikor a vendégszereplés esedékes volt. Ezek szerint Láng Ádám János Thalia első szabadkai szálláscsinálójaként nemcsak tervezte, de meg is valósíthatta vendéjátékát a „Nemes Theresiopolis városában”.

LÁNG MÁTYÁS (Baja, 1769. október 4.–Újvidék, 1824. március 19.) – Az első teljes bácskai középiskola – az újvidéki királyi katolikus gimnázium – 1789. szeptember 1-jén nyílt meg ünnepélyes keretek között, s ekkor Remich István szabadkai apátplébános, az ottani algimnázium igazgatója, a pécsi tanulmányi kerület vezetőjének nevében, átadta az ugyancsak Szabadkáról áthelyezett Láng Mátyás tanárnak a most volt szabadkai iskola pecsétjét, irattárát, és jelképesen az 1777. évi Ratio Educationis egyik nyomtatott példányát. Az új iskola megnyitására az iskolareform szellemében került sor. Honnan ez a szabadkai kapcsolat? Az történt, hogy az új iskola alapítási évében, II. József császár személyes intézkedésére a szabadkai gimnáziumot áthelyezték Újvidékre, azzal a céllal, hogy alakítsák át teljes gimnáziummá. Az elképzelések szerint a határőrvidéket kellett ellátni több, végzettséggel rendelkező hivatalnokkal.

Láng Mátyás – egyesek szerint Mathias Lang – az első kinevezett tanárok egyike volt, s az új iskola igazgatói posztjára

nak várományosa is, mivelhogy az előterjesztés indoklása szerint ettől „nincs jobb megoldás az egész tankerületben”. Egy ilyen vélemény kialakításához nyilván hozzájárult az is, hogy Láng Mátyás lángoló híve volt a császár egyébként sok ellenállásba ütköző reformjainak. Az itteni nemzetiségi viszonyokból fakadó huzavona után kinevezését csak 1790 végén hagyta jóvá a helytartótanács (időközben a királyi gimnázium nevéből kimaradt a katolikus jelző, tekintettel a görögkeleti környezetre, bár latin, német és részben magyar jellege változatlan maradt).

Az iskola, éppen e jellege miatt, nem eresztett mélyebb gyökereket, de a tantestület széthúzása is megnehezítette a konszolidálást. Már 1794-ben utasítás érkezett a hatóságoktól a felső osztályok bezárására, Láng Mátyást pedig áthelyezték Körmöcbányára, azzal az utólagos indoklással, hogy az igazgatói posztot nem töltötte be „a kívánt és elvárt méltósággal”. Ekkor, a visszarendezés végeiben, jozefinistának lenni már nem volt erény, úgyhogy bukásához, a tényleges vagy inkább mondva-csinált szakmai hibák mellett, a politikai szempontok is hozzájárultak.

Egy év múlva azonban Láng Mátyás visszatért Újvidékre, mivel a városi tankönyvhatóság hat évre szóló megbízással főjegyzővé választotta, később pedig városi tanácsos, azaz szenátor lett. Ilyen minőségben felügyeletet gyakorolt a katolikus népiskolák felett, s amikor alkalom kínálkozott, újra meg újra kezdeményezte a teljes gimnázium megnyitását. Ehelyett azonban szemtanúja lehetett, hogy 1823-ban még az algimnáziummá degradálódott iskola is véglegesen bezárta kapuját.

Újvidék nem maradt teljes középiskola nélkül: 1819-ben hozták létre, Pavle

Šafarik igazgatása alatt, de ez már nem királyi (katolikus) gimnázium volt, hanem szerb tannyelvű, görögkeleti felekezeti iskola, amely napjainkig fennmaradt.

LÁNG NÁNDOR (Deliblát, 1871. január 3.–Budapest, 1952. március 17.) – A dél-bánáti homokpuszta peremén született. Apja a homok megkötésén fáradozó kincstári erdőhivatal kihelyezett mérnöke volt. Az elemi otthon, anyja segítségével fejezte be, a középiskolát pedig a közeli Fehértemplomban az ot-tani, 1875-ben alapított főgimnáziumban érettségizett 1888-ban. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, ahol 1894-ben latin–görög tanári oklevelet szerzett, majd állami ösztöndíjjal egy évet Párizsban töltött, archeológiai és művészettörténeti tanulmányokat végzett. Ekkor, de ifjúkorának későbbi éveiben is bejárta az antik művészetek lelőhelyeit, főleg Olaszországban és Görögországban időzött, de egy nyáron részt vett a pergamói ásatásokon is. Ott a hellenisztikus kultúra számos becses emléke került felszínre, köztük a pergamói Zeusz-oltár, amelynek alapzatán a domborműves fríz az istenek és a gigászok harcát örökítette meg. Láng Nándor több tanulmányában méltatta a leletek jelentőségét, de itt, a helyszínen tanulmányozta a keleti vallások római kori emlékeit is, amelyekkel egy életen át foglalkozott.

Középiskolai tanárként Szebenben és Budapesten működött 1895-től 1908-ig. 1908-tól a budapesti egyetemen a régészet magántanára lett, 1914-től 1932-ig, azaz nyugdíjaztatásáig a klasszika-filológia rendes tanára a debreceni egyetemen. A Magyar Tudományos Akadémiának 1911-től levelező, 1936-tól pedig rendes tagja.

Csaknem tíz évig, 1905 és 1914 között szerkesztője volt az Egyetemes Philológiai Közlönynek, a mai Filológiai Közlöny elődjének. Szerkesztőtársával, Császár Elemérrel a pozitivizmus híve volt, de míg Császár ennek az irányzatnak hangos, erőszakos szószólója volt, Láng csendes munkálkodott a szobatudós mintaképeként. Kutatómunkájában eleinte az ókori művelődés tanulmányozására, a klasszika-filológiára korlátozódott. 1906-ban jelent meg A görög művészet története című összefoglaló munkája, amely a mai szakmai mércének már nem tesz eleget, elavult. Több dolgozatában a római kori keleti vallások pannóniai emlékeivel foglalkozott, így Juppiter Dolichaeus kultuszának magyarországi jelenségeivel. A közel-keleti „napistent”, az „egek urát” a hellenisztikus korban Szíriában, a Doliche nevű kultikus központban a római Jupiterrel azonosították, s ennek tisztelete aztán, a kíséromisztériumokkal együtt, széleskörűen elterjedt mást is. Ő írta az 1902–1904-ben kiadott, Pecz-féle Ókori Lexikon és a Révai Lexikon régészeti címszavait.

Láng Nándor tudományos tevékenységében a filológia és a régészet egybefonódott. Nem tartozott azonban a termékeny, könnyen és gyorsan író kutatók közé, s az ásatásokon is csak mint néző vett részt. A magyar tudomány e szakterületein a nesztor szerepét ruházták rá, a tapasztalt és a bölcs embert tisztelték benne, aki a szakkérdésekben valóban mindig segítséget nyújtott mindenkinek. Moravcsik Gyula akadémikustársa „az antik tudományok kiváló művelőjeként” méltatta halála alkalmából az Akadémiai Értesítőben.

Láng Nándor a Monarchia egyik eldugott szegletéből, a legnagyobb európai homoksvatag pereméről került a tuda-

mányos világ csúcsára, egészen onnan, ahol a német telepesek szavajárása szerint a farkasok kívánnak egymásnak jó éjszakát. Nincs tudomásunk arról, hogy a későbbiekben volt-e valamilyen kapcsolata szülőföldjével. A delibláti és a fehértemplomi helytörténeti kiadványok nemcsak hogy nem vallanak erről, nevét sem említik.

LÁNYI ERNŐ (Pest, 1861. július 19.–Szabadka, 1923. március 10.) – Korán árván maradt, alig hároméves, amikor apja, Langsfeld Ernő nagykereskedő hirtelen elhunyt. Anyja hamar eldobta az özvegyi fátyolt, új férjével Párizsba költözött, a két gyermekét is ott nevelte. Lányi Ernő fiatalon, tizennégy éves korában összeütközésbe került családjával, s Bécsbe szökött, hogy a ráerőszakolt kereskedelmi pálya helyett zongorázni és hegedülni tanuljon. Ettől kezdve fél Európát bebarangolta, hol Münchenben, Lipcsében és Kölnben tanul, hol a párizsi konzervatóriumba jár. Stockholmban egy vonósnégyesben játszott, a bécsi Ring Színházban pedig karénekes, kartanító. Weimarban meglátogatta Liszt Ferencet, aki, miután meghallgatta egy-két munkáját, további alkotó munkára buzdította.

1880-ban, azaz tizenkilenc éves korában visszatért szülőhazájába, 1885-ben pedig diplomázott a budapesti Zeneakadémián. Eleinte csak németül beszélt, s valamelyest franciául, de azért családi nevét mindjárt Lányira változtatta. Az első hazai szerzeményét – a Volt nekem egy szép kedvesem című dalt – először Zomborban adták elő 1880. június 17-én. Nem sokkal később nagy sikere volt a Ne sírj, ne sírj Kosuth Lajos című kardalának.

Vándorlása hazatérése után sem szűnt meg. Pesten háromszor próbált szeren-

csét, de egyszer sem sikerült neki. Legutóbb az Operaház korrepetitora volt, de személyes nézeteltérései miatt ekkor is vidékre szorult. Miskolc után Bajára ment, majd a kolozsvári Nemzeti Színház karnagy posztját töltötte be. 1889-ben Székesfehérvárott, 1892-ben Egerben székesegyházi karnagy és tanítóképző intézeti tanár, 1901-ben pedig a miskolci színház karnagy.

Szabadkán 1885-ben tűnt fel először, majd 1907-ben, miután elhunyt Gaál Ferenc, és a városi tanács őt kérte fel, hogy töltsse be a szabadkai zeneiskola igazgatói tisztét. Lányi nagy lendülettel állt munkába, a következő évben az általa szervezett első szabadkai filharmonikus zenekar már megtartotta bemutatkozó hangversenyét. Ő vezényelte a filharmonikusokat 1913-ban is, amikor Szabadkán vendégszerepelt Bartók Béla.

Lányi Ernő minden téren kitűnő szervezőnek bizonyult: a zeneiskola felvirágzott, a zenei élet pezsgőbb lett. Sok elfoglaltsága mellett a zeneszerzést sem hanyagolta el, dalainak száma, Csáth Géza szerint, megközelítette az ezret. Igen sok zongoraművet is írt, ezek között sok a népies stílusú, amelyeket főleg a tanulóifjúság részére komponált. Egyik legjobb ilyen jellegű műve, a Bácskai lakodalom, Liszt rap-szódíáinak hangulatát idézi. További zongoraművei: Három intermezzo, Hét magyar zenekép, Pasztellek. Kórusműveinek száma is jelentékeny. „Lányi Ernő a kis formák mestere” – írja róla életrajzírója, Kenyeres Kovács Márta (Régi nóta, híres nóta . . ., Életjel, 1976).

Dalai közül a maga korában nemegyet az egész ország dúdolt, némelyik népdallá vált, többet ma is ismernek, így a Haragszik a pusztabíró, Barna kislány miatt vagy olyan szomorú, Elmennék

én, de nem tudom hová vagy a Régi nótá, híres nótá . . . címűt. Nemegy Petőfi-verset is megzenésített. Az ilyen jellegű művei közül alighanem a legismertebb a Kosztolányi versére írt Üllői úti fák . . . Férfikari műveit még Gárdonyi Géza, Kiss József és Ady verseire is írta.

Lányi Ernőt a Bajai úti temetőben helyezték örök nyugalomra. Szabadkán utca és művelődési egyesület őrzi emlékéit. Olykor dalai is felcsendülnek . . .

LÁNYI SAROLTA (Székesfehérvár, 1891. június 6.–Budapest, 1975. november 10.) – Lányi (Langfeld) Ernő, a zeneszerző, karmester és zeneiskolai igazgató a XX. század előtti és utáni másfél évtizedben gyakran váltott munkahelyet, némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy mint a vándormadár szállt az egyik városból a másikba. Leánya ezt az örökös helyváltogatást egy kis leegyszerűsítéssel később úgy értelmezte, mint az apa igényét a jó zenekultúra terjesztésére: amikor látta, hogy „vetése beérett, a művészi törekvése meghozta az akkor elérhető eredményt”, továbbállt. A gyakori költözökedésnek persze nem ez volt az egyedüli oka, azt viszont jól megmagyarázza, hogy a gyermekeik miért születtek más-más városban, s azt is, hogy Lányi Sarolta hogyan került kapcsolatba Szabadkával.

Lányi Ernő 1907-ben foglalta el a szabadkai zeneiskola Gaál Ferenc halálával megüresedett igazgatói székét. Tulajdonképpen visszatért, mert 1885–86-ban színházi karnagy volt Szabadkán. Csakhamar pezsgésbe hozta a város művelődési életét, családi hajléka pedig a „szellemi elit” találkozóhelyévé vált. „Lányi otthona Szabadkán is, mint mindenhol, ahol eddig élt, igen vendégszerető” – írja Lányi Ernő életrajzírója, Ke-

nyeres Kovács Márta. – „Brenneré-ken kívül főleg Kosztolányi Árpád gimnáziumi igazgató családjával járnak össze, de a baráti körükhöz tartozik Vojnich Ferenc főjegyző, Mamuzsics polgármester, Milkó Izidor ügyvéd, a neves író, doktor Wilhelm háziorvos, Völgyi János tanító, akit Lányi sokat ugrat túlzásba vitt vallásossága miatt, és még sokan mások. Lányiék középiskolássá cseperedett gyermekeinek a barátai ugyanezekből a családokból valók, így ezek elsősorban a Brenner fiúk, József (Csáth Géza) és Dezső (akit Kisdezsőnek becéznek), a Kosztolányi fiúk, Árpád és Dezső, a költő, akinek Lányi Hedda, a Fecskelány iránti szerelme bekerül az irodalomtörténetbe . . .”

Nos, Lányi Sarolta ilyen közegben töltött négy évet Szabadkán, tizenhat éves korától húszéves koráig. Időközben az ottani tanítóképzőben tanítói oklevelet nyert, 1908 és 1910 között pedig Csery Éva néven verseket, novellákat jelentetett meg a Braun Henrik szerkesztette Bácskai Hírlapban és Fenyves Ferenc Bácsmegyei Naplójában.

Lányi Sarolta 1911-ben kapott állást Budapesten, ahol csakhamar felzárkózott a Nyugat költői köréhez. A húszéves tanítónő útját a harmincnégy éves Osvát Ernő, a nagy szerkesztő egyengette. „Sokat sétáltunk a Szigeten, a Ligetben, a pesti és budai utcákon – vallotta később Lányi Sarolta. Irodalmi barátság volt ez, bár sok-sok elfojtott érzellemmel, ami énbennem versben élt tovább.” Meghatározó módon azonban egy másik Ernő, Czóbel Ernő, az irodalom- és párttörténész, a baloldali értelmiségi hatott rá, akinek élettársa lett, s akit a Tanácsköztársaság bukása után elkísért a moszkvai emigrációba is. Ez a fordulat derékba törte költői pályáját, keveset ír, még kevesebbet publikál.

Főleg az orosz klasszikusokat fordítja, így Puskin verseit is. Elveszettségét csak fokozza az a körülmény, hogy férje koholt vádak alapján tíz évet töltött egy szibériai büntetőtáborban. Lányi Sarolta 1946-ban, férje 1947-ben tért vissza Budapestre.

A főleg a Budapest–Moszkva tengely köré sodort életrészek sok-sok részfonadékát megtalálhatja az olvasó másutt is, itt még csak azt említjük meg, hogy Lányi Sarolta életének egyik epizódjára, a szabadkai kitérőre Dér Zoltán hívta fel újra a figyelmet 1982-ben, amikor Próbátétel címmel összegyűjtötte és közzétette Lányi Sarolta Szabadkán publikált zsegeit, és először jelentette meg 1935 és 1937 között írt moszkvai naplójának integrált szövegét, „az igazságkeresés és a tájékozatlanság, a felháborodás és a félelem” szomorú dokumentumát.

LASKAI CSÓKÁS PÉTER (Laskó, ?–Gyulafehérvár, 1587. szeptember ?) – A református prédikátor, bölcsész és tanár a XVI. század egyik legműveltebb elméje volt, aki ismeretek dolgában, Bod Péter megfogalmazása szerint, „házájának egykori férfiai több mérfölddel megelőzte”. A lexikonok és az irodalomtörténetek csak azt jegyzik, hogy Gyulafehérváron hunyt el. Születésének időpontja ismeretlen, még évszámhoz sem lehet kötni, csak az bizonyos többé-kevésbé, hogy a baranyai Laskón jött a világra. Életrajzírója, Kónya István közli, hogy „a mohácsi vész szerteűzte a laskóiakat a nagyvilágba. Innen került ő is Erdélybe, hogy hány éves korában, és egyedül-e vagy szüleiével együtt, arról nincs tudomásunk”. Szülőföldjéről még gyermekkorában elkerülhetett, mert tanulmányait Erdélyben, Kolozsvárott és Gyulafehér-

váron végezte. Ismereteit utóbb svájci, német, francia és olasz egyetemeken gyarapította. Később is, marosvásárhelyi „oskolamesterként”, fogarasi és gyulafehérvári lelkészként hosszabb tanulmányutakat tett a fejlett nyugat-európai művelődési központokban, s a nagy nyugati kiadóknál jelentette meg görögül és latinul írt munkáit. Európai képzettségű és gondolkodású emberként a kor legmagasabb tudományos szintjéhez mérte magát és műveit. Egyetemes tájékozottságáról vall egyik legismertebb filozófiai traktátusa is, amely Az emberről, a természetnek erről a csodájáról és annak lényegi részéről címmel, 1585-ben jelent meg. Könyvének első részében az ember helyét határozta meg a világmindenségben, a második részben pedig az emberi test utolérhetetlenségével és tiszteletkeltő tulajdonságaival foglalkozott – a legszebb humanista hagyományok szellemében.

Tudományos munkásságának egyik fontos területe a szótárkészítés. A Lyonban 1585-ben megjelent, tizenegy nyelvű Calepinus-szótárnak ő volt a magyar munkatársa, s így nyelvünk gazdag szókincse általa került be az Európa-szerte ismert és használt szókészletbe.

Hagyatékában néhány szépirodalmi és művelődéstörténeti jelentőségű mű is van, de Laskai Csókás Péterben mindekelőtt a XVI. század európai formátumú értelmiségit, a tudományos irodalom művelőjét kell tisztelnünk, Szenci Molnár Albert és Apácai Csere János korai elődjét.

Jóllehet tudós prédikátorunk korán elkerült a törökök alá került szülőföldről, emléke négy évszázad után is elevenen él a Drávaszögben, főleg Baranyai Júlia és Lábadi Károly helytörténeti munkáiban.

LASKÓI DEMETER (XV. század) – A drávaszögi kultúrkör, a baranyai reformáció kilombosodott középkori irodalma nemrégén egy fontos előzménynyel, egy új névvel gazdagodott: Laskói Demeter bencés páter(?) verses imájával, illetve személyével. Az évszázados ismeretlenség homályából bukkant elő, miután Holl Béla irodalomtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia főmunkatársa 1982-ben a šibeniki ferences kolostor könyvtárában kézbe vette a Liber Demitrii de Laskoii (Laskói Demeter könyve) című latin nyelvű kódexet, s annak 16. lapján egy ötsoros magyar nyelvű imádságot talált: a magyar irodalom legrégebb írott emlékét az Ómagyar Mária-siralom után!

A baranyai táj krónikásai, Baranyai Júlia (Vizekbe vesző nyomok, 1977) és Lábadi Károly (Laskaiak, 1983, 1984) könyveik megjelenése idején még nem tudhattak erről a „tengerbe vesző nyomról”, de Bori Imre új kiadású könyve (A jugoszláviai magyar irodalom rövid története, 1993) már jegyzi ezt az elsőrendű irodalomtörténeti szenzációnak minősíthető tény.

A nélkülözhetetlen kiegészítő tanulmányok után Holl Béla csak tíz évvel ez előtt tette közzé felfedezését (Magyar Könyvszemle, 1984, 1–2.). Laskói Demeter 1433 és 1435 között, azaz 560 évvel ezelőtt írta le saját kezűleg a következő ötsorosot: „Ó istennek teste idessége, ez világnak ótalma, / Hogy engemet méltass halálomnak idején éltetni, / Ó életnek kenyerere, adj énnekem örök örömet, / Téged kérlek és unszolkak, / Lelkemet testemet tisztítsad.”

Holl Bélának sikerült megtalálnia a vers latin nyelvű eredetijét is egy XIV. századi kódexben, tehát átköltésről van szó, de – mint közli is a szerző tanulmányában – „a szótagszámláló formá-

ba tömörített fordítás tökéletesen hibátlan és könnyen gördülő”.

A magyar nyelvű költészet egyik első gyöngyszeme ez.

A kitűnő állapotban megőrzött kódex a már említett időközben, 1433–1435 táján készült, feltehetően a pécsváradi kolostor másolóműhelyében. Őt ember kézírását lehet megkülönböztetni benne, de a könyvrégiség 268 lapjából 211-et Laskói Demeter vetett papírra. Mivel a középkori káptalani és kolostori oskolákban tanított textusok egész sorát tartalmazza, feltételezhető, hogy tulajdonosa előadója, műveltségénél fogva akár olvasókanonokja, lektora, esetleg prépostja is lehetett valamelyik tanodának, talán éppen a pécsváradinak. Maga a kódex iskolai segédkönyve is lehetett, a „kötelező olvasmányok” gyűjteménye. Az eddig ismeretlen középkori írástudó életrajzi adataiból semmit sem tudunk, de minden jel arra mutat, hogy Laskón születhetett. Így aztán, némi kockázattal, ezentúl a híres baranyaiak hosszú sorát vele lehet megnyitni, megelőzve Laskai Osvátot, Sztárai Mihályt, Szegedi Kis Istvánt, Laskai Csókás Pétert, az Istvánffyakat, Veresmarti Mihályt és a többieket.

LAS-TORRES JÁNOS (Pécs, 1811. szeptember 29.–Pétevárad, 1899. augusztus 20.) – Egy, a Habsburgok szolgálatába szegődött spanyol család leszármazottja. Elődei hosszabb ideig Németalföldön, a mai Hollandiában katonáskodtak, majd fokozatosan kelet felé húzódtak: Las-Torres János nagyapja Luxemburgban született, apja Bécsben, ő pedig már a dunántúli városban látta meg a napvilágot, ahol apja a helyőrség parancsnoka volt. Később Olaszország több városában szolgált, úgyhogy fiának kitűnő nevelést

biztosított. Mi sem természetesebb, hogy ő is katonai pályára lépett. A napóleoni háborúk után bekövetkezett békeállapot idején azonban a tisztvi avanszálást nem lehetett kivárni, így aztán, apjának tanácsára, aki nyugalmazott alezredeként Péterváradon telepedett le és szőlőműveléssel kezdett foglalkozni, leköszönt, és ő is a középkor leghíresebb történelmi borvidékén keresett boldogulást. Pétervárad a török hódoltság idején elvesztette ugyan régi hírnevét, de fokozatosan megújult, úgyhogy 1664-ben már Evlija Cselebi is beírhatta naplójába, hogy Péterváradnak „sok kertje és szőlője van”, s Újlak (Ilok) felé haladva leírhatta azt is, hogy „három órán át hegyek és szőlők között mentünk”.

A katonai pálya lehetősége 1848-ban újra felcsillant Las-Torres előtt, de ő, a családi hagyományoktól eltérően, nem a Habsburgok, hanem Kossuthék oldalára állt. Kapitányként szolgált az ostromlott péterváradban, feladása után néhány hónapig vizsgálati fogságban volt, majd szabadulása után kizárólag a szőlészetnek élt, kiváló szőlősgazda lett. A várhoz viszonylag közel fekvő szőlőskerteinek számát újjal gyarapította Kamanc (Kamenica), Karom (Karlóca) és Szalánkemen (Slankamen) közelében. Bőségesen kiaknázta nagy elődének, Schams Ferenc péterváradai gyógyszerésznek a tapasztalatait, aki magas szinten foglalkozott szőlőműveléssel, de páratlan értékű szakkönyveket is írt, „országos venyige oskolát” alapított, s megindította az első szőlőtermesztési és borászati folyóiratot, a Magyarországi Bortermesztés és »készítését« Tárgyazó Folyóírást. Las-Torres elsősorban gyakorlati szakember volt, Schamsszal együtt vallotta, hogy „a pince teszi a jó bort”, ezért borpincéket

és egyéb szőlőhegyi épületeket emelt, régebbi és újabb szőlőfajtákat nemesített, telepített, így furmintot, amely még a bélékúti apátság középkori francia kapcsolatai révén került Szerémségbe, s innen terjedt tovább, a dél-tiroli eredetű traminit, a török időkből fennmaradt kadarkát (a Shkodër albán város szerb nevéből, a Skadarból képzett skadarka, illetve mássalhangzó-torlódás elhagyásával: kadarka), meg az ugyancsak őshonos, igénytelen kövidinkát, amelyet a középkori Kő mellett létesített Bánmonostor (ma: Banoštor) szerzetesei honosították meg.

Las-Torres borászati szakíróként is példát vett nagy elődétől: Schamstól: 1869 és 1881 között számtalan cikke jelent meg a Borászati Füzetekben és a Borászati Lapokban. Ízelítőül néhány cikkének címe: A szerémségi borvidék; A szőlőfajták, amelyeket Szerémségben elterjeszteni kellene; A szőlőtőke és szőlőink állapota Szerém vidékén; Slankamenka; Boraink nemesítése; A szerb, vagy az úgynevezett karlovici ürmös készítése (a tökéletes érett, nemes kadarka szőlőfürtjeit gyékényen aszalják, „míg száruk annyira meg nem szárad, hogy az ujjak közt porrá zsurmolni lehet”).

Élete vége felé, legnagyobb bánatára, még szemtanúja lehetett a múlt század nyolcvanas éveiben fellépő, katasztrofális filoxerajárványnak, amely teljesen kipusztította a szerémségi borvidék szőlőtelepeit is.

LÁSZLÓ B. JENŐ (Torzsa, 1883. június 10.–Zimony, 1941. június 4-e után) – Örökösen, csaknem fél évszázadon át az „élet meredélyének” peremén tengett-lengett, olykor sodródott is, minden esetben biztos megélhetés nélkül. Cingár alkatú, cinegelábú jelenség

volt, így aztán rátapadt a Vékony Náci ragadványnév (a Náci a Jenciből alakult ki), s ezen a néven vonult be a sajtó- és irodalomtörténetbe, elfoglalva ezeknek perifériáit. Nem volt sem iskolai végzettsége (kicsapták az iskolából), sem becsületes szakmája. Úgy is mondhatnánk, hogy nem értett semmihez sem, így aztán újságíró lett belőle, filléres vándorszerkesztő.

Első lapját 1906-ban, huszonhárom éves korában indította Törökbecse címmel, s négy évig működött is változó sikerrel, de egy viharos éjszaka után 1910-ben elkártyázta: fuccsba ment. A lap nélkül maradt szerkesztő 1911-ben Aradon vállalt újságírói állást, az impériumváltás után pedig, 1919-ben, Nagybecskereken kötött ki, ahol Reho-rovszky Jenővel megindította a Nagy-becskereki Futárt, amelynek szerkesztőségében állítólag több szivar és snapsz fogyott, mint kéziratpapír. A lap megszűnésével foglalkozást váltott – kocsmáros lett Törökbecsén, s az ital mellett rigmusokkal is kiszolgált vendégeit –, de ez nem sokáig tartott, újra elszegődött hírlapírónak Aradra, majd néhány erdélyi városba.

László Bernát Jenő (született Löbl) 1927-ben újra Nagybecskereken tűnt fel, elindította a híres-hírhedt piff-puff lapját, a Tükört. Ebben jelentette meg heti „sántikáló zöngeményeit”, azaz aktuális bökverseit. Olykor személyes hangot is megütött („Hát tudják meg kicsik és nagyok, Ma negyvennyolc éves vagyok, Negyvennyolc hej, négy tucat év, De messze még a nyugodt rév”), vagy éppen kesernyésen bölcselkedett („Ó, jaj, az utcán nagy zörögve, Hull a sárgult levél a rögre, Hogy elenyésszen. Mindörökre”). Világos perceiben ezekről a verselményekről így vélekedett: „Irka-firka, ákom-bákom Rosszul döcög, most már látom.”

Rigmusait, klapaniciáit kötetekbe rendezte és megjelentette (Háborús színpaltok, Arad, 1917; Aktuális színpaltok, 1921; Ákombákom, irkafirka, mindezt írta Vékony Náci, 1931).

Könyvei, de még inkább lapja szint és ízt adott a Bega-parti metropolisznak, a közönség olykor felháborodva, olykor megértéssel nyugtázta, hogy a városnak a XX. században is van egy Lauka Gusztáv típusú művészelke. Vegyes érzelmekkel fogadták az olvasók azt is, amikor a hatalom, a vagyon képviselőiről és intézményeiről rántotta le a leplet. Ezt legtöbbször könnyelműséggel határos szokimondással tette, úgyhogy az érintettek gyakran bíróság elé állították, s rendre meg is nyerték a pert. Vékony Náci ebből a szempontból „hagyományörző” volt: korábban is sűrűn „inspiciálta” a szegedi M. Kir. Fegyházat, most pedig a becskereki törvényszéki fogda „vendéglátását” élvezhette. A tanulságot így vonta le: „Most ha firkálok igazat, Rögvest fejbe kolintanak, És kiütik a fogamat.”

Lapjában helyet adott az ifjú titánoknak. Közülük sokan eltűntek a süllyesztőben, néhányan azonban, mesterüket túlszárnyalva érvényesültek az életben: Kollin József a Vajdaság legjobb gyorsfordítójaként, Majtényi Mihály irodalmi szereplésével, Kelemen János könyvesboltjával vált ismertté.

Azok, akik megemlékeztek róla, könnyed és könnyelmű életmódját írták le az „utolsó bohém” jelzővel illetve (Majtényi Mihály: A magunk nyomában, 1961; Németh Ferenc: Az utolsó vajdasági bohém, Napló, 1990. július 11–augusztus 22.).

Életét bohémságához nem illő módon fasizmus oltotta ki: 1941 nyarán, a zsidóüldözések során, újra a nagybecskereki börtönbe került, majd a zimonyi

gyűjtőtáborba szállították, ahol nyoma veszett. Az egyik változat szerint gyenge szervezete már itt felmondta a szolgálatot, egy másik szerint valamelyik németországi haláltábor nyelte el.

LÁSZLÓ, I., SZENT (Lengyelország, az 1040-es évek elején–cseh–magyar határ, 1095. július 29.) – Lengyel anya hozta a világra, keresztségében a Vladislav nevet kapta, nagyanyja német grófnő volt, ő azonban mégis a középkori Magyarország kegyes királya lett, az Árpád-házi családfa „aranyága”, a néphit vizet fakasztó, leányszabadító hőse, azaz „Szent kerályok közt drágalátus gyöngy, / Csillagok között fényes csillag”.

Történelmi szerepe is olykor a legendák megszépítő világába torkoll, de a történettudósok már egy realisabb László-képet rajzoltak meg. Éles elméjű, keménykezű, olykor kíméletlen uralkodó volt. A Salamon-féle dinasztikus küzdelmekből győztesen került ki, a megkoronázott király helyébe lépve István király művét folytatta: befejezte az egyházépítést és az államszervezést, megszilárdította a gazdaságot, szigorú törvényeket hozott a tulajdon védelmében. Kezdeményezésére az egyház megkapta első öt szentjét (I. István, Imre, Gellért, Zoerad-András, Benedek), ezek a példaképek nagy támaszai lettek egy szintén nagy alkotásnak, a középkori magyar államnak. László egy századdal a halála után maga is a szentek sorába került, sorrendben a második uralkodóként. Ő magát nem látta ilyen szerepben, egyik levelében írja is, hogy „bűnös ember vagyok, hiszen földi uralmat a legsúlyosabb bűnök nélkül nem lehet gyakorolni”. Az utókor azonban másképp vélekedett, s még egy eszményi példaképet teremtett, jogos

indokkal, még akkor is, ha tudjuk, hogy alakját nem keresztel, hanem két-élű csatabárdal ábrázolják. Szekercés termete díszítette a ledöntött újvidéki Szentháromság-szobrot, az újvidéki nagytemplom oltárán pedig még ma is látható. Gombos templomának is véd-szentje, az 1783-ban vésett falupecsé-ten szintén az ő alakja látható.

László királyt egyébként is sok szál fűzi a középkori „alvidékhez”, azaz Dél-Magyarországhoz, amelynek tájfogalmába a Horvát Királyságot is beépítette. Az ország bekebelezésének legitimitását egyedül megőzvegyült nővérenek hívása adta, s hódításával magával a pápával is szembe találta magát (Horvátországnak hűbérura volt), de ez nem zavarta abban, hogy az újonnan szerzett területeken, magyarországi minták alapján, vár- és megyerendszert építsen ki. Ezzel egy időben megalapította a zágrábi püspökséget is, székesegyházát Szent Istvánról nevezte el, ellátta Somogyból és Zalából érkező liturgikus könyvekkel, amelyek ma is a zágrábi katedrális féltve őrzött kincsei, a Szent László-csontereklyékkel, Szent László palástjával és még sok más művészeti alkotással együtt.

A középkori Magyarország határvidéki falusi templomaiban igen elterjedt volt a László-legenda ábrázolása. A szlovéniai Bántornyán (Turnišče) Aquila János a XIV. század második felében a magyar nyelvterület egyik legteljesebb változatát festette meg, megörökítve László és Salamon állítólagos találkozását is a székesfehérvári templomban. A Vajdaságban a személyes jelenlét, az egyházépítő munka több tényével találkozunk. Ifjúkorában a királyi és hercegi hadakkal a zalánkeméni (Slankamen) táborban tartózkodott, innen indultak Nándorfehérvár (Belgrád) és Szerém-

vár (Sirmium, Szávaszentdemeter, Mitrovica) bevételére. Hol neki, hol Lampert öccsének tulajdonítják a titeli társaskáptalan alapítását. Szent László nevéhez kapcsolódik a kalocsai érsekség székhelyének áttelepítése Bácsba, s egyesítése, 1089 körül, a szerémségi görögkeleti püspökséggel, mintegy jelezve, hogy az 1054. évi egyházszakadás után a nyugati (római) és a keleti (bizánci) egyház egyre jobban eltávolodik egymástól.

Nem sokkal halála előtt, 1093 húsvétján, a bodrogi földvárban tartózkodott, amely a mai Monostorszeg (Bački Monoštor) határában terült el (feltárása nagy adóssága a régészetnek), s Kalocsa védelmét is ellátta, mivelhogy ott nem volt erősség. Itt fogadta április 17-én IV. Vilmos toulouse-i grófot, a pápa küldöttét, aki útban volt a Szentföld felé, de diplomáciai megbízatása miatt megszakította útját. Kettős feladattal érkezett: egyrészt egyengette a kibékülés útját László és II. Orbán pápa között (a viszony megromlását az okozta, hogy a pápai hűbérben levő Horvátországot bekebelezte), másrészt pedig fel akarta kelteni érdeklődését a Szentföld felszabadítása iránt. Küldetése részben sikeres volt, mert ettől kezdve László király komolyan készült Palesztinába. 1095-ben ismét Bodrogban van, és útra készen áll, de a halaszthatatlan országos ügyek maradásra készítetik, a halál pedig megakadályozza tervét.

LATABÁR ENDRE (Kiskunhalas, 1812. november 15.–Miskolc, 1873. július 8.) – A XIX. század második felében a magyar vidéki vándorszínjátszás egyik jeles, színészdinasztia alapító alakja volt. Életrajzírói szerint „vagyonos nemes család” gyermeke, akit szülei tisztességes polgári pályára szánták,

de ő korán engedett hajlamának, s felcsapott vándorszínésznek. Ízig-vérig színházi ember lett, örökké nyüzsgő társulati direktor, aki értően és kemény kézzel fogta egybe együttesét, s állította a színművészetet, a nemes szórakoztatás szolgálatába. A kor szelleméhez híven nemcsak, összeállította együttesének repertoárját, hanem szellemileg létre is hozta azt új darabok írásával, de főleg a külföldi művek átültetésével: a Szinnyei-féle lexikon egy oldalon át sorolja ilyen jellegű munkáit. Azok közé a színházi vezetők közé tartozott, akik a zenéhez is értettek, így a zenés darabok műsorra tűzését nagy szakértelemmel végezte, többek közt Bellini, Suppé, Offenbach operáit és operettjeit. Latabár Endre arany betűkkel írta be nevét a szabadkai színjátszás történetébe is: ő kötötte meg 1854. december 2-án az első szerződést „az újonnan felépült szabadkai városi színház átengedése, illetve átvétele iránt”, azaz társulata nyitotta meg az első idényt az új szabadkai színházi épületben, amelynek belső berendezését Telepy György, a vándortársulatok gyöngye, a „festő, dekorátor, építő, rekvizitőr, tűzfény- és árnyjátékos” egészen varázslatos módon az utolsó pillanatban befejezett és lehetővé tette az ünnepi megnyitót. Színháztörténeiszünk kutatásai nyomán (Gerold László: Száz év színház, 1990; Színházi életünk, I., 1976; Garay Béla: Az ekhós szakértől a forgószínpadig, 1953) ennek a nevezetes évadnak sok érdekes részlete vált ismertté. A köztiszteletű direktor kitűnő színészekből egybekovácsolt együttese 1854. december 16-án avatta fel az új színházépületet Jósika Miklós Két Barcsay című „négy szakaszban” írt drámájával, Szentpétery Zsigmond vendégszereplésével. Az együttes színésztagjának,

Molnár Györgynek könyv alakban is megjelent feljegyzései szerint a „szabadkai színház megnyitásának dicső évére, szombatokon és vasárnapokon az egész idény alatt annyira túltömöttek voltak a házak, hogy az előadás kezdete előtt fél órával a földszinti állóhely és karzatról seregesen visszamentek”. Az együttes egyébként a színházi idény három és fél hónapja alatt kilencven előadást tartott Szabadkán.

A következő 1855/56-os évadban is a Latabár-féle társulat vendégeskedett a városban, ezúttal is legtöbbször telt ház előtt. A korabeli Hölgyfutár szerint „minden páholy és zártszék el volt foglalva, azaz bérletben kelt el a szezon végéig”. Az együttes még 1858-ban is Szabadkán vendégszerepelt.

Latabár Endre az elkövetkező éveket Miskolcon és Kassán töltötte, mély nyomokat hagyva az ottani színháztörténetben is. Utódai, a híres Latabár-dinasztia tagjai szinte kivétel nélkül folytatták a nagy előd életművét. A film jóvoltából a legismertebb sarj La-tabár Kálmán, a negyedik leszármazott, az „ügyetlen” mozgású moziszínész és táncoskomikus lett – Latabár Endre dédunokája.

LATÁK ISTVÁN (Ada, 1910. szeptember 22.–Újvidék, 1970. január 3.) – Vasutas apját az egyik helységből a másikba helyezték, így került el ő is hat évesen gyermekkorának emlékezetes színhelyére, Szabadkára, illetve a város külterkére, Jaszibarára, Mlakára, ahol, mint azt később megénekelte, a szegényes házakban maguk az emberek is „sárrá és penésszé” válnak, s ahová csak „lábujjhegyen oszon a remény”.

Latákot nemcsak szegénységgel verte meg a sors, hanem fizikailag is: egy gyermekori betegség következményeként megnyomorodott, béna maradt, s

ez a testi fogyatékoság sohasem múlt lelki sebeket ejtett a gyermekén, majd a serdülő ifjún is. „A kis rongyos sántát” gúny tárgyává tették pajtásai, kiközösítették soraikból, később pedig az iskolából is kimaradt, ami csak fokozta számkivetettségét.

Tizenöt éves korától önállóan kereste kenyerét, hol „sárga papírcú” hivatalnok volt, hol könyvügynök, napszámos, házaló borbély, később pedig, miután a munkásmozgalom befogadta, lap- és folyóirat-szerkesztő. Ez idő tájt indult irodalmi pályája is, első verseit a Szervezett Munkás hasábjain közölte. Itt az ugyancsak kezdő Herceg Jánossal barátkozott, aki emlékezéseiben írja is, hogy „együtt őriztük a bagószagú esték hangulatát a Szervezett Munkás padlózatlan előszobájában”.

Tizennyolc évesen saját kiadásában megjelentette a Kolduslázak (1928) című verseskötetét, tizenkilenc évesen pedig elbeszéléseinek gyűjteményét Düh címmel (1929). Ezek után, a két háború között, még négy könyve jelent meg. Költeményeiben főleg a külvárosok nyomorát írta le, Szirmai Károly szavai szerint az „elfonnyadást, éhséget, betegséget, tüdővérszt, nyomorviskókat, apró munkásörömeket, s kitarásra buzdító reménységeket”. Ő lett a proletárköltő, a baloldali irodalom legmarkánsabb reprezentánsa.

A harmincas évek derekától már a Híd köréhez tartozott – a szerkesztőség belső munkatársaként, Mayer Ottmár szerkesztőtársaként, a Híd betiltása után a nyomdokaiba lépő Világképek szerkesztőjeként –, de szívesen látott munkatársa a Kalangyának is, Senteleky elismerőleg beszél róla. Laták éppen a vele folytatott beszélgetések során érzi át, „mit jelent a művelt gyermekszoba”, s döbben rá arra, hogy a tehetség csak

nyers erő marad műveltség nélkül. Ettől kezdve az önképzés lángját nem is hagyta ellobbanni magában.

Laták a megszállás éveiben visszavonult, nem publikált, de megélhetési gondjai miatt kistisztviselői állást vállalt, befejezte a középiskolát. A népfel szabadító mozgalommal nem volt kapcsolatban, ami a felszabadulás után főbenjáró bűnnek bizonyult. Az új hatalom képviselői a legérdemesebb baloldali költővel kíméletlenül elbántak, mindentől kihagyták. Nem került a Szabad Vajdaság „alapítói” közé, a Híd újraindulásánál sem volt ott, később sem lett szerkesztője. Mint írja is egy helyütt, „dicséret és obsit” nélkül marad, sőt egzisztenciális és lakásgondokkal küzdött Szabadkán, az ottani színház dramaturgjaként. „Szabadka város, a gazdag Szabadka – írta egyik esedező beadványában –, nem hajlandó a város egyetlen írószövetségi tagjának, a színház alapítójának és igazgatójának megadni azt, amit több ezer polgárának megadott.” A költő szava „csípős és keserű” lett. Gyakran eleget akart tenni a hivatalos irodalompolitika elvárásainak, hangja azonban érdes és színtelen. „Szolgálj kicsinyes jelent, benőnek kúszó erdők” – írta maga is.

Laták elveszett emberként, elveszett költőként élte le hátralevő éveit. Életműve – írja Juhász Géza Laták-monográfiájában – „minden erényével és fogyatékoságával, azzal, hogy a haladó, baloldali, mozgalmi, proletár költészetet vajdaságivá formálta, azzal is, hogy e költészet időszerűtlenségét és szükségyszerű válságát példázza a munkásosztály győzelme utáni társadalomban, irodalmunk történetének igen jelentős és tanulságos fejezetét jelenti”.

LATINOVITS GÉZA (Budapest, 1863. június 15.–Katymár, 1927. február 19.) – Egy népes és a múlt századi Bácskában jól ismert familiából származott, burokban született, ahogy népünk mondaná. Elődei, de regimentnyi, négy ágra kiterjedő rokonsága is – amellet, hogy Borsod és Katymár táján több ezer holdat birtokoltak –, hangzatos címek, rangos állások, csengő kitüntetések viselői voltak a vármegyében: táblabírók, fő- és alispánok, tisztügyészek, megyei esküdtek, adószedők és főjegyzők, cs. kir. tanácsosok, országgyűlési követek, címzetes püspökök, dzsidásezredesek, ulánus kapitányok. A család ősei a XVII. század vége felé a török elől menekültek Cattaro (Kotor) vidékéről, s Baján telepedtek le. Nagyszabású bérletekbe bocsátkoztak, gyorsan vagyonosodtak, majd ezzel együtt nemességet, császári adományokat, előnevekről szóló kiváltságokat nyertek.

A „dinasztia” históriáját a múlt századi nemesi családi krónikák szellemében rendelésre Dudás Gyula írta meg 1899-ben. A nagy pedantériával készült munka címe A borsodi és katymári Latinovits-család története. A Borovszky-féle megyei monográfia 23 Latinovits-ról tesz említést, négyet jegyez a Szinnyei-féle írók lexikona is. Köztük van természetesen Latinovits Géza is. Pesti és bécsi jogi tanulmányainak befejezése után, 1890-től hét éven át szinte szakadatlanul utazgatott. Bejárta Nyugat-Európát (Németország, Franciaország, Olaszország, Anglia), a skandináv országokat (Svédország, Norvégia), Észak-Afrikát (Algéria, Tunisz), a Közel-Keletet (Szíria, Palesztina) és a Balkánt is.

Ennek az utóbbi, több éven át ismétlődő útjának útirányát, de érdeklődési körét is

jelzik a korabeli újságokban megjelenő cikkeinek címei: Vadászat Boszniában; Utazás Montenegróban; Az Adriai-tengeren végig; Vadászat Mosztár környékén; Egy séta Boszniában; Vázlatok a vaskapui munkálatokról; Útiélmények Dalmáciából; Két hét a dalmát szigeteken; Vízi vadászatok Dalmáciában.

Mindennek ismeretében írta Dudás Gyula, hogy „Latinovits Stanczi . . . a hírlapirodalom terén” is működik. Neki azonban ennél még nagyobb ambíciói is voltak, mert az indiai utazásáról már a Földrajzi Társaságban tartott előadást. Ez különnyomatban is megjelent Maharadszák hazájában címmel. 1896-ban a Földrajzi Közlemények folyóirat is jegyzi, hogy „az ülés tárgya Latinovits Géza r. tag felolvasása volt Brit-Indiában tett utazásáról. Ezen közérdekű felolvasás alatt az előadó a tárgyra vonatkozó pompás fényképeket is bemutatta a nagy számban jelen volt tagoknak és vendégeknek”. 1897 elején a zombori Bácskában, négy folytatásban közzétette Vázlatok Indiáról című tárcasorozatát, amely különnyomásban is megjelent. Ebből olvashattuk egy részletet a Régi bácskai és bánáti utazók című válogatásban (Forum, 1987).

1897 után, 34 éves korában, Latinovits Géza bekapcsolódott a megyei közéletbe. Az induló pályához, családi hagyományként, minden meg volt alapozva. Még az évben Bácsos országgyűlési képviselővé választották. Ettől az évtől kezdve 15 éven át Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatának alelnöke is. Ebben a minőségben vett részt azokban a mozgalmakban, amelyek a zombori kultúrpalota építésére irányultak. A tervezett épület ügye másfél évtizedig vajúdott, az első világháború kitörése pedig végképp lehetetlenné tette. Latinovits munkásságának részleteit Káich Katalin

írta meg Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulata (1883–1918) című könyvében (Újvidék, 1980).

Latinovits Géza 1907-ben visszavonult a művelődési mozgalmak teréről, meg a gazdasági életből is, ahol mint a Gazdasági Szövetség elnöke, a hitelszövetkezet és a gabonaraktár szövetkezet ügyvezető elnöke működött.

LAUKA GUSZTÁV (Vitka, 1818. július 19.–Nagybecskerek, 1902. augusztus 23.) – Könnyű életre hajló, bohém természetű ember volt világéletében. Apja, egy nagy uradalom intézője, gazdaságtudó szánta, el is helyezte juhászati segédjének, de ő a kiszabott munka helyett rímeket faragott, novellákat fabrikált. Egyik kortársának feljegyzése szerint, idejét azzal töltötte, hogy „színpadiasan öltözve, kerek kalappal, vadászéssel az oldalán barangolt a nesztelen utakon, kobor ifjakkal viaskodva, paraszt szüzeknek udvarolva”. Csakhamar, csapat-papot hagyva, Pestre költözött, s az ottani lapokban közölte humoreszkjeit, beszélőjeit, életképeit. A hírnév egyre jobban szárnyra kapta, de a köztudatban 1847–48-ban robbant be igazán azzal a nemzedékkel, amelyet márciusi fiatalok néven ismerünk. Ekkor a Pilvax kávéházban székelő Tízek Társaságához tartozott, megindította és szerkesztette a Charivari-Dongót, az első magyar élclapot. Egyik-másik radikális eszméssel átítatott művét a rendőrség elkobozta. Petőfi barátjaként tartották számon, költészetében is követője, de példaképének hangját elsekélyesítette. 1848-ban a honvédelmi bizottságnak tagja volt.

A bukás után egy ideig bujdosott, de csakhamar, kortársainak nagy megrökönyödésére, a hírhedt Bach-korszakban állást vállalt, a hatvanas években

pedig már az állami sajtóosztályt vezette. Pálfordulásában egy javíthatatlan bohém komolytalan lépését látták, így aztán nem is vették túl komolyan, annál is inkább, mert író és újságíró kollégáinak mindig segítségére volt. Később már teljesen beépült a kialakuló úri rendbe, annak uszályhordozója lett.

Már benne volt az években – betöltötte a hatvanegyedik életévét –, amikor diszkréten eltávolították az egyik pesti minisztériumból, s lekerült Nagybecskerekre levéltárosnak, tiszteletbeli főjegyzőnek, később a Torontál című hetilap főszerkesztőjének. Az újságot, szabály szerint, a segédszerkesztőkkel csináltatta, ő maga pedig, mint koszorús költő és a Ferenc József-rend lovagja az előkelő megyei társaságok szívesen látott vendége volt. Díszbeszédeket mondott a megyei rendezvényeken, pohárköszöntőket a bankettekén, vagy éppen borozgatva napokig szórakoztatta a kastélyok lakóit.

Közben alkalmi verseket írt arisztokrata ezüstlakodalmakra, hercegnők nászára, püspöki vagy főispáni beiktatásokra, a trónörökös halálára és így tovább, elfelejtve azt a keveset is, amit Petőfitől megtanult. Tárcáinak témaválasztása sem különb, ezekben azonban olykor megőrizte élcelődő hangját. Egyik verses tárcájában, Don Gunarosz fedőnév alatt, így írt arról, amit nem szeret: „A vén dámát kipingálva, / Ifi után sántikálva. / Lakkos topánkában papot, / Magos tetejű kalapot, / Igazgatót napernyővel, / Kelkáposztát töpörttyűvel.” Parodisztikus verseiből Lukácsy Sándor adott ki néhányat, de a lapokban, főleg a Torontálban közölt munkáinak összegezése és felmérése még várat magára.

Életében mintegy harminc kötete jelent meg, de az irodalomtörténetből csak

nem teljesen kihullott. Csupán emlékiratait tartják számon (A múltrol a jelennek. Emlékjegyzetek, 1879).

Hogy, hogy nem, a második világháború után mégis neki, a vén bohémnek emeltek mellszobrot a zrenjaniniak.

LÁZÁR VILMOS (Nagybecskerek, 1815. október 24.–Arad, 1849. október 6.) – Az aradi vértanúk egyike, egy Erdélyből származott elmagyarosodott bánáti örmény család gyermeke. Tanulóéveit Temesváron töltötte, s nyilván sok kellemes emlék fűzte a városhoz, mert amikor a fegyverletétel után idekísérték, nosztalgikusan gondolt vissza ifjúságának éveire. „Szomorú látvány volt ez nekem – írja a kivégzés előtt papírra vetett emlékiratában. – Itt, ahol mint tanuló a gondatlan ifjúság napjait élveztem, ahol minden talpalatnyi hely tanulóéveim egy-egy ártatlan eseményére emlékeztetett, itt mint fogoly vonultam be . . . börtönömül az új vármegeyházát jelölték ki, ahol egykor mint életvidor tanuló, egy télen át szálláson voltam a várnagynál.”

Lázár Vilmos az aradi tizenhárom közül egyike a legfiatalabbiknak – 34 éves volt –, s az egyedüli, aki nem tábornok. Formálisan tekintve még ezredes sem volt, hiszen Bem tábornok a kormány lemondása, Kossuth menekülése után nevezte ki „az utólagos jóváhagyás reményében”. Ha a jogot, a józan észet nem szorítja teljesen háttérbe a bosszúvágy, akkor nem is kerülhetett volna Aradra. Úgy is mondhatnánk, hogy szerencsétlen körülmények közrejátszása folytán került a kivégzendők névsorába. Az első perben az osztrák hadbíróóság ugyanis azokat a volt császári tiszteket vontta felelősségre, akikre rá lehetett bizonyítani az esküszegés vádját, és akik több hadosztályból álló

magasabb katonai egységek parancsnoki tisztét töltötték be. Lázár Vilmos ugyan kitűnő hadosztályparancsnok volt, az egyik legjobban bevált alparancsnokként tartották nyilván, de hadtestet nem vezényelt, csupán a IX. hadtest maradványainak az élén tette le a fegyvert. S ez okozta vesztét, mert az osztrákok vezérként kezelték. A forradalom kitörésekor császári tiszt sem volt, hiszen még 1843-ban, 28 éves hadnagyként, tisztii jellegnek megtartása nélkül elhagyta a katonai pályát, és feleségül vette Halasy József földbirtokos híresen szép, háromgyermekes özvegyét, az akkor 31 éves Reviczky Mária bárónőt. Ahogy később búcsúlevelében írta, „öt évet és majd két hónapot” élt vele „boldogító szerelemben”, s csaknem az utolsó napig hitte, visszatérhet családjához, annyira meg volt győződve büntelenségében. Amikor rádőbbsent, hogy nincs kegyelem, felkészült a halálra. Sorsa nem törte meg, beletörődött a változhatatlanba. A kivégzés előtt nyugodt éjszakája volt. „Én mártír vagyok és ártatlanul halok meg” – írta lefekvés előtt feleségének, ezeknek a forró soroknak kíséretében: „Kedves szentem, egyetlen Marim . . . Te voltál mindenem, Te leszel utolsó sóhajom . . .”

A becskerekli Lázár Vilmost a csákányi Dessewffy Arisztiddal, az eleméri Kiss Ernővel és a zombori Schweidel Józseffel együtt állították a puskacső elé az aradi vár egy téglával falazott sánca előtt. Ő is, akárcsak a többiek – Kiss Ernő kivételével –, bekötött szemmel, térdelve és kigombolt inggel várta a sortüzet. Vinkler Bruno minorita szerzetes szerint, aki elkísérte utolsó útjára, és a kivégzés egyik szemtanúja volt, ezek voltak utolsó szavai: „Én istenem, szegény nőm . . .”

LEBSTÜCK MÁRIA (Zágráb, 1830. augusztus 15.–Újpest, 1892. május 30.) – Az operettzene kedvelői bizonyára jól emlékeznek Huszka Jenő egyik nagy sikerű művére, a Mária hadnagyra. Nos, e romantikus nagyoperett ihletőjére, valóságos hősére, Lebstück Máriára emlékezünk. Egy jómódú zágrábi kereskedőcsaládban született, anyja Simunich lány volt, nagybátyja pedig egy ugyancsak horvát származású osztrák altábornagy, aki részt vett a magyar szabadságharc letörésében, s ezért bárói rangot kapott. Ehhez a nagybácsihoz került süldő lány korában Mária, s innen sodródott 1848-ban, 18 évesen, a bécsi forradalom barikádjaira, mégpedig egészen véletlenül, emlékiratai szerint „kalapvásárlás közben érte a forradalom”. Az utcai harcokban megsebesült, a forradalom bukása után pedig suszterlegénynek öltözve menekült az osztrák fővárosból. Ettől kezdve egy jó darabig le sem vetette férfiöltözetét.

Magyarországon belépett a német légióba, majd a tiroli vadászok egyenruháját viselte. A kápolnai csatában újra megsebesült, vitéz magatartásáért hadnaggyá léptették elő. Később főhadnagyi rangban a huszárokhoz került, a legenda szerint Debrecenben magától Kossuthtól kérte áthelyezését.

Még a szabadságharc idején férjhez ment Jónák József tüzérhadnagyhoz, aki az 5. császári tüzérezredhez tartozó ütegeével átállt a honvédséghez. A bukás után 16 évi, vasban eltöltendő várfogságra ítélték az ekkor már őrnagyi rangot viselő Jónák Józsefet. Amikor felesége egy aradi magánlakásban fiúgyermeket szült, az apát bilincsbe verve kísérték hozzá, hogy egyszer és utoljára láthassa gyermekét (a börtönben halt meg).

Három hónappal a szülés után Pesten Máriát is bíróság elé állították, s Horvát-

országba internálták. „Ezt a kedvező ítéletet – írja emlékiratában (Hadtörténeti Közlemények, 1935) – földijeimnek köszönhettem, akik a főtörvényszéknél állásban voltak. Ők még büszkék is voltak arra, hogy egy horvát nő milyen hősiezen küzdött.”

Lebstück Mária 1851 áprilisában érkezett szülővárosába, Zágárbba. „Édesanyám és testvéreim nagy örömmel fogadtak” – olvassuk emlékiratában –, csak egy fivérem, aki az olasz hadjáratból jött, amelyet a Don Miguel században harcolt végig, szemrehányásokkal és szidalmakkal fogadott, és gyermekemmel együtt az első emeleti ablakból ki akart dobní, amiért a magyaroknál szolgáltam. Édesanyám közbenjárására a fivérem mégis kibékült velem. A lakosságtól is igen sokat kellett szenvednem. Az utcán kövekkel és sárral hajigáltak meg, és vízzel öntöttek le, úgyhogy már az utcára sem mehettem . . .”

A sorozatos kellemetlenségek után az anya, a Simunich lány, elkísérte leányát Jelačić bánhoz, akivel szegről-végről rokonságban volt, s védelmét kérte. A bán barátságosan fogadta őket, és így nyugtatta meg az aggódó anyát: „Fanni, büszke lehetsz a lányodra . . .” Másnap többnyelvű falragaszok tiltották meg a felkelők sértegetését. Ettől függetlenül Mária még ugyanabban az évben visszatért Magyarországra, ott fiával együtt nagy nyomorban élt, helyzete csak akkor javult némileg, amikor újra férjhez ment.

LECHNER ÖDÖN (Pest, 1845. augusztus 27.–Budapest, 1914. június 10.) – A múlt század kilencvenes éveiben létrehozott építészeti alkotásaival vonult be az architektúra történetébe: a kecskeméti városházával, a budapesti Iparművészeti Múzeum, a Földtani In-

tézet és a Takarékpénztár épületével, meg a kőbányai plébániatemplommal. Ezekben az épületeken már teljes pompájukban érvényesültek a szecesszió úgynevezett „magyaros változatának” stílusjegyei.

Már egy évtizeddel korábban is jelentős munkák kerültek ki keze alól, csakhogy ezek még nem viselték magukon a népi formajegyeket, hanem a hagyományos historizáló stílust képviselték. Ebbe a sorba tartozik a kései barokk stílusban megalkotott nagybecskereki megyeháza, azaz a zrenjanini képviselő-testület épülete, amelyet 1888-ban adtak át rendeltetésének. Ezt is, mint megannyi más épületet, Pártos Gyulával, egykori tanuló társával, közös tervezőirodájuk társtulajdonosával együtt tervezték még 1881-ben. A stílus megválasztásának az a magyarázata, hogy a megrendelő kívánságára az 1817 és 1820 között, Fischer József megyei mérnök tervei alapján épített régi, barokk stílusú székházat érintetlenül be kellett építeni az újba. A két szárnyépületet 1886 tavaszán kezdték építeni, ezeknek befejezése után fogtak hozzá a régi székház átalakításához, azaz beolvasztásához a most már új egészbe. Ezt a feladatot az építészek rendkívül sikeresen oldották meg, aki nem ismeri az építés körülményeit, észre sem veszi, hogy valójában foltozásról van szó. A kerek egész hatását, többek között, az egységes tetőszerkezettel érték el, valamint a főépületen, meg a két szárnyépületen kiképzett kupolával. A tetőzetet színes kerámiai cserepekkel fedték be, a Pirogránit nevezetű fagyálló Zsolnay-termékkel. Lechner Ödön itt alkalmazta először ezt az újfajta anyagot, amely annyira meghatározza majd későbbi épületeinek jellegét. A kerámia cserepek minőségére jellemző,

hogy élénk színüket több mint száz év után sem veszítették el.

Az új megyeháza a maga korában az egyik legkorszerűbben berendezett közigazgatási épület volt. Önálló gőzfűtéssel, gőzerővel működő vízvezetékekkel rendelkezett – a szűrt vizet a Begacsatornából szivattyúzták az épületbe –, és saját villanyfejlesztője is volt: 540 izólámpát látott el árammal. El lehet képzelni, milyen nagy szenzáció volt, amikor a főispán villanycsengővel jelezte az ülés kezdetét az új épületben . . .

Lechner Ödönnek nem ez az egyetlen építészeti alkotása a Vajdaságban. Ő tervezte az 1893-ban emelt szabadkai Leovits-palotát, a szecesszió egyik kiemelkedő teljesítményét, meg két zombori iskolát is.

Pálya- és üzlettársa, az apatini születésű Pártos Gyulának nevéhez viszont az apatini városháza, a karlócai gimnázium és a topolyai plébániatemplom tervezése fűződik.

LEININGEN-WESTERBURG KÁ- ROLY

(Ilbenstadt, 1819. április 11.– Arad, 1849. október 6.) – Az egyik legrégibb német főnemesi család sarja, első név szerint is ismert őseit egy XI. századi oklevél a Magyarországon garázdálkodó kereszties előhadak parancsnokaként említi. Ő már elszegényedett hivatásos katona, de neve, társadalmi helye lehetővé tette, hogy gazdagon nőssüljön: 25 éves korában feleségül vette egy dúsgazdag törökbecsei örmény birtokoscsalád leányát, Sissányi Alizt. Ettől kezdve a fiatal gróf zavartalanul élt, elhagyta a katonai pályát, szolgálaton kívüli császári és királyi kapitány lett, és felesége oldalán hol bánáti birtokán, hol pozsonyi házában tartózkodott.

Miért hagyta el a gondtalan életet, miért csatlakozott 1848 késő őszen, októ-

ber legvégén, amikor az ország már „nyílt lázadásban” a magyar szabadságharcához? Származásánál fogva nyugodtan kivárhatta volna, hogy merre fordul a kocka, hiszen már eddig is előnyére írták, hogy hallgatott, nem nyilatkozott a császár mellett. Amikor szolgálatra jelentkezett, Mészáros Lázár hadügyminiszter kellő tisztelettel, de gyanakodva fogadta, mert testvérei mind a túloldalon voltak, tele torokkal szidták a rebelleket.

Leiningen nem volt forradalmár, a radikális politikai nézetek távol álltak tőle. Leveleinek, naplójának tanúsága szerint igazságérzetből, kötelességtudatból szánta rá magát erre a lépésre. „Magyarországi birtokos vagyok, és ezt az országot kell hazámnak tekintennem” – írta feleségének. Ezenkívül a magyar szabadságharcot a német egységtörésvérek természetes szövetségésének tekintette, úgy vélte, hogy ezzel szülőföldjének érdekeit is szolgálja, „az én kedves Németországom” javát, ahogy írja naplójában.

Nagybecskereken századosként lépett be Damjanich seregébe, s részt vett a bánási hadjáratban. Már decemberben kitüntette magát a járkováci csatában, s őrnaggyá léptették elő. Kiváló parancsnokként mutatkozott be, a korszerű hadviselés elveit alkalmazta, de kitűnt személyes bátorságával is, gyakran állt a gyalogsági rohamok élére. Magyarul nem tudott, de a vezényszavakat megtanulta, egyszer pedig, amikor egysége kitüntette magát, a magyarul leírt beszédet kívülről megtanulta, és elmondta a felsorakozott katonák előtt. Harcosai tűzbe mentek érte; olyan közkedvelt parancsnok volt, mint felettese, Damjanich. Így aztán természetesnek vehetjük, hogy a katonai ranglétrán villámgyorsan haladt előre: 1849 márciusá-

ban alezredes, áprilisában ezredes, júniusában pedig – harmincéves fővel – tábornok.

Világosnál tette le a fegyvert, orosz fogságba került, ahol – akárcsak a többi tábornoknak – titokban alkalmat adtak a szökésre, de ezzel sem ő, sem a többiek nem éltek, méltóságukon alulnak tekintették. Leiningen pontosan tudta, mi vár rá, ha kiszolgáltatják az osztrákoknak. „Csak halálos ítélet lehet . . .” – írta sógornőjének 1849. szeptember 27-én. Október 6-án, Aradon a hóhér már végre is hajtotta az akasztást. A „lázadó vezérek” közül, ahogy Haynau nevezte a szabadságharc katonai vezetőit, ő viselt egyedül honvédtábornoki egyenruhát – az örököt vesztette meg, hogy meghagyják neki –, a többiek fehér ingben, fekete atillában mentek a vesztőhelyre.

LÉNÁRD MÁTÉ (Szabadka, 1816. szeptember 2.–Tihany, 1895?) – Az észak-bácskai szabad királyi város politika- és közigazgatás-történetének egyik meghatározó személyisége a XIX. században. Jogi tanulmányainak befejezése után tiszteletbeli aljegyző (1837), levéltárnok (1842), főügyész (1844) szülővárosában.

A szabadságharc idején Lénárd Máté nem hagyta el a várost, azaz nem volt honvéd, sem nemzetőr, hanem polgári beosztásban dolgozott, egy ideig városi kapitányként is. Szabadkának a bácskai szerb felkelés idején sajtószerű helyezte volt. A Pesti Napló írta 1848 nyarán: „Szabadkán csend van, az illír zavargások iránt általános antipatia uralkodik.” S végig a magyar kormány fennhatósága alatt is maradt, ellentétben Zomborral, amely négyszer cserélt gazdát, meg Újvidékkel, amely a pétervárad-i erőd ágyúinak árnyékában for-

rongott. Szabadka bevételére is történt kísérlet, de a kaponyai csatával elhárították a veszélyt.

Amikor a kormányzat 1849 februárjában az ország területén tizennyolc vegyes katonai-polgári rögtönítélő bíróságot állított fel a belső ellenség felszámolására, a katonaszökevények megbüntetésére, a szabadkai véstörvényszék vezetését Lénárd Mátéra bízták. Ez már az az időszak, amikor elszabadult a pokol, amikor sokan úgy vélekedtek, hogy „ez már nem háború, ez öldöklés és rablás”. Nos, ilyen körülmények között a vézbírók sok dolguk akadt, statáriális jellegűknél fogva a bűnösöket vagy éppen a vélt bűnösöket gyorsan, olykor elhamarkodottan is bitó alá vagy puskacső elé állították. A Szemere-kormány 1849 januárjában egyetlen véstörvényszékbe tömörítette őket, hogy túlkapásaikat mérsékelje, forradalmi élüket tompítsa, de addigra már sok embert küldtek, gyorsított eljárással, a halálba.

A szabadságharc bukása után három szabadkai embert ítéltek halálra: Végh Bertalan őrnagy, a nemzetőrség parancsnoka és Bíró Antal országgyűlési képviselő mellett Lénárd Mátét is, de ítéletüket várfogságra enyhítették. A vézbíró az aradi vár kazamatáiban és a pesti Neugebäudeban, azaz az Újépületben töltötte tizennyolc évi várfogságát, illetve annak mintegy nyolc évét, mivel az „átkos kényuralom” enyhülésével az ötvenes évek vége felé kegyelmet kapott.

Szabadulása után újra Szabadka szolgálatában állt (1861-től újra főkapitány), s a Deák-párt híveként az uralkodó. A nemzet megbékélését szorgalmazta. 1867-ben, a kiegyezés megkötése és az alkotmányos élet helyreállítása után, azaz „amikor az egyeduralmi

rendszer fájdalmas emlékü fellegei eloszlottak és a nemzet szellemi és anyagi felvirágzásának hajnala felderült”, Lénárd Mátét Szabadka polgármesterévé választották.

A kiegyezésnek Szabadkán is sok ellenzője volt, s az, ami 1867-ben nem sikerült, azt 1869-ben elérték: a negyvennyolcasok megnyerték a helyhatósági választásokat, Lénárd helyett Mukits János lett a polgármester. Lénárd Máté pályafutása ezzel nem tört derékba, Deák-párti barátai kieszközölték számára az új alkotású városi főispánságot: a belügyminiszter 1871 szeptemberében kinevezte mind a három bácskai szabad királyi város – Szabadka, Zombor, Újvidék – főispánságát, azaz a három törvényhatósági jogú város főispánságát, mivelhogy a szabad királyi városok intézményét 1870-ben megszüntették. Az észak-bácskai városban, ahol az erőviszonyok fele-fele arányban oszlottak meg, a helyzet tovább komplikálódott, a „szerencsétlen vizzálykodások” új erőre kaptak, hol az egyik, hol a másik fél jutott némi előnyhöz, vagy éppen hátrányt szenvedett. Iványi István városmonográfiája szerint ez az áldatlan állapot „a főispánnak sok keserű napot okozott”, úgyhogy végül is hatvanéves korában véglegesen visszavonult a politikai életből. A Balaton partján húzódott meg fiánál, s találta meg öregkori békéjét.

LÉNER JENŐ (Szabadka, 1894. június 23.–New York, 1948. november 29.) – A két háború közti két évtizedben – 1920 és 1940 között – a nagyvilági hangversenypódiumok felkapott, ünnepelet együttese volt a Léner-kvartett. Bécsi, illetve párizsi bemutatkozásuk után bekerültek a mesterbérlet-ciklusokba, s húsz éven át uralták a világ legismer-

tebb hangversenyertermeit, a lapok tömőjéző cikkekben számoltak be minden lépésükről, nagystílu életükről, remek hangversenyeikről. Az estélyi ruhás hölgyek, a szmokingos urak elárasztották a koncerttermeket, a világvárosok mondén közönsége szinte kötelességének tartotta a megjelenést, a tapsot, az ünneplést.

Léner Jenő hegedűművész, a vonósnégyes teljhatalmú művészeti vezetője, menedzsere és reklámfőnöke valójában autodidakta volt, az egyébként kiváló Bloch József professzor ugyanis eltávolította a budapesti Zeneművészeti Akadémiáról. Az első világháború éveiben Fricsay Richárd katonakarmester keze alatt honvédszenekarban játszott, később felvették a budapesti Operaház zenekarába. Itt találkozott a későbbi Léner-kvartett többi tagjával, együtt játszottak, 1917-ben pedig létrehozták a vonósnégyest. A primás helyét a 23 éves Léner Jenő töltötte be, az ugyancsak 23 éves Szmilovits József volt a másodhegedűs, a 22 éves Hartmann Imre a cellós, a 21 éves Róth Sándor pedig a brácsás. Az őszirózsás forradalom idején a gyárakban léptek fel, s örültek, ha honoráriumként egy-egy jó vacsorát kaptak. Keményen, szinte megszállottan gyakoroltak, a próbák olykor 7–8 órát tartottak naponta, de elviselték, mert határtalanul hittek képességükben. Sokat köszönhettek a hallatlanul szigorú Weiner Leónak, a kamarazene-tanítás egyik világviszonylatban is legjobb tanárának, aki csak Léner játékaiban nem talált javítanivalót, őt a kvartettgyakorlat legjobb primáriusának tartotta.

A vonósnégyes első komolyabb bemutatkozása Szegeden volt 1919-ben, a következő évben már Bécsben muzsikáltak, ahol hangversenyükön részt vett

Maurice Ravel is. Teljesítményükkel el volt ragadtatva, azonnal meghívta őket Párizsba. Innen aztán az út már csak felfelé vezetett. Egymás után következtek a sikeresebbnél sikereőbb koncertsorozatok az Európa és Amerika világvárosaiiban egyaránt. Hatalmas tömegeket mozgattak meg, hangversenyeiket nem kamara jellegű termekben, hanem a hatalmas csarnokokban rendezték. Így Londonban az Albert Hallban koncerteztek. New Yorkban és másutt is megtöltötték a legnagyobb termeket. Közben a Beethoven-centenárium alkalmából (1927) a Columbia cég meghívására lemezre játszották Beethoven összes vonósnégyesét. Meghódították Dél-Amerikát és Ausztráliát is. Hangversenyeik a látványosságot, a szenzációt, az élményt jelentették. Bársonyos hangzás, virtuóz összjáték, briliáns technika – ez jellemezte játékukat. Igyekeztek is persze mindent a siker szolgálatába állítani, még véletlenül sem kísérleteztek, a legfőbb műsor-számaik mindig Haydn, Mozart és Beethoven szerzeményei voltak.

Léner Jenő kemény kézzel, már-már diktátori módszerekkel tartotta kézben az együttest. A siker, a világhírnév miatt kollégái elnézték szeszélyeit. Lénerben a kiváló előadóművész szerencsésen egyesült a nagyszerű üzletemberrel. „Bámulatos – írja életrajzírója, Molnár Antal –, mily könnyen és gyorsan alakult át a kispolgári származású, szegény, rosszul öltözködő, silány kilátású muzsikusi nyugati dandyvé! Tüstént értett a finom holmikhoz, szakszerűen bánt a pénzzel . . . ingyencé vált az étkezésben . . . ügyes kezű az üzletkötésben, remek ösztönű a műsorgetervekben . . .”

Amikor már mindent elértek, megszűnt a motiváció, s a vonósnégyes 1942-ben

széthullott. Léner új együttest alakított, a háború után megpróbálta a régit is fel-támasztani, de ebben a halál megakadá-lyozta: mirigygrák végzett vele.

LENGYEL JÁNOS (Nagyzsám, 1910. február 11.–Nagybecskerek, 1941. július 31.) – Szülei a munkássors legalján tengették életüket. Az apa majorsági, majd az első világháború előtt tanyai cseléd volt, amikor beköltözött Versec-re. Minden reggel kiment az emberpi-
acra, s az idényben szőlőt kapált, más-
kor pedig alkalmi munkákat vállalt, leginkább favágást: a fűrész és a bak ott függött mindig a vállán. Munkát, per-
sze, alig kapott, mert a téren olykor 5–6000 ember is ácsorgott. Leginkább szerb és magyar munkások voltak, el-
vétve németek és románok. A kortársi visszaemlékezések szerint a húszas években Versecnek 3500 magyar lako-
sa volt, ennek kilencven százaléka nap-
számból, szőlőmunkából élt.

A kilenctagú Lengyel család egy szoba-
konyhás lakásban élt, pontosabban nyomorgott, amit persze szó szerint kell érteni. De egyébként is háromna-
pos kenyeret vásároltak, mert az ol-
csóbb volt, meg aztán nem is fogyott olyan gyorsan, mint a friss, még akkor sem, ha ráöntötték a krumplilevest, a rántott levest, vagy ami éppen soron volt.

Lengyel János volt az első a családban, akinek segédlegényként állandó, havi fix fizetése volt. Egy Popović nevű sza-
bómesternél tanulta ki a szakmát, aki-
nek az emberpiac előtt volt a műhelye. Amit otthon nem tapasztalt a munkás-
életről, azt itt naponta láthatta, s hall-
hatta is a napszámosoktól. De erről folyt a szó a munkásotthonban, az Abrašević Művelődési Egyesületben, a Radnički Sportegyesületben, s másutt

is, ahol a munkásifjak találkoztak, szórakoztak.

Lengyel Jánoshoz, már szociális helyzeténél is fogva közel álltak a munkásmozgalom célkitűzései, így aztán majdhogynem a dolgok természetes rendjéből következett, hogy 1932-ben tagja lett az illegális Kommunista Pártnak, nem sokkal később pedig a járási pártbizottság tagjává választották. A járási párttitkár abban az időben Žarko Zrenjanin volt, aki nagy gondot fordított arra, hogy a pártbefolyás a nemzetiségek körében is növekedjen. Régi barátja és elvtársa, a szociáldemokraták sorából érkező Rudolf Kornauer ilyen értelemben a németek körében működött, s ez a szerep várt Lengyel Jánosra is a magyar munkások között. Ő ezt lelkiismeretesen, meggyőződésből teljesítette, több pártsejtet hozott létre, amelyekbe zömmel a magyarok léptek be. Közben nagy szerepet vállalt a szakszervezeti mozgalomban is: hol elnöke, hol titkára volt a szabóipari munkások szövetségének. Zsúfolt egyszoba-konyhas lakásukban esténként olykor még volt hely az illegális összejövetelek résztvevői számára, a ház gyakori vendége volt Žarko Zrenjanin is.

Az ország szétesése és megszállása után a kommunisták hozzáfogtak az ellenállás megszervezéséhez: Lengyel János a verseci járási katonai bizottság vezetője lett. A német hatóságok és hazai segítőitársaik felfigyeltek a mozgolódásra, s a Szovjetunió elleni német támadás napján lecsaptak a mozgalom nyilvántartott embereire.

A letartóztatottak között volt Lengyel János is: 1941. július 31-én, bírósági ítélet nélkül állították puskacső elé a baglyasi (Nagybecskerek külterleke) vesztőhelyen. Ez volt a bánáti ellenállók első tömeges kivégzése, a puskás és

géppisztolyos osztagok sortüze kilencven ember életét oltotta ki.

LÉVAY ENDRE (Szabadka, 1911. november 22.–Szabadka, 1985. október 29.) – A gimnáziumi padok elhagyása után a szabadkai Népkörben csoportosuló fiatalok egyik szellemi vezérévé nőtte ki magát, úgyhogy 1934-ben, az induló „ifjúsági” Hídnak szinte törvényszerűen a főszerkesztője lett. „Én voltam itt a mindenese – írja emlékezéseiben. – A lektor, a korrektor, a tördelő, a revíziót átnéző szerkesztő, a postázó, minden egyes szám címkéjének kiállítója, a vidéki csomagok előkészítője . . .” Ehhez persze hozzá kell még tenni, hogy az új folyóiratnak az egyik legszorgalmasabb munkatársa is volt. Társadalmi kérdésekben eligazító cikkeket, kisebbségi kérdéseket taglaló tanulmányokat, irodalmi riportokat írt, s csaknem mindig egyik szám szemlerovatában, a Figyelőben érzékkel számolt be a szellemi élet történéseiről, jelenségeiről.

A kezdeti lendület azonban megtört: 1936-ban lemondott a főszerkesztésről, s a folyóiratot átadta a Mayer Ottmár köré csoportosuló baloldali íróknak és aktivistáknak. Ő maga egy újabb folyóirattal, a Szemlével próbálkozott, de ekkor már idejének nagy részét lekötötte az újságírás, mert 1935-ben a Napló kötelékébe lépett, ahol Fenyvesék nagy kötelezettségekkel terhelték meg az újságírókat. Miután hazatért a hadifogságból, 1941-ben, a baloldalhoz fűződő kapcsolatai miatt nem vették fel a Napló örökébe lépő Hírlap szerkesztőségébe, s így állást vállalt a Városi Könyvtárban. Irodalmi munkásságát a Kalangyában folytatta, ahol egymás után jelentek meg szociográfiai riportjai a telecskai dohánykertészekről, az apatini, a feketicsi és a szabadkai lakosság

életmódjáról, de később az „idő nehéz hajlásaiban vergődve” elhallgatott. Első könyve 1944-ben jelent meg Dél kapujában címmel.

1944 karácsonyára – Kek Zsigmondal, Gál Lászlóval, Majtényi Mihállyal – Újvidéken megindította a Szabad Vajdaságot, a mai Magyar Szó elődét. A Híd újraindításában nem vett közvetlenül részt, de 1946-ban már, nyilván rendelkezésre, a szocialista realizmus egyedüli üdvözítő voltáról értekezett benne. 1947-ben, ha csak névlegesen is, részt vett a háború utáni első magyar könyv, a Téglák, barázdák antológia szerkesztésében, Steinfeld Sándor és Hock Rezső mellett. Az alapvetően polgári beállítottságú Lévy Endre az 1948-ban keletkezett sűrű ideológiai útvesztőből, igen szerencsétlenül, nem találta meg a kivezető ösvényt, a hírhedt Goli otkra internálták, ahonnan megrokkant egészséggel került haza.

1953-tól a 7 Nap irodalmi szerkesztője, 1958-tól pedig az Újvidéki Rádió szabadkai szerkesztőségének vezetője. Az Életjel című irodalmi élőújság (Dévaváry Zoltánnal) egyik elindítója, de ott bábáskodott 1971-ben az Üzenet világrahozásában is. Szinte élete végéig egyik szerkesztője volt az Életjel könyvek és az Életjel miniatűrök című sorozatnak (az előbbinek csaknem 60, az utóbbinak mintegy 50 darabja jelent meg). E két sorozatban neki is több könyve jelent meg (Új lélekindulás, 1968; Félálom után, 1969; Egy nemzedék elindul, 1974; Az utak ismeretlenjei, 1981; Régi utcák porában, 1989).

Az újvidéki kiadóknál a negyvenes évek végén, majd az ötvenes, hatvanas években fordításkötetei jelentek meg (Mirko Božić, Radovan Lalić, Dušan Kostić, Boško Petrović). A háború utáni első könyvét a Testvériség-Egység

adta ki (Menj csak, fiam, regény, 1958). A többi a Forum gondozásában jelent meg (Ballangók, regény, 1965; Álmodások szirtjén, hangjátékgyűjtemény, több szerzőtől, 1969; Malomkövek, elbeszélések, 1970; Csillámok remegnek, riportok, 1971).

Önéletrajzát, emlékeit két kötetben tette közzé Megélt élet gyűjtőcímmel (Terhes örökség, 1980; Holnapvárók, 2002).

A kritika megítélése szerint nem volt eredendő szépírói alkat, az ő műfaja az esszé és a recenzió, a méltatás és a jegyzet, az irodalmi riport és az emlékezés. A „mindenes literátor” típusa volt, ahogy Bori Imre találóan fogalmazott.

LÉVAY HENRIK (Jankovac, 1826. április 16.–Budapest, 1901. december 16.) – A régi Bács-Bodrog vármegyében született egy falusi zsidó fűszeres családjában, Szegeden kereskedelmi pályára lépett az ottani rokon „krájelárosok” hathatós segítségével, a szabadságharcot pedig egy honvéd vadászszázalój hadnagyaként szolgálta végig. A bukás után nem volt bántódása, úgyhogy csakhamar a Riuniona Adriatica nevű biztosítóintézet pesti képviseletének előbb ügynöke, majd felügyelője lett. A pesti zsidóság az idő tájt a polgáriasodás és a liberalizmus hullámain integrálódott a magyarságba, azzal, hogy a zsidó ortodoxiához csak egy kisebb rész ragaszkodott makacsul, egy másik, ellenkező előjelű véglet pedig a keresztelkedési lázban, a nemesi címek utáni hajszában élte ki magát. Lévy Henrik ebbe az utóbbi csoportba tartozott: kilépett a zsidó felekezetből, és a katolikus egyházba lépett.

Lévy Henrik nevéhez fűződik az Első Magyar Általános Biztosító Társaság megalapítása, amelyre 1857 júliusában

került sor, amikor a biztosítás eszméje „még nem tett számbavehető foglалásokat”. Igaz, a nyugati országokban a tengeri biztosítás már a XV. században jelentkezett, az életbiztosítás a XVI. és a XVII. században, a tűzbiztosítás a XVIII. században, de Magyarországon csak a XIX. században honosodott meg. Az elnyomatás utáni ébredés korszakában Lévay jó érzékkel a nemzeti érdekek szempontját hangoztatva maga köré gyűjtötte az arisztokrácia és a polgárság vezetőit, meg a fővárosi üzleti körök neves képviselőit, s tető alá hozta azt a részvénytársaságot, amelynek nevében első ízben jelent meg az, hogy „magyar”. Az osztrákbarát kormányzat gyanakvással kísérte a vállalkozást, a nevet nagy nyomásra ugyan engedélyezte, de ahol csak tehette, akadályokat gördített elébe. Ennek egyik jele, hogy a társaság nyomtatványaiból kivágatta az országcímet, így az első részvényesek átlukasztott kötvényeket kaptak.

A társaság 25. évfordulója alkalmából kiadott füzetben (Pompéry László: Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság fennállásának negyed százados évfordulóján, 1883) a szerző úgy fogalmaz, hogy a társaságot a „hazafiak dajkálása” hozta létre, a működési engedélyért való folyamodvány aláírói között találjuk gróf Apponyi Györgyöt, Deák Ferencet és báró Eötvös Józsefet, továbbá két kamarai igazgatót: gróf Zichy Ferencet (Zichyfalva, a mai Plandište az ő nevét viseli) és Ürményi Ferencet (Ürményházát, a mai Jermenovcit nevezték el róla), meg két délvidéki birtokost is: a beodrai gróf Karátszonyi Lászlót és a temerini gróf Szécsen Antalt. A patriotikus jellel hangoztatásától alighanem sokkal fontosabb megállapítani azt, hogy ez az úttö-

rő kezdeményezés a korszak egyik legjövödelmezőbb vállalkozása volt: a befetések gyorsan visszakapták a befektetett összeget, s busás jövedelemhez jutottak, a társaság alaptőkéje pedig súlyos milliókkal gyarapodott.

Lévay Henrik, a társaság egyik fő részvényese korának egyik leggazdagabb embere lett, pénzéből jutott földbirtokra és bérházakra is. A biztosítás terén kivívott monopolhelyzetét még csak növelte azzal, hogy 1861-ben megalapította az Első Magyar Viszontbiztosítót és a Pannonia Magyar Viszontbiztosító Intézetet, 1882-ben pedig a Bécsi Élet- és Járadékbiztosító Intézetet. A király 1868-ban magyar nemesi címmel ruházta fel, 1886-ban a főrendiház tagjává nevezte ki, 1897-ben pedig a bárói rangot adományozta neki.

LICHT ANTAL (Szabadka, 1914. március 23.–Szabadka, 1981. április 26.) – Korunkban az orvostekintélyek a specialisták közül kerülnek ki, a szívsebészek, az idegyógyászok, a mikrobiológusok szűk köréből. Egy általános orvos csak ritkán tud munkásságával kiemelkedni lokális környezetéből, s ismertté, megbecsültté válni szélesebb körben. Nos, a szabadkai Licht Antalnak ez sikerült, ő kitört az íratlan „szabály” gyűrűjéből.

A belgrádi Orvostudományi Egyetemen szerzett orvosi diplomát 1939-ben. Amikor 1941 áprilisában kitört a háború, tényleges katonai idejét szolgálta, hadifogságba jutott, s így elkerülte a zsidóüldözések poklát. 1945-ben tért haza, s rövid macedóniai tartózkodása után kinevezték a szabadkai népbizottság egészségügyi előadójává. Az általános orvos szakterülete ettől fogva a közegészségtan és a közegészségügy lett, miközben elméletileg, de főleg

gyakorlatilag foglalkozott egy nagyobb közösség (mint amilyen az idő tájt a fél Bácskát felölelő szabadkai járás volt) egészségvédelmének kérdéseivel, feladataival, meg a hatósági intézkedések összességével.

A mamutjárások felszámolása után évtizedeken át Szabadka egészségvédelmének fő irányítója, később címzetes főorvosa is. Különböző tisztségeket látott el, volt egészségügyi felügyelő, járványtani vezető. Megalapította az egészségügyi szakközépiskolát, 1962-ben pedig egy akkoriban egyedülálló intézményt hozott létre, a szabadkai Egészségvédelmi Intézetet. Felépítette és felszerelésekkel jól ellátta a székházat, s két évtizedig betöltötte igazgatói posztját is. Az ország vezető intézetei közé tartozott, szerteágazó nemzetközi kapcsolatai voltak, így a berlini Robert Koch Intézettel, a budapesti Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal – ennek Licht Antal tiszteletbeli tagja is volt –, Olaszországban viszont az ottani egészségügyi filmfesztivál-zsúri elnöke volt 1962 és 1966 között. 1966-ban szülővárosa Októberi Díjjal tüntette ki.

Licht Antal idejéből úgyszólván mindenre futotta, ami kapcsolatban volt az egészségvédelemmel. A tanítóképzőben egészségtant tanított, üzemi és diákinternátusi orvos volt, az Ifjúságban nemi felvilágosító rovatot vezetett, halhatlan nagyszámú népegyetemi előadásain az orvostudomány eredményeit népszerűsítette. Tisztséget viselt a Vöröskeresztben, a Szerb Orvosegyesületben. Egy ízben, amikor a tiszteghalmozás jelenségét, a tiszteletdíjas munka elterjedését vették görcső alá, kiszámították, hogy Licht Antal napi elfoglaltsága olykor eléri a 25 órát is. Amikor ezt közölték vele, így vágta ki magát: „Ezért kelek én egy órával koráb-

ban.” Nem hanyagolta el azonban a továbbképzést sem: járványtani és egészségügyi szakorvossá képezte magát, a megelőzés egyik legkiválóbb szakértőjeként tartották számon a régi Jugoszláviában.

Licht Antal emberi és orvosi arcélét még sok jellemző vonással lehetne gazdagítani, ezek közül kettőt említünk. 1952-ben elindította és 1972-ig szerkesztette az Egészség című folyóiratot, amely többezres példányszámban jutott el a magyar olvasók asztalára (1992-ben szűnt meg). A szabadkai Egészségvédelmi Intézet előtt szoborparkot hozott létre, amelyben helyi és országos orvosnagyságok mellett helyet kaptak az olyan kiválóságok, mint Robert Koch, a modern bakteriológia atyja, Emil von Behring, a diftéria és a tetanusz elleni védőoltás felfedezője, Louis Pasteur, az immunológia és járványtan megalapítója, Fodor József, a közegészségtan első magyar előadója és művelője, Edward Jenner, a himlő leközdője és még sokan mások.

Az örökmozgó Licht Antal 1972-ben ment nyugdíjba, de még ekkor sem vonult vissza: Németországban tíz gerontológiai otthon egészségügyi tanácsadójaként dolgozott. 1977-ben tért vissza Szabadkára. Halála után ő is kapott szobrot az Egészségügyi Intézet előcsarnokában.

LIFKA SÁNDOR (Brassó, 1880. május 20.–Szabadka, 1962. november 12.) – Az Osztrák–Magyar Monarchia törölmetszett gyermeke volt, életfonalá, mai szemmel nézve, a diribdarabokra tört birodalom csaknem minden részéhez, minden utódállamához kapcsolódik valamilyen formában: cseh származású, romániai születésű, osztrák diák volt, Olaszthonban kezdte mutatvá-

nyos-filmes pályáját, Horvátországban mutatkozott be az elsők között, Magyarországon forgatta első filmjét (Gödöllő), a Vajdaságban telepedett le, a jugoszláv filmtörténet jegyzi a nevét.

Igazi közép-kelet-európai figura volt, inkább császári, mint királyi alattvaló. Apja vándormúzeumot működtetett: közetgyűjteménnyel, kitömött vadakkal, híres és hírhedt emberek viaszfiguráival. Panoptikumának erdélyi vendégszereplése során született harmadik fiúgyermeke, Lifka Alex, azaz Sándor. Elektrotechnikát tanult Linzben és Bécsben, közben laterna magicával játszadozott, 1900-ban pedig már Pathé-féle kamerát is vásárolt Párizsban. A mozgó kép teljesen elbűvölte, de róla, úgy tűnik, csak mutatványként tudott gondolkodni.

Bátyjával, Karellel, 1900-ban, Triesztben megalapította a Monarchia első mozgókép-vállalatát, a vándor jellegű Elektro-Bioscopot, s megkezdte az országjárást a saját tervezésű, 466 személyt befogadó, fényesen kivilágított és berendezett sátorokkal, nyolc vagonból álló vasúti szerelvényükkel. Trieszti bemutatkozásuk után Zágrábban, Bjelováron és Szarajevóban vendégszerepeltek. Már 1901-ben Újvidéken is megjelent a két Lifka, a tél miatt azonban az Erzsébet Szállodában vetítették. Következett Szabadka, majd Erdély és Románia (Temesvár, Arad, Brassó, Bukarest), 1900 és 1910 között, előbb együtt, majd külön-külön is bebarangolták a történelmi Magyarországot minden zugát. Lajta Andor, a magyar filmtörténeti kutatások úttörője írja A hordozható- és sátmozzik tündöklése és bukása című munkájában (kézirat), hogy „igen ismert volt az egész országban a Lifka-féle Első magyar vándor mozgóképszínház, amely vidéken ko-

moly vetélytársa volt a színháznak, a cirkusznak, vagy bármely más mutatványos vállalatnak”.

A Lifka-féle vállalkozásnak nagy vonzóereje volt, hogy tulajdonosa, minden városban, ahol vendégszerepelt, kamerájával felvételt készített az utcai járókelőkről, a nevezetes épületekről, olykor az ottani eseményekről 20–30 vagy akár 100 méteres filmet is forgatott, s ezeket azon nyomban be is mutatta. Lifka Sándor 1900 után 1904-ben is vett egy felvevőgépet, úgyhogy az üzlet felvirágzott. „Nemcsak készen vett filmeket mutattunk be – írja –, hanem sajátunkat is.” (Lifka Sándor: A film fejlődése az Osztrák–Magyar Monarchiában című, 1940-ben készült cikkének német eredetijét és szerb fordítását a belgrádi Jugoszláv Filmtár őrzi.)

Amikor Lifka Sándor Szabadkán megnősült és letelepedett, Kassa és Szeged után, 1911. október 1-jén itt is állandó mozi nyitott. Ekkor a filmek készítése is lendületet hozott. Állítólag két játékfilmet (Őfelsége, a pénz; Jókedvű kovácsok), s mintegy húsz dokumentumfilmet forgatott (A városi előljárárság díszülése a városházán; A szabadkai korzó; Bunyevác fonó; Barkaszentelés a pravoszláv parókián; A magyarok művelődési élete a Népkörben stb.), de ezek közül csak három-négy, meghatározhatatlan datálású töredék maradt fenn. Csak kettőt lehetett időponthoz kötni. Lifka Sándor filmjei 1932–33-ban elenyésztek: az az ember, akire rábízta őrzésüket, felolvasztotta, és ragasztóként eladta.

A jugoszláv filmtörténet helyi úttörőjeként tartjuk számon Lifka Sándort (Dejan Kovačević: Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije, 1896–1918, Belgrád, 1985), Brenner János szabadkai újságíró pedig közvetett módon bizonyította

elsőbbségét a régi Jugoszlávia térségeiben (A kinematográfia úttörője, 1982). Lifka Sándor 1918 után már nem filmezett, a moziszakmát is feladta felesége javára, ő maga pedig villamosági szaküzletet nyitott, a németországi AEG cég jugoszláviai képviselője lett. Szerepe a jugoszláviai filmtörténetben nincs megnyugtatóan tisztázva, részben a hiányzó filmek, részben pedig az elégtelen kutatások miatt. Némileg nehezíti tényleges súlyának mérlegelését az is, hogy ő maga sem ismerte fel: a közönséget vonzó látványnak esetleg filmtörténeti, netán elsőrendű művelődéstörténeti jelentősége is lehet.

LINDER BÉLA (Budapest, 1876?–Belgrád, 1962. június 22.) – Nem ritkaság, hogy az emberek egy könyvvel vagy egy épület tervezésével, egy felfedezéssel vagy egy ötlettel válnak híressé. Linder Béla egyetlen mondatával, egy gondolatának kiragadott részletével került be a történelembe. „Nem akarok többé katonát látni” – hangozott el szájából a magyar parlament előtt 1918. november 2-án, amikor a budapesti helyőrség tisztjei kivonultak, hogy Károlyi Mihály miniszterelnök és Linder Béla hadügyminiszter meg a nép előtt esküt tegyenek a Tanácsköztársaságra.

Linder Béla, a K. u. K. vezérkari ezredese polgári ruhában állt a tisztek elé, követelve tőlük, „esküdjenek meg arra, hogy a fiatalokat olyan szellemben fogják nevelni, hogy ezentúl minden háborúnak a lehetősége ki legyen zárva”, majd elhangzott a később sokat idézett kijelentése: „Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!” Beszéde nagy hullámokat vert, a tisztek ellene fordultak, a réalpolitikuskok is megütköztek rajta: a súlyos helyzetbe sodródott ország nem maradhat véderő

nélkül. Károlyi Mihály is csak azt mondta a parlament előtt, hogy „a magyar hadsereg ezentúl csak a rend fenntartására használhatja fegyverét”, azaz nem beszélt a hadsereg felszámolásáról. Linder kisebbségben maradt a minisztertanács ülésén, úgyhogy meg kellett válnia a hadügyminiszterségtől, de egy ideig még megmaradt kormánytagnak: tárca nélküli miniszterként részt vett a belgrádi fegyverszüneti tárgyaláson, majd alá is írta, a kormány felhatalmazásából, a diktatorikus feltételeket.

Már az inkriminált mondat elhangzása-kor, de később is sokan mentegették Linder Bélát. Némelyek azt állították, úgy kell rá tekinteni, mint egy csodabogárra: pacifista obsitosra. Mások viszont az ellenkezést kiváltó kijelentését értelmezték át, tényleges értelme szerintük a következő volt: „Nem akarok itt (ti. a nagygyűlésen) katonát látni”, azaz a katona ne politizáljon, maradjon a kaszárnyában.

A Tanácsköztársaság bukása után Pécs polgármestere lett, az ottani Szocialista Párt tagjaként a Pécs Baranyai Köztársaság egyik vezetője. Amikor erről a területről kivonult a szerb hadsereg, Linder Jugoszláviába emigrált, s Eszéken megalakította a baranyai menekültek egyesületét. Zomborban, felesége szülővárosában tartózkodott még, majd Belgrádban telepedett le. Az emigráció szervezésén dolgozott, így 1922-ben Jászi Oszkárral és Károlyi Mihállyal memorandumot intézett a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kormányához egy jobb, demokratikusabb Magyarország ügyében.

Később is közeli kapcsolatban állt a jugoszláv miniszterekkel: Ninčićtyel, Pribičevićtyel, Davidovićtyal. A külügyminisztérium segítségével Horthy-ellenes cikket helyezett el a párizsi és a londoni lapokban, rendszeres cikkírója

volt a belgrádi Vremének és a Politikának. A fiatal Miloš Crnjanskival együtt a belgrádi sajtó „magyar szakértője” volt. Közvetlenül a második világháború előtt magyar–jugoszláv közeledés jött létre, s ez a fordulat kiütötte kezéből a tollat, illetve elzárta előle a megjelenés lehetőségét. Ettől kezdve visszavonult a közéletből, csak egy-két újságírófogatott, hogy elmondja emlékeit. Halála után gazdag levelezése és irattára eltűnt, illetve ismeretlen helyen lappang.

LOÓSZ ISTVÁN (Szabadka, 1868. augusztus 11.–Szabadka, 1920. március 31.) – Az észak-bácskai „poros” metropolis híres gimnáziumi tantestületének tagja a XIX. század végén és a XX. század első két évtizedében Iványi István és Toncs Gusztáv mellett a „tudós tanárok” egyike. Polgári-hivatalnoki családjában született, amely rokoni kapcsolatban állt Bács megye több ismert családjával, így Kosztolányiékkel is.

Iskoláit szülővárosában fejezte be, a gimnáziumi érettségét pedig abban a tanintézetben tette le, ahol majd később maga is tanítani fog. Erre nem sokkal azután került sor, amikor 1892-ben letette a latin–magyar szakos tanári képesítéshez előírt alapvizsgákat. Nem számítva egy rövid időre szóló lugosi kinevezését, egy életen át a szabadkai gimnáziumban tanított. Nem volt tehát mozgékony ember, azok közé tartozott, akik horgonyt vetnek egy szélvédett kikötőben, s onnan nem moccannak ki . . .

„Csendesen élt, észrevétlenül halt meg” – írta nekrológiájában a Bácskai Hírlap. Életrajzírója, Dévavári Zoltán, miután feltérképezte és méltatta az életművet, ezt a gondolatot egy megállapítással bővítette ki: „. . . a szerénység, amellyel dolgozott, a csönd, amelyben élt, félrevezette a kortársakat, s az utódokat is”.

A róla szóló tanulmányt, amely a Hungarológiai Intézet kiadásában megjelent kötetében látott napvilágot (Három tudós tanár, Újvidék, 1975), már ezért is Egy elfelejtett filológus címmel látta el. Az életművet gondosan áttekintve és mérlegre téve, arra a megállapításra jutott, hogy munkásságának legértékesebb részét éppen a filológiai tanulmányai képezik. Ezek zömmel az Egyetemes Philológiai Közönyben jelentek meg, s a tudományos fegyvertár minden eszközével – a forráskutatás, a szövegkritika és a szövegelemzés módszerével – komplex módon boncolgatta az írók, költők egy-egy munkáját, így Zrínyiét, Kölcseyét, Vörösmartyét, Petőfiét, Kemény Zsigmondét.

Az elsők között írt Ady Endre költészetéről (Ady Endre lírája tükrében, Szabadka, 1914), mégpedig tanáros pedantériával, hagyományos módszerekkel, amelyek azonban nem vezethettek a költő való értékeinek megvilágításához. Ady hozzá intézett levelében hideg udvariassággal köszönte meg fáradozását, de más forrásokból tudjuk, hogy „nagyon is ideges volt a szubotivai-szabadkai felhorkanásokra”, mivel az ellene kijátszott Gyóni Géza éppen Szabadkáról indult a frontra. Máshol arra panaszkodott, hogy „száz irodalomtanár hegyezi rám ceruzáját”. Szerzőnk 1897 és 1914 között még öt tankönyvet, irodalmi segédkönyvet is közreadott.

Loósz István munkássága a jelek szerint végképp kihullott az irodalomtörténet rostáján – az akadémiai irodalomtörténet egy kései munkájára hivatkozik (Endródi Sándor, Irodalomtörténet, 1919), s Bori Imre is csak Ady-füzetét említi legújabb irodalomtörténetében – úgyhogy továbbra is mint „egy elfelejtett filológus”-t tarthatjuk számon.

LOVÁSZ PÁL (Bácsföldvár, 1896. május 28.–Pécs, 1975. november 16.) – Apja hosszú éveken át a falu jegyzője volt, artézi kutat fúratott, parkosított, szőlőt telepített a Tisza volt árterületén, bevezette a gázfűtést és világítást. Öregkorában Lovász Pál egyik nyilatkozatában így határozta meg földrajzilag és etikailag szülőfaluját: „Zenta alatt, a Tisza mellett van mindjárt. Alatta fekszik Titel és egész közel Újvidék. Háromezer magyar és háromezer szerb lakta a települést. Ott születtem, és tanultam meg édesanyámtól és édesapámtól, hogy egyformán kell szeretni a magyarokat és a szerbeket. Egyformán voltak magyar és szerb barátaim. Ha magyar ház előtt mentünk, magyarul, ha szerb ház előtt, akkor szerbül köszöntünk . . .”

Weissenbeck József bácsföldvári tanár kutatásaiból tudjuk, hogy első verse tizenhat éves korában, 1912. június 5-én jelent meg a Temesvári Újságban. Az elkövetkező évtizedben is zömmel ez a lap közli munkáit, együtt publikál Szabolcska Mihállyal, akinek eszmevilágához is közel áll, a helyi Arany János Társaság pedig tagjai sorába iktatja. Néhány erdélyi, elvéve egy-két bánáti és bácskai lap is teret adott neki, de pályáját valójában középiskolai tanulmányainak színhelyén, Temesváron kezdte. Csak a véletlenül múlt, hogy nem „romániai magyar”, hanem „jugoszláviai magyar” író lett. Első kötete ugyanis, a körülmények alakulása folytán Becsén jelent meg, 1922-ben, Tisza mentén címmel.

Ez volt az első „vajdasági magyar” könyv az új országban, a jugoszláviai magyar irodalom kezdetét akár ettől a kötettől is lehet számítani.

„Nem kirobbanó tehetség, s nem vérbő költészet az övé – írja Bori Imre A ju-

goszláviai magyar irodalom rövid történetében –, hanem egy festő-lírai hajlamé, amely örömét a napfénynek és az őszi bágadtágnak a verses rajzában leli. Szülőföldjét, a Tisza mentének tájképeit álmvilággá alakította át, s énekelte meg csiszolt képekben, választékos nyelven.”

Költészetének tájfestő jellegét akár verscímeinek felsorolásával (A Tiszánál, A csonthalomnál, Az út, A fűzet, A csárda, A temető, A szőlőpart) vagy egyetlen strófájával is érzékeltetni lehet: „Oly mélabúsan áll a végtelen pusztán, / s kinyúlt gémjét magasra tartva / vigyáz az ég alul jövő utakra, / s csikorgó vödre ring lent szüntelen” (A kút).

Lovász Pál még verseskötetének megjelenési évében, 1922-ben, elhagyta Jugoszláviát, Magyarországra költözött. 1922 és 1928 között a Népjóléti Minisztérium tisztviselője, közben 1923-ban jogi doktorátust szerzett a szegedi egyetemen. 1928-tól 1951-ig, azaz nyugdíjaztatásáig az Országos Munkásbiztosító Pénztár, illetve az OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) pécsi igazgatója. A dunántúli város irodalmi életébe a Janus Pannonius Társaság alapító tagjaként, majd főtítkáraként, meg folyóiratok szerkesztésével kapcsolódott be. Költészte szinte változatlan, egy életen át idegenkedett az „izmusoktól”, mindentől, ami szerinte sem „költői”, hanem profán. Ereje továbbra is a tájfestésben nyilvánult meg, s csak olykor-olykor engedett teret a Juhász Gyulá-s melankóliáknak, a „fáradt hangulatoknak”.

LOVÁSZY MÁRTON (Zenta, 1864. november 6.–Budapest, 1927. augusztus 21.) – A XX. század első negyedében egy bácskai származású, polgári liberális politikus kiemelkedő szerepet

játszott az első világháború előtti és utáni sorsdöntő eseményekben, így az őszirózsás forradalomban is. Lovászy Márton a Függetlenségi Párt egyik vezéréneként, majd elnökeként, Károlyi Mihály híveként, képviselőként, miniszterként és lapszerkesztőként az ellenzék egyik vezetője, a politikai élet kiemagasló egyénisége volt.

Jogi tanulmányainak befejezése után árvaszéki ülnök Bács-Bodrog megyében, majd 1896-tól a Magyarország című ellenzéki lap főszerkesztői posztjára került, 1901-től pedig függetlenségi párti képviselő lett. Ahhoz az úgynevezett szélsőbal csoportosuláshoz tartozott, amely már 1867-től, azaz a kiegyezéstől kezdve, a dualizmussal szemben, a független állami lét megteremtéséért szállt síkra, s az Ausztriával való viszonyt kizárólag a perszonális unió alapjára kívánta helyezni. Lovászy egy életen át küzdött e cél megvalósításáért, bírálta a Monarchia nagyhatalmi és németbarát politikáját. Így 1903-ban és 1904-ben a parlament emelvényéről és a Magyarország című lapjának hasábjairól szót emelt a Monarchia agresszív balkáni politikája ellen, a hivatalos köröket pedig megértésre, barátság-ra szólította fel, s követelte, hogy a Balkánt engedjék át a balkáni népeknek.

A *Zastava* és a *Branik* című szerb lapok elismerően írtak Lovászyról, bizonyos tekintetben a Függetlenségi Párt egykori első elnökének, Mocsáry Lajosnak utódaként emlegették, bár szemére vetették, hogy a belpolitikában már nem annyira radikális, mint a külpolitikában, az erőszakos magyarosítás politikáját például nem ítélte el.

Lovászy az első világháború kitörésekor a német szövetség és általában a háború ellen foglalt állást, majd az antant-hatalmak felé tájékozódott, a nyitást sürgette.

1918 októberében részt vett a Károlyi Mihály vezette polgári demokratikus forradalomban, hajlott a republikanizmus felé is. A Bécsből hazatérő Károlyi Mihályt a fogadóbizottság élén állva így köszöntötte: „Ha nem lettél miniszterelnök a király bizalmából, majd azzá teszünk a nép akaratából.” Tagja lett a Károlyi-kormányoknak – a művelődési tárcát töltötte be –, de míg Károlyi Mihály esetében a szocializmus iránt érzett szimpátia szocialista meggyőződéssé változott, addig Lovászy mindvégig kitartott a polgári tömörülés mellett, s ezért, amikor Károlyi a szociáldemokratákhoz közeledett, Lovászy kilépett a kormányból.

A liberális Lovászy később élesen szembeszállt a Horthy-féle politikával is. Először Jugoszláviába emigrált, majd Bécsben Garami Ernővel a fehérterror ellen fellépő baloldal *Jövő* című lapját szerkesztette. Horthy ügyésze 1925-ben vádat emelt ellene, de egy év múlva mégis engedélyezték hazatérését, miután szavát adta, hogy visszavonul a politikai életből. Nem sokkal ezután, hatvanhárom éves korában el is hunyt.

LÖBL ÁRPÁD, LÓRINC PÉTER (Antalfalva, 1898. június 14.–Újvidék, 1983. február 13.) – Két név került kalauzunk fejrészébe, az egyik is, a másik is azonos személyt fed: az első a család- és keresztnév, a második a választott, az irodalmi álnév. Hosszú, több mint 65 évi közéleti szereplése során azonban, a körülmények közrejátszása folytán, még sok más pszeudonimot és szignót használt, ennek bozótjában, saját bevallása szerint, maga sem tudott mindig eligazodni. Ezért az alább felsorolt álnévlista sem tarthat igényt a teljességre: Lőrinc Péter, Láng Árpád, Lányi Árpád,

Lovass István, Žarko Plamenac, Lovrics Péter, Varga, Josipović, Darlić stb. A két háború közötti Hídban -c-r, L., L. Á., L. P. névjellel közölte írásait.

Eszmélésének kezdetétől egészen haláláig cselekvő részese és tanúja, olykor szélsőséges képviselője is volt a jugoszláviai és a jugoszláviai magyar szellemi és irodalmi élet baloldali, aktivista vonulatának, jó és kevésbé jó pillanatainak. Érdeklődési köre rendkívül sokoldalú, ami olykor előnynek, olykor hátránynak bizonyult. Ennek folytán életpályájának eseményei is szerteágazóak, s így pedagógiai, publicisztikai, irodalmi és tudományos tevékenységének főbb vonásait is csak említeni lehet.

Egy bánati zsidó kispolgári családban született. Középiskolába Orsován és Pancsován járt, egyetemi tanulmányait a budapesti bölcsészkaron kezdte (1916), közben, 1916–18-ban frontszolgálatot teljesített az orosz és az olasz hadszíntéren. 1919-ben alapvizsgát tett az egyetemen, de kapcsolatot teremtett a marxisták egy csoportjával is (Bokányi Dezső, Bresztovszky Ernő, Korvin Ottó), a szocialista egyetemi hallgatók szervezetének aktív tagja. A Tanácsköztársaság bukása után visszatért Pancsovára, bekapcsolódott a kommunista mozgalomba. 1920–21-ben újra Magyarországon találjuk, de Pécs jugoszláv megszállásának megszűnése után (1921 augusztusában) újra hazatért. 1924-ben tanári oklevelet szerzett a belgrádi egyetemen, majd Nagybecskerekben, Fehértemplomon, Gornji Milanovacon, Pancsován, Bitolában, Szabadkán, Kotorban tanárkodott. 1941-ben jugoszláv tisztként német hadifogságba esett, a hammarsteini táborból 1945 februárjában szabadult ki. Szabadkára került vissza, majd Belgrádba irányították, ahol a szerb oktatási miniszté-

riumban a történelemtanítás és a kisebbségi oktatás szervezője. Ugyanezt a munkát látja el a Vajdaságban is, ahol még középiskolai tanfelügyelőként, tankönyvszerkesztőként és pártiskolai előadóként is működött. Hosszú éveken át az újvidéki pedagógiai főiskola tanára (1946–1959), majd az újvidéki Magyar Tanszéken társadalomtudományt és magyar történelmet tanított.

Publicisztikai munkásságát a pécsi lapokban, folyóiratokban kezdte (Baranyai Magyar Újság, Krónika), majd a nagybecskereki Közakarathoz folytatta. A két háború között az Út, a Szervezett Munkás és a Híd munkatársa, ennek az utóbbinak egyik legtermékenyebb közírója is. Közreműködött a belgrádi (Stožer), szarajevói (Pregled), zágrábi (Književnost, Kultura) és kolozsvári (Korunk) időszakos szemlékben is.

Első irodalmi szárnypróbálgatása 1918-ban, a Pancsován kiadott, Lány és béke című, háborúellenes verseskötetével kezdődött. Emiatt haditörvényszék elé került, de felmentették. Későbbi verseit az izmusok hatják át (dadaizmus, expresszionizmus). „Az avantgárd agitatív lírájának sajátos formájában fejezi ki eszmevilágát, s ez az eszmevilág a szó hagyományos értelmében nem is költői, hanem politikai” – írja róluk Bori Imre. A háború után regénye jelent meg (Hétköznapiak, 1951) és elbeszéléseinek gyűjteménye (Görbe utca 23., 1952) címmel. Tanulmányait két kötetben tette közzé (Idő és művészet, 1972; Társadalom és művészet, 1981). Ugyancsak két riportkötetet publikált (Nemzet születik Macedónia katlanáiban, 1951; Alakok, 1960). Emlékezéseit három kötetben írta meg (Válságok és erjedések, 1962; Vándorlások, 1965; Pirkadás, 1978).

Szeli István megfogalmazása szerint Löbl Árpád „tudósak is egy kicsit szépiró” volt. Történelmi és művelődés-történelmi munkásságát is a sokrétűség jellemzi (Erdély múltja és jelene, 1940; A kuruckor, 1947; A nagy póri per, 1950; Adalékok a vajdasági agrárkérdés történetéhez, 1956; Bánáti magyar nyelvű polgári társadalomtudomány a századforduló idején, 1973; Bácskai polgári politikai elméletek, 1976; Harcban a földért, Bp., 1977; A Pleitz-ház tudományos kiadási tevékenysége a bánáti rónán, 1978). 1951-ben kezdeményezésére megalakult a Vajdasági Történelmi Társaság, tizenhat éven át volt ennek elnöke, alelnöke. Kéziratait, levelezését az újvidéki Matica srpska kéziratára örzi.

LUDASI JEROMOS (Ludas, 1671. november ?–Szeged, 1731, ?) – Az udvari haditanács 1687-ben engedélyezte a „katolikus rácok” tömegesebb letelepedését Szegeden, Szabadkán és Baján. Ők azonban valójában nem a szerbséghez tartoztak, mint ahogy azt az imént idézett korabeli forrás mondja, hanem a horvátságához. Ez a népcsoport a Velebit hegység két oldalának lankásabb részein élt, s még dalmatáknak meg bunyevácoknak is nevezték őket. Ez az utóbbi név, az újabb feltevések szerint, nem a hercegovinai Buna folyótól ered, amelynek vidékéről szintén jöttek telepesek, hanem a Velebit táján élő népesség Bunja nevű kerek, kúptetős háziról, amelyek elütöttek mind a dalmáciai (tenger melléki), mind a dinari (hegyvidéki) háztípusoktól, s amelyeket letelepedésük első éveiben a Bácskában is emeltek, de csakhamar áttértek a sokkal lakályosabb pannon házak építésére.

Beszivárgásuk azonban jóval az udvar engedélyezése előtt, a XVII. század legelején megkezdődött, azaz még a török hódoltság idején. Ludasi (korábbi nevén: Guganović) Jeromos elődjei is a Velebit tengerpart felé eső részeiből húzódtak észak felé, s a Ludasi-tó partja mentén találtak otthonra, úgyhogy ő már Ludason született azon a tájon, amely az átmeneti kőkorszakban is lakott volt, ősiségét 7000 éves régészeti leletek igazolják.

Ludasi a szegedi Ferenc-rend szerzetese lett, s a török elűzése után őt is kiküldték a bunyevác, s általában a szabadkai katolikus hívők lelki gondozására. A város megújuló élete 1686 után indult el. Ludasi Jeromos, a ferences protokollum bejegyzése szerint, 1693-ban került, Benyovics Bertalannal együtt, Szabadkára hitszónokként és lelkipásztorként. A Kulának nevezett palánkvárban lakott, amelyet Pongrácz János épített még 1470-ben részben gazdasági udvarházként, részben katonai erődítménynek is szolgáló várasként. Itt, az egyik helyiségben, 1695-ben kis kápolnát rendezett be. Ettől kezdve, több mint három évtizeden át rendjének megbízatása alapján rendszeresen felkereste Szabadkát, amely sokáig az egyházi funkciók egyedüli hordozója volt, s a tanügy terén is úttörő tevékenységet folytatott. Jóllehet bunyevác származású volt, ő az ígét már jórészt magyarul hirdette, Iványi István várostörténetének megfogalmazása szerint „a mise alatti dalmát éneklés is magyar ének által szorított ki”.

A gondosan vezetett háztörténet időrendben jegyezte az eseményeket, e szerint Ludasi 1698-ban és 1703-ban is a városban és környékén tartózkodott, 1711-től pedig városlakó, de 1717-től már mindenképpen. Ebben az évben

ugyanis, híveinek közreműködésével egy vályogból emelt rendházat adott át rendeltetésének, amit a rendgyűlés rendez rezidenciának ismert el, első prezidense pedig Ludasi Jeromos atya lett.

Ő már korábban kezdeményezte azt is, hogy az egész várat adják át a ferenceseknek, mert a kápolna szűknek bizonyult, az istentiszteletet a szabad ég alatt tartották, a haranglábakat is várkastély előtt emelték fel. Az első döntés ugyan már 1718-ban megszületett, de a vár csak egy 1723-ban hozott királyi rendelettel került a ferencesek kezébe. A társalakó határőrvidéki kapitányok azonban csak a következő évben ürítették ki.

Ettől kezdve, azaz 1724-től Ludasi Jeromos, rendtársaival együtt, nagy erőfeszítéseket tett, hogy a várkastélyt templommá alakítsák át. Elsősorban a hívők közt végeztek rendszeres gyűjtést, de más forrásokból is pénz után néztek. Elég nehezen jött össze a szükséges összeg, úgyhogy az építkezést csak 1730-ban kezdhették meg. Ludasi ezt már nem érte meg, de azt, amit ő megkezdett, rendtársai befejezték.

A ma is álló Barátok temploma s a mo csáron át hozzá vezető Barátok hídja 1730 és 1736 között készült el, az előtte kialakított tér pedig Barátok tere lett, amelyet azonban 1861-től Teleki Lászlóról neveztek el, ma pedig Jovan Nenad cár nevét viseli.

LUGOSI BÉLA (Lugos, 1883. október 20.–Hollywood, 1956. augusztus 16.) – Ahány lexikon, ahány színház-és filmtörténeti könyv, annyi adat Lugosi Béla hollywoodi filmszínész születésének és halálának évéről. Csak hosszadalmas ellenőrzés után írhatjuk le nyugodt lelkiismerettel, hogy Blaskó Béla néven 1883. október 20-án, Lugoson jött a világra. Illetve másképp

fogalmazva: 8–10 forrás közül egyedül az Életrajzi Lexikon közli a pontos adatot. Pályakezdéséről is csak annyit írnak, hogy „vidéken játszott”, esetleg még jegyzik, hogy 1910–1911-ben a szegedi Nemzeti Színház tagja.

Színészi pályafutását valójában egy évtizeddel korábban, 1901-ben kezdte, amikor lakatossegédként Pestre utazott, hogy részt vegyen a Színészegyesület felvételi vizsgáján. Életrajzírója, Garay Béla írja, hogy „Lugosit már a szünetben félrehívta Pesti Ihász Lajos, a szabadkai színház igazgatója, és szerződést kínált fel neki. A fiatalember örömmel írta alá. Néhány nap múlva, mint a szabadkai színház újonnan szerződött tagja jelent meg Kalocsán, a színház nyári állomásának színhelyén”. A társulat 1901. november 2-án Guthy Soma és Rákosi Viktor Sasok című vígjátékával nyitotta meg a szabadkai idényt, s ennek főszerepét a 18 éves, nyúlánk, jóképű Lugosi Béla alakította. A közönség mindjárt a szívébe zárta, a kritika is dicsérte, de voltak olyanok is, akik rosszakaróan feltették a kérdést: „Mindig Szabadka legyen az előkészítő iskolája a kezdő színészeknek?”

Ebben az évadban még a Cyrano de Bergerac-ot személyesítette meg a színpadon, s eljátszotta Gárdonyi Géza A bor című népszínművének főszerepét is. Ezután Becskerekre került Polgár Károly színtársulatához, majd Zomborban játszott, néhány évet pedig Pécsen töltött.

1912-től kezdve a budapesti Nemzeti Színház művésze, Rómeót, Hamletet, Tell Vilmost játssza, a világháború utolsó éveiben pedig már a pesti mozivilág ünnepelt csillaga. A Tanácsköztársaság idején lelkes agitátor, a színészek direktóriumának egyik vezető tagja, úgyhogy a bukás után menekülnie kell. Bécsen,

Berlinen át Hollywoodba ment, ahol csakhamar a némafilmek ismert hőse lett. 1930-ban jutott pályafutásának csúcsára, amikor eljátszotta a Drakula címszerepét. Ettől kezdve, hollywoodi szokás szerint, beskatulyázták, szinte kizárólag a rémfilmekben játszik. Ebben a műfajban érte el legnagyobb sikereit már azért is, mert mestere volt a maszkirozásnak, arcát annyira eltorzította szerepeinek követelményei szerint, hogy a szakmában még ma is fogalomként emlegetik nevét.

A grand guignol ragyogó alakja a magánéletben szeretetre méltó ember volt. „Nem tagadta meg múltját és önmagát; a haladás, a humanizmus, az emberi tisztesség híve volt és maradt” – írta róla Nemeskürty István A képpé varázsolt idő című filmtörténetében.

LUKÁCS GYULA (Szabadka, 1907. március 14.–Szabadka, 1984. október 2.) – A XX. század húszas éveinek vége felé fiatal vasmunkásként, majd vilánszerelőként kapcsolódott be a szakszervezeti mozgalomba, a szabadkai Munkásotthon művelődési életébe, Mayer Ottmárral, Laták Istvánnal, Malušev Cvetkóval és másokkal, köztük Simokovich Rókussal, akihez sokévi barátság fűzte. Olvasott ember hírében állt, ezért Kizur István 1935-ben, a Népszava indulásakor őt is meghívta munkatársnak, s fordítással, a levelek feldolgozásával, adminisztrációs munkákkal bízta meg.

Lukács Gyulának nem volt vezető szerepe sem a lapnál, sem a mozgalomban. Ő volt a tag, a közkatona, akit irányítottak, feladatokkal láttak el. A lap köré tömörült mintegy negyven sajtóbizottság egyes-bajos dolgait látta el, az illegális mozgalom irányítása alá vonta. Ezek a sajtóbizottságok, amelyeket

előbb már a Szervezett Munkás, utóbb pedig a Híd is működtetett, fontos szerepet tölthettek be mind a terjesztésben (a Népszavának ötezres példányszáma volt), mind pedig az illegális tevékenységben.

1938-ban a niši vasúti műhelybe helyezték át, de Jugoszlávia összeomlása kor hazasieltett, és 1941 derekán már az egyik illegális katonai csoport tagja, fegyvereket gyűjt, röpiratokat terjeszt, titkos szálláshelyeket rendez be a szovjet ejtőernyősöknek, akiknek érkezését egy-két héten belül várták. Csakhamar letartóztatták, és 1941. november 14-én a honvéd vezérkar statáriális bírósága elé állították huszonhárom társával együtt. Valamennyiüket, hazaárulás vádjával, kötél általi halálra ítélték. Húsz perccel a kivégzés előtt nyolcan kegyelmet kaptak, köztük Lukács Gyula is, akinek ítéletét tizenöt évi börtönre változtatták. Pokoljárása azonban csak most kezdődött igazán: végignézették vele társainak, a legjobb barátjának (Simokovich Rókus), az édestestvérének (Lukács István) kivégzését, majd a hírhedt Margit körúti katonai büntetőintézetbe, később a váci börtönbe toloncolták, ott munkásszázadba sorolták, s 1942 végén a Don-kanyarba irányították. A Don-kanyarban a 192 főnyi egységből alig húszan éltek túl a telet, az aknamezők tisztítását.

Lukács Gyula szovjet fogságba esett, és 1946 májusában tért haza; a hatalom újdonsült képviselői bizalmatlanul fogadták, s mellőzték is, pedig az idő tájt az ilyen múlttal rendelkező mozgalmi emberek nagy karriert futottak be. Ha már nem számítottak rá, tollat ragadott, és írni kezdett. Emlékezéseit előbb a lapok közölték, majd bekerült az első vajdasági antológiába (Téglák, barázdák, 1947), végül a bebörtönzöttek, a

munkásszolgálatosok szenvedéseinek naplójegyzeteiben is emléket állított (A sárga háztól a csendes Donig, 1948). Könyve 2500 példányban jelent meg, s a korabeli tudósítások szerint „hat hét alatt szétkapkodták”. A Hídban Herceg János méltatta, a kritikát és a dicséretet változtatva: főleg dokumentumértékét respektálta, irodalmi kvalitásait már kevésbé. Elvbarátai az első háború utáni nyilvános irodalmi vitán a szocialista realizmus módszerét kérték tőle számon. Azt vetették szemére, hogy a fegyenceket és munkaszolgálatosokat naturalista színben festi: a létfenntartás ösztöne irányítja tetteiket, s nem az eszme. „Inkább áldozatokat, mintsem harcosokat, öntudatos proletárokat látunk maguk előtt” – mondja könyvéről Lőrinc Péter, aki szintén a Hídban összegezte a szabadkai vita tanulságait (Híd, 1949, 1.).

Lukács Gyula sértődötten vonult vissza az irodalmi és közéletből, az Elektroremont villamossági javítóműhely alapítója és igazgatója lett. Majd csak huszonhét év múlva jelentkezett egy újabb munkával, amelyben szabadkai munkásmozgalmi emlékeit foglalta egybe (Hol sírjaik domborulnak, 1975). Ennek már visszhangja sem volt: se jó, se rossz. Első könyvének dokumentumértéke azonban az idő múlásával egyre nőtt. A háborús emlékirodalomnak, a szenvedések könyveinek ahhoz a vonulatához tartozik, amelynek csúcsát Darvas Gábor első világháborús hadifogolyregénye (Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam, 1930) és Debreczeni József auschwitz krónikája (Hideg krematórium, 1950, 1975) jelzi.

LUKÁTS JÁNOS (Zenta, 1831. január 30.–Zenta, 1904. augusztus 7.) – Papp György egyetemi tanár a Magyar Szó

negyvennyolcas mellékletében (1998. március 14.) közzétette Lukáts Jánosnak, az egykori zentai közvitéznek nyilatkozatát, amelyben a honvédegylet felszólítására leírta vagy tollba mondta katonáskodásának történetét 1848. szeptember 25-étől 1849. augusztus 6-áig. Becses dokumentum ez, egy közkatona visszaemlékezése dióhéjban a magyar szabadságharcra. „Lukáts János életéről, elhalálozásáról, esetleges leszármazottairól semmit sem tudunk” – írja kísérszövegében Papp György.

Balassy Ildikónak, a zentai levéltár munkatársának kutatásaiból tudjuk, hogy nem 1830-ban született, ahogy írja, hanem 1831-ben, amit azért volt fontos pontosítani, mert kiderül belőle, hogy 1848-ban, amikor ősszel apja is meghalt, tizenhét éves fejvel jelentkezett a honvédségbe. Anyját már korábban elvesztette, „nem is ismeretem” – írja, majd hozzáteszi: árva gyermekként „felcsaptam verbunkban, négy évre, honvédek”. Ez már az az időszak, amikor az ország vezetősége belátta, hogy az ország védelmét illetően nem sokra megy a két hetet szolgáló, majd a tíz hétre kiállított nemzetőregységekkel, s egy országgyűlési határozat után elrendelte tíz honvédzászlóalj felállítását. Lukáts János tehát az első önkéntes honvédtoborzás idején jelentkezett, s október derekán vonult be Szabadkára, onnan pedig a verbászi táborba, ahol az 5. honvédzászlóaljba sorozták, Tóth József százados parancsnoksága alá. Ebben a kötelékben harcolta végig a szabadságharcot.

1849 januárjában a hadihelyzet rosszra fordult, s a honvédség kiűrtette Bácskát, elhagyta a verbászi tábor is, és visszavonult Szegedre. Szabadka vészhelyzetbe került, úgyhogy az 5. zászlóaljat több más egységgel együtt vissza-

rendelték a város védelmére. Lukáts János írja, hogy Bajmoknál „vitézül győztek”, s ezért „minden közkatonára kapott 5 Ft borraalót”. Ez a csata egyébként március 5-én zajlott le, és a hadtörténet kaponyai ütközet néven tartja számon.

A továbbiakban közvitézünk részt vett Perczel Mór diadalmas tavaszi hadjárataiban. Először, március 23-án, szülővárosát, Zentát vették be, azaz felszabadították „a bentmaradottakat”, majd Szenttamás negyedik ostromára és bevételére (április 3.) került sor, amelynek során, egy, a századforduló táján publikáló hadtörténész megfogalmazása szerint, az elhíresedett mezővárost „felprédálták és porrá égették”. Ezt a tavaszi hadjárat néhány másik állomáshelye követte: Verbász, Becse, a kátyi erdő, Vilovo és Mosorin, az utóbbinál „hónaljig erő vízben” dideregte át az éjjelt az április 13-i csatában. Majd Kamenica és Karlóca következett onnan pedig Temerin és Zsablya az új stáció.

Közlegényünk részt vett a szabadságharc utolsó győztes csatájában is, a kishegyesi ütközetben (július 14.). „Rémes éjjel” volt, írja. Július vége felé „Szegedre szólítottak bennünket, hová az egész nagy erő összegyűlt, Kossuth is jelen volt. Éppen a Zentai Csárdánál pihentünk, amikor az új szegedi puska-poros magazin fellobbant. Szegednél a Tiszán átkeltünk . . . Engem Szőregnél elfogtak több társaimmal . . .”

Lukáts János tehát a szőregi csata után, augusztus 6-án került fogságba, amikor is Haynau döntő csapást mért a tétovázó Dembinszky honvédseregére. Az utolsó remény is szertefoszlott, a kegyelemdöfés Temesvárnál következett be. Az osztrákok egészen Lugosig magukkal terelték a hadifoglyokat, majd étlen-szomjan hajtották őket vissza Szegedre,

onnan pedig a budai várba, ahol tíz évre besorozták őket az osztrák ezredekbe. Hősünk az olaszországi Bolognába került, s onnan 28 évesen 1859. október 31-én tért haza. Zentán egy ideig „városszolga” volt, megnősült, négy gyermeke lett: két leány és két fiú. Később földműveléssel foglalkozott, a honvédegyleti összeírások szerint háza, földje volt. Élete vége felé magánzóként tűntették fel. Ez a hivatalos megfogalmazás alighanem azt a tényt fedte, hogy munkára már képtelen, s vagy gyermekei tartják el, vagy kevéske földjének árendájából tengődik.

LUPPIS JÁNOS (Fiume, 1813. január 27.–Torrigia, 1875. január 11.) – A köztudat magyar találmányként tartja számon Irinyi Dániel gyufáját, Jedlik Ányos dinamóját, Eötvös Lóránd ingáját, Kandó Kálmán villamos mozdonyát, Bánki Donát és Csonka János benzinmotorját, illetve porlasztóját. Nos, itt valahol a sor végén tehetünk említést Luppis Jánosról is, a torpedó feltalálójáról, illetve tökéletesítőjéről. A torpedót sokáig „tiszteességtelen” fegyvernek tekintették (mintha lennének tisztességesek is), ezt a tézist különösen a „lovagias” angolok terjesztették, meg hát a franciák is, illetve azoknak az országoknak a képviselői, amelyeknek nagy flottájuk volt, s így nem jó szemmel néztek bármit is, ami esetleg veszélyeztette elsőbbségüket.

Az első mai értelemben vett, korszerű, önjáró, lanszírozó csőből kilövellt „hal-torpedó” ötlete a csaknem ötvenéves Luppis János K. u. K. fregattkapitány agyában fogalmazódott meg a XIX. század ötvenes éveinek végén. A hatvanas évek elején a tervrajzokat és magát a modellt is bemutatta a bécsi hadügy-minisztérium illetékeseinek, de támo-

gatást nem kapott tőlük. Találmányát csak néhány évvel később karolta fel a Fiumében letelepedett Robert Whitehead angol mérnök és hajógyáros, s két év múlva a torpedó Luppín–Whitehead néven jelent meg a piacon, mivelhogy az angol műszaki szakember lényegesen hozzájárult az új harci eszköz tökéletesítéséhez, de mint látni fogjuk, mások is. „A fiumei üzemben készült el két év alatt, 1866-ra az első torpedó” – írja Luppín életrajzírója, Petneházy Zalán, majd így folytatja: „A hajtóerőt egy 25 atmoszféra nyomásra feltöltött légtartály szolgáltatta. Két legfontosabb alkatrészét, az oldalirány megtartására szolgáló pörgettyűt és váltótollat, valamint az expandáló nagy nyomású levegő lefagyását meggátoló fűtőberendezést és a vele egybeépített

vízpárolgatót is magyarok találták fel: az előbbit Obry Lajos arzenáli művezető, az utóbbit Gesztessy János sorhajóhadnagy . . .”

A Luppis–Whitehead-féle torpedót először a perui polgárháborúban vetették be 1877 májusában. Mivel jól bevált, a megrendelések elszaporodtak, s így a fiumei, azaz rijekai üzem lett a világ legnagyobb torpedógyára. Tömegesen először az 1904-es japán–orosz háborúban alkalmazták, a cári flotta csúfos pusztulásához a fűrgé naszádokról kibocsátott torpedók is lényegesen hozzájárultak.

Luppis János 1869-ben magyar nemeséget kapott találmányáért. Sorsának későbbi alakulásáról nincsenek ismereteink. Utódai a Monarchia bukása után Magyarországon telepedtek le.

M

MACEDÓNIAI LÁSZLÓ (Perjámos, 1480, ?–Bécs, 1536. március 30.) – Egy híres dél-magyarországi birtokos família leszármazottja. A család Zsigmond király korában virágzott, majd a török világ beálltával elvesztette jószágait, magja szakadt. Uradalmi Temes, Csanád, Torontál, Brassó és Baranya megyében terültek el, mintegy füzért alkotva. A család egyik ágának, amelyhez Macedóniai László is tartozott, a torontáli Perjámos (módosai járás) volt a fészke, meg részben a szomszédos, névadó Macedónia, s az ugyancsak Torontál megyei Nagyszentpéter is. Ezeket a részeket Bárány Ágoston, Torontál vármegye első történetírója „külmegyei helyeknek” nevezte, mert korábban Csanád megyéhez tartoztak. Az ősök, a török hódítások elől, a Balkán-félsziget déli, görög–macedón részéből menekültek, s telepedtek le a középkori Magyarországon. Az ottomán átok azonban itt is utolérte őket, s végül vesztüket okozta, a befogadó országgal együtt.

Macedóniai László a Mátyás király utáni időkben, a „királytalan humanizmus” korában cseperedett fel, s a Mohács előtti és utáni években töltött be vezető szerepet a pusztuló, majd három részre szakadt középkori államban.

A család nem egy tagjáról mutatták ki, a jogi fakultás anyakönyvei alapján, hogy a bécsi egyetemen fejezték be ta-

nulmányaikat. Macedóniai László iskoláztatásáról nincsenek adataink, de elképzelhető, hogy ő is ott végzett, mert egyes nemesi családok gyakran ugyanarra az egyetemre küldték fiaikat. Tény az, hogy pallérozott humanista műveltsége beszédeinek felépítésében és stílusában éppúgy megnyilvánult, mint abban a tényben, hogy egyenrangú félként vett részt Szatmári György pécsi püspök humanista körének vitáiban. Ezek a találkozók rendszerint borozgató „symposionok”-ba torkolltak. Macedóniai László is azok közé tartozott, akik módfelett kedvelték a borítalt, ami viszont alkalmat adott barátjának, Hagymási Bálintnak (Valentinus Cybelius), hogy megírja a víz dicséretéről és a bor kárhozthatásáról szóló „művecskéjét”, s azt neki ajánlja. Oláh Miklóshoz, a későbbi esztergomi érsekhez is szoros barátság fűzte, nemkülönben Brodaries Istvánhoz is, a mohácsi vész történetírójához.

1520-ban elnyerte a törökök által már sanyargatott szerémi püspökséget, 1522-ben pedig magyar követként felszólalt a nürnbergi birodalmi gyűlésen. Az ott elmondott kitűnő beszéde később nyomtatásban latinul is, németül is megjelent. Szavainak az adott nyomatékot, hogy az előző évben elesett Nándorfehérvár, s ezzel megnyílt az út Magyarország szívébe. Többször is figyelmeztette a gyűlést, hogy Németor-

szág felé Magyarországon át vezet az út, de süket fülekre talált: a birodalmi gyűlés a kért 20 000–25 000 főnyi katonaság helyett 4000 gyalogost szavazott meg a végveszélybe került Magyarországnak.

A királyi tanács tagjaként II. Lajos mohácsi táborába szállt, de a király, Pétervárad elestének hírével Budára küldte, s így elkerülte lehetséges vesztét. A katasztrófa hírére, a királyné kíséretében, Bécsbe ment, s ott is maradt élete végéig. A Habsburgok oldalára állt. Ferdinánd császár, érdemeinek elismeréseként, kinevezte váradi püspöknek, de hivatalát csak névlegesen bírta, mert a területet Szapolyai János uralta. Macedóniai Lászlónak élete vége felé még egy alkalma adódott, hogy Magyarország nevében a Nyugat segítségét kérje: az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlésen kétszer is rámutatott arra, hogy ha a Nyugat nem nyújt segítséget Magyarországnak, akkor a saját bőrén fogja tapasztalni, mit jelent a török jelenlét. Szavaihoz Bécs ostroma nyújtott bizonyítékot, de neki csak részben lett igaza: Magyarország valóban elveszett (egy időre), de a Nyugat elkerülte a legrosszabbat, s a további fejlődés útjára léphetett . . .

MACSAI ISTVÁN (Buda, 1823?–Belgrád, 1889. július 7.) – A szerb–magyar kapcsolatok érdekes, majd-hogynem ismeretlen figurája. Buda szerb negyedében élve már gyermekkorában, játék közben megtanulta nyelvüket, tanulmányainak befejezése után pedig – sebészorvosi és szülész diplomáját a pesti egyetemen, orvosdoktori oklevelét pedig a bajorországi Erlangenben szerezte –, még kilenc évet töltött közöttük, orvosi gyakorlatot folytatva, s még jobban megkedvelte nép-

költészetüket, de „pomázi rác leányt” vett feleségül is.

1854-ben, amikor a két nép testén még elevenen sajogtak a szabadságharc idején kölcsönösen ejtett sebek, Šabacón – a Mátyás-kori históriás énekből ismert Szabácson – vállalt tisztii orvosi állást, majd „szerződött fizikusként” Kelet-Szerbiába, az ország legelmaradottabb vidékére ment, ahol Knjaževacon és Zaječarban több mint negyed századot töltött. Odaadó munkájával nagy népszerűségegre tett szert, a Timok-vidék vlach, illetve oláh falvaiban. Még jóval a századforduló után is élt a „magyar doktor” emléke.

A művelődési és más egyesületek tagjaként sokat fáradozott a szerb nép kulturális felemelkedésén, ennek érdekében sok előadást tartott, és számos ismeretterjesztő cikket jelentetett meg a korabeli szerb lapokban és folyóiratokban (Srpske Novine, Vidovdan, Srpski arhiv, Narodno Zdravlje, Prosvetni Glasnik stb.). Tudományos jellegű közleményeit az orvosegyesület szakközlönyében és a Tudós Társaság folyóiratában tette közzé (Glasnik Učenog Društva). Ez az utóbbi a Szerb Akadémia előde volt. Macsait levelező tagjává választották. A Szerb Orvosegyesületnek és a Vöröskeresztnek is egyik legszorgalmasabb aktivistája volt.

Munkásságának külön részét képezik helytörténeti írásai. Elkészítette a knjaževaci és a crnorekai kerület leírását, a Brestovačka banja monográfiáját. Naplójában részletesen, napról napra leírta az 1876. évi török–tatár betörés véres eseményeit.

Irodalmi fordítással is szolgálni kívánta a két nép közeledését. Több mint tíz magyar szerző elbeszélését ültette át szerbre és jelentette meg a lapokban, többek között Jókait, Vass Gerebent,

magyarra viszont Čeda Mijatović történelmi regényét, a Brankovics Györgyöt fordította le.

Az említett Čeda Mijatović mellett, aki később külügyminiszter lett, személyes és levelező kapcsolatot tartott fenn több korabeli vezető szerb értelmiségivel, így Vladan Gjorgjević sebésszel, a szerb katonai egészségügyi szolgálat vezetőjével, a Szerb Orvosegyesület megalapítójával, aki 1897 és 1900 között miniszterelnök is volt, meg Jovan Žujević egyetemi tanárral, a Geológiai Intézet megalapítójával és vezetőjével, Szerbia első földtani térképének elkészítőjével.

Az érdekes orvos emléket Vladimir Stojanović ébresztgette A szerb orvostudomány története című munkájában (ennek Mácsaira vonatkozó részét a Srpski arhiv közölte 1956-ban, magyarul pedig Gubás Jenő (Kilátó, 1992. július 11.).

Mácsai István saját kezűleg készítette el cikkeinek, előadásainak bibliográfiáját, s ez naplójával és levelezésével együtt a Szerb Orvosegyesület Múzeumában található mintegy hívogatva és tálcán kínálva magát a kutatónak, aki majd a rendezett hagyaték tüzetes tanulmányozása után méltó emléket állít ennek a Szerbiába szakadt magyar orvosnak.

MADERSPACH FERENC (Oravica-bánya, 1793. február 7.–Zsombolya, 1849. január 20.) – A híres bányász bányavidékről, a Krassó megyei rézfejtők, vashámorok és olvasztóházak világából származott: apja bányatanácsos, bátyja kohómérnök. Maderspach Ferenc mégis, a családi hagyománytól eltérően, katonai pályára lépett, s 1846-ban, ötvenöt éves korában, főszázadosi rangban nyugalomba vonult.

1848-ban azok közé a hazafias érzelmű császári tisztek közé tartozott, akik reaktívták magukat, s a magyar szabadságharc ügye mellé álltak. Elhatározását az is erősítette, hogy szemtanúja volt a császári tisztek összejátszásának a szerb felkelőkkel, meg az őket támogató, Szerbiából érkező önkéntesekkel, a szerviánokkal: puskákat, ágyúkat, lőszeret adtak át nekik, két felkelőnek álcázott császári tiszttel is találkozott, az egyik egy bécsi altábornagy fia volt.

Maderspach 1848 nyarán Fehértemplom védelmét szervezte, miután őrnaggyá előléptetve, kinevezték a város térparancsnokává. Német és román polgárokból szervezett nemzetőrséget.

A Vračev Gajban (Varázsliget) táborozó szerb erők augusztus 19-én, több irányból megtámadták Fehértemplomot. Az a menetoszlop, amely a szerb városnegyed felé vette az irányt, betört a központba, mivel a lakosság többsége mellé állt. Ezekben a válságos pillanatokban Maderspach személyes bátorságával is kitűnt: a súlyos utcai harcok során csapatainak élére állt. Olchváry Ödön A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken című könyvének tanúsága szerint „délután 2 óra tájban a derék Maderspach újból egyesíté a vitéz polgárait és nemzetőrjeit, s tömör csapatokkal egymás után több rohamot” intézett a felkelők ellen, s kiüzte őket a városból.

Fehértemplom német és román lakossága egy emberként állt ki a magyar forradalom mellett, s fegyveresen szembeszállt a bécsi udvar és segítőtársainak ellenforradalmi mesterkedéseivel. Helytállásuknak, a város hős védelmének Herczeg Ferenc állított méltó emléke. A két sváb című kitűnő regényével, amely 1916-ban jelent meg. Ebben többször említi „a rettenthetet-

len bátorságú”, az „oroszlánszívű” Maderspach Ferencet is.

Egy ideig még Fehértemplom parancsnoka maradt, de az év vége felé kinevezték a bánati hadtest egyik dandárparancsnokává, egységének élén több ütközetben vett részt, s meg is sebesült, úgyhogy decemberi alezrecesi kinevezését betegségben vette át.

Fehértemplom 1849 elején került a felkelők kezébe. Ekkor, a Pancsovánál elszenvedett vereség után, a hadsereg Bánát kiürítésére kapott parancsot. Maderspach a többi sebesülttel együtt szerezett a farkasordító hidegben Szeged irányába. Útközben, Zsombolyán, tüdőgyulladás végzett legyengült szervezetével, s ott helyben el is temették.

MAGDA PÁL (Rozsnyó, 1770. június 29.–Nyíregyháza, 1841. július 23.) – A tudós tanár és statisztikus Rozsnyón, Dobsinán és Késmárkon fejezte be középiskolai tanulmányait, majd a továbbtanuló evangélikusok egyik hagyományos útját járva, a jénai egyetemre ment.

Visszatérve Magyarországra nem a papi, hanem a tanári pályát választotta hivatásul, s korának egyik legjobb gyakorló pedagógusa és iskolaigazgatója lett. Ilyen minőségben abba a szellemi tudományos vonulatba sorolják be, amelybe Tessedik Sámuel, Berzeviczky Gergely, Mitterpacher Lajos és mások tartoztak. A sajógömöri, löcsei és beszercebányai evangélikus gimnáziumokban tanárkodott, 1814-ben a soproni evangélikus líceumba került, ahol „Philosophiát, Statisztikát és Históriait” tanított. Innen került a szerémségi Karlócára, s az ottani görögkeleti szerb érsekség gimnáziumának rektora lett, a történelem és latin nyelv tanára. Itt azonban a bécsi Udvari Haditanács ren-

deletére politikai okokból felmondást kapott. Eltávolítása után, 1824-től Sárospatakon tanított, majd 1834-től csaknem a haláláig az újonnan felállított szarvasi evangélikus gimnázium igazgatói tisztét töltötte be.

Magda Pál korának kiváló társadalomtudósa volt, nevéhez fűződik az első magyar nyelvű statisztikai munka megjelentetése (Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékeinek legújabb statisztikai és geographiai leírása, Pest, 1819). Életének e fő művét soproni évei alatt alkotta meg. A másik a Sárospatakon végzett kutatómunka gyümölcse: ebben a mezőgazdaság adottságait és lehetőségeit mérte fel a reformkor derekán. (A mezei gazdaság philosophiájának a szabásai szerint okoskodó és munkálkodó gazda, Sárospatak, 1833). A Magyar Tudós Társaság e művét méltányolva választotta meg levelező tagjává.

Magda Pál 1821-ben költözött be a karlócai gimnázium udvarában levő ötszobás igazgatói lakásba népes családjával együtt, köztük három eladóvá serdült lánnyal. Önéletrajza szerint „a szörnyű drágaság” miatt vállalta el a viszonylag jól fizetett rektori állást. A tantestületi jegyzőkönyvben (Protocollum Gymnasii Carloviciensis) fejtette ki nézeteit az iskoláról és a nevelésről, s ezzel, meg ennek gyakorlati megvalósításával az egyházi hatóságok teljes mértékben egyetértettek, s meg voltak vele elégedve. Ez szerencsés körülménynek mondható, mert az egyházi hatóságok együttérzésével és támogatásával könnyebben átvészelte a rá zúduló megpróbáltatásokat.

Az 1819-ben kiadott statisztikai munkájának az általa is meghatározott célja a „nemzeti ébresztés” volt, mivel „tsak a magát, erejét s Hazáját esmerő Nem-

zet jobbíthatja meg állapotát”. Ezeket és az ezekhez hasonló felvilágosult eszméket 1821-ben a határőrvidék katonai vezetői az önálló állami létre való törekvésként, a független Magyarorszáért való küzdelemként ítélték meg. Az Udvari Haditanács igazat adott a katonáknak, s elrendelte azonnali eltávolítását. A gimnázium előljárói azonban védelmükbe vették: Magdát felmentették ugyan az igazgatói tisztség alól, de megtartották tanárnak. Még több mint egy évig Karlócán maradt, s anyagilag is támogatták.

Az Udvari Haditanács Magdára vonatkozó döntése – a határőrvidéken minden kérdésben egyedüli illetékessége volt –, még egy kitévelt tartalmazott: kimondta, hogy a görögkeleti iskolákban a jövőben nem taníthatnak evangélikus tanárok. A karlócai gimnázium első négy igazgatója – Grósz János, Rummy Károly, Wolny András és Magda Pál – valóban felvidéki evangélikus volt (s szlovák, az iskola története szerint), viszont az ötödik, Jovan Lazarević már görögkeleti vallású volt és szerb.

MAGYAR ADORJÁN (Budapest, 1887. október 4.–Zelenika, 1978. szeptember 28.) – A budapesti Magyarfamilia (a nevüket viselő Magyar utca 8–10. szám alatt ma is áll nagy családi házuk, az Ungerház) egyik ága már csaknem száz éve él az Adrián. Előbb Dubrovnikban, majd véglegesen a Cattarói-öbölben (Boka Kotorska) megbúvó, a Herceg-Noví melletti Zelenikán telepedtek le, ahol 1902-ben felépítették kastélyszerű, vendégfogadásra berendezett házukat.

A zöld tengerparthoz címzett penziót, az alapító Magyar Antal 1909-ben bekövetkezett halála után az olaszországi képzőművészeti tanulmányokat folyta-

tó fia, Magyar Adorján vette át, derékbe törve ezzel művészeti pályáját. Viszont az Adria egyik első idegenforgalmi létesítményét nagy sikerrel fejlesztette tovább, bár ez a munka sohasem kötötte le teljesen, a képzőművészeti, a néprajzkutatói és a nyelvészeti hajlam mindig munkálkodott benne, hogy aztán végül is a magyar östörténet vitatott és felderítetlen talaján találja meg önmagát.

Már ifjúkorában, de később is, katonai idejének letöltése során, az erdélyi népművészetet tanulmányozta – festői opusát végül is ez szabta meg –, de közben megismerkedett a székelység körében elevenen élő magyar ősműveltség nyomaival: a rovásírással, a Csodaszarvas ősrége töredékével, az ősvallás foszlányaival, illetve az ezzel kapcsolatos irodalommal, amelyeket a tudomány mellőzött vagy elvetett, olykor sarlatánizmusnak is minősített. Az így „beoltott” Magyar Adorján évtizedes zelenikai elszigeteltségében főleg saját könyvtárára támaszkodva, illetve a hasonló gondolkodásúakkal levelezve nyelvészeti, történelmi és antropológiai tanulmányokat végzett. A magyarság eredetét kutatva arra a megállapításra jutott, hogy elődeink nem az Urál tájáról érkeztek – mint írja is: „az »ázsiai eredet« és »nomádság« téveszme voltát felismerve, ezt teljesen elvettem” –, s ezért tanulmányaiban, könyveiben, sok valós vagy valóságnak vélt tény felhalmozásával, új szempontú megvilágításával arra vállalkozott, hogy bebizonyítsa: a magyarság a Kárpát-medencében alakult néppé, azaz őshonos európai, s döntően befolyásolta az európai műveltség kialakítását, olykor jóval megelőzve a nyugati kultúrákat is.

Magyar Adorján művei a két háború között Magyarországon jelentek meg

(Kérdések, Vác, 1930; A lelkiismeret Arany tükre, Szeged, 1937) a második világháború után pedig a nyugati magyar emigráció karolta fel (The ancient hungarian runic writing, Warren, USA, 1961; Az ősmagyar rovásírás, Warren, USA, 1962; A Nibelung Ének magyar eredete, Warren, USA, 1963; Elméletem, Södertälja, Svédország, 1969; Goldenkugel, magyar népmesék németül, Kassel, 1970; Ősmagyar rovásírás, 2. kiadás, Warren, USA, 1970; A Csodaszarvasról, London, 1972; A lelkiismeret Aranytükre, 2. kiadás, Fahrwangen, Svájc, 1975; Elméletem ősműveltségünkről, 2. kiadás, Fahrwangen, Svájc, 1978).

Újabban, a rendszerváltás után, Magyarországon ismét kiadják műveit, sőt a szerző hagyatékának megjelentetésére Magyar Adorján Baráti Kör jött létre, amely időszaki tájékoztatót is kiad Őshonosság címmel. Eddig a következő könyvek, illetve füzetek jelentek meg: Magyar építőízlés, Bp., 1990; A Csodaszarvas, Bp., 1992; A magyar nyelv, Bp., é. n. Ebből a munkájából a Magyar Szó Kilátó melléklete is közölt részleteket 1992 januárjában. Időközben az USA-ban megalakult a Magyar Adorján Magyarságtudományi Társaság, amely a budapesti körrel együtt azon munkálkodik, hogy megteremtse az anyagi alapot a szerző fő művének, a kézzel írt, 4000 oldalnyi Ősműveltség faksimile kiadására, esetleg terjedelmes önéletrajzának megjelentetésére is.

MAGYAR ANTAL (Budapest, 1857. március 24.–Dubrovnik, 1909. június 16.) – Az idegenforgalom egyik hazai úttörőjére emlékezünk, Magyar Antal nyugalmazott huszárcapitányra, aki századunk első éveiben A zöld tengerparthoz címzett zelenikai penziójával

létrehozta az Adria egyik első turisztikai létesítményét. Akkoriban ugyanis ez volt az egyetlen tengerparti szálló Crikvenicától délre.

Magyar Antal vállalkozását a véletlen szülte. 1895-ben orvosi tanácsra Brassóból Dubrovnikba helyeztette át magát az egyre erősödő asztmatikus rohamainak enyhítésére. A sós tengeri levegő jót tett egészségének, de a visszatérést egyik kezelőorvosa sem tanácsolta. Nyugdíjaztatta magát, s hozzáfogott, hogy új egzisztenciát teremtsen magának. Jó szemmel fedezte fel az idegenforgalom nagy esélyeit, s választása a Herceg-Novii melletti Zelenikára esett. Figyelme kiterjedt arra is, hogy kihallgatást kérjen a császártól és kijárja, hogy az akkor épülő, Szarajevóból induló keskenyvágányú vasút végállomása ne Meljine legyen, hanem a néhány kilométerrel távolabbi Zelenika. A vasút megnyitásával egy időben, 1902-ben, elkészült Magyar Antal vendégfogadásra berendezett, várkastélyszerű emeletes családi háza is 15 hektárnyi területen, amelyet évekig nagy gonddal parkosított, s így ő honosította meg az Adrián a kanári főnixpalmát, amely azóta mindenütt elterjedt. A vendégeket 5 különálló lakosztály és 50 ágy várta. A személyzetet a helyi lakosság köréből toborozta, saját költségén küldte őket továbbképzésre Budapest, Párizs és Marseille szállodáiba. Eleinte a penziót Magyar Antal pesti ismerősei, a gazdag arisztokraták és polgárok keresték fel, majd a németországi, csehországi, angolai, franciaországi és amerikai vendégek is. A megőrzött vendégkönyvekbe olyan címeteket viselő látogatókat is bejegyeztek, mint a szerb trónörökös, a bolgár cár és a Crna Gora-i uralkodó. Az exkluzív üdülőhelyről sokat írtak a korabeli lapok, így a pesti vasárnapi

Újság 1908-ban több mint egyoldalas képes tudósítást közölt az érintetlen mediterráni természetben, illetve, ahogy a lap írja, a „paradicsomi vidéken” megbúvó klimatikus üdülőről. Egy más alkalommal ugyanez a lap a szálló vendégeinek Crna Gora-i és albániai kirándulásairól számol be, azaz egzotikus külföldi kiruccanásairól, mivelhogy Zelenika akkoriban az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legdélibb pontja volt.

Magyar Antal halálával nem szűnt meg a szálló, fia, a római tanultságú művészettörténész, szobrász, kilenc nyelvet beszélő Magyar Adorján vette át és fejlesztette tovább. A második világháború után gyermeknyaraló lett belőle, s így az idegenforgalom viharos változásai elkerülték. Csak kezdeményezték a zelenikai Zöld tengerparthoz címzett penzió felújítását, részben gazdaságtörténeti emlékként is.

MAGYAR LÁSZLÓ (Hajdújárás, 1937. június 3.–Szabadka, 1998. június 10.) – Ha valaki nálunk levéltárost mondott, az első pillanatban Magyar Lászlóra gondolt. Egy körültekintőbb felmérés már az érdemes elődök, a tiszteletre méltó kortársak egész sorát tárhatta fel, de Magyar László elsőbbsége még ekkor sem vált kérdésessé. Pedig igen későn került a szakmába, már 38 éves elmúlt, amikor az iskolát, a nyelvtanári állást felváltotta a városi okmánytárral, az archivisztikával.

Csakhamar kitűnő szakértővé képezte magát, ügyiratjegyzékeket, mutatókat, raktári jegyzékeket állított fel, hogy a levéltári fondok használhatóak is legyenek. Az érdeklődőket el tudta igazítani a szabadkai, a vajdasági levéltárak rejtett zugaiban, később pedig a közép-európai levéltárak útvesztőiben is.

A levéltárosok általában segítőkész emberek, nála ez a tulajdonság egészen magas fokú volt. Így aztán egész sor cikk és tanulmány, nem egy doktori értekezés születhetett az ő közvetlen, de mégis láthatatlan közreműködésével.

Személy szerint is lelkes, kitartó és bravúros teljesítményekre képes bűvárló volt, Szabadka és Észak-Bácska múltjának sok ismeretlen vagy elveszettnek hitt tényét, tárgyi bizonyítékát tárta fel, így a város legrégebb, 1690 és 1743 között használt címeres pecsétjét és a legrégebb festett látképét 1697-ből. Két évtizedes kutatómunka után tette közzé Szabadka csaknem 300 névváltozatát. Egészen egyedülálló térképgyűjteményének darabjait a Bácsország közölte (a honismereti szemle szerkesztőbizottságának megalakulásától haláláig tagja volt). A Bácsország-könyvek első megjelenést négy kötete közül három az ő keze munkáját is magán viseli (Szabadka, 1428–1918, 1996; Gymnasium, 1747–1997, 1997; Szabadka és vidéke 1848/49-ben, 1998).

Az évek során Magyar László tarsolyából újabbnál újabb, fontosabbnál fontosabb közlések és dolgozatok kerültek ki. Így 1979. november 10-én, a Magyar Szóban jelentette meg, hogy rábukkant az első vajdasági magyar újság egyetlen példányára, az 1848-ban, Szabadkán megjelenő Honunk Állapotára. Ugyancsak a Magyar Szó Kilátójában 1990. november 10-én tette közzé Papp Dániel több hiányzó életrajzi adatát, köztük születésének pontos dátumát is, s ezzel egy több évtizedes irodalomtörténeti talányt fejtett meg. Az ilyen jellegű írásait gyűjtötte egybe az 1994-ben megjelent Eletek, iratok – iratok, életek című, nagy feltűnést keltett könyvében. A hasonló természetű közleményeinek újabb gyűjteménye halála után jelent

meg (Iratváltató. Egy levéltáros írásai-ból, 1999).

Egy specialitása, úgy is mondhatnánk, hogy testhez álló műfaja a levéltári dokumentumgyűjtemények publikálása volt (Lányi Ernő szabadkai évei, 1996; Milkó Izidor és könyvtára, 1997). Ebbe a sorba tartozik a már említett negyvennyolcas kiadvány is, amelyben Iványi István 1886-ban kiadott, 231 dokumentumból álló gyűjteményét 119 újjal egészítette ki.

Ő valójában a nagy előd méltó utóda, a XX. század utolsó harmadának Iványi Istvánja. Egyik megjelenésre váró kéziratában Szabadka eddig legteljesebb középkori okmánytárát gyűjtötte egybe. A kézirat jelentőségét alighanem ez az adat mutatja legjobban: Iványi a maga korában 9, Szabadkára vonatkozó középkori okmányra hivatkozott, Magyar László viszont 70-ről tud! Már ez a körülmény is mutatja, hogy Magyar László Szabadka története a legrégebb időktől 1918-ig című monográfiája, amely szintén kiadásra vár, teljesebb lesz Iványi István egyébként kitűnő, 1886-ban és 1892-ben kiadott kétkötetes városmonográfiájánál.

MAJSAI MÓR (Péterréve, 1891. október 26.–Budapest, 1987. január 23.) – János páter néven ferences szerzetes. 1908-ban, tizenhét évesen lépett a rendbe, 1915-ben szentelték pappá. Az eredetileg kiskunmajsai származású Majsaiak a XIX. század elején Kanizsáról és Zentáról telepedtek át az egykor szerblakta Petrovaszelára, amelynek lakossága ekkor már nagyobbrészt magyar volt (a 962 beltelekből 619 volt magyar tulajdonban). Ez az arány tovább növekedett, úgyhogy 1890-ben 6525 magyar és 2031 szerb élt a faluban. A négy, szegről-végről rokon Maj-

sai család a Rétparton, a Savóhegyen és a Belső tanyákon gazdálkodott, valamennyi sokgyermekes volt, nyolcan–tizen voltak testvérek.

Majsai Mór évtizedeken át a palesztinai Szentföld ferences intézményeinek (Commissarius Terrae Sanctae) magyarországi megbízottja volt. Magyar Szentföld címmel egy havi lapot is szerkesztett, amelyet saját létesítésű kis nyomdában állított elő. 1936-ban átvette Budapesten a Heinrich István-féle alapítvány hűvösvölgyi telkét és épületegyüttesét Árvalózat, annak feladataival együtt (15 árva gyermek nevelése). Az egyik épületrészben múzeumot rendezett be a szentföldi vonatkozású kegytárgyakból, emlékekből, egy másikat pedig kápolnává alakított át, amely búcsújáró helye lett a helybeli és a vidéki hívőknek.

Magyarország kapcsolata a Szentfölddel a kereszténység felvételével kezdődött. István király 1024-ben zarándokutat nyitott a bibliai elbeszélések színhelyére, s ezzel is bekapcsolódott Európa vérkeringésébe. „Ebben az időben kezdte szinte mindenki – írja 1044 táján Rodulfus Glaber dunji szerzetes –, aki Itáliából és Galliából az Úr sírhelyéhez, Jeruzsálembe igyekezett, a szokott utat, mely a tengeren át vezetett, elhagyni, s ennek a királynak a hazáján át menni. Ő ugyanis mindennél biztonságosabb utat hozott létre . . .” Valójában ez volt az országot átszelő „hadi utak” egyike, amelyet a királyi várak katonasága őrzött, s amely a Dunántúlon át haladt, Szerémséget és Belgrádot érintve, a Közel-Kelet felé. István király, hogy megkönnyítse a zarándokok útját, az országhatárokon túl is két, szállóházakkal, raktárokkal, „a mindennapi ételmet adó birtokokkal és szőlőkkel” is ellátott monostorokat hozott

létre: egyet Konstantinápolyban és egyet Jeruzsálemben. Ezeknek, meg a későbbi évszázadokban létrejött kapcsolatoknak az emlékét, meg a szentföldi vonatkozású leletanyagot őrizték a Hűvösvölgyben.

János páter 1942-ben – a háborús években, életének felén túl a Szentföld 22 kegyhelyének hú mását kívánta kialakítani egy ovális alakú templomban, Molnár Farkas Ferenc tervei alapján, aki Walter Gropius tanítványa volt a weimari Bauhausban. 1951-ben a templom oldalfalai már álltak, s kilenc kegykáporna is elkészült, de az építkezés, hatósági nyomásra, félbemaradt. A templomtorzót a Budapest Főváros Levéltára vette át, s 1977-ben, az építészeti értékeket megőrző felújítás után, korszerű raktárakat és iratvédelmi műhelyeket alakított ki benne. A késői öregkort megért Majsai Mór népszerű vallási szerző volt, cikkeit, könyveit (Biztatások a szebb világba, 1926; Boldogasszony Anyánk, 1982) szívesen olvasták.

MAJTÉNYI MIHÁLY (Nagybecskerek, 1901. július 21.–Újvidék, 1974. július 7.) – Csaknem fél évszázadot dolgozott a sajtóban, a bácskai redakciókban: a Zentai Friss Újságban, a zombori Új Hírekben, 1937-től pedig a szabadkai Naplóban. Ezt a tényt monográfusa, Juhász Géza így pontosította: „1927-től egészen nyugdíjazásáig (1973) kerek negyvenhat esztendeig volt főállásban újságíró”.

Pályájának fontos mozzanata, hogy a negyvenhat esztendőből csaknem harmincat a Magyar Szónál töltött. Mégpedig a kezdet kezdetétől, mivel tagja volt annak a négytagú csapatnak, amely 1944 december 4-én Újvidéken, megindította a lapot. Eleinte mindenestül volt az újságnál, de az ötvenes évek vége felé

már szerkesztőségi „intézmény” lett, a jugoszláviai magyar irodalom nagysága, a költő Gál Lászlóval együtt, aki szintén a kezdettől fogva a szerkesztőségben dolgozott.

Tűz és víz volt a két ember: Gál írásiban is lobogott, perzselt, Majtényi sorából viszont a megértő nyugalom, a partot mosó csendes víz szelídsége áradt. Éltre szóló baráti kötelék fűzte őket össze, talán éppen azért, mert ennyire különböztek.

Ahogy múltak az évek, úgy csökkent a két ember kötelezettsége a szerkesztőségben. Az ötvenes évek derekán még elvárta a szerkesztőség a heti egy-egy hírkopfot és tárcát, de később már csak a havi egy-két vasárnapi írást igényelte, kötelezettség nélkül. „Mihály bátyánk, lesz-e vasárnapi színes?”, kérdezték a szerkesztők a klubasztal mellett kávézó hatvanéves írótól. A válasz mindig megnyugtató volt, ő aztán igazán tudta, hogy az újság olyan, mint egy feneketlen papzsák. „A kéznek járnia kell, édes fiam”, ezt mondatta még utolsó tárcájának hőseivel is.

Az idős Majtényi vasárnapi írását úgy várta az olvasó, mint később Németh Istvánét. Hiányérzete volt, ha elmaradt, akárcsak az Újvidéki Rádió hallgatóinak, ha nem hangzott el megszokott heti rovata, a színes szalag.

Mindig az olvasók és a hallgatók közelebbe tudott férközni, közvetlen kapcsolatot teremtett velük. „Elmondom neked a villanycsengőm történetét”, közölte, s máris áradt belőle a szó, kapcsolta egymás mellé gondolatait, apró megfigyeléseit, olvasói élményeit. „Beszélni akarok már régen a zseblámpáról”, mondta, s máris megkezdődött a bűvös kalandozás a téma körül. Csodálatosan tudott írni a tárgyakról – a zsebóráról, a mellényzseb rabszolgájáról, a

pénztárcáról, a zsebek fejedelméről – és hát persze, a tárgyak kapcsán, az emberekről. Leginkább róluk, magáról az életről.

Nagy mesemondó volt Majtényi (Markovics) Mihály. Mikszáth Kálmán egyenes ági leszármazottja, aki az irodalom és az újságírás mezsgyéjén hol a „betűtáncot” járta, hol csendesen bandukolt – csevegve, tünődve hamiskásan bölcselkedve.

„Majtényi Mihályt és a mesét temettük az elmúlt napokban” – búcsúzott tőle Bori Imre is.

Szépírói munkássága regényeiben teljesedett ki (Mocsár, 1928; Császár csatornája, 1943; Élő víz, 1951, Garabonciás, 1952, 1966; Bige Jóska házassága, 1955, 1981; Így történhetett, 1968). Novellái és egyéb prózai munkái is folyamatosan kötetekben rendeződtek (Kokain, 1929; Májusfa, 1948; Termő föld, 1950; Lássuk a medvét, 1959; Remények batárján, 1971; Betűtánc, 1975). Emlékezéseit két kötetben tette közzé (A magunk nyomában, 1961; Szikra és hamu, 1963). Két színművét is bemutatták (Harmadik ablak; A száműzött, 1971).

MALINA GYULA (Esztergom, 1853. május 24.–Szeged, 1919. december 2.) – A Tiszavölgy egyik legrégebbi árvédelmi szervezete az 1845-ben alakult Felső-Torontáli Ármentesítő Társulat. Valójában ekkor két szervezet alakult, a marosi és a tiszai társulat, amelyek később, 1858-ban egyesültek, az imént említett nevet pedig csak 1877-ben vették fel. A Tisza és a Maros szögében azonban már a kezdetben annyira egybefonódott a munka, hogy elejétől kezdve egységes szervezetnek tekinthetjük. Itt az egyes folyószakaszokon már a XVIII. század végén töltéseket építettek, 1820 és 1840

között pedig tervszerű gátépítés folyt Torontál megye összes munkaerejének mozgósításával, azaz jóval a Tisza-szabályozás előtt.

Nos, egy ilyen nagy múltú árvédelmi szervezet élére került 1890-ben Malina Gyula, s az igazgató-főmérnöki tisztet csaknem harminc éven át töltötte be. Mint a Bánátban dolgozó műszaki értelmiségiek zöme, ő is más vidékről származott, mérnöki képesítését a nagy hírű zürichi technikai főiskolán szerezte.

Amikor Malina Gyula a kikindai székhelyű társulat élére került, kényszerigazgatás alatt állt, de csakhamar visszanyerte önkormányzati jogát, s egyre eredményesebben dolgozott. A környező társulatok egyesítésével ártere több mint 550 000 holdnyira terjedt ki, a védtöltések hossza pedig meghaladta a 180 kilométert. Csakhamar a belvízvédelmet is felvették a társulat feladatai közé. Az új védművek építése ekkor már nem nyelte a milliókat, úgyhogy a figyelem egyre jobban a fenntartásra, a korszerűsítésre összpontosult. A Malina Gyula vezette társulat legjobb bizonyítványa, hogy a XIX. század végén és a XX. század elején ezen a vidéken még a legváltáságosabb években sem volt árvíz. Ezért helyét a társulat legjobb mérnökeinek sorában jelölhetjük meg, Szathmáry Sámuel és Katona Antal mellett.

Két nagy elődét, a nagyszerű gyakorló mérnököt, illetve a kiváló műszaki íróat azonban bizonyos vonatkozásban túl is szárnyalta. Malina Gyula nemcsak a gyakorlati mérnök és a tapasztalatokat elméleti téren is összegező szakember ötvözete volt, hanem ennél több is: a XX. század elején országos viszonylatban ő volt az első, aki a folyószabályozás körében kísérleti kutatásokat végzett. Így a gátak hullámverés elleni vé-

delmének tanulmányozására hat méter hosszú és négy méter széles medencét építtetett, a két végén különböző hajlásszögű rézsűkkel. A hullámokat hat munkás idézte elő, akik a medencén keresztül tett munkapadon ülve egyenletesen mozgatták lapátjaikat. A kísérleti berendezés kezdetlegessége ellenére is az úttörő próbálkozás sikeres volt, eredményeit az új gátak építésénél széles körben alkalmazták. Malina Gyula más téren is jelentős kísérleteket végzett, így a partburkolatok több mint negyven változatát próbálta ki, és az aszfaltot is ő alkalmazta a világon elsőnek a partvédelemben. Malina Gyulát ezért méltán nevezhetjük az első mai értelemben vett tudós vízimérnöknek. Kísérleteiről, tapasztalatairól rendszeresen beszámolt a Magyar Mérnökben és a Gazdasági Mérnökben (A Torontál megye belvízrendezéséről készített tervezet ismertetése, 1884; A Tisza szabályozásáról, 1890; Mederszabályozás iszapoltató művekkel és kotrással, 1902; Az árvíz elleni védekezés okszerűvé tétele. Beszámoló a hullámverési kísérletekről, 1905; A partburkolatok, 1910).

MALUŠEV CVETKO (Szabadka, 1910. február 27.–Mala Subotica, 1993. július 31.) – A többnyelvű Szabadka jellegzetes alakja volt, élete a két világháború köré fonódott. Régi szerb családból származott, ősei még Čarnojević pátriárka vezetése alatt telepedtek le Magyarországon (Iványi István városmonográfiájában hét Malušev családról tesz említést), s beépültek, szerbységük feladása nélkül, a magyar társadalomba.

Apja a legmélyebbről, kanászsorból emelkedett ki, s önképzéssel honorációrrá lett belőle, azaz értelmiségi pályán

érvényesült, mégpedig igen jól. Egy hasznos kézikönyv kiadójaként (Szabadka szabad királyi város cím- és lakjegyzéke, 1907), egy szaklap szerkesztőjeként (Közgazdaság, 1908–15) és egy jól jövedelmező ingatlanforgalmi szervezet tulajdonosaként (Általános Forgalmi és Hiteltudósító Iroda) vált ismertté.

Az első világháború derékba törte a család egzisztenciáját: az apa a frontra került, a kis Malušev pedig utcai árusként tengődött.

A frontról hazatérő apa szerbre fordította idegenforgalmi irodájának nevét (Opšte obrtni i informacioni biro), ismét könnyen jött a pénz, de könnyen is ment; egyre több kellett az italra, a cimborákra . . .

Az ifjú Malušev inaskodott, kifutóskodott, majd 1924-ben beiratkozott a vasúti ipariskolába; vizsgázott mozdonyszerelő géplakatosként, és munkát is kapott a vasúti fűtőházban. Itt kapcsolatba került a munkás- és szakszervezeti mozgalommal, és hamarosan a helyi szakszervezeti tanács titkára lett. A rendőrség sehogyan sem tudta megemésztetni, hogy szerb létére mit keres ő a zömmel magyar munkásokból álló szakszervezetben. „Nem szégyelled magadat, hogy magyarul beszélsz a gyűléseken?” – szidalmazták nemegyszer.

Közel került az illegális párthoz is, bár a nagy moszkvai perek idején rásütötték a trockista minősítést, ami az idő tájt a legsúlyosabb minősítés volt. Azonos a szovjetellenességgel, a sztálini módszerek elvetésével. Ezt a pecsétet egy életen át viselte, bár baloldali meggyőződését sohasem adta fel, ezért bebörtönözték, állását is elvesztette.

A népfrontos korszaknak kellett beköszöntenie, hogy az irányában megnyil-

vánuló szektás magatartás feloldódjon. Mayer Ottmár, a Híd főszerkesztője, aki városi párttitkárként a népfrontos politika hordozója is volt, bízta meg a folyóirat anyagi ügyeinek intézésével, a terjesztés megszervezésével, a Híd mozgalom elindításával. Jellemző azonban, hogy Gaál Gábor felszólítására előbb lett a kolozsvári Korunk munkatársa, mint a Hídé. Három tanulmányának ottani megjelenése után a Híd is „felfedezte”, s csakhamar a folyóirat egyik legtöbbször publikáló szerzője lett, többnyire Kiss Flórián néven publikált. Így 1937–38-ban tíz folytatásban tette közzé Vojvodina történetének vázlata című munkáját – „fiatalos lendülem mérhetetlenül nagyobb volt az ilyen munkához szükséges felkészültségemnél”, írta emlékezéseiben –, időközben pedig három folytatásban indította el a Híd falukutató mozgalmát.

A második világháborút németországi hadifogságban töltötte, s hazatérése után, bár régi munkásmozgalmi ember volt, nem kapott fontosabb politikai megbízatást: magyar káder nem lehetett, szerbnek pedig nem kellett. A két nyelvű könyvkiadó vállalatokban és sajtóházakban viselt magas tisztségeket (főleg anyagi természetű ügyekkel foglalkozott), majd Zágrábba költözött, ahol 1952. március 15-én megindította a Magyar Képes Újságot, amelynek eleinte „visszamágyarítani a magyarokat” volt a jelszava és politikai célja.

Nyugdíjba vonulása után megírta emlékezéseit (Leltár, Szabadka, 1990). Ön-életrajzi jegyzetei a két háború közötti időszakot ölelik fel, de az utószóban hangot ad kiábrándultságának is. „Sok jót, de sokkal több rosszat láttam és tapasztaltam” – írja a háború utáni szocialista gyakorlatról.

MÁLY JÓZSEF (Zombor, 1860. szeptember 14.–Zombor, 1901. március 13.) – Van-e szomorúbb annál, hogy egy festőművész munkásságáról az innen-onnan összegyűjtött életrajzi adatok mondanak a legtöbbet, s nem alkotásai: a rajzok, a festmények. Ennél nagyobb csapás aligha érhet egy művészt. Mály József zombori festőt pedig éppen ez a sors sújtotta. A zombori múzeumban csak két tájképét őrzik, Pavle Vasić könyve szerint (Umetnička topografija Sombora, 1984) az ottani magángyűjteményekben egy sincs. Több munkája lappanghat a magyarországi képtárakban, magángyűjteményekben – a festőnek halála után, 1912-ben gyűjteményes kiállítása volt Budapesten –, bár életművéről ott sem készült áttekintés.

Mály József a középiskola befejezése után banktisztviselő lett. Paja Jovanovićnak, az ismert verseci származású festőnek a biztatására elég későn, 1893-ban, 33 éves korában kezdte el művészeti tanulmányait Münchenben. Ebben nagy segítségére volt unokabátyja, Hollósy Simon, akinek akkor már jó hírű magániskolája volt a bajor fővárosban. Néhány hónapi ingyenes oktatás után saját kezűleg kiállított bizonyítvánnyal igazolta előmenetelét, tehetségét, s így megkönnyítette felvételét a müncheni akadémiára. Ezt a bizonyítványt, meg a Mály–Hollósy levelezés anyagát Gulyás Gizella főiskolai tanár tette közzé (Hungarológiai Közlemények, 50. szám).

Hollósy közbenjárására Mály ösztöndíjat is kapott, úgyhogy az elkövetkező négy évben, 1894 és 1898 között, Lotz Károly tanítványaként a pesti mintarajziskola festészeti szakára került. Pártfogója meghívta az 1896-ban induló nagybányai művésztelepre is, amely

az újabb kori magyar festészet egyik legnagyobb hatású csoportosulásának bizonyult. Mály a következő évben is Nagybányán festett – néhány tájképet az ottani művészkedvelők meg is vették –, de ekkor kettőjük kapcsolatában szakadás állt be.

Hollósnak, a modern képzőművészeti irányzat eleven megtestesítőjének igen rossz véleménye volt a budapesti Műcsarnok köré csoportosuló művészekről és kritikusokról, a konzervatív felfogásokat tükröző zsűrizésekről. Mály viszont éppen ekkor tájékozódott a Műcsarnok felé, amely a kiállításoknak a munka, az érvényesülés, a polgári kényelem lehetőségét kínálta. 1898-ban már mind a tavaszi, mind az őszi kiállításon részt vett, többek közt a Gombosi táj és a Szállítás a zombori határban című képeivel. Ebben az évben szülővárosában is kiállított a Polgári Kaszinóban és a Magyar Olvasóköri.

Festőnk tehetsége nem bontakozhatott ki – B. Szabó György szerint „szenzibilis” művész volt, és „ragyogó festői kvalitásokkal indult” –, mert fiatalon, 41 éves korában meghalt. Pályafutása tehát későn kezdődött és korán befejeződött, rövid alkotó periódusában pedig „zajtalanul munkálkodott”, ahogy azt a Bácska című újság írta nekrológiájában.

MAMUSICH MIHÁLY (Szabadka, 1888. szeptember 28.–Budapest, 1956. ? 26.) – Egy befolyásos, elmagyarosodott bunyevác családból eredt, amelynek soraiból a XIX. század második felében ügyvédek, országgyűlési képviselők, törvényszéki bírók, egyházi méltóságok kerültek ki, háttérük pedig a földbirtok volt. Mamusich (Mamužić) Lázár, a család leghíresebb tagja csaknem két évtizeden át Szabadka korlátlan hatalmú polgármestere volt, aki ön-

kényesen kezelte a városi pénztárt, egy sajtóbeli megfogalmazás szerint „duhajkodó, kanász tempóban” vezette a város ügyeit. „Rózsa Sándor idejét betyárvilágnak mondjuk, hát akkor minek lehet nevezni Mamusich Lázár korát?” – tette fel a kérdést egy lapszerkesztő, amikor Széll Kálmán miniszterelnök 1902-ben felfüggesztette tisztségéből. Mamusich Mihály gyermekkori élményként szívta magába a hatalomért dúló összecsapásokat, úgyhogy a gimnázium befejezése után és egyetemi tanulmányainak megszakításával, kedvet kapott hogy újságíróként maga is részt vegyen ebben a kíméletlen háborúsdiában. Veréb Gyula keresztényszocialista, antiszemita lapjának, a Bácskai Naplónak lett a munkatársa (1909–1911), de családi nyomásra végül is kilépett a szerkesztőségéből, és Pesten az első világháború után befejezte a jogot. Ekkor sem az ügyvédi pályát választotta, hanem újra felcsapott újságírónak. Az 1919-ben induló Nemzeti sport című hetilap munkatársa lett. Vadas Gyula laptulajdonos-főszerkesztő jobb kezéként része volt a lap felvirágzásában: a jellegzetesen zöld színű újságot fokozatosan az első nemzetközi színvonalú magyar sportlappá fejlesztették. A lap 1925-ben tért át a heti ötszöri megjelenésre, s 1944-ben szűnt meg. Mamusich a labdarúgórovat szerkesztőjeként, a lap vezető gárdájához tartozott. Tudósított az 1924. évi párizsi, az 1928. évi amszterdami és az 1936. évi berlini olimpiai játékokról. Pluhár Istvánnal együtt, aki szintén a Nemzeti Sport munkatársa volt, 1930-ban először állt a Magyar Rádió mikrofonja elé, hogy labdarúgó-mérkőzést közvetítsen. Pluhár később ismert rádiós személyiséggé vált, Mamusich pedig sportvezetőként jeleskedett: a Magyar Labdarúgó-szö-

vetség válogatóbizottságának lett a tagja, később pedig alelnöke is. A modern labdarúgás elméletéről és gyakorlatáról írt könyvet (Hogyan futballozzunk?, 1936), egy másik műve viszont kéziratban maradt (A magyar labdarúgás útja a pesti grundtól a Wembleyig).

1945 után nem folytathatta újságírói pályáját, vállalati jogtanácsosként dolgozott.

MANDL-MÁNDY KÁROLY (Nagybecskerek, 1817. ?–?, 1871. június 4.) – Az Amerikai Egyesült Államok 23 északi és 11 déli állama közt 1861 és 1865 között lezajlott polgárháborúban a frissen bevándoroltak közül – számarányukhoz képest – a magyarok, illetve a szabadságharcban részt vett katonák csatlakoztak legnagyobb mértékben a küzdő felekhez, zömmel az északiak oldalán. Szám szerint: két altábornagy (Asbóth Sándor, Stahel-Számwald Gyula), öt dandártábornok (Kozlay Ede, Arnsberg György, Pomutz György, Schopen Albin, Mandl-Mándy Károly), továbbá tizenhat ezredes, három alezredes, tizennégy őrnagy (köztük Kovács István volt bocsári plébános, honvédőrnagy), huszonhárom kapitány, tizennégy főhadnagy, hat hadnagy és mintegy nyolcszáz főnyi legénységi állományú katona.

A dandártábornokok névsorában találjuk a nagybecskereki születésű, izraelita vallású Mandl Károlyt is, aki apja szatócsboltjában tanulta ki a kereskedelmi szakmát, de tizennyolc éves korában felhagyott a kalmárkodással, beállt katonának, s közlegényként, később tizedesként szolgált az egyik galíciai gyalogezredben.

Egy pontatlan, nem igazolt változat szerint a szabadságharc hírére, főhadnagyként, a híres Lenkey-féle huszár-

századdal, úttalan utakon járva, az üldözők eszén túljárva hazatért, s ezredesként fejezte be a szabadságharcot. A valóság az, hogy kevésbé romantikus körülmények között tért vissza az országba. 1849 nyarán aradi nemzetőri tüzérként vett részt a bánsági harcokban, ősszel pedig átlépett a honvédtüzérséghez. A szabadságharc bukása után tüzérhadnagyként hagyta el az országot, s a vidini internálótáborba került. Csakhamar feleségül vett egy isztambuli török nőt, áttért a muzulmán hitre, s 1850-ben Ahmed efendi névvel és címmel a török hadsereg tisztje lett. A sumeni erődben teljesített szolgálatot, részt vett a krími háborúban (1853–1856). Leszerelése után rövid időre a konstantinápolyi vasútépítő vállalatnál helyezkedett el, majd kivándorolt az USA-ba.

Mándy Ignác Károly néven a kaliforniai aranyásók között bukkant fel, az amerikai polgárháborúban pedig (1861–1865) Charles Munde néven vett részt, s ezzel, vagyis a gyakori névváltoztatással nagy gondok elé állította kései életrajzíróit.

Századosként a katonai szolgálatot egy kansasi ezredben kezdte meg. Egy év múlva a winchesteri, a Fisher's Hill-i és a Ceder Creek-i csatákban szerzett érdemeiért őrnaggyá nevezték ki. Kétszer is megsebesült. Nem kellett sokáig várni a további előléptetésekre sem, az alezredesi és az ezredesi rang megszerzése után a tábornoki fokozatot is elérte: a sorsdöntő petersburgi ütközetben tanúsított hősiességéért a Vermont brigád törzstisztjét, a 49 éves Mandl-Mándy az amerikai kongresszus címzetes dandártábornokká léptette elő.

„A parancsnokságot – áll az indoklásban – Charles Munde ezredes vette át, aki azt a következő hadmozdulatok

alatt a legnagyobb vitézséggel töltötte be. Mint aki teljesen bizonyos abban, hogy csapatai követni fogják, bárhová megy, a csatasor lelegejére nyomult, teljesen figyelmen kívül hagyva minden környező veszedelmet. Hősies példája, valamint ügyessége, amellyel a harcot irányította, igen nagy mértékben gyarapította azokat a dicsőséges haditetteket, amelyeket azon a napon a Vermont brigád végrehajtott” (Vasvári Ödön: Lincoln magyar hősei, 1939).

1866. szeptember 16-án leszerelt és nyugállományba vonult, s ettől kezdve szinte nyoma veszett. Meg nem erősített adatok szerint Kansasban, a prérík vidékén, Wichita táján vett farmot, és gazdálkodni kezdett. Öt év múlva, 54 éves korában hunyt el.

MARA JENŐ (Nagybecskerek, 1888. május 7.–Nagybecskerek 1931. december 16.) – Egy nagyítószegi (németül Heufeld, ma Novi Kozarci) középirtokos családból származik, ősei Elzász-Lotaringiából érkeztek és telepedtek le Észak-Bánátban. Apja, Mayer Rudolf, már nagybecskereki lakos volt, a Grossbecskereker Wochenblattban újságíróskodott, 1888-ban pedig, amikor Brajjer Lajos a Pleitz-nyomdát „társaséggé” alakította át, beszállt a vállalkozásba, s a híres kiadóház társtulajdonosa lett. Idővel a két „gazda” került a Pleitz-nyomda kiadásában megjelenő német és magyar lap élére: a napilappá váló Torontál főszerkesztője Brajjer Lajos (1892-től 1908-ig), a Grossbecskereker Wochenblatt főszerkesztője pedig Mayer Rudolf (1892–1916) lett. Ők ketten vezető szerepet töltek be a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségében is.

A fiatal Mara Jenő (1918-ig Mayer) a nagybecskereki piarista gimnázium be-

fejezése után (1906) jogot tanult Pesten, majd a doktorátus megszerzése után visszatért szülővárosába, s a születésével szerzett jogainak alapján is bekapcsolódott Nagybecskerek üzleti és művelődési életébe. Végzős egyetemi hallgatóként, de később is, gyakran megfordult a „művelt Nyugaton”. Egyik 1909. évi londoni keltezésű levelét Németh Ferenc közölte (Híd, 1993, 9.), amelyben barátjának, a szintén nagybecskereki Todor Manojlovićnak beszámolt párizsi élményeiről, így Claude Monet egyik tárlatáról is, akinek az volt a specialitása, hogy egy azonos témát festett meg különböző nap- és évszakokban, megfigyelte az atmoszféra, a fény változatait. „Mind egytől egyig ugyanaz a tárgy – írja Mara Jenő. – Víz, a vízen bimbózó, félig kinyílt és egész pompájukban ragyogó vízirózsák . . . Ez a kép aztán meg volt festve mindenféle elképzelhető hangulatban. Reggeli, déli, esti megvilágításban, őszi, tavaszi, nyári időben, esőben, napsütésben . . .” Mara a Torontálban is beszámolt Párizs művészeti életéről, tárcáiban a képzőművészet új útjairól tájékoztatott Gauguin, Cézanne, Van Gogh, Henri Matisse, Picasso kiállításai nyomán. Később elmaradtak az európai utazások, betegsége miatt inkább a gyógy- és fürdőhelyeket kereste fel. Mara Jenő 1917-ben, 29 éves korában örökölte meg, nyomda- és laptulajdonosként, a Torontál főszerkesztői székét, s az elkövetkező nehéz esztendőben – az első világháború utolsó éve, az impériumváltás időszaka – sikeresen kormányozta a lapot, a szerkesztőségi gárda – Godányi Zoltán, Hegedűs János, Juhász Ferenc, Kelemen János, Christián Jenő és mások – hathatós közreműködésével. Várady Imre oldalán, a Magyar Közművelődési Egyesü-

let vezetőségi tagjaként bekapcsolódott abba a szervezési munkába, amelynek célja a bánáti magyarság szellemi és művelődési életének feltámasztása, sok tekintetben pedig annak újrateremtése volt. Helyzeti előnyéből kifolyólag, a Pleitz-nyomda társtulajdonosi minőségében fontos szerepet játszott a gazdasági életben is. A nyomda és a lapok üzemeltetése mellett érdekeltsége volt a Nagybecskereki Takarékpénztárban, a bánási Központi Hitelszövetkezetben pedig felügyelőbizottsági tag volt. A tuberkulózis vitte el igen korán, férfikora teljében. Tisztelőjét, Szenteleky Kornélt kétszeresen is érintette a 43 éves szerkesztő gyors távozása: egyrészt irodalomszervező törekvéseiben mindig számíthatott Mara Jenő erkölcsi és anyagi támogatására, másrészt pedig maga is gyógyíthatatlan tüdőbajban szenvedett.

MARCHIAI JAKAB (Montebrandone, 1391. ?–Nápoly, 1476. november 28.) – Az utókor megítélése szerint ez az olasz ferences barát „Magyarország legnagyobb inkvizitora” volt, túltett kor- és rendtársának, Kapisztrán Jánosnak a teljesítményén is, aki szintén megszállott és hajlíthatatlan pápai inkvizíciós bíró volt, de végül a kereszties hadak megszervezésére kapott megbízatást, s a török elleni nándorfehérvári győzelemmel „megmentette a lelkét”.

Marchiai Jakabot (Giacomo della Marca) Zsigmond király kérelmére IV. Jenő pápa irányította át 1436 nyarán a boszniai rendházból, ahol vikárius volt, s nagy tapasztalatokat és érdemeket szerzett a patarén–bogumil eretnokség elleni küzdelemben, meg a térítőmunkában is. Az volt a feladata, hogy semlegesítse, majd irtsa ki a hungárusok körében terjedő huszitizmust, azaz a

körükben megjelenő „idegen konkolyhintóket”.

Az általa irányított inkvizíciós törvényszék Esztergomban, a nagyváradi egyházmegyében és Erdélyben kezdte meg működését. Ékesszólásával, meggyőző erejével gyors sikerre tett szert, mert sokan feladták a huszitákkal rokonszenvező nézeteiket, bűnbánatot tanúsítottak. Hogy ezt meggyőződésből vagy félelemből tették-e, azt most ne firtassuk. Az eretnekek felkutatására és megbüntetésére alapított középkori egyházi intézmény megjelenése mindennütt riadalmat keltett, főleg a hírhedt tortúrák miatt. De még az ettől való rettegés sem akadályozhatta meg az erdélyi parasztokat, hogy végső elkeseredésükben, Budai Nagy Antal és Kardos János vezetésével, fellázadjanak nemcsak az igazságtalan egyházi tized ellen, hanem Marchiai Jakab módszerei ellen is.

Az igazán nagy problémákkal a Szerémségben találkozott, ahol az idő tájt már izzott a talaj, s eleven erővel merült fel a Rómától független, nemzeti jellegű kereszténység lehetősége. A Duna és a Száva közti nagytájon 1337-ben és 1339-ben tartózkodott, főleg Kamancon (Sremska Kamenica), a huszita mozgalom fellegvárában. Előbb Balázs papot, a kamanci plébánost félemlítette és törte meg, aki végül is elhagyta nyáját, és Bácsra menekült pártfogóihoz. A bibliafordító Bálint papra minden nehézség nélkül rábizonyította az eretnokséget, s három társával bezáratta. A kamanci polgárok azonban, egy szabó vezetésével, fellázdak döntése ellen, karddal támadtak rá, a tömlőcajtó lakatját leverték, és a foglyokat kiszabadították. Máshol is el-lenségesen viseltettek iránta: az újlaki templomban Simon főesperes nyilván-

nosan kiutasította a városból, mondván, hogy itt semmi keresnivalója nincs, tekintettel arra, hogy megbízatása csak Boszniára szól.

Marchiai Jakab megszegyenülten hagyta el a Szerémséget, de 1339-ben visszatért, új megbízólevéllel a kezében és – királyi hadsereggel megtámogatva. Érkezését sokan nem várták be, elmenekültek a messzi Moldvába, köztük a Huszita biblia fordítója is. Akik maradtak, el kellett tűrniük a megtorlásokat: azoknak, akik bevallották „bűneiket”, vezekelniük kellett, akiknek az őszinteségében nem hittek, börtönbüntetést kaptak, a tagadókat és visszaeső eretnekeket előbb kínpadra, majd máglyára vetették. Jakab még a holtakat is kiásatta sírjukból, és elégette őket. Nemhiába nevezi a korabeli nyelvhasználat az inkvizitorokat „hitmészárosoknak”.

Az egyházi bíróság (teljesebb nevén: Inquisitio haereticae pravitatis, azaz az eretnek gonoszság kivizsgálása), s annak feje, Marchiai Jakab fanatikusan, kíméletlen szigorral végezte dolgát. Így aztán Szerémség még a török előtt ebek harmincadjára került, a magyar jelenlét tragikusan megtört. Lehetetlenné tette továbbá a magyar bibliafordítás nagy művét, bár a Huszita biblia töredékes voltában is becses nyelvi és művelődéstörténeti kincs.

Jakab inkvizitor nagy szellemi és anyagi pusztítást hagyott maga után, jóllehet jelentésében tevékenységét az előnyösebb oldaláról mutatja be: „Mindezen papi és világi eretnekek közül Isten keze kegyelméből, szónoklataim hatása alatt huszonötezen tértek meg.”

Az egyház 1726-ban szentté avatta.

MARCZIBÁNYI LŐRINC (Puhó, 1753 ?–Csóka, 1786. január 8.) – A Trencsén megyében, majd a Torontál-

ban és a Szerémségben honos Marczibányiak a XVII. században Magyarországon leggazdagabb emberei közé tartoztak, addigra már kialakult a családi dominiumok országos láncolata is. A familia dél felé terjeszkedett: újabb s újabb birtokokkal gyarapodott Arad, Csanád, Csongrád, Szerém és Torontál megyében.

Okmányokkal ugyan nem igazolható, de a családi hagyomány szerint kiváltságos (nemesi) levelüket Puchói Márton szerezte 1467-ben, Mátyás király idején. Szlovák jobbágycsaládok Márton úrként, Marci pánként tisztelték, állítólag innen ered a Marczibányi családnév (Marcsibán, Marczibán alakban is előfordul).

Az egyik utód, Marczibányi Lőrinc, Imre nevű öccsével együtt, a bánági kincstári birtokok 1782. évi bécsi árverésén több mint 80 000 forintért megvásárolta Csókát és környékét, így aztán a puchói előnév mellé odakerült a csókai is. Még ugyanabban az évben megkezdte ötszáz szegedi dohánykerész család letelepítését Csókán, Monostoron, Morotván, Egyházaskéren (Verbicán) és Feketetón (Crna Bara).

A telepítést csak részben fejezte be, mert harminchárom éves korában elhunyt. Öccse, Imre, társtulajdonosként és két csecsemő korú gyermekének gyámjaként folytatta az uradalom fejlesztését, jóllehet trencsényi alispán volt, s így inkább megyéjéhez volt kötve.

Az elég gyakori félreértések elkerülése végett le kell szögezni, hogy Csóka első földesurát II. Lőrinc néven vezetik. A családban ugyanis több azonos nevű, de különböző korban élő utód volt, akiket a genealógusok – mint a királyokat –, az összemosódás elkerülése végett római számmal jelölték. Így a familiában három-három Lőrinc, Imre és István különböztethető meg.

A mi Lőrincünk apja, a csanádi alispán volt az I. Lőrinc, a III. Lőrinc pedig öccsének, Imrének a fia, aki szintén alispán volt Nyitra megyében, meg császári kamarás is. 1847-ben vele halt ki a család csókai ága, tetemes vagyonának java része pedig már életében elűszott. Az örökösök 1868-ban adták el a csókai birtokot az épülőfélben levő új kastéllyal együtt, amelynek felépítését III. Lőrinc, azaz az utolsó torontáli Marczibányi kezdte meg, s az egyik későbbi tulajdonos fejezte be.

A Csókán gyökeret eresztő Marczibányi testvérpár, II. Lőrinc és III. Imre mellett megemlíjtük még a harmadik testvért is, a legidősebbet és a legismertebbet: Marczibányi Istvánt. Ő is alispán volt, meg udvari tanácsos, de nevét kórházak, iskolák, templomok építésével, a róla elnevezett Marczibányi-díj megalapításával örökítette meg: a magyar tudományos és irodalmi munkák jutalmazására, a nyelvtudományi pályázatok kiírására ötvenezer forintos alapítványt tett. Ennek kezdeti lépéseiről Horvát István számolt be (A dicső Marczibányi família tudományos jutalomtétele s annak első fényes kiosztása, Pest, 1817). Értékes ritkaság- és régiséggyűjteménye a Nemzeti Múzeumba került.

A fiatalon elhunyt II. Lőrinc alapozó munkát végzett Csókán. A nagyszabású telepítések mellett káplánságot alapított 1785-ben. Az istentiszteletet az uradalmi kastély kápolnájában tartották, mivel templom építésére csak később, 1804 és 1807 között került sor. Csóka számára kieszközölte a mezővárosi kiváltságokat is, de ennek írásos megerősítése csak halála után érkezett meg.

Marczibányi Lőrinc jogvégzett ember volt: a szenci (Szempci) kamarális iskolában diplomázott 1774-ben (Senec,

Szlovákia). Torontálban az alispáni tisztet látta el, akárcsak testvérei és rokonai másutt, úgy tűnik, hogy ők „előfizettek” erre a hivatalra, vagy születésüknél fogva „járt” nekik.

A csókai temetőben családi kápolnát építtetett, halála után oda temették el. Ma is áll, de igen-igen elhanyagolt állapotban.

MARCIBÁNYI MÁRTON (Csóka, 1785. november 11–Pest, 1843. április 13.) – A XVIII. században és a XIX. század első felében kilombosodó Marczibányi család erejét, gazdagságát, hatalmát jól tükrözi a rangos állami címek és hivatalok sokasága, a díszes paloták, kastélyok, továbbá az általuk emelt kórházak, templomok nagy száma, a különféle értékes régiséggyűjtemények létrehozása, a bükezüen ellátott alapítványok létesítése. Településeket neveztek el róluk (Lőrincfalva, Imretelek, Marczibányi Dombegyháza), Pesten pedig még ma is fogalom a Marczibányi-gyűjtemény, Marczibányi-ház, Marczibányi-menhely, Marczibányi-palota, Marczibányi tér.

A fényűzően élő, bőkezűen adományozó Marczibányiak közé tartozott Márton is, a csókai II. Lőrinc fia, aki a Csanád megyei Tornyan (Turnu, Románia) és a szerémi Kamenicán (az ősi Kamancon) levő családi uradalmakat örökölte. Ő a győri királyi akadémián diplomált, Szerém megye országgyűlési követe lett, de a politikai és közigazgatási pályát másodlagosnak tekintette. Figyelmét a gazdálkodásra összpontosította, mintabirtokokat hozott létre, magas fokra emelte a hagyományos szerémségi szőlőművelést.

A kamenicai uradalmat még a XVIII. század derekán I. Lőrinc vásárolta meg, az ottani, ma is éppen és rendezetten ál-

ló kastélyt pedig a család leghíresebb tagja, Marczibányi István emeltette 1793-ban.

Marczibányi Márton a XIX. század elején került Kamenicára, a megörökölt kastélyt felújította, a több mint húszhektáros parkját pedig ritka fákkal, az óceánon túli országokból hozott növényekkel telepítette be. Mesterséges tavat is létrehozott, amelyet két forrás táplált. A kiválóan rendezett parkot mitológiai alakokat ábrázoló szobrokkal népesítette be, így egy egyiptomi szfinxszel is, meg a római történelmi személyiségek magas oszlopokra emelt, öt mellszobrával, ezek közül négy még ma is áll. Sajnos a park, az újvidékiek kedvenc kirándulóhelye elhanyagolt állapotban van, értékes növényzete kipusztult, a fák is gondozatlanok, sétányai rendezetlenek.

A főt már említett pesti Marczibányi-palotát is Marczibányi Márton építette 1830 és 1833 között. Hild József tervezte, a neves pesti építész, aki döntően hozzájárult a klasszicista városkép kialakításához is. A kétemeletes épületet is ebben a stílusban készítette. A nagyméretű és gazdag architektúrájú palota Lipótváros (V. kerület, Október 6. utca 7/a) egyik legjelentősebb épülete volt, de a folyamatos átépítések során (a XX. század elején harmadik emeletet építettek rá), kivetkőztették eredeti szépségéből. Az első emeleti helyiségek azonban még őriznek valamit egykori ékességükből. A palota első emeletén díszterem sor, körszalon volt faliképes boltozatokkal, továbbá Marczibányi kör alakú könyvtárszobája, amelynek kupolája Ganümedész elrablását ábrázoló freskó díszítette.

A XIX. század derekán a Marczibányi birodalom széthullott, a palota is új gazdát kapott 1866-ban: a Magyar

Földhitel Intézet vette meg. Az összeomlást sem Marczibányi Márton, sem fia, Livius nem élte meg, néhány évtizeddel korábban meghaltak. Liviuossal, akinek neve apának klasszicista érdeklődését tükrözte, kiveszett a Marczibányi család szerémségi ága is.

MARGALITS EDE DR. (Zágráb, 1849. március 17.–Budapest, 1940. június 23.) – Az első világháború idején, s azt követő néhány évben még gyakran feltűnt a régi Zombor utcáin dr. Margalits Ede, az egyetemi tanár, a filológus és a fordító görnyedt alakja. Vasárnap délelőtt kihajtott sarkú keménygallérban, ébenfa botjára támaszkodva, s feleségébe karolva tipegett a főutcán. Nyugdíjba vonulása után, 1915-ben telepedett le újra a megyeközpontban, a sikeres pályakezds emlékezetes színhelyén. Egy másik híres zombori lakos, Herceg János, fiatalkorában tisztelgő látogatást tett nála, a nagy öregnél, erről így ír emlékezéseinek második kötetében, az Előjátékban: „A Ferenc József-i kor aranyfüstje csillámlott fel, ha visszanézek, Ede bácsi szavai nyomán a sötét, bordó plüssfüggönyökkel, súlyos, esztergályozott karnisokról redőkben lehulló drapériákkal elfüggönyözött szobában . . . ahol ültünk, Ede bácsi dolgozószobája volt. Itt is sötétbarnára viaszolt bútorok, rojtos és bojtos karosszékek voltak, káróban levarrott támlákkal, s az ablak mellett egy két méter hosszú, magas álló íróasztal, mint valami régi ügyvédi irodában . . .” Valóban, a horvát származású Margalits Ede, a monarchia által kitermelt átlagos értelmiségi réteg jellegzetes képviselője volt, nemcsak azért persze, mert egyetemi tanulmányainak nagyobb részét Bécsben végezte, hanem azért, mert asszimilálódva integrálódott

be szellemi közegébe és a hivatalos művelődéspolitikai egyik tartóoszlopává vált.

Bácskához ezernyi szál fűzte: Baján tanárkodott, Zomborban volt gimnáziumi igazgató, a kulturális élet egyik vezetője. Az elsők között támogatta Iványi István tervét a megyei történelmi társulat megalapítására, ennek első titkára lett. A múzeumlapítás ügyét is felkarolta, s elsőként adományozott egy IV. Béla korszakából származó rézpénzt a leendő éremtárnak. Ő kezdeményezte a megyei monográfia megírását is, amely két kötetben, 1896-ban meg is jelent, s szerzőjéről Dudás-féle monográfiaként tartja számon az utókor.

Margalits Ede a múlt század kilencvenes éveiben felkerült Pestre, s előbb az ottani horvát internátus igazgatójává nevezték ki, majd a horvát nyelv és irodalom rendes tanára lett az egyetemen. Ezekben az években, akárcsak korábban Zomborban, a magyar–délsláv közeledést szolgálta a maga módján, egy kissé felülről nézve az ügyre, elfogadva és közvetítve a kulturális fölény szellemét. Így, többek közt, lefordította a rigómezei ütközetet megéneklő szerb népdalokat és a Márk királyfi, azaz Kraljević Marko nevéhez kapcsolódó balladaciklust, átültette magyarra Ivan Mažuranić híres eposzát, a Smail Aęngić aga halálát, készített horvát–magyar és magyar–horvát zsebszótárt, horvát és szerb történelmi repertóriumot. 1896-ban jelent meg egy jeles gyűjteménye Magyar közmondások és közmondásszerű szólások címmel.

Margalits Ede irodalmi és tudományos munkásságát belepte a por, szinte eltűnt azzal a világgal, amelyet képviselt. Ma már úgy tekintenek rá, hogy a tudomány terén „inkább a kivonatolásban,

az ismertetésben jeleskedett”, fordításai pedig „csak a folytonosság és kapcsolattörténelmi érdemük miatt érdemek a számontartásra”.

MARGIT, ÁRPÁD-HÁZI HERCEGNŐ, SZENT (Klissza, 1242. január 27.–Margitsziget, 1270. január 18.) – Margit magzatként tette meg az utat Budától az Adriai-tengerig a tatárjárás idején. A menekülő uralkodói család – IV. Béla király, Mária királyné és népes kísérete – az országra zúduló bajt istencsapásként fogadta, mint büntetést élte át, s az Úr kiengesztelésének reményében a még meg nem született gyermeküket felajánlották neki. A Szent Margit-legenda leírása szerint „fogadást tőnek, hogy az Úristen önekik leánymagzatot adna, a szent apáca szüzek kezére adnák azt, mivel a szent szüzön kívül soha a magyar királyok nemzetéből senki apáca nem lett vala”. Margit a dalmáciai Klissza várában – a földönfutó királyi familia körülbástyázott menhelyén – jött a világra, amely Spalato (Split) és Trau (Trogir) között egy sziklacsúcson emelkedett, a szürke porfelhőket öntő mai spliti cementgyár közelében.

Amilyen kíméletlen heveséggel törtek a tatárok az országra, oly váratlan gyorsasággal el is hagyták azt, miután céljukat érték: a meghódításra kiszemelt államot megsanyargatták, minden zegét-zugát kikémlték, mintegy előkészítve a véglegesnek szánt hódítás számára, amely a szerencsés körülmények közrejátszása folytán azonban nem következett be.

A királyi pár az alig hároméves leánygyermeket, fogadalmához híven, Szávaszentdemeteren – a régi Sirmiumban, a mai Sremska Mitrovicán – átadta az ottani, a királyi vár mellett megbúvó

görög kolostornak. Melléje a nemrégén megözvegyült, s ugyancsak kolostorba készülő Olimpiadisz asszonyt rendelték, aki az anyja helyett gondját viselte, s „örizé, nevelé, mint tulajdon maga lányát”. Mária királyné kis-ázsiai görög hercegnő volt, így talán érthető, hogy leányát egy görög kolostorba vonuló görög származású nemesasszony gondjaira bízta, s talán az sem a véletlen műve, hogy következő állomáshelyük a Veszprém-völgyi monostor lett, amely szintén görög alapítású volt, görög nyelvű adománylevele a legkorábbi hazai származású szörványemlékünk.

Bizonyára politikai döntésként is felfogható, hogy IV. Béla király a Nyulak szigetén (a mai Margitszigeten) 1247-ben egy latinos Domonkos-rendi apácakolostor építését rendelte el, s leányát, tizenhét apácával együtt, oda átköltöztette (Ady írta később: „Királyi atyja klastromba veté / Legendák szüzét, fehér Margitot.”) A domonkos apácák fekete fátylát egyébként az esztergomi érsek helyezte a 19 éves Margit fejére 1261. június 14-én, a váci és nyitrai püspök segédletével.

A magyar középkor egyetlen alakjáról sincsenek olyan részletesen tájékoztató források, mint Árpád-házi Margitról. Latin nyelvű életrajzát – a Margit-legendát – föltehetőleg Marcellust, a fiatal apáca gyóntató papja írta közvetlenül halála után, majd az elkövetkező években kiegészítette, kerek egészé tette. Első magyar fordítása 1300–1320 között készülhetett, az 1360–1409 közötti években pedig kibővíthették, módosíthatták. A magyar irodalmi műveltség kezdetének a fontos forrása 1510-ben nyerte el végleges, ma ismert alakját Ráskai Lea kódexmásoló apáca keze nyomán. Ő már az írástudó, könyvolvasó apácánemzedékhez tartozott, ellen-

tétben Margittal, aki az aszkézis, a vezeklés megtestesítője volt, azok közé tartozott, akik Gárdonyi regényének címe szerint Isten rabjai voltak, önsanyargatással, a világi élet előnyeinek tagadásával próbáltak üdvözölni, mások bűneit magukra vállalni.

Noha sokkal halála után – 29 éves korában hunyta le a szemét – bátyja, V. István szentté avatását kérte a pápától. A nevéhez fűződő csodákat a szentté avatási per jegyzőkönyvében foglalták össze, amely idővel a Margit-legendá szerves részévé vált. Az egyház boldoggá avatta, de a szentek közé nem iktatta, jóllehet az évszázadok során ügyét többször felvetették. Erre majd csak 1943-ban került sor, talán hogy erőt öntsenek az akkor már újabb katasztrófa előtt álló nemzetbe. De az is lehet, a késedelem csak azt igazolja, hogy isten malmai lassan örölnek . . .

MÁRIA KIRÁLYNŐ (? , 1370–?, 1395. május 17.) – Az első nő a magyar trónon, gyermekfejjel került a hatalmi harcok forgószelebe, Nagy Lajos király utódaként. Egy életen át vergődött az udvari intrikák hálójában, a nagypolitika játékszere volt. Apjának, az európai nagyhatalommá lett Magyarország uralkodójának dinasztikus kombinációja alapján 9 éves korában eljegyezték Zsigmond brandenburgi herceggel, a német császári trón várományosával, 12 évesen már koronás fő volt, azzal, hogy a tényleges hatalmat az ő nevében anyja, a bosnyák származású Kotrmanic Erzsébet és a nádor, Garai Miklós gyakorolta. Az „asszonyuralom” ellen több főúri liga fellépett, sőt nyílt lázadás tört ki ellenük. Különösen a horvátországi, szlavóniai, dalmáciai és a boszniai bárók voltak hangosak és erőszakosak, úgyhogy a történelem ezt a mozgalmat „délvidéki lázadás” néven ismeri.

Az összeesküvőknek sikerük volt: trónra hozták Kis Károlyt, az Anjou dinasztia másik ágának képviselőjét. Mária azonban csak 39 napig volt királynői cím nélkül, visszaszerzéséről anyja gondoskodott: merényletet szervezett az új király ellen, egyik híve megsebesítette, majd a visegrádi várban megfojtották. „Bosnyák Erzsébet udvarának morálján – írja Hóman Bálint történész – a bizánci politika emléiről és a kezdetleges vérbosszúharc eszméjéből táplálkozó balkáni politika bélyege ismerhető fel” (Magyar történet, II. kötet, 1936).

A királygyilkossággal végképp elszabadult a pokol. Nagy Lajos birodalma a feudális anarchia örvényébe került. A délvideki urak bosszút esküdtek, s a megbékítésükre induló két királyaszonyt és kíséretét Gara (Gorjani) és Diakovár (Đakovo) között, Valkóvár (Vukovár) közelében megtámadták, az ellentáborhoz tartozó urakat felkoncolták, Garai Miklóst lefejezték és üstökénél fogva a királynék ölébe dobták, poggyászukat, értéktárgyaikat közprédára vették. A kifosztott és fogságba ejtett Erzsébetet és Máriát a Varasdtól (Varaždin) nyugatra fekvő Ivanec várába, a Johannita-rend (Szent János keresztések, ispotályosok) egyik központjába zárták, s őrzésüket is a lovagrend magyarországi fejére, Palisnai János vránai perjelre bízta. Amikor Mária férje, Zsigmond haddal jött Magyarországra felesége kiszabadítására, Palisnai a rend egyik dalmáciai erősségébe, a Zadar közelében fekvő Novigradba vitette a két nőt, s ott parancsára Erzsébet anyakirálynét leányának szeme látára megfojtatta. A Zsigmondhoz hú horvátországi urak ostrom alá vették Novigradot, a tenger felől pedig Velenice hajóhada vette zár alá a várost, úgy-

hogy Palisnai végül is átadta Máriát Barbadiçi admirálisnak, aki viszont Trauba (Trogir) „kézbesítette” Zsigmond embereinek a törekeny, még mindig csak 17 éves királynőt. A házastársak Zágrábban találkoztak, majd a közeli császmái káptalanban pihenték ki a részben tragikusan végződő kaland fadaralmait. Időközben a királyhű csapatok összefogdosták és megbüntették a pártütöket. Legtöbb bajuk a johanitákkal volt, akiknek két erősségét csak úgy tudták bevenni, hogy szabad elvonulást biztosítottak a védőknek, mint ahogyan Palisnai János is egéret nyert Boszniába.

A szerencsétlen Mária még évekig Magyarország királynője volt, de csak névlegesen uralkodott, mert anyja helyett most férje vette át a kormánypálcát. A tényleges hatalmat azonban a bárók csoportjai tartották kézben, s szétvágással elherdálták Nagy Lajos örökségét. Pedig ekkor már sötét árnyat vetett a török veszedelem is. Zsigmond képtelen volt erre felkészíteni az országot. Házasságuk nem volt felhőtlen. Mária királynő élete egy hányatott aszszonysors volt a feudális anarchia korában. 25 éves korában, gyanús körülmények között, egy erdei árokban fejezte be életét: a másállapotos királynőt egy megbokrosodott ló levetette a nyeregből.

MARKOVICS (MEDRES) JÁNOS (Szabadka, 1918. április 24.–Szabadka, 1978. augusztus 10.) – Apja cigányprímásként járta a világot, útjaira felesége is elkísérte, úgyhogy gyermekük a nagymama szárnyai alatt cseperedett fel. A szülői gondoskodás csak a kisebb-nagyobb összegű pénzzutalványok küldésében nyilvánult meg, ami nem maradt következmények nélkül: a ka-

masz kimaradt a zeneiskola harmadik osztályából, maga is „könnyen élő” muzsikusként próbált érvényesülni.

A meggondolatlanságra, bohémségre hajló fiatalember 1941-ben kibújt a sorozás alól, mire katonaszökevényként a topolyai koncentrációs táborba zárták, s az 1942-ben létrehozott munkaszolgálatos, valójában büntetészázadba osztották be, és a keleti frontra irányították lövészárkokat ásni, aknamezőket tisztítani. Mivel ott a szökés gyanújába keveredett, de az „alsóbbrendű faj”-hoz való tartozása címén is egy Dachaubá irányított, ukrán zsidókból és cigányokból álló szerelvénybe került, és a hírhedt felső-bajorországi haláltábor szögesdrótjai mögött találta magát. 1944 vége felé hullaszállításra osztották be: a csonttá fagyott tetemeket rakta gúlába a krematórium előtt. A végkimerüléstől, a biztos haláltól az angolok mentették meg.

Szabadkán a fasizmus áldozataként fogadták és csatasorba állították az új világ megteremtéséért. A művelődési élet egyik irányítója lett, de „igazlító poétaként” berobbant az újrainduló irodalmi életbe is: fordított (Uljanova Eljanova: Lenin gyermekora és iskolaévei, 1946), bekerült az első háború utáni antológiába (Téglák, barázdák, 1947), szovjet típusú és szellemű hőskölteményével első díjat nyert a Híd 1947. évi irodalmi pályázatán. „Az első díjjal jutalmazott elbeszélő költemény felülemelkedik az átlagon, s nem csupán a jugoszláviai magyar irodalom számára jelentős alkotás” – áll a zsűri indoklásában. Csakhamar könyv alakban is megjelent (A munka asszonya, 1948), amelyet egy másik is követett (Lázadás, elbeszélő költemény, 1948).

A korszellem hullámain magasba lendülő versfaragó azonban csakhamar,

politikai okok miatt, a mélyben találta magát. Úgy is mondhatnánk, hogy alig szabadult meg a földi nyomorúság egyik poklától, máris a másikba esett: mivel elfogadta a Tájékoztató Iroda Jugoszláviát elítélő határozatát, letartóztatták, s a Goli otokra, a lakatlan adriai szigeten létesített táborba internálták. Kilenc évet töltött a jugoszláv gulágban, hazatérése után megpróbált bekapcsolódni az életbe, de a megbélyegzettség átka örökké a feje fölött lebegett. Medres János néven a Városi Könyvtárban, a Népkörben dolgozott, nótaköltőként tűnt fel (Katóka csárdás, Városom), népszerű slágerek szövegét fordította magyarra (Marina, Marina; Sárga színű kis bikini; Katari, Katari), klasszikus meséket látott el dal- és versbetétekkel (Hamupipőke, csipkerózsika), kiadta gyermekverseit (Színes üveggolyók, 1968).

A talpra állás végül nem sikerült: termékei egyre kevésbé találtak piacra. Könnyelmű életmódja miatt felesége elhagyta (az első felesége az Informbűró idején vált el tőle), állás nélkül maradt, hónapos szobában tengette életét, betegsége idején szociális nővér gondozta.

Markovics János a negyvenes évek vége felé fáklyavivőként, betlehemi csillagként tűnt fel a szocialistának mondott irodalomban, lelkes és lelkesítő literátorként. Ebben az időben az írók központilag kijelölt célja volt „a népi demokrácia erősítése, a testvériségegység szellemének kiépítése az újjáépítés nagy korszakában”. Markovics költészetével ezeknek az igényeknek tett eleget. Szeli István A negyvenes évek című tanulmányában (Utak egymás felé, 1969) áttekintést adott e korszak íróiról és teljesítményeiről, s „az agitatív szemléletű népfront-költészet

szabványteljesítményét” éppen az ő díjnyertes versében (A munka asszonya) lelte meg, hiszen hősei is lelkes tagok, „szívükbe költözött a testvéri építés nagy tüze, s a végtelenbe vágott utakon világot a jövő felé”.

MARKOVICS JÓZSEF (Pozsega, 1719. május 8.–Zombor, 1793. szeptember 8.) – A XVII. század végén a török alól felszabadított Kelet-Szlavónia bécsi, katonai jellegű kamarai igazgatás alá került. Amikor egy bizonyos idő múltán szóba került e területek polgárosítása, mozgalom indult, hogy Pozsegát, mint régi középkori vármegyét, ne Horvátországhoz, hanem Magyarországhoz csatolják. A császár 1715-ben eleget tett ennek a követelésnek, de meggondolva magát, tanácsosaira hivatkozva, minduntalan elodázta végrehajtását. 1741-ben egy pillanatra úgy tűnt, hogy császári döntés hamarosan valósággá válik – a 22 éves Markovics Józsefet már az alispáni szék várományasaként emlegették –, ám az ügyből ezúttal sem lett semmi, végrehajtása később is elmaradt, főleg a török hódoltság következtében beállt lakosságcsere miatt. Szentiványi Márton jezsuita tanár és közíró már 1691-ben Rasciának nevezte Pozsegát, de a többi szlavóniai vármegyét is: Verőcét (Virovitica), Valkót (Vukovar) és Szerémséget.

Markovics József 1745 táján, csapatpapot hagyva, kisebb birtokot vásárolt Zomborban, s ott letelepedett. A horvát eredetű család egyik ága itt már korábban fészket rakott magának. Az itteni Markovicsok, mintegy családi örökségként, egymás kezébe adták a város kapitányi tisztét, s a zombori határőrök élén részt vettek a török elleni küzdelmekben, így a zalánkeméni, pétervára-

di, temesvári és belgrádi ütközetekben is.

Markovics József is csakhamar a vezető mezővárosi posztokra került, amikor pedig 1794-ben Zombort szabad királyi várossá avatták, a magisztrátus, illetve az önkormányzat legjelentősebb szerveinek, a belső tanácsnak a szenátora lett. Csaknem négy évtizeden át vezető tisztségeket töltött be Zomborban, a tanácsnokság mellett városi kapitány volt, s több mint húsz évig városi bíró is, azaz a mai szóhasználattal élve: polgármester.

A zombori helytörténeti írók „örök emlékezetre méltó férfiú”-nak nevezik (Donoszlovics Vilmos: Zombor múltjához, Bácska, 1883), aki „maradandó alkotásokkal gazdagította a várost” (Muhai János: Zombor története, 1944). Várlóban, Zombor mai településképe, utcarendszere Markovics Józsefnek, az egykori határőrvidéki kapitánynak az áldásos munkáját dicséri. Ő fásította be a városba torkolló országutakat, az utcákat és tereket is, száz évvel megelőzve nagy utódját, Csihás Benő polgármestert, aki az árnyas sétányok, a dús fasorok és a bokros, virágos parkok városává tette Zombort. A város korai krónikásai szerint ő telepítette a 950 holdas Bükkszállást (Bukovina) és a 190 holdas Sikarát, a polgárok mai kirándulóhelyét, mégpedig úgy, hogy Szlavóniából hozatta a jó minőségű makkot, csemetéket nevelt a faiskolákban, s onnan ültette ki minden tavasszal a fácskákat. Igaz, hogy a bükkszállási erdő már a török időkben is megvolt – így aztán ebben az esetben csak kiegészítő telepítésre gondolhatunk –, de a hagyomány mégis Markovics művének tartja, Herceg János is az utókor által kialakított legendás alakot rajzolja meg, aki „makkostarisznyával a vállán

erdőket telepít a város határában” (Régi dolgainkról, 1993).

Markovics József nagy híve volt a vízszabályozásnak, a vadvizek lecsapolásának, ennek következtében nagy lelkesedéssel fogadta a Kiss-testvérek kezdeményezését a Duna–Tisza-csatorna építésére, Bécsbe utazott. Még mielőtt örökre lehunyta volna szemét, megérte a „Ferenc-csatornai kir. szabad hajózási társaság” megalapítását (1792) és a munkálatok megkezdését is (1793).

MARÓTI JÁNOS (? , 1366 körül–?, 1435) – A kiterjedt Gutkelend nemzetség délvidéki ágához tartozott, ősei a XIII. században telepedtek le Szerémségben, az ottani Maróton (Morović), amelynek neve csakhamar rátapadt a családra. A família történetét Rokay Péter újvidéki egyetemi tanár írta meg doktori értekezésében nagy részletességgel, több mint 750 gépelt oldalon (Istorija porodice Maroti, Beograd, 1983), amely sajnos sem szerbül, sem magyarul nem jelent meg, s így középkori történetünknek egy alig ismert fejezete továbbra is homályban maradt a nagy nyilvánosság előtt, történelem-tudományunk „rejtett” értékeként.

A család legismertebb tagja Maróti János volt, aki egyúttal Zsigmond király leghűségesebb embere is – trónjának támasza, hadvezére, ellenfeleinek kíméletlen aprítója. Bonfini ezért „irgalmatlan és minden emberségből kivetkezett férfiúnak” mondja, életrajzírója, Karácsonyi János viszont így jellemzi: „Olyan férfiú életét rajzolom, aki fegyverrel kezdte pályáját, fegyverrel nyitott magának utat a nagy méltóságokhoz, fegyverrel szerezte hírnevét, dicsőségét, fegyverrel emelte családját az ország zászlósurai, bandériumi főrendi közé, s akit még a halál is háborúban

ért utol” (Maróthy János macsói bán élete, A Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve, 1886–87). Marótinak Gyula táján is hatalmas, 43 falut felölelő birtoka volt, ez magyarázza a tanulmány megjelenésének színhelyét.

Kortársai szerint is kegyetlen, zord és szigorú volt, Zsigmond feltétlen híve, ami aztán fényt vet felemelkedésének és vagyonosodásának körülményére is, mivel Magyarországon, Nyugat-Európától eltérően, csak a királyt illette meg a birtokadományozás joga, de a királyi kegytől függött a vásártartási és vám-szedési jog adományozása is, sőt, az ellenpápák korában (egy időben három pápája is volt az egyháznak), az 1404. évi dekretum (Placetum regium) meghozatala után, a király döntő befolyást nyert a főpapi kinevezések és az egyházi javak elosztása felett is.

Először a királynők (Mária királynő, Erzsébet anyakirályné) védelmében tűnt ki, amikor a lázadó délvidéki főurak 1386-ban foglyul ejtették őket Valkóvár (Vukovár) táján, kíséretüket pedig felkoncolták. A húsz éves Maróti is megsebesült, fogságba esett, majd súlyos sebei ellenére, megszökött. Ettől kezdve csatlakozott Zsigmondhoz, Mária királynő férjéhez, s végig kitarott mellette. Testőre lett, havasalföldi és nikápolyi hadjáratának részvevője, többször megmentette életét is. Zsigmond bőkezűen jutalmazta szolgálatait: székely ispánná, macsói bánná, Valkó, Baranya, Tolna, Brassó főispánjává tette, de tagja lett a Zsigmond uralmát támogató főúri ligának, a Sárkány Társaságnak is. A már említett békés megyei javai mellett Valkó, Szerém, Bács, Bodrog, Pest, Pozsega, Verőce és más megyékben is sok ezer holdat, több száz falut, mezővárost, várat mondhatott magáénak.

Kitűnt a törökök elleni harcokban is: a Kárpátoktól a boszniai hegyekig küzdött ellenük. 1415-ben a törökkel szövethető Hervoja (Hrvoje Vukčić Hrvatinić) bosnyák majordomus, horvát bán és spalatói herceg ellen viselt hadjáratot, de fogságába esett, s csak három év múltán szabadult, miután 40 000 arannyal kiváltotta magát.

Zsigmond király példájára ő is beavatkozott az egyház ügyeibe. Egyrészt a király megbízásából a bács–kalocsai érsekség élére került adminisztrátorként, másrészt pedig a pápa 1414 májusában keltezett oklevelével a valkói birtokán fekvő 40–45 plébániát kivonta a pécsi püspökség és az esztergomi érsek joghatása alól, s a préposti rangra emelt maróti plébánia alá helyezte, ezzel magának biztosította az egyházi tized begyűjtését. A XIII. századi román stílusú maróti templomot kibővítette, gótikus elemekkel egészítette ki, családi temetkezési hellyé tette. Kívánsága azonban nem teljesült: Felvidéken, a husziták elleni küzdelmekben esett el, s a nyitrai templomban temették el 1435-ben.

MARTON ANDOR (Ják, 1866. február 6.–Beckerek, 1943. június 21.) – A régi Torontál egyik legismertebb és legrokonszenvesebb alakja. Vas megyéből származott egy elszegényedett nemesi család sarjaként. Tanulmányait a magyaróvári gazdasági akadémián fejezte be (1886–88), ahol tanársegédként is működött. Később a kassai gazdasági iskola tanára lett (1892–95), innen hívták meg Beckerekre, ahol 1894. december 24-én megválasztották a Torontál megyei gazdasági egyesület főtitkárává.

Gazdasági vezetőként tervez, szervez, ügyet visz: fellendíti a mezőgazdaságot, mintegy tízezer földművest tömörít

több mint hatvan gazdakörben, hitel-szövetkezetek egész sorát hozza létre, virágzó állattenyésztést teremt, támogatja a növénynevelést, a fajtisztaság állapotok behozatalát, megszervezi a termények és jószágok értékesítését, szövetkezeti gőzmalmokat, magtárakat emeltet, cukorgyárat alapít, a cséplőgépek, vetőgépek elterjesztését szorgalmazza. Az eredményekről, a további teendőkről gyakran maga is cikkezik (A Torontál vármegyei gazdasági egyesület monográfiája, 1895; Torontál vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszere, 1907; mezőgazdasági fejezet a Borovszky-féle megyei monográfiában, 1912). Munkatársa volt több szakfolyóiratnak is (Gazdasági Lapok, Gazdasági Mérnök, Köztelek). Irodalmi ambícióiról egy regénye tanúskodik (Itthon és idegenben, előszó Herczeg Ferenc, 1918).

Marton Andor saját hatáskörében sokat tett a kisbirtokok, a szövetkezeti mozgalom fejlesztéséért, bár a lényegi döntés a nábobok, a politikai elit kezében maradt (a gazdasági egyesület élén megalakulásától, azaz 1883 óta gróf Csekonic Endre, 40 000 hold tulajdonosa állt), de ők már a polgárosító szándék hívei, s méltányolták a felfelé törekvő középosztály erényeit, szorgalmát és szakértelmét, amelynek Marton Andor egyik legkiválóbb képviselője. Ezt a réteget az angolok egyszerűen csak middle class-nak nevezik, a magyar szóhasználatban viszont úri középosztályként vonult be.

A simulékony és ügyes Marton Andor azok a kevesek közé tartozott, akik az 1918. évi impériumváltás során nem hagyta cserbe népét, vállalta a nyelvvizsgákat, a kisebbségi sorsot. Ennek a döntésnek nyilván anyagi, egzisztenciális okai is voltak (időközben maga is

birtokossá vált), de helytállásának erkölcsi értéke is volt. Az Új Idők Lexikona, amely egyébként egyedül jegyzi nevét, szócikkében úgy mutatja be, mint a jugoszláviai magyarság egyik vezetőjét. A Torontáli Központi Hitel-szövetkezet elnöki posztja mellett több közéleti szerepet vállalt. Így évtizedekig vezette a Bánáti (becskereki) Közművelődési Szövetséget, az ő segítőkészségének köszönhető az ottani színjátszás fellendülése. A második világháború előtt megszervezte a magyar középiskolások ösztöndíjazását, igen sok közéleti szerephez jutó ember neki köszönhető a továbbtanulás lehetőségét (B. Szabó György, Korom Tibor stb.).

Anyagilag támogatta az induló Kalangyát, a könyvkiadást, bár erről ellentétes közlések is vannak. Szenteleky 1928-ban még arról írt, hogy számít „Marton Andor bankjára”. Több ezer kötetből álló könyvtárát Becskereknek adományozta, amely sajnos osztotta a többi bánáti magánkönyvtár sorsát.

Mint a Becskereki Katolikus Árvaház elnöke emberbaráti és szociális tevékenységet fejtett ki, miközben ellátta az ottani hitközség elnöki posztját is.

„. . . Küzdelemre termett nagy lélek volt . . . , előreleadító energiája” sok megfeneklett vagy éppen hatóságilag akadályoztatott kezdeményezéseknek adott újabb lendületet – írta halála alkalmából a Kalangya.

A gazdatársadalom népes táborának nevében Arany Kalással, a művelődési egyesületek nevében pedig még életében Ezüst Tulipánnal tüntették ki a gazdaságfejlesztő és mecénás Marton Andort.

MATIJEVICS LAJOS (Szabadka, 1940. július 7.–Újvidék, 1983. október

21.) – Szülővárosában fejezte be az általános iskolát és középiskolai tanulmányait is a Moša Pijade Gimnáziumban, ahol 1959-ben érettségi vizsgát tett. A gyenge fizikumú, érzékeny ifjú mindig kitűnő diák volt, eminens, benne a szorgalom a tehetséggel ölelkezett, ami elég ritkán jön össze. E két tulajdonság nála még tartósnak is bizonyult, úgyhogy egyetemi tanulmányait is simán befejezte az újvidéki Bölcsészeti Kar Magyar tanszékén, pályája pedig úgyszintén gyorsan kibontakozott, azaz „időben”, „igéretesen”, ha így jobban tetszik.

Huszonhárom évesen magyartanár Kishegyesen, huszonhat évesen tanársegéd a Magyar Tanszéken, huszonkilenc évesen bölcsészdoktori oklevelet nyert a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen, harminckét évesen a tudományok doktorává avatták Újvidéken. Az Újvidéki Egyetemen a magyar nyelv történetét adta elő 1972-ben docensként, 1977-ben rendkívüli tanárként, 1983-ban rendes tanárként. Ugyanebben az évben a Hungarológiai Intézet igazgatói tisztjét is betöltötte.

Közben, a tanári hivatás gyakorlásával egyidejűleg több irányban kilombosodott Matijevics Lajos tudományos munkássága is. Nyelvészként leginkább a névtudomány érdekelte, a földrajzi nevek múltját és jelenét tanulmányozta. Ennek a sokrétű tevékenységnek egy-egy állomását jelezték a Vajdaság helységeinek földrajzi nevei című adattár egyre szaporodó kötetei, továbbá Bácska történeti víznevei, a Ferencsatorna hidronimái és más hasonló tárgyú tanulmányai, meg a Vizeknek szarváról című népszerű-tudományos könyve is. „Munkánk nem a tudományos teljesség igényével készült – áll rendhagyó könyvének előszavában –,

csupán betekintést kíván nyújtani Vajdaság hatalmas névkincsébe . . . megkíséreljük felhívni a figyelmet mindarra a névalakra, amelyik jellemző erre a tájra, e vidékre, s az itt élő népek, nemzetiségek névadásának sajátos vonásaira.”

Több néprajzi tanulmány és gyűjtemény jelzi Matijevis Lajos érdeklődési körének egyik-másik területét. Ezen a téren a Tíz, tíz, tiszta víz című jugoszláviai magyar mondókák antológiájával nyújtott maradandót, amely a Hagyományaink sorozat hetedik köteteként jelent meg. Főleg saját gyűjtési kiolvasóit, nyelvtörőit, ugráltatóit, ringatóit, hintáztatóit, számolósdiáit, s más alkalmi, felelgetős, tréfás stb. mondókáit adta közre, de a függelékben a korábbi gyűjtésekből is nyújtott egy csokornyit e kisebb epikai művekből, „a gyermekdal dallamtalan oldalhatásai-ból”.

Matijevis Lajos teherbírását még számtalan szakmai és társadalmi megbízatás, a nyelvművelés önként vállalt gondja, a kollégák közönye tette próbára. A túlzott szellemi igénybevétel felőrölte gyenge fizikumát, egyre gyakoribbak lettek a gyermekkori gyökérzetű pszichés panaszok, elhatalmasodtak a neuraszténiás félelmek, belső feszültségek. Bajai elől a halálba menekült: a vonat elé vetette magát.

MÁTYÁS KIRÁLY (Kolozsvár, 1443. február 23.–Bécs, 1490. április 6.) – A középkori magyar történelem egyik legnagyobb alakja, aki fényes udvartartásáról, a művészetek pártolásáról, könyvtáráról legalább olyan híres, mint szigorúan vett országlásáról. Mátyásnak és korának hatalmas irodalma van, meg aztán ma is a legjobban ismert történelmi személyek sorába tar-

tozik, s ez felment bennünket életrajzá-
nak részletezése alól. Ezért ezúttal is csak a „helyi jelleg” kidomborítására törekszünk.

A török ellen viselt hadjáratai során Mátyás serege rendszerint Pécs–Pétervárad–Futak háromszögben gyülekezett, s így ő is gyakran töltött heteket, sőt hónapokat is ezekben a városokban 1458 és 1475 között. Innen indult Jajca felmentésére, Sabác bevételére, Zvornik sikertelen ostromára. A nemrég közzétett érdekes, olykor a haditudósítók tényközléseire emlékeztető leveleinek egyikét-másikat is innen keltezte, de a „Dráva mentéről”, a „Száva partjáról” is, meg Zágrábból, Sabác és Jajca falai alól. Ezekről a háborúkról azt kell elmondani, hogy védelmi jellegűek voltak, a török elleni várrendszer megerősítését szolgálták. Mátyás király valójában nem ismerte fel a török veszély tényleges nagyságát, úgyhogy harminc évvel halála után már bekövetkezett Mohács.

Mátyás király nemcsak Szerbiában és Boszniában háborúzott, hanem élénk kapcsolatot tartott fenn Dalmáciával, különösen a dubrovniki köztársasággal, amelyet egy helyen „az én Ragusám”-ként emleget. Az idő tájt igen sok dalmát kőfaragó dolgozott Budán és Visegrádon. Cvito Fisković akadémikus szerint a trogiri Ivan Stjepan Duknović volt közülük a legismertebb, a magyar irodalom őt Iohannes Dalmata néven ismeri. Fisković neki tulajdonítja a híres visegrádi kút faragását is. Feliks Petančićot, a dubrovniki humanistát – a magyar forrásokban: Felix Petanicus Ragusinus – sokan a Corvin könyvtár vezetőjeként, a corvinák illuniátoraként tartották számon, az újabb kutatások viszont azt mutatják, hogy nem annyira „könyvtáros” vagy „könyvkészítő”

volt, hanem inkább a budai könyvműhely vezetője, Mátyás király „könyvkiadója” lehetett.

Mátyás király személye halála után folklorizálódott, az epikus énekek hőse lett. Minden környező nép hagyományába beépült, így a délszláv népekébe is. Közhely, de említését nem kerülhetjük el, hogy a Mátyás mondakör különösen gazdag és sajtáságos a szlovén nép folklórijába. Ennek is nagy irodalma van, kezdve Pável Ágostontól Dávid Andrásig, aki 1978-ban jelentette meg Délszláv epikus énekek – magyar történeti hősök című munkáját.

Mátyás király nevéhez fűződik az első fennmaradt magyar nyelvű krónikás ének is, a Szabács viadala, amelyben az ismeretlen szerző a szerbiai vár elfoglalásának körülményeit írta le.

Tegyünk említést még egy szülőhelyvitáról is, amely nem olyan ismert, mint Kiskőrös és Kiskunfélegyháza vetélkedése Petőfiért, de kuriózumként elmegy. Rácز Károly szapáryfalvai református lelkész, az „ismert történetbúvár” a becskerekai Torontál hasábjain 1889-ben közzétette, hogy Mátyás király Hollósváron a Kikinda környéki elenyészett középkori településen született, s nem Kolozsváron, ahogy azt Heltai Gáspár közölte. „Heltainak valami elrongyolódott, penészes régi írás akadhatott a kezébe” – írja –, amelyen Hollósvár lehetett feltüntetve, de ezt ő Kolozsvárnak olvasta. Az igaz, hogy Heltai Gásár Mátyás-történetében sok a népies anekdota, de Rácз Károly is bizonyítékul csak azt említi, hogy egy Hollósvár nevű település létezett és a Hunyadi család tulajdona, esetleg lakhelye is volt, mielőtt Hunyadra költöztek volna. Így aztán nem tévedünk, ha megmaradunk az eredeti adatnál.

MAYER OTTMÁR (Temesvár, 1911. november 11.–Szabadka, 1941. november 18.) – Módos, de idővel elszegényedett család gyermeke. Apja tönkrement gabonakereskedő, aki vagyónak romjait átmentette Palicsra, s szűkös egzisztenciát teremtett. Arra még futotta erejéből, hogy tehetséges fiának lehetővé tegye a középiskola befejezését – Mayer Ottmár eminens diák volt, felmentették az érettségi alól –, de a továbbtanulás már gondot okozott. Sajat erejéből próbált fennmaradni a pesti majd a kolozsvári közgazdasági karon, de nem sikerült. Ösztöndíjat sem kapott, így aztán minden reménye odaveszett. A harmincas évek derekán hazatért Szabadkára, könyvelői állást vállalt, közben kitanulta a rádiószerelő mesterséget is. Egy 1936. évi cikkében kesernyésen tette fel a kérdést, talán önmagának is: „. . . ki az oka annak, hogy már az érettségítől a diplomáig, ezen a rövid szakaszon is kikopunk az életből?”

Már új szociális helyzeténél fogva is a szakszervezeti mozgalom felé tájékozódott, részt vett a munkásegyleti művelődési életben, cikkezett a Jugoszláviai Magyar Újságban és a Népszavában. Közben tagja lett az illegális Kommunista Pártnak, s ettől kezdve egyre nagyobb közéleti szerepet is vállalt. Még nem töltötte be a 25. életévét amikor 1936-ban, több társával együtt, átvette az „ifjúsági” Híd szerkesztését. Előbb névlegesen (az első főszerkesztő Simokovich Rókus volt), majd ténylegesen is a folyóirat első embere, a baloldali átalakítás irányvonalának megfogalmazója és végrehajtója lett: az irodalmi szemlét átalakította aktivista közlönynyé, pártpolitikai szócsövét. Ennek érdekében sokoldalú publicisztikai tevékenységet is kifejtett. Erről a folyóirat

példányai mellett több gyűjtemény és szakmunka is tanúskodik (Híd, 1934–1941, válogatás, 1964; Pató Imre: A Híd repertórium, 1934–1941, Újvidék, 1976; Balogh István: Mayer Ottmár, 1987).

Mayer Ottmár a párhierarchiában is egyre nagyobb felelősséggel járó posztokat töltött be: a szabadkai kerületi pártbizottság titkára, a tartományi pártvezetőség tagja, 1941 júliusától pedig az észak-bácskai partizánosztagok parancsnoka lett.

Többször került vizsgálati fogságba, de véglegesen egyik topolyai szervezőútja során bukkott le 1941 szeptemberében. Már ott helyben kínvallatásnak vetették alá, majd a szabadkai Sárga Házban folytatták még nagyobb „szakértelemmel”. Poharának üvegdarabjaival mindkét kezén felvágta ereit, de az elvérezéstől megmentették. Inkvizitorai még szörnyűbb tortúrákat alkalmaztak, megtörték, vallomásra kényszerítették. Ezeket, amint egy kis lélegzethez jutott, visszavonta, de a mozgalom árulásnak minősítette magatartását, sokáig nem bocsátották meg „bűnét”, mellszobra is csak kínos viták után kerülhetett a Forum sajtóház előcsarnokába.

A honvéd vezérkar főnökének statáriális bírósága 1941. november 14–15-én tárgyalta Mayer Ottmár és 23 társának ügyét. Valamenyiüket hűtlenségben és katonai titkok elárulásában mondták ki bűnösnek, mivel szabotázsra, szovjet ejtőernyősök várására, rohamcsapatok megalakítására szervezkedtek.

Mind a huszonnégy vádlottat halálra ítélték. A megdöbbenő ítéletet a bíróság azzal indokolta, hogy a szervezkedésre azon a területen került sor, amely „alig fél éve került vissza az anyaországhoz. Ezért, különös tekintettel arra, hogy itt nemzeti kisebbségek is vannak,

fokozott honvédelmi érdek – főként totális háború idején –, hogy a termelés és a szállítás zavartalansága biztosítható . . . Egy nálunk esetleg bekövetkezendő fejetlenség, rendfelborulás meglepetésszerű akciót válthat ki és a vádlottak cselekménye ezt készítette elő.”

A huszonnégy halálraítélt közül kilenc kegyelmet kapott, a többi november 18-án bitó alá került. Mayer Ottmár búcsúlevelében írja szüleinek: „Mindennel leszámoltam. Csak azt sajnálom, hogy legalább három hónapot nem élhetek még . . . Azt hiszem, minden hamarosan rendbe jön. Teljesen nyugodt vagyok. Vigyázzatok a kislányomra . . .”

Egy nemzedék önámításának állít emléket ez a néhány sor. Ők, egy világégés kezdetén, hittek a háború gyors befejezésében, a szovjet ejtőernyősök közeli érkezésében, azaz alaptalan reményeket tápláltak, csalóka ábrándoknak áldozták életüket.

MELEGH GÁBOR (Versec, 1801. május 14.–Trieszt, 1835. április 4.) – Képzőművészeti örökségünk feltérképezése csak utóbbi két-három évtizedben indult meg, de még most is sok a feltáratlan „fehér folt”, az ismeretlen életmű. Ide tartozik Melegh Gábor festőművész munkássága is, akire nálunk még szakkörökben, szakmunkákban is csak ritkán hivatkoznak, holott szülővárosában már a XIX. század első negyedében festészeti műterme volt. Viszonylagos ismeretlenségének egyik oka az is lehet, hogy pályája derékba tört, életműve jórészt csak ígélet maradt, hagyatékának felmérése is elmaradt.

Születési adatait Szentklárai Jenő jegyezte fel egy lábjegyzetben a század-előn, az akkor még megtalálható anya-

könyvből (Brocky Károly festőművész élete, Temesvár, 1907). Szülei tehetős emberek voltak, apja megyei esküdt, a városi magisztrátus tagja. Versec az idő tájt a Temesi Bánság legnagyobb városa, megelőzi Becskereket, Pancsovát, de még Temesvárt is, amely majd csak az elkövetkező évtizedekben hagyja el. A gazdagodás, a polgárosodás fő forrása a termékeny borvidék, a fejlett borkereskedelem. Melegh Gábor indulását tehát kedvező adottságok is egyengetik. Tizenhét éves korától kezdve a bécsi festészeti akadémián tanul, húsz éves korában pedig már műtermet nyit Versecen. Nála tanult 1823 nyarán a XIX. század első felének egyik legnagyobb magyar festője, a temesvári születésű, majd Londonban élő és dolgozó Brocky Károly.

Azt a néhány keveske évet, ami megadatott neki, Bécsben, Budapesten, Vencében és Versecen töltötte, szorgalmasan dolgozva: az osztrák fővárosban keresett miniatűr festő; a virágzásnak indult Pesten az Aurora folyóirat részére készít illusztrációkat (Szilágyi és Hajmási, Zrínyi Ilona, Toldi Miklós alakjait rajzolta meg); Olaszországban a régi mesterek vásznairól készít hű másolatokat, mintegy „új gyakorlatokat” végezve.

Legtöbb munkáját a budapesti Nemzeti Galériában őrzik, köztük az elefántcsontlemezre festett Fiala nő képmása című művét, amelyet a művészettörténet a biedermeier-korszak különös finomságú miniatűrjei között tartja számon. Még Temesváron, az ottani múzeumban található néhány olajfestménye, a vajdasági múzeum gyűjteményekben viszont egy sem.

Fiatalon, harmincnégy éves korában halt meg. Tanítványával, Brocky Károllyal kellett volna találkoznia Ola-

szországban, de útközben, Triesztben, fürdés közben a tengerbe fulladt. Korai halála egy szépen induló művészpálya kibontakozását akadályozta meg.

A XIX. század elején két hírneves festőt jegyez a művészettörténet: Markó Károlyt és Brocky Károlyt. „Ha művészi fejlődésének íve nem szakad meg – írja festőnkéről Pataky Dénes művészettörténész –, melléjük sorakozott volna a fiatalon elhunyt Melegh Gábor is.”

Melegh Gábor emlékét nálunk Kalapis Zoltán ébresztette (festők nyomában, 1990).

MENDREI ERNŐ (Topolya, 1936. november 12.–Újvidék, 1989. február 26.) – A szakosított újságíró nem volt egészen ismeretlen fogalom a két háború közötti jugoszláviai magyar sajtóban, de polgárjogot csak a XX. század második felében nyert.

Ez a viharos, több-kevesebb eredménnyel járó folyamat legnehezebben a külpolitikai újságírásban bontakozott ki, jórészt a kisebbségi szerkesztőségek hátrányos helyzete miatt. A külpolitikai rovatnak ugyanis fontos tartozéka a sajtótügynökségi anyag, ez pedig többségi nyelven érkezett. Ott, ahol a megjelenés nyelvén futott be, egy-két embernek adott munkát, itt egy teljes rovatot kötött le. Ennek folytán a külpolitikai rovat sokáig zömmel fordítókból állt, a szakosítás bizonyos formái pedig csak a gyorsfordítók között jöhettek létre. Csak kevesen mentesülhettek teljesen a fordítás kötelezettsége alól, csak néhányan, a legjobbak, kaphattak megbízást, hogy a szerkesztőségek „önálló hangját” testesítsék meg a külpolitikában.

Nos, Mendrei Ernő már egy ilyen szakosított újságíró volt, s egyúttal az első hírlapíró nálunk, aki egész pályáját a

külpolitikának szentelte, egy életen át hű maradt hozzá.

Az elemi szülővárosában, a gimnáziumot Szabadkán fejezte be. A Magyar Szó ösztöndíjasaként a belgrádi egyetemen angol–német nyelvszakos tanári diplomát nyert, de nem a szerkesztőségben kezdte pályáját, hanem szükségként a topolyai Petőfi Sándor Általános Iskolában, szülővárosának első angoltanáráként. A „kölesönbe adott” ösztöndíjas 1965-ben jelentkezett a Magyar Szóban és a szokásos szigorú tesztelés után a külpolitikai rovat munkatársa lett. Első külföldi küldetése Londonba vezette 1967-ben: az akkori jugoszláv külügyminiszter hivatalos útjáról adott le napi jelentéseket. Később az ilyen természetű megbízatásai elszaporodtak: tudósított a köztársasági elnök egyiptomi, amerikai, kanadai, angliai és olaszországi útjáról, naponta jelentkezett az el nem kötelezettek lusakai, algíri és colombói csúcstalálkozóiról, elkísérte a miniszterelnököt, a parlamenti küldöttségeket külföldi látogatásaikra, helyszíni tudósításokban számolt be több európai ország választási hadjárataról, a szavazások eredményéről. Más szóval: Mendrei tollából a jugoszláviai magyar olvasó éveken át hiteles és megbízható tájékoztatást kapott a nagyvilág eseményeiről.

1975-től Mendrei Ernő az Újvidéki Televízió munkatársa lett, sokáig szerkesztette az Országok, népek, események című külpolitikai műsort. A világot járt ember magabiztosságával vezetett és készítette ezeket az adásokat, amelyeknek ugyancsak a megbízhatóság, a pontosság volt a jellemző vonásuk.

Mendrei pályáját 53 éves korában törte derékba a korai halál: március 2-án temették el a topolyai temetőben.

MERCY CLAUDIUS FLORIMUND (Lotharingia, 1666 ?–Párma mellett, Itália, 1734. június 29.) – Császári fővezér, tábornagy, aki a XVII. század végén és a XVIII. század elején, minden háborúban, amelyet a Habsburgok vezettek, kimagasló katonai szerepkört töltött be, így részt vett a magyarországi törökellenes küzdelmekben is, ott volt Budavár visszafoglalásánál, a péterváradai csataterén, Temesvár ostrománál, Belgrád bevételénél . . .

A pozsareváci béke (1718) után a bécsi udvar megbízásából az újonnan felszabadított területek katonai kormányzója lett s ezt a hivatalt, rövid megszakításokkal, 1733-ig betöltötte. Valójában az osztrákok meghódított területként kezelték Temesközt, mintegy hadikárpótlásul megtartották maguknak. Savoyai Jenő herceg, a törökellenes küzdelmek fővezére, aki ennek a politikának hordozója volt, a terület jövőjével kapcsolatban így fogalmazott: „Azon megmáshíthatatlan nézetben vagyok, hogy sem a jelen, sem bármely későbbi békekötés alkalmából nem szabad Bánságot Magyarországra bekebelezni . . .”, s ezt általa fontosnak vélt biztonsági, katonai és gazdasági érvekkel támasztotta alá. Mercy tábornagy ezt a politikát hajtotta végre, az ősi Temesköz az ő kormányzása alatt alakult át Bánsággá.

Az 1717. évi összeírás szomorú képet adott az elvadult terület állapotáról, népességi viszonyairól. Becskereken mindössze 100 házat írtak össze, Pancsován 70-et, Módoson 50-et, Törökbecsén és Écskán 20–20-at. A hajdan népes, magyarlakta területen az összeírók nem találtak egy magyart sem, s lassú leszívargásuk elé is akadályokat gördítettek. A jórészt lakatlan, vízjárta vidéken az osztrák örökös tartományok mintájára szervezték meg a

közigazgatást, az egykori megyéket 13 kerületre osztották fel.

Az érdeemes hadfinak, mint kiderült, fejlett érzéke volt a gazdasági kérdések iránt, korának merkantilista szellemében fogott hozzá a vidék fellendítéséhez, miközben kitűnő szervezőképességről is bizonyoságot tett.

Először a termelő lakosság betelepítésén fáradozott. A birodalom iránti hűség, a megbízhatóság szempontját érvényesítve a német gyarmatosítókat részesítette előnyben, de jöttek az olaszok és a spanyolok is. A magyarok visszaszállingózását megakadályozta, letelepedési kérelmeiket elutasította, így aztán eleinte a szegedi dohánykertészek csak illegálisan foglalhatták le a vizenyős területek szigeteit.

Az új falvak építése folytán fellendült az építőipar, megkezdődött a Temes és Bega szabályozása, a mocsarak lecsapolása. A mezőgazdasági területek növelése folytán nagyobb búza- és egyéb terményfeleslegék jöttek létre. Új terményekkel is kísérleteztek, úgy mint pirosító és kékítő növényekkel, olajosmagvakkal, elterjedt a rizstermesztés és a selyemhernyó-tenyésztés. Sorra alakultak, főleg Temesváron, a kincstári manufaktúrák megnyitlak, a lőpor- és salétromműhelyek, az olajsajtólók, szappan- és sörfőzdék, a papírmalmok, a pálinkafőzők. Az értékesítésről eleinte német, majd szerb–görög kereskedelmi társaságok gondoskodtak, váltakozó sikerrel.

A látványos fellendülés azonban csakhamar megfeneklett, a kincstári gazdálkodás csődbe került: a lakosság viszonylagos szegénysége miatt az áru nem talált piacra, de kivitelre is alkalmatlan volt a szállítási költségek miatt. Ezt azonban Mercy már nem élte meg: 1733-ban, 67 éves korában az olasz hadszíntér főparancsnoki tisztjével biz-

ták meg, ahol egy évre rá elesett, amikor az ellenfél rajtaütött egy Párma melletti kastélyban székelő főhadiszállására.

MERKI FERENC (Vörösmart, 1927. február 27.–Belgrád, 1985. április 6.) – Baranya „tanító bácsiként” tisztelte még akkor is, amikor már tanári diploma volt a zsebében, horvátországi magyar tanfelügyelőként működött, s az eszéki Pedagógiai Intézet tanácsosi címét viselte. Akik egy kicsit jobban ismerték e tájegység múltját, a nevelés hagyományát, azok még iskolamesternek, magiszternek is szólították, utalva a reformáció idején, a XVI. században létrehozott egyházi iskolákra.

Ő maga is egy ilyen nagy múltú iskolában, a vörösmarti algimnáziumban kezdte meg tanulmányait, amely az évszázadok során váltakozó híru, váltakozó fokozatú tanintézet volt: hol triviális szintre esett, hol gimnáziumi rangra emelkedett, sőt, legjobb korában tiszteleteseket képzett, főiskolai szinten is működött. Ekkor tanulói büszkén vallották, hogy „Tolnát, Baranyát összeválták”.

A vörösmarti kereskedő fia a második világháború utáni nagy pedagógusinséget enyhíteni kívánó szabadkai C tanfolyamon szerezte meg a tanítói képesítést, s első kinevezése, húsz éves korában, Kiskőszegre, a mai Batinára szólt. 1954-ben, iskolaigazgatóként, átkerült szülőfalujába, a szépeplékű vörösmarti algimnáziumba, amely az idő tájt alakult át nyolcosztályos általános iskolává.

A hatvanas években nagy fordulat következett be életében: a horvátországi magyar iskolák felügyeletével bízták meg. Az iskolahálózat fejlesztése kiemelt feladata maradt 1967. június 4.

után is, amikor a Horvátországi Magyarok Szövetsége élére került, azzal, hogy most a művelődési élet megszervezésének, továbbá a nemzeti nyelv és kultúra megőrzésének sok egyéb ügye is az ő vállára nehezedett. S ő szívvel-lélekkel járta a szórványfalvakat Nagypiszanicától Apátiig, Aakovcitól Marinciig, biztatott és szervezett, örült a sikernek, túrta a csapásokat.

Azt, amit a XVI. század elkezdett (török korszak), a XVIII. folytatott (osztrák uralom), a XX. század csaknem befejezte: a magyarság szinte eltűnt ezekről a tájakról. 1900-ban még mintegy 140–150 ezer magyar élt Szlavóniában, ezek részére a magyar állam az 1904-ben alakult Julián egyesület révén 71 népiskolát, 142 tanítói állást rendszerezített. Ezeket azonban az első világháború után egytől egyig felszámolták.

1920-tól megindult a kisebbségi sorba süllyedt magyarság elsorvasztása (1921-ben létszámuk még 77 500 volt, 1931-ben 69 500, 1941-ben 64 500, 1953-ban 47 500, 1961-ben 42 500). Ez az a korszak egyébként, amikor a horvátok is zömmel előbb a cirill ábécét ismerték meg.

A Merki-korszak ennek az áradatnak próbált gátat emelni. Valóban hősi korszak volt ez a magyar nyelv védelmében, kemény küzdelem a magyar iskola és a magyar kultúra fennmaradásáért. A sors ironiájaként a magyar lakosság száma azonban továbbra is vészesen apadt, a beolvadás, az elvándorlás megtette a magáét: az 1971. évi népszámlálás adatai szerint 35 488 magyar volt, 1981-ben pedig 25 439, azaz tíz évi „mentési munkálatok” után is harminc százalékkal csökkent a horvátországi magyarság száma.

Merki Ferenc elégett ebben a küzdelemben: 58 éves korában meghalt a belgrá-

di kórházban, Pélmonostoron temették el. „Lámpás volt ő – mondotta Tüskés Tibor pécsi író egyik nyilatkozatában –, világított és melegített . . . De illik rá a két végén égő gyertya hasonlata is. Két felől égett az ő élete is . . .”

A XX. század vége – az ezen a tájon is dúló véres balkáni háború – betetézett mindent, ami korábban történt: 1991-ben a horvátországi magyarok létszáma 22 355 főre csökkent, a 2001-re szóló becslés pedig 17 000 körül mozgott.

A XXI. század elején meginduló újrajáradás alapja tehát már módfelett leszűkült . . .

MESTERHÁZY KÁLMÁN (Szabadka, 1867. május 3.–Budapest, 1898. január 14.) – Zenésznek készült, hegedű volt a hangszere, de serdülő korában olyan szerencsétlenül törte el a kezét, hogy muzsikusként nem érvényesülhetett. A művészi pályáról azonban nem mondott le, autodidaktaként festegetni kezdett, a szakmai titkokat egy-két vándorfestőtől leste el. Tizenhét éves korában állította ki először munkáit, huszonnégy évesen pedig – 1881 augusztusában – Szabadkán rendezett kiállítást. Ez volt az első ilyen jellegű rendezvény a mai Vajdaság területén, képzőművészeti életünk történetét ettől a dátumtól számítjuk.

Mesterházy Kálmán ágrólszakadt, ideoda kóborló festő volt, a piktorromantika utolsó képviselője a XIX. század végén. Herceg János írja egy helyütt, hogy Nemesmiliticsre is „ki-kijárogatott Juhász Árpád Zomborból és Mesterházy Kálmán Szabadkáról, míg Billanics Ferenc a Mosztonga felől érkezett”, s hetekre beszállásolták magukat, kosztért és kvartélyért lefestették házigazdáikat. Mesterünk főleg naturalista tájképeket festett, de nem volt nagyobb sikere. B.

Szabó György szerint, vándorlása során „a mi vidékünkön is meghonsodik a művészi giccs . . .” A lexikonok, a művészettörténetek egy-két sorban jegyzik nevét, az újabbak még ennyivel sem: átesik a rostán.

1891-ben festőiskolával próbálkozott Budapesten, 1891-ben Zichy Jenővel kiállításokat szervez Debrecenben, Székesfehérváron, Kolozsváron. Egyre nehezebb életkörülmények között tengődik, ha némi pénz ütötte markát, vidáman elmúlatta cimboráival a cigány mellett. Könnyelmű optimizmusa tragédiába torkollt: negyvenegy éves korában föbe lőtte magát. Sivár, fűtetlen műtermének asztalán száraz veknivéget, szalonnabört találtak . . .

MÉSZÁROS LÁZÁR (Baja, 1796. február 20.–Eywood, 1858. november 16.) – Az oxfordi grófság egyik falusi temetőjében pihen a magyar szabadságharc egyik legnagyobb katonai vezetője, a kiegyensúlyozottságáról és állhatatosságáról ismert, tudós tábornok. Angol nyelvű sírfelirat magyarul így hangzik: Mészáros Lázár hadügyminiszter és az 1848–1849. magyar sereg fővezére emlékére. Ki született 1796-ban, Bács megyében, Baja városában, s meghalt Eywoodban, 1858. november 6-án, 63 éves korában, száműzetésének 10. évében. E követ emeli szomorodott szívű barátnéja, Lady Langdale.”

A gazdag és tartalmas életút végét jelzi a temetői sírkő (magyar nyelvű felirata is van: „Mészáros Lázár Tábornoknak / A jó Hazafinak / A vitéz Katonának / A nemes Barátnak), a kezdet viszont, amint az angol nyelvű szöveg is utal rá, a mi tájainkhoz kapcsolódik. Apja, Mészáros János pacséri közbirtokos volt, Bács-Bodrog vármegye táblabírája, édesanyja pedig, Piukovics Katalin az

észak-bácskai bunyevátság sarja, vagy ahogy Mészáros Lázár írja naplójában, a „bevándorolt dalmata családok egyik nyomatókosabbjából” származott. A családját szegről-végről rokon kapcsolatok fűzték a katymári Latinovicsokhoz, az almási Antunovicsokhoz, a szabadkai Vojnichokhoz, úgyhogy gyermek- és diákkorát ebben a körben töltötte.

Egyik első nevelője Piukovics János katymári plébános volt, aki kerti sétái során „elmondá minden növény nevét, hasznát, ízét, jóságát és kártékonyságát” a négy-öt éves gyermeknek. Ezután Pestre került két nemes nagynénijéhez, Bobics Sibillához és Rozáliához „házi nevelésre”.

Diákéletét Baján, illetve zömmel Szabadkán töltötte, ahol ugyancsak a távoli rokonságnál helyezkedett el. Egyik pártfogója Szucsics Pál szabadkai apát-plébános volt, a későbbi fehérvári püspök. Az ő hatására merült el a Biblia olvasásába. Szabadkáról egyébként azt írja naplójában, hogy a „bunyevac lakosai kitűnőleg városnak, míg mások vállvónítva egyszerűen csak Szabadkának neveznek”.

Az ottani iskolában eltöltött évek sem maradtak meg legjobb emlékezetében, mivel „halálíg kellett conjugálnia és declinálnia a serdülő növendéknek, ahelyett, hogy okosabbra tanították volna”. A szünidőt részben Baján, részben Bajmokon töltötte „a számon és lovon való sok nyargalózás közt”, vagy a bunyevác pártáncot járva (egy férfi két nővel kólózik). A szabadkai szintaxista „talpraesett deákként” Pécsen járt gimnáziumba, ahol „a szerb nyelvet, amelyen Katymárról elmenetele után majdnem egészen elfelejtett, főleg a bosnyákok közt, s a pécsi gesztenyeárus asszonyoktól tanulta meg”.

Sikeres katonai pályafutását korán megkezdte: Bács-Bodrog megye népfelkelőinek egyik lovas egysége őt választotta meg főhadnagynak 1812-ben, azaz 16 éves korában. Olyan jól megálta helyét, hogy az osztrák hadsereg rangjának megtartása mellett, állandósította, s 1814-ben a szlavóniai Lipikben állomásozó huszárezredbe osztotta be. Viszonylag gyorsan haladt előre, 1837-ben ő lett az osztrák hadsereg legfiatalabb őrnagya, naplójának megfigalmazása szerint „minden pártfogás nélkül”, azaz előmenetelét kizárólag tehetségének köszönhette. Az osztrák császári haderő egyik legképzettebb törzstisztjeként tartották számon. Az angol, francia és német mellett beszélt szlovákul, szerbül, horvátul és törökül. Érdeklődését azonban nemcsak a hadtudományok kötötték le. Olaszországi tartózkodása idején tanulmányozta a korszerű gazdálkodást, erre ösztönözte leveleiben a Pacséron élő bátyját is. Értekezéseket írt a szederfa ültetéséről, a selyembogár tenyésztéséről, a svájci tehénészetről, a lótényésztésről, de vonzotta az asztronómia is, szerette a gyertyant, gyümölcskertészként pedig létrehozta a Mészáros-féle dinnyét. A Magyar Tudományos Akadémia 1845-ben levelező tagjává választotta, a Magyar Gazdasági Egyesület pedig 1847-ben rendes tagjává.

1848. április 18-án Mészáros Lázár az első felelős magyar kormány hadügyminisztere lett. 1848. május 26-án pedig megkapta altábornagyi kinevezését. Ezzel megkezdődött életének legismertebb szakasza, amelyről naplójában is terjedelmesen és tárgyilagosan ír (Mészáros Lázár külföldi levelei és életrajta, 1867).

MÉSZÁROS SÁNDOR (Temerin, 1929. július 7.–Újvidék, 1996. augusztus 17.) – Apja gyepsori törpebirtokos volt a dél-bácskai mezővárosban, de aki valójában paraszzenészként, azaz mellékfoglalkozásával kereste kenyerét a mezőgazdaságból csak a családi szükségleteket elégítette ki. Hat, időnként tizenegy tagú tamburazenekar tagjaként – amely, ha kereslet mutatkozott rá, rezesbandát is ki tudott állítani – a lakodalmakban és a bálakban húzta a talpalávalót. Az állandó jellegű falusi hangszeres együttes a szomszédos falvakban és városokban is játszott, így az apának lehetősége adódott, hogy „összszemuzsikálja” a tandíjat és gyermekét kitaníttassa.

Mészáros Sándor az általános iskolát szülőhelyén fejezte be, a szabadkai gimnáziumban érettségizett, az újvidéki egyetemen diplomált, a priština-i egyetemen pedig doktorált. Évtizedekig az Újvidéki Egyetem Bölcsészkarának Történelemtudományi Intézetében dolgozott, a Magyar Tanszék hallgatóinak több nemzedéke pedig nála végezte a magyar nemzeti történelem stúdiumait. Történeiszünk szakterülete az újabb kori történelem volt, azzal, hogy pályájának elején a munkásmozgalom bácskai történetét dolgozta fel (Radnički pokret u Bačkoj, 1890–1918, Novi Sad, 1975), utóbb pedig a kisebbségi sorba került vajdasági magyarság helyzetét vizsgálta (Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929, Novi Sad, 1981; Mađari u Vojvodini 1929–1941, Novi Sad, 1989). A kutatásai nyomán kirajzolódó kép szomorú, olykor ijesztő is: az itteni magyarság életében az elmúlt nyolcvan esztendő a talajvesztés, a degradálódás korszaka volt, függetlenül attól, hogy ez a folyamat olykor-olykor lelassult, észrevétlenebbé vált. A nemzeti elnyo-

más leplezetlen volt a királyi Jugoszlávia idején, amikor is a tömeges elbocsátásokkal, a földbirtokok államosításával, a földreformból való kirekesztéssel, a nyugdjak megvonásával, továbbá a nyelvvizsgákkal, névelemzéssel, az iskolarendszer leépítésével, az egyesületek betiltásával népünk a kollektív benuhátság igen tartósnak bizonyult állapotába került, amit egyes történészek gazdasági és kulturális „tatárjárásnak” is minősítenek. Időszakonként, így a második világháború előtti években, meg az ötvenes-hatvanas esztendőökben, a nemzetközi helyzet függvényeként is, a szituáció jobbra fordult, de a lényeg nemigen változott: a jugoszlavizmus mindent átfogó eszmekörében, újabban a nemzetileg homogén állam fogalmában nem sok hely jut a sajátágnak, a máságnak, a magyarságnak. Mészáros Sándor e két könyve – Csuka János egyik munkájával együtt (A délvidéki magyarság története, 1918–1941, Budapest, 1995) –, a két háború közötti időszak, a nemzeti elnyomatás korának ha nem is teljes, de mégis fontos dokumentuma. Szerzőnk a legújabb korig, a XX. század második felének részletesebb vizsgálatához már nem juthatott el, csupán egyik tragikus epizódját érintette: az 1944-es eseményeket, „a megtorlás napjait” (Holttá nyilvánítva, Délvidék magyar fátum, Budapest, 1995), amelyet azonban, megállapítása szerint, nemcsak a boszszuállás és háborús bűnösök megbüntetése fűtötte, hanem mélyebb és tudatosabb meggondolások is irányították, amelyeket legpregnansabban talán Vasa Aubrilović történész fogalmazott meg (A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában, Híd, 1996/12.).

A temerini parasztmuzsikusz fiának „hangszerelése” nem volt kellemes ze-

ne az „államalkotó” történészek és politikuszok részére, munkáit nacionalistának, olykor sovinizstának is minősítették, jóllehet megállapításainak élet gyakran tompította. Könyvei itt nálunk, egy helytörténeti (Évszázadok viharában, Temerin története 1941-ig, 1996) és egy résztörténeti (A Tanácsköztársaság és a vajdaságiak, 1974) munkája kivételével, nem jelentek meg magyarul.

MIHÁLIK JÁNOS (Arad, 1818. december 28.–Budapest, 1892. március 28.) – A nagy múlt századi vízimérnök Bácskában alapozta meg hírnevét: ő tervezte és építette a bezdáni hajózsiliptet, ennek egy része ma is áll, és szolgálja a közlekedést. A műtárgynak az a nevezetessége, hogy ez Európa első betonépitménye. A műszaki újdonságnak annak idején nagy visszhangja volt, a szakemberek az óvilág minden részéből csapatostul jöttek, hogy megtekintsék, tanulmányozzák.

Egy korabeli újság, a Magyar Néplap így írt róla: „A bétón olyan keverék . . . mely eleinte lágy, de mindinkább megkeményedik a vízben, s egy év alatt ollyá lesz, mint a legszilárdabb gránitkő, amelynek színét is magára ölti. Ilyen anyaggal megtöltött vasládákat süllyesztett Mihálik úr a víz alá, hol a vasládák arra alkalmazott egyszerű gépezet által maguktól felnyíltak, kiürítvén a lágy anyagot, mely természeténél fogva mindinkább megszilárdult, s úgy egybeforrott egymással, hogy midőn a kész medencéből a vizet kiszivattyúzták, úgy tetszett, mintha egy darabból lenne az egész roppant teknő kivájva.” Mihálik János, az újdonság bevezetője iskolaéveit Aradon, Nagyváradon és Szegeden töltötte, osztrák mérnökari főiskolát fejezett be, s 1842-ben mérnökari hadnaggyá nevezték ki. Nem

nagy kedve volt azonban a katonászkodáshoz, ezért Széchenyi biztatására diplomát szerzett a pesti Mérnöki Intézetben is, leszerelt, és 1845-ben munkába állt a Ferenc-csatorna igazgatóságában. A szabadságharcban erődítési munkákat végzett századosi, majd őrnagyi rangban, 1849-ben pedig Vetter tábornok oldalán, tábornoki főnökként kitűnt a kishegyesi csatában, s alezredekessé léptették elő. Néhány évvel a bukás után a Szerb Vajdaságban és a Temesi Bánságban a víz- és útépítő osztályt vezette, majd befejezte a már említett bezdáni kamarazsilipet. Később osztrák területeken folyók szabályozásán dolgozott, majd a ljubljanai mocsarak kiszáritásának munkálatait vezette. 1868-tól tanácsos a közlekedésügyi minisztériumban, onnan ment nyugdíjba 1871-ben, majd magánvállalkozóként építési irodát nyitott.

Vajdasági tartózkodása idején volt még egy emlékezetes kezdeményezése: 1856-ban egy fél kilométernyi zombori utcarészt próbaképpen leborítottak kongó-téglával, illetve klinker-téglával. A kőben szegény vajdasági városok főbb utcái csakhamar ezektől a fagyálló, zsugorításig égetett borítókockáktól sárgállottak. Eltartottak egészen napjainkig, csak nemrégén váltotta fel őket az aszfalt.

MIHALOVICH ÖDÖN (Peričanci, 1842. szeptember 13.–Budapest, 1929. április 22.) – Magyar nemességet nyert, régi szlavóniai horvát családból származik (az anyakönyvi bejegyzés szerint: Edmund Mihalovič), ő maga – neveltetése, iskolázottsága folytán – a németiséghez, pontosabban a Monarchiához hajlott, német nyelvű naplót írt, „birodalmi zenésznek” tartotta magát. Zenei műveltségének alapjait, 1855-től,

Mosonyi Mihálynál sajátította el, aki Brand néven előbb sekrestyés, majd zeneitanár és nevelő volt az egyik gróf Pejacsevich rétfalusi kastélyában. Innen került fel Pestre, ahol eleinte a klasszikusból a romantikusba hajló zenei stílust művelte, majd egy hirtelen fordulattal – ekkor változtatta meg nevét is – a verbunkos, a magyar népdal felé fordult, a „minden alkotó elemében magyar” dalművek komponálásához fogott.

Mihalovich nem követte mestere pályafordulását, Lipcsében és Münchenben folytatta tanulmányait, a német zene bűvöletébe került, egy ideig Wagner, Liszt, Hans Bülow, Peter Cornelius baráti köréhez tartozott. Első operáját, Haberth és Signe címmel 1883-ban Drezdában mutatták be. A második, az Eliana, majd csak 1908-ban kerül színre a budapesti Operaházban. E kettő között, ugyancsak az Operaházban, került bemutatásra a Toldi szerelme (Arany János után a szövegkönyvet Csiky Gergely és Ábrányi Emil írta), amelyet korabeli beharangozók szerint „magyar szellemben írt és a magyar motívumokra épített”. Ez azonban legfeljebb csak szándék lehetett: a „magyar Wagneriánus” képtelen volt elszakadni mintaképétől, ebben a művében is hiába keressük a magyar elemeket, „sötétkomor” hangulatokat tükröz, a wagneri ünnepélyesség jegyeit viseli magán. Az opera megbukott – mindössze hatszor adták elő –, két év után átdolgozta, de ez sem segített rajta.

Négy szimfóniát írt, meg más zenekari műveket is (szimfonikus költeményeket, balladákat, indulókat), továbbá kamara- és kórusműveket, dalokat, két- és négykezes zongoraműveket.

Zongoraművészként bejárta fél Európát, ünnepelt előadó volt. Gyakran

együtt lépett fel Liszt Ferencsel, négykezeseket játszottak – két zongorán.

A zeneszerzőt és az előadóművészt azonban a pedagógus háttérbe szorította: 1887-ben kinevezték a Zeneakadémia igazgatójának, s még ugyanabban az évben kidolgozta a zeneoktatás reformjára vonatkozó javaslatait, amit aztán meg is valósított. Tovább bővítette a tanszakok számát, alsófokú előkészítő tagozatokat nyitott, meg zongora- és hegedűtanárképzőt, s megszervezte a zongora, hegedű és gordonka művész-képző tagozatokat is. Harminc évig volt a Zeneakadémia élén, vezetése alatt európai hírnévre tett szert, nyilván azért is, mert pedagógiai munkára megnyerte az új magyar zenekultúra legkiemelkedőbb reprezentánsait. Érkezésekor ugyan már ott találta Hubay Jenőt (hegedű) és Popper Dávidot (gordonka), de az ő ideje alatt lett a tanári kar tagja Bartók Béla és Kodály Zoltán (1907), Weiner Leó (1908), Dohnányi Ernő (1916).

A Tanácsköztársaság idején, 1919-ben, nyugdíjazták, de élete végéig megmaradt a Zeneakadémia örökös elnökének.

MIHALOVICS JÓZSEF (Torda, 1814. január 16.–Zágráb, 1891. február 18.) – A múlt század egyházi és politikai élet jellegzetes figurája volt, a Monarchia uralkodási rendjének, ezen belül a magyar–horvát viszony alakulásának egyik exponense.

Egy észak-bácskai „telepítvényes” faluban született, ahol apja az ottani Pejácsevich birtok uradalmi tisztartója volt. A magyar államba beintegrálódott horvát főnemesi család bizalmasaként az egyik szlavóniai birtokról került ide, a szegedi dohánykertészek telepére, amelyet még Bánát-Torda, Torontáltorda néven is emlegetnek az egykori ok-

mányok. Fia iskola- és játszótársaival magyarul, otthon, a családban anyanyelvén, horvátul beszélt. Iskoláit is magyarul végezte Szegeden és Temesváron. A felsőbb egyházi hatóságok korán felfigyeltek a temesvári papnevelde kiváló hallgatójára, úgyhogy Mihalovics már húszéves korában Lonovics József csanádi püspök tollnoka lett, misés pappá válójában csak két évvel később szentelték fel. Ekkor belvárosi segédlelkész lett Temesváron, természetesen a püspöki hivatalban végzett iktatói teendőinek megtartásával. Az egyházi adminisztráció lépcsőfokain gyorsan haladt előre: 1837-ben püspöki szertartóvá és szentszéki jegyzővé, 1841-ben a püspök titkárává, szentszéki ülnökké léptették elő, 1848 februárjában pedig a király kitüntette a csanádi kanonok címével. Életrajzírói életének ebből a szakaszából azt tartották fontosnak feltüntetni, hogy belvárosi lelkészként reggelente szláv nyelvű oltárbeszédeket tartott „az illyr ajkú fegyencek lelki üdvére”. Ebben az évben nevét Munkácsyra magyarosította.

A szabadságharc ügyét a magyar kormány által kinevezett püspöki másodhelyettesként szolgálta, s emiatt, a bukás után „forradalmárként” hadbíróság elé állították, amely aztán megfosztotta hivatalától, címeitől, elkobozta vagyonát és négyévi várfogságra ítélte. 1832-ben amnesztiát kapott, s hatósági döntés alapján visszatért szülőfalujába, ahol segédlelkész lett, több évig rendőri felügyelet alatt élt. Néhány esztendő után az új csanádi püspök szárnyai alatt újra szerepet kap az egyházmegyében. 1859-ben már esperes és kerületi tanfelügyelő, 1869-ben visszakapta kanonoki címét, Temesvár pedig országgyűlési képviselővé választotta. 1868-ban címzetes püspök lett.

1870-ben az 56 éves Mihalovics József egyébként is szépen ívelő pályája egy hirtelen fordulattal nem várt magasságokat ért el, s egyúttal az udvari intrikák hálójába is került. A császár márciusban kinevezte püspökké, júniusban pedig megtette zágrábi érsekké, s csakhamar megkapta a bibornoki kalapot is. Az történt tehát, a horvát hívők nem kis megörökönyödésére, hogy a főpapi székbe egy elmagyarosodott horvát került, aki magyar munkatársakkal vette körül magát, s még a cselédségét is Tordáról hozatta. Kinevezésével egy olyan jelöltet ejtettek el, mint amilyen Juraj Strossmayer eszéki püspök volt. Ő ugyan egy elhorvátosodott osztrák család sarja volt, de a délszláv népek egyesülésének nagy híve is. Megalakította a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémiát (1868), a Horvát Egyetemet (1874), segítette a cetinjei nyomda megalapítását, lehetővé tette, hogy a Miladinov testvérek megjelentessék az első macedón verseskötetet (1861), sőt a katolikus és görögkeleti egyház egyesítését is szorgalmazta. Az érseki cím megszerzése egyik álma volt, ennek érdekében engedményeket tett a bécsi udvarnak, ami hívei között nagy elégedetlenséget váltott ki. Végül is kijtászták, teljesen váratlanul Mihalovicsot részesítették előnyben. Ezzel kettős célt értek el: egyrészt megtépázták a délszláv eszmékkel fellépő püspök népszerűségét, tekintélyét, másrészt pedig olajat öntöttek az izzó magyar–horvát ellentétekre. Mihalo- viccsal, minden igyekezete ellenére, örökösen éreztették helyzetének fonákságát, ezért többször is le akart mondani, így 1881-ben a tihanyi kolostorba akart visszavonulni, de az udvar mindig közbelépett, úgyhogy a zágrábi érseki helyet, mintegy keresztként, haláláig viselte.

MIKES FLÓRIS (Gombos, 1900. június 9.–Zágráb, 1928. december 1.) – A rövid életű Fischer Miklós, írói nevén Mikes Flóris egy tanító családban született, amely az anya korai halála után szétszóródott. Mikes gyermekfejjel a bajai rokonokhoz került, ott fejezte be a gimnáziumot is. Pesten megkísérelte a továbbtanulást, de erre a világháború utolsó évében már nem kerülhetett sor, cipőpertlit árult, rikkancskodott, hogy megéljen.

A Tanácsköztársaság bukása Baján éri, onnan, 1920-ban, Belgrádba menekült, s együtt nyomorgott a többi emigránssal. Az ott-tartózkodás egyetlen szép emléke, hogy egy életre szóló barátságot kötött Lőrinc Péterrel, az íróval és történésszel, a munkásmozgalom aktivistájával. Becskereken és Újvidéken keresett sikertelenül állást, végülis a szabadkai Hírlaphoz szegődött. Éhbéért dolgozott, azt is rendszertelenül kapta, úgyhogy összetűzésbe került a szerkesztőséggel és azonnali felmondást kapott, ami kiváltotta az emlékezetes 1924. évi szabadkai újságíró sztrájkot. Ekkor a Naplóhoz került, ahol egy okos és türelmes szerkesztő, Dettre János egyengette útját. Közben Szabadkán is rátalált egy őszinte barátira, Haraszi Sándor költő, irodalmi szerkesztő és forradalmár személyében. Ők ketten, mint illegális párttagok írták, szerkesztették a Szabadkán megjelenő munkáslapot, a Szervezett Munkást.

Jóllehet gyógyíthatatlan betegségben szenvedett – csonttuberkulózis emésztette –, szorgalmasan dolgozott. R riportokat, színes írásokat írt a Naplóban, versekkel, elbeszélésekkel jelentkezett az irodalmi mellékletekben. Költészetében a dadaista-expresszionista irányt képviselte, nálunk a legmagasabb fokon. Figyelemre méltók még ún. bitangnótái is. Fordította a munkásköltőt,

Kosta Abraševićet, de Tin Ujevićet, Jovan Dučićot és Gustav Krklecet is. Sem életében, sem később önálló kötetek nem jelent meg, hagyatéka a háborús lángok martaléka lett. Életművét az újságok, folyóiratok elsárgult lapjai őrzik, meg két antológia: Csuka Zoltán 1928-ban megjelent Kéve és Ács Károly 1979-ben megjelent El nem taposható csillagok című válogatása.

Életének utolsó két évét egy asszony aranyozta be. Telefonálás közben ismerkedett meg a csonoplyai telefonoskisasszonnyal, Ljubicával, s a magyarul is jól beszélő szerb leány megszerette őt is, költészetét is. Nem sokáig voltak együtt: 1928 végén Mikés Flóris tengerparti gyógykezelésre indult, de útközben, Zágrábban, rosszul lett és az ottani kórházban huszonnyolc éves korában meghalt.

Lőrinc Péter, aki regényt tervezett írni Ljubicáról és Flórisról – ennek vázlata Görbe utca 23. címmel meg is jelent az azonos című novellás kötetében –, a harmincas évek derekán már órákig hiába kereste sírját a mirogoji temetőben: a kapott parcella-számon nem találta, a sírhant ki volt egyenlítve a földdel . . .

MIKLÓS DOMBÓI APÁT (a XIII. század utolsó negyede–a XIV. század első harmada) – A nagy hírű bélakúti (pétervárad) apátság 1237. évi alapítólevele tett először említést Dombórol: IV. Béla király, felsorolva a ciszterci kolostornak adományozott 25 falu nevét, megemlíti, hogy ezek közül néhány határos a dombói apátság birtokával. Az idő tájt már több bencés és egyéb alapítású monostor állt Szerémségben, így Szávaszentdemeteren (Sr. Mitrovica), Nagyolaszin (Mardeloš), Bánmonostoron (Kő, Banoštor), Szentgergelyen (Grgurevci), Garábon (Grabovci).

Dombó az 1947-ben felépült Novi Rakovac helyén állt, a Duna jobb partján, Újvidéktől mintegy tizenöt kilométernyire nyugatra, a Dumbovo (Rakovac, Rákospatak) szűk völgyében. Az okiratok a XIII. századtól kezdve említik, de a település, meg a monostor is sokkal korábbi keletű. A régészeti kutatások késő bronzkori és régebbi vaskori települést, kelta oppidimumot, római castrumot tártak fel. Nagy Sándor kutatásai viszont, mintegy példázva az egymást váltó korok építészeti folyamatosságát, Árpád-kori bazilika és altemplom, valamint későbbi gótikus templom és vártemplom maradványait tártak fel (Dombó középkori monostor és erőd, 1987). „. . . A dombói (gradinai) román bazilikát legkorábbi templomaink közé sorolhatjuk” – állapítja meg a régészeti ásatások során feltárt IX. századi szalagfonatos kőfaragványok, X. századi tarsolylemez-motívumú domborművek, XI. századi palmettás és alakos ábrázolások kapcsán.

Nos, egy ilyen jeles monostor feje volt a XIV. század legelején, azaz mintegy hétszáz évvel ezelőtt a szent életű és nagy tiszteletű Miklós apát. Származásáról, életéről nem sokat tudunk. Egy 1309-ből származó dokumentum úgy említi, mint a jogban, peres ügyek megoldásában igen járatos férfiút. Cselekedeteit az ősi bencés rendi szabályzat határolta körül, mely szerint „az engedelmesség üdvös járma alatt imádkozzál és dolgozzál, hogy lelked megszenteljed és embertársad hasznára válj”. A bencések életrendjéhez tartozott a föld példás megmunkálása is, ami a Fruška gora lankáin a szőlőtermesztés római hagyományának feltámasztásában nyilvánult meg.

Miklós apátnak nagy tekintélye volt a rendben is, így aztán őt küldték ki

Kolozsmonostorára, hogy az ottani apátság züllött viszonyait megjavítsa, amit ő meg is tett kellő tapintattal, de az elkerülhetetlen szigorral is, majd egy szerzésmegrendelését, Brodai Miklóst bízta meg a helyreállt fegyelem fenntartásával. Mint a dombói monostor feje többször járt a bencés rend központjában, a Monte Cassino hegyén (Olaszország) emelt főapátsági épületben, ahol a rend főnöke előtt, az Európából ide sereglett apátokkal együtt, beszámolt a térítés és gazdálkodás eredményeiről.

Szt. Benedek Regulája szerint a rend előjárója Krisztus helyettese a monostorban, azaz atya és pástor volt, de egy személyben tanító és orvos is. Nagy műveltséggel, sok jó tulajdonsággal kellett tehát rendelkeznie annak, akit rendtársai megválasztottak apátnak. Miklós apát kiválóságának bizonyítéka, hogy 1319-ben Pannonhalma élére került. Alighanem ő volt az egyik legutolsó, ha nem éppen az utolsó választott apát Pannonhalmán, mivel a XIV. században a nagy befolyású és jövedelmező tisztségre az uralkodó bizalmi embereit nevezte ki, főleg a renden kívüli egyháziak sorából.

A dombói bazilika a tatárjárás idején pusztult el, a helyén épített gótikus templomot a XV. század derekán erődtítménnyel vették körül, amely a törökök előrenyomulása során, 1524 táján, elnéptelenedett, majd elenyészett.

MILKO IZIDOR (Szabadka, 1855. február 5.–Szabadka, 1932. április 22.) – Szülővárosának későbbi népszerű Dori bácsija egy jómódú kórházi főorvos gyermekeként jött a világra, s így anyagi gondoktól mentesen fejezte be helyben a gimnáziumot, Pesten pedig a jogot. Ügyvédi gyakorlatot azonban so-

hasem folytatott, részben a családi örökségnek is köszönhetően az irodalomnak szentelhette életét. 1875-től publikálta tárcáit, novellisztikus írásait, útirajzeit (Baedeker néven), fürdőtudósításait, életképeit. A rövid műfajok mestere volt, írásai a lapokban jelentek meg, az újságdoldalok alján, vonal alatt. Innen, a publicisztika világából kerültek aztán az irodalom gyűjtőmedencéjébe. Tárcái a század végén úgy hozzá tartoztak az újságot olvasó, a „művelt közönség” életéhez, mint a reggeli tejeskávé – akkor vették észre hiányát, ha nem került az asztalra.

Milkó Izidor könyveivel már több mint száz éve jelen van irodalmi életünkben. Első kötete (Mindenütt és sehol) 1881-ben jelent meg Budapesten. Az elkövetkező esztendő, a nyolcvanas-kilencvenes évek voltak egyben a legtermékenyebbek, ő volt az újságírásban és az ehhez kapcsolódó szépirodalomban „az első magyar causeur”. Sorra jelentek meg többi kötetei is (Divatok, 1883; Egy kritikus albumából, 1887; Római mozaik, 1895; Egy carriere története, 1896; Mosoly, 1897; Úri emberek, 1899).

1920-tól a születő jugoszláviai magyar irodalom koridős literátoraként a Bács-megyei Naplóban közölte emlékeit, útirajzeit, s írásainak javát, 1924-ben, hat kötetben kiadta (Firenzei eset, Baedeker írásaiból, A miniszter barátja, Írók és könyvek, Spekulané és társai, Asszonyok). Egy újabb kötete, Ketten címmel, 1928-ban jelent meg.

Munkáinak két gyűjteményét (Gesztenyefám, Harun al Rasid) az újvidéki Forum adta ki 1966-ban, Szeli István válogatásában. „Szava nem hangzott messzire – írja előszavában –, fellépése nem nyitott új korszakot az irodalomtörténetben, az elitet és az elismerést je-

lentő Nyugatban is csak egyszer bukkant elő neve, Kosztolányi szálláscsináló iparkodásából, mégis majd hat évtizedes szüntelen jelenléte nélkül a főváros és az irodalmi vidék lapjaiban egy alig észrevehető árnyalattal szintelebbebb lenne az irodalmi spektrum, a századvégi, s azé is, amit vajdaságinak ismer a köztudat”.

Régebbi könyvei ma már természetesen ritkaságok – életében 14 kötete jelent meg –, a köz- és magánkönyvtárakban érhetőek el, de a legutóbbi kétkötetes válogatás még forgalomban van az antikváriumokban, így aztán Milkó Izidor könyveivel csakugyan több mint száz éve jelen van körünkben.

MILLEKER FÉLIX (Versec, 1858. január 14.–Salzburg, 1942. december végén) – Egy hangyaszorgalmú múzeológus és régész, könyvtáros és levéltáros, egy termékeny helytörténeti emléket ébresztjük fel. Fél évszázadon át a verseci múzeum őre volt. Amikor lehunyta a szemét, az intézmény gyűjteményeiben csaknem 135 000 tárgyat tartottak nyilván. Ennek túlnyomó többségét ő is gyűjtötte, úgyhogy nemcsak a múzeum megalapítóját tisztelhetjük benne, hanem megalapozóját és kifejlesztőjét is. Csaknem 300 tudományos és publicisztikai munkáját tartják számon. Három nyelven publikált, ezért neve olykor Bódogként, Srečkóként is megjelenik.

Azok közé a ma már szinte kiveszett értelmiségiek közé tartozott, akik többnyelvűségükkel is kitűntek, mégpedig nemcsak alkotói tevékenységükben, hanem a közéletben, az egymás közti emberi kapcsolatok során is. Lőrinc Péter ezt a jelenséget „bánati udvariasságnak” nevezte, mivelhogy maga is egy ilyen, a Monarchiától ittfelajtott

értelmiségitípus volt. Egyik lábjegyzetében írja magáról, hogy „e sorok írója is, aki egy ízben Szerbiából jövet egy sötét hajófedélzeten egy háromtagú társaság felől hozzá elérő, három nyelven folyó társalgásra lett figyelmes. Amikor közéjük lépett, és maga is szerbül szólította meg a szerbet, németül a németet, hogy mindkettőjüktől magyar válaszokat kapjon – akkor előntötte a jóézés melege, úgy mondta: »Otthon vagyok, Bánátba érkeztem«. Így volt ez a Bácskában is, s nyilván ezért sóhajtott el, hogy ezt a többnyelvűséget érdemes lenne átmenteni, új, tudatos alapokra helyezni”, de hát ez a hetvenes években megfogalmazott óhaj csak kívánság maradt.

Milleker Félix Szegeden fejezte be a tanítóképzőt, első kinevezése egy fehértemplomi iskolába szolt. A kezdő „községi néptanító” itt ismerkedett meg a város tudós polgármesterével, Böhm Lénárddal, aki bevezette őt a helytörténeti és a régészeti kutatások titkaiba. Öt év után Versecre helyezték, ahol, többévi tanítóskodás után, 1883-ban megbízták a városi levéltár rendezésével, 1888-ban az induló városi könyvtár élére került, 1894-ben pedig a frissen alapított múzeum őre lett. Ekkor már ismert régész és szakíró. 1886-ban két kötetben, németül, szerbül és magyarul megjelentette Versec történetét. A kor színvonalán álló munkának sok részlete azóta elévült, de azért, némi kritikával, ma is használható, hozzá hasonló összefoglalás azóta sem készült.

A múzeumba tehát kész emberként került, ottani munkaköre csak lehetővé tette a további, most már elmélyültebb kutatásokat. Korán özvegy maradt, beköltözött a múzeum egyik helyiségébe, ettől kezdve itt volt a dolgozó- és hálószobája. Csak a munkának élt, gondo-

san továbbképezve magát. Barátjának mondhatta Torma Károlyt, a budapesti régészeti egyetem tanárát, az aquincumi romok feltáróját, akivel együtt három külföldi tanulmányutat is tett. Hampel Józsefről, az Archeológiai Értesítő neves szerkesztőjéről közöletlen életrajzában azt írja, hogy mintaképe volt, nem egy esetben segítőkész mentora. Korának sok más tudósával is szoros kapcsolatban állt, levelezése, akár csak hagyatékának többi része, még feldolgozatlan.

Az első világháborúig főleg régészettel és középkori történelemmel (Magyarul megjelent munkái: Újabb délmagyarországi őstelepek, 1883; A verseci görögkeleti szerb püspökség múltja, 1890; Dél-Magyarország őskori régiségleletei a honfoglalás előtti időkből, I–III., 1897–1906; A vattinai őstelep, 1905; Dél-Magyarország középkori földrajza, 1913). Az első világháború után Bánát XVIII. és XIX. századi művelődéstörténetét dolgozta ki. 1921-ben megindította a kis településtörténeti monográfiákat tartalmazó Banater Bücherei, azaz a Bánáti Könyvtár című sorzatot. A megjelent 73 füzet közül 59-et Miller írt. Életművének monografikus feldolgozása még várat magára, de műveinek bibliográfiája sem készült el, az eddig legteljesebbet a salzburgi Kurt Wilfonsender adta ki 1953-ban.

MILLEKER REZSÓ (Versec, 1887. április 17.–Budapest, 1945. május 8.) – anyját korán elvesztette, így aztán nevelése apjára hárult: Milleker Félixre, az ismert és rendkívül termékeny bánáti helytörténeti kutatóra, aki hat évtizeden át a verseci múzeum élén állt. A magányosan, a múzeum egyik helységében lakó és csak a kutatásainak élő apa viszonylag jó feltételeket teremtett fiának a továbbtanulásra: a verseci

gimnáziumi évek után egyetemi tanulmányait Budapesten, Párizsban, Berlinben és Göttingenben folytatta.

Pályáján tehetséges földrajzi kutatóként indult el. Így a szakkritika elismeréssel fogadta A vulkanizmus teóriái című 1910-ben kiadott munkáját. Igen gyorsan egyetemi tanszékhez is jutott: 1914-ben, huszonhét éves korában a debreceni egyetem első földrajztanára lett, meg a Földrajzi Intézet igazgatója is.

A szépen induló fiatal tudós később már nem alkotott említésre méltót a tudomány terén, inkább szervezőként, kezdeményezőként működött. Több folyóiratot indított, honismereti füzeteket szerkesztett, az egyetemi sporttelep vezetője lett. Később az idegenforgalom felé is tájékozódott, a helyi idegenforgalmi hivatal vezetőjeként működött, majd az országos idegenforgalmi ügyek intézésében is szerepet vállalt. Az ő nevéhez fűződik az azóta nevezetessé vált Debreceni Nyári Egyetem megszervezése és vezetése, amely igen sok külföldi vendéget is vonzott a „kálvinista Rómában” és az egykori szilaj pásztorkodás színhelyére, Hortobágyra.

Pályájának alakulását erősen befolyásolta egy súlyos betegség következménye: 1921-ben, Kis-Ázsiából hazatérve, amputálták egyik lábát. Ettől kezdve a kutató jellegű geográfiai tanulmányutak nem voltak lehetségesek, jöllehet korábban ezen a téren is jól indult. Így egyik könyvében a gejzírek, azaz a szökőforrások országában tett tanulmányútjának eredményeit tette közzé (Utam Island szigetén, 1912), bár ez inkább ismeretterjesztő útirajz, mintsem tudományos beszámoló.

Egyik korábbi könyvében (A politikai földrajz alapjai, 1917) a XX. század elején keletkezett tudománytalan geo-

politikát népszerűsítette. Ez lett később „életér”, „nagyter-gazdaság” címén a nácik terjeszkedő politikájának alapja, amelyet még a fajelmélettel egészítettek ki, megalkotva ezzel a Blut und Boden, vagyis a vér és tér szintézisét. Milleker Rezső azok közé a Vajdaságból elszármazott ismertebb emberek közé tartozott, akik nem kötődtek szorosabban szülőföldjükhöz, részben mert messze estek tőle, részben pedig a határváltozás miatt is. Mint a verseci múzeum külső munkatársa a külföldi újtjáról hozott kövületekkel, kőzetekkel és egyéb tárgyakkal bővítette a múzeum állagát.

MILUTINOVICH MIHÁLY (Banovac, 1802. november 23.–Tomaševác, 1848. december 5.) – Régi szlavóniai szerb katonacsaládból származik, apja cs. kir. tábornok volt, aki kiérdemelte a Habsburg-birodalom legmagasabb kitüntetését, a Mária Terézia-rendet, az ezzel járó bárói ranggal együtt. Fia, Milutinovich Mihály (Mihajlo Milutinović) a családi hagyományok szellemében szintén katonai pályára lépett: befejezte a bécsi hadmérnöki akadémiát. 1822-től zászlós a 40. gyalogezredben, 1848 tavaszán pedig már őrnagy, a 2. huszárezredben teljesített szolgálatot. Ezen a poszton érte a negyvennyolcas szabadságharc kitörése. Ezredét akkor még a bécsi hadügyminisztérium parancsára, 1848-ban kora tavasszal a délvidéki szerb felkelők ellen vezényelték, de ezen a tájon szolgált októberben is, a bécsi udvarral történt szakítás után.

Azoknak a császári katonatiszteknek a népes táborába tartozott, akik esküt tettek a magyar alkotmányra. Róla igazán nem lehet elmondani, hogy a nehezen átlátható események hosszú láncolata

során sodródott a honvédség oldalára, ellenkezőleg, ő tudatosan állt a „rebbelis magyarok” mellé. Még évekkel korábban, részben az olaszországi és galíciai események hatására, áttörte a „sárga-fekete” neveltetésének korlátait: a világszabadság eszméi kerítették hatalmába, a jobbagyfelszabadítás és a polgári átalakulás híve lett, de republikánus nézeteit sem rejtette túlságosan véka alá. Kitérő örömmel fogadta az október 6-i bécsi felkelést, azon nyomban kérte áthelyezését abba a katonai egységbe amely végül is parancsot kapott, hogy kísérelje meg a császári sereg által ostromgyűrűbe zárt osztrák főváros felmentését, s teremtsen kapcsolatot a bécsi forradalmárokkal. Erre azonban nem került sor, részben azért, mert a felkelést viszonylag gyorsan leverték, részben pedig, mert a délvidéki helyzet is módfelett zavaros és törékeny lett, s roppant kényes is a maga nemében, mivelhogy a nemzetiségi kérdés megoldatlan gondjai kerültek egyre jobban előtérbe.

Szerb létére nehezen viselte el, hogy saját fajtájával került szembe fegyverrel a kezében. Aggodalommal látta, hogy a szerb mozgalom népes tábora egyre jobban a bécsi udvar hálójába kerül, a reakció oldalára sodródik. Ugyanakkor nem mindenben értett egyet a magyar kormány nemzetiségi politikájával sem, ő a megbékélés és a megegyezés meggyőződéses híve volt. Különösen bántotta, hogy a szerb fejedelemség területéről érkező nagyszámú önkéntes, a „szerviánusok”, egy nagy szerb birodalom vágyától sarkallva jöttek Magyarországra, s számukra a magyarokkal való együttélés mint történelmi hagyomány teljesen ismeretlen volt: ellenségeskedést szították a két nép között, nem a megbékélést szorgal-

mázták. Milutinovich persze nem volt egyedül: a szabadságharcban 14 szerb származású tábornok és törzstiszt vett részt (Damjanich János tábornok, Bobich János ezredes, Damaszkín György, Heraklović Andrija, Stojković Péter és Zákó István alezredes stb.), ezenkívül több mint száz tiszt, s a történészek óvatos becslése szerint mintegy 1200–1500 közhonvéd. A horvátok részvételi aránya ennél valamivel nagyobb volt.

1848 októberében Milutinovichot alezredessé léptették elő, s a honvédsereghez csatlakozott 3. huszárezred helyettes parancsnoka lett. Ilyen minőségben vett részt az 1848. december 5-én a balsikerű tomaseváci (1881–1922 között Tamáslaka) ütközetben. Kiss Ernő rendelte el a Becskereket is veszélyeztető sánctábor felszámolását, de Stevan Knićanin ezredes, a szervíánok vezére, mivelhogy 4000 főnyi seregével kivédte az ügyetlenül vezetett támadást, s visszavonulásra kényszerítette a magyarokat. Milutinovich alezredes, az előcsatározások során, nem egészen tisztázott körülmények között, halálos sebet kapott, minden jel szerint szerb golyó oltotta ki életét.

MINDA TIBOR (Magyarszentmihály, 1920. október 25.–Budapest, 2001. augusztus 5.) – Egy 1798-ban telepített, becses jellegű, hagyományoktól megszentelt bánási dohánykertész faluból származott, ahol eleméri káplánkodása idején Kálmány Lajos nagyértékű hiedelemanyagot gyűjtött (1893). Magyarszentmihály (Mihajlovo) akkor még az eleméri plébánia leányegyháza volt, még korábban pedig Kiss Ernő aradi vértanú birtoka.

Tanítócsaládból származott, anyja, apja pedagógus volt a patinás, színmagyar

településen. Csak a két világháború között költöztek a szomszédos Nagybecskerekre, hogy megkönnyítsék két gyermekük iskoláztatását.

Minda Tibor a Bega-parti városban érettségizett, s a második világháború előtt beiratkozott a belgrádi egyetem orvostudományi karára. A főváros 1941. évi, áprilisi bombázása után hazatért, s több hasonló sorsú egyetemistával a német megszállás alá került Bánásgból illegálisan Magyarországra távozott, s ott, pontosabban Szegeden folytatta tanulmányait. A háborús évek vége felé a fiatal medikust mozgósították, s a gyulai kórház kötelékébe osztották be. Az orosz előrenyomulás során a gyógyintézetet Németországba evakuálták, a kitelepítettek között volt egy zöldkeresztes nővér is, aki majd később a felesége lesz. Bajorországba, a Duna partjára került, s a középkori eredetű Ingolstadtban, az amerikai katonai övezetben érte a háború vége.

Becskereki hazatérése után nem folytatta egyetemi tanulmányait – később sem lett belőle orvos –, hanem hivatalnoki pályára lépett: a becskereki (1955-től Zrenjanin) népbizottság titkára lett. Innen az útja az újságírás felé vezetett (1954), előbb a Magyar Szó zrenjanini tudósítója lett, majd belső munkatársa, a Forum vállalat tisztségviselője.

A belgrádi nyolcszemeszteres politikai főiskola sikeres elvégzése után a Forum élére került: a fiatalítás, a káderfírsítés jegyében ő lett a mamutvállalat harmadik igazgatója (1962–1967), a két „történelmi direktor”, Rehák László és Farkas Nándor után. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az újságírói pályát, felváltotta a politikaival, további életútját már a káderlista követelményei szabták meg: hol ide, hol oda irányították. A konszolidált, országos hírű sajtó-

ház élén mindvégig korrekt magatartást tanúsított, fejlődését, érdekeit szolgálta, természetesen az adott keretek között, óvakodva minden „szélsőségesnek” vagy netán „pártellenesnek” minősíthető viszonyulástól, cselekedettől.

Politikai pályafutásának csúcspanyán a tartományi pártbizottság titkárságába került, köztársasági képviselővé választották, a Tartományi Végrehajtó Tanács alelnöke lett. Az emlékezetes autóútvita, majd az 1972 után bekövetkező retrográd társadalmi változások után tapasztalnia kellett a politika minden fonákságát, esetlegességét, a csoportosulásokhoz, a klánokhoz való tartozás buktatóit.

Ez idő tájt újra visszakerült a tájékoztatásba: az Újvidéki Rádió igazgatójává nevezték ki, a hetvenes évek végén pedig vezető posztot töltött be az Újvidéki Rádió és Televízióban. Az ötnyelvű intézmény vezérigazgató-helyettesének tisztről ment nyugdíjba 1983-ban.

Visszavonultan élt újvidéki otthonában, s barátaival, pohárka mellett, nem kis megdöbbenéssel szemlélte annak a világnak és annak az országnak a széthullását, amelynek ő is része volt, és amelynek építésében maga is részt vett. Feleségének halála után hol nővérénel, Becksereken, hol gyermekeinél Budapesten tartózkodott, azaz pontosabban egy békásmegyei lakótelepi bérház szoba-konyhás lakásában küszködött az öregség bajaival.

MIRNICS JÓZSEF (Szabadka, 1923. augusztus 23.–Újvidék, 1979. december 21.) – Egy vasutascsalád gyermekeként szülővárosában nőtt fel, s ugyanott érettségizett is 1942-ben. A háborús években hivatalnokoskodott. 1944-ben a VIII. Vajdasági Brigád kötelékében találjuk, 1945 májusában pedig a szabadkai milícia politikai biztosa.

Az újvidéki egy éves tanárképző tanfolyamot 1945/46. tanévben fejezte be, a következő évben pedig rendkívüli hallgatóként beiratkozott a belgrádi bölcsészeti kar történelmi szakára, s ezt 1950-ben nagy sikerrel fejezte be. Időközben történelem szakos előadó a szabadkai gimnáziumban, a diplomálás után pedig ugyanott tanár, majd gimnáziumi igazgató.

1956-ban tudományos munkatársként a tartományi pártbizottság levéltárába került, majd ennek az intézménynek osztályvezetője, később igazgatója lett. Ez a munkahely nemcsak az elmélyültebb kutatómunkát, a gyorsabb publikálást tette lehetővé, hanem tanulmányainak folytatását is. 1962-ben megszerezte a történelemtudományok doktori fokozatát, két év múlva pedig az újvidéki egyetem tanára lett (docens, 1968-tól rendkívüli tanár, 1973-tól rendes tanár). Mirnics József sok társadalmi megbízatásnak is eleget tett. Így 1968–1972 között a Tartományi Közoktatási Tanács elnöke. Tagja volt a központi párttörténeti bizottságnak, ellátta az újvidéki egyetem dékánhelyettesi tiszttét.

Az 1978-ban megalakult Vajdasági Tudományos Akadémia, nem sokkal a halála előtt, az elsők között választotta meg levelező tagjává.

A körülmények úgy hozták, hogy könyveit, szinte kivétel nélkül, szerb nyelven jelentette meg. Tanulmányait is ezen a nyelven publikálta, zömmel az újvidéki tudományos folyóiratokban (az újvidéki történelmi intézet folyóiratában, az Istraživanjéban, a bölcsészeti kar évkönyvében, a vajdasági levéltár közlönyében, a Matica srpska tudományos kiadványaiban).

Tudományos munkáiban, amellyel, hogy megállapításait a nagy körültekintéssel összegyűjtött levéltári és egyéb

adatokra alapozta, rendszerint úttörő feladatokra is vállalkozott. Így előtte senki sem foglalkozott behatóbban a bácskai munkásmozgalom kezdeti időszakával, a gyakran három nyelven – magyarul, németül, szerbül – működő szakmai szervezetek, önszervező egyesületek, betegpénztárak sajátosság világával. Ez a munka volt tulajdonképpen az 1962. évi doktori értekezése. Szerbül 1963-ban, magyarul pedig négy évvel később jelent meg (A bácskai munkásmozgalom a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásáig, 1967). Ez volt tulajdonképpen az egyetlen magyarul megjelent könyve. Egy másik fontos könyve (Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu, 1974) mintegy válaszul íródott az NSZK-ban gombamódra szaporodó sváb falumográfiák kapcsán, amelyek alaposak voltak ugyan, de a német-ség háborús szerepét legtöbbször megszépítő színben tüntették fel. Mírnics dokumentumok alapján mutatta ki, hogy a bácskai és bánáti német-ség már a két világháború között nagy számban csatlakozott a náci mozgalomhoz, a háború idején pedig tömegesen – önkéntesen vagy mozgósítva – fegyverrel a kézben fordult a népfelzabardító mozgalom ellen.

MITTERPACHER JÓZSEF (Bellye, 1739. február 14.–Buda, 1788. március 24.) – Mitterpacher József matematikus, bölcsészeti és teológiai doktor, egyetemi tanár, a XVIII. századi Közép-Európa egyik legműveltebb elméje. Az általános iskolát szülőhelyén fejezte be, egy ottani gazdászcsalád sarja volt. Nemsokára ezután elkerült vidékünkéről, a jezsuita rend figyelt fel képességeire és kitaníttatta. Egyetemi tanulmányainak befejezése után maga is tanárként működött, 29 éves korában

pedig már a bécsi Teréz-akadémia, a nemesi származású ifjak nevelésére alapított Theresianum kormányzója lett. A jezsuita rend feloszlata után az állami irányítás alá helyezett nagyszombati tudományegyetemre került. Itt alapfokon „tisztá elemi” mennyiség-tant, később pedig „felsőbb matematikát” is tanítottak, az egyiknek is, a másikkal is az előadója Mitterpacher József volt. Később, a felsőoktatás reformja után ez az egyetem Budára került, s vele együtt ment tudós tanárunk is, aki ekkor a bölcsészeti karon a felsőbb matematikai tanszék tanára. Az egyetemnek a reform (azaz Ratio Educationis) után már nemcsak az a feladata, hogy „az egyházi és a világi hivatalok ellátására” szakembereket neveljen, hanem a „tudományok művelésére” is, azaz ekkor intézményesítették a tudós-képzést.

Ezekben az években még egy fontos döntés született: II. József rendelkezése nyomán, a mérnökképzés fejlesztése érdekében, 1782-ben felállították a Földmértő és Vízépítő Mérnöki Intézetet, az Institutum Geometricumot, amely az első egyetemi színvonalú mérnökképző intézet volt a világon, a doktori diplomákhoz hasonló mérnöki oklevelek kiadására volt felhatalmazva. Felbecsülhetetlen szerepe volt a műszaki tudományok fejlesztése terén, ebből az intézetből került ki az a vízimérnöki kar, amely a XIX. századi Európában egyedülálló méretű ármentesítési és folyószabályozási munkákat hajtott végre, így a Tisza és a Duna szabályozását is. Nos, ebben a Mérnöki Intézetben tanította a legfontosabb szaktantárgyakat Mitterpacher József, mégpedig az alapítás évétől egészen haláláig. Munkásságát ennek folytán mindenekelőtt az oktatástörténet tartja számon. Egyetlen

nagyobb, önállóan mondható munkája – analitikája és géptana – kéziratban maradt, s ezt egyik tanítványa adta ki 1790-ben Lipszében – két évvel halála után.

Alighanem éppen az önálló munkák hiánya miatt nem sok szerencséje volt az általános lexikonokkal. Csak az Új Idők Lexikona emlékezik meg róla, a Révaiából és az Új Magyarból kihullott, a Pallas pedig sajnálatos módon az ő neve alatt közli ismertebb bátyjának, Mitterpacher Lajosnak életrajzi adatait, aki egyébként ugyancsak professzor volt, a mezőgazdaságtan első egyetemi tanára. A megbízható Szinnyi József természetesen mindkettőjüket külön-külön jegyzi 14 kötetes írói lexikonában, akárcsak az újabb kiadású Életrajzi Lexikon is.

MITTERPACHER LAJOS (Bellye, 1734. augusztus 24.–Buda, 1814. május 24.) – A bellyei Savoyai-birtok XVIII. századi német származású, nemesi címet viselő jeles jószágigazgatója nemcsak arról volt nevezetes, hogy messze földön híres mintagazdálkodást folytatott a baranyai tájon, hanem sikeres utódneveléséről is: legidősebb fia alispán, a legkisebbik ismert matematikus, egyetemi professzor lett, a középső, Mitterpacher Lajos természettudósként ugyancsak értelmiségi pályára lépett, s a mezőgazdaságtan első egyetemi tanára lett.

Mitterpacher Lajos 15 éves koráig tartózkodott a Drávaszögben. Apja, a kiváló gyakorló gazdasz mellett szívta magába a jó gazdálkodás igényét, tanulta meg hogy a tudomány eredményeinek alkalmazásával túl lehet lépni a hagyományos gazdálkodás korlátain. Közben, ott helyben, befejezte az elemi, részben a középiskolai tanulmánya-

it is. Ezután, a továbbtanulás érdekében belépett a jezsuita rendbe, hat évvel később, 21 éves korában már latintanár Sopronban, majd Bécsben fejezi be tanulmányait, ahol, 1762-ben, 28 éves korában kinevezték tanárnak a nemes ifjak pallérozására alapított Terézianumba. Ott először hitoktató lett, majd csakhamar, hajlamának megfelelően, átvette a mezőgazdaságtan oktatását. Ettől kezdve végképp eljegyezte magát az agrártudományokkal, s mindvégig hű is maradt hozzá. Ezzel a tudományossággal különösen a XVIII. század hetvenes éveitől kezdve foglalkozott elmélyülten, ennek folytán 1777-ben őt nevezték ki a budai egyetem új, akkor megalakuló mezőgazdasági tanszékének első tanárává, amelyet 37 éven át, egészen haláláig betöltött.

Ezekben az években kezdődött meg rendkívül gazdag szakirodalmi munkássága is. 1777-ben kiadott egy növénytant az egyetemi hallgatók részére, amelyben számba vette a XVIII. század ezen a téren elért eredményeit. Fő munkája, a háromkötetes *Elementa . . .* ugyancsak akadémiai tankönyv, de oly sok szakmai ismeretet tárt olvasói elé, hogy a mezőgazdasági tudományok nagyszabású, a maga nemében akkor egyedülálló rendszerezésévé nőtt. Ezért az *Elementa . . .* című művét sokan az agrárismeretek első enciklopédiájának is tekintik. Kosáry Domokos a *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* című, 1983-ban kiadott kapitális művében írja, hogy „. . . a felvilágosult abszolútizmus és a lassabban kibontakozó felvilágosult rendiség mezőgazdasági programja közt az átmenetet s egyben a kapcsolatot Mitterpacher Lajos (1734–1814) egyetemi tanár szakirodalmi és oktatói működése képezte . . . a két irányzat között az egykorú elmé-

leti szakirodalom legmagasabb szintjét képviselte”.

Mitterpacher Lajos szakkönyvei latin, német, szlovák, szerb, román és magyar nyelven jelentek meg. Így aztán érthető, hogy befolyása széles körben érvényesült, s mindenütt nagy tisztelettel vették körül. Halála alkalmából az egyik korabeli újság így búcsúztatta: „Halálát nemzeti gyászként sirathatjuk; kiterjedt tudása, ernyedetlen szorgalma és áldott tevékenysége pótolhatatlan”.

MÓCS ZSIGMOND (Kissztapár, 1855. január 10.–Kamenica, 1892. október 8.) – Ott jött a világra, ahol ma a bácskai kiscsatorna kiválik a nagycsatornából, amely az ő gyermekkorában még nem volt meg, majd csak 1782–1875 között építetteti meg Türr István Ferenc József Öntöző és Hajózó Csatorna néven. Apja uszályvontató lovasgazda volt a nagycsatornán, később pedig gabonakereskedő, akinek Baján is volt családi háza, búzaraktára. Mócs Zsigmond itt járt iskolában, majd Budapesten bölcsészhallgató lett, de nyugtalan szellemű lévén, s kalandvágyó is, csakhamar a lapok felé tájékozódott, a Pesti Napló körül forgolódott az állandó hírlapírói alkalmazás reményében. Mivel kísérletei sikertelenek maradtak, 1873-ban lement Fiuméba, beiratkozott a tengerészeti akadémiára, de itt sem sokra vitte, mire díjnoki állást vállalt a kikötő építésével megbízott tengeri hatóságnál.

Néhány év múlva újra felébredt benne a hírlapíró: 22 éves fejjel a Pesti Napló és még néhány budapesti lap sordíjas harctéri tudósítójaként részt vett az 1877/1878-as orosz–török háborúban, s többek között elkísérte portyázásaira Zubovics Fedor török oldalon harcoló cserkesz szabadcsapatát. Zubovics

zsoldosként bejárta fél Európa harctereit, s arról lett nevezetes, hogy tökéletesítette az úgynevezett szárazföldi torpedót, amelyet ma részben taposó akna, részben időzített pokolgép néven ismerünk.

Hazatérése után a magyar kormány, illetve Baross Gábor miniszter megbízásából több kereskedelmi jellegű külföldi tanulmányutat tett, így jelentést készített az adriai olasz kikötők munkájáról is. 1881-ben ismét Fiumében találjuk, ahol, jórészt állami dotációval, december 31-én elindította a kéthetenként, 1883-tól hetenként megjelenő Fiume című magyar–olasz nyelvű kereskedelmi, tengerészeti és társadalmi lapot (Ciornale commerciale, marittimo e sociale). Az újság, rövid megszakításokkal, tíz évig megjelent, azaz szerkesztőjének halálával együtt múlt ki.

Mócs Zsigmond a magyar állam támogatása ellenére is csak nagy nehézségek árán tudta lapját fenntartani, hiszen elindításakor Fiumének csak 385 magyar lakosa volt, s megszűnése idején, 1892-ben is csak alig haladta meg az ezret, s akikre egyébként úgy tekintettek, mint gyarmatosítókra. „A magyar elemet jöttmentnek hirdetik” – írta a Fiume is. (Az olaszok száma 13 000, az illíreké, azaz szerbeké 7000, a horvátoké 3700, a szlovéneké pedig 2700 volt.) Azzal, hogy a lap a fontosabb híreket, tudósításokat olaszul is közölte, a többségi őslakosság egyik rétege felé tett megnyilatkozást közeledési szándékáról, másik részét pedig, a szlávtságot mellőzte. Maga a szerkesztő is szorgalmasan dolgozott lapjában, cikkeivel „tengerészeti” jellegét domborította ki, a kikötő egyre nagyobb forgalmát, Trieszttel való versengését érzékeltette (Fiume és a borkivitel, Hajó- és áruforgalom a fiumei kikötőben, Kínai hajó Fiumé-

ban, Új hajójárat Fiume és Belgium között), s „tengerészeti tárcáiban” is ezeket a témákat dolgozta fel, meg a magyar–olasz közeledést szorgalmazta, a kormánypolitikával összhangban. Figyelme kiterjedt az irodalmi kapcsolatokra is: Arany Jánost fordította olaszra, az itáliai szerzők műveit ültette át magyarra, s helyezte el a budapesti lapokban.

Az olvasóközönség hiánya miatt sohasem ment neki a legjobban, ezért máshol is szerencsét próbált. 1889–90-ben a Szegedi Hírlapot szerkesztette, a zombori Bácska egyik híre szerint (1890. VII. 25.). Szabadkán politikai napilapot akart indítani. Erre azonban nem került sor, visszament Fiuméba, de már nem sokáig maradt ott. 1892 elején meghalt a felesége – egy régi fiumei család sarja –, majd őt is leverte a lábáról a tuberkulózis. A szerémségi Kamenicán rokonok kezelték, de a betegség bizonyult erősebbnek: 37 éves korában halt meg, három árva hagyta maga után.

A következő évben, 1893-ban, Mócs Zsigmond megszűnt lapja helyett új indult Fiumében Magyar Tengerpart címmel, Kőrösi Sándor szótáríró és Fest Aladár történész szerkesztésében, akik akkoriban a fiumei gimnázium tanárai voltak. **MOHOLY-NAGY LÁSZLÓ** (Bácsborsod, 1895. július 20.–Chicago, 1946. november 24.) – Univerzális alkotó volt, a XX. század egyik legsokoldalúbb modern művésze, polihisztor, aki kiemelkedő eredményeket ért el a festészet, a fényképészet, a film, a színház, az építészet, a pedagógia, a design, a művészetelmélet és a tipográfia megújításában. Nagy híve volt az alkalmazott művészeteknek, műhelyéből sok szép és praktikus megformált használati cikk került ki, így a ma is használ-

latos, csuklós típusú asztali lámpa és a falra rögzíthető világítótest. A jéni gyár részére új vonalú üveghőszigetelt sorozatgyártását készítette elő. Ő tervezte a Parker töltőtollat is. De meglátta az akkor még kísérleti stádiumban lévő televízióban rejlő művészi értékeket, s kísérleteket végzett a reklámágyúval, „amellyel bármilyen írott szöveg és bármilyen kép természetes vagy mesterségesen előidézett felhőkre vetíthető”,

Nevéhez fűződik több „mozgófestmény”, „fényoszor” megalkotása, vagyis az olyan művészi tárgyak szerkesztése, amelyeken a fény elnyelődését, visszaverődését szabályozni lehetett. Őt tekintik ennél fogva a „kinetikus művészet” megalkotójának, az elnevezés is tőle ered. Úgy is mondhatjuk, hogy „mérnökművész”, „feltalálóművész” volt, aki a hagyományos médiuumok területét elhagyva, Beke László művészettörténész szavai szerint, „a művészeti ágak, kifejezési eszközök közötti senkiföldjén kísérletezett”.

A Tanácsköztársaság megdöntése után Bécsben és Berlinben élt, majd a világhírű weimari Bauhausban tanárként működött, pedagógiai munkássága számottevő. Művészi íróként is kivételes jelentőségű, könyvei minden világnyelven megjelentek (Malerei, Fotografie, Film, München, 1925; Von Materijal zu Architektur, München, 1929; The New Vision . . ., New York, 1947; Vision in Motion, New York, 1947). Ezekben sokoldalú munkásságának elméletét alapozta meg. „Legnagyobb érdeme és máig nem eléggé tudatosodott jövője a vizuális kultúra oszthatatlanságának eszménye volt, a festészet, a fotó és a film először kimondott természetes egységének hirdetése” – áll az egyik magyarul is megjelent könyvének utó-

szavában. Munkái egyébként magyarul csak a hetvenes években jelentek meg. (Az anyagtól az építészetig, 1973; Új művészek könyve, Kassák Lajos és Moholy-Nagy 1922-ben Bécsben megjelent közös könyvének faksimile kiadása, 1977; A Bahuhausz színháza, 1978; Festészet, fényképészet, film, 1978). Passuth Krisztina évtizedeket pótló átfogó monográfiája a nyolcvanas évek elején hagyta el a sajtót (Moholy-Nagy, 1982).

Moholy-Nagy László a Bács megyei Bácsborsodon született, iskoláit Moholon és Adán végezte, Szegeden érettségizett, de valójában a nagyvilág a szülőföldje és az otthona, külföldön, Németországban és az USA-ban vált híressé.

Talán éppen ezért gyermekkorra és ifjúsága életének ismeretlenebb szakaszai közé tartozik. Még ma is kevesen tudják, hogy gyermekéveit Adán és Moholon töltötte. Apja, Weis Lipót 1897-ben elhagyta a családot, mire az anya három kicsi gyermekével Adán élő anyjánál húzódott meg, majd a szomszédos Moholra költözött, ahol dr. Nagy Gusztáv ügyvédnél, a család rokonánál házvezetői állást vállalt. A kis Moholy-Nagy László, akkor még családi nevén Weis, innen járt az adai izraelita népiskolába. A kutatás azonosította mind az adai, mind a moholi házat, ahol Moholy-Nagy gyermekkorát töltötte.

Sem a szülőföld, sem a diákevek színhelye nem batyuza fel meghatározó gyermekkori élményekkel. Ő csak a jótévő rokonnak, egy falusi ügyvédnek, dr. Nagy Gusztávnak nevét vitte magával a nagyvilágba és egy Tisza menti bácskai nagyközségnek, Moholnak a nevét, amikor vezetéknevét Weisről Nagyra magyarosította, művészi előneveként pedig a Moholyt választotta.

MOKRY ENDRE (Kissztapár, 1827. április 26.–Budapest, 1889. január 15.) – A XVIII. és a XIX században a vidékünkön végzett nagyszabású vízimunkákat – a folyók szabályozását, a mocsarak lecsapolását, a különféle rendeltetésű csatornák építését – kezdetben főleg a messziről idevezényelt osztrák, német és részben magyar származású kamarai és hadmérnökök irányították, elvéve külföldiek is, hollandok, olaszok és franciák. E vállalkozások egyik ritkán hangoztatott eredménye, hogy idővel ezekről a tájakról is egyre több fiatal tájékozódott a vízmérnöki pálya felé, úgyhogy a XIX. század elejétől már szép számban találunk bácskai, bánáti és szerémségi inzselléereket. A pancsovai Pavle Petrović az alibunári mocsarak lecsapolásán dolgozott, a karlócai Jovan Golubović az óbecsei tiszai koronakerület, az iloki Denk Gyula a Ferenc-csatorna, a mokri Dübert István a nagykikindai kerület, a verseci Duffand Mihály pedig a Bega-csatorna mérnöke volt.

Ezeknek a körükből kinőtt vízmérnököknek a sorába tartozott Mokry Endre is. Középiskolai tanulmányait Újverbászon, Pesten és Eperjesen, főiskolai, illetve egyetemi tanulmányait pedig Pozsonyban, Bécsben és a pesti Mérnöki Intézetben végezte. Mérnöki működését 1848-ban, a Ferenc-csatornánál kezdte – Újverbászon lett díjnok –, de még abban az évben bekerült a szabadságharc forgatagába. Az összeomlás honvéd főhadnagyként érte, s mint sok más fiatal tisztet, őt is besorozták közlegényként egy osztrák ezredbe. A katonaságtól 1851-ben szabadult, s visszatért a Ferenc-csatornához, előbb Verbászon, majd Monostorszezen, a mai Bački Monoštoron teljesített mérnöki szolgálatot. A következő évben a

bécsi General-Bau-Direction áthelyezte Bánátba, Módosra, a mai Jaša Tomićra, és kinevezte az ottani kirendeltség, illetve építészeti körzet vezetőjévé. Nem sokkal később már Temesváron találjuk, ahol a Bega-csatorna mérnöki hivatalában dolgozik. A Bega-csatornának egy évtizeden át, 1863-tól 1873-ig ideiglenes, majd kinevezett vezetője volt. Erről a tisztségről a közmunka- és közlekedésügyi minisztériumba került, s országos középítési felügyelő lett Bácskára és Bánátra kiterjedő körzettel. Műszaki és szakírói munkásságának emlékei is szülőföldjéhez kötődnek. A Bega-csatornáról felvett több kéziratos térképét a budapesti Országos Levéltár őrzi. Már miniszteriumi felügyelő volt, amikor 1880-ban egy temesvári szakülésen felolvasta A bánáti vizek szabályozásának történeti ismertetése című munkáját, amelyet később szakfolyóiratban publikált, de füzetként is megjelentetett. Ez a könyvecske ma is fontos forrása a helytörténeti kutatásoknak, mivel szerzője azoknak a vízimérnöknek sorába tartozott, akik kialakították a mai Vajdaság természeti képét.

MOKRY SÁMUEL (Monostorszeg, 1832. május 8.–Budapest, 1909. június 10.) – A XIX. század első felében a Bezdán alatti Monostorszegen egy művelt értelmiségi házaspár élt, id. Mokry Sámuel, a Ferenc-csatorna tisztviselője és Ágoston Vilma. Két fiuk maradt életben, s mindkettőjüket jól felbatyuzva bocsátották életútjukra. Az algimnáziumot a szomszédos Újverbászon fejezték be, egyetemi tanulmányaikat külföldön végezték, azzal, hogy otthon, serdülőkorukban gyakran kaptak olvasnivalót a családi könyvtárból, az apától pedig alapos zongoraleckéket is. A fiatalabbik Mokry utód vízimérnök lett, az

idősebbik, Mokry Sámuel pedig búzanesesito és mezőgazdasági szakíró. Mokry Sámuel a hallei egyetem teológiai szakán fejezte be stúdiumait. Orsházára került segédlelkészként, majd a békéscsabai evangélikus gyülekezet választotta hitszónokává, ugyanott az algimnázium tanára, később igazgatója lett. Az egyre súlyosodó szembaja miatt azonban feladta addigi pályáját, s 1864-ben, 32 éves korában bérelt földön gazdálkodni kezdett.

A nagy fordulat után hangyaszorgalommal fogott hozzá hiányos gazdasági ismereteinek pótlásához, meg igen módszeresen, az előző évi nagy aszály súlyos következményein okulva, a szárazságnak jobban ellenálló, s emellett jól bokrosodó, nagyobb kalászt fejlesztő búzák szelektálásához és szaporításához.

„Az első évben – írja életrajzírója, dr. Fülöp Éva Mária – a válogatott, céljához alkalmasnak látszó kalászek kiválogatott legszebb szemeit vetette el a jól előkészített, trágyázott anyaparcellába, melyt »iskolának« nevezett. Ritka sorokba vetett búzáját kapálta, gyomtalanította. A második év nyarán a termésből ismét kiválasztva a legdúsabb kalászeket, ezek szemeit ismét az anyaparcellába, a többi termést a szaporításra szánt búza parcellájába vetette. Az »iskola« növényei az »elit« vetőmagot adták, a második rész magvait pedig a harmadik év nyarán sűrű sorokban, táblákba vetette el szántóföldi szaporításra. Eredményeiről törzskönyvszerűen feljegyzett adatokat vezetett, rendszeres tenyészkiválasztási utódbírálattal kötve egybe. Vetőmagja nagy keletnek örvendett a gazdák közt . . . néhol a századforduló táján is lehetett Mokry-féle búzát találni.”

A Mokry Sámuel által alkalmazott tömeg- és egyedi szelekció ma már nem elég hatásos módszer, lehetőségeit már a századforduló táján mindenütt kiaknázták. Napjainkban a keresztezéssel nemesítés, a hibridálás meg a mutációk indukálása az alapvető módszer. A maga korában azonban úttörő munkát végzett, a legjobb európai nemesítők sorába tartozott. A búzanemesítés című, 1875-ben kiadott könyve pedig az első ilyen jellegű szakmunka volt a Kárpát-medencében. Halála után munkássága már-már feledésbe merült. Jelentőségét csak az utóbbi időben ismerte fel a tudománytörténet és az agrártörténet-írás, s ettől kezdve már az őt megillető helyen tartja számon.

MOLDOVÁN GERGELY (Szamosújvár, 1845. március 12.–Kolozsvár, 1930. július 6.) – Ügyvédnek indult, 1871-ben Kolozsvárott jogot fejezett be, de már 1875-ben átváltott a tanügyre: kinevezték a több mint hetven százalékos románlakta Torda-Aranyos vármegye tanfelügyelőjévé. Népeinek felemelkedését tartva szem előtt, Moldován Gergely (Gligor Moldoveanu) nagy ambícióval látott hozzá az iskolahálózat bővítéséhez: tíz év alatt több mint 50 állami és községi iskolát, óvodát létesített. Közben etnográfusként sorban jelentette meg néprajzi, elsősorban népköltészeti válogatásait, tanulmányait (Román népdalok és balladák, 1972; Román közmondások, 1882; Koszorú a román népköltészet virágaiból, 1884). Ezenkívül nagy számú cikket, értekezést írt a román népi és általános műveltségről, a románság eredetéről, irodalmának történetéről. Ezeknek gyűjteménye, két vaskos kötetben. Nagybecskerekén jelent meg Szabó Ferenc eleméri plébános híres

múlt századi sorozatában, a Történelmi, Nép- és Földrajzi Könyvtárban (A románság, Politikai, történelmi, néprajzi és nyelvészeti közlemények 1895–96). Ezt megelőzőleg, Szabó Ferencnek egy másik, a Nemzetiségű Ismertető Könyvtár című sorozatában is megjelent egy kötete (A magyar nemzetiségi állam nemzetiségi feladatai, 1895).

Moldován Gergely 1886-tól a Kolozsvári egyetemen a román nyelv és irodalom rendes tanára lett, s hivatalát egészen 1919-ig betöltötte. Kinevezését nemcsak sokrétű munkásságának köszönhette – idejéből népszínművek írására is futotta: Szép Ilona, 1878; A falu ládája, 1881; Flórika szerelme, 1901 –, hanem annak is, hogy a magyar–román közeledésnek nagy és őszinte híve volt. Mindkét félnek szemére vetette, hogy kölcsönösen szítják a gyűlöletet, a legártatlanabb esetekben is hajlamosak a nacionalista türelmetlenkedésre, s leoláhozzák, leunguruzzák egymást. A kiutat, a lehetséges megoldást azonban nem a polgáriasodás, a polgári állam keretei között kereste, hanem az arisztokrácia vezette magyar nemzetállamban, amelynek lényegét az 1868-ban hozott 44. számú cikkely fogalmazta meg. „Magyarország összes honpolgárai, az alkotmány elvei szerint is, politikai tekintetben egy nemzettestet képeznek, amelynek a haza minden polgára, bármelyik nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.”

Ez a politika, Moldován szerint, „a fajoknak a magyar nemzettel való összefonódást csak politikailag óhajtja”, s nem a beolvadás ügyét szolgálja – állítja a naivsággal határos jóhiszeműséggel –, mivel a román nyelvet „néhány ezer elemi iskolában, öt felekezeti középiskolában, több állami gimnázium-

ban és két magyar egyetemen tanítják”. Lőrinc Péter, aki két becskerekai könyve kapcsán áttekintette és bírálat alá vette nézeteit (Bánáti magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején, Újvidék, 1973), megállapítja, hogy a „csak helyeselhető magyarbarátsága sokszor »magyaronkodásba« téved”, azaz magyarpártisága annyira elvakítja, hogy a jogos román nemzeti-ségi törekvéseket sem támogatja, sőt, a politikai nemzet feltétlen híveként még a magyar liberalizmus követeléseit is elveti, így az általános választójog bevezetését sem támogatja – pedig egy szabad választás eredménye a parlamentbe is kimutatná, hogy az országnak csaknem fele nemzetiségiekből áll –, de még a szövetségi állam gondolatától is idegenkedik, mivel az „nem reális, álom csupán”. Közben rendületlenül hirdeti a többségi nemzet felsőbbrendűségét: „a magyar szupremációt ezer esztendő óta rendet tartott fenn, kultúráját teremtett . . .”

1920 után Moldován Gergely elvesztette katedráját, kirekesztették a közéletből, mint „a megbukott úri Magyarországnak egykori díszrománját”. Egy ellenkező előjelű nacionalizmus került ekkor nyeregbe Annak idején nagy részvétlenség mellett temették el, 150. születésnapjáról már csak egy magyarországi folyóirat emlékezett meg.

MOLLINARY ANTAL (Titel, 1820. október 1.–Albate, 1904. október 27.) – A titeli sajkásoknál szolgáló, olasz származású katonacsalád sarja. Már apja, Mollinary Károly is a Csajkások kerületében, illetve Sajkásvidéken született (1793-ban Mozsoron, illetve Mošorinban), úgyszintén nagybátyja is, Mollinary Lipót (1804, Káty). Mindketten Titelen katonáskodtak, az ezred

székhelyén – Károly zászlóaljparancsnok, Lipót főszázados –, amikor pedig a helyőrség 1848 nyarán átállt a szerb felkelőkhöz, együtt menekültek Péterváradra, s a várőrséggel együtt a honvédséghez csatlakoztak. A szabadságharcban Károly honvédezredesként egy flottilla szervezője és parancsnoka meg Pétervárad térparancsnoka volt, Lipót pedig kapitányként Újvidék térparancsnokának tisztjét látta el.

Mollinary Antal az ellenkező oldalon futott be fényes katonai pályát. 13 éves korában hadapródként a tullni utász- és hidásziskola növendéke, 16 éves korában pedig már hadnagy. A tábornoki rangot 31 éves korában érte el.

Eleinte a Habsburg-birodalom érdekeivel összhangban az olasz és a német nemzetállam megteremtéséért indított politikai és katonai mozgalmak ellen hadakozott, olykor-olykor sikeresen is – így a merdek Monte Pastello lejtőjén néhány óra alatt járható utat vágatott, s ezzel lényegesen hozzájárult egy ütközet sorsának eldöntéséhez – de végső soron csak csatákat tudott nyerni, háborút már nem. Az Olasz Királyság és a bismarcki Németország megteremtése utáni békés időszakban a zágrábi, a brünni és a lemergi hadtest parancsnoka, nyugdíjba pedig tábornagyként vonult 1879-ben.

A kiegyezésről, azaz 1867-től a kecskeméti 38. közös gyalogezred tulajdonosa volt, róla nevezték el a híressé vált regiment katonáit Mollinary-bakáknak. A Habsburg-ház és a birodalmi eszme érdekeinek hűséges tolmácsolója és védelmezője volt mindenütt, ahová a parancs szólította, zágrábi tartózkodása idején egyszerűen megszállta a határőrvideket, majd megkezdte a Bécs által elrendelt polgárosítást, miközben háttérbe szorította mind a horvát önállóság

meg a délszláv egyesülés híveit, mind a magyar uralkodói rétegek képviselőit, akik Horvátország bekebelezésére törekedtek.

A bécsi politika megbízható képviselőjeként küldték ki 1872-ben Karlócára is császári biztосként a görögkeleti egyház kongresszusára, amelyet azonban, még mielőtt munkálataihoz fogott volna, feloszlattak, mert megtagadta, hogy az előírt, évszázados ceremónia szerint köszöntse Bécs teljhatalmú képviselőjét. E lépés mögött a szerbek elégedetlensége feszült a Szerb Vajdaság megszüntetése miatt. A szerbség az egyházi autonómiát még 1779-ben, a Declaratium Illiricummal kivívta magának, azután pedig a közigazgatási és a területi autonómiára törekedett.

Mollinary Antal még a magyar szabadságharc bukása után kijárta, hogy apjának és nagybátyjának ne legyen bántódása „meggondolatlan” botlása miatt, majd évekkel később kivitette őket őseik földjére, Olaszországba, ahol neki az Alpesek nyúlványai között, a Milánótól nem messze eső Comói-tó partján fényesen berendezett kastély volt, s ahová maga is visszavonult nyugdíjaztatása után.

MOLNÁR GYÖRGY (Budapest, 1825. szeptember 20.–Újvidék, 1899. március 30.) – A múlt század hatvanas éveinek legelején telepedett le Újvidéken, amely abban az időben a gyors fejlődés útjára lépett. Egymás után épültek a szebbnél szebb polgári házak, valószínűs eldorádó volt ez egy olyan szemfüles építkezési üzletembernek, mint amilyen a jelek szerint Molnár György lehetett. Mérnöki képesítés nélküli magánvállalkozó volt, építésvezető pallér, aki a legösszetettebb tervezési és építészeti feladatoknak is eleget tudott

tenni. Ő építette a főtéri szállodát, meg az 1894-ben befejezett városházát, amely valójában a grazi Rathaus mása. Az épület homlokzatán elhelyezett allegórikus szobrok is az eredeti kópiái, s az igazságot, a hazaszeretetet, az önkormányzatot, a közművészetet és a földművészetet jelképezik. A hotel előbb Erzsébet Szálló, később Kraljica Marija, illetve Vojvodina néven volt ismert.

A belvárosi neogótikus plébániemplom is az ő műve: 1893–1895 között emelte. „Kopper György apátplébánosnak sikerült az építészeti bizottság elnökének Molnár György műépítészt megnyernie, aki nemcsak az összes tervezetet és költségvetéseket ingyen készítette el, hanem amellet még az építés vezetését is elvállalta, és egy ablaküvegfestményt is csináltatott 600 forintot” – így írta le Molnár György szerepét a templom építésében Berencz Mihály hitközségi titkár egy alkalmi, magyar és német nyelvű kiadványban. (Az újvidéki rómk. egyházközség rövid története kapcsolatban az új templom építésének történetével és számadásaival, 1903). Ez a három épület – a városháza, a szálloda és a nagytemplom – meghatározza Újvidék főterének képét, így aztán Molnár Györgyöt, két másik építésszel – Pekló Bélával, a Vasemberház tervezőjével és Baumhorn Lipóttal, a beltéri bankház, azaz a mostani Vajdasági Bank székházának alkotójával együtt – a mai centrum megteremtőjének kell tekintenünk.

Molnár György dúsgazdag ember volt. Kiterjedt üzlete, vállalkozásai voltak, csak Újvidéken mintegy 50–70 házat épített. Ezek között találunk egy olyan fényes palotát is, mint amilyen a Grčkoškolska és a Svetozar Marković utca találkozásánál levő bankház (ma a

Privredna banka székhelye), amelyet Franz Worada osztrák építésszel együtt készített. Erre 1924-ben még egy emeletet húztak, s ekkor került monumentális kupolájára Đorđe Jovanović szobrász Mercurius című alkotása, a kereskedelem ősi itáliai istenének képmása. Építészeti vállalkozóink, mint „a polgárság vezéregyénisége”, az újvidéki ipartestület elnöki posztját is betöltötte. Ez a szervezet a város magyar és német iparosait ölelte fel, a szerb iparosok viszont egy másik társulatba tömörültek (Zadruga srpskih zanatlija). A nemzeti alapokon való szétválásra a múlt század hetvenes éveiben került sor.

Molnár György több módos német és szerb polgárral együtt 1864-ben létrehozta a város első pénzintézetét, az Újvidéki Takarékpénztárat. Vezérigazgatója Molnár György lett, s ezt a hivatalt, egy-két év kieséssel, több mint három évtizedig betöltötte. A szokásos betéti okmányok kezelése és a hitelek folyósítása mellett a takarékpénztár egyre nagyobb mértékben kezdett telkekkel kereskedni, továbbá kertes családi házak és bérházak építésébe is belebocsátkozott, a házak, lakások vásárlására pedig kölcsönöket adott, s ily módon szoros összefonódás keletkezett a pénzintézet és Molnár György építési vállalkozásai között. Idővel eluralkodott benne a spekulatív szellem, ami eléggé általános jelenség volt országszerte. Ennélfogva gyakoriak voltak a leleplező sajtóhadjáratok, a botrányok, a látványos csőd-eljárások. Ez nem kerülte el az Újvidéki Takarékpénztárat sem, fizetésképtelen lett, beállt a vagyontörlés. A bankrott magával rántotta Molnár Györgyöt, nevét meghurcolták. Talán éppen ez az oka annak, hogy az eljárás során bekövetkezett halála nem keltett nyilvános részvételt, a lapok szinte versenyeztek

abban, hogy ki tudja jobban elhallgatni az eseményt. Az idézett alkalmi egyházi kiadvány sem tesz erről említést.

MOLNÁR GYÖRGY (Nagyvárad, 1830. április 13.–Budapest, 1891. szeptember 30.) – A színész, rendező, színházigazgató és színházi író művészi sikereit a nagyobb színházi központokban aratta, főleg Budán, Kolozsváron és Debrecenben. A Budai Népszínház alapításával vonult be a színház történetbe (1861), később pedig a pesti Nemzeti Színházban tűnt fel „a színpadi felvonulások nagyszerű elrendezésével”, ugyanott vitte színre „fényes kiállítással” a Brankovics György c. operát is. A teátrum fejlődéstörténetének ismerői szerint ő az első modern értelemben vett színházi rendező. A látványos rendezéstechnikát Párizsban tanulmányozta, s ezt itthon sikeresen alkalmazta. Különös érzéke volt a mozgalmas, a szín pompás jelenetek beállításához, amelyeket legtöbbször szervesen beépített az előadás egészébe, funkcionálissá tette őket. A teljes, a hiteles színház híve volt, ami kitetszik a nagy gonddal írt szerepértelmezéseiből is (Lear király, Othello, Tartuffe).

Molnár György pályájának kezdetén és végén vándorszínészként gyakran járt vidékünkön. Szabadkán többször megfordult, némelyik munkáját is itt publikálta. Így 1878-ban Shakespeare III. Richard című tanulmányát adta ki, 1880-ban pedig a háromkötetes emlékiratának első részét Világos előtt címmel. Ebben igen érzékletesen írta le a szabadkai vendégtársulat első idényét 1854–55-ben az akkorra elkészült új színházi épületben, „amelynek homlokzata kissé túl magas oszlopokkal diszlik” és amelyben „a kocsmá az első s nem a színház”, de azért, mint írja is,

„büszkén dicsekedhet vele Szabadka, mert a Bach-korszak alatt első volt a tetteben”. A város kezdeményezését követendő példának tartja, néhány jó szava van a terem berendezéséről akusztikáját pedig így magasztalja: „Íly jó hallásúnak csupán a müncheni színházat találtam.”

Magáról a városról, lakóiról, a színház közönségéről is több helyen ír. 1854-ben jegyezte fel, hogy „Szabadka csúnya egy nagy sárfészek”, de lakói vendégszeretőek, még a távozó színészeket is felbatyuzzák sonkákkal, füstölt oldalasokkal, befőttekkel. A közönség zöme a nők sorából verbuválódik, a férfiak csak bepillantanak a színházba, s „aztán sietnek Bacchus dőzs asztalához virtuskodni”. A helyzet azonban később megváltozott, mert a színház „a rossz szokások túlságait kevesbítette és a művészet mellett igazán javító intézette is vált . . .”

Negyedszázaddal később, 1880-ban arról ír, hogy „a feneketlen sáros utcák, utak eltűntek, gránit kockán gurul a kocsi . . .”, a közönséget pedig „az ország egyik legintelligensesbb és finom ízlésű” közönségének látja, így aztán nem ismétli meg korábbi kifakadását: „Pártfogás, részvét! Szerencsétlen szavak! Jaj a színháznak, melynek élete örökké e koldus szavaktól függ.”

Leveleiből, a színházi plakátokból kitűnik – ezeket is, akárcsak a bő válogatást emlékirataiból, Gerold László tette közzé Színházi életünk I. című, 1976-ban kiadott könyvében –, hogy az öregedő színész 1882-ben Kikindán vendégszerepelt, 1884-ben pedig Nagybescskereken. Itt hat hétig tartózkodott, többek között a Lear király címszerepét is eljátszotta. „Shakespeare legnagyobb tragédiája itt először, Vörösmarty remek fordításában . . .” – olvassuk a korabeli színházi plakátról.

MOLNÁR GYULA (Szabadka, 1857. november 21.–Budapest, 1932. május 6.) – Régi szabadkai zsidó család sarja, apja, Müller Ede, kereskedő volt, a bácsmegyei védzászlóalj főhadnagyaként részt vett Szabadka védelmében (Kaponyai ütközet, 1849. március 5.). Fia, Molnár (1884-ig: Müller) Gyula tizenegy éves korától két évig inaskodott Eisenstädler István és fiai szabadkai rőfösüzletében, majd egy évig a Runetz testvéreknél segédeskedett. Rövid ideig még színészkedett is, majd 1871-től – ekkor még mindig csak tizennégy éves volt – folytatta tanulmányait: 1876-ban érettségizett a szabadkai gimnáziumban, egyetemi tanulmányait pedig Budapesten fejezte be 1884-ben.

A stúdium éveit rendszeresen bedolgozta a pesti, szegedi és szabadkai lapokba, így a Budapesti Hírlapba, a Szegedi Naplóba, a Pesti Hírlapba, a Pesti Naplóba, a független Magyarországra. 1884-ben gimnáziumi tanár Szabadkán, s a Bácskai Hírlapot szerkeszti, ekkor még dr. Müller Gyula néven.

Miután letette az ügyvédi vizsgát, 1886-ban, Zomborba költözött és ügyvédi irodát nyitott. Csakhamar átvette a Zombor és Vidéke szerkesztését is, s tíz éven át irányította, s zömmel írta is. Közben regényeket és színműveket jelentetett meg, verseket, elbeszéléseket és tárcákat publikált. Zomborban, 1895-ben, tíz kötetben kiadta Összes műveit (az I–II. kötetben költeményeit, a III–VI. kötetben elbeszéléseit, a VII–X. kötetben pedig színműveit gyűjtötte egybe).

A megyeszékhely nyújtotta lehetőségekkel nem volt kibékülve, olykor úgy érezte, hogy mellőzik is (1887-ben kihagyták a megyei Történelmi Társaság választmányából, újabb színműveit nem adták elő, a Jó parthie című

háromfelvonásos vígjátékát még ugyancsak Müller Gyula néven mutatták be 1883-ban.

1897-ben csapat-papot hagyva Budapestre költözött, ügyvédi irodát nyitott, s előbb az Állami Tisztviselők Közlönyét, utóbb pedig a Magyar Köztisztviselőt szerkesztette. Zombori kapcsolataiban azonban nem szakadtak meg véglegesen: Dudás Gyula és Vértes Károly is számított rá, amikor 1904-ben hozzáfogtak a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság megalapításához.

Már Zomborban is írt színműveket, de Budapesten főleg ezekre összpontosította erejét, ha nem is kizárólag. A nagy áttörés 1900-ban következett be, amikor a Homokzátony című vígjátékát a Nemzeti Színház műsorára tűzte, mivelhogy az akkori igazgató, gróf Festetics Andor támogatta a hazai művek előadását. Egy másik darabját a szabadkai színház felépítésének fél százados jubileumára kiírt pályázaton 100 arannyal jutalmazták. A történelmi dráma tárgya az 1849 elején lezajlott kaponyai csata, címe pedig Névtelen hősök. 1905-ben mutatták be, a Bácsország első ízben „magnezium fény mellett” készült fotókat közölte az előadásról. Szabadkán egyébként korábban még két darabját adták elő (Fánffy Dénes, tragédia, 1875; Babos kendő, népszínmű, 1878).

Az eddig említett művek mellett még a következőket készítette, s vagy kéziratban maradtak, vagy bemutatásra kerültek: Rangkórság, vígjáték, 1884; Zuard, dráma, 1887; Musztafa, dráma, 1887; Saul király, dráma, 1887; Rövidlátók, vígjáték, 1887; Idyll, zenés vígjáték, 1897; Modern lovagok, társadalmi dráma, 1897; A nagyon jó ember, vígjáték, 1897; Csuzdi világ, énekes bohózat, 1899; Nyári zivatar, dráma, előadva a

Nemzeti Színházban, 1902; Bayard lovag, dráma, Nemzeti Színház, 1905; A papa lánya, bohózat, Népszínház, 1906; Hazug törvény, dráma, Nemzeti Színház, 1908; Messalina, dráma, Nemzeti Színház, 1908; Ügyvédek, dráma, 1914.

Az egykor népszerű és a vidéki színpadokon is játszott szerző mára elfelejtett auktor lett: darabjait nem játsszák, nevét nem jegyzi minden lexikon, még a színművészeti sem.

MOLNÁR GYULA (Zsablya, 1915. március 22.–Zsablya, 1942. január 14.) – Az egyetlen nagyobb bácskai fegyveres egység, a mintegy negyven főnyi zsablyai partizán osztag politikai biztosa volt, „veszélyes kommunista vezető”, ahogy a korabeli dokumentumok nevezik. 1942 telén összecsapott egy két csendőrből és öt honvédből álló járőrrel a Tisza közelében megbúvó Šokica-tanyán és az egyenlőtlen harcban elesett társával, Rade Aonkićtyal együtt. Kétkezi, nincstelen családból származott, sorsa akkor fordult még rosszabbra, amikor az apa elhagyta őket, a kenyérkereset gondja pedig anyjára, Ürmös Katalinra szakadt. Újvidéken kerestek megélhetést, ahol Molnár Gyula nem kis erőfeszítés árán befejezte a gimnázium négy alsó osztályát, majd beállt építőipari munkásnak, kitanulta a kőműves szakmát.

A család a harmincas évek vége felé a bánáti Aradára költözött. Molnár Gyula itt lépett kapcsolatba a Szervó Mihály vezette mozgalommal, az aradáci pártszervezet tagja lett. Kommunista tevékenysége miatt többször is meghurcolták, a petrovgrádi – azaz becskerekai, ma zrenjanini – kerületi bíróság 1938-ban el is ítélte néhány hónapra. Ebben a faluban érte a háború is

az ország feldarabolása. Az összeomlás kezdetén fontos összekötő szerepet játszott a tartományi pártbizottság két, egymástól elszakított része, a bánáti és a bácskai között. Nem egyszer lépte át illegálisan a Tiszát, az akkori országhatárt.

1941 augusztusában véglegesen átszökött Bácskába és csatlakozott a zsablyai partizánokhoz, az osztag megalakulásakor pedig ő lett a politikai biztos. Összekötő szerepe azonban továbbra is megmaradt. Így 1941 szeptemberében Žarko Zrenjaninnak és Svetozar Markovičnak, a vajdasági pártszervezet politikai, illetve szervező titkárának üzenetét továbbította Újvidékre Radivoj Ćirpanovnak, az ellenállási mozgalom ottani vezetőjének. Vele nővérének, a szintén a mozgalomhoz tartozó Molnár Etelka segítségével teremtett kapcsolatot. A mozgalom három vezetője a kétszáz főnyi egyesült bánáti partizánosztag téli szerémségi elszállásolását próbálták elrendezni, de szándékuk nem sikerült: az osztag Bánátban rekedt, majd fel is morzsolták.

A tél beálltával a zsablyai partizánok is beszüntették tevékenységüket, s a nehezen megközelíthető Pustajíc-tanyán húzódtak meg. Hollétüket azonban felderítették, s rejtkehelyüket, 1942. január 4-én, a reggeli órákban az erős katonai és csendőrségi alakulatok rajvonala közelítette meg. A fegyveres harc az esti órákig eltartott. A mintegy negyven fős egységet szétverték, a katonai és csendőrségi gyűrűt csak néhányan törték át, köztük a könnyebben megsebesült Molnár Gyula is.

Az időközben riadóztatott katonai egységek elárasztották Zsablyát és környékét, az esti órákban már többezren voltak. Molnár Gyulára és társára tíz nap múlva bukkant rá egy járőr. Mindketten

életüket veszítették. Jeltelen sírba kerültek, de az is lehet, hogy a Tisza jege alá. A Zsablyán összevont katonai egységek az Újvidék felé menekülő partizánok nyomába eredtek: megkezdődött a hírhedt razzia . . .

MOLNÁR IMRE (Péterréve, 1888. október 28.–Budapest, 1977. november 25.) – Egy népes pedagógus família leszármazottja, ahol minden hozzátartozó muzsikált, ahol az anya és az apa mellett a felnövő gyermekek alkották a családi kamarazenekart. Molnár Imre, a péterrévei elemista már nyolcéves korában az orkeszter tagja volt, gordonkán játszott, amely egy darabig nagyobb volt, mint ő. A családi muzsikálgatás végtelen gyönyörrel töltötte el, s nyilván ennek köszönhette, hogy végül is zenei író, dalénekes és tudós énekdagógus lett belőle. A család a múlt század végén Kolozsvárra költözött, Molnár Imre ott fejezte be a középiskolát, de közben éneket is tanult Farkas Ödönnél, a kolozsvári konzervatórium igazgatójánál, a kiváló énektanárnál. Valójában nem készült zenei pályára, 1912-ben a budapesti egyetemen bölcsészdoktorátust szerzett, s Szabó Ervin mellett a Fővárosi Könyvtárban kezdett el dolgozni. Egyetemi tanulmányaival egyidejűleg azonban folytatta zenei képzését is: a magyar főváros legrégebbi tanintézetében, a Pestbudai Hangszegyletből 1836-ban kinőtt Nemzeti Zenedében tanult éneket Bellovics Imrétől. Tanára még Smetanánál tanult zeneszerzést, neve azonban a Nemzeti Zenedével nőtt egybe, olyannyira, hogy sokan még ma is Bellovics-féle zeneiskola néven tartják számon. Rövid könyvtárosi és középiskolai tanári pályája után Molnár Imre végképp a zene mellett kötött ki: 1922-től 1933-ig a

Nemzeti Zenede énektanára volt, 1933 és 1959 között pedig a Zeneművészeti Főiskolán tanított, az énektanárképző vezetője lett. A kedvtelésből, a passzióból egy életre szóló foglalkozás lett: zenetudóssá vált.

Egyik szűkebb szakterülete az eufónia, azaz a jóhangzás, a széphangzás volt, az élő beszéd és az ének széphangzását kutatta. Eredményeit a gyakorlatba is átültette: ő tanította a rádió első bemondóit a szép magyar beszédre. Égnek állt a haja, amikor hallotta, hogy valaki hadar, akadozik, pestiesen „énekel”. Egy szpíker világos kiejtéssel, folyékonyan olvasson, mondogatta, még hangszínevel is alkalmazkodjon az adott szöveghez: ha az emberi szenvedésekről olvas hírt, remegjen meg tapintatosan a hangja . . . Tapasztalatait, kutatásának eredményeit könyveiben összegezte (Beszédének . . ., 1941, Eufonetika, 1942, A magyar hanglejtés rendszere, 1956). Zeneíróként a budapesti lapokban publikált: 1919 és 1938 között a Magyarországi, 1938-tól a Magyar Nemzet kritikus volt. Közreműködött a Zene, a Parlandó és más folyóiratokban. Az Encyclopaedia Britannica egyik magyarországi szakmunkatársa volt. Több figyelemre méltó zenei kiadvány szerkesztője, társszerzője. Így 1925-ben, Kern Auréllal együtt kiadta a Daloskertet, a XVII. és a XVIII. század legszebb dalainak gyűjteményét. Szerkesztésében jelent meg 1936-ban A magyar muzsika könyve, amely valóságos galériája a korabeli szövegíróknak, zeneszerzőknek, karnagyoknak, népdalénekeseknek, előadóművészeknek, kántoroknak.

Ifjabb éveiben dalénekesként számos koncertet adott. A dal- és áriaszövegeket 15 nyelvből maga fordította le, szerbül még a péterrévei iskolában ját-

szás közben tanult meg. A rádió félszáz előadásból álló népdalsorozatot közvetítette. Hatalmas, százezernyi cédulából álló dokumentációja volt, amelyben 35 000 magyar dalt dolgozott fel variánsok szerint. Adattárát sokan használták, akárcsak 7000 kötetből álló szakkönyvtárát.

MOLNÁR ISTVÁN LAJOS (Péterréve, 1855. augusztus 7.–Budapest, 1919. március 24.) – A népes péterrévei Molnár család sarja, apja, Molnár János, katona volt, tüzér főhadnagyként vett részt a magyar szabadságharcban, majd évek múltán a község bírója lett. Fia, Molnár István Lajos 1877-ben nyert tanári oklevelet a budapesti egyetemen, először Újvidékre, majd Fehértemplomra nevezték ki gimnáziumi tanárnak, 1880-ban pedig már Zomborban találjuk, az ottani középiskolai tanintézetben a latin és a görög nyelv professzoraként.

A fiatal tanár az elkövetkező több mint egy évtizedben jelentős szerepet töltött be a megyeszékhely művelődési életében. Először is, nem sokkal jövetele után, 1881-ben, a betegeskedő gimnáziumi igazgatótól, Radits Györgytől átvette a hetente kétszer megjelenő Bácska szerkesztését. Ettől kezdve 12 éven át az újság élén állt, jórészt írta is. Egyik érdeme, hogy már 1881-től rendszeresen helyt adott a megye historikusainak és helytörténészeinek, így többek közt közölte Dudás Ödön, Stelzer Frigyes, Iványi István, Dudás Gyula, Thim József, Dononszlovits Vilmos, Érdújhelyi Menyhért cikkeit és tanulmányait.

Lelkesen támogatta a megyei Történelmi Társaság megalakításának gondolatát is. „Gyakran zombori átrándulásaim alkalmával – írja Visszaemlékezéseim-

ben Iványi István szabadkai gimnáziumi tanár és történész – megnyertem teremnek Molnár István és Margalits Ede tanárokat, főleg pedig a vármegye minden jóra és nemesre hajló alispánját, Schmausz Endrét.” A közös meg egyezés értelmében Margalits Ede 1882. augusztus 29-én tette közzé a Bácskában a Felhívás egy Bács-Bodrog megyei történelmi társaság alakulása érdekében című cikkét, s ezzel a kezdeményezés nagy nyilvánosságot kapott. Csaknem egy évre rá, alapos előkészületek után, 1883. május 11-én megtartotta alakuló közgyűlését a Történelmi Társulat. A kezdeményezők kerültek a vezetői posztokra: az elnök Schmausz Endre, az alelnök Iványi István, a titkár dr. Margalits Ede lett, a választmányi tagok sorában pedig helyt kapott dr. Molnár István Lajos is.

A szerencsésen tető alá hozott Történelmi Társulat 1885–1918 között rendszeresen kiadta a tagok munkáit közlő évkönyvet és – sok egyéb megmozdulása mellett – szorgalmazta a vármegyei monográfia megjelentetését is. Ennek érdekében, Iványi István „véleményes javaslata” alapján, 1886-ban egy bizottság alakult előkészítésére. Az ügy, főleg az anyagiak hiánya, de a kutatómunkában is tapasztalható fogyatékoságok miatt nehezen alakult, majd csak 1892-ben került sor az érdemi munka hivatalos megkezdésére, ekkor a szerkesztést Molnár István Lajosra bízta. Őt azonban a következő évben áthelyezték a pozsonyi gimnáziumba, a szerkesztői posztot Dudás Gyula vette át. Úgy is mondhatnánk, hogy győzött az igazság, mert ő szívügyének tekintette a megyei monográfia megjelentetését, s a kutatómunka terén is a legtöbbet tette. A millenniumra, azaz 1896-ra megjelenő kétkötetes megyekönyvet

róla nevezték el Dudás-féle monográfiának, megkülönböztetésül az 1919-ben megjelenő Borovszky-féle megyei monográfiától.

Molnár István Lajosról el kell még mondani azt is, hogy zombori évei alatt megírta A zombori újtemplom történetét (különnyomat a Bácskából, 1881), de számos munkája megjelent az újvidéki, fehértemplomi és a zombori gimnáziumi évkönyvekben is. Ő kezdeményezte lapjában a kishegyesi honvédelemlékmű felállítását.

Pozsonyban csak egy évig tartózkodott: 1894-ben kinevezték a budapesti VIII. kerületi főgimnázium görög- és latintanárának. Ekkor, 39 éves korában, újra kedvet kapott a tanuláshoz: közgazdasági tanulmányokat folytatott a pesti egyetemen. Csakhamar, 1897-ben, két kötetben megjelentette a Magyar államszámviteltan című kézikönyvét.

MOLTER KÁROLY (Verbász, 1890. december 2.–Marosvásárhely, 1981. november 30.) – Molter Károly életrajzának alakulását akár a sors fintoraként is felfoghatjuk: a századforduló táján egy bácskai szegény sorsú sváb család sarjaként mindent megtett, hogy asszimilálódjon, az uralkodó nemzet részévé váljon, s végül erdélyi magyar író lett belőle, azaz csöbörből vödörbe esett. Közben – előbb mint kisebbségi, később mint beolvadó – átélte a poklok poklát; a sehová se tartozás keserűségét: a németek magyarnak, a magyarok németnek tekintették. Amikor fiatal tanárnaként Marosvásárhelyre került, s a románok bevették Erdélyt, már nem volt sem ereje, sem motívuma, hogy mindent előről kezdjen. Az egyik nemzetből a másikba való áttérés nála egyébként is őszinte, úgy is mondhatnánk, hogy természetes folyamat volt.

Ő nem a váltásból akart megélni, hanem magyartanárként. „Európában – mondatja egyik regényhőseivel –, e fajtákat kavargató üstben, csak egyetlen kritériuma van az ember hovatarozására nézve: X. Y. úr szabad akarata. Ő tudja, miért akar német, magyar, román vagy szerb lenni . . .”

Molter Károly a bácskai nagycsatorna mentén született. Apja, Peter Molter uradalmi, később önálló falusi kovácsmester volt, anyja, Elisabetha Weiss leánykorában úri házakban szolgált, férjhezmenetele után pedig a család gondviselője lett. A magyarságtudatot a 48-as emlékeket őrző nagyapa ültette el benne, úgyhogy a gyermek magyar iskolákba járt; az elemi és az alгимnáziumot szülővárosában fejezte be, érettségi vizsgát pedig a Kecskeméti Református Kollégiumban tett. Az iskoláztatás költségeit részben már a középiskolában maga viselte, budapesti egyetemi éveit során pedig főleg abból élt, amit tanítással, cikkezéssel keresett. 1913-ban nevezték ki német–magyar szakos tanárnak a Marosvásárhelyi Református Kollégiumba, ahol harminckét évig megszakítás nélkül tanított. Pályájának vége felé egy rövid ideig egyetemi tanárnaként Kolozsváron működött, majd nyugdíjasként ismét visszatért Marosvásárhelyre.

„A tanárság nem kényszer, inkább természetes állapot volt számomra. Az élet elevenségét az írás jelentette” – mondta egyik öregkori nyilatkozatában. Eleinte a bácskai és a pesti lapoknak dolgozott, irodalmi pályájának kezdetén színműírással próbálkozott, kritikai munkássága is számottevő, de igazi területe mégis a karcolat, a novella, a regény. Legsikerültebb műve a „rejtett” önéletrajznak is tekinthető Tibold Márton. Ez egy jellegzetesen kelet–közép-

európai regény, azaz egy olyan térségben játszódik, ahol sokfajta nép és kultúra keveredik, ütközik egymással, ahol az etnikai-nyelvi különbözőség nem országhatároknál, hanem úgyszólván a szomszéd kertjénél, asztalánál, templománál kezdődik, ahogy azt a Tibold Márton legújabb, 1984. évi kiadásának előszavában Gy. Gyimesi Éva fogalmazta meg. Nos, ebben a miliőben válik emberré Tibold Márton, alias Molter Károly, a „szerb–magyar környezetben élő bácskai svábok gyermeke, aki a másság hátrányára először németül döbben rá, hogy a regény végén aztán magyarként eszméljen – ugyanarra”. Az élet ezeken a tájakon sokszor olyan szituációkat teremt, hogy elviselhetővé csak a humor, az irónia, az öngúny teheti. Erre a nagy titokra Molter Károly is rádöbrent, s amellet, hogy bőségesen élt a mikszáthi hagyományokkal, megteremtette a maga nyelvét is, amely a bácskai „witzmacher” és az erdélyi góbé észjárásából veszi eredetét, ennek sajátos ötözete.

A Tibold Márton azonban nemcsak igazi kelet–közép-európai regény, hanem ízig-vérig „vajdasági” is, méltán helyezhető Herczeg Ferenc és Gozsdu Elek bánáti, meg Papp Dániel bácskai fogantatású művei mellé.

MÓRA FERENC (Kiskunfélegyháza, 1879. július 19.–Szeged, 1943. február 8.) – A két Móra testvér, a csaknem tizenhat évvel idősebb István és a sokkal ismertebb Ferenc, a szegedi könyvtár- és múzeumigazgató, a népszerű ifjúsági munkák szerzője, a remek tárcák és a kitűnő regények írója, időnként fizikailag is jelen volt ezeken a mi tájainkon: Móra István, akit a jugoszláviai magyar irodalom előzményeként tartanak számon, horgosi és zentai tanítóként, Móra

ra Ferenc pedig átutazóként, úgy is mondhatnánk, vendégként.

Botcsinálta régészként – Tömörkény István dobta a mélyvízbe, aki Móra előtt a szegedi múzeum igazgatója volt –, nyolc éven át, 1907 októberétől 1914 júniusáig, minden esztendőben néhány hetet ásatott Csókán, az időközben elhíresedett új kőkori lelőhelyen, a Kremeneyákon. A gondos statisztikusok kiszámították, hogy 135 napot töltött az észak-bánáti városkában, 7000 négyzetméter területet kutatott át, s mintegy 9500 tárgyat emelt ki a földből. „Csóka külön fejezet lesz a magyar régészetben” – írta egy helyütt. A képzett régész kollégák pedig „a kor legszerencsésebb kezű ásatójának” tartották. Szekeres László is a tiszai őskultúra legjelentősebb vajdasági lelőhelyei közé sorolta Csókát.

Móra Ferenc régészként nem aknáztta ki a lehetőségeket. Léderer Artúr csókai birtokos, a Kremeneyák „tulajdonosa” még 1918-ban is vállalta a lelőhelyről szóló monográfia kiadásának költségét, de a kézirat a háború meg a határváltás miatt sem készült el. Móra majd csak 1925-ben tett közzé egy rövidebb tanulmányt a csókai őstelepen talált csontgyűrűkről. Az újabb kőkori lelőhely teljes régészeti anyagát végül 1960-ban tették közzé a szegedi múzeum munkatársai.

Móra inkább szepíróként kamatoztatta csókai tartózkodását. „Nemcsak az ősök temetője – nyilatkozta a neolit telep kapcsán –, hanem az én fiatal esztendeim, nagy bizakodásaim, fehér arc, fekete hajam temetője is. Nyolc esztendeig vallattam én itt a falualji nagy kopasz halmot . . . Ez volt az én régészeti inasiskolám, s mire a magam kárára kijártam valahogy, s valamenynyire ki is tanultam, akkor kezdte lepe-

getni hajam az a hó, amit semmiféle kárikula el nem olvaszt többé . . .”

Más helyütt azt írja, hogy „régí tervem egy ifjúsági regényt írni ősemler sze-replőkkel és Csóka színhellyel”. A csókai részemberek című készülő regényének első lapjait a zentai Fáklya című ifjúsági lapban tette közzé, de részben a lap megszűnése, részben más, kiderítetlen okok miatt a regény sohasem születt meg.

Az első, a Négy apának egy leánya című regénye plébánosának, Papp Fidelnek az alakjában ott leng Farkas Szilárdnak, a barátának és a derék csókai lelkipásztornak emléke. A csókai csatában, az 1926-ban megjelent elbeszélésében is szól róla, s így örökíti meg nevét: „Farkas Szilárd, az én regényembe is belementett csókai papom már meghalt.”

Még két „jugoszláviai” vonatkozásról teszünk említést Móra Ferenc kapcsán. 1927 márciusában az akkori olaszországi Abbáziában, a mai Horvátországhoz tartozó Opatijában hozzáfogott az Ének a búzamezőkről című regényének megírásához, amely az aranykoporsó mellett a legjobb munkája. Ennek nyelve, Bárcki Géza szerint „gyönyörű, színes, gazdag áradású”, amiért is őt „a legszebben, leghelyesebben magyarsággal szóló írónak” tartotta. Móra Ferenc is tudatában volt az Adria partjain megszületett kézirat értékének: „Soha én magyar parasztot így tölgybe, kőrisbe, rózsafába nem metszettem” – írja egyik levelében.

A következő évben, 1928-ban, „az országokat összekötő felolvasókörtűja során” Szabadkát is érintette. „Szubotica magyarsága – írta április 15-i vezércikkében a Bácsmegeyi Napló – a szerb intelligenciával karöltve, szeretettel köszönti, abban a szilárd meggyőződés-

ben, hogy a Móra Ferencnek a jugoszláv–magyar barátság igazi magvetői” (Péter László 1999. évi kiadása, Móra műhelyében című könyve alapján).

MÓRA ISTVÁN (Kiskunfélegyháza, 1864. október 24.–Budapest, 1957. május 29.) – A sokkal ismertebb Móra Ferenc csaknem 16 évvel idősebb testvérébátyja mire öccse világra jött, ő már a kecskeméti piaristáknál tanult, de szüleinek – a foltozószűcsnek és a kenyérsütő asszonynak – anyagi helyzete miatt visszatért szülővárosába, s az ottani tanítóképzőben diplomált.

A múlt század nyolcvanas éveinek derekától kezdve tanítóként működött a Szeged környéki falvakban, így Horgoson is. Irodalmi szárnypróbáltatásait is ebben a faluban kezdte, innen küldte be verseit a Szegedi Naplóhoz, amelyek sorra megjelentek és felkeltették a felelős szerkesztő Békefi Antal és a lapnál dolgozó Pósa Lajos figyelmét. Ők ketten biztatták is, s ezzel a fiatal költőben felkeltették a reményt, hogy hamarosan Szegedre kerül – közelebb a tűzhöz –, de kívánsága nem teljesült: egy zentai tanyai iskolába került. Itt is szorgalmasan írogatott, azzal, hogy most már a népi-nemzeti líra mellett prózai művekkel is jelentkezett, élénk helyi színekkel átítatott, a falu helyzetét többé-kevésbé idealizáltan ábrázoló elbeszéléseivel. Ezeknek színhelye „a horgosi ürüjárás”, „az oromi Tisza-part”, „az adorjáni átvágás”, „Tornyos széle”, „a gubigödrös városvég”, azaz Zenta külterke, szereplői pedig a tanyai lányok, a falusi legények, a mezővárosi iparosok, azaz a „gyalogsoros szegénység”, a „városi szegényemberféle”.

Első verseskötetével (Földszint, 1895) nagy sikert ért el, ennek köszönhetően még abban az évben a tanyai tanítóból

székesfővárosi tanférfitű lett, majd később, 1899-től, a pesti Bécsi úti polgári leányiskola előadója. Továbbra is írt verseket, de híre egyre halványodott, s még életében kialudt. Az akadémiai irodalomtörténet csak egészen mellékesen, egy sematikus mondatban emlékezik meg róla: „konzervatív szemléletű, Szaboleski Mihály irányát követő költő volt”. Valóban nem volt kiugró tehetség, egyik versét azonban – ha névtelesen is – széles körben megőrizte az emlékezet. A Lakodalom van mi utcánkban . . . című szövegét megzenésítette Hoppe Dezső, s ez magyar nótaként ma is gyakran felcsendül, úgy is mondhatnánk, hogy csaknem folklorizálódott, népdallá vált.

Prózai szövegeinek nagyobb az utóélete. Múlt századi elbeszélés-kötetének (Atyámfiai, 1899) egy része bekerült a Hagyományaink című Forum-sorozatnak abba a kötetébe, amely a jugoszláviai magyar népiesek – Móra István, Novoszel Andor, Kristály István, Cziráky Imre – munkásságába nyújt betekintést (Föld és mag, 1971). A Népiességünk természetrajzához című utószavában a válogató Bori Imre megállapítja, hogy elbeszéléseiben Zenta és vidéke népi életének első ábrázolója volt, „habár ezek az írások nem sorolhatók a magyar irodalom főbb vonulatainak egyikébe sem, de bizonyítják, hogy elsősorban az írói tehetség kevesebb ereje miatt feledkezett meg róla az irodalomtörténetírás, s azért, mert nem tudott felemelkedni meglátott és felfedezett világához. A helyi színek esztétikai minőségűkké való átminősítésének folyamatában viszont szerepe üttörő volt irodalmunkban – a népiesség »szegedi« felfogásának a vonatkozásában”.

De talán nem is feledkeztek el róla teljesen. Péter László ébresztgette emlé-

két Móra István centenáriuma címmel (Szegedi örökség, 1983), s ő idézi Ilylyés Gyula szavait is, aki 1954-ben, amikor írónk betöltötte 90. életévét, „egy méltatlanul nem emlegetett, derék tollforgatónak” mondta őt, mintegy be-aranyozva ezzel életének utolsó napjait.

MORVAY GYŐZŐ (Pest, 1863. december 29.–Budapest, 1938. november 20.) – Sokfelé tájékozódó, tudós gimnáziumi tanár volt, a századvég, a századforduló éveinek jellegzetes értelmiségi figurája. „. . . Egy tudományos diszciplínának sem volt rabszolgája, mert minden érdekelt, ami tanári hivatásával vagy általában a magyar közoktatás ügyével . . . vonatkozásban állott” – írta halála alkalmából Lukinich Imre történész, akadémikus, a Magyar Történelmi Társulat főtktára. Ő az „igazgató-választmány legbuzgóbb tagjától” búcsúzott, a történezt méltatta (A középoktatás történet Nagybányán, 1896; Galánthai gróf Fekete János, 1902). Költőként, fordítóként is próbálkozott, így még 1890-ben lefordította az európai korai középkori Izlandban keletkezett, világirodalmi jelentőségű „hősi népi énekét”, az Eddát, amely azonban kéziratban maradt. Sok vidéki és fővárosi lap munkatársa, a budapesti Magyarországnak például színikritikusa volt.

Legértékesebbet a neveléstudomány és az irodalomtörténet terén nyújtott. Verbászi, becskerekai és kikindai tanárkodása idején is (1886–1893) pedagógusi munkásságával tűnt ki. Torontáli tartózkodásának ismeretlen tényeit Németh Ferenc tárta fel (Egy Madách-kutató Bánátban, Magyar Szó, 1991. III. 2.). Becskereken „a kegyesrend által alkalmazott világi tanárként” szorgal-

mazta a tanulók fizikai tevékenységének tantervbe iktatását, az iskolai műhelyek megnyitását, ahol a diák „becsukva könyvét kötényt köt és hetente kétszer, háromszor beáll munkásnak: gyalul, fűr, farag, kovácsol, agyagot gyúr, esztergályoz”. Pedagógiai elveit 1889-ben három füzetben is kifejtette: A gyermekek munkája, Az otthon és az iskola, A tornacsarnok és a nevelés.

Kikindai tartózkodása során is két munkája jelent meg, az egyik a Napkirálynő című költői mű volt – alcíme szerint „fantasztikus idill” –, amelyet 1890-ben, két héttel az esküvője előtt menyasszonyának, a becskerekai Plechl Ilonkának ajánlott. Ez a körülmény a továbbiakban is a Bega-parti városhoz kötötte, a becskerekai Torontálban távo-zása után is jelentek meg munkái. Pályafutását egyébként Budapesten fejezte be gimnáziumi igazgatóként (1902–1926).

Legtartósabb nyomokat irodalomtörté-nészként hagyott maga után. Különö-sen jelentősek Madách-tanulmányait (Lucifer, 1886; Magyarázó tanulmány Az ember tragédiájához, 1898; Adalékok Madách Imre életrajzához, 1899; Madách életrajzáról és költészetéről, 1900). Erre a két utóbbira nagy irodalmi összefoglalónk is hivatkozik (A magyar irodalom története, 4. kötet). A Világirodalmi Lexikon viszont a nagy angol költőnek, Byronnak magyarországi fogadtatásáról és utóéletéről írt tanulmányát tartja számon (Byron Magyarországon, 1913). Sokoldalúságát dokumentálják még következő kötetei is: Egy eltemetett város (Pompeji), 1886; A művészi utánzás elve (Szókratész, Platón, Arisztotelész), 1897; A Biblia és a költészet, 1898; A művészi utánzás elvének története, XVIII. sz., 1899).

MUHI JÁNOS (Mohol, 1913. július 23.–Szeged, 1969. november 5.) Egy régi, még ma is élő, de megkérdőjelezett meghatározás szerint „a hírlapírói foglalkozásra az egyetlen kvalifikáció az arra termettség . . .” Nos, Muhi János egy ilyen született újságíró volt, jó tollú zszurnaliszta. Érettségivel a zsebében, úgyszólván a cservenkai iskolapadból csöppent 1931-ben, 18 éves fejjel a zombori Új Hírek szerkesztőségébe. Két évvel később már ő szerkesztette a lapot, s akkori sajtóviszonyokhoz híven írta is hétről hétre. Emellett azonban, a népi szolgálat igényétől fűtve, futotta idejéből és tehetségéből nagyobb lélegzetű szociográfiai, gazdasági és helytörténeti munkákra is. Így a Jugoszláviai Magyar Könyvtár Városok, falvak című kétkötetes gyűjteményébe bevették az Adáról, Moholról és Péterrévéről írt riportjait, a Kisebbségi Könyvtár sorozatban 1938-ban megjelent A jugoszláviai magyarság gazdasági megszervezése című tanulmánya, 1944-ben pedig a Zombor története című adatgazdag monográfiája.

1941 és 1944 között a Délvidék című lapot szerkesztette, a háború végén pedig mozgósították, úgyhogy a világegés után az egyik dániai fogolytáborból vetődött haza és szülőfalujában táskásként kereste kenyerét: hátra akasztható, papundepliből szabott diáktáskákat készített. Később hivatalnoki állást vállalt a gunarasi tanyavilágban és Zentán, majd Szabadkára került, ahol a Solid cipőgyárban főkönyvelő, az Integral Építőipari Vállalatban pedig pénzügyi ellenőr.

1959-ben került vissza az újságírásba, egykori kollégájának, Herceg Jánosnak többszöri közbenjárására. A Magyar Szó szabadkai munkatársa lett, de dolgozott a rádiónak, a hetilapoknak, me-

lehangú írásai jelentek meg a Jó Pajtásban.

Muhi János Szabadkán is hagyott mélyebb nyomot maga után, akárcsak Zomborban: olvasmányos helytörténeti munkáinak gyűjteménye az Életjel sorozatban jelent meg (Mesélő múlt, 1979).

A lap idősebb olvasói azonban alighanem a sokoldalú újságíróra emlékeznek. Szűkebb beosztása szerint gazdasági kérdésekkel foglalkozott, de voltak neki úgynevezett melléktémái is, amelyeket ő fontosnak tartott, emberközelinek. Az első hó öt mindig írásra sarkallta, s megtalálta a módját, hogy népszerű, mindig friss keretes kurzívjainak egyikében erről valamilyen formában említést tegyen. A park pázsitján újra keresgélő feketerigóról is beszámolt, akárcsak a szántóföldön rögről rögre ugráló hantmadárról. A természet újdonságairól rendszerint személyesen tájékozódott, vagy a Körös és Csík partján, meg a Ludasi-tó és a Palicsi-tó táján élő homoki emberektől, horgászoktól értesült, ezeknek az utóbbiaknak kijárta, hogy a lap naponta hozzon tájékoztatót a Palicsi-tó hőmérsékletéről

Amikor kollégái felkeresték a szegedi kórházban, ez volt az első kérdés: miért nem írtok erről a gyönyörű, hosszú ősről? Valóban, 1969-ben a nyár mélyen belenyúlt az őszbe, s az 56 éves, halálos ágyán fekvő újságíró még ott is az olvasói igényeken törte a fejét, mert tudta, s ehhez tartotta is magát egy életen át, hogy az újság csak akkor lesz újság, ha az ország és a világ eseményei mellett gondját viseli az apró, látszólag jelentéktelennek tűnő ügyeknek is.

MUNK ARTÚR (Szabadka, 1886. május 25.–Szabadka, 1955. november 8.)

– Majtényi Mihály, a mese hangján idézve emlékeit, érdekes statisztikát tett közzé a két háború közötti jugoszláviai magyar írók foglalkozásbeli megoszlásáról. Az újságírók mellett, akik nagy számban kacérkodtak az irodalommal, s annak derékhadát alkották, felsorolta azokat is, akik, úgymond rendes polgári pályára léptek, azaz patikusként, orvosként, ügyvédként, tanítóként, tisztviselőként keresték kenyerüket, s csak szabadidejükben, műkedvelésből vagy belső kényszerből indítva hivatástudatból, vagy éppen a mellékkereset reményében írták verseiket, elbeszéléseiket, regényeiket.

Nos, ezekhez az utóbbiakhoz tartozott dr. Munk Artúr szabadkai orvos is. Ahhoz a híres nemzedékhez tartozott, amelynek sorából Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Sztrókay Kálmán, Fenyves Ferenc került ki. Az első irodalmi kísérletét, a Repülő Vuicsidolt is két osztálytársával, Csáth Gézával és Havas Emillel együtt írta az egyik vakáció idején. A szabadkai Bácskai Hírlap tárcarovatában jelent meg 1906-ban, a szerzők nevének kezdőbetűivel. A feledéstől Dévavári Zoltán mentette meg azzal, hogy felkutatta az elveszettnek hitt újságszámokat, felfedte a szerzők kilétét, s így lehetővé tette a regény újbóli megjelenését.

Munk Artúr, miután megszerezte diplomáját, cselédkönyves orvosként a pesti János-kórházba került, majd angol nyelvtudásának köszönve, felcappott hajóorvosnak: a Fiume és New York között közlekedő óceánjárókon teljesített szolgálatot, azokon, amelyek ezrelével szállították a kivándorlókat az Újvilágba. Tagja volt a Carpathia tisztikarának is, amely elsőnek sietett a Titanic hajótöröttjeinek megmentésére.

Az első világháborúban zászlóalj-orvos

volt, majd éveket töltött hadifogságban, a két háború között pedig magánpraxist folytatott Szabadkán

Legnagyobb irodalmi sikerét az 1930-ban megjelent A nagy káder című, több kiadást is megért emlékiratával érte el, melyben érzelmes hangon írta le élményeit egy oroszországi fogolykórházban. „A végtelen Urál erdői szállították a betegeket ide – írja –, de nagy számmal voltak lassú haldoklók is, akiknek tüdejét érc- és kőbánya levegője sorvasztotta el. Még öreg, tizennégybeli hadifoglyok is voltak közöttük, akik ötödik esztendeje reménykedtek, hogy otthon lesznek nemsokára: ‘mire a fák levelei lehullanak’ . . .”

Legjelentősebb alkotása A hinterland című, 1933-ban megjelent regénye, amelyben írói „támadását”, Bori Imre szavaival élve, a Monarchia hadseregében uralkodó szellem ellen vezette, mégpedig olyan hévvel, mint ahogy azt Miroslav Krleža tette. Ezt a kötetét 1981-ben újra megjelentették a Jugoszláviai Magyar Regénytár első köteteként.

Írói pályáját a második világháború után önéletrajzi elemekkel átszőtt orvosregényével folytatta (Köszönöm addig is . . ., 1956), az 1915–1916 között vezetett katonai naplóját pedig az Üzenet folyóirat tette közzé.

MUNKÁCSY MIHÁLY (Munkács, 1844. február 20.–Endenich, 1900. május 1.) Nincs talán még egy festő, akinek élete és életműve annyira ismert lenne, mint Munkácsy Mihályé. Aki nyelvünket beszéli, az tud róla, akárcsak Petőfiről vagy Aranyról, de neve az egyetemes művészettörténetben is nagy fényre ragyog. Szinte nincs egy festménye sem, amelyről ne jelent volna meg tanulmány, vagy legalább néhány értékelő sor, nincs

életútjának egy szakasza sem, amelyről ne szólna könyv, vagy egy tárcsa, egy helytörténeti munka. Ez a nagy Munkácsy-irodalom viszonylag hozzáférhető, s ez felment bennünket a teljes élet, a teljes életmű vázlatos áttekintésétől is, megelégedhetünk az életrajz egy kisebb szeletjével is.

Egy bajor eredetű sótiszt, Lieb Leónak gyermekeként jött a világra, s 1868-ban magyarosította nevét. Pályájának kezdetén a mi vidékünket járta, Szamossy Elek vándorfestővel, első tanítójával együtt, mégpedig faluról falura, kastélyról kastélyra.

A mester és a festőinas 1862 őszén Buziásfürdőre, a híres, ma Romániához tartozó fürdőhelyre gyalogolt, s ott Ormós Zsigmondnál, a képzőművészeti írónál, akadémikusnál, műgyűjtőnél, a későbbi temesi főispánnál vendégeskedett csaknem két hónapig. A művelt főúr tájékozottsága az európai művészeti életéről nagy hatással volt a fiatal Munkácsyra, véglegesen megérlelte benne az elhatározást, hogy feltétlenül tovább kell tanulnia. De egy életre szóló élmény volt számára maga Buziásfürdő is: marhavásárának sokaságával, liba- és mézpiacával, a román lakosság festői viseletével, a szelíd őszi tájjal, a dombok mögé vesző utak szépségével. Idejének jó részét a szabadban töltötte és rajzolt. Ötvenhárom oldalas vázlatfüzete, meg néhány rajza is a szerencsés véletlen folytán fennmaradt, s a Nemzeti Galéria gyűjteményébe került. Ekkor készítette el első önarcképét is, amely Ormós Zsigmond birtokába ke-

rült, majd hagyatékával együtt a temesvári Bánati Múzeumba.

Az őszi utazás második állomáshelye Beodra, a mai Novo Miloševo, ahol a Karátsonyi-kastélyban szálltak meg. Szamossy, akinek a grófi családtól megrendelése voltak, ott is maradt, Munkácsy viszont a hátrányos megkülönböztetés miatt – nem hívták meg a családi asztalhoz, mint mesterét, hanem a konyhában terítették neki –, a faluba költözött, a helyi hentesmester házába, ahol kosztot-kvartélyt kapott némi aprópénzért. Ott jól érezte magát, különösen a fiatal hentesné tetszett neki. A levelezését és emlékezéseit tartalmazó könyvében (Emlékeim, 1921) azt írta róla, hogy „egészséges bőrével, természetes kedélyével és hangos kacagásával valósággal meghódított”.

Munkácsy házigazdájáról is készített egy-egy portrét, ezek, 34 év múltán, egy lap közvetítésével ismét a kezébe kerültek párizsi otthonában. Meghatódottan forgatta őket, s kézjegyével igazolta, hogy a zsenéket ő készítette.

Emléke még ma is él a bánásági faluban. A népi emlékezet több rajzát tartja számon, s ha pontatlanul is, de úgy tudja, hogy „asztalosinas volt a kastélyban és egy ablakfába bevészte a nevét”, meg hogy a kéttornyú beodrai templom főoltárát is ő festette.

Munkácsy 1862 novemberében elhagyta mesterét is, Beodrát is, s 1863 elején beiratkozott az akadémiára. Úgy is mondhatnánk, hogy közvetlenül bánásági vándor útja után indult el meghódítani a világot . . .

N

NAGY ANTAL (? , 1470 körül–buda, 1514. szeptember 10–13.) - A Dózsa-féle parasztlázadás talán sehol sem volt olyan indulatos és véres, mint ezeken a mi tájainkon: Bács megye déli részében, Szerémség Duna melléki övezetében és a bánáti Tisza mentén. Verancsics Antal, az események korabeli krónikása szinte nem győzi leírni az esztelen gyilkosságok, a karóba húzások, a gyújtogatások, dúlások és fosztogatások hosszú sorát. Az egyik helyen azt írja, hogy annyi a hulla, hogy az élők „egy testről a másikra hághattak volna”. Még a jóval később élő Érdújhelyi Menyhért is úgy írja le a mai Újvidék környékén tetőző erőszak-hullámot, mint „áttomboló fürgeteg”-et.

Nos, ezeknek az eseményeknek egyik központi figurája Nagy Antal kereszties hadnagy, Dózsa György egyik közeli híve volt. A ceglédi nagygyűlésen Dózsa vezérkarában foglalt helyet, később pedig, amikor a fővezér a derékhaddal Temesvár ostromához fogott, ő hátvédként Bácskában és Szerémségben maradt, miközben kíméletlenül leszámolt az itteni urakkal. Nem ismert kegyelmet, karóba húzatott, összekaszabolt mindenkit, akinek köze volt a gyűllt jobbagynyúzó birtokokhoz, magukat a nemeseket pedig válogatott eszközökkel „küldte a pokolba”, udvarházaikat pedig kifosztotta, felperzselte. 1514

nyarán kaszával, kapával, cséphadaróval, közönséges bottal felfegyverzett népe nagyobb pusztítást végzett, mint később a török.

Valamivel több mint tíz évvel Mohács előtt nagy önpusztítás folyt tehát ezeken a részeken: az elnyomottak rabolták, égették gyilkolták az elnyomókat, ők pedig, ha éppen megúszták, hasonló vagy még nagyobb kegyetlenséggel adták vissza a kölcsönt . . . Az esztelen öldöklés dühe szinte átsüt a korabeli krónikák lapjairól, a mai kor edzett olvasója is értetlenül kérdezi: honnan ez a háttartalan gyűlölet? Az okokat kutatva arra döbben rá, hogy itt az elnyomás is mintha nagyobb lett volna. Váradi Péter kalocsai érsek már 1496-ban panaszkodta, hogy Bodrog és Szerém vármegyében úgy bántak a jobbaggyal, ahogy a barommal sem illenék; úgy bántak vele, ahogy még Törökországban sem teszik . . . A szegénységet is sikerült megosztani: a magyar keresztiesek a rác hajdúkat is ellenségként kezelték, mivelhogy nem Róma hívei voltak, más nyelven beszéltek, s olykor még az urak oldalára is álltak.

Nagy Antal paraszthada eleinte állta a harcot, Kamoncnál (Kamenica) szétverte az ellenük bevetett nándorfehérvári őrséget, de később már sorozatos vereség érte őket, úgyhogy a megmaradt erők a Tisza mentén, az Óbecse és Péterréve között fekvő Perleken gyüle-

keztek. Ekkor már a Temesvárnál hadakozó főser eget is több csapás érte, ezeknek híre eljutott a perleki táborba, s bomlasztó hatása volt. Sokan elmene-kültek vagy átálltak a nemesi hadak-hoz, úgyhogy Bornemissza János kirá-lyi kincstárnok és budai várnagy 1514. július 13-án szétverte a maradékot a perleki táborban, Nagy Antalt élve el-fogta, ahogy azt Szapolyai János is tet-te szinte vele egyidejűleg Dózsa Györggyel.

A parasztkirályt július utolsó harmadá-ban tüzes trónra ültették Temesvár főte-rén. Hasonló sors várt Nagy Antalra is, csak erre valamivel később került sor. Előbb Nándorfehérvárra szállították, hogy ott végezzenek vele, de végül – kétkerekű taligára szerelt ketrecben, ét-len-szomjan – Budára vitték, ahol aztán az októberi országgyűlés előtt, ahol ki-mondták a jobbágyság földhözköttöttsé-gét, több társával együtt kivégezték, testét felnégyelték és a budai vár falai-ra szegezték. Marino Sanuto velencei diplomata, az események szemtanúja így írta le a láncba vert elítélteket: „. . . a kivégzés helye felé tartva, menetköz-ben magyar nyelvükön énekelték . . .”

NAGY FERENC (Zenta, 1923. július 22.–Újvidék, 1986. június 2.) - Boltosinasból miniszter – így lehetne tőmondatban összefoglalni életpályá-ját. Ennek csaknem töretlen ívét a szo-cialista Jugoszláviában futotta be: sem előtte, sem utána nem volt magyar tag-ja a szövetségi kormánynak (Várady Tibor már Jugoszlávia széthullása után lett a szövetségi kormány igazságügy-minisztere).

Zentai, s részben becsei gyermekevei után Szabadkán járt iskolába és tanulta ki vaskereskedői szakmát. Közvetlenül a második világháború után, alig húsz

évesen került a politikába ifjúsági veze-tőként, brigádparancsnokként a brčko-banovići vasútvonal építésén, járási pártbizottsági tagként. Ezt a korszakot Szabadkán élő nővére így jellemezte: „Én mentem a templomba, ő meg a pártértekezletre.”

A mértéktelenül felduzzasztott pártap-parátus leépítésére az 1952. évi VI. pártkongresszus után került sor, amikor a Kommunista Párt átalakult Kommu-nista Szövetséggé, mintegy jelezve, hogy az utasítások helyett a meggyőzés eszközeivel kívánja az országot vezet-ni. Az „irányított demokrácia”, a „bár-sonyos diktatúra” évei következtek, a „becsomagolt parancsnok” kora. Ekkor kezdték csökkenteni a függetlenített közéleti munkások számát is. Ezek kö-zül többeket a „felerősítés” szándéká-val a sajtóba irányították, ami nem volt túlzottan sikeres lépés, jöllehet rovatve-zetőket, igazgatókat, főszerkesztőket faragtak belőlük.

Így került az Újvidékről Szabadkára köl-töző 7 Nap élére Nagy Ferenc is (1953–1956), azzal, hogy megtartotta a városi pártbizottság titkári posztját is. Az „irányított káderek” közül még sike-resnek is bizonyult (a lap az ő idején megduplázta példányszámát), s a politi-kában is megmaradt, tovább érvénye-sült. Előbb a szabadkai járási Szövetke-zeti Szövetség elnökeként, majd újvidé-ki vállalati igazgatóként, végül a tarto-mányi kormány tagjaként, alelnökeként. Erről a posztról került Mitja Ribičić (1967–71) és Džemal Bijedić (1971–77) kormányába. Időközben betöltötte a Tar-tományi Végrehajtó Tanács elnöki tiszt-ségét is, ami szintén csúcsteljesítmény, mivelhogy korábban magyar politikus csak az alelnöki posztig juthatott el.

Az ő idejében zárult le az emlékezetes autótűt-vita, amely valójában a belső

pártfrakciók harcának egyik durva megnyilvánulási formája volt. Valamivel később ő maga is az egymással szembehelyezkedő csoportok összecsapásának áldozata lett, így a szövetségi kormányba való másodszori jelölésekor Vajdaság már nem volt egységes, a kormányalakító Bijedić ragaszkodása döntötte el a huzavonát. „Így akarta a török” – magyarázta baráti körben, utalva Džemal Bijedić bosnyák-muzulmán származására.

A miniszterelnök 1977-ben repülőszerecséltenség áldozata lett, s ettől kezdve a viszonylag fiatal Nagy Ferenc (54 éves volt ekkor), már nem játszott nagyobb szerepet a politikában. Több ideje maradt a preferanszra, a bridzsre (ő alakította meg az újvidéki bridzs klubot), a bélyeggyűjtésre, de a mellőzést nehezen viselte el, alighanem ez sietette korai halálát is. Amíg élt a maga főlényes és kizárólagos modorában tűzte „szégyenfára” a hetvenes években jelentkező konzervatív, primitív és nacionalista jelenségek hordozóit.

Attól kezdve, hogy „felvilágosult cenzorként” a sajtóba került kapcsolatot teremtett sok újságíróval, íróval, művészzel, némely esetben ez barátsággá is mélyült. Kopeczky, Franzer, Maurits, Tolnai, Domonkos István, Németh István és mások tartoztak baráti köréhez. Különösen jól érezte magát a festői műtermekben: Szabadkán Sáfrány Imrénél, Belgrádban Peđa Milosavljevićnál, Zomborban Milan Konjovićnál, Zágrábban Hangya Andrásnál.

Az utóbbihoz csaknem harminc évi meghitt kapcsolat fűzte, ennek emlékét megközelítőleg száz, jórészt színes illusztrációkkal ellátott levél, továbbá sok festményből ceruza- és tollrajzból álló gyűjtemény őrzi. Ebben a Nagy Ferenc által létrehozott magánképtárban

van a mester nem egy alpműve. Ő azonban nemcsak gyűjtő volt, hanem az eléggé gyámoltalan Hangya Andrásnak kebelbarátja, mecénása és menedzsere is. Kollektívja az itteni magyarság képzőművészeti hagyományainak nagy értéke, s talán egyszer közkinccsévé is válhat egy intézményesített galériában.

NAGY ISTVÁN (Csíkmindszent, 1873. március 28.–Baja, 1937. február 13.) - A székelyföldi Nagy Istvánnak szabályos festőművészsora jutott osztályrészül: életében megélhetési gondokkal küzdött, szinte elkeseredett kenyérharcot vívott, munkásságát, kevés kivétellel, süket csönd vette körül, halála után pedig „felfedezték”, a legmagasabb piederstálra emelték, alig van művészettörténész, aki ne őt tekintené a realista és konstruktív vonulat és általában a XX. századi magyar festészet egyik legnagyobb alakjának. Pompás erdélyi, bakonyi és bácskai pasztellképei, a szegényemberek, falusi asszonyok portréi szűkszavúak, festői eszközökben takarékosak, olykor komorak is, amit csak fokozott azáltal, hogy képeinek részleteit fekete kertbe helyezte és kevés színnel dolgozott. Egy helyütt mondja is, hogy „. . . a sok szín olyan, mint a bőbeszédűség. Nem a lényegét mondja”. Néha csak karvastagságú, maga égette szénrudat használt, vagy fekete pasztellt, s ilyenkor egy-két vonalat húzott nagy határozottsággal, tenyerével elkente, a papírba dolgozta a festéket és így egészen sajátos, bársonyos hatású képeket teremtett. Ennek a módszernek műhelytitkait a lehető legrészletesebben Solymár István elemezte a Nagy Istvánról szóló monográfiájában, amelyben a festő életútjáról és életművéről is mintaszerűen beszámolt (Nagy István, 1977).

Tanítóképzőt végzett, majd kétévi tanítás után beiratkozott a Mintarajziskolába, utána pedig Münchenben, Párizsban és Rómában folytatta festészeti tanulmányait. Későbbi élete is csupa vándorlás: néhány kenyérral bevetette magát az erdélyi havasokban, festegetve bejárta a székelyföldet, hol Kolozsváron, hol Budapesten tűnt fel, majd az alföldi mezővárosok poros utcáin, az árnyas faluvégeken csetlett-botlott. Már elmúlt ötvenéves, amikor megnősült és letelepedett Baján. Kóborlásai megritkultak most felesége házalt képeivel. Családi kapcsolatai megkönnyítették, hogy a Bácskában is körutakat tegyen, a fennmaradó képeket Verbászon hagyta a rokonoknál, Pechánéknál. A festő a húszas évek végén és a harmincas évek elején maga is gyakran járt a Bácskában, egyszer a szükség úgy diktálta, hogy családotól leköltözött két évre Sajkásszentivánra, feleségének szüleihez. Jól érzi magát a szakállapópa, a jegyző társaságában, lefesti a szerb parasztasszonyokat, a közeli füzéseket, meg csiki tájképeket készít emlékezetből. Édesanyjának megnyugtató sorokat ír. „Jugoszláviában is nagy megérdemelt sikereim vannak” – közli levelében, s készülő belgrádi kiállításáról tájékoztatja. Valójában itt sem megy jobban sora, mint másutt. Itt-tartózkodásának nincs visszhangja, a lapok még verbászi kiállításáról sem írnak, amelyet Pechánék segítségével rendezett. Ebből a korszakból viszonylag sok képe maradt fenn, közülük néhány az életmű javából, így a Kelebiai fásor és a Perces lány is. Az utóbbit a mester még Pesten festette, de házaló felesége egy topolyai bankigazgatónak adta el nagy rábeszélés után. Ez a kép nagy feltűnést keltett az 1966-ban megrendezett szabadkai Nagy István-kiállításon,

amikor is Bela Duranci művészettörténész jóvoltából begyűjtötték és bemutatták a vajdasági múzeumokban és magángyűjteményekben található műveit. Ő írta meg egyik tanulmányában Nagy István jugoszláviai tartózkodásának sok részletét is (Művészet, 1967. december).

NAGY JÓZSEF (Zenta, 1921. június 2.–Mostar, 1969. augusztus 27.) - Egy zentai ácsmester fiaként a belgrádi magyar tanítóképzőben tanult, az ottani internátus bennlakó növendékeként. 1941-ben, Belgrád bombázása után a tanintézetet Újvidékre költöztették, ő is itt diplomált 1942-ben. Első munkahelye Zsablya volt (1942–44), az elhiresült „partizánfészek”. Egy ottani szerb leányt vett feleségül, így aztán olyan emberek társaságában forgott, akikről később kiderült hogy a mozgalomhoz tartoztak.

Ezek a kapcsolatok a háború után igen fontosnak bizonyultak, kedvező „ajánlólevelet”, „jó káderlapot” biztosítottak neki, a megbízhatóság védőpajzsát nyújtották. Mindez nélkülözhetetlen volt a sikeres politikai pályafutáshoz. Az övé pedig igen eredményes volt, villámgyorsan felfelé ívelő.

Előbb szülőföldjére, Zentára irányították, ahol járási ifjúsági vezető lett, később pedig városi párttitkár. Néhány hónapig a szabadkai kerületi pártbizottság másodtitkárának posztját töltötte be, majd a topolyai járási pártszervezet titkárává választották. Életének egy fontos szakasza volt ez, az újabb bizonyítás korszaka a felvásárlás, az államosítás, a szövetkezetesítés éveiben, meg a Moszkvával való szakítás érájában.

A „háborús” tartományi pártbizottság első nagyobb felújítása során „fiatal, tehetséges, terepi elvtársként” került a

tényleges hatalommal felruházott testületbe, majd csakhamar magában a központi pártházban kapott fontos irányító szerepet: főideológussá lépett elő, a kultúra és a világnézeti kérdésekkel foglalkozott. Közben tartományi és szövetségi képviselő is lett, meg a Tartományi Képviselőház, majd a Szocialista szövetség alelnöki posztját látta el. Közéleti súlyát a bennfentesek azzal is érzékeltették, hogy „nagy Nagy Jóskának” nevezték. Gál László viszont a maga szarkazmusával „kegyelmes úrnak” szólította.

A titoizmus virágkorában, azaz a hatvanas években ő volt a „magyar ügyek” egyik fő intézője, Sóti Pállal együtt. Sajátjának tekintette a pártpolitikának azt a szándékát, hogy a magyar tömegeket az eddigieknél jobban bevonja a közéletbe. Sokat munkálkodott a Forumház létrehozásán, s amikor ez tető alá került, ő lett a kiadóvállalat Kiadói Tanácsának első elnöke. Ilyen minőségben jellegének meghatározója és kialakítója, legfőbb politikai és szellemi vezetője lett. Ő döntött a lapok szerkesztőinek kinevezéséről és menesztéséről, része volt a könyvkiadás és a könyvbehozatal beindításában, a Híd Irodalmi Díj megalapításában. Miután a Tanács 1961 novemberében megállapította, hogy „elavult keretek kötik gúzsba új utakra kíváncszó irodalmi életünket”, új publikálási lehetőségek nyíltak: a Magyar Szóban a szombati Kilátóval (1961. XII. 3.), az Ifjúságban pedig a Symposium melléklettel (1961. XII. 21.). Ez az utóbbi, 1964. december 7-én, Nagy József védnökségével, átalakult hetilappá, Új Symposium névvel. Amikor az is megállapítást nyert, hogy a magyar fiatalok az intézményes keretek között nem jutnak megfelelő számban ösztöndíjhoz, akkor ezt Nagy Jó-

zsef a Forum útján tette lehetővé: a háznak évente 50-60 ösztöndíjasa volt, sokkal több, mint amennyire igényt tartott. A fáma akkor úgy tartotta, hogy a kiadóház nem más, mint „kisebbségi vályú”, „magyar jászol”.

Nagy Józsefnek a házon kívül is nagy befolyása volt: egyengette Szabadka és Újvidék egybehangoltabb fejlődését, de szerepet vitt a Magyar Tanszék (1959) és a Hungarológiai Intézet (1969) megalapításában, s minden másban is, ami ebben az évtizedben történt.

A „bársonyos diktatúra”, az adagolt és ellenőrzött demokrácia, az „emberarcú szocializmus” egyik vezető vajdasági alakja volt, úgyszólván minden, ami akkor jó vagy rossz volt, az ő nevéhez is tapad. „Sokszor szerettem, sokszor nem szerettem” – mondta Gál László is a felvilágosult apparatcsikról.

Politikusként nem olyan ember volt, aki a légynem sem árt – szókimondása (a zárt megbeszéléseken) közmondásos volt –, az elvtársak végülis felfelé buktatták: a szerb kormányban kapott államtitkári állást, a JKSZ IX. kongresszusán pedig elnökségi taggá választották. Az új környezetben már nem volt alkalma a kibontakozásra: negyvennyolc éves korában, feleségével, Agbaba Milkával együtt közúti baleset áldozata lett az Adria felé vezető autópályán. A belgrádi Új Temetőben temették el.

NAGY KATÓ (Szabadka, 1908. vagy 1909., ?–Párizs, 1973. ?) - A huszas, harmincas évek Szabadkájának kimeríthetetlen beszédtemája volt egy leányszöktetés körülményeinek részletezése és egy villámgyorsan kibontakozó filmkarrier alakulása. A szöbeszéd hősnője azonos volt: egy tizenöt-tizenhat éves diáklányban, Nagy Katóban öltött testet.

Előbb Diószegi Tiborral, a Napló tehetséges újságírójával hagyta el az „álmos, poros” Szabadkát, s Dubrovnikba ment, ahonnan, lévén még kiskorú, rendőrkísérettel toloncoltatta haza a bős apa, egy Erdélyből elszármazott szabadkai bankigazgató. Később az ifjú hölgy útja, ezúttal már szülői engedéllyel, Berlinbe vezetett, a film városába, mivelhogy, talán mondani sem kell, csodálatos szépség, fenséges jelenség volt.

A leányszöktetés és a filmszorongás születése olyannyira regényes módon történt, hogy életfonalának szálait két író is beleszötte egy-egy könyvének meséjébe: az egyik Budapesten jelent meg Andai Ernő tollából (Soha ilyen tavaszt, 1927), a másik pedig Szabadkán, amelynek szerzője Tamási István, a Napló munkatársa volt (A kék vonat, 1934).

A berlini utat egy kis pesti kitérő előzte meg, ahol néhány hónap alatt kijárta Deésy Alfréd „gyorstalpaló” filmiskoláját, amely egy filmtörténész szavai szerint inkább „statisztatoborzó műhely” volt, majd Lábass Jucival, az ugyancsak Szabadkáról elszármazott operetténekesnővel együtt fellépett a Király Színházban.

Az ifjú szabadkai diáklány Berlinben először újságírással próbálkozott, de csakhamar a filmeseknél kötött ki. Első filmjét, Az égő hajót Constantin J. Davis rendezte, aki csakhamar feleségül is vette és sorra készítette „családi” filmjeit.

Már első filmjével berobbant a filmvilágba, egymásután kapta a szerepeket, mozisztár lett belőle. Először a némafilmekben bakfisokat személyesített meg, majd sikeresen átmentve magát, a hangosfilmekben játszott vonzó külsejű, temperamentumos, modern lányo-

kat. Ez az átmenet az idő tájt sok filmkariert tört derékba. A technikai fordulat áldozata lett két másik magyar színésznő, akik egyidőben indultak Nagy Katóval, csakhogy pályafutásuk nem Európában, hanem Amerikában bontakozott ki. Az egyik Bánky Vilma, Rudolf Valentino partnere volt, a másik pedig Putty Lia, a némafilmek „végzetes asszonya”.

Nagy Kató is a filmet meghatározó, a közönség kegyeit élvező sztárok közé tartozott, de mégis, tehetségét többre tartották az előbbi kettőnél. Főleg német produkciókban játszott, de a harmincas évek derekától, új férje oldalán, Párizsba költözött, s egyre több francia filmben tűnt fel, olykor még olasz, osztrák és svájci gyártmányúakban is. Két híresebb rendezővel is dolgozott, az olasz Mario Camerinivel és a később Hollywoodban befutott Robert Siodmakkal. Pályájának csúcára a harmincas években jutott, ekkor a legismertebb francia és német színészekkel játszott: Jean Gabinnal, Jules Berryvel, Bernard Blierrel, valamint Hans Albersszel, Piter Lorreval, Heinz Rühmannal.

A második világháború kitörése után már csak háromszor állt a felvevőgép elé. 1952-ben Kaliforniába költözött, ott visszavonulva élt, majd egy idő után visszatért Párizsba. Ott is halt meg 64-65 éves korában, de hogy pontosan hány éves volt, ma sem tudni. Születési évét egy életen át titokban tartotta. A filmlexikonok adatai szerint Szabadkán született 1908-ban vagy 1909-ben, ennek azonban nincs nyoma az anyakönyvekben. Akik még ismerték a családot azt állítják, hogy valahol Erdélyben látta meg a világot, s a letelepedő szülőkkel került Szabadkára . . .

NAGY SÁNDOR (Németbánya, 1868. május 18.–Gödöllő, 1950. március 14.) - Ahol a mű, ott az ember, a művész. Ilyen alapon egy képzőművész honosága igen tágan értelmezhető. Így kerülhetett rovatunkba Nagy Sándor festő és iparművész is, jóllehet még azt sem tudjuk róla pontosan, hogy egyáltalán járt-e ezen a mi tájunkon. Csak feltételezhetjük, hogy igen: Szabadkát bizonyára felkereste.

Képzőművészeti tanulmányait Budapesten, Rómában és Párizsban fejezte be. Veszprémben telepedett le, majd Gödöllőre költözött, s ott Körösfői-Kriesch Aladárral együtt, a XX. század első évtizedében létrehozta a gödöllői művésztelepnek nevezett művészeti társulást, a kor legnevesebb, legnagyobb hatású szecessziós csoportosulását, munkaközösségét, amelynek sokoldalú tevékenységéről Gellér Katalin és Keserű Katalin írt kitűnő összefoglalót (A gödöllői művésztelep, 1987).

Nagy Sándor munkásságára is a százféle érdeklődés jellemző: Komjáthy-, Ady- és Sík Sándor-köteteket illusztrált, folyóiratcímlapokat, levelezőlapokat, ex libriseket rajzolt, olajfestményeket, falfestményeket, tusrajzokat készített, fali szőnyeget, bútort és bördízműút tervezett.

A szecesszió egyik legnagyobb magyarországi képviselőjeként marandót alkotott az üveglak-művészet terén is. Az ottani források leginkább a lipóttmezei kórház kápolnájának festett ablakait említik, de legjelentősebb munkái az országhatárokon kívül vannak: a marosvásárhelyi Kultúrpalotában és a szabadkai városházán, a „cifraházban”.

A városháza nagytermének tizenhat színes ablaküvege 1911–12-ben került a helyére. Nagy Sándor készítette el a főfa-

lon, a két szélső fülkében látható fejedelem- és királysorozat hat darabjának kartonját (bal oldalon: Árpád fejedelem, Szent István, Szent László; jobb oldalon: Könyves Kálmán, Nagy Lajos, Mátyás király), a többi tíz (a főfal középső részén Mária Terézia és Ferenc József portréja, a két apród alakja, valamint az oldalfalakon elhelyezett nem koronás fős nagyjaink három-három arcképe Rákóczytól Kossuthig) Róth Miksa munkája, aki egyúttal a budapesti cs. és kir. udvari üvegfestő intézet vezetőjeként valamennyi színes üveglak kivitelezője is volt. Szembetűnő a minőségi különbség ket-tőjük munkája között, újra mintegy igazolva, hogy a kiváló mester fogalma nem azonos a kiváló művész fogalmával. Róth Miksa alakjai az ismert történelmi személyekről készített festmények, fényképek lélektelen másolatai, Nagy Sándor fejedelem- és király figurái pedig egyéni meglátású egyéniségek, a színfoltok harmonikusan elrendezettek, még az ólomfoglalatok is erőteljes szalagként kígyózzák körül az üveglapokat, amelyek a délutáni napsütésben a megfestett fény hatását keltik. Bela Duranci művészettörténész, aki sokat tett annak érdekében, hogy a szabadkai városháza üveglakjai újra közkinccsé váljanak, az előbbieket „parádés portréknak” nevezi, az utóbbiakat pedig a szabadkai városháza legnagyobb művészi értékének tekinti, s képzőművészeti hagyományaink fontos láncszemének is (A szabadkai városháza színes üveglakjai, Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine, VIII–IX., 1978).

A szabadkai városháza „alkalmatlan” üveglakait 1918-ban leszerelték. Az erősen megrongálódott vitrail-ok csak 1968 januárjában kerültek Stevan Stanišić zombori üvegfestő műhelyébe,

aki szakszerűen felújította őket. A színes üvegablakok 1977. szeptember 26-án kerültek vissza eredeti helyükre. Ekkor vált nyilvánvalóvá az is, hogy Róth Miksának, akit addig a szabadkai városháza üvegablakainak egyedüli alkotójaként tartottak számon, társszerzője volt. Gellér Katalin és Pusztai László segítségével, a gödöllői Nagy Sándor-házban található eredeti kartonok alapján sikerült a szabadkai fejedelem- és királysorozat alkotójának személyét megnyugtatóan tisztázni.

Nagy Sándornak korábban is voltak kapcsolatai Vajdasággal. Több más művésszel együtt szőnyeg és gobelin-kartonokat készített a nagybecskereki szövőiskola meg a szőnyeggyár számára. Szorosan együttműködött még Kovalszky Sarolta eleméri szövőműhelyével, sőt ennek berendezését 1903-ban át is vette és Gödöllőn helyezte üzemben.

NAGY SÁNDOR (Törökbecse, 1912. február 1.–Újvidék, 1995. október 5.) - A vajdasági magyar régészet nesztora, a középkor avatott ismerője volt. Az archeológiának eme ága ezen a mi vidékünkön sohasem élvezett prioritást, az ásatások általában szemérmesen kezdődtek, gyanakvó szemek kísérték, mert a feltárt anyag a középkori magyar állam jelenlétéről, művészeti értékeiről tanúskodott. Amikor és amennyit lehetett, az aracsai pusztatemplomnál, a bácsi várnál és a dombói monostornál dolgozott. Ennél az utóbbinál nemcsak az 1237-ben először említett dombói gótikus templom maradványait tárta fel, hanem kimutatta egy korábbi, altemplomos román bazilika nyomát is, amely a X. század végefelé, azaz a honfoglalás első századában, Géza fejedelem korában keletkezett, s így a délről

terjedő kereszténység egyik legfontosabb gócpontja lehetett a fekete magyarok (kabarok) lakta területeken, kómardványai pedig a nyugati (lombardiai) szalagfonatos és a keleti palmettás (a tarsolylemezeken is elterjedt) díszítőelemek találkozásáról, egybeolvadásról tanúskodnak, lezárva ezzel a híres, korábban előzmények nélkülinek hitt aracsai kő körüli évszázados vitát is.

Nagy Sándor nem régésznek, hanem festőnek indult. Középkolai tanulmányainak befejezése után, mint östettség került 1937-ben az akkor induló belgrádi Képzőművészeti Főiskolára, több más vajdasági kezdővel együtt. Milo Milunovićnál tanult Ács Józseffel és Boschán Györggyel együtt, Hangya András, Erdey Sándor és Fehér Etel viszont Petar Dobrovičhoz járt. Ez a csoport – kiegészülve B. Szabó Györggyel, Wanyek Tivadarral és másokkal – részt vett a fiatal vajdasági képzőművészek szabadkai tárlatán, amelyet a Híd szerkesztősége rendezett 1938-ban a Magyar Olvasókörben. Nagy Sándor „friss felfogásban készült”, tiszai tájakat ábrázoló festményeivel vett részt. Ott találjuk a háború utáni első kiállításon is, amelyet 1945 szeptemberében rendeztek meg Becskereken. Itt három tájképpel szerepelt.

Ekkor már rajztanár volt a Bega-parti városban. A pedagógiai pályára 1941-ben lépett, de csak 1946-ig maradt ott. Ekkor nagy fordulat állt be életében: a becskereki (zrenjanini) múzeum igazgatója lett, s már hivatalánál fogva is a régészet felé tájékozódott, jóllehet nem volt diplomás archeológus, ami akkoriban, nem is volt döntő szempont: egy ember foglalkozását, előmenetelét más mércék szabták meg. Kiderült, hogy Nagy Sándornak van érzéke a régiség feltáráshoz, kitűnő terepkutató lett, ér-

tett a földmunkákhoz. A népvándorlás kora és a középkor lett tevékenységének fő területe. Az első tudományos közleménye már 1950-ben megjelent a törökbecsei Matejski Brodnál végzett ásatásokról. Későbbi eredményeit is rendszeresen közölte.

Időközben egy kis kiruccanást tett a politika területére. Szövetségi képviselővé választották, de a Tájékoztató Iroda 1948. évi határozata után kegyvesztett lett: legközelebbi hozzátartozójának és egyik barátjának feljelentése alapján háromhavi vizsgálati fogságba került, de ártatlansága kiderült, s visszakerült munkahelyére. Igazgatói posztjától végül is 1953-ban vált meg, s a Vajdasági Múzeumba került középkorkutató régésznek, s onnan ment nyugdíjba 1979-ben.

Több mint húszévi munkássága során közreműködött a Száva melletti Herkóca (Hrtkovci) közelében levő, időközben európai hírűvé vált, többszintű gomolavai lelőhely, a verbászi avar temető és a Doroszló közelében meghúzódó Kis római sánc feltárásában. Életművére a koronát a rakovaci (Rákos, Rákospatak?), illetve a dombói ásatásokkal tette. Az itt feltárt középkori monostor, Szekeres László megfogalmazása szerint „a Délvidék magyar történelmének egyik kivételes jelentőségű pontja”, amelyet Nagy Sándor, miután az adottságok ezt nem tették lehetővé, „fájó szívvel hagyta magára és bizonytalan sorsára”.

A dombói ásatások eredményét szerbhorvátul és németül tette közzé 1985-ben a Vajdasági Múzeum és a Forum kiadásában, nem sokkal később pedig magyarul is (Dombó. Középkori monostor és erőd, 1987). Jóval korábban, 1974-ben, a Kövek sorozatban is megjelent egy tanulmánya a szerémségi Dombórol.

NAGY TÖHÖTÖM (Bozítópuszta, 1908. június 23.–Budapest, 1979. február 21.) - A Jezsuiták és szabadkőművesek című könyv (Szegeden jelent meg 1990-ben) világhírű szerzője a csaknem 40 000 holdas, Csekonics-féle torontáli birodalom mélyén jött a világra a Magyarcsernye melletti Bozító (régiben Buzitova) puszta számtartói lakásában. A közelben még hat hasonló majorság terült el (Anda-puszta, Jánosmajor, Nagyrókus-puszta, Öregházpuszta, Csonkahalom-puszta, Józsefmajor), s ezek a Zsombolyától Nagybecskerekig húzódó, a kisvasút mentén fekvő birtoktestekkel együtt a Csekonics-család nagykiterjedésű uradalmához tartoztak. Az újszülött nevét a magyarcsernyei plébánia anyakönyvébe vezették be, apja a székelyudvarhelyi származású Nagy Sándor, az anyja pedig Varga Margit volt. Ezt azért jegyezzük, mert a szabadkőművesek közé édesanyjának vezetéknevével, s apjának keresztnévvel, azaz Varga Sándorként lépett, eltitkolva jezsuita múltját, de később is gyakran így írta nevét: Nagy Varga Töhötöm.

Életrajzának alakulását 500 oldalas könyvének, a benne közölt dokumentumoknak és Péter László életrajzi jellegű utószavának alapján írjuk le. Gyermekkorát a Hunyad megyei Piskincen töltötte, középiskolai tanulmányait a gyulafehérvári katolikus főgimnáziumban fejezte be. 1926 őszétől, 18 éves korában lett novícius Érden, 1937-ben szentelték pappá. Életrajzírója szerint történelem és földrajz szakos tanári oklevelet szerzett és négy (bölcseleti, jogi, teológiai, néprajzi) doktorátust szerzett. A hatszáz magyar jezsuita közt mindössze huszonnégyen voltak a képzettség legmagasabb fokára eljutott, ún. négyfogadalmasok: köztük ő is.

Az alapító Kerkai Jenő páter mellett nagy szerepe volt az 1935-ben induló KALOT-mozgalomban (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete), amely röpké néhány év alatt hatalmas erővé duzzadt: a háborús összeomlás idején 20 népőiskolával, két lappal, több száz fizetett alkalmazottal, s az egymilliót megközelítő tagsággal rendelkezett. Eszményképük a kertgazdálkodó kisbirtokos volt, ennek folytán a belterjes gazdálkodást, a szövetkezeti mozgalmat, ezenfelül a falukutatót, a népi értékek megbecsülését szorgalmazták. Rá akarták venni az 1 200 000 holdat birtokló katolikus egyházat a földosztásra, de radikálisnak nem mondható földreform-kísérletük a püspöki kar ellenállása miatt kudarcba fulladt.

Az összeomlást követő években Nagy Töhötöm, részben a KALOT tapasztalatainak és hagyományainak szellemében, megpróbálta áthidalni a Vatikánt és a Moszkvát elválasztó mély szakadékot, ezen belül pedig közvetíteni próbált az új magyarországi hatalom és a katolikus egyház között, de ez Mindszenty bíboros hajthatatlansága miatt kudarcba fulladt. Többször tette meg illegálisan, kalandregényekbe illő módon, a Róma és Budapest közötti utat, de a végén az egyház nem engedte vissza: áthelyezte Argentínába. Nagy Töhötöm ekkor, mélységesen kiábrándulva, különleges pápai engedéllyel kilépett a jezsuita rendből, s néhány év múlva a szabadkőművesek között találta meg magát, ezúttal Varga Sándor néven. Ebben a „rendben” is a páholy-mester utáni legmagasabb fokig jutott el. Újra fejébe vette, hogy kibékíti a tüzet a vízzel, megírta világhírű könyvét (spanyolul 1963-ban jelent meg *Jesuitas y Masones* címmel), azzal a

szándékkal, hogy kiengeszteli az évszázados ellenségeket. Ezzel a kezdeménnyel is megelőzte korát. Egy helyütt írja is: „Szinte egész életemben »karámon« kívül voltam”.

Péter László utószavában megállapítja, hogy „e könyv sajátos ötvözete az ön-életrajznak, a naplónak, a dokumentumgyűjteménynek, a politikai esszének és a vitairatnak”, de „nem elsősorban azért időszerű, amiért írta, hanem mert érdekes és bensőséges képet rajzol az olvasók többsége előtt ismeretlen, titokzatos intézményről, a k é t r e n d r ő l”.

NAGYAPÁTI KUKAC PÉTER (Topolya, 1908. január 10.–Topolya, 1944. február 7.) - Kétszer fedezték fel, egyszer pályájának kezdetén, majd a végén is, s így visszatartották attól, hogy még az emlékét is végképp elnyelje a „nagy sömni”.

1923-ban Bicskei Péter rajztanár Tóth János fatelepes figyelmébe ajánlotta az ifjú tehetséget, aki aztán, anyagi támogatásával, lehetővé tette, hogy a tizenöt éves kamasz újra beiratkozzon a polgári iskola első osztályába. Még ugyanabban az évben egy ismeretlen topolyai riporter meleg hangú sorokat írt „a feltűnően tehetséges kezdőről” a helyi Hírlapban. „Ott piroslik az akvarellek között a szubotikai városháza képe is – írja. – A képek még élettelenek, szín szín mellett iskolás pedantériával, de már azért messze túlhaladják azt az átlagot . . . amit egy iskolás gyermek produkálni szokott.”

Ez valójában a második nekifutás az iskoláztatás terén, egyszer már kimaradt, s mezítlábasan szekeres apja mellé állt „fuvarosfinak”. A riporter még hozzátette: „Elkallodott volna a topolai porban, ha jóindulatú atyai kezek nem emelik”.

Második felfedezése néhány évvel halála után, 1952-ben, következett be, a magyar képzőművészek emlékezetes palicsi tárlatán, amelyen két képpel szerepelt. B. Szabó György méltatta a kevesek által ismert primitív festőt, „aki breugheli zsúfoltsággal festi vásznaira a vajdasági ember és táj életét: a bajsai tanyásgazdákat házastul, családstul, jószágostul. S mi lett a sorsa: harminc-negyven dinár egy-egy olajképért és egy hétig tartó ingyenes ellátás a »megrendelő«-nél, s a tragikus vég: alkohelmámorban csonttá fagyott egy hideg téli éjszakán a topolyai országúton.”

Itt már a legendateremtés forrásánál vagyunk (naiv festőnk ágyban halt meg, tüdőgyulladásban), ezen a nyomon nem okvetlenül szükséges haladni, mert életútja, életvitele a túlzások nélkül is megrendítő.

E két felfedezés közt morzsolódott le rövid élete a XX. század első felében, melynek során a sanyarú és bizonytalan napszámos sorsot felcserélte a még kétesebb, átkozottnak is mondott festő sorssal. Mecénásai megpróbálták iskoláztatni, szabadkai festőknél taníttatták, még egy olaszországi tanulmányutat is kilátásba helyeztek, de valahogy semmi sem sikerült, úgyhogy végülis levették róla kezüket: nem tudtak segíteni rajta, veszni hagyták. A könnyelmű életvitel, az alkohol rabja lett. Piktorként a falusi kocsmákat kereste fel, a topolyai tanyákat járta, s „rendelésre”, kosztért-kvartélyért, esetleg italért, némi készpénzért portrékat festett (Házaspár, Pajzer Rózsa és Tóth Isaszegi János családja, Kenyérszegő asszony, Pipás öreg), meg a bárányfelhőkkel díszített, V-alakban szálló költöző madarakkal és aeroplánokkal benépesített, világoskék színű ég alatt a bácskai tanyákat örökítette

meg, sok-sok háziállattal, „dermedt dokumentáltsággal”.

A legeredetibb östehetségek egyike volt ezen a tájon.

A XX. század második felében, azaz a halála utáni „utóélete” igen gazdagnak bizonyult. Az ágrólszakadt vagabundus, a festőtárs nyomába először Sáfvány Imre eredt 1957-ben, s nagy együttérzéssel számolt be kutatásairól (Menetelés, 1972). Fehér Ferenc is többször ébresztette emléket versben és prózában (1953, 1972, 1986). Ez idő tájt már gyűjtője is akadt a topolyai Csábrádi házaspár személyében, akik otthonukban kilenc „deklíjét” őrzik.

A topolyai Április 20. Általános Iskola tanárai és diákjai több mint húsz festményét gyűjtötték be és 1968-ben háromnapos tárlaton mutatták be. 1973-ban Topolyán képzőművészeti díjat neveztek el róla, amely azonban 1990-ben megszűnt, mert „nem volt gazdája”.

A „Nagyapáti-kultusz” a nyolcvanas évek derekán tetőzött. Ekkor jelent meg Juhász Erzsébet tollából (Bordás Győző és Csernik Attila közreműködésével) egy kismonográfia, munkását Bori Imre, Bela Duranci és Tolnai Ottó is méltatta. Tragikus életútja újra meg újra megihlette a költőket, művészeket: Fenyvesi Ottó versben énekelte meg gyötrelmes sorsát, Bicskei Zoltán pedig filmet készített róla Nagyapáti Kukac Péter mennybemenetele címmel.

Naiv festőnk tehát már elfoglalta a maga helyét a vajdasági magyar képzőművészet még meg nem írt történetében.

NAGYGELLÉRT JÁNOS (Topolya, 1922. március 25.–Újvidék, 1978. február 9.) - A jugoszláviai magyar színjátszás egyik jellegzetes, meghatározó alakja volt Nagygellért János. Élete, pályája erősen tükrözi az itteni színész-

sors minden fényét és árnyát. Nem volt tanult színész: egyetemét a színpadon végezte, játék közben képezte magát. Topolyán, beugrással alapozta meg pályáját, Szabadkán vendégszerepléssel fejezte be, időközben tíz-egynéhány évig színpadi deszkák nélkül élt – rádiószínészként. És mégis, bár sok volt az üresjárat, s korán is távozott az élők sorából, eljutott a csúcsra, beírta nevét színjátszásunk aranykönyvébe.

A negyvenes évek végén és az ötvenes évek legelején a Dolgozók hetilap topolyai tudósítója volt, de a kezdő zurnalista – csöbörből vödörbe ugorva – 1950-ben beállt mindenes újoncnak a topolyai Járási Magyar Népszínházba. Első szerepében Bárány Domokos tanár urat személyesítette meg Fodor László Érettségi című vígjátékában. A szép emlékü együttes – a járással együtt múlt ki 1959-ben – mintegy hetven bemutatót tartott, ebből több mint hatvanban Nagyellért is játszott fő- és mellékszerepet. Olykor csak néma statisztaként vonult végig a színpadon, vagy éppen a színpad mögött ügyelőként irányította az előadásokat. Garay Béla eleinte nagy formátumú ripacsnak tartotta, kollégái viszont a zsenit tisztelték benne.

Tehetsége Molnár Ferenc, Zilahy Lajos, Lilian Hellman, Goldoni, Miller, Sartre darabjaiban bontakozott ki, fejlődési vonala érezhetően felfelé ívelt. Ebből az időszakból Sárkány Pál (Braun István: Magdics-ügy), báró Lenbach (Krléža: Agónia) és Polonius (Shakespeare: Hamlet) megszemélyesítésével alakított maradandót. „Vígjátékban és bohózatban arattam sikert, de a drámát jobban szerettem – mondta egyik nyilatkozatában. – A vígjáték alakját gyorsan meglátom, felfedezem, és nem követel tőlem nagy erőfeszítést . . . A drá-

mai szerep elemzése nagy erőfeszítésbe kerül. A vígjátékban csak pillanatnyi hangulatot keltek, de a drámában mélyebb nyomokat hagyok az emberekben. Legalábbis én így érzem, s ezért vonz a dráma.”

A topolyai színház bezárása után, 1959-ben, Szabadkára került, de az együttes nem fogadta be, valóságos jéghegybe ütközött, így aztán a világot jelentő deszkákat 1961-ben felcserélte a láthatatlan színházzal: az Újvidéki Rádió Színészegyüttesébe lépett, s 17 évig ott maradt, egészen haláláig. Itt is mindenés volt: az oktatóműsorok szpíkerje, az irodalmi adások értő versmondója, a vidám estek komédiása. Rádiószínészként egy sajátos műfajban, a hangjátékban ért be. Mintegy nyolcvan „rádiójátékban” kellemes hangszínével „formálta meg” a láthatatlan alakokat. Emlékezetes módon tette ezt Ovidius, a Rómából kiutasított költő alakjának megszemélyesítésével (Majtényi Mihály: A száműzött).

Jóllehet a rádióegyüttes az M-stúdióban több színházi előadást is tartott, az igazi ígéret az Újvidéki Színház megnyitása volt 1973-ban. Nagyellért János – feleségével, Kiss Júliával együtt – az elsők között vállalt szerepet, úgy is mondhatnánk, hogy üstökön ragadta a kínálkozó alkalmat. Az első három évadban egy-egy kiváló szereppel (1973/74: Kurt-Friedrich Dürrenmatt Play Strindbergjében; 1974/75: Tündérkirály – Ödön von Horváth Mesél a bécsi erdő-jében; 1975/76: G. E. Albee Nem félünk a farkastól-jában – nemcsak önmagát, tehetségének beérését, hanem az új színház létjogosultságát is igazolta. Ebbe a sorba tartozik a szabadkai Népszínházban eljátszott szerepe is: Sántha Endre megszemélyesítése Németh László Győzelem című darab-

jában. A kritika szerint „Kurtként, George-ként, Sántha Endreként jutott el a színészi pálya csúcsára” (Gerold László: Bárány tanár úrtól Sántha Endre professzorig. Portrévázlat Nagygellért Jánosról, Híd, 1979, 3. szám).

NÁKÓ KRISTÓF (Moszkopolisz, 1725. ?–Bécs, 1979. ?) - A XVIII. század derekán telepedett le Bécsben, átmentve hatalmas, örökösen veszélyeztetett vagyonát Törökországból. Egy sajátos balkáni etnikumhoz tartozott, amely macedoromán, újjörög macedón, macedóniai oláh, vagy éppen cincár néven vált ismertté. Saját nyelvükön arumánoknak nevezték magukat, a cincárt gúnynévként vették. A görögöktől elsajátították a kereskedelmi szellemet, részben a nyelvet is átvették, s virágzó, urbánus közösségeket hoztak létre a mai Macedónia, Görögország és Albánia területén. Ilyen prosperáló szellemi és gazdasági központ volt a XVII. és XVIII. század fordulóján Nákó Kristóf szülővárosa is, amely akkor a janinai vilajet része volt, ma pedig, jelentéktelen településként, Albániához tartozik.

A cincárok, azaz az arumánok zárt kereskedelmi társaságokba tömörültek, s csakhamar, az örmények és zsidók mellett, kézbe vették a Monarchia pénzforgalmát, marhakereskedelmét, gabona- és bőrexportját. Nákó Kristóf több szerb és örmény családdal megosztotta a hatalmas bánági kamarai bérleteken, majd amikor erre lehetőség adódott, ezeket magukhoz is váltották örökáron. Így került a Nákó famíliához két nagy torontáli kincstári birtok: 1781-ben a kikindai járáshoz tartozó Nagyteremia, más néven Máriafölde (ma: Teremia Mare, Románia) és 1782-ben Nagyszentmiklós (ma: Sinnicolau Mare, Románia). Egy csapásra Toron-

tál egyik legnagyobb földesura lett, a zágrábi püspökség, meg Kiss Izsák és Csekonics József mellett.

Bár a birtokvásárlással nemesi kutya-bőr is járt (címerében gazdagságot jelképező arany bőségszaru és a meggazdagodás körülményeire emlékeztető fehér ökör is látható), ő a többiekkel ellentétben, nem sokat adott a címre és az ezzel járó életmódra. Őt a termelés, a vagyonszerzés újabb módozata érdekelte: a régi Torontál egyik első kapitalista típusú mezőgazdasági vállalkozója lett. Megszerezte a termelést, piaci feleslegekben gondoskodott. Feljegyezték, hogy 1784-ben szerződést kötött egy horvátországi szerb hajósgazdával 40 000 pozsonyi mérő, magaziniumokban tárolt búza szállítására Károlyvárosba, onnan pedig Fiuméba. Olyan jelentős üzletkötés volt ez, hogy emléke a mai napig fennmaradt.

A bánági jobbágyok helyzete a legjobb volt az országban, de a feudális kötelékek még így is zavarólag hatottak a termelésre. Nákó Kristóf érdekelletté akarta őket tenni a termények előállításában, de látnia kellett, hogy mennyire járatlanok és tudatlanok. Ő ezen a helyzeten nem kényszer alkalmazásával, még kevésbé botozással kívánt segíteni, hanem a műveltségi szint emelésével, az ésszerű gazdálkodás fortélyainak elsajátításával.

1799-ben végrendeletileg úgy rendelkezett, hogy a jobbágyok törekvő fiai számára mezőgazdasági uradalmi iskolát nyissanak, ahol a tanítás ingyenes lesz, a tanszerek beszerzésére pénztek kapnak, a tehetségesebbek pedig ösztöndíjat is a továbbtanulásra (24 éves korig évi 128 forintot). Tizenkét diák számára biztosítottak bennlakást: három románnak, három magyarnak, három szerbnek és három németnek.

Az iskola tanrendjét a kor ismert mezőgazdasági szakírója és pedagógusa, Tessedik Sámuel állította össze, az alapító kívánalma szerint. Az iskola 1801 októberében indult, s 1948-ig állt fenn. Működésének legteljesebb áttekintését Benkő Samu történész készítette el egyik tanulmányában, amely több más művelődéstörténeti dolgozattal együtt jelent meg (Sorsformáló értelem, Bukarest, 1971).

A nagyszentmiklósi gazdasági iskola európai jelentőségű, hagyomány és fontos neveléstörténeti tény, jóllehet az utódok nem sáfárkodtak az elődhez illő módon, nem gondoskodtak az iskola kellő ellátásáról. Ők már a friss keletű grófi cím szellemében éltek és költek, így 1840-ben háromemeletes házat építettek Hild Józseffel a pesti Váci utcában. Az állam 1863-ban előbb őket kötelezte, hogy járjanak el a végrendelet szellemében, majd 1887-ben saját kezelésbe vette a tanintézetet. Ebben az időszakban két Bartók vezette az iskolát: Bartók János és Bartók Béla, a zeneszerző öregapja és apja. A tanodát Kristóf Intézetnek nevezték, de a környéken csak Bartók-iskolaként emlegették.

NÁRAY ANTAL (Ópázova, 1893. november 26.–Budapest, 1973. augusztus 3.) - Apja (nárai Náray Lajos) a Magyar Államvasutak szerény jövedelmű tisztviselőjeként Szerémségben teljesített szolgálatot, a szlovák többségű Stara Pazován. Mégis, fia, a jelentéktelen számban ott élő németek és horvátok nyelvét tanulta meg még gyermekkorában, talán azért is, mert ez a terület egyidőben tartozott a Monarchiához is, Horvátországhoz is.

Az elemi szülővárosában, a középiskola hat osztályát pedig az újvidéki gim-

náziumban fejezte be, majd – nyilván az ingyenes taníttatás miatt – a pécsi m. kir. honvéd hadapródiskola növendéke lett. Ott kitűnt felkészültségével, szorgalmával, úgyhogy az iskola parancsnoksága a kiváló előmenetelű Nárayt alkalmasnak találta a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia elvégzésére, amit ő, miután magánúton érettségizett, meg is tett. Eleinte azonos úton járt évfolyamtársával, az azonos korú Miroslav Krležával, de ő katonaszökevényként fejezte be katonai pályáját, Náray viszont kötelességtudó, a szolgálati szabályzatot betartó, esküjéhez hű maradó katona maradt, s a tábornokságig vitte. 1914-ben hadnaggyá avatták és a szabadkai 6. gyalogezredbe osztották be. Egységével együtt került ki a harctérre, s 52 havi frontszolgálat után vetődött haza az összeomlás után. A Tanácsköztársaság idején a Ludovika Akadémián, illetve az akkori hivatalos nevén, a Vörös Parancsnoki Tanfolyamon tanított. Az ifjúkori botlásnak is nevezhető lépése után több ehhez hasonló hibát már nem vétett az életben: a két háború közötti Horthy-rendszer nem túlzottan kiemelkedő, de mégis oszlopos tagja lett. Hadügyminisztériumi osztályfőnökként dolgozott, majd Teleki Pál bizalmi embereként 1940-ben a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkára lett. Ilyen minőségben részese és tanúja volt a miniszterelnök tragikusan végződő kísérletének, hogy útját állja a náci befolyás növekedésének, meg „a német harsonákat fúvó vezérkar” aknamunkájának Teleki öngyilkossága (?) után erősen megingott helyzete, de Horthy bizalmát nem veszítette el: 1942-ben kinevezte a Rádió és a Magyar Távirati Iroda elnökének. Ortutay Gyula 1945 szeptemberében a Budapesti Főkapitányság Politikai Osztályán tett vallomásában a kö-

vetkezőket mondta: „... Horthy kívánóságára kellett – a részvényesek elég nagy kedvetlensége ellenére – a MTI, stb. konzern élére elnökké választani.” A szélső jobboldal „zsidómentőnek és zsidóbérendnek” nevezte, a németek is orroltak rá, mert a nyugati híradásoknak is teret adott. A háborús feltételek között Horthy mérsékelte, az ország potenciálját megőrizni kívánó, de végső fokon sikertelenségre ítélt politikájának feltétlen híve volt, mintegy igazolva egyúttal azt is, hogy az irányított és ellenőrzés alatt álló tájékoztatás nem újabb keletű találmány.

Magyarország német megszállása után menesztették és a Hadilevéltárban kapott archivista beosztást, a nyilas uralom alatt pedig letartóztatták, Nyugatra hurcolták. „Hivatalból és feljelentés” alapján háborús bűnökkel vádolták, de bűncselekmény hiányában 1946-ban szabadlábra helyezték. 1951-ben megvonták tőle honvédségi nyugdíját és kitelepítették, ekkor zeneoktatásból, nyelvleckékből és fordításokból élt. 1960-ban visszaköltözhetett Budapestre, s ott élt haláláig.

Nyugati tartózkodása idején megírta emlékeit Magyarország hadbalépésének körülményeiről, ami elsőrendű fontosságú forrásanyagnak bizonyult, mivelhogy a korabeli levéltárak elpusztultak. Fontos helyzetrajzot adott a tájékoztatásról is a háborús időkben. Memoárja 1982-ig a passauai Római Katolikus Püspökség levéltárában lappangott, feltárása után Szakály Sándor rendezte sajtó alá (Nákó Antal visszaemlékezése, 1945, Bp., 1988).

NASZÁDY JÓZSEF (Kisjenő, 1852. október 4.–Nagykikinda, 1917. szeptember 9.) - Aradi polgári családból származott, apja megyei főpénztárnok

volt. Gondos családi nevelésben részesült, anyja, Rieger Teréz nyelvekre, zongorára tanította, olvasásra szoktatta. A középiskolát Aradon fejezte be. Orvosi pályára készült, Bécsben kezdte meg tanulmányait, de egy hirtelen elhatározással Budapestre költözött, s átíratkozott a jogra. Jurátusként több ügyvédi irodában gyakornokodott, majd 1876-ban, az ügyvédi diploma megszerzése után, Nagyikindán ügyvédi irodát nyitott.

A nagy mezőváros közönsége csakhamar „csodabogárként” könyvelte el, sőt nézetei miatt a rendőrség is megfigyelés alá rendelte. Anarchista elveket vallott, sok hazai és külföldi elvbaráttal tartott kapcsolatot. Egy titkos rendőri jelentés szerint „feltűnően észrevehető” számban érkeznek címére a levelek, folyóiratok, könyvek. Könyvtárában Proudon, Bakunyin, Kropotkin eredeti művei sorakoztak, s persze az öreg Lev Nyikolajevics Tolsztoj írásai is, akinek az erőszakmentességről vallott, az öskereszténységben gyökerező gondolatit különösen kedvelte.

Egy időben rendszeres külső munkatársa volt a temesvári Temesi Lapoknak, de ahogy értek benne az anarchista eszmék, úgy fogyatkozott leközöletlen cikkeinek száma. Az 1882-ben induló Kikindai Közönyben is közreműködött, de Erődi Dániel középiskolai tanár, a volt Benedek-rendi szerzetes, s egyúttal a lap tulajdonosa is csakhamar elállt a „hatalom- és kormány nélkülség” hirdető cikkeinek publikálásától.

Naszády József munkatársa volt Schmitt Jenő Henrik Állam Nélkül című anarchista jellegű, Várkonyi István agrárszocialista mozgalomával rokon-szervező folyóiratának. Nézeteit átfogóbban az Anarchia című könyvében foglalta össze (Budapest, 1903). Ebben

választ keresett arra a kérdésre, hogy „miképpen rendezzük be a társadalmat, hogyan szervezzük, hogy teljesen egyenlő társadalmi állás és munka mellett mindenki ugyanazon előjogokban részesüljön”. Szerinte az ember számára az lenne a megoldás, ha közös telepene élne, ahol „. . . mindene megvan, anélkül, hogy valami kizárólag az övé lenne”.

Tömény utópia, mondhatnánk, megvalósíthatatlan elképzelés. A délibábkergetésnek még sok példáját találjuk a könyvben, így a következőket is: „Be kell következnie annak az időszaknak, amidőn minden ember egyformán érvényesül . . .”

NEKCSEI DEMETER (?, 1282–?, 1338) - A Nekcsei család, a XIII–XIV. században, kismenesi töröl sarjadt gazdag lombozatú, nagy hatalmú főnemesi familiává, a tatárjárás során elpusztult vezető réteg mintegy pótlásul. Az új arisztokráciához tartoztak tehát, akik fénypontjukat az Árpád-ház férfitagjainak kihalása után (III. András) az Anjou-dinasztia támogatásával érték el. Törzsbirtokaik Verőce (Virovitica) és Szerém megyében terültek el. Fő telepük a névadó szlavóniai Nekcse volt, a mai Našice (Horvátország), de Szerémség nagy részét is magukénak mondhatták, az újlaki (Ilok) Garaiakkal vetélkedve. Három várral rendelkeztek, száz falu tartozott uradalmaikhoz.

A XIV. század legelején kitört trónviszályban a Nekcsei-család is a délvidéki nagybirtokosok királyjelöltjét, I. Károlyt, azaz Károly Róbertet, az Anjou-dinasztia megalapítóját támogatta. Az akkor élt három Nekcsei fivér közül László titeli prépost és alkancellár volt, Sándor a királyi hadak élén vitézkedett, rozgonyi hősként vonult be a történe-

lembe, Nekcsei Demeter pedig a király tárnokmestere lett, ma úgy mondanánk, hogy pénzügyminisztere. „Huszonöt évig működött csendesen, szerényen és önzetlenül az ország javára” – írja róla életrajzírója, Póór Antal (Századok, 1890).

A korábban szétzilált királyi hatalom gazdasági háttérének helyreállítójaként tartja számon az utókor. Új alapokra helyezte az ország pénzügyeit, a koronajavak kormányzását, a király és a királyné jövedelmeinek behajtását, úgymond gazdasági reformot hajtott végre, aranyvaluta-fedezettel! A selmeci aranybánya megnyitásával Magyarország Európa leggazdagabb „kincses” országa lett. Az ő nevéhez fűződött a magyar aranypénzverés kezdete: csaknem 700 évvel ezelőtt, velencei, bizánci és firenzei mintára, Nekcsei Demeter idejében kezdték meg az aranyforintok készítését a budai pénzverdében.

Nagy hatalmú udvari ember volt, de kezéhez egy fillér sem tapadt, újabb birtoktestekkel sem gyarapította vagyonát. Igaz, erre nem is volt szüksége, mivel az ország tizenöt leggazdagabb főura közé tartozott, de önzetlensége előtt évszázadok után is fejet kell hajtani. Áldásos munkájával nemcsak a csőd előtt álló ország anyagi helyzetét rendezte, hanem megvetette Nagy Lajos hatalmas birodalmának alapjait is. Több megye főispánja volt, így Bácsé és Bodrogé is. Hatalmát a saját familiárisai közül választott várnagyok, vicecastellanusok útján gyakorolta. Öccse halála után a nekcsei családi birtok is visszakerült hozzá.

Halála előtt, feltehetően a bolognai Niccolo di Giacomo másolóműhelyében, megrendelésre elkészült egy címerével díszített, kétkötetes Biblia, amelyet a könyvkultúratörténet Nekcsei

Biblia néven tart számon. A több mint 650 éves kódex hártyalapján illuminált pajzs az első festett címeres emlékünks. A Nekcsei Biblia is osztotta a magyar műkincsek Mohács utáni sorsát. A XVI. században török kézről I. Ferdinánd egyik követéhez került, majd egy angol magángyűjtemény féltve őrzött kincse lett. Innen jutott a washingtoni Kongresszusi Könyvtárba, ahol ma is őrzik.

NEMES SÁNDOR, DR. (Derecske, 1858. június 7.–Bécs, 1905. július 21.) - Fiatal ügyvédként 1889-ben telepedett le Újvidéken, miután Debrecenben befejezte az elemit, Pécssett a középiskolát, Budapesten pedig a jogi fakultást, ahol 1884-ben szerzett doktorátust. A fővárosban bojtárkodott néhány évet, később leköltözött és ügyvédi irodát nyitott a Délvidéken.

Eleinte, az ügyvédi gyakorlat mellett, az izraelita hitközség alelnökeként működött, majd a Függetlenségi Párt egyik alapítójaként, elnökezeként az ellenzéki politika hordozójaként tűnt fel az újvidéki városházán. A hatékonyabb politikai befolyás érdekében 1891-ben kiadótulajdonosként megalapította a kezdetben hetente kétszer majd egyszer, utóbb pedig ismét hetente kétszer megjelenő Újvidéki Hírlapot. Az olvasóközönség csekély száma miatt nem volt hasznos hajtó vállalkozás, s mint ellenzéki lap szubvencióra sem számíthatott, úgyhogy a jól menő ügyvédi irodájának, de még a karlócai szőlészeti mintatelepének jövedelme is ráment a szerény kivitelű újságra. Az Újvidéki Hírlapot szellemileg Simonyi Márta térképezte fel egyik tanulmányában (Hungarológiai Közlemények, 1980, 45. szám).

A Függetlenségi Párt és a Negyvennyolcas Párt szócsöveként főleg Magyarországban elfoglalt helyzetét boncolgatta, különösen azt helytelenítette, hogy a hazai gyár- és ipar Ausztria árnyékában fejlődik. Érzékenyen reagált az antiszemita jelenségekre, olykor szóvá tette a nemzetiségiek sérelmeit, de valójában a magyarosítási politikát szolgálta. Maga a főszerkesztő kezdeményezte a magyar nyelvű művelődési eseményeket a városban, így „ő hozta a Kövessy-féle színtársulatot Újvidékre”, és sokat tett annak érdekében, hogy 1902-ben a Nemzeti Szalon 300 képpel megrendezze nagyszabású újvidéki kiállítását. Mindez azonban a lap helyzetén nem sokat lendített. „A kormánypárt elnyomja, a hatóság nem támogatja, a nemzetiségiek körében nem népszerű, sőt a magyar olvasók táborában is megoszlásra talál” – írja Simonyi Márta is. Valóban az Újvidéki Hírlap minőségileg nem tartozott az itteni jobb ellenzéki lapok közé, így lemaradt az Aradi Hírlap, a becskerekai Délvidéki Újság (főszerkesztő dr. Várady Imre, főmunkatárs Farkas Geiza), a pancsovai Délvidéki Lapok (dr. Gráber László), de különösen a szabadkai Bácskai Hírlap mögött, amelyet Braun Henrik fejlesztett az egyik legjobb vidéki lappá.

Dr. Nemes Sándor áldozatkészsége csaknem 15 évig tartotta fenn a lapot, halálával az Újvidéki Hírlap megszűnt létezni: 1905. július 21-én lekerült a neve a lapról, a főszerkesztést Mayer József vette át, de a lap néhány nap múlva már nem jelent meg.

Dr. Nemes Sándor Bécsben halt meg, a mariengassei Löw szanatóriumban kezelték. Földi maradványait vonaton hozták haza, s az újvidéki zsidó temetőben helyezték örök nyugalomra.

NÉMETH P. ISTVÁN (Magyarcser-
nye, 1922. augusztus 22.–Újvidék,
1985. április 20.) - A család a nagy ki-
terjedésű Csekonics-uradalom mélyé-
ből szakadt ki, s a csernyei faluvégen
kapaszkodott meg, miután 1918-ban ál-
lamosították a nagybirtokokat, a ma-
gyar cselédeket pedig kirekesztették a
földreformból. Apja cipész lett, az ille-
gális Kommunista Párt tagja, akit a ki-
rályi diktatúra idején, 1929-ben, a bel-
grádi Államvédelmi Bíróság ötévi fegy-
házra ítelt, amit ő le is töltött a mitrovi-
cai fegyházban. Kiszabadulása után
Debellácson telepedett le. 1944-ben
fegyverrel a kezében fogadta a bevonu-
ló oroszokat. A falu élére került, Szer-
bia Antifasiszta Népfelzabardító Taná-
csának tagja lett. Tisztelet vette körül,
többek között azért is, mert 1944-ben
megakadályozta a magyar lakosság el-
len tervezett atrocitást. Egy háromtagú
nacionalista csoport (trojka) merényle-
tet követett el ellene.

Nos, Németh P(éter) István ilyen mili-
őben cseperedett fel, s vált maga is
mozgalmi emberré. A pancsovai járási
pártbizottság tagjaként az agitációs bi-
zottságban működött, s ilyen minőség-
ben, „pártkáderként” került az Újvidéki
Rádióba, ahol 1957-ben a kulturális és
művészeti műsorok főszerkesztője volt.
Ezzel valójában le is tért a klasszikus, a
„komité”-ban formálódó politikai pá-
lyáról: a szellemi élet sodrásába került,
kultúrmunkás lett belőle, művelődés-
politikus. Az egyik funkció váltotta a
másikat: a Forum Könyvkiadó főszer-
kesztője, az induló Újvidéki Televízió
szerkesztője, a Sterija Játékok igazga-
tója, a Becsei Májusi Játékok választ-
mányi elnöke volt. Nagy diplomáciai
érzékkel járt-kelt a szellemi szakmák
olykor áthatolhatatlannak tűnő dzsun-
gelében, arról volt ismert, hogy a konf-

liktusok megoldására remek ötleteket
adott, s ha azokat valaki meg is valósí-
totta, akkor módfelett megnövekedett
az ő „nélkülözhetetlenségének” fámája,
arbiteri szerepének súlya. Olykor maga
is az alkotómunka mezejére lépett (egy
fordításkötete jelent meg, egy tárcano-
vella-pályázaton nyert első díjat, egy
hangjátékot is rendezett), de mégse mű-
veivel hatott, hanem jelenlétével, azzal,
hogy egyenes tartásával, kifogástalan
sötét öltönyében, rendületlen komoly-
sággal megjelent és előadta vélemé-
nyét, gondolatait, tippjeit . . . Ő volt a
megtettesült stabilitás, a kisebbségi
kultúrpolitika egyik tartóoszlopa, bár
nem a formális találkozóhelyeket ked-
velte, leginkább az újságírói, színházi
és képviselőházi klubokban folytatott
véget érni nem akaró diskurzusokat po-
litikáról, művelődésről, sajtóról, művé-
szetetről. Nagy kedvvel anekdotázott
is. „Amikor itt járt Krleža . . .”, kezdte,
s dőlt belőle az ízes szó. Csevegő értel-
miségi volt, s emellett pedigrével ellá-
tott kommunista „arisztokrata” is.
Pályájának csúcsára színigazgatóként
került. 1973-tól haláláig a kamara jelle-
gű Újvidéki Színház élén állt. Intéz-
ményalapító volt, egy országos hírnév-
re szert tevő együttes összekovácsolója.
A színház fénykorát olyan előadások
fémjelzik, mint a Play Strindberg, Tan-
gó, Mockinpott úr . . . Godot-ra várva,
Nem félünk a farkastól, Játék a kastély-
ban, Három nővér, Cseresznyés kert,
Ványa bácsi . . . Szerencsés kézzel vá-
lasztotta meg a rendezőket (Harag
György, Radoslav Dorić, Ljubomir
Draškić), házi szerzőket „teremtett”
(Tolnai, Kopeczky, Deák, Gobby Fe-
hér), sőt még a minőségi plakát műve-
lésére is volt gondja (Baráth Ferenc). A
legújabb, 1994. évi kiadású színházmű-
vészeti lexikonunk így összegezi Né-

meth P. István hozzájárulásának eredményeit: „Érdeme a színház arculatának kialakítása, szervezeti stabilitásának megteremtése. Nevéhez fűződik a korszerű műsorpolitika és játéktípus megalapozása . . .”

NÉMETH PÉTER (Kisorosz, 1896. március 3.–Debelyacs, 1945. október 4.) - Apja torontáli dohánykertész volt, a csaknem 40 000 holdas Csekonicsbirtok egyik uradalmában, a Pál majorban dolgozott, hétagú családjával együtt. 1918 után a királyi Jugoszlávia felparcellázta a nagybirtokokat, telepes falvakat épített rájuk, a magyar uradalmi cselédség pedig, mivel a földreformból kizárták, munka nélkül maradt, elhagyta a majorságokat, s napszámosként, kubikosként a közeli falvakba költözött, ezek peremén építették felvert falú, szoba-konyhás házaikat.

Így került Magyarcsernyére Németh Péter is, a családdal együtt. Kitanulta a cipészszakmát, műhelyt nyitott egy földpadlós szobában, ahonnan reggeltől estig kihallatszott a varrógép kattogása, a kopácsolás, a belépőt pedig a csirizestál, a szurkosfonál nehéz szaga fogadta.

A húszas évek vége felé foltozóvargánk kapcsolatba került az illegális mozgalommal, műhelye a helyi pártsejt és a vidékről érkező agitátorok találkozóhelye lett. 1929-ben részt vett a májusi röplapok terjesztésében. Letartóztatták és a községháza pincéjébe zárták, tizenhárom társával együtt, köztük feleségével, Némethné Nagy Rozáliával. A nagy bánati megmozdulás résztvevőit Nagybecskerekre szállították, onnan pedig Belgrádba, ahol 1929 decemberében az államvédelmi Bíróság négy egymás utáni perben ítélkezett felettük. A második csoport fővádlottja Németh Péter volt: öt évre ítélték.

A mitrovicai börtönből 1936 elején szabadult, visszatért Csernyére, két év múltán pedig Debelyacsán telepedett le: bedolgozó bémunkásként Ribár János János cipészete részére lábbelit készített, naphosszat kalapált, szájából szaporán szedte a nedves faszöveget . . .

Amikor Németország megtámadta a Szovjetuniót, mint nyilvántartott kommunistát letartóztatták. A likvidálástól csak a némettség köréből kinevezett antalfalvi (Kovačica) előljáró és Debelyacs népeinek jóállása mentette meg. A háború vége felé ismét letartóztatták. A becskerei börtönből rendőrkísérettel vitték naponta egy német mester műhelyébe, ahonnan, egy alkalmas pillanatban, ledobta magáról a csirizes kötényt, s megszökött. Hazatért Debelyacsára, s a bevonuló partizánokat és orosz katonákat fegyverrel a kezében fogadta.

Debelyacs háború utáni első párttitkára lett, a Vajdasági Főbizottság pedig Szerbia Antifasiszta Népfelszabadító Tanácsába delegálta. A falu életét, részben a járás ügyeit is, bölcsen kormányozta, az emberek megbecsülték, szavának hitele volt. Ha módjában volt, megakadályozta a szovjet katonák erőszakoskodásait, a partizánok atrocitásait. A hatalmaskodókat olykor saját kezűleg fegyverezte le, s börtönbe záratta őket. Egy ízben egy hatvantagú csoport kivégzését akadályozta meg, máskor pedig, belgrádi kapcsolatai révén, lehetlenné tette a debelyacsi magyarság gyűjtőtáborban való szállítását. Figyelmeztette a tiszteletben álló helybeli tiszteletest, Gachal Jánost, hogy veszélyben az élete, de ő a híveivel maradt, s a biztonsági szolgálat emberei 1944 november elején elhurcolták, megkínózták és megölték.

Németh Péter nem tudta megakadályozni a gyilkosságot, egy év múltán pedig ő is erre a sorsra jutott. Egy háromtagú csetnik csoport (crna trojka) végzett vele: egyikük az ablakhoz hívta és rálőtt. Összeesett, mondani akart valamit – talán felismerte a merénylőt –, de a szó kimondatlan maradt, felesége karjaiban halt meg. A csoport tagjainak kilétét tiszt fia, Németh Gyula derítette fel. A főbűnöst halálra ítélték, majd a fellebbezés után húszévi fegyházra ítélték.

Németh Péterről utcát neveztek el Debelyacsán, egykori házán emléktábla áll, a falu központjában pedig ércből öntött mellszobra.

NÉMETH RUDOLF (Pozsega, 1920. január 11.–Újvidék, 1986. november 28.) - Egy hatgyermekes bére családban született. A mezőgazdasági munkás, a falusi napszámos sorsa várt rá is, de szülei szerencsére Szlavóniából áttelepedtek Bácskába, egy Szabadka környéki nagygazda tanyájára. Eleinte nem kerültek a város vonzáskörébe, a kis Németh Rudi itt is egy ideig disznópasztorkodott, kukoricát tört, vagy éppen orvhalásként, lesipuskásként gondoskodott a családi étkezés változatosságáról. „Akkoriban a Palicsi-tó gazdag volt halban, környéke pedig apróvadban” – mondta később egy rádiónyilatkozatában. Némethék a mezőgazdasági bér munkások nehéz életét nótázással, muzsikával enyhítették. Az anya szépen énekelt, az apa furulyázott, a gyerekek pedig citeráztak, tamburáztak.

Nagy fordulat állt be életükbe, amikor beköltöztek a városba. Németh Rudolf ezt így ecsetelte idézett rádiónyilatkozatában: „Az egyik gyártól a másikig sodort az élet, a lókupeckodástól kezdve a bádogyár munkááig minden fog-

lalkozást végigcsináltam.” Ezt a vallo mást majdhogynem szó szerint kell érteni, mert egy ideig volt pékes is, meg keményítőgyári munkás. Amikor pedig 21 éves korában, kétévi műkedvelősködés után, eljátszotta az első operettszerepét a Népkör színpadán, a szabadkai villanytelep szénrakodó munkása volt.

Még az ő változatos életében is jelentős fordulat történt 1945-ben, amikor alapítótagként a szabadkai Népszínház művésze lett. Drámai szerepekben lépett fel, meg énekes népszínművekben. Ebből az időszakból a János vitézben, a Leányvásárban és a Három a kislányban eljátszott szerepei maradtak emlékezetben. Időközben, 1946 és 1952 között, Siflis Irma tanítványaként befejezte a közép fokú zeneiskolát.

Első operettszerepében, a Toscában, 1950-ben lépett fel az Eszéki Operaházban, majd a rövid életű szabadkai opera vezető énekes, 1954-től pedig az újvidéki Szerb Nemzeti Színház operaegyüttesének szólistája. Tehetség ebben az együttesben ért be, csaknem 700 előadásban énekelt. Karakterizáló készsége, megjelenítő képessége különösen a derús, vidám szerep körben, buffo basszusként érvényesült, mindenekelőtt Verdi műveiben, meg Mozart Figaro házasságában, Bartolo szerepében. Az egykori béres és gyári munkás méltóságteljesen, tekintélyt parancsolóan személyesítette meg a fejlődelmeket és a koronás főket, így II. Fülöpöt a Don Carlosban, Ivan Aarnojevicsot a hasonló című operában és Borisz Godunovot, amely az egyik legjobb alakítása volt az Igor hercegben tolmácsolt Galickij mellett.

Németh Rudolf az énekesi pályán is sokoldalú volt. Sokat hangversenyezett, gyakran vendégszerepelt az ország

vezető operaházaiban meg a külföldi dalszínházakban. Szívesen adta elő a hazai szerzők műveit, a vajdasági költők megzenésített verseit. Gyakran vendégszerepelt az Újvidéki Rádióban, sokan ma is örömmel hallgatják szalagra rögzített magyar nótáit, népdalait. „Milyen énekes az, aki nem ismeri népének dalait, vagy letagadja, hogy ismeri” – mondogatta gyakran. Fontos társadalmi és szakmai megbízatásai is voltak. Így tagja volt a tartományi képviselőháznak, s kétszer töltötte be az újvidéki opera igazgatói posztját.

NEOKOMM GYULA (Versec, 1892. április 22.–Budapest, 1957. október 9.) - Délvidék egyik leggazdagabb városában jött a világra, az egykori Temes megyéhez tartozó Versecen, ahol mindenkinek volt szőleje. A környező hegyeket, a bokájuktól a fejük búbjáig, szőlőskertek borították, s ősszel, Herczeg Ferenc szavaival élve „törkölyszagú volt a város, és reggeltől estig kongtak a guruló hordók”. A Neukomm-család sem lehetett kivétel, bár az ő alapfoglalkozásuk mégis más volt: „gép- és rézarugyárt” működtettek, családi manufaktúrát, amelyet még a nagypapa, Neukom Bálint alapított 1842-ben.

Fia, Ferenc már sikeres kútfúró-vállalkozó is volt, Bánságban, itt-ott Bácskában is, ő helyezte üzembe az artézi kútakat, s e mellett még, a korabeli sajtó jelentései szerint, „hypnotikus mutatványokkal” is szórakoztatta a közönséget. Testvérének, id. Neukomm Gyulának nevét a verseci városi könyvtár és múzeum alapítói között találjuk. Tíz gyermeke volt, az egyik közülük ifj. Neukomm Gyula, a matematikatanár és sakk szerző. Szülővárosában érettségizett 1909-ben, a pesti Tudományegye-

tem matematika és ábrázoló mértan szakán diplomázott 1913-ban, a következő évben pedig átvette tanári oklevelét és a Tudományegyetem matematikai pályadíját. Ígéretesnek induló pályáját az első világháború derékba törte. Katonai távirtdász lett, a drótnélküli táviratok felderítésével foglalkozott, mégpedig olyan sikeresen, hogy három-három hazai és külföldi kitüntetést kapott a lehallgatott értesülésekért, a rejtjelezett üzenetek megfejtéséért.

Tanári pályáját 1919-ben kezdte Budapesten. Az ország egyik legjobb, többszörösen kitüntetett ábrázológeometriatanára lett, tanítványai sokszor értek el helyezést a matematikai versenyeken. 1952-től ő szerkesztette a Középiskolai Matematikai Lapokat. Neukomm Gyula tízéves korában tanult meg sakkozni, első feladványa 1907-ben jelent meg a Magyar Sakk Lapban. Kora ifjúságától kezdve megszerette a rejtélyeket, a logikus gondolkodást megkövetelő fejtörőket, kedvenc olvasmányai közé tartoztak a Sherlock Holmes-féle detektívtörténetek, azaz a „rejtvény-regények”. Életében több mint 700 sakkfeladványa jelent meg, ebből a versenyeken 170 helyezést ért el, mintegy 70 pedig díjat kapott. Nemszak szerző tűnt ki, mint fejtő is kitűnő volt: háromszor lett fejtővilágbajnok.

Számos feladványelméleti cikke jelent meg a bel- és külföldi lapokban és folyóiratokban. Így 1922 és 1931 között a Magyar Sakkvilágban vezette a világhírűvé vált kétlépéses feladványrovatát. A Budapesti Sakkújságnál 1934–35-ben volt rovatvezető. 1942 és 45 között, Kovács Norberttel és Schór Lászlóval, szerkesztette és írta a Magyar Feladvány Műszótárát. Mintegy 70 nemzetközi feladványversenyen vállalt bírói tiszteletet. Közreműködött, tisztséget

viselt a Magyar Sakkfeladványszerzők Szövetségében. Elsősorban szakmai tekintélyének, de bámulatra méltó nyelvtudásának is köszönhetően ő lett 1955-ben a Nemzetközi Feladványszerző Szövetség első elnöke, s ezt a posztot haláláig betöltötte.

„Neukomm Gyula – írta születésének századik évfordulója kapcsán Berta Mátyás zentai sakkmester – a feladványköltészet majdnem minden ágát egyforma magas színvonalon művelte. Pályája elején a kényszertípusú kétlépések terén alkotott maradandót. Később teljesen újszerű összefüggéseket fedezett fel a többlépéses mattfeladványokban és önmattokban. Kovács Norberttel együtt megalapozta a világszerte elismert magyar szabadmatt-iskolát. Kedvenc műfaja volt a gyalogátváltozás . . . Életművére az egyetemesség, a magas színvonal . . . jellemző.”

NICKY KRISTÓF (Nick, 1725. ?–Buda, 1787. december 26.) - Egy népes dunántúli família sarja, közülük sokan, különösen a XVIII. században, főhivatalnokként szolgálták a Monarchiát. A legtöbbre vitte Nicky Kristóf, aki 1765-ben megkapta a grófi címet is, és aki, a felvilágosult abszolutizmus feltétlen híveként, előbb Mária Terézia, majd II. József legtöbb magyarországi bizalmi embere volt, a helytartótanács elnöke, s egyúttal personalis is, azaz „a királyi személyes jelenlét helytartója”, más néven személynök.

A családi hagyományok szellemében a bécsi egyetemen tanult jogot, a wormsi konkordátumról (V. Henrik német-római császár és II. Calixtus pápa meg egyezése 1122-ben) írt nemzetközi jogi és államtani munkát. Magyarország „államismeretéről” kéziratot jegyzeteket készített.

Még nem töltötte be a húszat, amikor sekretáriusként az udvari kamarába került, ahol aztán mint simulékony udvaronc gyorsan haladt a ranglétrán: a különféle kormánysszékekben, azaz az uralkodó alá tartozó bürokratikus szervezetekben viselt nagy befolyású „címzetes”, „belső” vagy éppen „titkos” tanácsosságot.

Pályáját kedvezően befolyásolta az a körülmény is, hogy a Három Sashoz nevű szabadkőműves páholy felvette soraiba. Annak befolyásos tagjaként hozzájárult az önálló magyar szabadkőművesség kiépítéséhez, fiai révén pedig – az egyik körösi, a másik varasdi főispán volt – térhódításához is a horvát–szlavón részeken.

Nagy híve volt az oktatás reformjának. 1769-ben két emlékiratban fejtette ki elképzeléseit részint az egyetem, részint a gimnázium megújításáról. Azt bizonygatta, hogy a királynak joga az iskolaügyet állami feladatként kezelni és szabályozni, ez nem lehet csak az egyház ügye. Nemcsak a vallási nevelésben látta az iskola feladatát, hanem a „hasznos állampolgárok” nevelésében is. Ő javasolta elsőként a szombathelyi egyetem áthelyezését Budára, s 1777-ben, amikor életbe lépett a tanügyi rendelet, a Ratio Educationis, egy személyben a győri és a pécsi tankerület főigazgatója lett, s egyengette a reform gyakorlati megvalósításának útját. Később is, a helytartótanács elnökeként, magyar tanulmányi bizottságot működtetett, és sikeresen ellensúlyozta az egyházi ellenállást.

1778. június 6-án átvette a Temesi Bánság kormányzóságát, és megkezdte a korábbi vármegyék helyreállítását, határaik megvonását. Bécsben ugyanis elálltak attól a tervtől, hogy a tartományból Habsburg Nagyhercegséget alapítsa-

nak, s politikai megfontolásból a Magyarországhoz való visszacsatolás mellett döntöttek.

Az inkorporációt, azaz a bekebelezést egy év leforgása alatt hatotta végre. 1779 derekán három vármegye alakult újjá: június 22-én Temesváron (Temes megye), július 13-án Nagybecskerekén (Torontál megye) és augusztus 5-én Lugoson (Krassó-Szörény megye).

Torontál vármegye határa északon a Maros, nyugaton a Tisza, délen a katonai határőrvidék, keleten pedig Temes vármegye volt. Négy járásra tagolódott: a nagybecskerekire, a nagyszentmiklósira, a törökkanizsaira és az újpécsire. Az első főispán Győri Ferenc udvari tanácsos lett, de a tisztkarban már ott látjuk a Marczibányikat, Hertelendyket, Karácsonokat is.

A krónikások feljegyezték, hogy Nicky hatlovas hintóval érkezett Temesvárról, s a beiktatáson magyarul szól az új főispánhoz, aki szintén magyarul válaszolt. Több évszázad után ezek voltak az első hivatalos magyar szónoklatok a vármegyében. A képhez azonban hozzátartozik az is, hogy a három újjólag megalapított vármegye lakosságának 65 százaléka román, 20 százaléka szerb, 10 százaléka német, a fennmaradt 5 százaléket pedig magyarok, bolgárok, zsidók, cigányok és mások osztják.

Nicky a Bánságból került a helytartótanács elnöki székébe. Nagy pártfogója, II. József az erőszakos központosítás híve volt, de az ostor nemcsak az uralkodón csattant, hanem rajta is. Szervilitása miatt gúnyiratokat szerkesztettek róla, az irodalmi művekben pedig ellenszenves figurának festették (Dugonics az Etelkában, Jókai a Rab Rábiban).

NOA JÓZSEF (Nagybecskerek, 1856. október 21.–Budapest, 1903. május ?) - A sakktudománynak, vagy ha úgy tesszük, a sakkművészetnek, a szellem sportjának volt az első nemzetközileg elismert művelője ezen a tájon, s egyúttal a sakk-kultúra első ismert terjesztője is. Nem volt olyan sikeres nagymester, mint utóda, a verseci születésű Bora Kostić, de mégis matador volt a maga korában.

Noa József egykori észak-bánáti francia telepesek leszármazottja, ősei (Noailles, ejisd: noáj) a XVIII. század hetvenes éveiben Lotharingiából kerültek Kikinda környékére, s szinte egymás mellé épült Charleville (Károlyliget), Szenthubert és Soultour (a mai Banatsko Veliko Selo) falvainak egyikébe. Apja később, szappanfőző mesterként, Nagybecskerekén telepedett le, s már, a hagyományos szappanfőzés mellett, kézi verőgéppel ütötte formába az illatos pipereszappant. Módos iparos volt, úgyhogy gyermekeit sorra kitaníttatta.

Noa József a becskerekeli piarista gimnáziumban érettségizett, s 1873-ban Pestre ment jogot hallgatni. Ekkor, azaz 17 éves korában kezdett el sakkozni, s még abban az esztendőben részt vett a Pesti Sakk-kör év végi tornáján. A Sakk-kör 1839-ben jött létre, s Noa pesti tartózkodása idején alakult át önálló sakkegyletté, s így tevékenységük a kaszinókból áttevődött a kávéházakba. Az egyesület tagjai a Zrínyi Kávéházban (az Astoria Szálló helyén) és a Korona Kávéházban (a Fehér Hajó és a Sütő utca sarkán állott) találkoztak. A Magyar Sakkszövetség 1911-ben alakult meg, de a félig-meddig hivatásos kávéházi sakkozás időszaka csak a két háború között zárult le, hogy helyt adjon a szakmai és tömegszervezeti kö-

rökben működő sakkszakosztályoknak. A magyar sakkozás őskorának króniká-
sai az ő nevét is említik. „A XIX. szá-
zad második felében – olvasható a ma-
gyar sakk-történetben – a mesteri szintet
elérő magyar sakkozók többsége vidék-
ről indult, ám egy kivételtől eltekintve
valamennyit elszívta a főváros vagy a
külföld. Az egyetlen kivétel dr. Noa Jó-
zsef volt.”

Valóban, ő 1879 tavaszán, jogászdiplo-
mával a zsebében, hazatért és a nagy-
becskereki törvényszék jegyzője lett.
Még ebben az évben, többedmagával,
sakkegyesületet alapított szülővárosá-
ban, s ősszel meg a következő év telén
már osztályozási tornát is tartottak, a
küzdelem három osztályban folyt. Egy
németországi „úri egyén” felvette ve-
lünk a kapcsolatot, s javasolta „egy
sakkparthienak levelezés útján leendő
eljárását”. Ez 1879-ben megtörtént, a
Torontál is beszámolt róla. Ezeknek
részleteit és Noa életrajzi adatait Né-
meth Ferenc tette közzé a temerini Vaj-
dasági Hírnökben (1994. I. 20.).

Noa József rendszeresen részt vett a
nagy meghívásos európai tornákon:
1880-ban Grazban, 1881-ben Berlin-
ben, 1882-ben Bécsben versenyzett.
Erről az utóbbiról írja a Torontál: „Dr.
Noa József hazánkfia, a helybeli kir.
törvényszék aljegyzője, s a helybeli
sakkegylet titkára, a bécsi lapok szerint
ez eddig 8,5 parthiet (pontosabban:
pontot) nyert. Ha tekintetbe vesszük,
hogy e sakk-tornán a világ minden ré-
széből kiváló tehetségű sakkművészek
vesznek részt . . ., az ő vívmányaira
büszke lehet városunk, és azokra büsz-
kék vagyunk mi is.” Noha sem Bécs-
ben, sem később Londonban, Ham-
burgban és Frankfurtban nem ért el ki-
magasló eredményt, de „a mesteri tudás
fokmérőjének tartott mesterharmadot”

többnyire teljesítette. Érdemeinek elis-
meréséül a becskerekai sakk-klub 1894-
ben tiszteletbeli tagjává választotta.

1895-ben áthelyezték az újvidéki tör-
vényszékre, ahol még az évben kezde-
ményezte az újvidéki sakk-klub meg-
alakítását. 1896-ban a távsakkozásnak
egy érdekes változatát játszotta le: a
hatvannégy mezőre osztott tábla egyik
becskerekai szerelmesével sürgönyileg
„egy játszmat váltott”. Sakk-mesterünk
1903-ban súlyosan megbetegedett, Bu-
dapesten kezelte magát, eredményte-
lenül: viszonylag fiatalon, 47 éves ko-
rában meghalt.

NOVÁK REZSŐ (Nagybecskerek,
1883. április 2.–Temesvár, 1909. októ-
ber 30.) - A Zrenjaninban megrendezett
Magyar festőművészek Bánátban című
gyűjteményes kiállításon egy pompás
portré általános feltűnést keltett. Todor
Manojlović költőt ábrázolta huszon-
egynéhány éves korában, tehát abban
az időben, amikor 1906–1908 között
Nagyváradon a Holnap Társaság írói
köréhez tartozott, Adyval, Juhász Gyulá-
val, Dutka Ákossal, Emőd Tamással
barátkozott, akikkel – ahogy ő mondta
ezt egy baráti beszélgetés során –
„gyötrő és gyönyörű” három évet töl-
tött Váradon. A fiatal Manojlović vers-
élményeit szerbül, magyarul, franciául,
olaszul, németül és latinul elevenítette
fel a híres asztaltársaságnak, már akkor
szerbre fordította Artur Rimbaud
Részeg hajóját, Malarmé, Apollinaire,
Pirandello, Brecht műveit, később pe-
dig ő volt az, aki a szabad verset beve-
zette a szerb lírába, s először érzékeltet-
te Ady nagyságát a délszláv állam meg-
alakulásának első éveiben. Nos, ennek
a műveit, átszellemült ifjúnak az arcát
örökítette meg a portré, amelyet Vukics
Popović művészettörténész, a bánáti

művelődéstörténet alapos ismerője szerencsés kézzel még a kiállítás katalógusának címlapjára is helyezett.

A sikeres arcképet a költővel egyidős Novák Rezső festette, akinek nevét azonban hiába is keresnénk a művészeti lexikonokban. Még a rendkívül termékeny, s minden képzőművészeti eseményre, jelenségre felfigyelő Lyka Károly sem említi sok könyvének egyikében sem. A kortársak és az utókor eme „feledékenységének”, egy festő életmű visszhangtalanságának alighanem nagyon egyszerű magyarázata van: festői pályája mindjárt az elején kettétört: 26 éves korában az akkor dúló tifuszbajrány áldozata lett.

Novák Rezső egy nagybecskereki katonacsaládban született, apja tábornok volt, katonai szakmunkák írója. A középiskolát szülővárosában fejezte be, képzőművészeti tanulmányait pedig 1901–1905 között végezte a budapesti Képzőművészeti Akadémia tanárképző szakán. Egy hosszabb olaszországi tanulmányút után, 1906-ban a temesvári polgári iskola rajztanára lett. Jóllehet még növendékkorában elismerő oklevelet kapott az egyik Nemzeti Szalonban kiállított képéért, igazi alkotói periódusa valójában csak az a három év volt, amely a tanári kinevezése és a korai halála között adatott meg neki. Érdeklődése sokoldalú: karikatúrákat rajzol, ex libriseket tervez, szőnyeg-kartonokat készít a becskereki szőnyeggyárnak. Megrendelésre egy régi mesterekre emlékeztető madonnát festett a becskereki árvaház részére. Közben tájképeket, életképeket, portrékat is fest. „Portréi zsenialitást árultak el” – írja a temesvári Délmagyarországi Közlöny ismeretlen nekrológírója, s igazat kell neki adnunk, ismerve a fiatal Manojlovićról festett arcképét.

Alig egy héttel halála után, barátja, dr. Szávay Zoltán, a temesvári iparkamara másodtitkára, aki apjának, a zentai származású Szávay Gyulának biztatására néhány verseskötetet is megjelentetett, tárlatot rendezett a városháza termében Novák Rezső hagyatékából, s ekkor a több mint 80 kiállított festmény és iparművészeti tárgy közül igen sok gazdára talált.

NOVOSZEL ANDOR (Novoszelló, 1886. március 17.–Budapest, 1928 tavaszán) - Egy hol kimúló, hol feltámadó településen jött a világra Észak-Bánátban, Basahíd és Töröktopolya (Banatska Topola) között. A középkorban ezen a tájon Újfalu állt, amely a hódoltság idején elenyészett. 1760 és 1780 között szerbek lakták – a falu nevét is a maguk nyelvére alakították át –, de csakhamar elköltöztek onnan. A XVIII. és XIX. század fordulóján földesúri telepítés útján, népes dohánykertészfalu jött létre, de évtizedek múltán ez is beleveszett a semmibe, nevét legszelbberben talán Kálmány Lajos itteni gyűjtései őrzik. Ma Novoszelló pusztá néven Töröktopolyához tartozik.

Novoszel Andor születésekor a település feloszlóban volt, így megszűnt a négyosztályos tanyai iskola is, mire az apa Tordára költözött családotul, ott kapott tanítói állást. Eredeti Kakoszi neve helyett azonban csak „novoszellói iskolamesternek” nevezték. Amikor a századforduló előtt Zentára került, már mindenki csak Novoszelként ismerte: a ragadványnév vállalt családnévvé alakult át, mintegy őrizve egy elenyészett falu emlékét. Az apa tanárt szeretett volna faragni fiából, nehogy neki is végig kelljen járnia azt az utat, amit ő már megtett: a szállási és falusi tanítóságtól a mezővárosi tanférfiúig. Sajnos, a kí-

vánság „nem jött be”, Novoszel Andor a középiskola után városközi tollnokként indult el az életbe. Az első világháború aztán végképp megpecsételte sorsát: frontra került, súlyos sebesüléssel hadifogságba került. Hazatérése után a rokkant munkanélküliek keserű kenyerét ette, alkalmi munkákból tengette magát, majd segédszerkesztő lett a Friss Újságnál, amely se hetilap, se napilap nem volt, mivel hetente háromszor jelent meg, piaci napokon. A megélhetést azonban ez sem biztosította, ezért a helyi mozi üzemeltetéséről is gondoskodott némi ellenszolgáltatásért. Életének nagy fordulója 1925-ben állt be, amikor első díjat kapott a napló tárcanovella-pályázatán. Ettől kezdve a szabadkai napilap rendszeresen közölte a szegedi népiesek szellemében fogant anekdotikus történeteit. „Szívvel és derűsen kente palettájáról a színeket az irodalmi vászonra Novoszel Andor –

írja emlékezéseiben Majtényi Mihály, aki korai halála után a “foghíjas napilap”, segédszerkesztői székét örökölte tőle –, kissé stilizált volt a tanyavilág és a kisváros . . . , de bő vénájú elbeszélőnek bizonyult mégis.”

Rövid idő alatt korának legolvasottabb és legnépszerűbb jugoszláviai magyar írója lett, „tréfásan komoly történetei, csattanós anekdotái” csakhamar önálló kötetben is megjelentek (Így a koma . . . , 1928), s a meginduló könyvkiadás első nagy sikere volt. Egykötetes szerző maradt, a háborúban szerzett „súlyos bénulás” ugyanis időnap előtt végzett vele. Negyed századdal ezelőtt Bori Imre ébresztgette emlékét a Föld és mag című könyvben, amelyben válogatást adott Novoszel Andor – és „tejtestvéreinek”, Móra Istvánnak, Kristály Istvánnak és Cziráky Imrének – írásai-ból, mintegy adalékot szolgáltatva ezzel népiességünk természetrajzához.

NY

NYÁRAY REZSŐ (Budapest, 1886. október 10.–Nagybecskerek, 1955. május 6.) - Az örökös kezdeményezések, a megújuló remények, a poraiból feltámadó akarások embere volt a jugoszláviai magyar színházasban, a műkedvelő teátrista megtestesítője.

Tizenkilenc éves korában, 1905-ben fejezte be az Országos Színészegyesület Színészképző Iskoláját, s Polgár Károly színvonalas operett-társulatánál kapott szerződést táncos-komikus szerepkörben. Első körútja során Bánát városai-ban vendégszerepelt: Pancsován, Versecen, Fehértemplomon, Nagybecskereken. Később a pesti Magyar Színház tagja lett, majd Kaposváron, Székesfehérváron, Kecskeméten és Pécsen játszott.

1921-ben alakult meg Nagybecskereken a Torontál-megyei Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület és az Ady Társaság. Egy évre rá ezekben a Bega-parti művelődési és irodalmi körökben született meg egy színház megteremtésének gondolata, amelyet a hivatalos körök is felkaroltak. Ekkor hívták meg az alakulófélben levő együtteshez művészeti vezetőnek Náray Rezsőt, aki félig-meddig „hazai” ember volt, mivel még Pesten egybekelt egy ismert becskerekai fényképész leányával. A színházalapításból végül is nem lett semmi, csak választási ígéret volt. A hoppon maradt színész apósánál,

Oroszy Lajos fényképésznél kitanulta a szakmát, az örökölt boltból és mesterségből élt, de szíve egy életen át a színpadra vonzotta. Ő lett a becskerekai műkedvelők tanítómestere, tőle tanulták a színpadi mozgást, a dikciót. Felcsapott rendezőnek is, azzal, hogy a főbb szerepet ő játszotta el. Számos bánáti és bácskai együttes segítségére sietett, azt mondták róla, hogy Muzslyától Bezdánig mindenütt otthonosan mozgott. Vajdaság egyik legismertebb műkedvelője volt a két háború között. Az amatőrök munkáját összegező egyik munka szerint több mint száz darabot vitt sikerre színészként és rendezőként (Bokréta, Jugoszláviai magyar műkedvelők almanacha, Szabadka, 1940).

Emlékezetes maradt kettős teljesítménye Móricz Zsigmond Sári bírójában, Farkas Imre Iglói diákokjában, Szigeti József A vén bakancsos és fia, a huszárijában, Molnár Ferenc A doktor úrijában, de játszott a Csikósban, A cigányokban, A peleskei nótáriusban is. 1933-ban Zilahy Lajos Süt a nap című színművével ünnepelte művészeti pályafutásának 30. évfordulóját. Náray mindenütt ott volt, ahol a színházas ügyét elő lehetett mozdítani: hol fáklyát lobogtatott, hol mécsvilágot gyújtott. 1932-ben Zomborban Földessy László együttesében játszott, amíg a társulatot ki nem utasították Jugoszláviából. A következő évben a szabadkai Népkörben játszott és rendezett.

A nagy világgégés után, s a megtorlás utáni dermedtség feloldódásának egyik első jeleként ő vitte színre Nagybecskereken 1945. július 21-én a Ludas Matyit. Ez volt az első magyar színielőadás Vajdaságban a második világháború után. „... A Városi Színház falai között ismét megszólal a magyar lélek, ismét felcsendül a magyar szó és felhangzik a magyar muzsika” – jelentette be B. Szabó György a Magyar Szó elődének, a Szabad Vajdaságnak a hasábjain. A csaknem hatvan éves Nyáray játszotta az 1945-ben induló szabadkai Magyar Népszínház egyik első darabjában – Zilahy Fatornyok színművében – a főszerepet. A már betegeskedő Náray Rezsőnek még volt annyi ereje, hogy D. Juhász Zsuzsával a címszerepben megrendezze Bródy Sándor A tanítónő c. nagy sikerű művét. 1952-ben ezzel a darabbal nyitotta meg kapuját Nagybecskereken a gazdag műkedvelői hagyományokból kinőtt Madách Színház.

NYÁRY FERENC (Nagykőrös, 1837. július 1.–Nagybecskerek, 1891. szeptember 14.) - Az 1846-ban alapított nagybecskereki főgimnázium jeles professzora, mezőgazdasági szakíró és feltaláló is volt. Amikor 1876-ban „a város által választott világi tanítóként” a Bega-parti város tanintézetébe lépett, a kilenctagú tanári karban olyan tudós férfiak működtek, mint Domokos Jenő igazgató, kegyesrendi szerzetes, több matematikai munka szerzője, Kerach Ferenc zeneszerző, egyházi karnagy, akit állítólag Liszt Ferenc tanított zongorázni, Füredi (Fuchs) János latin és görög professzor, aki csőszteleki születésű lévén, az egyedüli torontáli honoságú a tanári karból. Idejövetelével Nyáry Ferenc a tantestületnek ezt a „tudós vonulatát” öregbítette.

Nyáry Ferenc az első, a bölcsészdoktori oklevelének megszerzése után Debrecenben, a második, a kémiai professzorságra jogosító diploma után pedig Selmecebányán tanár az ottani Bányászati és Erdészeti Akadémián. Schenek István, a neves tudós és akadémikus mellett volt tanársegéd. Hogy hétévi együttműködés után miért hagyta el tanárát és a főiskolát, nem tudjuk, bár ennek ismerete alighanem megmagyarázhatná a későbbi történéseket.

Nagybecskereken pedagógiai munkássága mellett bekapcsolódott a város és a megye közéletébe. Életrajzírója, Németh Ferenc idézi az 1886–87-es gimnáziumi értesítőt, mely szerint Nyáry „a Természettudományi Társulat, a Selmecebányai Gyógyászati és Természettudományi Társulat rendes, a torontálmegyei közművelődési és magyar nyelvterjesztő egyesület igazgató-tanácsának, a torontálmegyei statisztikai bizottságnak, a nagybecskereki városi képviselő-testületnek, a vajda-hunyadvári egyesület, a vöröskereszt torontálmegyei fiókegyületének, a nagybecskereki református egyház tanácsának tagja” volt.

Nyáry Becskereken folytatta a Debrecenben és Selmecebányán megkezdett tudománynépszerűsítő tevékenységét. A Falusi Könyvtár sorozat füzeteiben rendszeresen közli mezőgazdasági tanácsait, amelyeket a „különböző szakművek felhasználásával és saját tapasztalatai nyomán” ír. A borászat és a szőlészet a szűkebb területe, így 1872-től haláláig szerkesztette a Franklin-társulat kiadásában megjelenő Borászati Naptárt, de a dohány és a komlótermesztésről is kiad kézikönyvet.

1885-től sokat foglalkozott az akkumulátor továbbfejlesztésével. Eredményeiről 1886-ban beszámolt az Elek-

trotechniker című bécsi szaklapban, 1887 elején pedig bemutatta készülékét Nagybecskereken; az eseményről a Torontál is közölt tudósítást. Találmányával, azaz az akkumulátor tökéletesítésével azonban elkésett. A technikatörténet Nyáry nevét nem tartja számon, azt viszont jegyzi, hogy egykori tanára, Schenek István és a selmecbányai főiskola igazgatója, Farbaky István 1885-ben számoltak be a Bányászati és Erdészeti Lapokban az általuk szerkesztett elektromos akkumulátorról, s ezért a munkájukért megkapták az akadémiai Marczibányi-díjat. Ők ketten az ólomakkumulátor alakját tökéletesítették – a tömör lemezek helyett rá-

csokat alkalmaztak, amelyeknek hézagait ólomoxiddal töltötték ki –, s ezzel kiindulópontot adtak a további fejlődésre. Szerkezetüket a technika története Schenek–Farbaky-féle akkumulátorként tartja számon. Egy időben ezzel világitották a budapesti és a bécsi operát. Schenek István 1890-es akadémiai székfoglalója Kísérleti adatok az akkumulátorok működéséhez címmel hangzott el.

Nyáry Ferenc belebetegedett a kudarcba, kísérleteinek sikertelenségébe, egyre nehezebben tudott eleget tenni tanári hivatásának, majd egészségi állapota teljesen leromlott és elborult elmével halt meg.

O, Ó

OBERNYIK KÁROLY (Kömlőd, 1814. október 22.–Pest, 1855. augusztus 17.) - Drámaírónk és elbeszélőnk Csekén, a Kölcey családnál volt házi-tanító, Pesten Czuczor Gergellyel és Vahot Imrével, később Petőfi Sándorral barátkozott, élete alkonyán pedig a kecskeméti református kollégium tanára volt. Közben szorgalmasan írta drámáit, amelyekkel, különösen a kezdeti években, sorra nyerte az Akadémia és a Nemzeti Színház évi pályadíjait. A maga korában tehát sikeres színműíró volt, ma azonban már kihullott a köztudatból, darabjait belepte a por, íróként nemigen méltatják, csak a tudományos munkákban tesznek említést róla, mint a magyar társadalmi dráma egyik úttörőjéről.

Az életút e rövid áttekintéséből kitűnhetett, hogy Obernyik Károly nem vidékünk szülőtte, még csak nem is járt ezeken a tájakon, így aztán munkássága még egy vékonyka szállal sem fűződik Vajdasághoz, illetve Jugoszláviához. Miért emlékezünk akkor mégis róla?

Obernyik Károly több elbeszélésében is a szerb és a magyar nép megbékélését, közeledését szolgálta az 1848-as események után. Ekkor a két nép szembe került egymással, de az összeütközésből szinte egyforma, vagy legalább nagyon hasonló traumákkal, keserűségekkel került ki: a magyarok a vereség miatt emésztették magukat, a szerbek

pedig azért, mert nemzeti törekvéseiket nem sikerült megvalósítaniok, a Bach-korszak őket is úgy sújtotta, mint tegnapi ellenfeleiket.

A Brankovics György című drámájában, amelyet egyébként nem sikerült befejeznie, s csak halála után került színpadra, ezeket a gondolatokat visszavetítette a történelembe, hőse, Brankovics György is a szerb–magyar összefogás helyett a törökkel paktál, s ennek a vége az egyéni tragédia lesz, meg hát a közösségi is, az egyik nép is, meg a másik is rabságba kerül. A darabnak 1860-ban nagy sikere volt a pesti bemutatón, a kapcsolattörténet kutatói „a szerb–magyar barátság euforikus megnyilvánulásaként” tartják számon. A fiatal Laza Kostić versben köszöntötte a főszerepet alakító Egressy Gábort, akinek ez volt a kedvenc darabja. Egyébként maga is hozzájárult az utolsó felvonás végleges megformálásához, s ebben a szerepben érte utol a halál a nyílt színpadon.

A történelmi színművet azonban a hozzáértő kortársak „meglehetősen gyarló” műnek tartották, a nagydiák Kosztolányi is azt írta naplójába, hogy „hej, de döcög ez, de rosszul esik látni Shakespeare drámái után”, de az Obernyik-darabot mégis nagy sikerrel játszották Bácskában és Bánátban: Szabadkán, Becskereken, Zomborban és Újvidéken is, a Szerb Nemzeti Színház-

ban. Zomborban 1884–1903 között, vagyis nem egészen 20 év alatt ötször újjították fel. Belgrádban és Zágrádban is a színház sajtóságaos nyelvén hirdette a népek egymásra utaltságának eszméjét, a közeledést szolgálta, mivel a közös múltból nem a viszálykodó szellemet, hanem a baráti érzést mélyítette el.

Obernyik Károly darabjának előadására jelenleg egy színház sem vállalkozna, szinte minden tekintetben elavult, az, ami a maga korában hatott, gondolkodásra készítetett, az napjainkban hidegen hagyná a nézőket, untatná őket. De a szerb–magyar kapcsolatok egy jellegzetes és szép tényeként ma is érdemes számon tartani.

ÓDRY LEHEL (Nemesmilitics, 1837. november 30.–Arad, 1920. február 5.) - Elszegényedett nemesi család sarja volt, a népes família egyik ágából megyei ügyészek, alispánok kerültek ki. Apja kalmár volt, s ő maga is, a bajai gimnázium befejezése után, kereskedelmi pályára lépett, de a világot jelentő deszkák miatt azonban csakhamar faképnél hagyta munkaadóját. Kisebb vidéki színtársulatok tagja lett, de 1863-ban, 26 éves korában már a pesti Nemzeti Színház karénekesé, egy év múlva pedig, miután hangját továbbképezte, szólistaként is bemutatkozott. Ettől kezdve pályafutásának úgyszólván minden jelentősebb sikerét ennél a társulatnál érte el, jóllehet önszántából vagy kényszerből többször el is hagyta. Egyik visszatérését Erkel Ferenc szorgalmazta, aki Brankovics György című operájának címszerepét számára írta, Ódry Lehel pedig Ormai Ferencsel együtt a dalmű szövegének szerzője volt. 1884-ben az akkor megnyílt Operaház szerződtette, s ennek vezető tagja volt egészen nyugdíjazásá-

ig, azaz 1896-ig. „Ódry Lehelt tartották a legkülönb magyar baritonistának” – írja Szász Károly a Várszínházi emlékek című memoárjában, majd így folytatja: „... Gyönyörű bűgő, remek színezetű hangja fülembe cseng ma is. Eszményi szépségű ember volt, magas, karcsú, de vállas, arányos termetű, férfiasan szép arccal, mint játékos színész is a legnagyobbak közül való.”

Kiemelkedő sikereit a Verdi-operák – az Othello, a Trubadur, a Rigoletto – vezető szerepeiben aratta, de emlékezetes maradt, mint Tonio Leoncavallo Bajazzókjában és mint Mephisto Gounod Faustjában. A Carmenben Escamillo híres „torreador-dalát Ódrytól hallani – nagy lutri-nyereményszámba ment” – írta a már idézett Szász Károly. A nyolcvanas években többször szerepelt Bécsben, mint balladénekes hangversenyeken lépett fel, több színpadi művet rendezett, szabad idejében pedig festegetett, írogatott. Visszaemlékezéseit 1875-ben Az életből és a színpadról címmel, két kötetben tette közzé, Ének- és játékmester címmel regényt is írt a színházi életből, ebben panasolja, hogy aki kis vándortársulatoknál kísérli meg szerencséjét a színészetrel, az „a nyomor fiának vagy leányának vallhatja magát”. Egy kötetnyi humoreszket írt, s több népszínművét is bemutatták – a Fehér pávát, a Piros Pannát, a Nemesek kapitányát, a Falu nyelvét –, főleg vidéki színpadokon.

Ódry Lehel nyolcvanhárom éves korában halt meg. Fia, Ódry Árpád a XX. század első felének egyik legnagyobb magyar színésze volt.

OLÁH SÁNDOR (Magyarcséke, 1886. november 5.–Szabadka, 1966. április 25.) - Az 1986–87 képzőművé-

szeti évad egyik kimagasló, talán éppen a legnagyobb eseménye volt Oláh Sándornak, a jugoszláviai magyar festészet nagy öregjének centenáriuma, illetve az ebből az alkalomból rendezett gyűjteményes kiállítás. Ez a több vajdasági városban megrendezett tárlat mintaszerűen – katalógussal, kisonográfival (Baranyi Anna bevezető tanulmányával), az ismeretlen művek begyűjtésével – mutatta be Oláh Sándor munkásságát, s így lehető legjobban hozzájárult az életmű megismeréséhez, képzőművészeti hagyományaink egy sajátos rétegének teljesebb befogadásához.

Bihar megyei születésű ugyan, de már gyermekkorában Szabadkára került, itt járt elemi- és középiskolába. Képzőművészeti tanulmányait a budapesti Iparművészeti Főiskolán és a Szépművészeti Akadémián végezte, s eljutott a Müncheni Akadémiára is, ahol a hivatalos tanulmányai mellett nagy szorgalommal látogatta Hollósy Simon esti rajziskoláját. Az első világháború után visszatért véglegesen és Szabadkán telepedett le, a vajdasági képzőművészeti élet egyik legismertebb alakja lett. Hírét tulajdonképpen annak köszönhettem, hogy mert festő lenni, s persze vállalta is mindazt, ami ezzel a sorssal együtt járt, s jár még ma is vidékünkön: a mellőzést, mivel az emberek, mint írja is egy helyütt, inkább „a házaló vigécek olcsó, értéktelen holmiát veszik meg”, a sértő meg nem értést, mivel igen sokszor csak azt várták el tőle, hogy gyenge fényképekről másoljon portrékat, illetve megrendeléseiket kétes kikötések teljesítésétől tették függővé.

Oláh ennek ellenére talpon maradt, mindvégig megőrizte emberi és művészi integritását, s szorgalmasan dolgozva egymás után alkotta a jobbnál jobb

képeket, különösen érett korszakában, a XX. század első harmadában. Alighanem az alkotás öröme tartotta benne a lelket, s az a remény, hogy előbb-utóbb nemcsak mesterségét, hanem művészetét is méltányolni fogják. „... Emberfeletti nagy teljesítmény egy hosszú életen át Szabadkán maradni és festőnek megmaradni . . .” – így, ezekkel a szavakkal emelt kalapot előtte a háború utáni nemzedék nagy alakja, Sáfrány Imre.

Oláh Sándor pályájának elején bejárta az impresszionizmus, a szecesszió tartományait, pályája végén megpróbálkozott, a koráramlatnak hódolva, a szocialista realizmussal is, de legtovább a realizmus talaján állt, sok kitartással és következetéssel. Ha művészetét érzelmileg közelítjük meg, akkor azt mondhatjuk, hogy a nyugalom festője volt. Ezt a zavartalan, békés, olykor már a mozdulatlansággal is határos állapotot tükrözik a képekben, sárgában tündöklő tájképei, utcarészletei, s persze modelljei is, ahogy a könyv fölé hajolnak, a nyugágyban heverésznek, vagy a szép karfájára könyökölnek.

Oláh Sándor kifejezetten regionális festő, „a legszabadkaibb festő”, ahogy azt egyik tisztelője megfogalmazta. Ez azonban nem zárja ki, hogy életművének legjavát festészeti hagyományainak legnagyobb értékei közé soroljuk.

OLAJOS MIHÁLY (Zenta, 1920. szeptember 22.–Újvidék, 1992. február 25.) - Apja ismert vajdasági magyar közéleti személyiség a kora ifjúságától kezdve szívvel-lélekkel, idealista hittel kapcsolódott be a kommunista mozgalomba. Erre a korábbi pártbiográfiákból ismert mondatra ma már az emberek többsége kérdően felvonja szemöldökét, ezért mindjárt magyarázatra is szo-

rul: Olajos Mihály azok közé a kommunisták közé tartozott, akik még karrierjük érdekében sem hallgatták el azt, amit lelkiismeretük, tényítiszteletük parancsolata szerint ki kellett mondani, így például az 1944-es vérengzéseket akkor hozta szóba, amikor erről nem volt tanácsos beszélni. Ő egyébként is népének szolgálatát nem tartotta összeegyeztethetetlennek kommunista meggyőződésével.

Szabadkai gimnáziumi évei során Mayer Ottmár és Kek Zsigmond hatására formálódtak eszméi, úgyhogy 1939-től, miután beiratkozott a belgrádi egyetem műszaki karára – villamosági mérnöknek készült, de végül a bölcsészeten diplomált 1963-ban –, továbbra is a forradalmat előkészítő aktivistákkal tartott, s csakhamar, még a háború előtt, szervezetileg is a párthoz kapcsolódott.

A háború idején csaknem két évig a topolyai tábor foglya volt, időközben megjárta a szabadkai Sárogház és az újvidéki Armija vallatóit, majd elbocsátása után, a heti rendőrségi jelentkezés kötelezettsége mellett a budapesti egyetemen folytatta műszaki tanulmányait, Győrffy-kollégista lett, s így a „fényes szelek” forradalmat igenlő nemzedékének is részesévé vált.

Talán éppen ez a kettős hatás, a belgrádi és a pesti egyetemi évek tapasztalata, a forradalmi hév és a népi szolgálat igénye határozta meg későbbi közéleti magatartását, meg hát persze felvett vagy talán a veleszületett emberi tulajdonságok is: az igazságszeretet, a gerinceség. Néha azonban, gyengébb pillanataiban, maga is látta, hogy ha jót akar magának, akkor jobban be kell illeszkednie a kórusba, így nála is, életének bizonyos szakaszaiban, a dogmatizmus jegyei domborodtak ki. Igazi énje azon-

ban minduntalan kibújt belőle, kezdve 1944-től, amikor zentai párttitkárként meggátolta a csetnik elemek visszaszívargását a hatalmi szervekbe, szót emelt az atrocitások, a deportálásra váró magyar állampolgárok kifosztása ellen, egészen napjainkig, amikor nyugdíjasként, betegen is elvállalta az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesület soros elnöki tisztjét, a Nyelvművelő Egyesület tartományi elnökségi tagságát, s a VMDK taggyűlésein, a tévében és a sajtó hasábjain elmondta a magyarokat ért, 1944-es súlyos csapás zentai részleteit, messzemenő következtetéseket vonva le belőlük. Ennek részleteit Matuska Márton is közzétette A megtorlás napjaiban (Újvidék, 1991). De pályafutásának közbeeső állomásain is a szabadkai kerületi népfel szabadítási bizottság alelnökeként, a szabadkai kerületi belügyi titkáráként, a Testvériség-Egység Könyvkiadó meg az Újvidéki Rádió igazgatójaként, szakszervezeti funkcionáriusként – ki lehetne mutatni harcait, tegyük hozzá: gyakran reménytelen és társtalan küzdelmeit az érzéketlen hatalmi struktúrákkal, így többek között a magyar művelődési egyesületek autonómiájáért, a palicsi Magyar Ünnepi Játékok folytatásáért, illetve felújításáért, a 48-as emlékek ápolásáért, március 15. nyilvános megünnepléséért, az egyenrangú nyelvhasználatért. A lapokban, folyóiratokban lappangó publicisztikájának összegyűjtésével is egy tragikus hős alakját lehetne körvonalazni: saját pártjának, rendszerének korlátait döngette, nemegyszer beverve fejét . . .

OLCHVÁRY ÖDÖN (Alsóolcsvár, 1851. november 19.–Kassa, 1913. szeptember 15.) - Egy Kassa környéki szlovák faluból származik, ahol apjá-

nak birtoka és bérlete volt. Az ősi, Hernád-völgyi városban fejezte be az állami főreáliskola hat osztályát. Naponta elhaladt a híres középkori dóm, az Orbán-torony (a XV. század második felében élt építőmester után) és a városháza barokk oromzata előtt, de figyelmét mégis inkább a katonai létesítmények kötötték le, amelyekből bőven volt mindenfelé, lévén Kassa fontos katonai központ is (honvédhuszár-laktanya, cs. kir. gyalogsági és tüzérségi kaszárnya, katonai sátoztábor a városon kívül, a hadtest-, hadosztály- és ezredparancsnokságok épületei, a szekereszek katonaszállása, nagy raktárak, puskapormalom stb.).

1871-ben, közkatonaként lépett a hadseregbe és 12 évi szolgálati kötelezettséget vállalt. A következő évben gyalogsági tiszti iskolát fejezett be, 1873-ban pedig már a budapesti Ludovika Akadémia hadapród tanfolyamának hallgatója. 1874-ben hadnaggyá avatják, 1880-ban főhadnaggyá Fiumében.

Katonai tanulmányait tovább folytatja: 1885-ben befejezte a brucki lövészkolát, 1886–87-ben a Ludovika Akadémia felsőbb tiszti, 1890–91-ben pedig törzstiszti tanfolyamát.

Közben, 1887–88-ban tanár a Ludovikán, de felmentették és csapat-szolgálat teljesítésére küldik több helységbe: Lugosra, Munkácsra, Kassára, Pécsre, Marosvásárhelyre, Besztercére, Nagyváradra. 1896-ban Szegeden kapja meg őrnagyi kinevezését, majd egy ideig Nagybecskerekén zászlóaljparancsnok.

Onnan került, 1899-ben, Szabadkára a 6. honvéd gyalogezred kiegészítő parancsnokának (a hadkötelesek és tartalékosok nyilvántartását, sorozását és behívását intézi). Harminc évi szolgálat után, 1901-ben, alezredes lett.

Ez volt a legmagasabb rang, amit elért, az alezredesi és az ezredesi titulus közt húzódó bűvös határvonalat, mint annyian másnak, neki sem sikerült átlépnie. Négy felettesének ítélete is úgy hangzott, hogy „ezredparancsnoknak nem alkalmas”. Nagy csapásként élte át ezt a minősítést, „ideges szívdobogás” címen háromhavi szabadságot kapott, majd 1903 augusztusában, 52 éves korában nyugdíjazták és Kassára költözött.

Olchvay katonai író is volt: segéd- és tankönyveket, hadtörténeti tanulmányokat írt. Legfontosabb munkájában áttekintette a szabadságharc délmagyarországi ütközeteit, összegyűjtötte és értékelte adatait, sőt, be is járta csataterreit (A magyar függetlenségi harc 1848–49-ben a Délvidéken, Szabadka, 1902). Saját kiadású könyvében írja, hogy azokról a hadieseményekről ír, amelyek „északon a Maros folyó . . . , nyugaton és délen a Duna folyó, keleten az erdélyi hegység által határolt” területeken játszódtak le, bár a szerb felkelés „erkölcsi tényezőinek gyökérszállai” Karlócán, a görögkeleti egyház központjában és a „törökországi Szerbiában” voltak. Az osztrák betörés és Windischgrätz budai bevonulása után a délvidéki harcok jelentősége módfelett lecsökkent. Ettől függetlenül Olchváry pontos és korrekt képet ad, amit a Századunk (1903) kritikusa is méltányolt. Mind ez ideig ez volt az egyedüli számottevő hadtörténeti tanulmány, amely katonai szemmel, olykor bírálóan is, áttekintette a szabadságharc ezen a tájon lejátszódó győztes és vesztes csatáit. Csak újabban – csaknem száz év múltán – jelent meg egy hasonló jellegű tanulmány Kedves Gyula tollából (a pesti Hadtörténeti Múzeum munkatársa), A szerb felkelés 1848 nyarán és a dél-

vidéki hadműveletek a honvédsapattok kivonásáig címmel (A szabadságharc katonai története, 1998).

OLDAL ISTVÁN (Szegeđ, 1829. augusztus 10.–Nagybecskerek, 1916. augusztus 25.) - A torontáli fényíró személyéhez egy ritka fotótörténeti tény fűződik: az ő becskerekai műhelye volt az első állandó jellegű fényképészeti műterem az egykori Jugoszlávia egész területén, amely 1854-től, csaknem hét évtizeden át megszakítás nélkül működött. Voltak tőle korábbi mesterek, de ezek vándorfényképészként jártak városról városra, ő viszont festészeti műtermében fényírdát is nyitott, amely lassan-lassan elvesztette kettős jellegét, s fényképészeti „atelier”-ré vált.

Egy kőműves mester kézügyességgel megáldott gyermeke egy vidéki mesternél, Szutte Károlynál tanult festészetet, aki a gazdag szegeđi polgárok képmásai mellett tájképeket, szentképeket festett, mellékfoglalkozásként gyakran cégtáblákat is.

Oldal István önkéntesként harcolta végig a szabadságharcot, majd a bukás után Nagybecskereken telepedett le. Rajzot tanított egy felekezeti iskolában, majd 1853-ban festészeti műtermet nyitott, 1854-ben pedig tevékenységét fényképészettel egészítette ki. A mesterségét egy vándorfényképésztől sajátította el, tőle vette első fényképezőgépét is. Egy ideig mindkét foglalkozását egyenrangúan űzte, de 1860-tól már főleg fényképészettel foglalkozott. Ekkor már egyre többször elhagyta a műhely biztonságát és egy sereg külső felvételt készített eseményekről, városokról, kultúrtörténeti emlékekről. Egyik legrégebbi fennmaradt fényképe Padén készült, s a cséplés pillanatát örökítette meg egy birtokos földjén. „Kedves

atyám felvétele 1859-ből vagy 1862-ből” – írta hátlapjára fia, ifj. Oldal István. 1860-ban megörökítette a lebontásra ítélt becskerekai katolikus templomot, s lencsevége kapta a becskerekai kikötőben veszteglő gőzhajót, „az első propellergőzöst”, ahogy azt fia feljegyezte.

Oldal István hátramaradt munkáinak zöme természetesen arckép, mégpedig kis formátumú vizitkártya, mivelhogy ez biztosította a megélhetést. Az eddig előkerült portrék legnagyobb része az újvidéki Vajdasági Múzeum történeti osztályán található. A rendezetlen gyűjteményben mintegy ötven Oldal-fénykép van, de lehet, hogy több is. Az Oldal-portrék egy részét magyarországi múzeumokban őrzik, a legtöbbet, szám szerint hetet a Magyar Fotóművészek Szövetsége Fotótörténeti Gyűjteményében. Az Oldal-hagyaték nagyobbik, fel nem mért részét az ugyancsak Oldal Istvánra hallgató szolnoki unoka tulajdonában volt, de halála után a gyűjtemény sorsa kétségesseé vált.

Több eredeti Oldal-kép található még a magángyűjteményekben, az újabb kutatás Belgrádban is feltárt néhányat.

Nagybecskereken, azaz Zrenjaninban a műhelyalapító képei ritkaságszámba mennek, szétszóródtak, mivelhogy a helyi múzeum elmulasztotta ezeket időben begyűjteni. Annál több viszont az ifjabbik Oldal István-fénykép, aki apjától a századforduló táján vette át a műtermet. Csaknem minden őslakos családban található néhány. Ezek századunk elején készültek, de ezeknek is már muzeális értékük van, nem beszélve id. Oldal István korai munkáiról, amelyek napról napra becseesebbek, mint fotótörténeti dokumentumok.

Oldal István életpályájának részleteit és munkásságának főbb tényeit Kalapis

Zoltán tárta fel A becskerek-i fényíró című munkájában (Betűk és képek, 1992).

ORDASS LAJOS (Torzsa, 1901. február 6.–Budapest, 1978. augusztus 14.) - „Bácska déli részén, Újvidék felett van Torzsa, ott, ahol a budapesti–belgrádi fővonaltól kiágazó feketehegy–újpalánkai vasút metszi a Ferenc József-csatornát” – így határozta meg Ordass (korábban Wolf) Lajos szülőfalujának földrajzi helyét (Önéletrajzi írások, I–II., Bern, 1985–87).

A Magyarországi Evangélikus Egyház tragikus sorsú püspöke a helyi, szepességi származású kántortanítónak az egyik fia volt az öt közül. Első tíz évének, a boldog gyermekornak keretét a nagy kerttel, szőlővel, méhessel övezett tágas tanítói lakást adta meg, hangulatát pedig az ismétlődő köznapi események szabták meg, így a szombat esti zajos fürdés a bemelegített kamrában, vagy ritkábban a helyi gőzalom kádfürdőjében. A kör lassan-lassan tárgult, s felölelte a faluszéli kenderáztatót, ahol feneketlen kassal lehetett halászni, a tükörsimára fagyott csatornát, a Duna látványát Palánkánál a szerbekkel való találkozást a zsabylai és az újvidéki rokoni látogatások során.

1912 őszén repült ki először a családi fészekből. Az első idegen lakhely a „megnagyobbított Torzsa” volt, ahogy Újverbászt nevezte, ahol az „államilag támogatott községi gimnázium” tanulója lett. A gimnázium felső osztályait Bonyhádon fejezte be (1920-ban érettségizett), teológiai tanulmányait pedig Budapesten, Wittenbergben és Sopronban. 1924-ben szentelték lelkésszé, s húsz éven át a vidéki eklézsiákban szolgált. 1945 augusztusában lett a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke.

Jóllehet ettől kezdve egészen haláláig, az 1978-ig az egyház törvényes főpapja volt, püspöki tisztét csak öt évig gyakorolhatta, azt is megszakításokkal: 1945–1948 és 1956–1958 között.

A Rákosi-korszak kezdetén szembe szállt az egyházi iskolák államosítását követelő törvényjavaslattal, mire koholt vádak alapján kétévi fegyházra és ötévi hivatalvesztésre ítélték. A büntetés letöltése után az egyházi fegyelmi szerv püspöki hivatalából való elmozdításra ítélte el az „evangélikus Mindszentyt”.

1956-ban a Legfelsőbb Bíróság „bűncselekmény hiányában” semmisnek nyilvánította a korábbi ítéletet. Ezt az Egyház Egyetemes Bírósága is megtette, úgyhogy Ordass Lajos elfoglalhatta püspöki székét. Ő azonban csakhamar a Kádár-korszakban is nemkívánatos személy lett, eltávolítása újra időszerű lett. Egyháza ezúttal is cserben hagyta, nemcsak hogy nem tiltakozott a beavatkozás ellen, hanem részt vett abban a törvénytelen eljárásban, amely újbóli menesztését eredményezte. Ettől kezdve visszavonultan élt, nevét sem volt ildomos kiejteni a hivatalos egyházi korifeusok előtt. Könyvei külföldön jelentek meg a berni Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem kiadásában, a már idézett önéletírása mellett egyházi munkáinak gyűjteménye is (Válogatott írások, 1982).

A magyar igazságügyminiszter 1990-ben, a kormány nevében nyilatkozatot tett közzé Ordass ártatlanságáról, az egyházban viszont ez a folyamat még nem zárult le egyértelműen. A hivatalos körök igyekeznek egyenlőségjelet tenni a törvényes püspök, az egyházüldözés áldozata (Ordass Lajos) és rendszerrel megalkudó tényleges püspök (Káldy Zoltán) között, aki egyébként a

Lutheránus Világszövetség elnöke is volt. Az egyházon belül egyre erősödő áramlat viszont azt hangoztatja, hogy a kérdést nem lehet lezárni a konzekvenciák levonása és Ordass teljes rehabilitációja nélkül.

ORTUTAY GYULA (Szabadka, 1910. március 4.–Budapest, 1978. március 22.) - Egy bukott rendszerben viselt kiemelkedő politikai és állami tisztségeket, de ha nevét említjük, akkor mégis elsősorban a folklórkutatóra gondolunk, a tudósra, az akadémikusra. Munkásságával döntő módon meghatározta a magyarországi néprajzkutatás irányát és szervezeti kereteit is. Különösen egyéniségkutató módszere volt termékeny, ennek európai hatása is számottevő. Ortutay előtt ugyanis nem igen foglalkoztak azoknak a személyiségekkel, akik a népi hagyományokat nemcsak megőrizték és tovább adták, hanem azt továbbfejlesztve átalakították, a hallotakhoz és az ismerthez alkotó módon nyúltak hozzá, a népköltészetet, a népmesét nemcsak hüen tolmácsolták, hanem szinte újjáteremtették. 1938 nyarán találkozott egy nagy elbeszélő tehetséggel, Fedics Mihállyal, akinek meséit lejegyezte és három kötetben közreadta, a személyével kapcsolatos tanulmányával pedig megindította a paraszti egyéniségkutatást, amely majd döntően befolyásolni fogja több tudós érdeklődési körét.

Vidékünkön ennek a módszernek fontos előzménye volt: Kálmány Lajos még 1913-ban kiadta az egyházaskéri Borbély Mihály egy kötetnyi meséjét. Ortutay mindig nagy tisztelettel beszélt Kálmány munkásságáról, kezdeményezésére publikálták kiadatlan gyűjtését is. Munkásságának, de a néprajztudomány egészének is határköve a Magyar Nép-

rajzi lexikon öt kötete, amely szakkörökben az egész világon nagy elismérést váltott ki, mivelhogy terjedelmét, az anyagközlés részletességét, a történeti anyag gazdaságát illetően nincs még egy, amely megközelítené. Ortutay főszerkesztői minőségben döntően meghatározta a lexikon jellegét, de halála miatt csak első kötetét vehette kézbe. Szerzteágazó és sokrétű munkásságának eredményeit még számos önálló kötet, gyűjtemény és tanulmány őrzi (Magyar népismeret, 1937; Kis magyar néprajz, 1940; Magyar népköltészet, 1943; Halhatatlan népköltészet, 1966; Magyar néprajz, Balassa Istvánnal, 1979).

A család Kárpátaljáról került az Alföldre. Ortutay Szabadkán született ugyan, de fiatal éveit már Szegeden töltötte, ott fejezte be az egyetemet is, ott barátkozott Radnóti Miklóssal. Szegedinek is vallotta magát, bár szülővárosára is szívesen emlékezett. Egy évvel halála előtt, Komáromi József Sándorral beszélgetve, így nyilatkozott szűkebb pátriájáról: „Csakugyan Szabadkán láttam meg a napvilágot, bár alig kétéves koromban el is szakadtam Bácskából. Jó apám a szegedi újsághoz szegődött éjszakai szerkesztőnek a szabadkai napilaptól, és így valójában Szeged neveltje vagyok. Nyolc éves koromig mégis Szabadkán töltöttem a nyári szünidőket . . . Máig sem felejtettem el a Palicsi-tó ezüstös tükrét, a szőlőskert meg az öreg diófa varázslatos derűjét, a bunyevác asszonyok ünneplő ruhájának a színesességét, hosszú és bő szoknyájuk selymes suhogását.” (7 Nap, 1977. III. 18.).

Nyolcvanadik születésnapja alkalmából a szabadkai Üzenet külön számmal emlékezett meg a város szülőttéről (1990. július–szeptember). A munkatársak nagy tisztelettel méltatták a tu-

dós életművét, de a politikusról kevés jó szót írtak le. A Rákosi- és Kádárkorszakban, írja Herceg János, „. . . Ortutay nem volt képes megőrizni politikai függetlenségét. A magyar kisgazdapárt baloldaláról egyre messzebb sodródott, mintha erkölcsi lejtőre került volna, ahol nem volt képes megállni”.

ORTVAY TIVADAR (Csiklóbánya, 1843. november 19.–Budapest, 1916. július 8.) - Azok közé a tudósok közé tartozik, akik nem „területileg” tartoznak vidékünkhez, hanem műveikkel. Igaz, hogy a régi, a három megyét átfogó Bánság (Torontál, Temes, Krassó-Szörény) ivadéka, tehát úgy is mondhatnánk, hogy a „szomszédságból” való, de a mai értelemben vett „honosság” ismérvei mégse teszik lehetővé, hogy ilyen alapon is magunkénak, hagyományaink részévé valljuk. Viszont munkásságával annál jobban kötődik a jugoszláviai Bánáthoz, részben Bácskához is.

Az ismert történész, régész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, csanádi apát és pápai kamarás Temesváron végezte teológiai tanulmányait az ottani egyházmegyei szemináriumban, majd több helyen volt plébános, gimnáziumi tanár. A múlt században, a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, kortársaival, Szentkláray Jenővel, Pesti Frigyessel, Böhm Lénárddal, a későbbi szabadkai történésszel, Iványi Istvánal együtt részt vett azokban a mozgalmakban, amelyeknek tudományos célja a Délvidék történelmének, az egyházmegye múltjának feltárása volt, a politikai célja pedig a magyarosítás, illetve a germanofil szellem, a kisebbségek háttérbe szorítása. Ennek a törekvésnek, a tudományos munkák mellett, egyik fontos állomása a Dél-magyaror-

szági Történeti és Régészeti Társulat megalakítása 1872-ben, s folyóiratának, az Értesítőnek elindítása.

Nem sokkal ezután Ortway avanszált: 1873-tól a budapesti Nemzeti Múzeum régiségtárának segédőre, 1875-től pedig a pozsonyi jogakadémia tanára. Pozsonyi tartózkodása idején számos tanulmánya, könyve jelent meg a város és a megye múltjából, amelyeket a mai történelemtudomány a „jól felhasználható forrásmunkák” közé sorol (A pozsonyi jogakadémia története, 1884; Pozsony város története, I–IV., 1892–1913; Pozsony város utcái és terei, 1905).

A vajdasági helytörténészek nagy haszonnal forgathatják Ortway Tivadar ösföldrajzi, történeti-földrajzi, egyháztörténeti és megyetörténeti munkáit. Szentklárayval együtt szerkesztette a Történelmi Adattár Csanád Egyházmegye Hajdanához és Jelenéhez című havi folyóirat 42 füzetét. A „jól felhasználható forrásmunkák” közé tartoznak még a következő művei is: A Zichy-család levéltárának Dél-magyarországra vonatkozó okiratai, 1873; A magyarországi Duna-szigetek földészeti csoportosulása és képződésük tényezői, 1880; Magyarország régi vízrajza a XIII. századig, I–II., 1882; Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején, 1891; Temesvár megye és Temesvár város története, I–IV., 1896–1914. Az életmű tüzetesebb vizsgálata, de a meg nem jelent munkáiba való tekintés is újabb ismeretekkel szolgálhatna.

OSZTROGONÁCZ IVÁN (Szabadka, 1907. január 10.–Újvidék, 1995. február 26.) - Személyneve elárulja, a családi hagyomány pedig megerősíti, hogy ősei, a dalmáciai bunyevácok, az

oszmán-török elől menekülve Esztergomban (szláv nyelven: Ostrogonban) telepedtek le, s leszármazottaik csak a XIX. században kerültek Szabadkára, ahol ez a horvát etnikai csoport nagyobb létszámban élt, s él ma is. A család egyik ága megtartotta nyelvét és szokásait, a másik elmagyarosodott, a harmadik pedig hol bunyevácnak, hol magyarnak vallotta magát. Osztrogonác Iván magyar újságíró lett, egy időben Esztergomi néven írta alá magát.

A zszurnalisztikát eleinte műkedvelésből űzte, mivelhogy a kereskedelmi akadémia befejezése után idegenforgalmi pályán helyezkedett el: a kanizsai gyógyfürdő alkalmazottja, később igazgatója (1928–1933) lett, amelynek „csodakútjában” ezrek és ezrek kúrálták reumatikus fájdalmaikat. Kezdeményezésére a gyógyvizet palackozni is kezdték, s hétvégén idegenforgalmi kiránduló szerelvény is indult Szabadkáról, a népszerű sétavonat. A mezőváros idegenforgalmának népszerűsítéséhez tollal is hozzájárult, ő nevezte el a csend városának (A csöndváros. Jugoszláviai Magyar Újság, 1933). Később szélesebb körben is elterjedt, fogalom-má vált. Gál László 1955-ben már így énekelt: „Kanizsa a csönd szép városa / haragos időkben”. A kanizsai író tábor 30. évfordulója alkalmából kiadott szöveggyűjtemény is ezt a címet viselte: A csend városa.

Léderer György, a nagy csókai mintagazdaság tulajdonosa, akinek Kanizsán is volt érdeklődése, felfigyelt a mozgékony fürdőigazgatóra, „elszipkázta” és megtette a Bánáti Mezőgazdasági Egyesület ügyvezető titkárának. Ennek a parasztság érdekvédelmét felvállaló egyesülésnek, amelynek mindenható elnöke Léderer volt, a harmincas évek derekán már 70 fiókegylete és 27 000

tagja volt. Valójában a falusi gazdakörök munkáját fogta egybe. Ekkor már szárnyai alatt működött a Dunabánsági Dohánytermelők Egyesülete, az Olajtermelők Szövetkezete, később pedig a Központi Mezőgazdasági Szövetkezet is, amelyet a kisparaszti birtokon előállított termények könnyebb értékesítése végett hoztak létre. Amikor 1939-ben a Bánáti Mezőgazdasági Egyesület tevékenységét Bácskára is kiterjesztette, becskereki székhelyét megtartva, a Duna–Tiszavidéki Mezőgazdasági Egyesület nevet vette fel. Ezeknek a társulatoknak, egyesületeknek, szövetkezeteknek szintén Osztrogonác volt az adminisztratív szakvezetőjük, titkári vagy igazgatói minőségben.

A Bánáti Mezőgazdasági Egyesület 1935-ben Poljoprivrednik, 1937-ben pedig Gazdaújság címmel kéthetente megjelenő szaklapot adott ki, mindkettőnek a szerkesztője Osztrogonác Iván volt. Az utóbbi „a haladó gazdatársadalom mezőgazdasági szaklapja” alcímet viselte.

Közvetlenül a második világháború után egy újvidéki terményforgalmi vállalatban (Žitopromet) dolgozott, majd a Vajdasági Főbizottság mezőgazdasági titkárságán hivatalnokoskodott, az ötvenes évek elején pedig, 45 éves fejjel, hivatásos újságíróként a Magyar Szóhoz került. A sajtóhoz egyébként is mindig közel állt: 1927-től a zombori Jedinstvót, 1929-től az újvidéki Reggeli Újságot és a szabadkai Naplót tudósította időnként. A Magyar Szóban is témáihoz tartotta magát: a terményforgalomhoz (tőzsde, vásárok), a feldolgozó iparhoz (olaj-, és cukorgyárak, vágóhidak stb.), a vízgazdálkodáshoz (a Duna–Tisza–Duna-csatorna építése) és az idegenforgalomhoz (25 európai, ázsiai és afrikai országról írt). Kollegái

úgy tartották számon, mint hírgyűjtőt, az információszerzés mesterét. Ezekhez, személyes kapcsolatai révén, időben és gyorsan hozzájutott. A begyűjtött anyag formába öntésére már kevesebb gondot fordított. Már a kanizsai fürdőriportjába is „becsúszott” egy ilyen mondat: „. . . a Deutsch Károly-féle tükörgyár az ország minden részébe nagy szállításokat eszöközöl.” Ezt a régies, hivatali nyelvet gépiesen használta, a nyelvi lektorok gyakori stílusminősítése ellenére.

A XX. századi jugoszláviai magyar újságírás valójában mint a legidősebb életkort megért hírlapírót tarthatja számon, ami, tekintettel a szakmában dolgozók átlagos életkorára, nem is olyan elhanyagolható teljesítmény.

OZORAI ÁRPÁD (Magyarkanizsa, 1833. szeptember 3.–Budapest, 1896. augusztus 12.) - Egy bácskai származású tollforgató volt, aki két vasat is tartott a tűzben – zsurnalisztaként és belletristaként próbált érvényesülni –, ám sem az egyikben, sem a másikban nem boldogult. Pepita zakójában, túlméretezett csokornyakkendőjével, széles karimájú, feje tetejére tolt kalapjával a pesti bohémtyánokon ismert „szerkesztő úr” volt a múlt század hatvanas, hetvenes éveiben. Minden rendű és rangú újságban vállalt munkát, de egzisztenciát nem tudott magának teremteni. Amit fiatal korában megismert és könnyűszerrel elviselt – az éhkoppot, az üres zsebet –, az öregkorára mindennapos lett és megtörte. Végül is a kollégák könnyöradományából tengette magát, temetéséről a Magyar Írók Segélyegylete gondoskodott.

Ozorai Árpád (más néven: Nincsih Tóbiás, álnevein: Figaró, Csongor, Tünde, Szemes) még a 15. életévét sem

töltötte be, amikor 1848-ban a szegedi gimnázium negyedik osztályának növendékeivel együtt önként jelentkezett a honvédségbe. A pelyhedző állú légénykéket az első pétervárad-i tüzérütegbe sorolták, részt vettek az újvidéki hídfő védelmében, a kamenicai sáncok ostromában, majd a bánági utóvédharcokban is. Ozorai kétszer is megsebesült, hadnagyi rangot ért el. Néhányadmagával a bukás után is együtt maradt. A bujdosókat 1850 januárjában fogták el, s Braunhof tábornok elé citálták, mire ő azt mondta: „Menjtek haza, anyátokhoz, szopni!”

A kanizsai szülői házban begyógyultak sebei, erőre kapott. Hódmezővásárhelyen folytatta tanulmányait, a szegedi főgimnáziumban érettségizett. Húszévesen az elnyomtatás alatt nyögő Pesten próbált szerencsét, de semmi sem sikerült neki. Vidékre ment, peregrinusként kóborolt, majd vándorszínészegetteskhez szegődött sűgónak. Ilyen minőségben emlények (albumok, emlékkönyvek) kiadásával foglalkozott (Játékszíni Emlény, Gyula, 1858; Pécsi nemzeti színházi Emlény, 1859; Játékszíni Emlény, Magyaróvár, 1860; Emlény, Pest, 1860).

A sikeren felbuzdulva újra a fővárosba költözött, s állandó munkatársa lett a Hölgyfutárnak, Délibábnak, Napkeletnek, főmunkatársa az Ország Tükrenek, a Jövőnek, a Magyarországnak, a Nagy Világnak, a Képes Világnak. Megállapodni azonban sehol sem tudott, örökös megélhetési gondjai voltak, ezért a biztonságosabb élet reményében beállt műszaki fordítónak a vasúthoz. Ebből az időszakból maradt fenn egy szójegyzéke (Vasútépítési-, üzleti-, távirászati- és gépészeti német–magyar és magyar–német szótár, 1872, 1877). A hivatalnoki élet azonban nem volt inyére, s

csakhamar újra „az irodalom terén kezdett működni”, mégpedig két eléggé körülhatárolható területen.

Egyrészt különféle társalgókat, levél-mintákat, illemtanokat tett közzé. Egyik ilyen korabeli bontonjának alcíme pontosan körülírja a könyv tárgyát: „Útmutató a társaságba való megjelenésre, s a nőekkel való megismerkedésre, társasjátékokkal, emlékversenyekkel, velős mondásokkal, szavalásra alkalmas versekkel és dalokkal jelesebb költőinktől.” Az újabb ismerettségek kötésére – a színház és a templom mellett – a bálakat javasolja, ahol a fiatalember ezekkel a szavakkal szólíthatja meg a hölgyet: „Kisasszony, szabad kérnem egy fordulóra?”, vagy: „Kis-

asszony, lehet szerencsém kegyeddel egy keringőt táncolni?”.

Másrészt pedig en gros-ban fordította a divatos francia regényeket, így a ma már jórészt ismeretlen Ponson du Terrail sikerkönyveit, amelyekből több mint száz jelent meg Magyarországon, meg a hollandusból franciává vált Charles Paul de Kock fordultatos, könnyed kalandtörténeteit, akinek 1854-től csaknem 40 regénye jelent meg a magyar könyvpiacra. Ő fordította a 22 kötetben megjelent Casanova-sorozat több darabját is (Seingalli Casanova Jakab emlékiratai és kalandjai, 1873–1876). Amikor a gyengén fizetett megrendelések is elmaradtak, bekövetkezett a szomorú vég.

Ő

ŐSZ SZABÓ JÁNOS (Zenta, 1920. május 2.–Hangony, 1944. augusztus 15.) - A mezőgazdasági népesség leg-szegényebb rétegéből, az agrárproleta-riátusból nőtt ki Ősz Szabó János, a fa-sizmus elleni harc jugoszláviai és ma-gyarországi hőse. Kétkezi munkás volt világeletében, eleinte inkább a földhöz közel állóbb foglalkozásokat űzte bosztányosként, tehénpásztorként, cséplőmunkásként, később pedig az ipar felé tartó szakmában próbált sze-rencsét, mint téglagyári segédmunkás vagy kőműveslegény, bár addig soha-sem jutott el, hogy szakmát tanuljon, szüleinek még arra sem futotta, hogy az inasévek idején gondoskodjanak ellátá-sáról.

Rövid életének eseményei gyorsan le-peregtek. Tizenhat évesen dinnyecsősz, tizenhét évesen téglagyári munkás. Ti-zennyolc, amikor a szabadkai Népszavát tudósítja, s megkezdi a Híd terjesz-tését. A tizenkilencet még nem töltötte be, amikor az első írását közzétette a Hídban. Röpké két év alatt öt novellája jelent meg, a hatodik „a szerkesztősé-gen kívül álló okok miatt kimaradt”. Még nincs húszéves sem, amikor Nagyabonyi Vince közölte vele, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt fölvette soraiba. Huszonegy évesen néz először szembe a halállal. 1941. november 7-én „a m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága, mint rögtönítélő bíróság . . .”

kötél általi halálbüntetésre ítélte, mert „sejtvezető” volt, s Ada, Zenta és Sza-badka között összekötő szerepet töltött be az ellenállást, a népfelkelést szerve-ző mozgalomban. Ősz Szabó János és három társa kegyelmet kapott, hat el-ítelt társát viszont kivégezték a zentai laktanyában.

Ősz Szabó János 22 évesen a váci fegy-intézetben raboskodott, 23 évesen pe-dig újra a halál torkában találjuk: mun-kaszolgálatos a Don-kanyarban, s csak a vak véletlennek köszönheti, hogy át tud állni az oroszokhoz. Nem egészen 24 éves, amikor egy kijevei partizán ki-képzőtáborba kerül, onnan pedig egy lengyel partizánegységbe.

1944. augusztus 8-án egy 13 főnyi magyar–orosz partizáncsapat politikai biztosaként, felderítő feladatokkal, be-vetették a Bükk-hegységben, a csapatot azonban a sorkatonaság, a csendőrség néhány heti üldözés után felmorzsolta. Ősz Szabó János, aki rövid életében már többször állt a halál küszöbén, ez-úttal odaveszett, egy héttel a leereszke-dés után üldözői bekerítették, s ő az utolsó golyóval végzett magával. A ka-tonák a közeli Hangony temetőjének árkában hantolták el. Életrajzírója, Tripolsky Géza idézi egy Hangonyból elszármazott asszony levelét, amelyet 1966 decemberében írt Ősz Szabó Já-nos édesanyjának, Zentára. „Mi többen mentünk szomszédokkal az erdőre fáért

. . . – írja –, . . . egyszer csak lövést hallottunk, ekkor lőtte agyon magát a maga fia. Mi csak akkor láttuk, amikor kocsival behozták a katonák a temetőbe. Az anyósomnak a testvére, egy idős néni, meg akarta mosni az arcát a vértől és a piszoktól, de sajnos nem engedték neki a katonák . . .”

A zentai Tulipán utcai házba még Lengyelországból is több levél érkezett: egy lengyel leány hívásai, jelzései voltak ezek. Még a kiképzőtáborban ismerkedtek meg, alighanem a sors utolsó kegyeként . . .